

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PAZAR DİSTOPYASININ ÖTESİ

Yaşamın yeni yolları

Editorler: Leo Panitch & Greg Albo

SOCIALIST REGISTER

2020

NOTA
GENE

SOGILIST REGİSTRE SOĞUTMA PAZARI DİSTOPYASININ ÖTESİ

ETA
GENE

S O C I A L I S T
R E G I S T E R
2 0 2 0

NotaBene Yayınları

Pazar Distopyasının Ötesi: Yaşamın Yeni Yolları

SOCIALIST REGISTER 2020

Editörler: Leo Panitch, Greg Albo

Kurucu Editörler: Ralph Miliband (1924-1994), John Saville (1916-2009)

Yardımcı Editörler: Colin Leys, Alfredo Saad-Filho • **Vekil Editörler:** Alan Zuege, Stephen Maher

Yayın Kurulu: Gilbert Achcar, Aijaz Ahmad, Nicole Aschoff, Patrick Bond, Atilio Boron, Johanna Brenner, Michael Calderbank, Vivek Chibber, George Comninel, Madeleine Davis, Barbara Epstein, Natalie Fenton, Bill Fletcher Jr, Ana Garcia, Sam Gindin, Adam Hanieh, Barbara Harriss-White, David Harvey, Judith Adler Hellman, Christoph Hermann, Nancy Holmstrom, Ursula Huws, Ray Kiely, Martijn Konings, Hannes Lacher, Sasha Lilley, Lin Chun, Michael Lowy, Şebnem Oğuz, Bryan Palmer, Adolph Reed Jr, Stephanie Ross, Sheila Rowbotham, John S. Saul, Joan Sangster, Michalis Spourdalakis, Hilary Wainwright

Türkçe Yayın Editörleri: Ersin Vedat Elgür, Çiğdem Çıdamlı

Türkçe Yayın Kurulu: Çiğdem Çıdamlı, Ersin Vedat Elgür, Aydın Gelmez, Barış Yıldırım, Doğan Barış Kılınç, Kemal Özdil, Mert Karbay, Nihat Koçyiğit, Şebnem Oğuz

Türkçe Çeviri Ekibi: Eren Buğlalılar, Çiğdem Çıdamlı, Ersin Vedat Elgür, Aydın Gelmez, Mert Karbay, Tahir Emre Kalaycı, Doğan Barış Kılınç, Nihat Koçyiğit, Kemal Özdil, Fehmi Ünsalan, Barış Yıldırım

Türkçe Redaksiyon Ekibi: Bahadır Ahıska, Funda Başaran, Yalçın Bürkev, Mustafa Kemal Coşkun, Çiğdem Çıdamlı, Nihat Koçyiğit.

Kapak Fotoğrafı: Köksal Şahin • **Kapak Tasarım:** Erkal Tülek • **Dizgi:** Ulaş Akyol

Usta Ofset / Nurten Güven Sertifika No: 47612

Maltepe Mahallesi, Davutpaşa Cad. No:83.2.382 Zeytinburnu / İstanbul

I. Baskı

2020

İstanbul

ISBN:978-605-260-250-8

www.notabene.com.tr • facebook.com/NotaBeneYayinlari • twitter.com/NotaBeneY

© Renas Yayıncılık Matbaacılık Filmcilik Reklam Yazılım Donanım Bilişim San. ve Tic. Ltd. Şti.

Rasimpaşa Mah. Duatete Sok. 59/B Yeldeğirmeni Kadıköy/İstanbul • Tel: 0 216 337 20 26

Sertifika No: 18074

S O C I A L I S T
R E G I S T E R
2 0 2 0

PAZAR DİSTOPYASININ ÖTESİ
YAŞAMANIN YENİ YOLLARI

Editörler: Leo Panitch & Greg Albo

Socialist Register Dergisi 1964 yılında Ralph Miliband ve John Saville tarafından bağımsız ve yeni bir sol anlayış perspektifi ile kuruldu. Dünya üzerindeki sosyalist hareketin ve Marksist entelektüellerin teorik ihtiyaçlarına 50 yılı aşkın bir zamandır cevap vermeye çalışan Socialist Register yılda bir kez ve pratik ya da teorik ihtiyaçların öne çıkardığı bir temayı merkeze alarak çıkmaktadır. Oldukça geniş editöryal bir kolektifin hazırladığı dergi bugün hala Leo Panitch ve Greg Albo yönetiminde düzenli olarak çıkmakta ve metinleri birçok dile çevrilmektedir. Türkçe Yayını ise bu zamana kadar Yordam Kitap tarafından gerçekleştirilirken 2019'dan itibaren bu sorumluluğu NotaBene Yayınları üstlenmiştir.

İçindekiler

Önsöz	7
<i>Leo Panitch - Greg Albo</i> Çeviri: Nihat Koçyiğit	
Sınıf Siyaseti, Sosyalist Siyaset, Kapitalist Kısıtlar	11
<i>Stephen Maher, Sam Gindin ve Leo Panitch</i> Çeviri: Çiğdem Çıdamlı	
Dünyayı Daha İyi Bir Yer Yapmak: Tazmin ve Restorasyon	39
<i>Barbara Harris-White</i> Çeviri: Aydın Gelmez	
“Dikenli Tel Labirentinin” Ötesinde’: Radikal Demokrasinin Göçmen Mekânları	61
<i>Amy Bartholomew ve Hilary Wainwright</i> Çeviri: Çiğdem Çıdamlı	
Eğitim Distopyasının Ötesine Geçmek: Hatırlayarak Öğrenmenin Yeni Yolları	87
<i>Katharyne Mitchell ve Key Macfarlane</i> Çeviri: Nihat Koçyiğit	
‘Dijital Kapitalizm’ Çağında İşin Geleceği	105
<i>Birgit Mahnkopf</i> Çeviri: Eren Buğlalılar	
Yeni Bir İşçi Dünyası: Gig Ekonomiyle Yüzleşmek	121
<i>Michelle Chen</i> Çeviri: Ersin Vedat Elgür & Doğan Barış Kılınç	
Tüm İşçiler Güvencesizdir: Çin’in Emek Rejimindeki “Tehlikeli Sınıf”	141
<i>Yu Chunsen</i> Çeviri: Kemal Özdi	
21. Yüzyılda Toplumsal Yeniden Üretim	157
<i>Ursula Huws</i> Çeviri: Barış Yıldırım	
Yaşamı Yapmanın Yolları: Toplumsal ve Ekolojik Yeniden Üretimi Tekrar Değerlendirmek	175
<i>Alyssa Battistoni</i> Çeviri: Mustafa Kemal Coşkun	
Sürdürülebilir Bir Gelecek İçin: Kamu Malları Merkeziyeti	191
<i>Nancy Holmstrom</i> Çeviri: Fehmi Ünsalan	

Uygun Fiyatlı Konut Krizi: Kapitalist Kökleri ve Sosyalist Alternatif <i>Karl Beitel</i> <i>Çeviri: Mert Karbay</i>	207
Banliyöde Komünizm mi? <i>Roger Keil</i> <i>Çeviri: Nihat Koçyiğit</i>	233
Sosyalist Kentin Yüzü Geçmişe Dönük Ütopyası <i>Owen Hatherley</i> <i>Çeviri: Tahir Emre Kalaycı</i>	249
Sosyalizmin 21. Yüzyıldaki Anlamı Ne Olmalı? <i>Nancy Fraser</i> <i>Çeviri: Kemal Özdil</i>	265

ÖNSÖZ

Leo Panitch - Greg Albo

Çeviri. Nihat Koçyiğit

Socialist Register'ın 56. sayısı yirminci birinci yüzyıldaki politik ve ekonomik hayatı bugüne kadar belirleyen neoliberal kapitalizmin derin çelişkilerinin ötesine -ve sürecin kendisini de ihmal etmeden- bakma arzusuyla hazırlandı. Bu çelişkiler on yıllardır kapitalist pazarların dengelerinin bozulması ve tahrifatının sicili için bir anlam ifade eder: Sınıfın ve ulusun gayrisafi geliri ve servet eşitsizliği; ekonomik büyümenin temelini oluşturan hacim ve karmaşıklıkta olağanüstü küresel kredi genişlemesi; finansal pazarlar ve küresel değer zincirleri arasında iç içe geçmiş ara bağlantılar; devletlerin ekonomik krizleri kontrol altına almada hiç olmadığı sınırlı olan kapasiteleri; hâlâ bütünüyle fosil yakıt enerji kaynaklarına bağımlı olan dolaşım (*circulation*) ve birikimin aman vermez hızı altındaki sera gazı salınımı hedeflerinin ihlal edilmesi; toplumsal kapsayıcılık politikaları ve toplumsal kutuplaşmanın maddi kaynaklarına nüfuz eden liberal demokratik politikalar ile sınıfsal bölünme arasında günümüzde var olan yoğun geçersizlik (*massive void*). Geçen yılki *Altüst Olmuş bir Dünya mı?* temalı sayımızın önsözünde bu gelişmelerin dünyanın karşı karşıya olduğu seçenekleri yeniden düşünüp düşünmeyeceğimize dair yalın (*stark*) soruyu 'ya sosyalizm ya barbarlık' bağlamında gündeme taşıdığını belirtmiştik... Eski su götürmez gerçekleri altüst eden bir dünyada solun ilerlemesini sağlayacak bakış açısını makul bir biçimde dillendirmek sermayenin ortak iktidarıyla karşı karşıya gelmek için yeni sol gündemler oluşturmayı ve devlet dönüşümlerini sağlayacak umut verici yeni örgütsel dinamikler yaratmayı (*identifiy*) gerektirir.'

Bugün makul görülebilir politik seçeneklerin yelpazesini kontrol eden sınırlı ufukların ötesine bakmak, diğer olası politik seçenekleri mümkün kılan uygulamaların yanında var olan görüş sınırlarını aşmayı gerektirir. Geçmişte 'post-kapitalizm'den bahseden 'alternatifler' üzerine yazışmaların kat be kat arttığına şahitlik ettik ama büyük çoğunluğu gerçekte var olan kapitalizm içinde hala çalışanlara (ve büyük oranda onların yerini alanlara) göre figüran olarak kaldılar. Bunlar, örneğin hem bolluk vaat eden hem de işin ağır biçimde yoğunlaşması ve bozulmasına neden

olacak otomasyon; yahut sosyoekonomik sistemi dönüştürürken ekolojik sınırları göz önüne alma zorunluluğu ile atık ekonomisini veya iklim değişimini tersine çevirmenin olanaksız görünmesi; yahut az sayıda kişi tiksindirici biçimde ev üstüne ev edinirken evsizlik, sosyal konut ve yeni küresel gecekondular sorununun ele alınması ihtiyacı gibi şeylerin gerektirdiği çelişkileri aşmaktan ziyade yansıtırlar. Tüm bunlar *Socialist Register*'ın eski eş editörü Colin Leys'in tartışmayı ikna edici bir şekilde sonuca bağladığı *Market-Driven Politics: Neoliberal Democracy and the Public Interest* (2001) başlıklı temel metnindeki uyarıları akla getiriyor:

Uygar ve demokratik bir toplumun sağduyusu olarak çeşitli temel hizmetleri sağlayan ve piyasa karşılığı olmayan güçlü bir hâkimiyet, piyasa odaklı politikalar çağında kulağa zorlamaymış gibi gelebilir. Ama piyasa yönelimli politikanın meylettiği, bir yandan demokrasinin dayandığı kolektif hizmetler giderek parçalanırken daha fazla çıktı ve tüketim için giderek daha fazla emek gücünün daha da yoğunlaşmış rekabete massedildiği dünya kadar ulaşılmaz -tahayyül edilmesi güç veya saçma- olup olmadığı tartışılır.

Pazar Distopyasının Ötesi: Yaşamın Yeni Yolları temalı bu sayıyı ortaya çıkaran hassasiyet tam olarak budur. Yazarlarımızı bu yüzyılda yaşamının gerçek ve olası biçimlerini tartışmaya davet etmenin, bunu neoliberal kapitalizmin derin çelişkilerinin ötesine nasıl geçileceğini ayrıntılı olarak incelemenin bir yolu olarak gördük. Yazarlarımızın düşüncelerini gelecek odaklı (*future-oriented*) bir bakış açısıyla yazıya dökmelerini istemedik aslında; daha ziyade, yapacakları işi *distopik günümüzde ütopyik vizyonlar ve mücadeleler* için yaşamının alternatif yollarını konumlandırma olarak görmelerini istedik. Bu bakış açısıyla, bazı makaleler çocuklarımızın eğitimi, barınma ve şehircilik, mülteci ve yerinden edilmişlerin yaşam alanlarına yerleştirilmesi ve (tüm bunları fazlasıyla yaygın kullanılan ifadeye dayandırarak) 'iş-yaşam dengesi' bağlamında rekabetçi zaman baskısını 'nasıl yaşadığımız'ı ve 'nasıl yaşayabileceğimiz'i temel boyutlarıyla ele alıp sorgulamaktadır.

Elbette tüm bunlar 'toplumsal yeniden üretimin' temel sorularıdır ki *Register*'ın birçok sayısının temasıyla kesişmektedir. Bu sorular, buradaki birçok makalenin özündeki 'ekonomik yeniden üretim' ve 'nasıl çalıştığımız'a dair karşı argümanlardır (*counterpoint*). Günümüzde bu çaba iş dışında artırılan zaman için otomasyonun potansiyelinin olumsal iş (*contingent work*) ve güvencesiz yaşamı oluşturan daha birçok şeyin yanında denetim, tehlikeli atık, üretim artışından daha önemsizleştirildiği sözde 'esnek ekonominin' (*gig-economy*) tüm abartılı reklam ve çelişkilerini araştırıp ifşa etmeyi içermektedir. Yaşamın yeni yollarını bulmak her iki engelin de üstüne gitmekten başka bir şey değildir.

Tüm bunlar günümüz kapitalizminde çok yeniymiş gibi görünse bile klasik sosyalist meseleler, ikilemler, zorluklar ve mücadeleler hala yakıcı bir biçimde gündemimizde. Aslında bu sayıdaki makalelerin birçoğu yirmi birinci yüzyıldaki sosyalizm pratiklerine yeni anlamlar yükleyerek, kalıntılarını bulmak amacıyla geçmişin politik

arkeolojilerini gündemine almaktadır. Günümüzün distopik koşullarında sosyalist gelecek için stratejik, programatik ve hatta manifesto odaklı yönelimlerin peşine düşme sorumluluğunun *Register*'in 2020 sayısının ötesinde 2021 sayısını da kapsamı gerektiğini fark etmeye başladık -ki bunlardan birincisi ağırlıklı olarak toplumsal yenden üretim, ekoloji ve benzeri konuları işlerken ikincisi 'yapay zekâ' ve sosyalist 'sağduyu' arasındaki gerilimi gündemine alacaktır.

Belki de çağdaş kapitalizmin piyasa distopyasının ötesine geçecek bir düşünce geliştirmenin önündeki en büyük güçlük, iklim krizinin ortasında karşı karşıya kaldığımız acil ekolojik koşulların içerimlerini dünya ekolojisindeki yankılarıyla, yükselen sıcaklıklarla, kutuplardaki buz kalkanlarının aşınmasıyla, iklim mültecileriyle, türlerin kitlesel olarak yok olmasıyla ve çok daha fazla şeyle birlikte salim kafayla değerlendirmektir. *Register*'in *Doğayla Uzlaşmak (Coming to Term with Nature)* temalı 2007 sayısının Önsözü politik kadercilik ile sosyalist vizyon ve pratiğin devam ettirilmesine mesafe koyarken bu meselenin kaçınılmaz biçimde solun önüne koyduğu gündeme işaret ediyordu.

Çevresel sorunların tolere edilebilir insan yaşamının üzerine düşünüldüğü göz önüne alınabilen her şeyin devamını potansiyel olarak tehdit etmek adına son derece sert olabildiği düşüncesi ama genellikle yalnızca, eğer korkutucuysa, oldukça uzak bir olasılık. Bu acil bir konu gibi görülmesi gereken potansiyel olarak yakında olması beklenen bir şey olarak nadiren düşünülmüştür; gelecek kuşaklara vasiyet edilen geri döndürülemez ekolojik zararın mirası herhangi bir gelecek sosyalist toplumun başa çıkmak zorunda olduğu sorunlar hakkındaki düşüncemizin ciddi bir biçimde 'hesaba katılmış' olması da...

Bunlar, söz konusu Önsözün de vurgulayarak devam ettiği gibi, 'kapitalizmin kaçınılmaz ölümünü ilan eden kriz eksenli ekonomik kıyamet teorisine paralel türdeki kaygı eksenli bir ekolojik kıyamet teorisinden uzak durulmasının öneminin altının çizildiği' karbon ticareti, yeşil ticaret ve biyomühendisliğin pazar distopyalarının birikimin yeni merkezleri olmaya başladığı bir dönemde yazılmıştı. Bu sayıdaki birçok makale bir yandan kadercilik tuzağına düşürülmekten uzak durmaya çalışırken bir yandan da aciliyet duygusuna dikkat çekerek bu zorlukla yüzleşmeyi gündemine almaktadır. Hepsi 'doğa-toplum ilişkisinin' yeniden inşasının gerekliliğinin yanında ölçeğinin de altını çizmektedir; bunu yaparken de böylesi bir yeniden inşaya sonsuz sermaye birikiminin doğrudan husumeti ve kapitalizmin iktidar yapılarının oluşturduğu ve kaçınılmaz olarak üstüne gidilmesi gereken politik engeller üzerinde ısrarla durmaktadır. Burada, sol için dikkate değer çeşitlikte yol ve mücadele biçimleri ortaya konmaktadır -ekolojik zararı karşılama ve yenileme vaatlerini politik eylemlere dönüştürme, 'Yeşil Yeni Düzenler' ve günlük hayat içindeki toplumsal yeniden üretim arasındaki dönüştürücü bağlar ve yaşanabilir ekolojiler ile kamu mallarının demokratik ön tedarik hazırlığı (*democratic provisioning of common goods*) arasında bir karşılıklı bağımlılığı yeniden kurulması.

Baş makalemizde belirtildiği gibi, Britanya’da Corbyn’in, Birleşik Devletler’de de Sanders’ın sosyalist politik söylemlerini benimseyip birinde Momentum’a diğerrinde de Amerikalı Demokratik Sosyalistler’e (*Democratic Socialist of America*) akın eden on binlerce gencin coşkusu bizi olduğumuz yerden ileriye taşımak için yeni bir politikaya duyulan açlığa işaret etmektedir. Yürüttükleri sınıf politikası ve sosyalist politikaların sınırlarını ve olanaklarını irdelerken yalnızca kapitalist kısıtları değil aynı zamanda yeni bir sosyalist politikaya yönelik bu mücadelenin ilgi alanı olan partilere sinmiş olanlara da işaret etmektedir. Yine de Raymond Williams’ın *Socialist Register*’ın 1981 sayısındaki ‘Alternatif bir Politika İçin’ makalesinde ileri sürdüğü üzere bu tür bir mücadelenin ilk aşamalarında olduğu gibi ‘Üçüncü Yol’un neoliberalizme kök saldığı konumlanmadan önce gerçekleşiyordu. ‘Aslında İşçi Sınıfı Egemenliği (*Labourism*) olarak doğru biçimde adlandırılmasını eleştiren ve Emek hareketine (*Labour movement*) kendini adanmış olan bizlerin, bunun sıradan bir şekilde belirlendiği aşamalarda, bu süreçlerin tipik olarak geçirildiği teori ve varsayım sorunlarını tartışmada da ısrarcı olduğumuz zamanlarda bile pratik politikalarla ilgilenme zorunluluğumuz var.’

Üstlerine yüklediğimiz distopik ve ütöpikliği ikili olarak ele alma sorumluluğuna dair gösterdikleri anlayış için bu sayıya katkıda bulunan herkese teşekkür ediyor, şükranlarımızı sunuyoruz. Kendi adımıza, Merlin Press’den Adrian Howe ve Tony Zurbugg’a; bu sayının temasını yansıtan yaratıcı ve çarpıcı kapak tasarımı için Louis Mackey’e teşekkür ederiz. Ve her zaman olduğu gibi, bu sayıya kendisi de katkıda bulunan yardımcı editörlerimiz Steve Maher ve Alan Zuege’ye verdikleri emek ve gösterdikleri anlayış için teşekkür ediyoruz; hem içerik hem de teknik olarak paha biçilmez katkıları oldu.

Son olarak, uzun süre hem editörlüğümüzü yapan hem de yazılarıyla bizlere katkı sunan kaybettiğimiz iş arkadaşımız ve dostumuz David Coates’i anmak isteriz. Leeds, Manchester ve Wake Forest Üniversitelerinde kaleme aldığı eleştirel yazılarla David çok sayıda makale ve kitabındaki tartışmalarıyla İngiliz ve Amerikan politikalarına dair en yetkin yazarımızdandı. *Socialist Register*’a yaptığı tüm katkıların yanında, 2001 yılında Colin Leys’le birlikte yaptığı İşçi Sınıfı, Küresel Gerçekler çalışması büyük bir okuyucu kitlesine ulaşmıştı. Bu çalışmalarının yanında David, 1964’de Ralph Miliband ve John Seville tarafından kurulduğundan bu yana bu yaylığın da merkezinde yer alan Üçüncü Yolu Örnek: Bir *Parlamentar Sosyalizm Eleştirisi* (2003) temalı *Register* antolojisini yayına hazırladı. O’nu çok özleyeceğiz.

SINIF SİYASETİ, SOSYALİST SİYASET, KAPİTALİST KISITLAR

Stephen Maher, Sam Gindin ve Leo Panitch

Çeviri: Çiğdem Çıdamlı

Mevcut konjonktürün en beklenmedik yönlerinden birisi, sosyalistlerin Britanya İşçi Partisi ve ABD Demokrat Partisi'nin önderlik düzeylerinde ön plana çıkmaları oldu. Kapitalistlerin, şirketlerin, bankaların iktidarının ve bu iktidarı yansıtıp sürdüren devlet siyasetleri ve eylemlerinin karşısında yer alan sınıf-odaklı siyasal söylemleri, kuşkusuz sağın açık popülist yabancı düşmanı siyasetçilerinin hızlı yükselişini harekete geçirmiş olanla aynı popüler hoşnutsuzlukların birçoğuna hitap etmektedir. Ama günümüzün sosyalist söylemini sol popülizme eşdeğer bir söylem olarak ilerletenleri silip atmak, teoride hatalı olduğu kadar, pratikte de yanıltıcıdır. Bunun nedeni öncelikle, siyasal dikkatleri neoliberal küreselleşme ile egemen sınıfların ayrıcalık ve iktidarlının sistemik merkezini oluşturan dinamiklere, yapılara, eşitsizliklere ve çelişiklere çekmiş olmalıdır.

Bu yeni siyasetin on binlerce genç insanı Momentum ve Amerika'nın Demokrat Sosyalistleri (Democratic Socialists of America) gibi gruplara doğru harekete geçirmiş olması önemlidir. Merkez sol partilere üye olmaları sadece doğrudan doğruya bu sosyalist liderlere destek vermeyi değil, aynı zamanda bunu işyerindeki, topluluklardaki ve yerel eyaletlerdeki sınıf mücadelelerini ilerletmek için bir sıçrama tahtası olarak kullanmayı da dikkate almaktadır. En azından son üç kuşaktır böyle bir şey görülüş değildir. Bu durum, devletin niteliğini değiştirmek için de, edimlerini değiştirmek için de ne yapılması gerektiği sorusunu bir kenara koyan yirmi yıllık kesintili kitlesel protestoların ve doğrudan eylemin ötesinde pek az stratejik perspektif sunan sosyalist partilerin yaşadıkları marjinalliğin yarattığı hayal kırıklıklarıyla da son derece bağlantılıdır.

Bu durumun diğer herhangi bir yerde değil de BK ve ABD'de gerçekleşiyor olması da kayda değer bir durumdur. Bu durum siyasal partilerin, seçim sistemleri aracılığıyla ne ölçüde devletlere bağlı olduğu olgusunu yansıtmaktadır ve bunun kendisi de devletler ve partiler arasındaki belirli diyalektik tarihsel ilişkilerin ürünüdür. Sosyalist Kampanya Grubu vekillerinin, 1980'lerin başlarından itibaren İşçi Partisi içinde kalma

konusundaki azimleri, -Jeremy Corbyn'in liderliğe yükselmesi için son derece önemli olan bu durum-, seçimlerde anlamlı bir yer tutabilecek herhangi bir sosyalist alternatif oluşturmayı hedefleyen yeni partilere karşı taraflı bir ortam yaratan oy-çokluğu sisteminin dayattığı engeller olmadan, asla mümkün olmazdı. ABD seçimlerinde oransal temsil imkânsız olmasaydı, Bağımsız Senatör Bernie Sanders'in Demokrat Parti başkan adayı olması veya diğer düzeylerdeki sosyalistlerin Demokrat Parti aday listelerine girmeleri de mümkün olmazdı. Öte yandan, son yıllarda ana akım merkez sol partilerin dışındaki sosyalist güçlerin Almanya'da Die Linke, Yunanistan'da Syriza, Portekiz'de Bloco ve İspanya'da Podemos gibi yeni partilerde güçlerini birleştirmeleri de, oransal temsile dayalı seçim sistemlerinin sunduğu devlete girme açılımlarından bağımsız biçimde anlaşılabilir.

Almanya ve İsveç'teki "klasik" sosyal demokrat partiler dâhil, eski merkez sol partilerin seçmen tabanı ne kadar incelmış ve aşınmış olursa olsun, bu partiler, merkez soldan aşırı sola doğru uzanan seçim ve iktidar koalisyonlarının egemen ortakları olmaya devam ediyorlar. Bu da egemen merkez sol partiler içinde Corbyn ve Sanders'in arkasındaki sosyalist desteğin harekete geçmesinin, en azından şu an için, bu partilerin dışındaki sosyalist seçmen desteğinin harekete geçmesi kadar radikal olasılıklar yaratabileceğini ima etmektedir.

Sosyalist siyasal söylemin, Sovyet devriminden yüz yıl ve bu devrimin yüz kızartıcı biçimde son bulmasından otuz yıl sonraki bu yenilenmiş çağırısı, punditokrasiyi dehşete düşürdü. Aslında sosyalizmin yirmi birinci yüzyılda nihayet, çoğunlukla "yaşayanların beyinlerine bir hayalet gibi" çökerek yirminci yüzyıl boyunca solun siyasal söylemini iyisiyle kötüsüyle tanımlamış olan Rus devriminin mirasından kurtulduğu görülmektedir. Kendisini ne Bolşevik modelle tanımlayan, ne de bu model tarafından lekelenme korkusuyla sosyalist bir projeyi ilerletmekten küçük düşürücü biçimde geri çekilen bir yirminci yüzyıl sosyalizminin ortaya çıkmasının kendisi, tarihsel bir gelişmedir. Bunun anlamı, Rus devriminin unutulmuş olması değil, sadece genç sosyalist aktivistler kariyer düşkünü siyasetçilerin yüreksizliklerine ve onları yerlerinde tutan eski merkez sol parti ve medya düzeninin entrikalarına karşı harekete geçerken, günümüzde o devrimin özgün devrimci yöntemlerinden ziyade, orijinal devrimci ruhunun öğelerinden ilham alıyor olmalarının daha muhtemel olduğudur.

Böyle yapıyor olmalarına rağmen, Komünist kurumsal geleneğin Sosyal Demokrat olanın yaşadığı açmazın tam ortasındaki çöküşü de yaşayanların beyinlerine çöken bir mirası peşi sıra sürüklemektedir. Bu durum, günümüzün sosyalist gündemine, ABD'nin New Deal ve Batı Avrupa'nın savaş sonrası sosyal demokrasisinin siyasi kazanımlarının imgesini giydirme eğiliminde kendisini göstermektedir. İlki, sermayeye, New Deal'in sahiden de sosyal demokrat bir refah devletine dönüşmesini engelleyen tavizler verildiğini büyük ölçüde görmezden gelirken, ikincisi savaş sonrası Avrupa sosyal demokrasisinin kendisinin de nasıl daima kendi açık sınıf uzlaşması siyasetiyle sınırlandırılmış olduğunu dikkate almamaktadır. Son on yıllar boyunca, ABD Demokrat Partisi'nin ve

Britanya İşçi Partisi'nin neoliberalizme doğru nasıl yol aldığı solun zihninde son derece canlıdır; ama büyük ölçüde görmezden gelinen, bu durumun *tüm* sosyal demokrat partilerin ortak yörüngesi olduğu gerçeğidir.

Gerçekten, günümüzün savaş sonrası çağa kıyasla son derece farklı ekonomik ve sosyal koşullarına karşın, reformları sanki 1935 veya 1945'lerdekilere atıfla sunma yönünde bir eğilim mevcuttur. Buna karşın, sosyalistler arasında, sosyal demokrat refah devletinin, 1970'ler itibarıyla, dinamik bir finans kapitalizminin yeniden canlanmasıyla birleşmiş olmanın yarattığı çelişkiler tarafından zaten nasıl kuşatılmış olduğu hakkında da daha keskin bir farkındalık mevcuttur. Günümüzün İşçi Partisi liderliği, mevcut refah devleti reformlarını elde tutmak için bile sermayeyle girilen savaş sonrası uzlaşmanın ötesine geçmenin zorunlu olacağına kabulüne dayanan, 1970'lerin başlarındaki tıkanmış Bennite gündeminin mirasçısı olduğunu iddia etmektedir. Yine de, bugün ileri sürülen radikal reformlar, demiryollarının ve diğer kamu hizmetlerinin ulusallaştırılması dâhil, 1973 İşçi Partisi Manifestosu'nun, tüm diğer şirketlerin bağlı olacağı planlama anlaşmalarının yanı sıra ekonominin kilit sektörleri çapında yirmi beş önde gelen şirketi ulusallaştırma vaadinin gerisinde kalmaktadır. Ayrıca, 1976 tarihli Alternatif Ekonomik Strateji'nin ithalat ve sermaye denetimleri ihtiyacı üzerine yaptığı vurgu da önemli eksikler arasındadır.¹

İsveç'te şirketlerin başı sendikalar tarafından çekilen biçimde kamusallaştırmadan Fransa'daki banka ulusallaştırmalarına, 1970'lerde Avrupa sosyal demokrat partilerinden yükselen "sermayeyi sermayeden uzaklaştırma" radikal önerilerinin aksine, bugün merkez sol partilerin içindeki sosyalistlerce ileri sürülen siyasetler, son derece ılımlı gibi görünmektedir. New Deal veya savaş sonrası sosyal demokrasinin muzaffer günlerine öykünmek, o günlerin özgün sosyal ve ekonomik koşullarının restore edilmesinin imkânsız olmasıyla zaten içsel anlamda kısıtlanmış durumdadır. Kapitalist devletlerin –özellikle sermaye denetimlerinin kaldırılması ve neoliberal küreselleşmeye desteklerini yasallaştıran serbest ticaret anlaşmaları yoluyla - uluslararasılaşmasıyla geçen kırk yıl da benzer biçimde, 1970'lerde Keynesçi refah devletinin krizinin zirvesinde sosyal demokrat partiler içinde ortaya çıkmış olan tıkanık sosyalist gündemlerin basitçe yeniden gündeme getirilmesine dair her türlü yaklaşımı mantıksız kılmaktadır.

Bu da, sosyalistlerin, mevcut konjonktürde politika önerilerinin açık bir sosyalist söylemle savunulmasının yalnızca sosyal demokrat reformizmin yeniden canlanması anlamına mı geldiği yoksa sermayeyi sermayeden uzaklaştırmanın koşullarını yaratacak yeni bir yapısal reform stratejisinin ortaya çıkışını mı öngördüğü sorunuyla daha doğrudan yüzleşmelerini ve daha önce yapılanlardan çok daha açık bir şekilde tartışmalarını zorunlu hale getirmektedir. Bu makalenin derdi budur. Corbyn veya

¹ Bakınız Leo Panitch ve Colin Leys, *The End of Parliamentary Socialism: From New Left to New Labour*, Londra: Verso, 1997, chs. 3 ve 4 *passim*, ve Ch. 6, sf. 118-24; ve yeni çıkacak olan *Searching for Socialism: The Project of the New Labour Left from Benn to Corbyn*, Londra: Verso, 2020.

Sanders'ın hükümet kurmalarını sağlayacak seçim zaferlerinin eşliğinde oldukları beklentisiyle kaleme alınmamıştır. Daha ziyade, öngörülebilir gelecekte Birleşik Krallık veya ABD'deki herhangi bir sosyalist-yönelimli iktidarın neyle karşı karşıya kalacağını açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır. Karşı karşıya kalacakları şey, kapitalist ekonomik hâkimiyetin yerel anlamda güvenli biçimde yerli yerinde olduğu, işçi sınıfı güçlerininse bu hâkimiyete tam anlamıyla meydan okumayı sürdürecektir. Kadar güçlü veya yeterince uyumlu olmadığı, kamusal kurumların ise demokratik ekonomik ve sosyal planlama uygulama kapasitesi bir yana, niyetine bile sahip olmadıkları, hala derin bir bütünleşme içinde bulunan bir küresel kapitalizmdir.

“Ekonominin komuta zirvelerinin” denetimini ele geçirme, hatta sermaye denetimlerini sona erdirmeyi vaat ettiklerinden daha şiddetli ekonomik sıkıntılara yol açmadan uygulamaya koyma pozisyonunda olmayan böyle bir hükümet, kapitalist iktidara karşı, zorunlu olarak, parça parça müdahalelerle ihtiyatlı adım atacak ve bu koşulların altına ezilme riski barındıran reformları uygulamayı sürdürecektir. Bütün bunlar, her düzeyde ve özellikle de, ne kadar kademeli olursa olsun sosyalizme yönelik ciddi bir bağlılığı tehlikeli bir kuruntu sayan seçilmiş kariyer sahibi politikacılar arasında, merkez sol partiler içinde çok önemli muhalif unsurlar yaratacaktır. Bu da, böyle bir hükümetin sosyalist önderliğinin uzun vadeli hedeflerini nasıl sürdürebileceği ve izleyeceği politikaları bugün ilerici liberaller ve ılımlı sosyal demokratlar tarafından savunulan türden reformlardan nasıl ayırıştıracağı sorularını ortaya koymaktadır.

Seçim başarısından yararlanmanın ilk koşulu, çalışanlara kimi maddi kazançlar sağlamak olacaktır. Hem BK hem de ABD'de devasa ölçeklerde büyüyen eşitsizlikler ve yüksek karlar dikkate alındığında, aslında insanların yaşamlarında sosyal hizmet programları yoluyla iyileştirmeler yapmak açısından gerek ideolojik gerekse ekonomik bir hareket alanı mevcuttur. Gelecekteki yapısal reformlara dönük yeni yollar açabilecek bir başka adımsa, ekonomik demokrasiyi ve altyapı, ulaşım ve kamu hizmetlerine yönelik kamusal yatırımları genişletmek olacaktır. Bununla birlikte, esas yaşamsal –ve sosyalistleri sosyal demokratlardan ayıran- adım, bu planları kapitalist hegemonyayı onaracak biçimde değil, daha ziyade, işçi sınıfının bugün mümkün olan reformlardan daha geniş ve derin reformlar için mücadele etme gücünü, birliğini ve kapasitesini inşa edecek biçimlerde geliştirmektir. Bunun kilit bir ögesi, yeni sosyalist hareketin şimdi karşı karşıya olduğu engeller ve bu hareketin büyük potansiyellerini gerçek kılmak için bu engellerin üstesinden gelmek için yapılması gerekenlere dair net bir bilince dayalı sistematik bir politik eğitim olmalıdır. Dahası, bu durum, zorunlu olarak, reformların ve eğitimin yeterli olmadığının da açıkça kabul edilmesini içerecektir. Kapitalizm sonrası bir geleceğe uzanan kayda değer jestler şimdi devreye sokulmak ve mücadele konusu haline getirilmek durumundadır. Bu ise her adımda dolaysız biçimde derin bir ikileme karşı karşıya kalacak olan bir politikayı gerektirmektedir: Dev adımlar atmak imkânsızdır, küçük adımların ise sistemin mantığı tarafından emilme riski mevcuttur.

Ekonomik Demokrasinin Sınırları ve İmkânları

Atlantik'in iki yakasındaki sosyalist sol, en acil politika hedefleri olarak, neoliberalizm ve kemer sıkma politikalarından radikal ve hızlı bir kopuşu vurguluyorlar. Bernie Sanders'in sınıf güçleri dengesini kaydırmaya ve siyaseti eşitsizliği azaltıp refah devletini ABD tarihinde görülmedik ölçüde genişletmeye yönelmeyi amaçlayan cesur "politik devrim" çağrısının özü budur. Geniş bir yelpazeyi kapsayan platformu istihdam garantisi; ücretsiz sağlık hizmetleri, emekli maaşları ve üniversite eğitimi; göç ve polis reformu ile sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması ve şirketlerin seçim sistemi üzerindeki etkisinin sınırlandırılmasına ilişkin diğer siyasaları içermektedir. Ayrıca Sanders, grevleri ve diğer işçi sınıfı mücadelelerini destekleyerek; kampanya organizasyonunu, destekçilerini kendi bölgelerindeki grev gözcülüğü noktalarına yürüyüşler düzenlemeye teşvik etmek ve göçmen hakları aktivistlerini yaklaştırmakta olan ICE baskınları konusunda uyarmak için kullanarak, işçi sınıfının güvenini, yeteneklerini ve beklentilerini yükseltmeye çalıştı. Sadece politik bir kampanya örgütlemekle kalmayıp, kalıcı bir işçi sınıfı hareketini geliştirmeye çalıştı. Defalarca açıkladığı üzere, iddialı gündeminin büyük ölçekli bir örgütlenme ve sosyal seferberlik hali olmadan uygulanması çok mümkün değil.²

Benzer kaygılar, Jeremy Corbyn'in Birleşik Krallık'taki İşçi Partisi önderliğinin önünü açanlar ve destekleyenleri de cesaretlendirmiştir. 2017 seçim manifestosu sıradan insanların hayatlarını önemli ölçüde iyileştirmeyi teklif ediyor ve radikal nitelikleri aşikâr olan "sınır noktası" niteliğindeki önlemler içeriyordu. Bu önlemlerin bedelinin ödenmesini sağlayacak vergi artışları, vergiden kaçınma alışkanlıklarıyla tanınan şirketlere ve hem büyümeden hem de krizden yararlanan zenginlere yüklenecekti. Ayrıca, işçi haklarının restore edilmesini sağlamaya yönelik uzun önlemler listesi de, toplumsal güçler dengesinde, işçi sınıfının uzun yıllar boyunca süren işsizlik ve sendikal örgütlenmedeki gerileme nedeniyle paramparça olan güvenini potansiyel anlamda restore etmeye başlayan önemli bir kaymaya işaret ediyordu. Sanders'ın ya da Corbyn'in kapsamlı radikal reform programlarının ve kemer sıkma yöntemlerinden kopuş önerilerinin pratikte uygulanabilir olup olmayacağı, bunların küresel piyasalarla yüksek düzeyde bütünleşmiş bir kurumsal sektör bağlamında yürütülüp yürütülemeyeceğine bağlı olacaktır. Buna bir de, -kendi partileri içindeki "ılımlıların" yanı sıra- Muhafazakâr ve Cumhuriyetçi partiler bir yana, hissedarların ve yatırımcıların, City of London [Londra finans merkezi- ç.n.] ve Wall Street'in, Hazinesinin ve kraliyet idaresinin, medyanın ve "derin devlet"in göstereceği muhtemel yoğun direnişi de eklemek gerekmektedir.

Kemer sıkma politikalarından kopuş ve emekçilerin acil yararına dönük radikal reformların uygulaması kaygılarına ek olarak, yeni sosyalist söylem, ekonomik demokratikleşme konusuna da önemli ölçüde odaklanmaktadır. Bu durum yatırım, üretim ve dağıtım üzerindeki kapitalist denetime yönelik yeni bir meydan okumanın pozitif

² Bu açıdan, DSA üyeleri bunun emek hareketini yeniden inşa etmek için yarattığı açılımdan yararlanmaya çalıştılar. Bakınız Eric Blanc, *Red State Revolt: The Teachers' Strike Wave and Working-Class Politics*, Londra: Verso, 2019.

bir ışık altında değerlendirilmesine yönelik önemli bir siyasal imkân yaratmıştır. Yine de, önerilmekte olan şey, son derece mütevazı nitelikte olup, öncelikle çeşitli kısmi işçi mülkiyeti ve şirket düzeyinde yönetime katılma programlarını içermektedir. Bu da elbette mevcut sınıfsal güç dengesinin yanı sıra, günümüzün sol güçlerinin stratejik netlik ve siyasal kapasite eksikliğini yansıtmaktadır.

Amerikan örneğinde bu durum, Sanders'in 2016 yılında kamu bankalarını birer kamusal hizmet kurumuna dönüştürmek yerine "parçalayarak" "şikeli ekonomiyi" köklü biçimde dönüştürmek için yaptığı çağrıda ifadesini buldu.³ Daha sonra İngiltere'de Corbyn ve İşçi Partisi'nin Gölge Başbakanı John McDonnell tarafından geliştirilen planlardan etkilenen Sanders, şirket hisselerine sahip olacak ve işçilere kar payı dağıtacak bir fon oluşturulmasına ek olarak, işçilere şirket yönetim kurullarında koltuk verilmesi çağrısında bulundu. Bu planlar bir yandan da işçi kooperatiflerinin oluşumuna yönelik devlet desteği çağrısında bulunuyordu. Her iki çağrı da köklü birer ekonomik dönüşümün parçası - sermayeye yönelik bir meydan okuma ve sosyalist bir toplumu inşa etme yolunda atılan bir adım olarak sunuldu. Yine de bunlar Elizabeth Warren'in işçilere kurumsal yönetim kurullarında yer vermek, yöneticilerin hisse senedi opsiyonlarını kullanma yeteneğini sınırlamak ve "kurumsal sosyal sorumluluğu" teşvik etmek gibi öğeler içeren oldukça benzer planı dâhil, sosyalist olmadıkları açıkça -bazen de kesinlikle- belli olan geniş bir öneriler yelpazesıyla buluştular. Warren'in önerdiği "Hesap Verilebilir Kapitalizm Yasası", bir yandan finansın aşırı ölçüde büyümüş olan gücünü dizginlerken, bir yandan da şirketleri daha "kapsayıcı" ve "hesap verebilir" hale getirerek, açıkça kapitalizmi yenilemeyi hedeflemektedir.⁴ O kibirli "kemiklerime kadar kapitalistim" açıklaması bir yana bırakılsa bile, Warren'in planının Alman tipi "ortak-karar" modeli üzerine inşa edilmiş olduğu gerçeği, bu modelin Almanya'da son on yıllarda nasıl amansız bir ücret kısıtlaması ve rekabetçi yeniden yapılanma için kullanıldığı göz önüne alındığında, modelin sınırları konusunda bir uyarıcı görevi görmelidir.

Warren'in reform önerileri, bugün ilerici liberal ve ılımlı sosyal demokrat politikacılar tarafından savunulanlar arasında en ayrıntılı olanıdır. Merkezi savı ise, neoliberal çağda "hissedar gelirlerini maksimize etme saplantısının aslında Amerika'nın en büyük şirketlerinin kendilerini zengini daha da zenginleştirmeye adadıkları anlamına" geldiğini ileri sürmektedir. Bunun, neoliberal dönemi karakterize eden artan toplumsal eşitsizlik, azalan ücretler ve ekonomik durgunluktan öncelikle sorumlu olduğunu savunmaktadır. Warren, finansal basıncın, yöneticilerin kendi hisse senedi varlıklarıyla birlikte, onları sermayeyi faydalı yatırımlardan çekip hisse senetlerinin fiyatlarını manipüle etmek amacıyla kendi şirketlerinin hisselerini "yeniden satın almaya" ayırıp, aslında kendi şirketlerini yağmalamaya yönelttiğini iddia etmektedir. Sonuç olarak, "iyi istihdam" ortadan kaybolmakta ve kurumsal yatırımlar, basitçe süper zenginlere

³ Matthew Yglesias, 'Bernie Sanders's plan to break up the banks, explained', *Vox*, 21 Ocak 2016.

⁴ *Accountable Capitalism Act*, S. S. 3348, 115th Congress, 2018.

para dağıtına işi haline gelmektedir. Dahası, bu eksik yatırım, şirketlerin “kendilerini başarısızlığa sürüklemesi” anlamını taşımaktadır. Warren bunu düzeltmek için, yöneticilerin ve şirket müdürlerinin hisseleri satın aldıktan sonraki beş yıl içinde veya bir geri alım yaptıktan sonraki üç yıl içinde hisse satmalarının engellenmesini önermektedir. Ayrıca, firmaların sadece hissedarlardan ziyade, -işçiler, tüketiciler ve topluluklar da dâhil- bir dizi paydaşa hizmet veren “fayda şirketleri” olarak hareket etmelerini öngören federal kurumsal tüzükler çıkarılmasını önermektedir. Bunlar, çalışanlara şirket yönetim kurullarının yüzde 40’ını seçme hakkı verilerek desteklenecek ve “işçilere büyük şirketlerdeki kurumsal karar alma süreçlerinde daha güçlü bir ses sağlayacaktır”. Yöneticilerin yatırımcı disiplininin özerkliği artırıldığında, şirketlerin, savaş sonrası yönetim dönemini karakterize eden “iyi istihdamı” ve yükselen yaşam standartlarını yaratan türden yatırımlar yapacakları varsayılmaktadır.⁵

Warren’in önerisi, şirketlerin zorunlu olarak birbiriyle çatışmayan farklı çıkarları dengeleyebileceğini varsayan “paydaş kapitalizmi” modeline dayanmaktadır. Ancak şirketler, farklı “paydaşlar” arasındaki tarafsız hakemler değildir, kapitalist iktidarın kristalleşmesidir. İktidar ise sadece *ekonomik* değil, aynı zamanda *politik* tir. Şirketler, birikimlerinin ve rekabet güçlerinin sürekliliğini sağlamak için gereken devlet düzenlemelerinin ve vergi yapılarının peşinden koşarlar; bunlar, diğer işçiler veya çevre pahasına bile olsa, işçiler tarafından atanan yöneticilerin onaylamaya son derece yatkın olmaları politikalarıdır. Bir firma kapitalist işlevini yerine getiremezse, rakiplerine göre daha yüksek maliyetlere maruz kalır ve gelirleri azalır; bu nedenle de yatırımlar ve genişleme için daha az sermaye bulabilir, bu da kesintilere, işten çıkarmalara ve muhtemelen iflasa yol açar. Açıkçası, hiçbir yönetici, onu kim seçerse seçsin, bu biçimde sonuçlanma eğilimi gösteren bir stratejiyi desteklemez. Karlar hiçbir zaman göze “çok fazla” gibi görünmez (en belirgin sömürü işareti olduklarından, en doğrudan sınıf bilinci kaynağı da olabilirler), kârlar savunulmalı, mümkünse arttırılmalıdır. Kurullardaki işçi temsilcileri, tıpkı Almanya’da olduğu gibi, istihdam pahasına kar odaklı yeniden yapılandırmalara direnmeye çalıştıklarında, bu direnişler acımasız rekabet baskısının üstesinden gelememiştir.

Warren’in mevcut imalat şirketlerinin yaptıklarını ya da yapmadıklarını düzeltme kaygısı, ekonominin, özellikle de finans sektörünün çok daha radikal bir yeniden yapılandırmasını gerektirmektedir, aslında finansal olmayan sektörler bile finansın kendi yerel ve küresel etkinlikleri bakımından sahip olduğu işlevsellik nedeniyle buna agresif biçimde direneceklerdir. Finansal olmayan şirketlerin yöneticileri, türev ticaret ve diğer finanslaştırma biçimleriyle, dünya ticaretiyle bağlantılı olarak dalgalanan döviz kurlarını ve diğer riskleri yönetmeye çalışırken, küresel ekonomiyle bütünleşmek için de uluslararası finansa yaslanmışlardır. Finansal olmayan şirketler ayrıca, birleşme ve devralma işlemlerini yürütmek için finansa ve tüketimi durgun ücretleri telafi ederek

⁵ Elizabeth Warren, ‘Companies Shouldn’t Be Accountable Only to Shareholders’, *Wall Street Journal*, 14 Ağustos 2018.

sürdürmek için de tüketici kredi piyasalarına bağımlıdır. Warren'in önerileri, neoliberalizmin bu merkezi özelliklerine dokunmamaktadır.⁶

Warren'ın planı, büyük imalat şirketlerinin iktidarına meydan okumayı değil onu pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Neoliberal dönem boyunca finansal olmayan şirketlerin yöneticileri, kendilerini finansal disiplinden korumak için altın paraşütler, zehir hapları ve devlet düzenlemeleri gibi devralma-karşıtı savunma hatları kurarak çok sayıda başarısız çabayı başlattılar. Warren'in tasarısı uygulanacak olsa, aslında sanayideki yöneticilere uzun zamandır aradıkları finansal yatırımcılardan korunma imkânı sağlamada başarılı olabilir. İşçilerin şirket dışı yabancılarla olan çatışmalarda genellikle yönetimin yanında yer aldıkları da belgelenmiştir; sanayideki yöneticiler ile dış yatırımcılar arasında kurumsal kontrol üzerinden patlak veren gerginliklerse, şirket üzerindeki etkili işçi denetimi veya demokratik denetim kısıtlaması konusundaki iç birliklerini olumsuz biçimde etkilememektedir.⁷

Finansal "kısa vadeciliğin" çözüm ona yozlaştırıcı etkisini vurgulayanların aksine, savaş sonrası kapitalizminin yükselen yaşam standartları, yalnızca belirli bir kurumsal yönetim modelinden çok daha fazlasına yaslanıyordu. Nispeten yüksek bir sendikal yoğunluğa da dayanıyordu. Elbette son derece sınırlı ve istihdam açısından sermayeye bağımlı olsalar da, sendikalar yine de kapitalizmin ihmal etme eğiliminde olduğu - sağlıklı, düzgün beslenen ve barınan bir işgücü gibi kendi yeniden üretimleri için gerekli olanlar da dâhil- toplumsal ihtiyaçları diye getirerek, yaşamsal açılardan ve işçi dayanışması ve özneliği biçimlerini yeniden üretmek açısından, sermayenin mantığıyla çelişen kurumsal bir mekanizma oluşturuyorlardı. Kapitalist sömürüye karşı örgütlü işçi mücadeleleri olmadan, sermayeyi gerek şirketlerin kendi içinde gerekse bir bütün olarak ekonomi çapında, olabildiğince verimli şekilde tahsis etmeye yönelik rekabetçi baskılar, ücretler üzerindeki aşağı yönlü baskıların ekonomik eşitsizlik ve güvencesizlik üretmeye devam etmesi anlamına gelir. Güçlü bir sendikal hareket birçok bakımlardan işçilere yönetim kurullarında koltuk vermekten veya tek tek firmalarda mülkiyet paylarını genişletmekten çok daha kapsamlı bir ekonomik demokrasi biçimini temsil eder. Warren'ın planı "sermayenin nasıl sermayeden uzaklaştırılacağı" sorusunu açıkta bırakırken, işçileri kurumsal iktidarla, tam da meydan okumak istediği finanslaşmış neoliberalizmi pekiştiren biçimlerde ve onunla çatışmak için gereken sınıfsal bağımsızlığı baltalayarak bütünleştirmektedir.

Warren'ın planı, işçilere şirket yönetim kurullarındaki koltukların yüzde 40'ının tahsis edilmesini önerirken, hisse senedi sahipliğini devretmeyi içermemektedir. Sanders,

⁶ Finansın, finansal olmayan şirketleri yatırım fonlarından mahrum bıraktığı savı, yüksek şirket karlarının ve düşük faiz oranlarının potansiyel fon ktlığı mevcut olmadığını gösternesi olgusuyla uyumsuzdur. Öte yandan, ABD ve BK'da finansın görelî hâkimiyetinin bir karşılığı, her iki ekonominin de sadece finansa doğru değil, danışmanlık, muhasebe, avukatlık ve gayri menkul gibi ilgili iş hizmetlerine doğru çarpılmış olması ve bu nedenle imalat çıktısı ve istihdamının genel ekonomik faaliyetin daha küçük birer parçasını oluşturmasıdır.

⁷ Bakınız Michael Useem, *Executive Defense: Shareholder Power and Corporate Reorganization*, Boston: Harvard University Press, 1993; Jesse Fried, 'Trump and Warren offer the wrong diagnosis of short-termism', *Financial Times*, 27 Ağustos 2018.

işçilere yönetim kurullarındaki koltukların yüzde 50'sinin verilmesi çağrısında bulunarak Warren'den daha ileri gitmekte ve işçilere hisse senedi mülkiyetinin verilmesini de kuvvetle vurgulamaktadır. Bu vaat sınıfsal iktidarda tarihsel bir kaymanın habercisi gibi görünse de, aslında, tıpkı Warren'ın planı gibi, işçilerin “kendi” şirketlerine yataklanması riskini derinleştirmektedir. İşçilere şirketin rekabet gücünde mülkiyet paydaşlığı sunmanın gerçekten demokratik bir ekonomiyi yaratmak açısından kapitalist mantık karşısında zorunlu olan karşı-iktidarın inşasına fazlaca katkıda bulunma ihtimali düşüktür. Sanders, en azından, Vermont-Burlington belediye başkanı olduğu 1980'lerden bu yana, Çalışan Hisse Mülkiyeti Planlarını (ESOP) genişletmeyi destekledi. Daha yakın bir zamanda ise, 2001 yılında kurulan ve Kongre'ye sunduğu yasa bakımından bir model oluşturan Vermont Çalışan Mülkiyeti Merkezi'nin desteklenmesinde önemli bir rol oynadı.⁸ Sanders'ın onlarca yıllık desteğiyle, Vermont bugün ABD'deki herhangi bir eyalete kıyasla en büyük kişi başına çalışan-mülkiyetli şirket oranına sahiptir. 2018 tarihinde yaptığı bir konuşmada belirttiği gibi:

ESOPlerin anlamı... başlangıç açısından, çalışan tüm insanları dikkate aldığımızda, daha üretken ve kârlı şirketlere sahip olabileceğiniz anlamına geliyor... Çalışan mülkiyetine sahip olduğunuzda, söylediğiniz şey şudur: “Hepimiz birlikte aynı gemideyiz. İşimiz bu şirketi olabildiğince verimli kılmaktır. Fikriniz nedir?”... İşe gittiğinizde size saygı duyulduğunu düşünüyorsanız... ve kendinizi sürecin bir parçası gibi hissediyorsanız, tahmin edin bakalım ne olur? İşten daha az kaytarırsınız. İşe devamsızlık oranı azalır... verimlilik yükselir, kar yükselir, moraller yükselir. İnsanlar işe gitmek zorunda oldukları gerçeğine lanet okumazlar; çalışacakları şirketten gurur duyarlar ve şirketi daha iyi hale getirmek için mümkün olan her şeyi yapmak isterler”.⁹

Bu ifade biçimi, ESOPlerin sınırlarını oldukça açıkça ortaya koymaktadır: ESOP, kurumsal stratejiler veya üretim süreçleri üzerinde kapsamlı bir işçi denetimi bir yana, etki gücü bile sağlamaz. Amaç daha ziyade verimliliği, rekabetçiliği ve karlılığı teşvik etmek üzere, çalışanların “sesini” yükseltmektir. Bu nedenle ESOPler işçiler, yöneticiler ve mülk sahipleri arasında, işçilere yalnızca yönetim kurullarında birer koltuk verilmesine kıyasla *daha da derin* ittifakları teşvik etme eğilimindedir.

Sanders, geçenlerde yapılan bir röportajda, BK'da Corbyn ve McDonnell tarafından önerilene benzer bir işçi mülkiyeti planını destekleyeceğini belirtti.¹⁰ Aslında, İşçi Partisi, Corbyn'in liderliğinde, işçileri güçlendirmek ve ekonomik demokrasiyi genişletmek açısından ESOP sınırlarının çok ötesine geçen stratejiler geliştirmektedir. McDonnell tarafından görevlendirilen ve 2017 seçimlerinden birkaç gün önce yayınlanan Alternatif Mülkiyet Modelleri raporunda, esasen belediye kamu mülkiyetinin rolü ile

⁸ Rachel M. Cohen, ‘Could Expanding Employee Ownership Be The Next Big Economic Policy?’ *The Intercept*, 26 Aralık 2018.

⁹ Bernie Sanders, Konuşma 2018 Vermont Employee Ownership Conference, şuradan ulaşılabilir: www.youtube.com.

¹⁰ Jeff Stein, ‘Bernie Sanders backs two policies to dramatically shift corporate power to US workers’, *Washington Post*, 20 Haziran 2019.

işçi-toplum kooperatiflerinin tohumlarının atılması ve geliştirilmesi için tedarik politikalarına oynayacağı rollere yapılmaktadır. Ancak rapor aynı zamanda yeni sosyalist stratejilerin daha geniş yönetim kurulu tartışmasını da teşvik etmeyi amaçlamaktadır.¹¹ Bu öneri, İşçi Partisi “yeni solunun”, öncülüğü 1970’lerdeki Lucas Aerospace işyeri temsilcileri ve 1980’lerdeki Büyük Londra Konseyi tarafından yapılan çizgi paralelinde, doğrudan doğruya atölye düzeyindeki işçilerin uzmanlığı ve iç görüşünden yararlanmayı öngören yeni kamu mülkiyet biçimleri konusundaki düşüncelerinin dolaysız bir devamını oluşturmaktadır. Alternatif Modeller raporu, özellikle, İşçi Partisi solu tarafından, 1945 İşçi Partisi hükümetinin millileştirmelerinden bu yana dile getirilmiş olan yeni endüstriyel demokrasi biçimleri ve “çeşitli kamulara” hesap verebilirliği teşvik ederek kamuya ait işletmelerde tepeden inme kurumsal yönetimden kaçınma kaygısını yeniden canlandırmıştır.

Bu yönelim, McDonnell’in kendi stratejik perspektifini de tam olarak karakterize etmektedir. Şubat 2018’deki önemli bir konuşmasında ısrarla vurguladığı üzere:

Geçmişin millileştirilmiş endüstrilerini yeniden yaratmaya çalışmamalıyız... yönetimi çoğunlukla fazlaca uzak, fazlaca bürokratik ve ön saflarda hizmet sunanların gerçekliğinden fazlaca uzak olan bir modele nostalji duyamayız. Temel endüstrileri piyasanın kaprislerinden uzak tutmak, yatırım ve istihdam kararlarının itici gücü olarak kardan uzaklaşmak için bir fırsattır. Ama aynı derecede önemli olan, bunun, bizim açımızdan, bu endüstrileri onları işleten ve kullananların ellerine bırakmamız için de bir fırsat olmasıdır.¹²

McDonnell, 2018 Eylül’ündeki İşçi Partisi Konferansı’ndaki konuşmasında daha da ileri gitmiştir:

Bizim sosyalizminin kalbinde demokrasi vardır ve onu genişletmek daima hedefimiz olmalıdır. Öncülerimiz, kralların ilahi haklarına ve aristokrasiye karşı Parlamento’da demokrasi için savaştılar. Emekçilerin hak sahibi olması için savaştılar. Kız kardeşlerimiz şiddetli muhalefetin dişlileri arasında kadınlara oy hakkı için savaştılar ve hareketimiz işçilerin işyerinde söz sahibi olması için savaştı. Sendikalar bu partiyi demokratik vizyonu daha da ileri götürmek için kurdular. Bu nedenle 2018’de size programımızın kalbinde, bu ülkenin gördüğü ekonomik demokratik hakların en büyük oranda genişletilmesinin bulunduğunu söylüyorum. Bu demokrasi, işyerinde başlar.¹³

¹¹ *Alternative Models of Ownership*, Report to the Shadow Chancellor of the Exchequer and Shadow Secretary of State for Business, Energy and Industrial Strategy, 2017.

¹² John McDonnell, ‘Alternative Models of Ownership’ konferansında konuşma, Londra, 10 Şubat 2018, şuradan ulaşılabilir: www.john-mcdonnell.net/john_s_speech. Bu konuşmanın ana akım medyada haber yapılma biçimi İşçi Partisi liderliğinin sesini duyurmada karşılaştığı olağanüstü zorlukları göstermektedir. Makul biçimde haber yapan tek “yaygın mahreç” (çevrimiçi) *Independent* oldu. BBC’nin içeriği son derece sınırlı ve olumsuzdu: ‘John McDonnell: Labour public ownership plan will cost nothing’, BBC, 10 Şubat 2018.

¹³ John McDonnell, İşçi Partisi Konferansı’ndaki konuşma, 24 Eylül 2018.

Bu, her yıl, (özel sektör işgücünün yaklaşık yüzde 40'ını kapsayan) tüm büyük şirketlerin hisselerinin yüzde birinin, on yıl içinde toplamda azami yüzde 10 birikim sağlayacak olan bir Kapsayıcı Mülkiyet Fonuna (IOF) devredilmesini zorunlu kılan bir mevzuat yoluyla gerçekleştirilecektir. İşçi temsilcilerinin, istihdam edildikleri şirkette, kendilerine tahsis edilen hisselerle bağlı olarak belirsiz oy hakları vardır, ancak bu hisselerin ticaretini yapamazlar. Bu fon, her bir firmadaki tek tek işçilere her yıl en fazla 500 sterline kadar kar payı ödeyecektir. Karların işçilere dağıtılmasından sonra, fonun bakiyesi - programın beşinci yılı itibarıyla tahminen Britanya devletinin merkezi yıllık harcamalarının yüzde birinin üçte biri tutarındaki 2,1 milyar sterlin – “kamusal hizmetlerimizi ve sosyal güvenliğimizi desteklemek için harcanabilecek” bir sosyal temettü muamelesi görecektir. Bu, mütevazı bir kurumlar vergisinden çok da farklı değildir.¹⁴ Çalışanlara yapılacak (Britanyalı işçilerin ortalama yıllık geliri- nin yüzde 2'sinin altındaki) temettü ödemelerine konulan üst limit, temettü ödemelerinin şirketler arasında kabaca dengelenmesi ve evrensel programlara yapılacak katkılar, farklı sektörlerdeki işçiler arasında aşırı eşitsizliğin ortaya çıkmasını önlemeyi amaçlamaktadır.

Bu planlar hakkında tartışmanın en çarpıcı özelliklerinden biri, işçilerin, hisse sahibi olmakla yalnızca temettü ödemelerinden faydalanmayacağı, aynı zamanda kurumsal strateji üzerinde *denetim* sahibi olacağı varsayımıdır. Ancak bu reformlar neoliberal hissedar değeri sabit fikirden radikal bir kopuş oluştursalar bile, açıkça sınırlıdır ve sermayenin toplumsallaştırılmasının ve ekonomik demokratikleşmenin oldukça uzağında kalacaklardır; temel dürtüleri *demokratikleşme* ile değil *bölüşüm* ile ilgili gibi görünmektedir. İşçi hisse mülkiyeti, işçiler bunu talep etmeye hazır olmadığı ve bu talebi gerçekleştirme kapasitesine sahip olmadıkları sürece, daha fazla denetim anlamına gelmez. Şirket içi karar alma süreçlerinin, yönetim kurullarının ötesindeki çeşitli resmi ve gayri resmi karar alma düzeyleriyle iç ve dış bilgilere erişime kadar uzanan karmaşık yönlerini azımsama eğilimi mevcuttur. Yani işçilerin bir şirket içinde nüfuz sahibi olmaları için, bilgiye erişimin yanı sıra, kapitalizm koşullarında açıkça baskı altına alınan güven düzeyleri ve kapasiteler ile varlıkları hiç de varsayılamayacak olup sistematik biçimde geliştirilmesi gereken uzman sempatizanlarla (“kızıl uzmanlar”) bağlantılar kurulması gerekecektir. O zaman bile böyle bir “denetim” ekonomiyi toplumsallaştırmaya yönelik daha kapsamlı bir stratejiye bağlı olmadıkça oldukça sınırlı kalacak ve özel birikimin mantığıyla kısıtlanacaktır. Bu planların barındırdığı bir başka risk ise işçi sınıfı arasındaki parçalanmışlığın yeni bir boyutunu yaratmaktır ve bu risk bütün bunları daha da kolaylaştırmak yerine zorlaştırabilir. McDonnell'in adem-i merkezîyetçi ortak mülkiyet biçimlerine yaptığı vurgu, ifade ettiği radikal politik vizyona rağmen işletmelerin, sektörlerin ve bölgelerin demokratik ekonomik planlama süreçleri aracılığıyla nasıl bütünleştirileceği ve koordine edileceği konusundaki yaşamsal sorunların üzerinden

¹⁴ Bazı biçimlerde, bu geleneksel bir vergiden daha az arzu edildir, çünkü şirketler ödedikleri kar payı düzeyine – yani bu esnek “vergiye” katkılarını karar verebilirler.

atlamaktadır.¹⁵ Bununla birlikte, hisse devir işlemleriyle ilgili oldukları için, Sanders ve McDonnell'in planları ile 1970'lerin "Meidner Planı" arasında karşılaştırmalar yapılmaktadır. Meidner Planı, sosyal demokrat dönemin sona ermesine ve sınıfsal güçler dengisinin sermayeye doğru kaymaya başlamış olmasına rağmen hala gündemi belirleme kapasitesine sahip olan İsveç emek hareketi tarafından dile getirilmişti. Model, merkezi toplu pazarlıkta ücretleri sınırlandırma dayanışma politikasıyla güvence altına alınan "aşırı" kârların, aşamalı olarak, 25'in üzerinde işçi çalıştıran tüm şirketlerde çoğunluk mülkiyetine sahip olacak olan ücretliler veya topluluk fonlarına kademe kademe aktarılmasını içeriyordu. Ama model yalnızca İsveç sermayesi tarafından dişle tırmakla mücadele konusu haline getirilmekle kalmadı, modelin ölümcül bir kusuru olduğunu iddia eden Palme'nin Sosyal Demokrat hükümetinin de ciddi direnişiyle karşılaştı. Palme'ye göre bu kusur şuydu: mülkiyet devri açıklanacaksa, mülk sahipleri, kamulaştırmaya ilişkin bir zaman çizelgesi olduğunu bile bile, neden yatırım yapmaya devam etsinler idi? Meidner'in daha sonra 1993 yılında Socialist Register'a ifade ettiği gibi, "Kapitalistler haklı olarak bu fikri beğenmediler". Bugünün standartlarına göre etkileyici ve hırslı bir model olsa da, geri dönülüp bakıldığında, bunun, Meidner'in da sonradan anladığı üzere, 1960'ların sonları kadar erken bir tarihte,""İsveç ekonomisinin uluslararasılaşmasının" bir parçası ve ögesi olarak tanımladığı durum karşısında sosyal demokrat güçlerin geri çekilmesine karşı verilen başarısız bir yanıt olduğu anlaşılabilir.¹⁶

Bu da bizi "fon sosyalizmi"nin çelişkilerine götürmektedir. İşçi emeklilik fonlarının finansal piyasalarda genişlemesi deneyiminin genel olarak gösterdiği üzere, bu fonlar kimilerinin umut ettiği gibi bir "emekçi sermayesi" formu olmanın ve yatırımları demokratikleştirmenin çok uzağındadır; finansal sektördeki iktidarın yoğunlaştırılması ve aslında "hissedar değerinin" azamileştirilmesi için finansal olmayan şirketler üzerindeki baskının artırılması için büyük bir kaldıraç görevi görmektedirler. Sonuç olarak, yatırım fonlarının büyümesiyle birlikte, büyük kurumsal yatırımcılar 1980'ler itibarıyla büyük ölçekli kurumsal hisseleri yönetmeye veya doğrudan doğruya bunları mülk edinmeye başladılar. Büyük kamu sektörü fonlarının bu şirketlerin neoliberal yeniden yapılanmasını çoğunlukla desteklemiş olması, sosyalizmi kapitalist devlet veya sendika emeklilik fonları müteveli heyetleri tarafından yönetilen finansal piyasa fonlarının yaratılmasıyla özdeşleştirme mantığı bakımından ciddi şüpheler doğurmaktadır. Günümüzün son derece rekabetçi küresel piyasalarında, işçi mülkiyeti fonlarının kurumsal stratejide büyük -veya herhangi- bir dönüşüm yaratmasını beklemek için pek az neden bulunmaktadır. Benzer eksiklikler, - özellikle sermayenin terk etmeye karar verdiği tesisler ve fabrikalar örneğinde- işçi kooperatiflerinin kurulmasına yönelik kapsamlı

¹⁵ İşçi Partisi'nin 2016 *Digital Democracy Manifesto* 'sunun buna yanıt vermesi beklenebilirdi, ancak bunun yerine "internet, son kullanıcılar ve "ağa bağlı bireylere" yoğunlaşan oldukça dar bir teknoloji resmi... merkezinde ne güvenlik ne de mahremiyet olan ağlar biçimindeki bir kamusalılık imgesi" ile karakterize oldu. Nina Power, 'Digital Democracy', Leo Panitch ve Greg Albo, der., *Rethinking Democracy: Socialist Register 2018*, Londra: Merlin Press, 2017, içinde s. 174.

¹⁶ Rudolph Meidner, 'Why Did the Swedish Model Fail', Ralph Miliband ve Leo Panitch, der., *Socialist Register 1993: Real Problems, False Solutions*, içinde sf. 217, 225.

devlet desteğinin geliştirilmesi önerilerinde de yansımasını bulmaktadır. Sermayenin istemediği tesisleri devralmak ve onları rekabetçi bir şekilde işletmeye çalışmak, umutsuzluğa kapılmış işçiler bunu tek alternatifleri olarak gördükleri zaman desteklenmeyi hak eden bir davranış olabilir, ancak (en kapsamlı destekleri “limon sosyalizminin” bir örneğine dönüştüren ve işçi demokrasisinin etkinliğini itibarsızlaştıran bu model) ekonomiyi demokratikleştirmek için stratejik bir temel oluşturamaz. Dış baskılar ve iç dinamikler, kooperatifleri farklı bir kişisel yaşam tarzına ulaşma veya belki biraz daha eşitlikçi bir başka ticari faaliyeti yürütme alanları haline düşürebilir. En kötü durumda, böylesine rekabetçi olmayan firmaların işçi mülkiyetine devredilmesi, aslında sermayenin bu varlıklardan çıkışını *kolaylaştırmaya* yardımcı olabilir. Kooperatifler daha büyük değişimler arayan –ve gelirleriyle enerjilerinin bir bölümünü siyasal eğitim ve sınıf örgütlenmesine ayıran- bir toplumsal hareketin parçası olmadığı sürece, *sosyalist* anlamdaki etkileri sınırlı düzeyde kalacaktır.¹⁷

Bu planların hepsini kapsayan esas sorun, işçilere tahsis edilecek yönetim kurulu üyeliklerinin veya hisselerin oranındaki yetersizlik değil, hedeflerinin ta kendisidir. Hepsi de işçiler “kendi” firmalarının diğerlerine karşı rekabet gücünü artırmak için yönetimle işbirliği yaparken, firma düzeyinde rekabetçi bir korporatizmi canlandırma eğilimlidir. Bu da, eşit statüyü ve en geniş katılımı vurgulayan çalışma ilişkileri geliştirmek yerine, rekabet gücünü besleyen hiyerarşiler oluşturmak üzere firma içi baskıları yeniden üretmektedir. Demokratikleşme, ekonomik birimlerin ve dolayısıyla işçilerin birbirleriyle ilişki kurdukları *bağlam* değiştirilmeden gerçekleşemez -ve ufukları piyasa ekonomisi içindeki belirli işçi gruplarının sermaye mülkiyeti veya yönetimi ile sınırlı stratejileri de sosyalizme doğru atılmış birer adım olarak görmek pek mümkün değildir.

Üstelik kurumsal yönetişimi demokratikleştirmeyi amaçlayan politikalara yapılan vurgunun arkasındaki temel itki ekonomiyi demokratikleştirme konusundaki daha genel bir kaygıyla ilgili olsa da, bu reformların odağı, en azından bir dereceye kadar, rekabetçi kâr disiplininin ve rekabetin dışında kalan işyerlerinin demokratikleştirilmesi potansiyelini hafife almaktadır. Bu nedenle, örneğin, temel toplumsal hizmetlerin ücretsiz olarak teminini genişletme taahhüdü, - neredeyse imalattakinin iki katından fazla insanın çalıştığı ve piyasa baskılarından bir dereceye kadar özerkliğin mevcut olduğu- eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler alanındaki devlet/ devletimsi kurumların nasıl demokratik biçimde yönetilebileceği konusundaki daha geniş yelpazeli bir tartışmayı açmaktadır veya açmalıdır. Bu sektörlerdeki işçiler açısından hiyerarşilerin aşınması ve bu hizmetleri veren kamu sektörü işçileri ile hizmet verdikleri kişiler arasında yeni kurumsal ilişkilerin tesis edilmesi ölçüsünde, kapitalist ilişkiler ve uygulamalara karşı alternatif

* Limon sosyalizmi [ç.n.] Hükümet teşviklerinin zayıf ve başarısız firmalara gittiği müdahale biçimiyle dalga geçen terim, 1974 yılında New York eyaletinin iflasın eşliğine gelen iki yarım kalmış enerji tesisini 500 milyon dolara satın alma karar sonrasında, eyaletlerin alıcıları tanzim edebilmesini öngören “Limon Yasaları”na atfen New York Times tarafından üretilmiştir.

¹⁷ Sam Gindin, ‘Chasing Utopia’, *Jacobin*, 10 Mart 2016.

örnekler somutlaştırılabilir ve bunların yaygınlaştırılması konusunda bir heyecan yaratılabilir. Elbette, kamuya ait şirketlerin ve devlet kurumlarının demokratikleşmesini sınırlayan doğrudan rekabetçi baskılar dışında da baskılar ve varsayımlar mevcuttur, ancak bu alanlardaki işyeri demokrasisinin derinleştirilmesi, özelleştirme-dışlaştırmanın nelere kadir olabileceğini göstermek açısından kritik bir imkân sunmaktadır. Ulusal, bölgesel, yerel ve işyeri düzeyindeki hedeflerle demokratik uygulamaların bu mütevazı ölçekte nasıl dengeleneceğine dair içsel zorluklarla yüzleşmek, daha büyük ekonomik koordinasyon ve kolektif denetim ölçeklerine geçmeyi amaçlayan bir yaklaşım ve kapasiteyi geliştirmek açısından son derece kritiktir.

Ekonomik Planlama İhtiyacı

Sosyalist bir strateji ekonomik demokrasiyi, sadece işçileri firmalar içinde güçlendirmek olarak değil, aynı zamanda, bu üretken birimlerin içinde faaliyet gösterdiği *koşulları* ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini dönüştürmek için siyasal bir mücadeleye seferber etmek olarak görmelidir. Bu ise, üretime şirket çıkarları yerine toplumsal ihtiyaçlara hizmet etme anlayışıyla yaklaşan, firma temelli değil sınıf temelli bir demokrasi mücadelesinin yürütülmesini gerektirir. İşçi sınıfının demokratik yeteneklerini inşa etmek, işçileri, örgütsel verimlilik umuduyla kapitalist finans devrelerine veya kurumsal yapılara daha derinden entegre etmeyi değil, kapitalist rekabetin yerine ulusal ve uluslararası düzeylerdeki dayanışmacı demokratik planlamayı koyma mücadelesini içerir. Şirket yönetim kurullarındaki ve kooperatiflerdeki işçi temsili, demokratik olarak belirlenmiş özgün hedefleri - örneğin, yeşil bir geçiş süreci- yerine getirmeyi amaçlayan, firmalar ve sektörler arası planlama anlaşmaları tarafından destekleniyorsa, bir anlam sahip olabilir. Bu ise, ekonominin ulusal ve bölgesel düzeylerinde yatırımların demokratik kontrolünü ilerletmek amacıyla devlet tarafından koordine edilen daha geniş bir planla desteklenmelidir.

Bunun anlamı, şirket yönetişimi içinde yasal mülkiyeti veya temsili genişleterek işçilerin “sesini” yükseltmeyi amaçlayan her türlü kademeli önlemin, devlet planlama kapasiteleri inşa ederek, üretim noktasındaki sermaye varlıkları üzerindeki denetimi genişleten yapısal reformlarla desteklenmesi gerektiğidir. İşçiler ve topluluklar, rekabetçiliği hedefleyen reformları ilerletmek yerine, yukarıda tartışılan üç alanın tamamında, sermaye varlıklarına doğrudan el konulması dışında, üretim üzerindeki toplumsal denetimi genişletmek için mücadele edebilirler: 1) elbirlikçi üretim, sadece piyasa için rekabetçi biçimde üretim yapan işçi mülkiyetli firmalar ile sınırlı olmaya- cık şekilde, ulusal devlet tarafından desteklenerek yerel olarak koordine edilebilir ve planlanabilir; 2) ücretsiz temel hizmetlerin (barınma, eğitim, parklar, günlük çocuk bakımı) yaygınlaştırılmasını koordine etmek üzere geliştirilebilecek ulusal ve bölgesel demokratik planlama yapıları ve 3) tek tek firmalardaki işçiler tarafından yürütülen planlamayı birbirine bağlayan, sektörler çapında desteklenen, büyük şirketler arasında uygulanabilecek planlama anlaşmaları.

Hem ABD’de hem de İngiltere’de, aslında ekonomik demokrasiyi yaygınlaştırma önerileri, yatırımlara dair uzun vadeli kamusal denetimi ve planlamayı arttırmayı ve yaygınlaştırmayı amaçlayan yeni mekanizmalara yönelik planlarla bağlantılandırılmıştır. Daha da önemlisi bu öneriler, devletin bir bütün olarak tüm toplumdaki yatırım önceliklerini belirlemek bakımından sahip olduğu siyasal öznellik rolünü konuşlandır-maya yönelerek, firma düzeyindeki demokrasinin bazı sınırlarını aşmaktadır. Bu ise, neoliberal durgunlukla başa çıkacak, sanayisizleşmeyi ve bölgesel eşitsizlikleri tersine çevirecek, istihdamı ve ücretleri artıracak ve iklim krizine çözüm sunacak bir ekonomik planlama için yeni devlet kapasitelerinin inşa edilmesini gerektirmektedir. ABD’de bu girişim, en başta, Kongre’ye seçildiğinden bu yana Alexandria Ocasio-Cortez tarafından dile getirilen “Yeşil New Deal” çağrısı etrafında vuku bulmuştur. İngiltere’de ise Corbyn ve McDonnell, özel yatırımın denetlenmesinde İngiltere Merkez Bankası’na yeni bir rol biçen bir endüstriyel stratejinin bileşeni olarak, gelişmiş “yeşil bir sanayi devrimi” planlarını öne sürmektedir. Bu planlar ekonomiyi temelden dönüştürmeye ve demokratikleştirmeye yönelik sosyalist bir söylem bağlamında sunulduğu ölçüde, kapitalist finansın yatırım üzerindeki gücünün yerine, dayanışmacı demokratik planla-mayı geçirmek açısından, kâr odaklı üretime yönelik rekabetçi baskıları alt edebilecek anlamlı adımlara doğru bir ilerlemeyi temsil edip etmediklerini ve bunu hangi biçim-lerde yaptıklarını anlamak önem taşımaktadır.

Bu stratejilerin sahip olduğu coşku düzeyi, emek hareketinin zayıflığı ile olduğu kadar, devlet kurumlarının kapasitelerinin kırk yıllık neoliberal yeniden yapılanma yoluyla zayıflatılmış olmasıyla da sınırlıdır. Dahası, ekonomi üzerindeki demokratik kontrolün yaygınlaştırılması, aynı yeniden yapılandırma süreçleriyle güçlendirilen ve bugün, kapitalist sınıfların hâkim sektörleri bakımından kilit denetim merkezleri haline gelmiş olan merkezi devlet ekonomi politikası aygıtlarıyla yüzleşmek anlamına gel-mektedir. Bu kurumları radikal anlamda farklı bir gündeme yönlendirmek önemli bir çatışmayı, kurumsal yeniden yapılanmayı ve stratejik planlamayı gerektirecektir. Bu durum, yukarıdaki planların her birinin genelde büyük ölçüde özel yatırım ve kapitalist finansal kurumların ikamesi olarak değil, onlara *ek olarak* ifade edilmesinde yansıma-sını bulmaktadır. Finansallaştırılmış neoliberal kapitalizm yapılarının marjlarında faa-liyet gösterirken, devletin ve ekonominin daha geniş anlamda demokratikleştirilmesi projesine ilişkin bir stratejinin parçası olup olamayacaklarını değerlendirmek için, bun-ları ABD bağlamında Elizabeth Warren tarafından ortaya konulan ve açıkça sosyalist olmayan öneriler paralelinde incelemek faydalı olabilir.

Warren’ın ABD kapitalizmini kamusal yatırımlar ve halk güçleriyle sermayenin be-lirli kesimleri arasında bu amaca hizmet eden ittifaklar kurmak yoluyla güçlendirme fikrine yaptığı vurgu, Warren’ın Roosevelt’e bağlanma iddialarını, FDR’yi geri çağıran demokratik sosyalistlerden daha ikna edici kılmaktadır. Warren’ın “Ekonomik Yurtse-verlik Planı”, ABD ekonomisini, ulusal teknolojiye dayalı rekabetçiliği arttırmayı ama-çlayan piyasa odaklı bir devlet sanayi politikası yoluyla canlandırmayı amaçlamaktadır.

Kendi sözleriyle, “ekonomik yurtseverlik Amerikan işçilerini ve Amerikan endüstrilerini, uluslararası düzeyde rekabet edebilmek için en iyi imkânlarla sahip olacakları şekilde güçlendirmek üzere sahip olduğumuz tüm araçları seferber etmek demektir”.¹⁸ Başlığının da anlattığı gibi, Warren’ın planı, Trump’ın ekonomik milliyetçiliğini ve Sanders’ın demokratik sosyalizmini birleştirneye çalışmaktadır. ¹⁹ Warren, Trump’tan farklı olarak, neoliberalizmin neden olduğu acılar için küreselleşmeyi veya göçü suçlamayı reddetmekte; Sanders gibi, özellikle finansal sektör başta olmak üzere şirketlere yönelik eleştirilerin içerdiği popüler hayal kırıklıklarına yaslanmaktadır.

Warren için sorun, dev şirketlerin “bayrağı dalgalandırmasıdır”, ancak üretimi Meksika ve Çin gibi yerlere taşıyarak kanıtladıkları üzere, “Amerika’ya sadakatleri veya bağlılıkları bulunmamaktadır”. Bu tür sadakatsiz çokuluslu şirketlerin finansal çıkarlarına hizmet etmek yerine, “hükümetimizin daha hızlı büyüme, daha güçlü bir Amerikan endüstrisi ve daha iyi bir Amerikan istihdamı” elde etmek üzere, “diğer önde gelen ulusların yaptıklarını yapmasını ve agresif davranmasını” önermektedir. Bu ise, “yabancı yatırımcıların” “paramızın değerini kendi çıkarları lehine yükseltmekte” oynadıkları role karşı durmayı; sonuçta üretim ABD’ye geri taşınır ve bölgeler arasında eşit olarak dağıtılırken, Ar-Ge harcamalarının artırılmasını; hükümet tedariklerinin ABD dâhilindeki üretimi teşvik etmek için kullanılmasını; “daha küçük ve orta ölçekli işletmelere daha fazla odaklanması” zorunluluğuyla birlikte, ihracat teşviklerinin İhracat-İthalat Bankası aracılığıyla artırılmasını ve işçi eğitim programlarının genişletilmesini içermektedir.²⁰

Warren, ABD’nin -Çin, Japonya ve Almanya gibi diğer devletlerden farklı olarak- merkezi bir sanayi politikasından yoksun olduğunu ve Ar-Ge programlarının sayısız devlet kurumları arasında parçalandığını iddia etmektedir. Ticaret Bakanlığı’nın yerini alacak olan yeni bir Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, bu çabaları birleştirecek ve tek, tutarlı, piyasa odaklı bir sanayi stratejisini geliştirecektir. Bu organın ABD Ticaret Temsilciliği Ofisi görevini de üstlenecek olması, Warren’ın, sermayenin uluslararasılaşmasını teşvik eden devlet organlarının gücünün ve özerkliğinin neoliberal dönemde sürekli olarak arttığı yolundaki kaygısını yansıtmaktadır.²¹ Warren’ın ifadesine göre, bu durum, “sürdürülebilir Amerikan istihdamını zayıflatan devlet kurumlarının” güç kazanması raddesine varmıştır. Bu programları ve ofisleri “tek bir yerde” birleştirerek, “federal hükümetin birleşik misyonunun sürdürülebilir, orta sınıf Amerikan istihdamını teşvik etmek olduğunu aşikâr hale getirmeyi” umut etmektedir. Dolayısıyla planı, devletin içinde uzun vadeli yatırım planlamasını sistematik olarak üstlenecek

¹⁸ Elizabeth Warren, ‘A Plan for Economic Patriotism’, *Medium*, 4 Haziran 2019, şuradan erişilebilir: medium.com.

¹⁹ Warren’ın rahatsız edici milliyetçi retorigi aşırı sağcı Fox News yorumcusu Tucker Carlson’ın “en iyi halindeki Trump’a benziyor” demesine yol açtı. Isaac Stanley-Becker, “‘She sounds like Trump at his best’”: Tucker Carlson endorses Elizabeth Warren’s economic populism’, *Washington Post*, 6 Haziran 2019. Fletcher School’dan Daniel Drezner da Tufts’daki Law and Diplomacy’de yine- ve ayru abartmayla--Warren’ın programını as ‘insani yüzlü Trumpizm’ olarak adlandırdı. *The Economist*, 18 Şubat 2019, sf. 23.

²⁰ Warren, ‘A Plan For Economic Patriotism’.

²¹ Leo Panitch ve Sam Gindin, *The Making of Global Capitalism*, Londra: Verso, 2013, bölümler. 10 ve 11’de tartışıldığı biçimde.

kapasiteyi geliştirerek finansal kısa vadeciliğin etkilerine karşı koymayı amaçlamaktadır. “Ulusal İstihdam Stratejisi” olarak adlandırılan dört yıllık bir plan, Ar-Ge ve emek gücünün yüksek katma değerli üretimi gerçekleştirmesi için vasıflaştırılmasına yönelik sübvansiyonlar sunarak, şirketlerin yurtiçine yatırım yapmalarını sağlamanın yanı sıra, Ekonomik Kalkınma Bakanlığı’nın yatırımlarını nasıl önceliklendirdiğine ve programlarını nasıl yönlendirdiğine kılavuzluk yapacaktır.

Bu yaklaşım, sürekli olarak sermayeye rekabetçi bir ortamda yüksek katma değerli ihracat üretmek için uygun bir “yatırım iklimi” sağlamak amacıyla sürekli rekabete dayalı olduğundan, gerçek ve dolaysız sınırlara sahiptir. The National Review’da özetlendiği gibi, “Senatör Warren’ın ‘ekonomik yurtseverliği’, Fortune 500’de yer alan patronlara şerefsizler demekten ve sonra da dönüp onlara milyarlarca dolarlık çekler yazmaktan ibarettir. Takım elbiseleri içindeki beyefendilerin bu hakarete katlanmanın bir yolunu bulacaklarından eminim”.²² Üstelik Warren’ın Ocasio-Cortez tarafından önerilen ve Sanders tarafından desteklenen Yeşil New Deal’le (GND) ilgili kararlı küçültme yaklaşımı da, İkinci Dünya Savaşı’na yönelik endüstriyel seferberlik ve sonrasındaki “uzay yarışı” deneyiminden türetilen bir “Yeşil İmalat Planı” biçimine bürünmektedir. Plan, daha sonra imalat şirketleri tarafından metalaştırılıp satılabilecek olan yeni teknolojilerin geliştirilmesini desteklemek için – kendi tahminlerine göre 2 trilyon dolarlık – kitlesel devlet yatırımları yoluyla iklim krizine çözüm bulunması çağrısı yapmaktadır. Warren’a göre, “önümüzdeki on yıl içinde, sadece gelişmekte olan ekonomilerde temiz enerji teknolojisi için beklenen pazar 23 trilyon dolardır. Amerika bu yeni piyasaya hâkim olmalıdır”.²³ Bunun, ihracatı artırarak ABD’nin ödemeler dengesini hafifletmeye yardımcı olmanın yanı sıra, yatırımları bölgesel eşitsizlikleri azaltmaya yönelterek, “Amerikalı işçiler” için bir milyondan fazla yeni istihdam yaratacağını iddia etmektedir.

Ocasio-Cortez tarafından Kongre’ye ve Edward Markey tarafından Senato’ya sunulan Yeşil New Deal ise, niyetleri bakımından önemli ölçüde daha geniş ve iddialıydı.²⁴ On dört sayfalık bağlayıcı olmayan karar tasarısı, “ABD’deki enerji talebinin yüzde 100’ünü temiz, yenilenebilir ve sıfır emisyonlu enerji kaynakları ile karşılayarak”; “akıllı” enerji şebekeleri dâhil olmak üzere yeni “yeşil” bir altyapı oluştururken mevcut altyapıyı onarıp iyileştirerek; “maksimum enerji verimliliği elde etmek için ABD’deki mevcut tüm binaları iyileştirip yeni binalar yaparak”; sıfır emisyonlu araç

²² Kevin D. Williamson, ‘Colbert Reports’, *The National Review*, 9 Haziran 2019.

²³ Elizabeth Warren, ‘My Green Manufacturing Plan for America’, *Medium*, 4 Haziran 2019, şuradan ulaşılabilir: www.medium.com. Bu plan on yıl içinde temiz enerji gelişimine 400 milyar dolar (son on yılda yapılan yatırımdan on kat daha fazla) yatırım yaparak, on yıl içinde “Amerikan malı” temiz enerji ürünlerini satın almak için 1.5 trilyon dolarlık tedarik taahhüdünde bulunarak, İhracat-İthalat Bankası’ndan yapılan ihracat teşviklerini genişleterek ve diğer ülkelerin Amerikan malı temiz enerji teknolojisini satın alması ve konuşlandırmasını teşvik etmek için diplomatik ve ekonomik cephaneliğimizde bulunan tüm araçları kullanmayı taahhüt eden bir “Yeşil Marshall Planı” ile uygulanacak olan bir “Yeşil Apollo Projesi” uygulayacak olan bir Ekonomik Kalkınma Bakanlığı’nın desteğine dayanmaktadır.

²⁴ 116th United States Congress H. Res.0109 (1st session), *Recognizing the duty of the Federal Government to create a Green New Deal*. Bakınız: Myron Ebell, ‘Green New Deal Launched with Support from Democratic Presidential Candidates’, Competitive Enterprise Institute, 11 Şubat 2019; ve Rex Santus, ‘AOC’s Green New Deal has the backing of every major 2020 candidate’, *Vice*, 7 Şubat 2019.

altyapısının inşa edilmesi ve toplu taşımacılıkla hızlı trenin yaygınlaştırılması da dâhil, “ulaşım sistemlerinin revizyonunu” sağlayıp “ulaşım sistemlerini onararak ve “temiz imalatla büyük gelişme kaydederek”, iklim krizine çözüm bulacak “on yıllık ulusal seferberlik” çağrısında bulunuyordu. Ayrıca ülkedeki herkes için, (“aile geçimini sağlayacak ücret, yeterli aile ve sağlık izni, ücretli izinler ve emeklilik güvencesi” ile birlikte) federal hükümet istihdam garantisi gibi bir dizi radikal tedbiri ve “yüksek kaliteli sağlık hizmetleri”; “ucuz, güvenli ve yeterli barınma”; temiz su, temiz hava, sağlıklı ve ucuz gıdaya ve doğaya erişim” ve “yüksek öğrenim de dâhil, meslek içi eğitim ve yüksek kaliteli eğitim” gibi bir dizi radikal önlemi de içeriyordu.

Warren’ın AOC-Markey tasarısına imza atmaya hazır olması, Yeşil New Deal’in günümüzün yeni sosyalist söyleminde ne kadar belirsiz bir yerde durduğunu göstermektedir. Açıkçası, Yeşil New Deal’in, dramatik bir şeyler yapmaya yönelik acil bir çağrıda bulunmanın ötesinde, nihai olarak alacağı gerçek şekil, ciddi bir sınıflar mücadelesi ve sınıf içi mücadeleler tarafından belirlenecektir. Bazı firmalar böyle bir programdan yararlanmaya devam ederken, sermayenin geniş kesimleri, sadece tek tek şirketlerin bilançolarını (istihraç sektöründeki, olası kamulaştırmalarla) tehdit etmekle kalmayıp aynı zamanda sola cesaret verme ve sonunda belirli bir derecedeki devlet planlamasına kadar uzanabilme tehlikesi yaratan Yeşil New Deal’e kuvvetle muhalefet edeceklerdir. Bununla birlikte, Yeşil New Deal ve onun sosyalist savunucuları, iş dünyasıyla doğrudan çatışmacı bir yaklaşım benimsiyor ve işçi sınıfının harekete geçirilmesi ihtiyacını açıkça vurguluyorlarsa da, devlet gerekli teknolojileri ve altyapıları üretmek ve kurmak için gereken idari, teknik ve mali kapasitelerden yoksundur. Bu ise, Yeşil New Deal’in herhangi bir versiyonunun uygulanması halinde, özel sermayenin buna dâhil olacağı -ve kâr beklentisi içinde bulunacağı- anlamına gelir. Öte yandan, Warren’ın “sorumlu kapitalizm” modelinin bütünü, halk güçleri ile daha güçlü devlet düzenlemelerini, yatırım yönlendirmelerini ve gelirin yeniden bölüşümünü kabul etmeye hazır bir sermaye kesimi arasındaki bir ittifakın ortaya çıkmasına dayanmaktadır.

Yeşil New Deal’e yönelik basınçlar, sol bakımından fosil yakıt endüstrisine doğrudan meydan okuma, iklim değişikliğini kapitalizm tarafından üretilen daha geniş adaletsizliklerle ilişkilendirme ve *tüm tarafların* sorunu ele almadaki ortak başarısızlığının nedeninin kurumsal finansa olan güvenleri olduğunu ifade etmek bakımından önemli bir imkân yarattı. Özellikle Sanders, işçi sınıfının iklim adaleti mücadelesinde şirketlerin gücüne karşı harekete geçmesi ihtiyacını vurguladı:

Bu şirketler tam da iklim değişikliğinin varlığı hakkında Amerikan halkına yalan söylediler ve ülkemizin tarihindeki en büyük sahtekârlıklardan birini gerçekleştirdiler. Tıpkı tütün endüstrisinin en sonunda işlediği suçun bedelini ödemek zorunda kalması gibi, fosil yakıt endüstrisi de aynısını yapmaya zorlanmalıdır... Önümüzde muazzam miktarda iş var. Eğitmek zorundayız. Örgütlenmek zorundayız. Siyasal iktidar için savaşmalıyız.²⁵

²⁵ Miranda Green, ‘Sanders ve Ocasio-Cortez join up to preach Green New Deal, take jabs at Biden’, *The Hill*, 13 Mayıs 2019.

Bu tür bir sosyalist söylemin amacı, çevresel krizle başa çıkmak için, sermayeyi güçlendirecek teknolojik politika onarımlarından ziyade, temel amacın şirketlerin işçi sınıfının yaşamları üzerindeki iktidarının zayıflatma ve rekabet edebilirlikle karşılık mantığına meydan okuma yollarının bulunması gerektiğini vurgulamaktır. Sosyalistler açısından kapitalizmin asli başarısızlıkları insanların yaşamları, potansiyelleri ve gezegenin hayatta kalma şansı üzerindeki yıkıcı etkileridir – bu da, yaşama biçimimiz ve doğa ile ilişki kurma biçimimizi örgütlemenin radikal anlamda farklı bir yolu için mücadele etme ihtiyacına işaret eder. Yeşil New Deal bağlamında bunun anlamı, kapitalizmin kendisini sorun olarak tanımlayarak, fikri mülkiyetin şirketler tarafından denetimini sınırlandırmak ve yeşil teknolojilerin (ihracat satışı kalemi olarak ele alınmak yerine) diğer toplumlara serbestçe aktarılması için önlemler alınmasının yanı sıra, dayanışmacı demokratik planlamanın yaygınlaştırılmasının yollarını bulmak anlamına gelir. Ancak Sanders ve Ocasio-Cortez, Kongre’yi trilyonlarca doları (yeşil ve diğer) altyapıya harcama yapmaya çağırırken, aslında, Warren’ın rekabet edebilirlik, kârlılık ve metalaşma hakkında yaptığı vurguları aşmaya yönelik belirli bir strateji geliştirmediler. Şirket yatırımlarının yurtiçinde kalması bakımından devlet yatırımlarını genişletme ve satın alma ile diğer konulardaki düzenlemeleri kullanma politikaları bir rol oynayabilir. Ama ancak, ekonomi üzerinde, - yatırım kararlarını sonsuz soyut değer birikiminin değil, demokratik olarak belirlenen toplumsal önceliklerin belirlediği- daha geniş ve daha derin bir halk egemenliğinin inşa edilmesinin ilk adımı olarak.

Finansa nasıl meydan okunacağı ve rekabet edebilirlik baskılarının üstesinden nasıl gelineceği konusundaki benzer belirsizlikler, İşçi Partisi’nin, kamu satın almalarıyla ulusal ve bölgesel yatırım bankalarının stratejik kullanımı yoluyla “herkes için işleyen bir ekonomi” yaratmayı amaçlayan endüstriyel bir strateji ortaya koyan 2017 seçim manifestosunda da açıkça görülmüştür. Strateji aslen, Britanya endüstrisini bölgesel anlamda daha dengeli ve uluslararası anlamda rekabetçi –ve “başarılı bir uluslararası finans endüstrisi” tarafından desteklenir- hale getirmeyi amaçlayan bir “iş dünyasına yönelik yeni anlayışa” biçimine büründü. Tony Benn ve yeni sol müttefiklerinin, Ulusal Yürütme politika komitelerini kontrol ettikleri ve (İşçi Partisi 1974’te yeniden iktidara geldikten sonra neredeyse tamamen göz ardı edilen), makul derecede tutarlı ve kapsamlı bir sanayi stratejisi formüle edebildikleri 1970’lerin başından farklı olarak, Corbyn ve ekibi, bu nitelikte bir mirasa sahip değillerdi. Çok çeşitli alanlardaki uzmanların bir İşçi Partisi hükümetinin kullanabileceği makroekonomik politikalar, bankacılık, vergilendirme, emekli aylıkları, borçlar ve kamu çıkarcının kamusal altyapının finansmanı ve yönetimindeki önceliğini onarma yöntemleri de dâhil ilerici politikalara ilişkin birçok yaratıcı fikri mevcuttur. Bununla birlikte, parti aygıtı bunlara pek ilişmedi. Acil seçim çağrısı yapıldığında aceleyle hazırlanan 2017 manifestosu, büyük ölçüde sendikaların önceki yıllarda ortaya koydukları politika önerilerine dayandı ve bazılarında, oluşturulma hızından da kaynaklanan bol miktarda eksik ve zayıfık da mevcuttu. Geniş politika alanları belirgin biçimde daha radikal önlemlere ihtiyaç sergiliyordu ve manifestonun keskin zekâli bir eleştirmenin

söylediği gibi, ekolojik felaketten kaçınılacaksa, “ekonomik önceliklerin endüstriyel kapitalist ekonomik büyüme saplantısından radikal şekilde uzaklaştırılmasına ilişkin radikal bir yeniden yönelim ihtiyacı” ortaya çıkıyordu. ²⁶ Manifestonun eksik bıraktığı bir diğer önemli unsur, devleti demokratikleştirmeye yönelik herhangi bir ciddi adımın olmamasıydı.

2017 seçimlerinden bu yana, İşçi Partisi’nin sanayi, yatırım ve çevre planlarını tamamlama görevi, sırasıyla finans ve sanayiden sorumlu gölge bakanlar olarak, özellikle McDonnell ve Rebecca Long-Bailey’e düştü. ²⁷ McDonnell Mart 2018’de (özellikle bir Financial Times röportajında) “hedeflerimiz sosyalist niteliktedir... [bu ise] iktidar ve servet dengesinde çalışan insanlar lehine geri dönüşü olmayan bir kayma anlamına geliyor... İktidara geldiğimizde, herkes iktidarda olacak” sözleriyle bunu teyit etti. ²⁸ Bu bakımdan İşçi Partisi konferansındaki ve Momentum’un The World Transformed etkinliğindeki 2018 konuşmalarında dile getirdiği, “Hazineyi yeniden programlamak, nihayetinde hangi yatırımı, ne zaman ve nereye yapacağına dair kararlarını yeniden yazmak” böylece “iktidarın yeniden halkın ellerine verilmesine karşı engel olarak” kullanılmasına son vermek konusundaki kararlılığı önemlidir. Bu kararlılık Hazine’ye, “ihtiyaç duyacağımız dış uzmanlığı sağlayacak” bir “Kamu ve Topluluk Mülkiyet Birimi”nin kurulmasını açıkça içeriyordu.

İngiltere Merkez Bankası’ndaki yapısal değişikliklere ilişkin daha ayrıntılı planlarsa, McDonnell tarafından görevlendirilen ve “Londra’nın hâkimiyetine karşı bir ağırlık oluşturmak üzere Britanya Merkez Bankası’nın asli işlevlerinin yeniden yapılandırılması ve yeniden konumlandırılmasını” öneren bağımsız bir raporda özetlenmiştir. ²⁹ Bu plan yalnızca “verimli kredilerin yerel işletmelere yönelmesini temin etmek için” değil, aynı zamanda asli Britanya Merkez Bankası ofislerinin bir bölümünün, Para Politikası Komitesi de dâhil, Birmingham’a taşınmasını içermektedir. Burada, İşçi Partisi’nin endüstriyel stratejisi kapsamında, Partinin altyapı programından sorumlu olacak bir Ulusal Dönüşüm Fonu ile birlikte, yatırımları üretmek ve tahsis etmekten sorumlu olacaktı. Bu coğrafi kayma, raporun ana politika önerilerini gerçekleştirmek için gerekli görülüyordu. Bu öneriler, yüzde üç verimlilik artışı hedefi belirlemenin ötesinde, özel banka kredilerini emlakten uzaklaştırmak için kredi

²⁶ Jeremy Gilbert, ‘Leading Richer Lives’, Mike Phipps, der., *For the Many: Preparing Labour for Power*, London: OR Books, 2017 içinde, sf. 175.

²⁷ İyi bir özet için bakınız: Robin Blackburn, ‘The Corbyn Project: Public Capital and Labour’s New Deal’, *New Left Review*, 111(Mays/Haziran), 2018, sf. 5-32. Bakınız *Labour’s Fiscal Credibility Rule*, 2017; *Richer Britain, Richer Lives: Labour’s Industrial Strategy*, 2017; *A National Investment Bank for Britain: Putting dynamism into our industrial strategy*, 2017; ve ‘*The Green Transformation: Labour’s Environment Policy*’, 2018, hepsine şuradan ulaşılabilir: www.labour.org.uk.

²⁸ Jim Pickard, ‘John McDonnell interview: is Britain ready for a socialist chancellor?’ *Financial Times*, 2 Mart 2018.

²⁹ Graham Turner, ve ark., *Financing Investment: Final Report*, GFC Economics and Clearpoint Advisors, 20 Haziran 2018, sf. 102. Rapor İşçi Partisi’nin veya Gölge Hazine Bakaranın görüşlerini yansıtmadığını belirtmekte dikkatli olsa da, tamamlanır tamamlanmaz İşçi Partisi internet sitesinde yayımlandı. Bakınız ayrıca: Josh Halliday, ‘Labour would break up Treasury and create northern No 11, says McDonnell’, *The Guardian*, 7 Temmuz 2019.

yönergeleri oluşturmak; yatırımları teşvik etmek ve altyapı programının maliyetini düşürmek için ihtiyari kurumsal tahvil alımı ve halen aslen kamuya ait olan İskoçya Kraliyet Bankası'nı bankacılık kolu olarak kullanarak Ulusal Yatırım Kurulu'na yardımcı olmayı içermektedir.

Bu plan kendi içinde yapısal değişime ilişkin sosyalist bir strateji olarak adlandırılabilir her şeyden hala çok uzaktı. Bunun nedeni, ne raporun karar alma süreçlerinin, “bilim insanlarının, araştırmacıların, mühendislerin ve teknoloji uzmanlarının” görüşlerini yansıtması gerektiği yolundaki mantıklı ısrarı, ne de “özel sektör yatırımlarının kritik” olduğunu belirtmesi ve ilgili tüm kurumların “girişimci ruhu özendirmesi gerektiğini” söylemesidir. Daha önemli olan, bir İşçi Partisi hükümetinin endüstriyel stratejisinin gerçekleştirmesi için sunduğu ulusal modellerin, sosyal demokrat Norveç'in ve hatta Almanya'ninkilerin bile ötesine geçerek Singapur, Güney Kore, Japonya gibi uzlaşmaz nitelikteki kapitalist rejimleri ve en önemlisi ABD'ninkileri bile kapsıyor olmasıdır. Burada karışıklığa neden olan öge belki de İşçi Partisi'nin endüstriyel stratejisinin en sorunlu ögesiydi. Bu öge, küresel kapitalizm çerçevesinde, uluslararası rekabetçi ihracat girişimlerinin teşvikiyle dönüşümcü bir sosyalist stratejinin geliştirilmesi arasında nasıl bir ilişki kurulacağı konusundaki sessizliğidir.³⁰

Bununla birlikte, McDonnell'in özellikle iklim krizi ile ilgili müteakip önerileri, bu sorular hakkındaki stratejik düşüncesinin ABD'deki meslektaşlarını ne ölçüde aştığını ortaya koydu. McDonnell, “Yok oluş İsyanı” protestocularını övdükten ve hatta onları politika ekibini bilgilendirmeye davet ettikten sonra, özel yatırımları denetleme ve hükümetin çevre standartları ve direktifleriyle uyum içinde olmalarını garanti altına almak üzere oluşturulan ve başbakan, çalışma bakanı ve İngiliz Merkez Bankası guvernöründen oluşan bir “Sürdürülebilir Yatırım Kurulu”na, 2050 yılına kadar net sıfır karbon emisyonu elde etme hedefleri konusundaki desteklerini sundu. Bu, Merkez Bankası'nı sadece finansal piyasadaki oynaklıkları sınırlamanın ötesinde, sosyal öncelikleri güçlendirmeye yönelik özel yatırımları gözeterek sosyal ve ekolojik ihtiyaçlara hizmet etmeye zorlayarak, bankayı demokratikleştirmek bakımından potansiyel anlamda önemli bir adım olabilirdi. McDonnell, bu öncelikleri özel yatırımcılara uygulatmak için, İşçi Partisi'nin çevresel standartları karşılamayan Londra Borsası şirketlerini listeden sileceğini açıkladı. Londra Borsası buna öngörülebilir bir şok ve dehşetle tepki gösterdi ve öneriyi “finansal sistemin tamamını baltalayabilecek” bir “finansal totaliterlik” olarak adlandırdı.³¹ Yine de bu öneri aslında, ulus devletlerin, bir küresel finansal entegrasyon dünyasındaki politika

³⁰ The *Financing Investment* raporunun söz konusu işletmeleri “ileri teknoloji kümelerinin” parçası olarak görmesi, bu soruna çözüm sunmaz. McDonnell tarafından 2018 parti konferansındaki konuşmasında öne çıkartılsa da, IPPR'nin Ekonomik Adalet Komisyonu'nun nihai raporu (*Prosperity and Justice: A plan for the new economy*, Londra: IPPR, Eylül, 2018), özellikle sermaye, emek ve devlet arasındaki bir “partnerlik ekonomisi” kapsamı altında “daha açık ve rekabetçi piyasaların” ortasında işleyen “sanayi kümeleri” kavramıyla, böyle yapmaya başlamamıştır.

³¹ Owen Bennett, ‘City voices anger at John McDonnell’s “financial totalitarianism” climate change plans’, *City A.M.*, 25 Haziran 2019.

seçeneklerinin sınırlarını - ve sermayenin serbest dolaşımına sınırlar koyma sosyalist stratejisinin önemini vurgulamış oldu.³²

McDonnell aslında özellikle 2017'deki The World Transformed'daki Momentum katılımcılarına sermaye kaçıışı veya pounda hücumla başa çıkma planlarının mevcut olduğunu işaret etmişti.³³ O zamandan bu yana kamuoyu önünde sermaye hareketlerine nasıl ve ne zaman denetimler uygulanacağı gibi zor sorular konusunda sergilediği sessizlik, konunun politik hassasiyeti ve finans sektörünün döviz kazançlarının önemi göz önüne alındığında, tamamen anlaşılabilir bir durumdu. Ancak, sosyalist yönelimli bir hükümet yatırımları gereken yerlere yönlendirebilecek ve sermaye kaçışını önleyecekse, bu konudaki politikalar sanayi politikalarından hiç de daha az gerekli değildi. Şirketlerin uzun vadeli verimlilik artışına ilişkin yatırım yapmayı reddetmelerine verilebilecek mantıklı yanıt, sermaye denetimlerinin ve yatırım planlamasının devreye sokulması olacaktır. Ancak bu da, devletin, Britanya'nın hâkim ekonomik sektörü olan finansal hizmetlerini bir kamu hizmetine dönüştürme kapasitesi geliştirilmeden, -hatta işe 2007-2008 krizinin ardından kurtarıldıktan sonra hala büyük ölçüde kamu mülkiyetinde olan İskoçya Kraliyet Bankası ile başlama olasılığı dikkate alınmadan, yapılamaz.³⁴

Sosyal hizmetlerin sunumunu radikal biçimde demokratikleştirmekte olduğu ve Corbyn ile McDonnell'in vurguladığı gibi, yeniden ulusallaştırılmış şirketleri işçi katılımını, topluluk çıkarlarını ve daha geniş ulusal çıkarları dengeleyen örnek demokratik yollarla yürütmekte olduğu gibi açılımların mevcut olduğu alanlarda, sosyal mülkiyetin yaygınlaştırılması yolunu düşünmeye odaklanmak mantıklıdır. Bu düşünce, kamu yatırımlarının, özellikle de toplumdaki yatırımlar, mülkiyet, planlama ve denetim biçimleri ve yönlerinde dönüştürücü bir değişim yoluyla... "işçiler, sendikalar ve topluluklar tarafından şekillendirilen kamu yönelimli bir toplum" terimleriyle tanımlanan bir Yeşil New Deal'in uygulanması için gerekli olanların genişletilmesi için işçilere ilham verip onları bu planın arkasında hareketlendirme vaadini karşılamaktadır.³⁵ Ayrıca, Monbiot Raporu'nun, - 1968 tarihli Socialist Register'da Andre Gorz tarafından BK'da ilk kez "reformist olmayan türde bir reform" olarak açıkça savunulan-, arazilerin çeşitli ortak

³² Londra Borsası'nın küresel finansal piyasalardaki önemi şirketleri listeden çıkarma tehdidini önemsiz olmaktan çıkarsa da, kapitalistler için dünyanın diğer borsalarında, özellikle New York'ta, sermaye elde etme imkanı, böyle bir hamlenin etkisini azaltabilir. Aslında, Wall Street'in küresel ekonomi içindeki benzersizliği böyle bir stratejinin ABD'de uygulanması halinde daha ciddi bir etki yaratabileceğini göstermektedir - ancak ne Sanders ne de Ocasio-Cortez buna benzer bir şey önererek kadar ileri gitmiştir. Bu da finansal sistemin nasıl dönüştürüleceği ve Fed'in gücünün nasıl ele alınacağı meselesine doğrudan yanıt vermekten kaçınma genel tutumunun bir parçasıdır.

³³ 'Labour plans for capital flight or run on pound if elected', *Financial Times* 26 Eylül 2017.

³⁴ Christine Berry ve Laurie Macfarlane, 'A New Public Banking Ecosystem: A report to the Labour Party commissioned by the Communication Workers Union and the Democracy Collaborative', 2019.

³⁵ *Road Map to a Green New Deal: From Extraction to Stewardship*, London: Common Wealth, Temmuz 2019, sf. 12 içinde tanımlanmıştır. Temelde bu rapor köklerini New Economics Foundation (NEF) tarafından 2008 yılında yayımlanan ilk Yeşil New Deal grubunun ilk raporuna kadar dayandırmaktadır, *A Green New Deal, Land for the Many: Changing the Way Our Fundamental Asset is Used, Owned and Governed*, London: Labour Party, Haziran 2019, sf. 44, şuradan ulaşılabilir: labour.org.uk. Bakınız Andre Gorz, 'Reform and Revolution', Ralph Miliband ve John Saville, der., *Socialist Register 1968*, London: Merlin Press, 1967 içinde. Monbiot Raporu Gorz'un aynı yıl yayımlanan kitabına atıf yapmaktadır: *Strategy for Labor*. Boston: Beacon Press, 1968.

mülkiyet biçimlerine kademeli fakat potansiyel olarak büyük ölçekli transferine dair önerileri, 1945 İşçi Partisi hükümetinin Beveridge Raporu'nun refah tedbirlerini benimsemesinden daha dönüştürücü sonuçlar doğurabilir.³⁶

McDonnell'i destekleyen politika çevreleri tarafından, devlet kurumları veya devletimsi kurumlar (yani sağlık, eğitim, sosyal bakım, toplu taşıma, su, elektrik, belki yol üstü internet) tarafından sunulan veya en azından parası ödenen mal ve hizmetlerin sahip olduğu kapsamlı tedarik ağırlığını konuşlandırmaya dair geliştirilen çeşitli teklifler üzerine inşa edilebilecek planlama anlaşmaları da, son dönemde ekonominin bu "temel" sektörü olarak tanımlanan konuya dair kamu sözleşmelerini kapmak için yarışan şirketlere dayatılabilir.³⁷ Bunlar, diğer işyerlerindeki beklentileri etkileyebilecek şeffaflık, ürün kalitesi ve çalışma koşulları standartlarını belirlemeye çalışırken, bu şirketlerin toplumsallaştırılmasına ve daha kapsamlı demokratikleşmeye doğru anlamlı birer adım olabilir. Benzer şekilde, -ekonominin son derece önemli bir parçasını oluşturan- devlet kurumları ve devletimsi kurumlarda, sadece gerekli programları sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda sosyalist bir perspektiften ilham alan reformların, yerel düzeyde katılımcı planlama yapılarını içerebileceğini gösterme fırsatı da mevcuttur. Amaç, bu tür programları daha demokratik ve sendikalar, kullanıcılar ve topluluklar arasındaki organik toplumsal ilişkiler açısından daha kurucu hale getirmek olmalıdır.³⁸ Bu tür girişimlerin kapitalist rekabet güçlerinden bağımsızlığı konusunun abartılmaması gerekse de, finansal piyasalardan ve özel birikimin baskısından yalıtılmış olmaları ile yeni halkçı görevleri sayesinde sermaye çıkışından bir nebze korunma imkânına sahip olabilirler. Bu alanlarda güvence altına alınan sermayeden özerklik, daha sonra, toplumsal mülkiyetin faydalarını ve imkânlarını teyit etmek, işyerlerini çok daha demokratik bir şekilde yönetmek ve işçilerle, daha geniş toplumsal çıkarlara

³⁶ *Land for the Many: Changing the Way Our Fundamental Asset is Used, Owned and Governed*, London: Labour Party, Haziran 2019, sf. 44, şuradan ulaşılabilir: labour.org.uk. See Andre Gorz, 'Reform and Revolution', in Ralph Miliband and John Saville, ve diğerleri., *Socialist Register 1968*, London: Merlin Press, 1967. The Monbiot Report cites Gorz's aynı yıldaki kitabı ve *Strategy for Labor*; Boston: Beacon Press, 1968.

³⁷ Foundational Economy Collective tarafından ileri sürülen savın kökeni budur. "Herşeye yetişen temel ekonomi" esasen, sağlık, eğitim, sosyal bakım, kolluk, kamu idaresi gibi evrensel hizmetleri sunan (ama giderek taşeronlaştırılan) kamu sektörü faaliyetlerinden ve bunların yakın özel tedarikçilerinden oluşan biçimde tanımlanır; öte yandan 'maddi temel ekonomi' hanelere ve ayrıca demiryollarına, karayollarına, dolmuş istasyonlarına ve araç servislerine elektrik, gaz, su, kanalizasyon ve telekomünikasyon sunan borular ve kablolar gibi gündelik hayat altyapısından ve otobüsler ve trenler gibi bunları kullanan kamusal/sosyal araçlardan oluşan biçimde tanımlanır. Kamu posta hizmeti ve özel perakende bankacılık (ki bunlar da gündelik hayat için yaşamsal olarak tanımlanır) da dâhil edildiğinde, temel ekonomi bir bütün olarak BK ve Almanya'daki istihdamın neredeyse yüzde 44'ünü ve diğer yüksek gelirli ülkelerdekini en az üçte birini temsil eder. Bakınız: *Foundational Economy*, Manchester: Manchester University Press, 2019, sf. 23-4, 40-41.

³⁸ Bu yöndeki yaşamsal bir adım: *Democratising Local Public Services: A Plan for Twenty-First Century Insourcing*, A Labour Party Report, Community Wealth Building Unit, 2019. Bu raporun girişinde, McDonnell şöyle demiştir: 'Yerel yönetim sosyalist bir toplum kurmanın kilit alanıdır ve bugün yerel konseylere bu topluma katkıda bulunmak için ihtiyaç duydukları gücü vermeye giden yoldaki bir başka adımdır... İç tedarik, insanların temel ihtiyaçlarını sunan ve insanların gündelik hayatlarını iyileştiren pratik bir sosyalist programın yaşamsal bir parçasıdır.' John McDonnell, Yerel Kamu Hizmetlerinin Demokratikleştirilmesi açılışındaki konuşma, 20 Haziran 2019, şuradan ulaşılabilir: labour.org.uk.

en fazla sahip olan toplulukların ihtiyaçlarını dengelemek için kullanılabilir. Ancak bu tür reformlar ne kadar yaşamsal olursa olsun, asla bir kenara atılamayacak olan soru, tüm bunların, uzun vadeli sosyalist bir stratejiyi sürdürme taahhüdünü kolaylaştırmak hedefiyle, bugün işçi sınıfının *yeniden oluşumu* olarak görülmesi gereken, daha güçlü bir sınıfsal tutarlılık ve güveninin geliştirilmesiyle nasıl ilişkilendirileceğidir.

Sonuç

Bu da bizi bu makalenin yüzleşmeye çalıştığı temel siyasal ikileme geri getirir. Bu ikilem, mevcut konjonktürde sosyalist yönelimli bir hükümet bakımından devasa adımların atılmasının mümkün olmaması, ancak küçük adımların da sistemin mantığı tarafından yutulma riski taşıyor olmasıdır. Seçimlerde başarı elde edebilmenin ilk koşulunu; yani işçi sınıfına acil maddi kazanımlar sağlamayı yerine getirmek için bile, yolun üstünde duran engeller hakkında dürüst olmak gerekmektedir. Her türlü aşikâr nedenden dolayı, yüzde 1'i –veya en tepedeki yüzde 5'i veya en tepedeki yüzde 10'u-vergilendirmek iyi fikirdir. Kişisel servet vergilerini, miras vergilerini, lüks vergilerini vesaireyi bir kenara bırakacak olsak bile, eksik vergilendirilen veya vergilendirilmeyen şirket ve finans gelirleri ile varlıklarından elde edilecek potansiyel kazanımlar muazzamdır. Ancak etkin sermaye denetimleri olmadan bunu yapabilme kapasitesi meselesiyle de ciddiyetle yüzleşilmelidir. Üstelik “milyarderler sınıfını” vergilendirmeyi, bugün sosyalistler tarafından savunulan çarpıcı siyasalar yelpazesini gerçekleştirmek için yeterli saymak da hayalci bir fikirdir ve bizzat işçi sınıfının da neoliberal çağın vergi karşıtı propagandalarından uzaklaştırılması ihtiyacını görmezden gelmektedir.

Vergilendirme ek olarak, tahvil çıkarma yoluyla sağlanacak devlet borçlanmaları da kısa vadeli harcamaları finanse edebilir. Ancak, sonsuz toplamalar elde etmeye yönelik uzun vadeli bir mekanizma olarak, bu araç, bu tahvillerin (genellikle yüksek gelirlere sahip olan) borç verenlere ödenmesi gereken faiz ödemeleriyle sınırlıdır ve bu da sosyal programları, finansal piyasalar veya merkez bankalarının faiz oranlarını yükseltmesi karşısında kırılgan hale getirir. Son derece geniş bir pazarlık konusu olan emeklilik fonları havuzlarından gelir elde etmek ağızlarda dolaşan bir başka alternatiftir; ancak, özellikle vadeli ücretleri bu fonlarda bulunan işçiler, benzer karşılıklar elde etmeden, ücretsiz hakların bedelini ödemek olarak görecekləri bu duruma pek de dostça bakmayacaklardır. Havuza, asgari düzeyde, (sadece emeklilik fonları değil, aynı zamanda bankalar ve sigorta şirketleri) her türlü finansal kuruma konulacak bir vergiyle ek yapılmalıdır. Benzer biçimde, merkez bankasının para kredi basma gücüne yaslanarak “çoğunluk için niceliksel genişleme” sağlamak da kulağa hoş gelmektedir. Ancak bu öneri de uluslararası finansal piyasaların döviz kurları ve sermaye kaçıışı üzerindeki etki sayesinde bu durum karşısında dayatacağı kısıtlar bir yana, merkez bankasının yapısını ve işlevlerini değiştirmekle ilgili zor sorulardan kaçınmaktadır.³⁹ Ne vergilendirme

³⁹ Bakınız “modern parasal kuramcılar”dan gelen söz konusu önerilerin ciddi eleştirileri için, Doug Henwood ve James Meadway: Doug Henwood, ‘Modern Monetary Theory Isn't Helping’, *Jacobin*, 21 Şubat 2019; James Meadway, ‘Against MMT’, *Tribune*, 6 Mart 2019

ne de bütçe açıklarının parasal finansmanı yoluyla hükümet gelirlerini artırmanın basit teknokratik bir yolu vardır. Toplumun kaynaklarının yeniden bölüşümü iktidarın yeniden bölüşümünden ayrı tutulamaz. Ekonomik hayatın denetimini ele geçirmeye ilişkin tüm adımların önüne geçecek olan en önemli sınır, görece ılımlı sosyal programlar örneğinde bile, (sermayenin gelmeye devam etmeyi reddetmesiyle birlikte) sermayenin kaçma ve yurtdışına yatırım yapma gücüdür. Bu tehdidin üstesinden gelmek ve sosyalist projeyi tamamlamak üzere fonlar üzerinde denetim sağlamak, bir noktada, finansa denetim dayatma zorunluluğunu ortaya çıkartacaktır. Ancak, bunun da “ekonomik yurt-severlik” çizgisi üzerinden basitçe “sermayeyi yurtiçinde tutmak” olarak görülmemesi yaşamsaldır. Söz konusu denetimler anlamlı olacaksa, tartışma bu sermayeler yurtiçinde kalmaya zorlansa da *bu sermayelere ne olacağı* konusuna dek uzanmalıdır.

Herhangi bir sosyalist seçim başarısının, üzerine bir şeyler inşa edilebilmesi için, ekonomik demokrasinin, kamu yatırımlarının ve ekonomik planlamanın genişletilmesi yoluyla yapısal reforma doğru yeni yollar açmasını gerekli kılan ikinci koşul da burada yatmaktadır. Radikal anlamda farklı önceliklerin, sadece bir gelir yeniden bölüşümünü ve para üzerindeki denetimi değil, toplumun emeğinin, ekipmanlarının ve kaynaklarının nasıl ve ne amaçlarla kullanılacağı konusundaki gerçek bir yeniden bölüşümü ima ettiği gerçeğinden kaçış yoktur. Bu yeniden bölüşümün ise sadece sermayeye sert dayatmalar yapmayı içermekle kalmayıp, aynı zamanda işçi sınıfı saflarında bireysel tüketimden eşitlikçi bir kolektif tüketime doğru kültürel bir kaymayı gerektirdiğinin de kesinlikle farkında olmalıyız. Bu da işçilerin “kendi” işyerleri üzerindeki denetimlerini genişletmenin ötesine geçerek ekonomi üzerindeki demokratik denetimi yaygınlaştırmalarını, yeni siyasal kapasitelerin geliştirilmesini ve bunun yanı sıra işçi sınıfının bilincinde tam bir dönüşümü gerekli kılmaktadır. Bu makalede ekonomik demokrasi ve yatırım planlamasına dair güncel öneriler hakkında saptadığımız sınırlılıklar aslında işçi sınıfının bugün mümkün olandan daha geniş ve derin reformlar için mücadele etme yeteneğindeki sınırlılıkları yansıtmaktadır.

Çalışanlar için “Yeşil New Deal” ve “adil dönüşümler”, günümüzün sosyalist söyleminin dağarcığında merkezi öğeler haline gelmiş olsa da, bu iyi niyetli eylem çağrıları ve güvenli geçiş vaatleri, “çoğunluk” için, en fazla – politika ile ayakları yere basan katılım arasındaki mesafeyi yansıtan- soyut sloganlar olarak kalmaktadır. Ancak kapitalist yeniden yapılanmanın dinamikleri çevresel krize pratik ve acil mücadelelerle çözüm bulma ihtiyacı arasında bağlantılar kurulması için yeni imkânlar yaratmaktadır. Kapanan işyerlerinden düzenli olarak yükselen davul seslerini yaşamsal kolektif üretken kapasitelerin kaybedilmesi olarak kavramak, işçilerin vasıflarını sermayenin toplumsal ve ekolojik değere sahip ürünleri imal etmeyi reddettiği ekipmanla birleştirerek bu tesisleri toplumsallaştırarak “yeşil” ürünlere ve altyapıya dönüştürecek mücadele imkânlarını ortaya çıkarmaktadır.

Topluluk ve fabrika düzeyindeki işçi sınıfı seferberlikleri yeni bir “kamusal dönüşüm organı” tarafından başı çekilen geniş bir destekler yelpazesini kurumsallaştırma

çabasındaki sosyalist yönelimli bir hükümetin inisiyatifleriyle bağlantı içinde sokulabilir. Terk edilen tesis ve ekipmanı kendi işyerlerine “sahip olan” işçi gruplarına bırakmak yerine kamusal alana dâhil etmek, her bir topluluk veya bölgede dönüşümün teknik ve toplumsal boyutlarını araştırmakla uğraşan araştırma birimlerinin kurulmasına, yüksek çevresel standartların “yeşil” mallara olan talebi artırmasına olanak sağlayabilir. Yerel dönüşüm konseyleri çevresel/endüstriyel okuryazarlığı ve topluluk katılımını geliştirme görevini üstlenebilir. Söz konusu kapasiteler geliştikçe, hedef alınan tesisler, şirketlerin artık istemediklerinden çevresel krize çözüm oluşturarak ve nihayet –ve organik olarak- ekonominin “kumanda zirvelerinin” alınmasına kritik katkılar yapabilecek olanlara doğru genişletilebilir.

Sosyalist yönelimli bir hükümet tarafından öncelikle stratejik olarak ele alınması gereken konu, kamusal kurumların, sadece bunların söz konusu reformları tam olarak destekleyebilmesini sağlamak için değil, aynı zamanda siyasal anlamda tutarlı bir işçi sınıfını inşa etmeyi sürdürmek için, nasıl kurucu biçimlerde dönüştürmek gerektiğidir. Bir başka deyişle, kilit stratejik zorluk reform politikalarının, sosyalist imkânları hep birlikte gerçekleştirecek türden devlet kapasiteleri ve sınıf kapasitelelerinin geliştirilmesiyle ilişkisinin nasıl kurulacağı olacaktır. Bu ise alternatif siyasaların ötesine geçerek, halkın daha da ileri atılmak için giderek büyüyen öz-güveninde yansımaları bulacak olan işçi ve topluluk dayanışmasını, stratejik bütünlüğü ve sosyalist bağlılıkları geliştirmeyi hedefleyen alternatif bir siyasete doğru adım atmaya gerektirmektedir.

Bu siyasetinse sosyalist yönelimli bir hükümetin sendikaları kurumsal olarak güçlendirme önceliğiyle bağlantısı kurulmalıdır. Sendikal tanınma ve aidat denetimlerine ilişkin yasal zorunlulukları yeniden oluşturan ve genişleten iş hukuku reformları geliştirilmektedir. Ancak sendikal yoğunluğun restore edilmesi için verilecek böyle bir devlet desteği –sendikaların aktif biçimde yeni üyeleri örgütlemesinin önündeki engellerin kaldırılmasının tersine- ortaya çıkacak olan sendikacılık *türüne* dair ciddi sorular uyandırmaktadır. Sayısal anlamda daha güçlü sendikalar, gerçekten de herhangi bir sosyalist yönelimli hükümetin en ciddi siyasa inisiyatiflerinin sürdürülmesi bakımından kritik olacaktır. Ancak sendikaların mevcut halleriyle genişlemesi, kapitalizm içinde parçalı kazanımlar elde etmenin aksine, sendikaların muhakkak sınıfı inşa etmeyi ve sosyalizmi ilerletmeyi amaçlamaları anlamına gelmez. Sınıfı inşa etmek sendikal yoğunluğu artırmakla aynı şey değildir. Buna sınıf oluşumu merceğinden yaklaşmak iş yasasında bazı özel değişikliklere vurgu yapılmasını gerektirir: dayanışmayı güçlendirmek için dolaylı boykotların kolaylaştırılması; işçilere yönetim kurullarında koltuk vererek sınıfsal bağımsızlığın zayıflatılmasına alternatif olarak şirket bilgilerine erişim; asgari ücretin artırılması ve -bunu yapmak sadece eşitlikçi bir tutum olduğu için değil-, aynı zamanda sınıfın kendi içindeki eşitsizliklerin azaltılması birliğinin önünde duran gerilimleri azaltmanın da koşulu olduğu için, çalışma standartlarının sınıfın en zayıf kesimleri için yükseltilmesi.

Günümüzde sendikaların olağanüstü sınırlı iç demokratik pratikleri, örgütlenme yetenekleri ve siyasal coşkuları kilit stratejik sonucun: ekonomik demokrasi ve planlamayı sahiden ilerletmenin aynı zamanda işçi sınıfı örgütlerinin kendi içinde de kapsamlı dönüşümler gerektirdiği meselesinin altını çizmektedir. Hem Demokrat Parti hem de Britanya İşçi Partisi içinde yeni sosyalist güçlerin ortaya çıkışı sendikalarla bu partiler arasındaki uzun vadeli bağlantılarla ilişki kurulmadan anlaşılamaz. Ancak bu durum ABD Demokrat Partisi ve hatta Britanya İşçi Partisinin, bu partilere girmiş olan yeni sosyalist güçleri zayıflatmaktan ziyade güçlendirmeye yönelik açık sınırlılıklarıyla da ilişkilidir. Ancak, umalım ki, bu deneyim yirmi birinci yüzyıldaki sosyalist projeyi bütünlüklü hale getirebilmek için ne tür sendikaların ve partilerin gerektiğini nihayet keşfetmemizin zeminini yaratsın.⁴⁰

⁴⁰ Bakınız Leo Panitch ve Sam Gindin, 'Class, Party and the Challenge of State Transformation', Leo Panitch ve Greg Albo, der., *Socialist Register 2017: Rethinking Revolution*, London: Merlin Press, 2016; ve *The Socialist Challenge Today: Syriza, Sanders, Corbyn*, London: Merlin Press, 2018 içinde (Haymarket Press, Bahar 2020'da yayımlanacak güncellenmiş ve genişletilmiş baskı).

DÜNYAYI DAHA İYİ BİR YER YAPMAK: TAZMİN VE RESTORASYON*

Barbara Harris-White

Çeviri: Aydın Gelmez

‘İki seçeneğimiz var; umudu bir yana bırakıp, en kötüsünün olacağından emin olmak ya da mevcut fırsatlardan yararlanıp daha iyi bir dünyaya katkı sağlamak. Pek de zor bir seçim değil’, der Noam Chomsky.¹ Peki ama nasıl? Doğal habitatımızın bozulmasına gösterilen siyasal tepkileri ve bunların sosyalist eylem ihtiyacını anlayacaksak, çevremizde halihazırda ne olduğunu ve neden olduğunu anlamamız gerek öncelikle. Bu, elinizdeki denemenin ilk kesiminin amacıdır; ikinci kesimi ise ‘ne yapmalı’ sorusunun ufkundaki olasılık ve engeller ile sağaltıcı bir restorasyon siyaseti projeleri oluşturur.

Ekolojik Katastrofun Bilimi

Bilim doğayı, birbirine bağlı karmaşık bir biyofizik alt sistemler dizisi, ‘partnerler olarak yaşamın ve maddi çevrenin sıkıca kenetlendiği bir dans’ olarak ele alır.² Bu dinamik eşleşme, türümüzün varoluş koşullarını sağlar. Ancak bu koşulların çöküşünün yaklaşmakta olduğuna işaret eden azımsanamayacak kanıtlar var. *Günümüze kadar* biriken insan eseri gaz atıkların neden olacağı sıcaklık artışlarının 1,5 dereceyi aşması pek muhtemel olmasa da³ şimdiye kadar fiziksel olarak benzeri görülmemiş devrimci önlemler alınmadıkça, yirmi yaşın altındaki herkesin yaşam süresi içinde, pek çok insanın biyofizik varoluş koşulları muhtemelen tahrip olacak. Seçkin bir bilimsel ekibin görüşüne göre, dokuz büyük fiziksel alt sistemden en az üçündeki ‘güvenli faaliyet

* 2012 tarihli tezi (bkz. 56. not) çok faydalı olan Delys Weston’ın anısına. Ve Greg Albo, Maryam Aslany, Arndt Emmerich, Alf Gathorne-Hardy, M. Ali Jan, Colin Leys, Leo Panitch, Xu Huijiao ve Oxford Bilim, İnovasyon ve Toplum Enstitüsü’nün 2019’daki bilim ve politikada modelleme, kanıt ve doğruluk seminerine şükranla.

¹ Noam Chomsky’nin Scott Casleton ile mülakatı, ‘Choosing Hope’, *Boston Review*, 4 Haziran 2019.

² Bunu Gaia olarak adlandıran James Lovelock: Bkz. Lawrence E. Joseph, ‘James Lovelock, Gaia’s Grand Old Man,’ *Salon*, 17 Ağustos 2000.

³ Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), *Global Warming of 1.5°C*. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty: Summary for Policymakers, Incheon, Güney Kore/IPCC, 2018.

alanları', 'bizim kendi sosyal destek sistemlerimizi ağır ağır yiyip bitiren'⁴ maddi gelişmelerden ötürü on yıl önce tükenmiş durumda. Bu üçü şunlardır:

- (1) İklim Değişimi: Devam etmekte olan ısınmaya ek olarak –olağan varsayımlara göre, (Trump'ın Enerji Bakanlığının şu sıra 'özgürlük molekülleri' diye yücelttiği) fosil yakıtları kullanan küresel ekonomik faaliyetler, küresel sıcaklıkta, her türden ticari işi ortadan kaldıracak bir yükselişe doğru ilerliyor. Dünyadaki insan ürünü atmosferik karbondioksitin (CO2) yarısı son otuz yılda salındı; bu süre zarfında, dünya-tarihsel emisyonların üçte birini üreten (enerji ve çimento sektöründeki) yirmi şirket⁵ fosil yakıtları savunmak ve giderek artan ödenekleri kapmak için epeyce ter döktü.⁶
- (2) Biyoçeşitlilik ve yedeklilik (*redundancy*)⁷ kayıpları, yaklaşık 66 milyon yıl önce gerçekleşen Kretase-Tersiyer yokoluşundan bu yana görülmemiş bir orana yükselmekte.⁸
- (3) Gübre akıntılarından ve fosil yakıt tüketiminden kaynaklanan azot ve fosfor fazlalığı şimdiden toprak ve hava alt sistemlerinin mukavemetini tehlikeye atıyor, okyanusları kirletiyor ve oksijen yetersizliği temelli yokoluş riskleri doğuruyor.

Hali hazırda tehlikeli dengesizlik eşiklerine yaklaştığı düşünülen öteki üç gezegen-
sel alt sistemse şunlardır:

- (1) Karbonik asit nedeniyle asitleşmenin mercanlarda, kabuklu deniz hayvanlarında ve planktonik türlerde kalsiyumu erittiği, deniz ekosistemlerinin ve bunlara bağlı olan balıkçılık endüstrisinin önemli bölümlerini tehdit ettiği okyanuslar.
- (2) Tarımsal, endüstriyel ve evsel kullanımındaki sapmaların kirlenmeye, kuraklığa ve su kıtlığına neden olduğu tatlı su.
- (3) Arazi: Tarımın genişlemesi için arazi kullanımında yapılan değişiklikler biyolojik çeşitliliği azaltıyor, sera gazları salıyor, yıkıcı hava durumu olaylarına davetiye çıkarıyor ve bazen feci sonuçları olacak biçimde türlerin yaşam alanlarını değiştiriyor.⁹

⁴ Johan Rockström ve diğerleri, 'A Safe Operating Space for Humanity', *Nature*, 461, 2009, ss. 472-75; Will Steffen ve diğerleri tarafından güncellenmiş biçimi için, 'Planetary Boundaries: Guiding Human Development on a Changing Planet', *Science*, 347, 2015, ss. 1-10. Steffen ve diğerleri, bu dokuz alt sistemin tanımı ve kapsamı ile ilgili zorlukların yanı sıra, bunun ötesindeki gelişmelerin artık biyo-jeo-fiziksel olarak güvenli olmadığı eşiklerin ekolojik önemi ve ölçümü ile ilgili açıklamalar verir.

⁵ Richard Heede, 'Tracing anthropogenic carbon dioxide and methane emissions to fossil fuel and cement producers, 1854- 2010', *Journal of Climatic Change*, 22(1-2), 2014, ss. 229-41.

⁶ David Schwartzman buna Askeri-Endüstriyel Kompleksi de ekleyecektir: David Schwartzman, 'Beyond Eco-catastrophism: the Conditions for Solar Communism', Leo Panitch ve Greg Albo, ed., *Socialist Register 2017: Rethinking Revolution* içinde, Londra: Merlin Press, 2016, ss. 143-60.

⁷ Yedeklilik, ekosistem ekosistem mukavemetini desteklemeleriyle bilinen benzer türlerin birlikte varoluşuna işaret eder. Marten Scheffer ve d. 'The Evolution of Functionally Redundant Species: Evidence from Beetles', *Plos One*, 10 (10), 2015.

⁸ Elisabeth Kolbert, *The Sixth Extinction*, London: Picador, 2014.

⁹ Daha ayrıntılı referanslar ve örnekler için şu incelemeye bakınız: Barbara Harriss-White, 'Globalisation, Development and the Metabolic Rift', SOAS Dersi, 2015, erişim adresi: [www.southasia.ox.ac.uk/sites/default/files/southasia/documents/media/generalsouth asia wp21 soas globalisation lecture.pdf](http://www.southasia.ox.ac.uk/sites/default/files/southasia/documents/media/generalsouth%20asia%20wp21%20soas%20globalisation%20lecture.pdf).

Ek olarak, kimi faaliyetler doğal ekosistemleri daha az ölçülmüş yöntemlerle –‘bilinen bilinmeyenler’- tehdit etmektedir. Yukarıda atıf yapılan, insanlığın güvenli faaliyet alanları biliminin arkasındaki ekip, bunlardan üçünü şöyle saptamaktadır:

- (1) Kalıcı organik kirleticiler, plastikler, endokrin bozucular (örneğin, östrojeni taklit eden kimyasallar), ağır metaller ve nükleer atıklar ekosistemleri tehlikeye atmaktadır.¹⁰
- (2) Giderek artan bir oranı insan yapımı olan atmosferik aerosoller, akciğerler dahil olmak üzere hayvan dokularına derinlemesine nüfuz etmekte ve solunumla ilgili, kardiyovasküler ve alerjik hastalıkları ağırlaştırabilmektedir.¹¹
- (3) Atmosferik ozon tabakasının incilmesi kanserojen ultraviyole B ışınlarının, biyolojik yaşama zarar vermesine imkân vermektedir. 1989’da uygulamaya konulan Montreal Protokolü, ozonun yok olma oranını düşürmüştür, ancak bu anlaşmanın başarısı, dikkati onu mümkün kılan koşullardan saptırmış ve küresel ekonomiye halel getirmeyecek türde benzer politik eylemlerin, çevresel tehditlerin önüne geçebileceği yollu temelsiz bir inancı teşvik etmiştir.¹²

Gezeğenin fiziksel alt sistemlerindeki eğilimlerin bu özeti, iklim değişikliği ve küresel ısınma ile ilgili çoğu yazının indirgemeci olduğunu şiddetle yüzümüze vurur. İlk olarak, devam etmekte olan süreçlerdeki büyük bölgesel farklılıkların izleri kaybolmaktadır.¹³ İkincisi, herkesin hakkında konuştuğu iklim değişikliği, gezegensel ekosistemlerimiz için, etkileşim halindeki başlıca tehditlerden yalnızca biridir. Üçüncüsü, iklim değişikliğine neden olan faktörler, hem doğrudan (örneğin Hazar Denizi’ndeki petrol kirliliği gibi) hem de dolaylı olarak (biyo-çeşitlilik kaybının başlıca etmeni olan arazi kullanım değişikliğini geride bırakmak üzere olan) iklim değişikliğine neden olma yoluyla bu diğer tehditlere de katkıda bulunur ve bunları besler. Bu karmaşık etkileşim sisteminin çoğu kısmı, politika yapıcılarının ve halkların sıklıkla sorun olarak nitelediği faaliyetler nedeniyle -bazı durumlarda- telafi edilemez biçimde zarar görmektedir.

Evvelce komünist yönetim altındaki bölgelerde muazzam çevre tahribatları yapılmış olsa da şimdilerde -Shakespeare’in *Julius Caesar*’ına atıfla söylersek- Rodos heykeli gibi bu ufak dünyayı bacakları arasına sıkıştırmış olan kapitalizmdir, buna rağmen bilim insanlarının değerlendirmelerinde titizlikle göz ardı edilen de kapitalizmdir. Bunun yerine, BM ajansları, kümülatif stokları ve -brüt, net, kişi başına ve megawatt saat başına- mevcut sera gazı akışları bakımından gaz emisyonunun nedenleri olarak ‘ülkeleri’ listelemektedir. Oldukça yetersiz biçimde ‘kirlilik’ olarak adlandırılan sorun, endüstriyel atıkların yakın çevre için toksikliği, ekonomik sektörler veya ilgili tüketim

¹⁰ Rockström ve diğerleri, ‘A safe operating Space for Humanity’, s. 473.

¹¹ Ulrich Poschl, ‘Atmospheric Aerosols: Composition, Transformation, Climate and Health Effects’, *Angew. Chem. Int. Ed.*, 44, 2005, ss. 7520-40.

¹² Annie Gabriel, ‘Saving the Ozone Layer: Why the Montreal Protocol Worked’, *The Conversation*, 9 Eylül 2012, erişim: theconversation.com.

¹³ Robert Wills ve diğerleri, ‘Extracting Modes of Variability and Change from Climate Model Ensembles’, *Seventh International Workshop on Climate Informatics*, 20-22 Eylül 2017, erişim: atnos.uw.edu/~david/Wills_etal_2017a.pdf.

türleri gibi kriterlere göre de sınıflandırılmaktadır. Sorunu bu şekilde düşünmek, ‘ulusal’ failleri farklı şekilde tanımlar ve sıralar. Bu da her türden sorun için, en belirgin sonuçları gezegensel toplumun güvenli çevre sınır değerlerine veya ötesine doğru yürüyüşünü durdurmakta başarısız olmak olan tepki ajandaları oluşturur. Bu yüzden ne yapılması gerektiği sorusu giderek aciliyet kazanmıştır.

Yukarıda belirtilen indirgemeciliğe koşut olarak, BM bu aciliyeti, biz gezegenin atmosferik CO₂ yoğunluğu ‘bütçesini’ tüketmeden önce, sıcaklık artışını 1850-1900¹⁴ yılları arasındaki ortalama seviyenin üzerinde olan 1,5 derecenin altında tutacak bir ‘fırsat penceresi’ olarak tasarlamaktadır. Bazı tahminlere göre söz konusu ‘pencere’ şimdiden kapalı olduğu hâlde, 2018’de IPCC (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli), kendi kendini güçlendiren gezegensel geri bildirim süreçleri havlu atmadan önce iki ila on iki yıl arasında zamanımız olduğunu, yani pencerenin hâlâ açık olduğunu ilan etmiştir. Başkaca bilim insanları ise on ila otuz yılımız kaldığını düşünmektedir. Fakat bundan daha uzun zamanımız olduğunu düşünen tek bir ciddi bilim insanı yoktur.¹⁵ Bilim insanları ayrıca, bu zaman dilimlerinde ya da belirlenen zamanlarda yerine getirilmesi gerekmeyen -yenilenebilir enerjiye¹⁶ geçmeyle ilgili ulusal hedefler gibi- hedefler de tahayyül etmektedir. Ancak, hedefler çoğaldıkça, gittikçe daha da acımasız olurlar, zira onlar için belirlenmiş son tarihler pencerelerin kapanmış olacağı ve söylemsel çerçevenin akıldışı hale geldiği bir geleceğe doğru uzaklaşmaktadır.

Bu aciliyet duygusu ‘kıyametçiliğe’ (*catastrophism*) varmakla eleştirilmiştir.¹⁷ Bilimin bu vahim bulguları korku temelli bir politik seferberlik tepkisi yaratmak üzere kulanıldığında, bunun bir versiyonu Greta Thunberg’in 2019’da Davos’taki o ünlü ifadesi olabilir: ‘Panik yapmanızı istiyorum... sanki eviniz yanıyormuş gibi hareket etmenizi istiyorum.’¹⁸ Bir başka versiyon ise Richard Smith’in ve diğer ekolojik Marksistlerin kapitalizmin, iç çelişkilerinin toplam ağırlığı ve doğayla olan çatışması nedeniyle kısa sürede çökeceği yollu iddialarıdır.¹⁹ Eleştirmenler, kıyametçiliğin birçok konuda umutsuzluk salık vermesine tepki gösterir.²⁰ İlk olarak, endişe, radikal bir toplumsal değişim için zayıf bir itici güçtür. İkincisi, bilimin gün yüzüne çıkardığı kriz, doğanın,

¹⁴ Sanayi öncesi anahtar tarih olarak belirlenen 1750 için hiç kayıt yoktur. Bkz. Gwyn Prins ve Steve Rayner, ‘The Hartwell Paper: A New Direction for Climate Policy After the Crash of 2009’, LSE, 2010, erişim: eprints.lse.ac.uk/27939/1/HartwellPaper_English_version.pdf.

¹⁵ Bojana Bajzelj ve Keith Richards, ‘The Positive Feedback Loop Between the Impacts of Climate Change and Agricultural Expansion and Relocation’, *Land*, 3, 2014, ss. 898-916.

¹⁶ Ibid; ve bkz. see Harriss-White ve Elinor Harriss, ‘Unsustainable Capitalism: the Politics of Renewable Energy in the UK’, Leo Panitch ve Colin Leys, ed., *Socialist Register 2007: Coming to Terms With Nature* içinde, Londra: Merlin Press, 2006, ss. 72-101.

¹⁷ Sasha Lilley ve diğerleri. *Catastrophism: The Apocalyptic Politics of Collapse and Rebirth*, Oakland: P M Press/Spectre, 2012.

¹⁸ Greta Thunberg, *No-One is Too Small to Make a Difference*, Londra: Penguin Random House, 2019.

¹⁹ Bkz. Richard Smith, ‘Capitalism and the Destruction of Life on Earth: Six Theses on Saving the Humans’, *Truthout*, 10 Kasım 2013, erişim: truthout.org; Rupert Read, ‘Climate Catastrophe: The Case for Rebellion,’ 2019, erişim: www.youtube.com.

²⁰ Doug Henwood’un *Catastrophism*’in (Lilley ve diğerleri) Önsöz’ünde Engels’e yaptığı atfa bakınız.

hatta doğa karşısında insanlığın bir krizi değildir;²¹ sermayenin doğayla birlikte evrimi tarafından üretilmiştir. Sermaye sürekli olarak kısıtlamaları içselleştirir, bunların neden oldukları fiyat sinyallerine cevap verir ve kendini dinamik olarak yeniden icat eder. Savaş zamanı planlaması, karbon ticareti, biyo-mühendislik, jeo-mühendislik, GDO'lar ve kaydileştirme* (*dematerialisation*) sıklıkla zikredilen örneklerdir.²² Kaynak erişimindeki aşikâr sınırlara rağmen, David Harvey, Leo Panitch'le söyleşisinde 'bu sınır fikri estetikdir' diye açıklar.²³ Harvey'e göre önemi olan tek sınır toplumsal yabancılaşmanın sınırıdır; bu sınıra ulaşmak, devrimci politik eylemi tetikleyecektir.²⁴

Öte yandan, John Bellamy Foster'ın *Socialist Register*'in çevre konusundaki 2007 sayısı ile ilgisinde belirttiği gibi: 'kapitalizmin kendiliğinden çöküşünün muhtemel olmaması ve bir süre daha 'hâkim' olabileceği gerçeği, gezegenin bu kadar mutlak bir tehlike içerisinde olmasının asıl nedenidir. ... [Kapitalizmin] daha barbarca bir biçiminin ortaya çıkması artık endişelerimizin en kötüsü değil. En vahim sorunumuzu teşkil eden şey, kapitalizmin bizzat gezegen için tehdit olması.'²⁵ İngiliz İşçi Partisi'nin çevre hakkındaki son politika belgesi ise meseleyi farklı biçimde ortaya koymaktadır: 'iklim değişikliği konusunda yavaş yavaş kazanmak, kaybetmekle aynı şeydir.'²⁶

Sosyalizmde İnsani Gelişme ve Tazmin

Bilimin bize kapitalizmin ekolojik etkisi hakkında bildirdikleriyle ortaya çıkan sorunların ürkütücü doğasını ve önümüzdeki kısıtlı zaman dilimini kabulleneceksek, ilk materyalistlerin fiziksel metabolizma ve insani gelişme kavramlarını tekrar gözden geçirmek yararlı olur. Bunun iki nedeni var: birincisi, bu kavramların 'mevcut yaşam tarzımıza' dair içerimleri; ikincisi, çevresel krizlere verilen toplumsal tepkiler -ve sosyalist tepkiler- hakkındaki içgörüler.

Bu kavramlar, Marx ve çağdaşları tarafından on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, radikal biçimde farklı bir bağlamda geliştirildi.²⁷ Onların sorusu, insanın (*man*) doğayla

²¹ Royal Society, *People and the Planet*, Londra: Royal Society, 2012, erişim: royalsociety.org.

* Sermaye piyasası araçlarının fiziksel olarak basılmasından vazgeçilerek, bunların sahip olduğu vasıfları taşıyacak elektronik kayıtların oluşturulması -çn.

²² Örnekler için bkz. Leo Panitch ve Colin Leys, ed., *Socialist Register 2007: Coming to Terms with Nature*, Londra: Merlin Press, 2006.

²³ Leo Panitch ve David Harvey, 'Red Talks, Episode One', 2014, erişim: vimeo.com.

²⁴ Harvey'in yabancılaşma kavramı kullanımı, toplumsal olarak yabancılaşmış insanların olağan kayıtsızlığını, bunun yanında çalışmanın ve 'gündelik yaşamın pek çok boyutunun' sermayenin iktidarına -sınırlarında antikapitalist hareketlerin ayaklanacağı- bir tâbi olma durumunu kapsar. David Harvey, 'Universal Alienation and the Real Subsumption of Daily Life under Capital: A Response to Hardt and Negri', *Triple-C*, 16(2), 2018, ss. 449-453.

²⁵ John Bellamy Foster, 'Marxism versus 'Anxiety-Driven Ecological Catastrophism'? *Climate and Capitalism*, 12 Mart 2007, erişim: climateandcapitalism.com.

²⁶ The Labour Party, *The Green Transformation: Labour's Environment Policy*, Londra: Labour, 2018, erişim: www.labour.org.uk.

²⁷ Paul Burkett, 'Marx's Vision of Sustainable Human Development', *Monthly Review*, 57(5), 2005. Michael Lebowitz, 'The Unifying Element in All Struggles Against Capital Is the Right of Everyone to Full Human Development', *Monthly Review*, 63(6), 2011.

ilişkileriydi.²⁸ ‘Psikoloji bilimindeki, tarımsal düşünceden türetilmiş gelişmeleri’²⁹ topluma uyarılama çabası metabolizma (Almanca *Stoffwechsel*) kavramını doğurdu.³⁰ Marx için, toplumsal ve ekolojik metabolizma, doğanın ‘insan ihtiyaçlarının karşılanması için temellük edildiği’ maddi mübadele sürecidir.³¹ Doğa ve toplum birlikte evrim geçirirler: doğa tersinmez fiziksel süreçlerin yasaları yoluyla, toplum ise tarihsel olarak ‘kurumsallaşmış, iş bölümünü ve servet dağılımını yöneten normlar’³² yoluyla. ‘İnsan doğada yaşar; yani, doğa onun, eğer ölmek istemiyorsa sürekli etkileşimde bulunmak zorunda olduğu bedenidir.’³³ Buna göre, onun maddi bir parçası olmamız anlamında doğayla birlik olsak da onu ihtiyaç ve isteklerimize göre biçimlendirmek için aynı zamanda biteviye bir mücadele vermeksizin var olamayız.

Bu mücadeleler sermaye açısından belirli bir şekil alır.³⁴ Madde ve enerji formundaki doğa, rekabet yoluyla sürekli olarak dönüştürülür. Emeğin ‘doğal kaynağı’ da metalaştırılır, sömürülür ve üretim koşullarından yabancılaştırılır. Bunu yaparken, ‘nesiller için gerekli olan kalıcı yaşam koşullarının tüm bir dizisine,’ metalaşması yaşam koşullarını tehdit eden toplumsal yeniden üretim koşullarına zarar verilir.³⁵ Kapitalist üretim ilişkileri dört katmanlı bir toplumsal-metabolik yarı yaratır:

- (1) Doğal kaynakların özel mülkiyeti ve doğadan ayrıştırılması, bunun yanında üretilen metaların giderek genişleyen mekânsal yer değiştirmeleri yoluyla doğal madde ve enerji stok ve akışlarına zarar verirler.
- (2) Emeğin sömürülmesi yoluyla emek ve doğanın ayrılmazlığını dönüştürürler, böylece doğanın insan sömürüsü için bir kaynaklar dizisi olarak nesnelleştirilmesini sağlarlar.³⁶

²⁸ Bu yazının İngilizcesinde ‘man’ sözcüğü hem erkeklere hem kadınlara işaret edecek biçimde kullanılmıştır [Türkçe çeviri için böyle bir sorun yoktur-çn.] Bu toplumsal cinsiyet tartışması için bu yazıda yer yoktur ve başka bir yazının konusudur.

²⁹ Karel Ludenhoff, ‘Marx, Socialism and Ecology’, *Logos*, 17(2), 2018, erişim: www.imhojournal.org.

³⁰ Marx’ın yayınlanmış yazılarındaki ekolojik göndermeler dağınık ve tutarsız olmakla eleştirilmiştir. John Bellamy Foster *Marx’s Ecology: Materialism and Nature* (New York: Monthly Review Press, 2000) başlıklı kitabında bu filiri nihayete erdirmiştir. Ayrıca hem Kohei Seito hem de Peter Critchley, Marx’ın MEGA proje (die Marx-Engels-Gesamtausgabe) kapsamında çevrilmiş defterlerindeki ekolojik katkılar hakkında önemli ve titiz değerlendirmeler yayınlamıştır. Bkz. Kohei Saito, *Karl Marx’s Eco-Socialism: Capital, Nature, and the Unfinished Critique of Political Economy*, New York: Monthly Review Press, 2017; Peter Critchley, *Social Restoration and Metabolic Restoration in the Thought of Karl Marx*, 2018; ve bkz. <http://pcritchley2.wixsite.com/beingandplace/publications>.

³¹ Karl Marx, *Economic Manuscript of 1861-63: A Contribution to the Critique of Political Economy*, çev. Ben Fowkes, Lawrence & Wishart, 2010; Karl Marx, *Capital: A Critical Analysis of Capitalist Production*, Cilt I, Almanca üçüncü baskıdan çevirenler: Samuel Moore ve Edward Aveling, London: George Allen & Unwin, 1938 [1889], 7. Bölüm, ss. 283-90, erişim: www.marxists.org.

³² Tim Hayward’dan aktaran Foster, *Marx’s Ecology*, p. 159.

³³ Karl Marx, ‘Estranged Labour’, *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*, erişim: www.marxists.org.

³⁴ Bu analiz Elmar Altvater tarafından geliştirilmiştir. Elmar Altvater, ‘The Social and Natural Environment of Fossil Capitalism’, Leo Panitch ve Colin Leys, ed., *Socialist Register 2007: Coming to Terms With Nature* içinde, Londra: Merlin Press, 2006, ss. 37-59.

³⁵ Karl Marx, *Capital*, Cilt I, s. 638; Cilt 3, s. 754 (aktaran John Bellamy Foster, *Marx’s Ecology*, s. 164).

³⁶ Marx’ta doğayla bu birlik olmak kavrayışının ayrıntılı bir analizi için bakınız John Reid, ‘Marx on the Unity of Man’, *The Thomist*, 28(3), 1964, ss. 259-301.

- (3) Rekabet ve metalaşma yoluyla, insanın gereksindiği şeylerin yanı sıra, insan dışı yaşam formlarının varoluş koşullarını da gasp ederler.,
- (4) Metaların kapitalist üretim, bölüşüm ve tüketimi de gittikçe artan atık madde üretimi yoluyla metabolizmayı yeniden şekillendirir. Çoğu atığın boşa harcanması nedeniyle enerji ve malzemelerin azaldığı kabul edilmiştir, çünkü bu, artı değer üretiminin önünde doğrudan bir engel değildi. Her ne kadar gezegen bir açık enerji sistemi ve güneş sisteminin bir parçası olsa da atıkların bozulma, yok olma, ayrıştırma ve yeniden yapılandırılmasıyla ilgili fiziksel ve toplumsal süreçler, kapitalist sistemin ve de gezegenin kullanamayacağı yahut başa çıkamayacağı (düşük) hızlarda işler.³⁷

Marx alternatif bir diyalektik süreç öngörmüştü; kapitalist üretim ilişkileri altında imkânsız olan bir diyalektik süreç.³⁸ 'Doğa ile insan metabolizmasını rasyonel bir şekilde... en az enerji sarfiyatıyla... ve atıkların yeniden kullanımını ... ilgili üreticiler olarak ... kolektif (toplumsal) denetim altında'³⁹ yönetmek üzere, bilimin sistematik uygulamasını gerekli görüyordu. Sayılanlar, bütünüyle özgürleşmiş bireysel 'insani gelişme'nin⁴⁰ ortaya çıktığı ve bilimin ne doğaya hükmetmek için ne de doğanın tükenmez olduğunu varsaymak için kullanıldığı toplumsal ve ekolojik koşullardır.⁴¹ Bu açıdan, Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinin en uzun bölümünü, 'Makineler ve Modern Sanayi'yi şu önemli argümanla sonlandırması dikkate değerdir:

Kapitalist üretim tarımı ve manüfaktürü emekleme dönemlerinde bir arada tutan o eski göbek bağıını koparıp atar. Fakat aynı zamanda gelecekteki daha yüksek bir sentezin, yani her birinin geçici ayrılıkları sırasında kazandıkları daha mükemmel formlar temelinde, tarım ve sanayi birliğinin maddi koşullarını yaratır. Kapitalist üretim, nüfusu büyük merkezlerde toplayarak ve şehir nüfusunun giderek daha ağır basmasına neden olarak bir yandan toplumun tarihsel devinim gücünü yoğunlaştırır, öte yandan, insanla toprak arasındaki madde dolaşımını sekteye uğratar, yani insan tarafından yiyecek ve giysi şeklinde tüketilen öğelerin toprağa geri dönmelerini önler; dolayısıyla toprağın verimliliğini sürdürmek için gerekli koşulları ihlal eder... Ancak, madde dolaşımını sürdüren doğallıkla oluşmuş koşulları ortadan kaldırırken, bu dolaşımın bir sistem olarak, toplumsal üretimin düzenleyici bir yasası olarak ve insan soyunun tam bir gelişimine

³⁷ Heather Rogers, 'Garbage Capitalism's Green Commerce', Leo Panitch ve Colin Leys, ed., *Socialist Register 2007: Coming to Terms With Nature* içinde, Londra: Merlin Press, 2006, ss. 231-253; atıklarla ilgisinde büyüme ve entropi için bkz. Robin Hahnel, 'The Growth Imperative: Beyond Assuming Conclusions', *Review of Radical Political Economy*, 45(1), 2012, ss. 24-41.

³⁸ Bakınız Critchley, *Social Restitution*, s. 265.

³⁹ Karl Marx, *Capital*, Cilt 3, New York: International Publishers, 1981, 48. Bölüm, erişim: www.marxists.org.

⁴⁰ Modern insani gelişme kavramı Pakistanlı bir iktisatçı olan ve 1988'den itibaren çalıştığı UNDP'de GYSİH karşıtlığı yapan Mahbub ul Haq'a atfedilir ve uygun bir yaşam için bir dizi temel ihtiyaç ve standardın sağlanmasını içerir.

⁴¹ Bu, Marx'ı prometcilikle eleştirenlere Saito'nun yönelttiği eleştirinin başlangıç noktasıdır (ekososyalizm).

uygun bir form altında restorasyonunu da [Nota Bene: orijinal metinde kullanılan Almanca terim tazmindir (*restitution*) -BHW] zorunlu kılar.* ... Modern tarımda, kentli sanayilerde olduğu gibi, işe koşulan emeğin artan üretkenliği ve niceliği, bizzat emek gücünün israf edilmesi ve içten içe erimesi pahasına satın alınmaktadır. Üstelik, kapitalist tarımdaki tüm ilerleme, yalnızca işçiyi soy-makla becerisinde değil toprağı soyma becerisinde de bir ilerlemedir; toprağın verimliliğini belirli bir süre boyunca arttırmakta kaydedilen tüm ilerleme, bu verimliliğin daimî kaynaklarını tahrip etme yönünde bir ilerlemedir... Dolayısıyla kapitalist üretim, teknolojiyi geliştirirken ve çeşitli süreçleri toplumsal bir bütün haline ilerletirken bunu ancak tüm zenginliğin asıl kaynaklarını, toprağı ve işçiyi tüketerek yapar.⁴²

Marx'ın, burada aslında 'restorasyon'dan oldukça farklı olan ama İngilizceye de sıklıkla öyle çevrilen 'tazmin' kavramını kullanmış olması önemlidir. Çünkü Marx, insani gelişmenin, doğaya ve kolektif çalışmaya sıkı sıkıya bağlı olsa da doğayı eski bir statükoya göre restore etme meselesi olmadığını açıkça belirtir: tazmin bundan farklıdır. Bu fark, yalnızca eski metabolik statükonun (kapitalizm veya yerleşik tarımdan önceki) geri döndürülmez şekilde değişmiş yahut 'tahrip olmuş'⁴³ olmasından kaynaklanmaz. Restorasyon süreçleri ve sıralaması anlaşılmadığından,⁴⁴ biyofiziksel süreçler statik değil dinamik olduğundan ya da statüko kavramı uygun düşmediğinden ötürü de ortaya çıkmaz. Herhangi türde bir telafinin fiziksel açıdan zorunlulukla isabetsiz olacak olmasından kaynaklanmaz. Keza, restorasyon ve tazmin arasındaki fark, doğayla kurulan toplumsal ilişkilerin sermayenin denetiminden çıkmış olmasından da doğmaz. Daha ziyade, ekolojik tazmin faaliyeti, kendisi aracılığıyla bireylerin aynı zamanda insani gelişmeye eriştiği ve uyguladığı kolektif çalışmayı içerecek biçimde, doğayla bir işbirliğidir.⁴⁵

Marx'ın, doğayla kurulacak ve onun 'tazmin' dediği –bizim artık belki de ekolojik yedeminlik (*trusteeship*) diyebileceğimize benzer- ilişkiye işaret eden insani gelişme kavramını anlamak, bunun neden yalnızca sosyalist bir toplumun başarabileceği bir şey olduğunu düşündüğünü kavramamıza yardımcı olur. 'Toplumlar yeryüzünün sahibi

* Yazarın hem metin içinde hem de dipnotta restorasyon kavramından ısrarla ayırdığı bu kavram, yazarın iddiasının aksine *Kapital*'de bulunmaz. Marx'ın, alıntılanan yerde kullandığı ifade kurmak, üretmek anlamına gelen *herstellen*'dir. Söz konusu yerde restorasyon sözcüğü de bulunmaz. Restorasyon sözcüğünün ilk kullanıldığı yer 1887 tarihli İngilizce çeviridir. 42 numaralı dipnotta göreceğiniz ve Marx'ın *restitution*'u kullandığına kanıt olarak gösterilen ifade de *Kapital*'in Marx'ın sağlığında yapılmış yahut sonradan Engels tarafından gözden geçirilmiş baskılarında bulunmamaktadır –ç.n.

⁴² Marx, *Capital*, Cilt 1, ss. 513-15. Orijinal Almanca terim *Systematische Restitution der Stoffwechselbedingung*'de olduğu gibi 'Restitution'dur.

⁴³ Marx ve Engels 1845 gibi erken bir tarihte, *Alman İdeolojisi*'nde 'insanlık tarihini önceleyen doğanın ... artık mevcut olmadığını' yazarlar; bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels, *The German Ideology*, 1932, erişim: www.marxists.org.

⁴⁴ Örneğin, insanların göremediği mikrobiyal ilişkilere düşük veya sıfır ağırlık verilir.

⁴⁵ Bunun enerjiyle ne ölçüde ilgili olduğu, anaakım insani gelişme savunucuları veya sosyalistler tarafından çok nadiren kabul edilmektedir.

değildir, onlar sadede toprağın zilyetleri, faydalanıcılarıdır ve *boni pater falimias** olarak, onu müteakip nesillere iyileşmiş bir durumda bırakmaları gerekir.⁴⁶ Bizim tam, özgür ve zengin gelişmemiz, dünyayı iyileştirmemizi gerektirir.⁴⁷

İnsani ve ekolojik gelişimin birlikte gerçekleşmesi projesi Marx'la birlikte başlamış olsa da tazmin fikri için bu doğru değildir. Tazmin -ekoloji kavramı ve disiplinden çok önce ortaya çıkmıştır elbette- ekolojik bir fikir olarak, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında etkili bir Alman toprak bilimci olan Justus von Liebig'in, Marx ve Engels'in de çok aşına oldukları kitabı, *Letters on Modern Agriculture* ile birlikte tedavüle girmiş görünmektedir.⁴⁸ Liebig tarımı araştırmıştır, ancak argümanı bir ekonominin -Thompson ve Medel'in yaşam ağı⁴⁹ olarak adlandırdıkları- tüm sektörleri arasındaki ve içindeki maddi dengesizliklerin tümü için eşit derecede geçerlidir. Liebig, topraktaki besleyici içeriği talan eden 'yağmacı tarım sistemi' eleştirisinde 'rasyonel tarımın, tazmin ilkesine dayandığını' yazar.⁵⁰ Buradaki kastı, toprak verimliliğini restore etmektir. Tazmin gerektiren şey, bölge olarak arazi değil, toprağın, bitkiler için besin sağlayan ve kendileri aracılığıyla zenginliğin oluştuğu bileşenleridir. Minerallerin bitkileri besleme işini yapmaları için gerekli şartlar hakkındaki mektuplarda, Liebig'in *erlass*'ı (bu sözcük, bağlamına göre yasa çıkarma ya da benimseme olarak da çevrilebilir) yine tazmin olarak, bitki, hayvan ve insan atığı formundaki mineral ve gübreleri toprağa geri döndürme süreci olarak çevrilmiştir.⁵¹ Liebig, yirmi birinci yüzyılın koşullarına daha da uygun düşen bu kavramı, bozulmuş bir tarımsal dengenin, besin sürdürülebilirliğini sağlayan bir restorasyonunu kapsayacak biçimde kullanır.⁵² Tazmin artık vücudumuzun içindeki mikrobiyomdan tutun da tüm gezegenin litosfer, biyosfer ve atmosferine kadar etkileşimli ve yıkıcı etkileri olan besin, madde ve enerji uyumsuzluklarını da dikkate alacak şekilde genişletilmelidir.

Bugün, tazmin kavramı, hem bir kaybın telafisi hem de -'susturulmuş tarihler, bastırılmış öznellikler, madunlaştırılmış bilgiler'⁵³ lehine hareketlerde olduğu gibigasp edilmiş bir şeyin iadesi anlamında kullanıldıkları felsefe ve hukukta varlığını sürdürmektedir sadece. Ama politik bir kavram olarak kullanımından sosyalist düşüncede bile kaçınma eğilimi gösterilir. Birkaç istisna var. Toplumsal tazminle metabolik

* Lat. İyi aile babaları -çn.

⁴⁶ Marx, *Capital*, Cilt 3, 46. Bölüm.

⁴⁷ Bu, gelecek nesiller için ancak malzeme ve enerji stoklarının sürdürülmesini vurgulayan çağdaş 'sürdürülebilir kalkınma'nınkinden de, şu an on yedi teknolojik alt alana bölünmüş insani gelişme yaklaşımınınkinden de daha güçlü bir ödevdir.

⁴⁸ Justus von Liebig, *Naturwissenschaftliche Briefe über die moderne Landwirtschaft*, Leipzig: C. F. Winter, 1859, erişim: catalog.hathitrust.org.

⁴⁹ John Thompson ve Rodrigo Medel, 'Coevolution and the Web of Life', *Evolution: Education and Outreach*, 3(1), 2010, s. 6.

⁵⁰ Justus von Liebig, *Letters on Modern Agriculture*, 1859, ss. 175-77, erişim: archive.org.

⁵¹ Liebig, *Letters*, ss. 111, 144, 186, 217, 255.

⁵² Liebig, *Letters*, s. 245.

⁵³ Walter D. Mignolo, 'Delinking: The Rhetoric of Modernity, the Logic of Coloniality, and the Grammar of De-Coloniality', *Cultural Studies*, 21(2-3), Mart/Mayıs 2007, s. 451.

restorasyonu birbirinden ayıran çevre-politika felsefecisi Peter Critchley, ilkinin ikincisinin koşulu olarak kuramlaştırır. Istvan Meszaros'a atıfta bulunarak, 'sosyalizmin... toplumsal bedeni restore eden ve ilgili toplumsal üretici güçler tarafından gerçekleştirilen... hakiki formundaki bir tazmin projesi sunduğunu'⁵⁴ düşünür. Afrikalı çiftçi gruplarına arazi devrini de içeren Güney Afrika toprak politikası, bir ekonomik tazmin projesi olarak anlaşıldığı biçimiyle tazmine bir örnek ve saha sunar.⁵⁵ Bununla birlikte, antropolog Lesley Green'in açıkladığı gibi, tazmin üretim araçlarının mülkiyeti ile sınırlıysa, bu, toprağın 'toplumsal güçler olarak ilgili üreticilerin' kolektif arazi mülkiyetini kapsasa bile, 'ekosistem ile ortaklığın yerini toprak üzerindeki efendiliğin aldığı' kapitalist tarım ekonomisinde insanların toprakla ilişkileri yetersiz bir şekilde ele alınır. Green, 'endüstriyel tarım koşullarında toprak ekolojisine dayatılan kırılmaları' durdurmak için daha eksiksiz bir tazmin kavramının gerektiğini belirtir. 'Çiftçilerin sağlıklı toprakları ücretsiz yapan ortaklıklar ile çalışmak üzere desteklenmeleri gerekir: bitkilerle, toprak mikroplarıyla, böceklerle, ineklerle, solucanlarla, tünel kazın hayvanlarla ortaklıklar -ve tabii zamanla; zira bu ortaklıkların toprağı beslemesi zaman alır.'⁵⁶

Bu örnekte, doğanın iyileştirilmesi yoluyla insani gelişim sağlamaya yönelik -ki bu, toplumsal ve politik varoluşun genel bir hedefidir- kolektif çalışma süreçlerinden tamamen koparılmış bir tazmin kavramının varlığını sürdürdüğünü görürüz. Tazmin, artık daha az iddialı bir kavramlar setiyle komşudur: özellikle -çoğu çevrebilimci tarafından kullanılan ve iktisat ile biyolojinin tüm alt alanlarını belirleyen- restorasyon ile, ama aynı zamanda 'koruma', 'tamir', 'telafi', 'sağaltım', 'onarım' (ekolojinin bir dalı),⁵⁷ 'bozulmayı durdurma'⁵⁸ ve -bunlar arasında daha yenisi- IPCC'nin negatif emisyon senaryolarını da unutmayalım.

Şimdiye dek hep yaptığımız gibi, doğayı arazilere ve toprağa indirgemek, küresel nüfusun hızla genişleyen bir oranının -en azından yüzde 55'inin - bu makalede buraya kadar atıf yapılan türde, doğayı zapt etmeye uğraşan bir çalışmayla ilgisiz olduğunu da ıskalar. Çoğu insan bununla, bu sürecin sonuçlarını tüketmek -ve bundan atıklar yaratmak- bakımından ilgilidir. Yine de bizim enerji (yakıt), çimento, demir ve çelik, alüminyum, mineraller, kimyasallar ve kâğıt üretim ve tüketimimiz, insan-toprak-çiftlik hayvanları ilişkilerini, bunların metabolik yarıklarla ilgili sonuçları bakımından aşmaktadır.⁵⁹ İmkânsız olan, doğal dünyayı -bırakın insanların bitki örtüsünü

⁵⁴ Critchley, *Social Restitution*, s. 35.

⁵⁵ Delys Weston, *The Political Economy of Global Warming*, Doktora Tezi, Curtin University, Avustralya, 2012, erişim: espace.curtin.edu.au.

⁵⁶ Lesley Green, 'Towards a Politics for Soil Restitution', *Daily Maverick*, 5 Şubat 2019, erişim: www.dailymaverick.co.za.

⁵⁷ 'Bakımı, araziye ve çalışmayı, herkesin kendi yaşamını ve kendilerini çevreleyen ekolojiyi iyileştirme şansına sahip olabilecekleri biçimde yeniden bölüştürmek.' Bkz. Jason Moore ve Raj Patel, 'Unearthing the Capitalocene: Towards a Reparations Ecology', *Resilience*, 4 Ocak 2018, erişim: www.resilience.org

⁵⁸ Jean-Marie Baland ve Jean-Philippe Platteau, *Halting Degradation of Natural Resources: Is There a Role for Rural Communities?*, Oxford: Oxford University Press, 2000.

⁵⁹ Hava kirliliği istatistikleri için bakınız: 'Statistics Explained', *Eurostat*, Aralık 2018, erişim: ec.europa.eu. Ayrıca Biyolojik Çeşitlilik ve Ekosistem Hizmetleri Üzerine Hükümetler Arası Bilim-Politika Platformu (IPBES), *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*, 2019.

değiştirmek üzere ilk kez ateş kullanmaya başladıkları milattan önce iki yüz binli yıllardaki durumunu- kapitalist ve komünist metabolik yarıklardan önceki durumuna göre restore etmek değildir sadece.⁶⁰ Halihazırda tahrip edilmiş olanı restore etmek de imkânsızdır. Zira kapitalizm, doğayı onarılamaz biçimde yok etmektedir.

21. Yüzyılda Tazmin ve Restorasyon

Bu gezegensel tehlikenin hayaleti, küresel ölçekte gecikmiş yanıtlar bulmaya başladı zamanla: Pentagon'un askeri planlama ve teknolojilerini küresel ısınmanın durmayacağı varsayımına dayandırmasından tutun; (Vatikan'ın apostolik akademilerinin yığınla cilt dolusu delilini ve Papa'nın açgözlülük ve kayıtsızlığı kınamasını da içerecek biçimde) son derece ayrıntılı bilimsel değerlendirmelere; CO2 emisyonlarını azaltmaya yönelik piyasa mekanizmalarının benimsenmesine; karşılanamayacak kurumsal koşullara;⁶¹ düzenli tartışma toplantılarına ve gezegendeki 196 ulus devletin gönüllü ama yetersiz taahhütlerine kadar.⁶² Plan eksikliği yoktur. Veriler ve toplumsal tepki arasındaki dengesizlikle, küresel ölçekte bilişsel uyumsuzluk ve irade yetersizliğiyle karşı karşıya kalan⁶³ kimi insanlar, bisiklet kullanmaya, bez çantalarla vegan yiyecek alışverişine, tek kullanımlık plastik ürünlerden kaçınmaya, atıkları ayrıştırıp geri dönüştürmeye ve yenilenebilir elektrik ve 'yeşil gaz' satın almaya sığınmıştır. Azimli yerel gruplar, okul çatılarındaki güneş panellerine yatırım yapmakta, şehirler dizel araçlardan vergi almakta ve bunları yasaklamaya çalışmakta ve sık sık uçanlar ağaç dikmektedir. Ancak aşırı hava durumu olaylarına ve iklim değişikliğine bağlı göçler ve çatışmalar şimdiden giderek daha fazla insanın öldüğü anlamına gelmektedir. İnsani gelişmenin amacı olarak ütöpik bir vizyondan başka bir şey olmayan tazmin ile birlikte, sosyalistler, insan yaşamı için kalan ekolojik alanın yıkılmasının zaman içinde nasıl durdurulabileceğini bulmak biçimindeki sınırlı ama yine de zorunlu sorunla yüzleşmek zorundadır. Richard Smith'in 'post-kapitalist ekolojik demokrasi'⁶⁴ olarak adlandırdığı yöne doğru ilk adımlar, doğayla uyum içinde insani gelişmeye doğru bir hamle olarak, fiilen mevcut kapitalizmin koşullarından kaçınmaz.

Yukarıda eleştirdiğim indirgemeciliğe düştüğümün, soyut ile somut ve tarihsel arasında dönendiğimin, doğayı özel -genellikle karşılıklı olarak anlaşılamaz- alanlara dilimleyen disiplinler yığınlarının sultasında kalmış literatürleri incelediğimin ve alan

⁶⁰ Juli Pausas ve Jon Keeley, 'A Burning Story: The Role of Fire in the History of Life', *Bioscience*, 59(7), 2009, ss. 593-601.

⁶¹ Jon Hilsenrath, 'Cap and trade's unlikely critics: its creators', *Wall Street Journal*, 13 Ağustos 2009.

⁶² İngiltere, yenilenebilir enerjiye hızlı bir geçiş yapmanın yanı sıra, yavaş büyüme, havacılık gibi faaliyetlerin dışlanması ve metallerin ithal edildiği ülkelere emisyon "ihraç" ederek emisyonları 19. yüzyıl seviyelerine düşürmüştür. Bu bakımdan tarım, konut ve kamu sektörü/hükümet emisyonları öndedir. Bkz. David Hendry, 'First-in, first-out: Driving the UK's per capita carbon dioxide emissions below 1860 levels', *VOXCEPR Policy Portal*, 12 Aralık 2018, erişim: vox.eu.org.

⁶³ Patrik Sorqvist ve Linda Langeborg, 'Why People Harm the Environment Although They Try to Treat It Well: An Evolutionary-Cognitive Perspective on Climate Compensation', *Frontiers in Psychology*, 4 Mart 2019.

⁶⁴ Richard Smith, 'Beyond Growth or beyond Capitalism?', *Real-world Economics Review*, 53, Haziran 2010, erişim: www.paecon.net.

yetersizliğinden, kaçınılmaz biçimde, engin bilgi alanlarını özetlemeye mecbur olduğumun bütünüyle bilincinde olarak, şimdi yaşamın bağlı olduğu dokuz gezegensel alt sistemden sadece birine, havaya yönelik restorasyon girişimlerini göz önüne almaya başlıyorum. Her alt sistemin kendine özgü maddi ve politik sorunları olsa da bunların boyutları hava hakkında bilinenlerden hareketle yeterince açıktır;⁶⁵ gaz kirliliği ve atmosferik ısınmanın etmenleri diğer fiziksel alt sistemlerdeki krizleri de belirlemektedir. Tam insani gelişme şablonunu izleyerek, önerilen girişimler hakkında üç tür soru soruyorum: bilim nasıl kullanılmaktadır; malzeme ve enerji kullanımının asgariye indirilmesi ve atıkların yeniden kullanımıyla ilgili ne önerilmektedir; ve bunlar için hangi toplumsal örgütlenme ve denetim biçimleri öngörülmektedir?

Dünyanın Havasını Restore Etmek

Hayattaki ilk nefesimizi çekerken soluduğumuz şey, göze görünmez bir çöp haline geldi. Yirmi birinci yüzyıldaki yaşam tarzlarımız bizi nihayet ilk defa on dokuzuncu yüzyılın başlarında saptanan bir fenomenle yüz yüze getirdi: atık gazın atmosferik sıcaklık ve her tek kişinin sağlığı üzerindeki etkisi. Bu bakımdan, dünyayı daha iyi bir yer yapmak, hem küresel sıcaklıktaki artışı (ve oranını) durdurmak, hem de atmosferimizdeki kirliliği azaltmak anlamına geliyor. İnkâr ve şüphecilik mücadelelerine, ABD araştırma fonlarının körelmesine ve web sitelerinin kaybolmasına rağmen, bilim, ekolojik kriz için topyekûn seferber edildi.

Burada, bilimin bu kolektif çabasının örneği olarak ikonik bir metni alıyoruz. 2016 yılında, BM'nin iklim değişikliği organı olan IPCC, 40 ülkeden 91 iklim bilimciyi (ve 188 yardımcı yazarı) zarar sınırlama olasılıklarını değerlendirmeye yönelik bir tarzda örgütlemeye başladı.⁶⁶ Fizik bilimi, etkiler, adaptasyon ve yumuşatma temalı çalışma grupları şeklinde örgütlenmiş bilginler, yaklaşık 6.000 araştırma makalesini titizlikle gözden geçirdi ve 42.000 hakem değerlendirmesi hazırladı. Tüm bu süre zarfında, 2015 Paris Anlaşması'nın 195 ulusal imzacısının gönüllü vaatlerine, 1850-1900 ortalaması olan 1,5 derecelik maksimum küresel sıcaklık artışı hedeflerini yüzde yüz oranında ıskalayacaklarına işaret eden bir toplam ekleniyordu –yani üç derecelik bir artış vaat ediyorlardı. 2018 yılının sonlarında, bilim insanları 1850-1900 ortalamasının üzerindeki 2 derecelik bir küresel sıcaklık artışından kaynaklanabilecek zararlara dair kestirimlerde bulundular ve bunları 1,5 derecelik artıştan kaynaklananlarla karşılaştırdılar. Buna göre, bütün koşulların eşit kaldığı varsayıldığında, sıcaklığın 2030 ile -tuhaf şekilde belirli bir tarih olan- 2052 arasında 1,5 derecelik eşiğe ulaşacağını öngördüler. Ayrıca küresel sıcaklık artışının 2100'e kadar 1,5 derecenin altında nasıl tutulabileceğini ve atmosferik gazların değişim oranının nasıl durdurulacağını araştırdılar.⁶⁷

⁶⁵ Toprak için Peter Betary ve diğerlerinin incelemesine bakınız, 'The role of agri-environment schemes in conservation and environmental management', *Conservation Biology*, 29(4), 2015. Biyo-çeşitlilik için bkz. Benjamin Phalan, 'What Have We Learned from the Land Sparingsharing Model?', *Sustainability*, 10(6), 2018, 1760.

⁶⁶ Bazı imzacıların buna özel olarak itiraz ettiği biliniyor. Bkz. Suzanne Goldenberg, 'Governments reject IPCC economist's "meaningless" climate costs estimate', *The Guardian*, 28 Mart 2014.

⁶⁷ IPCC, 2018.

IPCC, tüm gezegeni kapsayan bir yönergeyi onayladı. Yönergenin arka planı oluşturan otuz bölümü, kapsamlı, ayrıntılı ve alçakgönüllüdür -ve nadiren okunur. Sonuçlar ise, bölgesel ekosistemlerin değişken dinamiklerine yapılan -özellikle de en hassas kıyı şeritleri ve kurak alanlar, Kuzey Kutbu, küçük adalar ve fakir tarım nüfuslarına-atıflarla zenginleştirilmiştir. Argüman boyunca, tümel ifadeler güvenilirlik düzeyleri ve olasılıklarına dair pürüzlerini de beraberlerinde taşırlar. Sıcaklık artışının 1,5 derecelik hedefin altında tutulması durumunda sabit kalan 'karbon bütçesi' -atmosfere salınabilecek CO₂ miktarı- küresel sıcaklığın kabul görmüş çeşitli tanımları ve ölçümleri nedeniyle son derece belirsiz kalır -580 ile 770 Gigaton (Gt) arası. Meseleyi daha kötü hale getirense şudur; kontroller olmazsa CO₂ dışındaki gazlar bu bütçeyi 100 ila 250 Gt arası bir seviyeye indirebilir.

IPCC, bu harekete geçme ihtiyacına, dördü geniş olasılıklarla dolu ve açıklama amacıyla sadeleştirilmiş biçimde yayınlanan, gezegensel emisyon senaryoları üreten 90 karmaşık bütünleşik değerlendirme modeli oluşturarak cevap verdi. Bu modeller asıl meselenin ne olduğunu ortaya koyuyor. Bir numaralı senaryo, fosil yakıtların yasaklandığı, 'güneyde' yaşam standardını yükseltirken enerji talebinin azaltıldığı, ağaçlandırmaya ağırlıklı yatırım yapıldığı ve karbon emisyonunun hızla düşürüldüğü -2050'ye kadar bütünüyle sonlandırıldığı- bir restorasyon sürecine derhal başlanmasını simüle etmektedir. İkinci senaryo, BM'nin, insani gelişmenin çağdaş versiyonlarına yatırım gerektiren sürdürülebilir kalkınma hedefleri, arazi kullanımı ve tüketiminde değişimler, sürdürülebilir kalkınmaya küresel bir yaklaşma için yardım, nispeten sınırlı biyo-enerji ve karbon yakalama ve depolama teknolojisi kullanımı (BECCS) ve dikkate değer ölçüde düşük karbonlu inovasyon içerir. Üçüncü senaryo, karbondan arındırılmış enerji sayesinde emisyonların azaldığı ve taleplerin düştüğü, BECCS'in zamanla çarpıcı biçimde yoğunlaştığı tarihsel fosil yakıt ve nükleer teknoloji örüntüleri varsayar. Dördüncü senaryo ise 1,5 derecelik hedefi *aşan*⁶⁸ sera gazı yoğun yaşam tarzlarını ve bunun sonucunda yoğun karbondioksit giderimi (CDR) ve BECCS ile daha büyük bir telafi gerektiren geç kalmış yanıtı temsil eder.

IPCC'nin raporu, gezegen için tek bir sonuca varmanın güçlüğüne ortaya koymaktadır. Ancak, ana fikir, ısınmayı 1,5 derece hedefiyle sınırlandırmanın, küresel olarak yıllık net insan kaynaklı CO₂ emisyonlarının 2030 yılına kadar 2010 seviyelerinden yüzde kırk beşe, 2050'de ise 'net sıfıra' düşürülmesi gerektiğidir.⁶⁹

Enerjiyi, Malzemeleri ve Atıkları Asgariye İndirmek

Geleceğe yönelik bu dört çıkarımın hepsi, enerji, arazi kullanımı, altyapı ve endüstriyel sistemlerde hızla, 'geniş kapsamlı', 'benzeri görülmemiş' geçişler içermektedir. Bunlar, sıradan insanların terimi anladıkları anlamda 'geçişler' değildir. Her ne kadar yaygın olarak bu teknolojinin var olduğu söylense de bu senaryoların gerektirdiği

⁶⁸ Aslında 90 modelden 81'inde 1,5 derece aşılmaktadır.

⁶⁹ IPCC sera gazlarını CO₂'ye indirger, ancak mümkün olduğunda fiziksel olarak önemli CO₂ harici ısınım güçlerinin (çeşitli metanlar, azot oksit, siyah karbon, florlu gazlar ve ozon öncüleri) ayrı analizlerini ekler.

büyük karbon azaltma mekanizmalarının hiçbiri uygun ölçekte mevcut değildir. Böyle bir can simidi olduğunu farz edenler, iklimbilimciler ve onlara tâbi iktisatçılarıdır. Eğer mevcutsa bile, bu karbon azaltma teknolojisinin nasıl ölçeklendirileceği, dünyadaki çeşitli koşullarda çalışıp çalışamayacağı ve gerekli biyo-enerji üretimi ölçeği için yeterli arazinin bulunup bulunmadığı soruları yanıtlanmamıştır. Ancak, restorasyon süreci ne kadar geç başlatılırsa, bu farazi teknolojilere olan ihtiyaç o kadar büyük olur, karbon azaltma eğrisinin de o kadar dik olması gerekir. Hedefi aşma, belki de politikacılara güvence vererek modellenmiştir; fakat atmosferik soğutma teknolojisi ile ilgili teknik problemler (bunun dünya üzerindeki etkileri bir yana) bu aşmadan ne pahasına olursa olsun kaçınılması gerektiğine işaret etmektedir.⁷⁰

IPCC ‘güneş radyasyonu dönüştürme önlemlerini’ teknolojik mühimmatından (halihazırda kükürt dioksit bulutlarını, yörüngeye uzay güneşlikleri yerleştirmeyi, stratosfere aerosol enjeksiyonunu, bitkisel planktonların karbon ayırmasını teşvik etmek için okyanuslara demir talaşı dökülmesini ve benzerlerini içeren spekülâtif jeo-mühendisliktir bu) hariç tutmaktadır. Fakat, enerji sistemlerinin dönüşümü, karbonun ayrılması ve depolanması, diğer sera gazlarının çıkışının kesilmesi, üretim-tüketim sistemlerinin malzeme yoğunluğunu azaltmak için yeni yolların geliştirilmesi ve biyo-enerji kaynaklarının arttırılması biyosferi şu anda bilinmeyen şekillerde etkileyecektir. Ekosistemin restorasyonu için, çoğunluğu 0,5-11 milyon kilometrekarelik ormanlara dönüştürülmesi gereken mera miktarındaki tahmini aralık sıra dışıdır; tıpkı küresel beslenmede buna eşlik eden vejetaryen devrimin *otoriter varsayımları* bakımından zorlama olması gibi.⁷¹ IPCC, asıl sorun olarak gaz atıklarını görürken, üretim-tüketim sistemindeki diğer atık gazları ve diğer atıkları idare etme sorununu göz ardı eder.

Bu dört senaryonun tümü için varsayılan yeni icatların akla durgunluk veren miktarı işleri oluruna bırakırken, bunların (lafı edilmeyen) kapitalist ekonominin güdü ve gereksinimleriyle kendiliğinden uyumlu oldukları varsayılır.

Toplumsal ve Politik Denetim

Zaman her ne kadar önemli olsa da IPCC raporunun gezegensel kapsamı, emisyon azaltma senaryolarının tarih ve toplum dışı olması gerektiği anlamına gelir. Yine de bunlar politik projeler olmaktan kaçınmazlar. IPCC’nin politikadan arındırılmış politikası, ‘emisyon portföylerinden’, bunları ulus devletler elinde tutuyormuş ya da onlara tahsis edilmiş gibi söz eder. Bunlar enerji ve kaynak yoğunlukları, dekarbonizasyon oranları ve CO2 giderme teknolojilerinin permütasyonları, kombinasyonları ve dizilimleri bakımından farklılaşabilir.

⁷⁰ 2016-2050 arasında ilave enerji yatırımının yılda yaklaşık 850 milyar dolar olacağı tahmin edilmekle birlikte, IPCC, maliyet fayda analizinde, aslında doldurulmuş olan ‘bilgi boşluklarına’ da işaret etmektedir. Simon Dietz ve diğerleri, ‘The Economics of 1.5°C Climate Change’, *Annual Review of Environment and Resources*, 43, 2018, ss. 455-80. Haziran 2019’da İngiltere Maliye Bakanı İngiltere için net sıfır maliyetini 1 trilyon Sterlin olarak belirlemiş ve panik yaratmakla eleştirilmiştir.

⁷¹ EAT-Lancet Komisyonu, *Food in The Anthropocene: the EAT-Lancet Commission on Healthy Diets from Sustainable Food Systems*, 16 Ocak 2019, erişim: thelancet.com/commissions/EAT.

IPCC raporu bir neoliberalizm methiyesi olmaktan uzaktır. Raporda (bugüne kadar başarısız olan) karbon ticareti gibi olağan piyasa mekanizmalarından söz edilmezken, etkin yönetim (yanı sıra, yönetim sistemleri ve çok seviyeli yönetim) ve dönüşümsel adaptasyon çağrıları ara ara serpiştirilmiştir. ‘Engellerle’ ilgili tekrarlanan uyarılar da öyle: sosyoekonomik, finansal, kurumsal, teknolojik ve çevresel engeller. Bir başka engel de gecikmedir -maliyetleri artırır, kirletici alt yapıya mecbur bırakır, finansal varlıkları batırır ve esnekliği azaltır.

IPCC için, devletin kapasitesi ve yeterliliği bu bariyerlerin ve engellerin üstesinden gelmede çok önemlidir. Devletlerin sermayeyi yönlendirebilecekleri ve denetleyebilecekleri varsayılmaktadır. Restoratif çevresel eyleme yönelik tekil ulusal projeler küresel atmosferik akıntıları gelişigüzel çalkalayacağı için,⁷² devletlerin gezegen çıkarına eylemde bulunmaya ve bundan kaytarma eğilimlerini bastırmaya kabil oldukları farz edilir. Dahası da var. Dikkat çekici bir şekilde IPCC, yoksulluğun azaltılmasının dikkatle idare edilmesini ve etiğin ve hakkaniyetin titizlikle göz önüne alınmasını talep eder. 1,5 derecelik hedefe ulaşmanın sürdürülebilir insani gelişmeyle ilgili teknokratik sahalarda ‘mübadeleyi aşan birliktelikler’ yaratacağını öngörür: sağlık, gıda, insan güvenliği, geçim kaynakları, şehirler ve ekonomik büyümede -hepsi de üstü kapalı olarak ‘yeşil kapitalizm’ aracılığıyla sağlanır. Bu, Andreas Malm’ın ekolojik açıdan duyarlı komünist manifesto formülasyonundan⁷³ ya da Marx’ın öngördüğü biçimiyle, zengin insani gelişme yoluyla erişilen kolektif tazmin uğraşından daha mı az ütöpiktir?

Müteakip tartışmalarda, bu bilim insanlarından bazıları politikayı ‘ideoloji’ olarak, kaçınmak istedikleri bir şey olarak gördüklerini açıklamıştır. Benzeri görülmemiş dönüşümleri aramaktan kasıtları, teknolojik olarak benzeri görülmemiştir, politik olarak değil. Onlara göre politikacılar ‘politik iradede’ yoksundur. Onların ‘senaryolarının’ apaçık gerektirdiği ise gezegen çapında güçlü bir politik otoritedir, yine de buna yönelik bir çağrı yoktur.

‘Çocuklar Doğruyu Söyler’

İlk bakışta IPCC raporunun ikon haline gelmiş tek bir çocukla hiç mi hiç ilgisi yok gibi görünür. ‘İklim İçin Okul Grevleri,’ kendi deyişiyle, iklim bilimi ile gündelik sosyal yaşam arasındaki bilişsel bir uyumsuzluk durumunda yaşama beceriksizliğiyle mücadele eden⁷⁴ on beş yaşındaki Greta Thunberg tarafından, Ağustos 2018’de bir protesto olarak başlatıldı. Katowice’deki COP 24 toplantısındaki konuşmasının ardından, Mart 2019’a kadar 112 ülkeden tahmini 1,4 milyon çocuk İklim için Cumaları Okul Grevi’ne katıldı. Bunlara pek çok ebeveyn ve bağımsız bir şekilde harekete geçmiş, militan ve etkili bir kitlesel sivil itaatsizlik hareketi olan Extinction Rebellion

⁷² Wills ve diğerleri, ‘Extracting Modes of Variability and Change from Climate Model Ensembles’.

⁷³ Andreas Malm, ‘Revolution in a Warming World: Lessons from the Russian to the Syrian Revolutions’, Leo Panitch ve Greg Albo, ed., *Socialist Register 2017: Rethinking Revolution* içinde, Londra: Merlin Press, 2016, ss. 120-42.

⁷⁴ Greta Thunberg, ‘The disarming case to act right now on climate change’, *TEDxStockholm*, Kasım 2018, erişim: www.ted.com.

da katıldı.⁷⁵ Mayıs'taki AB parlamento seçimlerinde, yetişkin seçmenler üzerindeki 'Greta etkisi', AB genelinde Yeşiller Partisi parlamenterlerinin sayısının üçte bir oranında artmasıyla büyük çapta doğrulandı.⁷⁶

Thunberg, restore etme arzusunda tutarlıdır. İklim bilimiyle ilgili kamusal cehalet, resmi suskunluk, politik ilgisizlik yanında politik gizleme, inkâr ve düşmanlığa da itiraz eder. Devletlere (yetersiz) Paris Anlaşması taahhütlerini yerine getirme ve fosil yakıtları yasaklama çağrısı yapar. AB'nin gezegensel sınırlar içinde yaşamasını, emisyon azaltma oranı hedeflerinin (1990 seviyeleri olan) yüzde 45'ten 2030 yılına kadar en az yüzde 80'e çıkarılarak ikiye katlanmasını ve havacılık ve deniz taşımacılığından kaynaklanan kirliliğin de azaltılmasını talep eder. Çevreciliği, bir vegan, sade bir tüketici ve toplu taşıma araçlarını ve elektrikli arabaları kullanan bir 'flight-shamer' olarak bireysel yaşam tarzıyla örnekler.

Tunberg'in tetiklediği hareketin üç boyutu dikkate değerdir. Birincisi, Thunberg bilimi bir felakete işaret ediyor olarak okur ve IPCC raporunun, 'hatalarımızı düzeltmek veya geri dönüşü olmayan bir zincirleme reaksiyondan kaçınmak için 12 yıldan daha az bir zamanımız olduğunu' iddia ettiğini düşünür.⁷⁷ Bütün hatalarına ve acil eylemi vurgulamasına rağmen, burada raporun tam olarak söylediği şeyin bu olmadığını gördük. Bununla birlikte, bu on iki yıllık zaman dilimi, medyada ve halkın bilincinde, ya dünyanın sonuna doğru bir geri sayım (yani, insanlığın da dahil olduğu bir altıncı yokoluş) ya da alternatif olarak, iklim değişikliğinin ciddiyetini ve karmaşıklığını ele almakta gönülsüz, politikacıların 'karar vermekten kaçındığı' seçime dayalı demokrasilerde yararlı bir siyasi kaçış kapısı olarak kavranmış durumdadır.

İkinci olarak, Thunberg bir nesil sorumluluğu politikasını somutlaştırmaktadır. 'Geleceğimizi çalışıyorsunuz.' Papa Francis, Antonio Guterres, Prens Charles, George Monbiot ve Michael Gove gibi kamuya mâl olmuş türlü isimler, kendi nesillerinin savurganlığından, ertelemeciliğinden ve iklim değişimine karşı koyma çabalarının başarısız olmasından suçluluk duyduklarını itiraf etmiştir. Bir nesli adlandırmak ve suçlamak, hızlı hareket için yararlı bir durum yaratabilir. Ancak iklim değişikliği bir neslin işi değildir; küresel sermayenin neden olduğu, fosil yakıtların ivmelendirdiği, maddi kaynakları tüketen, tarihsel olarak büyüyen ve kendisinden –bölgeler,⁷⁸ uluslar ve bunları oluşturan çalışan sınıflar bakımından- en az sorumlu olanları kurban haline getiren metabolik bir yarığın tezahürüdür. Unutmayalım ki, yaşı geçkin olanların bazıları ömürleri boyu işyerlerinin içinde ve dışında sermayeye ve onun atıklarına karşı

⁷⁵ Extinction Rebellion için bkz. rebellion.earth. Extinction Rebellion'a 4 Nisan 2019'da BBC Radyo tarafından sadece 'bir iklim değişikliği protestosu' muamelesi yapıldı.

⁷⁶ 2014'te 52 olan parlamenter sayısı 2019'da 74'e yükseldi.

* İsveççe *flygskam* sözcüğünden türetilmiş olan bu uçak yolculuğunun çeyre üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı uçakla yolculuk yapmaya utanan kimselere atfı yapar –çn.

⁷⁷ Greta Thunberg'in AB konuşması, Brüksel, 21 Şubat 2019. Çevrimiçi erişim: <https://www.youtube.com/watch?v=CWQPDsHJ0gc>

⁷⁸ Marcus Taylor, *The Political Ecology of Climate Change Adaptation: Livelihoods, Agrarian Change and the Conflicts of Development*, Londra: Earthscan, 2015.

savaşmışlardır. Henüz işgücüne katılmayan gençlerin fikirleri, sermaye üzerinde –onu saptamaksızın- egemen olmuş olsaydı ve bunlar, sendikaların ve diğer birçok sivil toplum ve politik aktivist örgütün başarısızlığından farklı olarak, ekonomik ve politik gücü harekete geçirebilselerdi, bu dünya tarihinde benzersiz bir başarı olurdu.

Üçüncüsü, devletin yeterliliği meselesidir, zira Thunberg’in eylem çağrısı -IPCC’nin de yaptığı gibi- politikacılara ve yetkililere yöneliktir. Vurguladığı şey, jestin eylem olmadığıdır. Onlarca yıl önce, hukukçu akademisyen Philip Alston imzaların ve niyetlerin herhangi bir eylem sürecinin sadece ilk adımları olduğunu söylemiştir.⁷⁹ Kamusal çıkar taahhütlerinin yasalaştırılması zorunludur; kararın ve talebin kurumsallaştırılması, yasalılık durumunun telafi edilmesine yönelik mekanizmaların kurulması ve yürütmenin güçlendirilmesi gerekir. Bu süreçlerin her biri muhalefete karşı siyasi bir mücadele içerir. Bu kurumsal mekanizmaların yokluğunda, niyetler eyleme dökülemez. Ulusal düzeylerde, sırf havayı restore etmek ve küresel toplumu dönüştürmek için benzeri görülmemiş karmaşık politika yapma süreçleri güç bela başlamıştır ve eşgüdümlü değildir.⁸⁰ Bu arada, kayda değer bir bilimsel literatür, artık metalaşmış ve ele geçirilmiş devletin sermayenin buyruğundan başka bir şey yapma yeteneğini sorgulamaktadır.⁸¹ Aeron Davies’in gösterdiği gibi, sermayenin buyrukları da devlete nüfuz etmiş ‘güvenilmez, köksüz ve gittikçe kendi kendine hizmet eden’ elitlere uymaktadır. Yirmi yıllık bir araştırmadan sonra Davies, bunların ‘umursamaz oportünistler’⁸² olduğu sonucuna varır. Daha önce feci Irak savaşının maliyetini hesaplayan ve küresel hesaplama bilimlerinde uzman olan ‘sistem içi’ muhalif iktisatçı Joseph Stiglitz, iklim değişikliğine dair ‘teyakkuz halinde bulunma’ çağrısı yapmaktadır.⁸³ Ancak kamu görevlisi olarak Thatcher’ı iklim değişikliğine duyarlı hale getirmeyi üstlenmiş olan Crispin Tickell, 2010’da öfkeyle ‘plan yapma kapasitesini kaybettik’ uyarısında bulunmuştur.⁸⁴

Ulusal Bir Tepki: İngiltere İşçi Partisi

İngiliz İşçi Partisi’nin 2017 Manifestosu, piyasa karşıtı, devletçi bir politika taslağı çizen ve yenilenebilir enerji oranını 2030’a kadar yüzde 60’a çıkarmayı taahhüt eden kısa ve yoğun paragraflarla savunur çevreyi. Yine de, Jeremy Gilbert’in belirttiği gibi, manifestodaki hiçbir şey, endüstriyel kapitalizm ve büyümeye mesafe koymuş, ekososyalist bir vizyon önermez.⁸⁵ İşçi Partisi, 2018 yılının sonlarında, açıkça IPCC

⁷⁹ Philip Alston, ‘International Law and the Right to Food’, Barbara Harriss-White ve Raymond Hoffenberg, ed., *Food: Multidisciplinary Perspectives*, Oxford: Blackwells, 1994, 11. Bölümde, ss. 205-16.

⁸⁰ Fransa’nın 2019’da onaylanan yeni kalkınma yasa ve programı, kusurları olsa da doğru yönde bir atım atma girişimidir.

⁸¹ Colin Leys, ‘The Cynical State’, Leo Panitch ve Colin Leys, ed., *Socialist Register 2006: Telling the Truth* içinde, Londra: Merlin Press, 2005, ss. 1-27.

⁸² Aeron Davis, *Reckless Opportunists: Elites at the End of the Establishment*, Manchester: Manchester University Press, 2018.

⁸³ Joseph Stiglitz, ‘The climate crisis is our third world war. It needs a bold response’, *The Guardian*, 4 Haziran 2019.

⁸⁴ O zamanki LSE müdürü Tony Giddens’in İklim Değişikliği konferansında, LSE, 2019.

⁸⁵ Jeremy Gilbert, ‘Leading richer lives’, Mike Phipps, ed., *For the Many: Preparing Labour for Power* içinde, Londra: OR Books, 2017, ss. 163-80.

bilimine ve daha geniş bir bilim ve teknoloji literatürüne dayanan, ancak IPCC'nin, raporunda manidar biçimde etrafından dolandığı dönüşü olmayan noktaları ve geri besleme döngülerini engellemeye odaklanan bir Çevre Politikası belgesinde taahhütlerini pekiştirmiştir.⁸⁶ Bu belge veri temellidir ve -Keynes ve Samuelson'u izleyerek- değişen bilgiler ışığında politikasını gözden geçirme vaadinde bulunur. Malzemelerin ve kirlilik yapıcı enerjinin azaltılması, yenilenebilir enerji, ultra düşük emisyonlu araçlar ve binalarda ve sanayide enerji verimliliğiyle ilgili vurgularındaki temel önceliklerdir. İşçi Partisi aynı zamanda biyo-çeşitlilik kaybını da tersine çevirmeyi hedeflemektedir. Ağaç dikme ve koruma, tarım ve balıkçılıktaki politika ilkeleridir. Atmosferik olan ve olmayan atıklar, toplu taşıma araçları ve plastik karşıtı uygulamalarla azaltılacaktır.

Bu çevre politikası karmaşıktır. IPCC'de olduğu gibi, İşçi Partisi de dönüşümsel değişim, ekonomik gücün piyasaların uzağında yeniden dengelenmesi (bunun, asıl uğraş için yetersiz olduğu açığa çıkmıştır) ve eşgüdümlü planlama yönünde çağrıda bulunur. Bu planlamada geçim kaynaklarını,* uluslararası emek hareketlerinin 'adil geçiş' perspektifine dayanarak odağa alır.⁸⁷ İşçi Partisi IPCC'den farklı olarak, ayrıca, hidrolik kırmanın** (*fracking*) yasaklanması ve elektrik iletimi, dağıtımı ve şebeke bağlantısının,⁸⁸ (İskoçya güzergâhındaki kapsamlı bir Hi-speed2 projesi dahil olmak üzere) demiryollarının ve suyun yeniden kamulaştırılması konusunda oldukça spesifik olabilmektedir. Bunu sağlamak için, İşçi Partisi on yıl boyunca 250 milyar sterlinlik bir Ulusal Dönüşüm Fonu yaratacaktır. Bu politika ayrıca, yerel yönetimin yüksek performans standartlarındaki ev yalıtımı, sıfır karbona uygun yeni binalar ve bisiklet yolu şebekeleri üzerindeki kontrolü aracılığıyla, yerindelik ilkesini de kabul etmektedir. Atık imha ve geri dönüşümü kontrolü şimdiden yerel yönetimlerin elindedir. Tarım ve balıkçılıkta, küçük ölçekli sürdürülebilir uygulamalar için sübvansiyonlar önerilmekte ve hayvan yetiştiriciliğinde rutin antibiyotik kullanımının yasaklanması taahhüt edilmektedir.⁸⁹

İşçi Partisi'nin enternasyonalizmi çevresel bir dış politika oluşturacak; kalkınma yardımları fosil yakıt yatırımlarından uzaklaşacak ve dünya çapında düşük karbon ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yaklaşmayı teşvik edecektir. Manifestodaki belirsizliği özendiren şey, IPCC'nin gösteriş etkisi olabilir. İşçi Partisi, kaynak kontrolünün yeniden bölüşümü -örneğin ultra düşük emisyonlu araçların üretilip üretilmeyeceği veya ithal edilip edilmeyeceği ve bunun yanı sıra gelecekteki havalimanı ve havacılık genişlemesinin nasıl 'sıkı biçimde' düzenleneceği- konusunda spesifik

⁸⁶ İşçi Partisi, Green Transformation.

* İşçi Partisi söz konusu manifestoda, çevresel sorunlarla baş etmenin verimli sektörler ve iyi iş olanakları yaratacağını savunur-çn.

⁸⁷ Adil geçiş üzerine belgeler için bkz. www.ituc-csi.org/just-transition-centre.

** Hidrolik bir sıvı manifiyle kilometrelerce derinlikteki gazların yüzeye çıkarılması -çn.

⁸⁸ Ama üretiminin değil.

⁸⁹ Belirli insancıl tekil çıkar gruplarına boyun eğdiklerini ve bunların güçlerini gösterecek biçimde avcılık ve sirklerdeki vahşi hayvanlar yasaklanmaktadır. Ama besiciliğin kademeli olarak terk edilmesi önerilmektedir.

olmaktan uzaktır. IPCC'nin ana kaygılarının birçoğunun burada olmaması dikkat çekicidir: (ithal) kömürün aşamalı olarak durdurulması, nükleer enerjinin tartışmalı geleceği ve karbon yakalama ve depolama. IPCC raporu gibi, İşçi Partisi manifestosu da tartışmalıdır. İş görmesi için ihtiyaç duyulan toplumsal önkoşullar tanımlanmamıştır; bunun iş gücü üzerindeki etkileri de manifestoya yönelik muhalefet de yer bulmamıştır. Muhalefeti satın almak, onu atlatmak veya yok etmek partinin politikasına dahil olmayan taktiklerdir.

İşçi Partisi'nin yeşil dönüşüm politikası, ilişkili üç nedenden ötürü dikkat çekicidir. Öncelikle, bazıları on yıldan eski olan kimi belli başlı projelerle yakın bir aile benzerliği taşımaktadır: Alexandria Ocasio-Cortez'in Kongreye sunduğu Yeşil Yeni Anlaşma⁹⁰ ile değil sadece, aynı zamanda İngiltere Yeşiller Partisi'nin 2009'daki Milyon İstihdamlı Yeşil Kurtarma Paketi ve İklim Değişikliğine Karşı Kampanya'nın (CACC) Sendika şubesinin, Bir Milyon İklim İstihdamı gibi (2009 ve 2014 arasında güncellenmiştir) çalışma odaklı projelerle de.⁹¹ İkincisi, tüm bu projeler, toplumsal ve politik dönüşüm ihtiyaçlarını hem kendi başlarına zorunlu hem de zarar görmüş atmosferi restore etmeye dönük teknolojik projenin önkoşulları olarak kabul eder.⁹² Üçüncüsü, gönülsüz olsun ikna olmuş olarak olsun, sermayeden açıkça ya da hüsnütabirle bahseden tüm bu projeler mevcut krizin sistem içi reformlarla ele alınabileceğini savunur. İngiltere 'iklim acil durumu' deklarasyonlarına dahil olmuş olsa da bu Muhafazakâr Hükümet'in neoliberal dünya görüşünü için asla tehdit oluşturmamıştır. 'Hiçbir özel güç uygulanmamıştır.'⁹³ İşçi Partisi'nin, fosil yakıt tekellerine son verilmesi ve kaynaklar üzerindeki kontrolün yeniden dağıtılması gibi radikal reformları, yeşil teknoloji için ihracat pazarları geliştirmeyi ve AB iç enerji piyasasına katılmayı amaçlayan dönüşümsel görünümlü rekabetçi vaatlerle bir arada bulunamaz.

Sonuç

Bu makaleyi yazmak zor oldu; ilk olarak, tüm dünyadaki eylemliliklerin engin çeşitliliği ve ivmelenen hızı yüzünden; ikinci olarak, böyle olsa bile, restorasyon projesinin, ihtiyaç duyduğu dikkati henüz çekmemiş olmasından; üçüncüsü, metabolik yarık derinleştikçe ve daha karmaşık hale geldikçe gezegenin fiziksel alt sistemlerinin önlenemez ve sürekli bir şekilde bozulması yüzünden; dördüncüsü, bu makalenin kapsamını, alt-sistem ve kaynak tercihinde seçici davranarak sınırlama gereksinimi yüzünden. [İklim]bilimin çoğalan alt alanlar halinde örgütlenmiş olması ve zaman zaman geniş olasılık sınırları içinde iş görmek zorunda kalması da pek yardımcı olmuyor.

⁹⁰ Alexandria Ocasio-Cortez, 'Recognizing the duty of the Federal Government to create a Green New Deal'. *H. RES. 109*, 7 Şubat 2019, erişim: www.congress.gov.

⁹¹ Jonathan Neale ve diğerleri, *One Million Climate Jobs: Tackling the Environmental and Economic Crises*, Campaign against Climate Change, 2014, erişim: www.cacctu.org.uk.

⁹² Ayrıca, biyo-jeo-fiziksel eşikler içindeki insan gelişimi hakkında en ilginç Leeds Üniversitesi araştırma projesi için bkz. goodlife.leeds.ac.uk.

⁹³ Ed Miliband, 'How to Save the Planet', *Prospect*, 10 Haziran 2019, erişim: www.prospectmagazine.co.uk.

Bilim ne diyor? Hemen hemen tüm bulgular aynı yöne işaret etmektedir. Atmosferi eski haline getirecek bir plan için IPCC'nin planına gezegensel bir alternatif yoktur. Sera gazı emisyonlarının nedenleri üzerine eşi görülmemiş küresel bir hamle ne kadar gecikirse, gezegenin bildiğimiz biçimde yaşanabilir olması olasılığı o kadar düşecektir.

Peki ne yapmamız ve ne zamana kadar yapmamız gerekiyor? 195 hükümeti temsil eden IPCC 2018, büyüyen ekolojik krizin aciliyetini vurgulamak için gerçekten çaba harcıyor. Küresel sıcaklık artışını 1,5 derecenin altında tutma şansına sahip olmak için, küresel emisyonların 2030 yılına kadar yarıya düşürülmesi gerekiyor. Ama nasıl? Bakanlığımızın açıkladığı IPPC [Entegre Kirlilik Önleme ve Kontrol Direktifi] ile değil. Bu, şu anda kanıtlanmamış ve hayali ölçeklerdeki malzeme ve enerji verimliliği, arazi kullanımı değişikliği ve karbon çıkarımı teknolojileri gerektiriyor.

Dünyanın kapitalist kalacağını farz edersek, bu vaktinde yapılabilir mi? Bu projenin tarihsel bir örneği yok. Fakat IPCC, Okul Grevleri, Yeni Anlaşmalar ve Extinction Rebellion, (Pentagon'dan söz etmiyorum bile) hepsi, yetkin devletler aracılığıyla ve kapitalizm içinde –kapitalizmin doğası ve mekanizmaları üzerine açıkça düşünmek-sizin- son derece hızla işe koyulma gerekliliğini kabul ediyor. Endişeli bireyler enerji devlerine karşı bilenmiş durumda, öyle ki şu an için pek muhtemel olmasa da bu şirketlere kendi kendilerini imha etmek kalacak.⁹⁴ Restorasyonun bile büyümeye, malzemeye ve enerjiye ihtiyacı vardır. Paul Burkett bu meseleyi ele almış ve 'geri dönüşüm ve atık yönetimi, ormanların, açık kömür madeni arazilerinin ve yağmalanmış deniz eko-sistemlerinin restorasyonu', gibi çözümlerin 'hepsinin, ekolojik açıdan restoratif olmaktan çok, sorunun, yeni enerji ve malzeme harcamaları gerektiren ekolojik açıdan güçsüz yapısal parçaları haline geldiğini' ileri sürmüştür.⁹⁵

Herhangi bir tekil ülkede ne yapılabilir? İngiliz İşçi Partisi'nin planı bazı engellerle karşı karşıya kalsa da, sorunla ilgili bütün ulusal hareketler gibi kapitalizm koşullarında işlemektedir ve kaytarma sorunuyla yüz yüzedir. Birincisi olmasa da ikincisine bir istisna olan Kosta Rika'nın, iklim değişikliğinin dağ ormanları üzerindeki etkisi nedeniyle kaybedecek çok şeyi vardır ve 2021 yılına kadar karbon arındırma taahhütlerinin sonuçları sıkıntılı atmosferde fark edilmeyecektir.⁹⁶ Bu ülkenin kaytarmayı reddetmesi, kaos teorisindeki kelebek etkisinde olduğu gibi dalga dalga yayılacak mıdır?

Sosyalistler bu kısıtlamalar dahilinde nasıl hareket etmelidir? Marx, maddi dünya, sosyalist bir toplumun gelişmesini ve sürmesini gerektirecek ve en azından o

⁹⁴ British Petroleum, *BP Energy Outlook*, 2019, erişim: www.bp.com.

⁹⁵ Paul Burkett, *Marxism and Ecological Economics*, Londra: Haymarket, 2009, s. 170. Altvater'ın daha 2007'de uyardığı gibi, Jason Hickel ve Giorgos Kallis, yakın zamanda, büyümenin maddi kaynaklardan ayrıştırılmasının kapitalizmde mümkün olmadığını verilere dayanarak göstermişlerdir: Jason Hickel ve Giorgos Kallis, 'Is Green Growth Possible?', *New Political Economy*, 17 Nisan 2019.

⁹⁶ Yessenia Funes, 'Costa Rica Lays Out Plan to Zero Out Carbon Emissions by 2050', *Gizmodo*, 26 Şubat 2019, erişim: earth.gizmodo.com.

dünyaya daha fazla zarar vermeyip, onu iyileştirmeye çalışacak bir ilişki, bir tazmin ilişkisi önermiştir. Bununla birlikte, bu, bilhassa sosyalist güçlerin yokluğu ve tehdidin zamansal yakınlığı göz önüne alındığında, ütöpik bir rüyadır.⁹⁷ Restorasyonun anti-hegemonik bir politikası bile yoktur.

Öyleyse, sorunun kapitalizm olduğu göz önüne alındığında, sosyalistler ekolojik krizi restoratif sınıf mücadelesinin bir parçası olarak tanımlamakta mıdır? İşçi Partisi, mevcut sosyalist yönetimine rağmen bunu yapmamaktadır. Politik olarak bunun altından kalkılabilir mi? Sosyalistler pratikte de bilimle ilgilenebilir mi? Sosyalist eğitim, örgütlenme ve ajitasyona odaklanmanın vakti ile, insan yaşamını yeryüzünde canlı tutmak için gerekli eylemin vakti örtüşüyor mu? Örtüşmüyorsa, ne olacak?

⁹⁷ Critchley'e göre gerçek ile ideal çelişir, *Social Restitution*, s. 12.

“DİKENLİ TEL LABİRENTİNİN” ÖTESİNDE: RADİKAL DEMOKRASİNİN GÖÇMEN MEKÂNLARI

Amy Bartholomew ve Hilary Wainwright

Çeviri: Çiğdem Çıdamlı

Hannah Arendt 1951’de, göçmenleri ve mültecileri de dâhil ederek, “dünyada gö-rüşleri önemli ve eylemleri etkili yapan bir yerden yoksun olmak” anlamında yurtsuz-luk krizine eşlik eden hak yoksunluğu “felaketine” ilişkin ünlü analizini yaptı. Yurt-suzlara siyasetin piyonları olarak muamele edildiğini ve onların “müşterek dünyanın dışında yaşamaya zorlandıklarını” ileri sürdü. Kampları, yani olaylar zincirinin yurt-suzları sürüklediği “dikenli tel labirentini” ise, “yerinden edilmiş kimselerin” ikamet sorununa bulunan rutin çözüm” olarak adlandırdı. Yurtsuzlara *her yerde* “yeryüzünün pisliği” muamelesi yapılyordu; bu durumun giderek, siyasetin ta kendisini tehdit ede-ceğini ileri sürdü.¹

Bugünse UNHCR dünyadaki 70,8 milyon insanı “zorla yerinden edilmiş kimseler” olarak niteliyor; bu rakama ülkeler içinde yerinden edilmiş 41,3 milyon insan, 25,9 milyon mülteci ve 3,5 milyon sığınmacı dâhil edilirken çoğu sözüm ona “gelişmekte olan dünyada” yaşayan 10 milyonun üzerindeki resmi yurtsuz buna dâhil değil.² Mül-tecileri barındıran ülkeler arasında ilk on arasında bulunan tek Batılı ülke, Almanya. Diğerleri, mülteci sayılarında azalan bir sıralamayla Türkiye, Ürdün, Lübnan, Pakis-tan, Uganda, İran ve Etiyopya.³ Yine de tıpkı Arendt’in döneminde olduğu gibi biz Batıdakiler yine Avrupa’da ve şimdi ABD-Meksika sınırlarında yaşanmakta olan “göç” veya “mülteci krizi”ne saplanıp kalmış durumdayız.

Ancak, “Avrupa-merkezci” miyopluk bir yana, bizler elbette bir göç krizinin de-ğilse de bir sınırlar krizinin içindeyiz. Bu rakamlar ve aslında yaşanmamış olduklarını gösterdikleri hayatlar çoğunlukla bugün emperyalizmin ve dün sömürgeciliğin neden

* Wassim Omar’a şiiri ve Olga Lafazani, Christos Giovanopoulos, Michalis Spourdalikis, Aris Spourdalakis ve mülakat yaptığımız diğer anonim kişilere bu makalenin hazırlanmasını sağlayan tartışmaları için teşekkür ederiz.

¹ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Girişlerle Yeniden Basım, New York: Harcourt, 1968 [1951]. Buradaki alıntılar sf. 296, 302, 292, 279 ve 269.

² UNHCR, ‘Figures at a Glance’, 19 Haziran 2019, www.unhcr.org’den ulaşılabilir.

³ Amnesty International, ‘The World’s Refugees in Numbers’, 2019, www.amnesty.org’den ulaşılabilir. Bu rakam UNRWA tarafından kabul edilen 5 milyonun üzerindeki Filistinli mülteciyi içermemektedir.

olduğu iç savaşlar ve uluslararası savaşlar yoluyla yarattığımız felaketin ta kendisi. Bunlar aynı zamanda iklim değişikliğine, istikrarsızlığa ve resmen savaşta olmayan ama geçmişin ve bugünün emperyal müdahalelerinin sonuçları ve kuralsız küresel piyasanın neden olduğu birikim yoluyla mülksüzleştirme zulmüne bağlı olarak yıkıma sürüklenmiş olan devletlerde yansımaları bulan şiddetin eşliğinde yaşanan felaketler. Tüm bunlara çoğunluğu göçle beslenen otoriter ve ırkçı sağcı güçlerin yerküre çapındaki yükselişi eşlik ediyor. Bu güçlerin yarattığı ortak etki, tüm devletlerin ve tüm bölgesel “yönetişim” rejimlerinin gelecekte fiilen çok uzun bir süre boyunca bir göç ve sınırlar “kriziyle” yüz yüze kalmak durumunda olacakları anlamına geliyor. Şu ana kadar bu sorunla sınır dışı etmeler, duvarlar, izleme, korkunç koşullar altındaki uzun alıkoymalar, denizde ölümlere hoşgörü gösterilmesi, limanların kurtarma gemilerine kapatılması, göçmenlere yardım etmeye çalışanların suçlu ilan edilmesiyle başa çıkmaya çalıştılar. Tüm bunlar elbette, *geri göndermeyle*, mültecilerin veya sığınmacıların zulme maruz kalma ihtimallerinin bulunduğu bir ülkeye yasadışı ve zorla iade edilmesiyle de bağlantılıydı.

İşte distopik insanlıktan çıkış, yirmi birinci yüzyılda göçmenlere karşı her yerde “yeryüzünün pisliği” muamelesi yapılması kâbusu tam karşımızda. Arendt’in bu konudaki uyarısını yayımlamasından yaklaşık yetmiş yıl sonra, Yunanistan’daki Midilli adası belediye başkanı Spiros Galinos, sınırları kapatmak ve Türkiye’ye sınır dışı etmek dâhil, hâlihazırda AB tarafından izlenen ve “en sonunda faşizme yol açan korku, yabancı düşmanlığı ve ırkçılığı üreten” politikalara işaret ederek onun sözlerini tekrarlıyor: “Avrupa’nın geleceği tehlikede”.⁴ Aslında bugün Avrupa’da hatalı biçimde “mülteci krizi” diye anılan durum, en yoğun biçimde Avrupa’nın çeperinde, Yunanistan’da (ve İtalya’da) yaşanıyor. Çifte bir krizle, ekonomik kriz ve “mülteci kriziyle” karşı karşıya kalan Yunanistan, Avrupa’nın ‘sıcak noktası’ haline geldi.⁵ Yunanistan örneğine odaklanmak, uluslararası ve bölgesel mülteci hukuku ve siyaseti rejiminin adaletsizliklerini ve uluslararası insan hakları sisteminin (tıpkı Arendt’in öngördüğü üzere) tüm insanların haklarını korumadaki başarısızlığını keskin biçimde gözler önüne seriyor. Ancak aynı zamanda devlet tepkilerinin karmaşıklığını ve (gördükleri üzere) daralan manevra alanlarını da gözler önüne seriyor; AB’nin konumu veri alındığında, özellikle de göçmenleri ve haklarını korumak bakımından Syriza gibi sol bir siyasal partinin iktidarına bile güvenmenin yetersizliklerini ifade ediyor. Böyle bir partinin, yoksullaşmış göçmenlerin sürekli varlığı ve sağın seçimlerde ülkenin “göç yüzünden etnik kimliğini” yitirdiğini söyleyerek yaygınlaştırdığı oportünist “çirkin ince imalardan” beslenen sağa savrulma politikalarına çözüm

⁴ Benjamin Dodman, ‘Greece’s Tale of Two Crises’, France 24, ND, webdoc.france24.com/greece-migrants-refugees-crisis-austerity-lesbos’den ulaşılabilir. Galinos 2012’de *Bağımsız Yunanlıları* kurmak için burayı terk etmeden önce Yeni Demokrasi vekili olduğundan bunun anlamı belli değildir. Ancak bu duygu dayanışma gruplarının da yaygın biçimde ifade edilmektedir.

⁵ Anna Carastathis, Aila Spathopoulou ve Myrto Tsilimpounidi, ‘Crisis, What Crisis? Immigrants, Refugees, and Invisible Struggles’, *Refuge*, 34(2), 2018, s. 30.

oluşturmayı amaçlayan dayanışmacı siyasetler geliştirmesini bekleyemeyeceğimiz açıklik kazanmış durumda.⁶

Bu makale, Yunan devletinin distopik sınır kontrolü ve mülteci kampları rejimini devam ettirip aslında bu rejimi yoğunlaştırmasını, son dönemde Atina’da bir “Mülteci Konaklama ve Dayanışma Mekânı” olarak ün kazanmış olan City Plaza oteli işgalinin işaret ettiği göçmen-yurttaş- dayanışmacı mekânları ve pratikleriyle karşı karşıya getirecek.⁷ Bu örnek, en azından kitlesel göçe dair o bilindik “rutin çözümleri” sorgulayan özerk, dayanışmacı, prefigüratif pratiklere dair bir bakış sunmaktadır.⁸ City Plaza oteli gibi dayanışma inisiyatiflerinin, işlerin başka türlü olabileceğini gösterdiğini; yani hem AB’nin Yunanistan’a kamp yaşamını neredeyse dayatmasına hem de Syriza’nın göç bağlamındaki “reel politigine” meydan okuduğunu ileri süreceğiz. Ancak bu tez, prefigüratif pratikler yoluyla elde edilen dönüşümlerin üzerine bir şeyler inşa etmek ve sistemik bir değişime ulaşabilmek için, devlet ve dolayısıyla siyasal örgütlenme düzeyindeki eylemin de zorunlu olduğu biçiminde devam edecek. Bu ise pratikte City Plaza gibi prefigüratif dönüştürücü inisiyatiflere emek verenlerin desteklenmesini, bu örneklerin yaygınlaştırılmasını ve gücün bu kimselerle paylaşılmasını kabul eden bir stratejiyi gerekli kılıyor.

Yunanistan ve Sınır Krizi

Syriza, 2015 seçimlerine giderken, göçmen alıkoyma “caydırıcılık rejimine” son verme, “ülkede doğan ikinci kuşak göçmenlere yurttaşlık tanıyarak Yunanistan’ın göçmen politikalarını radikal biçimde elden geçirme” ve göçmen alıkoyma merkezlerini kapatma vaadinde bulundu.⁹ İktidara geldikten sonra göçmenlerin sahil güvenlik tarafından yasadışı biçimde geri gönderilmesine kısmen son vererek sınırları açtı, alıkoyma süresini kısalttı ve polis baskısını sınırlandırdı. Yunan Sahil Güvenliği, 2017 sonbaharında alabora olan bir tekneden 240 göçmeni kurtararak itibar elde etti.¹⁰ Hükümet ayrıca Syriza’nın “sınır dışı etmeye son vermek ve alıkoyma yapılarını istikrarlı biçimde dağıtmak dâhil, göç alanında ileri siyasal denemeleri” sürdüreceği yönündeki ilk

⁶ Aris-George-Baldur Spourdalakis, Dionysia Pitsili-Chatzi, Leo Panitch, Hilary Wainwright ve Jodi Dean, ‘New Democracy Against Democracy’, Jacobin, 16 Ocak 2019. Ayrıca bakınız ‘#RefugeesGr #Athens: 3 Years #City Plaza’, 25 Nisan 2019, enoughisenough14.org/2019/04/25/refugeesgr-athens-three-years-cityplaza’den ulaşılabilir.

⁷ Refugee Accommodation and Solidarity Space City Plaza, ‘Three Years #City Plaza’, Facebook, 23 Nisan 2019.

⁸ Prefigüratif siyaset hakkında, örneğin, bakınız, Athina Arampatzi, ‘Constructing Solidarity as a Resistive and Creative Agency in Austerity Greece’, Comparative European Politics, 16(1) 2018, s. 50-66; müşterekleştirme olarak City Plaza için bakınız, Charalampos Tsavdaroglou, ‘The Newcomers’ Right to the Common Space: The Case of Athens During the Refugee Crisis’, ACME: An International Journal for Critical Geographies, 17(2) 2018, s. 376-401.

⁹ Daniel Howden, ‘Greece: Between Deterrence and Integration’, News Deeply, Mayıs 2017, newsdeeply.com’dan ulaşılabilir; ve Patrick Strickland, ‘Greeks Protest Government Crackdown Refugee Squats’, Al Jazeera, 23 Haziran 2017.

¹⁰ Niki Kitsantonis, ‘Greece Saves 240 as Boat with Migrants Capsizes’, New York Times, 28 Ekim 2016. Frontex kurtarma çalışmalarına da katıldı. Syriza’yı soldan eleştiren Theodoros Karyotis bile Syriza’nın göçmenleri erkenden denizden kurtarmasını övüyordu. ‘Greece Criminalizing Solidarity: Syriza’s War on the Movements’, ROAR Magazine, 31 Temmuz 2016.

iyimserliği teşvik ederek, yurttaşlık sunma vaadi bakımından da adımlar attı.¹¹ Ancak, iktidara gelmesinin üstünden çok zaman geçmeden yarın milyonu aşkın göçmen, Yunanistan üzerinden Kuzey Avrupa'ya geçtikten sonra ve hemen ardından Makedonya sınırının kapatılmasıyla beraber,¹² Yunanistan AB sınır kontrolü ajansı Frontex ile birlikte Alman, Yunan ve Türkiyeli sahil güvenliklerin yanı sıra NATO'yu da bir Avrupa "göçmen görevi" için ilk kez Ege denizinde devriye gezmeye davet etti ve göçmenlerin Türkiye'ye iadesi için Frontex'e istihbarat sundu. ABD savunma bakanı Ashton Carter, bu görevin "insan kaçakçılığı" sorununa çözüm oluşturan "insancıl" bir yapıda olduğunu sinik biçimde iddia ederek, NATO başkanına katıldı.¹³

Syriza'nın iktidara gelmesinden sonra Yunanistan, insani yardım çalışanlarını insan kaçakçılığı ve göçmenleri kurtarmakla suçlamaya başladıysa da, mahkemeler buna karşı direndiler.¹⁴ Yakın zaman önce Meriç Nehri'nde sistematik geri göndermeler yapmakla suçlandı ancak burada da Yunanlı bir savcı soruşturma başlattı.¹⁵ Hükümet, o zamana kadar göçmenlere ve mültecilere yönelik desteğin belkemiğini oluşturan özerk dayanışma gruplarını kayıtlı STK'lar lehine "sıcak noktaların" ve kampların dışına attı.¹⁶ Hükümet mülteci kamplarını kapatmak bir yana, sınır krizinin basıncı altında, kampların ve içlerindeki göçmenlerin sayısını artırdı: Korkunç yaşam koşulları norm haline geldi. Bütün bunlar bir gözlemcinin, Syriza hükümetinin "kimi göçmen teknelelerini Ege denizine geri göndermek için sınır çitlerini, alıkoyma merkezlerini ve sahil güvenliği konuşlandıran önceki sağcı iktidarlarının politikalarına" geri döndüğü yorumunu yapmasına yol açtı.¹⁷

¹¹ Sandro Mezzadra, 'In the Wake of the Greek Spring and the Summer of Migration', *South Atlantic Quarterly*, 117(3) 2018, s. 927.

¹² Bakınız Amnesty International, 'Trapped in Greece: An Avoidable Refugee Crisis', 2016, www.amnesty.org'den ulaşılabilir

¹³ 'Migrant Crisis: NATO Deploys Aegean People-Smuggling Patrols', BBC, 11 Şubat 2016; ve Adam Withnall, 'NATO Orders Fleet to Deploy in Aegean Sea "to Help End Europe's Refugee Crisis"', *The Independent*, 11 Şubat 2016. NATO'nun geri göndermeye doğrudan mı dahil olacağı konusundaki ilk çelişkili açıklamalar için bakınız Ewen MacAskill ve Emma Graham-Harrison, 'NATO launches naval patrols to return migrants to Turkey', *The Guardian*, 11 Şubat 2016. Türkiye sahil güvenlik geri göndermeleri için bakınız Lisa Gross, 'Disobedient Border Crossings', *Harekact*, 30 Temmuz 2018, harekact.bordermonitoring.eu'den ulaşılabilir.

¹⁴ Bakınız örneğin Niki Kitsantonis, 'Volunteers Who Rescued Migrants are Cleared of Criminal Charges in Greece', *New York Times*, 7 Mayıs 2018; Piper French, 'Rescue a Refugee: Get Charged with Trafficking?' *The New Republic*, 5 Mart 2019; ve Sarah Hucal, 'Sister of Olympic Swimmer and Syrian Refugee Facing 25 Years in Greek Prison for Volunteering to Help Migrants', *ABC News*, 5 Aralık 2018.

¹⁵ Lizan Nijkrake, 'Greek Prosecutor Investigating Allegations of "Systematic" Violence Against Migrants at Evros River', *CBC*, 6 Mart 2019.

¹⁶ 'Göç Bakanlığı siyasetinin kilit kaygılarından biri varlıkları alıkoyma, hareket kısıtlaması ve Türkiye'ye sınır dışıların uygulanmasına bir engel olarak görülen tüm gönüllülerin ve örgütlenmelerin mülteci kamplarından ve sıcak noktalardan uzaklaştırılmasıydı. Bu nedenle, tüm bağımsız gönüllüleri ve ırkçılık karşıtı grupları sahadan dışlayan, katı bir "kabul edilen STK" kaydı süreci uygulandı. Giorgos Maniatis, 'From a Crisis of Management to Humanitarian Crisis Management', *South Atlantic Quarterly*, 117(3), 2018, s. 908. Ayrıca bakınız Leonidas Oikonomakis, 'Solidarity in Transition: The Case of Greece', Donatella della Porta, der., *Solidarity Mobilizations in the 'Refugee Crisis: Contentious Moves'*, Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018 içinde, s. 65-98; ve Marienna Pope-Weidemann, 'Refugee Crisis: The EU Cracks Down on Volunteers', *Red Pepper*, 17 Mart 2016.

¹⁷ Howden, 'Greece: Between Deterrence and Integration'.

Bu geriye dönüş adımlarını açıklamak için kabaca bazı faktörleri tanımlayabiliriz. Bu faktörlerden ilki, Yunanistan'ı "neoliberal şok tedavisinin laboratuvarı... ve savaşın ve yoksulluğun yıkıma uğrattığı ülkelerini terk eden milyonlarca insanın Avrupa'ya giriş kapısı" haline getiren çifte kriz, ekonomik ve göç krizidir.¹⁸ AB'nın kamu sektöründen zorunlu kesintiler yapılması konusundaki felç edici zorlaması, Syriza hükümetini çoğunluğu Suriye, Afganistan ve Irak'tan gelerek Kuzey Avrupa'ya geçiş arayan bir milyon insanın esasen Yunanistan'ın Midilli, Sakız ve Sisam adalarına ayak bastığı 2015-16 "uzun göç yazında" yaşanan dramatik göçmen patlaması karşısında hazırlık yapma ve çözüm bulma konusunda daha ilk andan itibaren dezavantajlı hale getirdi. İkincisi, Avrupa Birliği'nin Yunanistan'a ekonomi konusunda olduğu kadar göç ve sınırlar konusunda da baskı yaptığı sır değil.¹⁹ NATO'nun "caydırma" programına, kötü ünlü "AB-Türkiye" anlaşmasına dâhil edilmesi ve Yunan adalarında "sıcak nokta" kabul merkezlerinin kurulması da Avrupa'nın hedefleri bakımından köklü bir önem taşıyordu. Yunan devleti bütün bunları kabul etti. Syriza'nın Avrupa'nın baskılarına neden boyun eğdiği konusu belirsizdir, ancak Syriza'nın memorandum "kapitülasyonu" kabul etmesine ilişkin tezlere paralel bir açıklama yapılabilir gibi gözükmektedir. AB, sınır krizi konusunda Syriza'yı, Avrupa'nın geri kalanını mültecilerin "yükünden kurtarma" caydırıcılık hedefinde öne çıkan bir rol oynamazsa Schengen bölgesinden çıkarmakla tehdit etti. Ekonomik cephede ise avro bölgesinden çıkartılmakla tehdit ediliyordu. Bu ek tehdit, "Yunanistan, AB'nin Türkiye sınırında asli bekçilik rolünü yerine getirmekte giderek daha da yetersiz sayıldığı için" ileri sürülmüştü.²⁰ Syriza hükümetinin genel gidişatında olduğu gibi, Syriza'nın AB caydırıcılık hedefine dâhil oluşunda etkili olan üçüncü öge ise, sosyal demokrat siyasetin sınırlarına ve çelişkilerine yenik düşmesi olabilir.

Yunan devleti Syriza iktidarında iki krizi kendi elleriyle birbirine bağladı: Avrupa'nın yardımı olmadan ekonomik kriz yüzünden mülteci "krizine" yeterli bir çözüm bulamayacaktı. Ama bu beklenmedik "krizi", Kuzey Avrupa'ya girmeye çalışan umutsuz göçmen sahneleri eşliğinde Avrupa ile bir müzakere kozu olarak da kullandı.²¹ "Tarihin en pahalı insani çözümünün" parçası olarak Yunanistan'daki göçmenlerin "bakım" süreci ve yeterli bir sığınma sisteminin geliştirilmesi için gereken muazzam ihtiyaçlara yanıt vermek için ne kadar para harcadığına dair yapılan tahminler 800 milyon dolardan 1,6 milyar avroya kadar uzanırken, parayı kimin aldığına ve paranın

¹⁸ Mania Barsefski ve Thanassis Kourkoulas ile söyleşi, Stathis Kouvalakis, 'Europe's Border Guards', Jacobin, 2 Mayıs 2016.

¹⁹ Bakınız örneğin, Gabriela Baczyńska ve Tom Korkemeier, 'Greece Threatened with Expulsion from Schengen over Migration Crisis', Reuters, 25 Ocak 2016.

²⁰ Carastathis ve diğerleri, 'Crisis, What Crisis?', s. 33-4. Ayrıca bakınız Baczyńska ve Korkemeier, 'Greece Threatened with Expulsion'; ve AB tarafından 'dikte edilen' sıcak nokta yaklaşımını Yunanistan'da sürdüren Katharyne Mitchell ve Matthew Sparke, 'Hotspot Geopolitics versus Geosocial Solidarity: Contending Constructions of Safe Space for Migrants in Europe', Environment and Planning D: Society and Space, ilk çevrimiçi, 2018, s. 8.

²¹ Sınırlar hakkında bakınız Helena Smith, 'Macedonia forcibly returns thousands of migrants to Greece', The Guardian, 15 Mart 2016. Mültecileri pazarlık fişi olarak kullanmak üzerine bakınız Oikonomakis, 'Solidarity in Transition'.

nereye gittiğine ilişkin sahici rakamlar bir yanda AB ve öte yanda STK'lar arasında sert tartışmalara konu oluyor. Üstelik Yunanistan üst mahkemesi Yunanistan'a ödenen AB fonlarının kullanımıyla ilgili bir yolsuzluk soruşturması başlatma emri de verdi.²² Ama bu tartışmaların ardında yatan gerçek ne olursa olsun, adalardan bir Syriza sempatisinin yaptığı içerden yorumda olduğu gibi, parti kriz döneminde mülteci kamplarına ve muazzam STK dahiliyetine, adalara para çekme, yani “başkalarının acılarına dayanan bir ekonomiyi” canlandırma yöntemi muamelesi yaptı.²³

AB-Türkiye anlaşması göçmenlerin bu “acı ekonomisinin” yükünü çekecekleri adalarda alıkonulması bakımından yaşamsaldır. Avrupa Komisyonu tarafından 2015 Nisanında “Göç Hakkındaki Avrupa Gündemi”nin parçası olarak sunulan sıcak nokta “yaklaşımı”, Avrupa Parlamenter Araştırma Servisi'nin bir özetine göre, AB organlarının ve ulusal makamların göçmenlerin ve sığınmacıların kimlik tespiti, kaydı ve parmak izinin alınmasında AB'nin dış sınırlarında sarf ettiği çabaları ilk kabulde daha iyi koordine etmeyi amaçlayan “ilk kabul tesislerinin” kurulmasını içeriyor.²⁴ Sıcak noktalar Avrupa kurumlarının, yani Avrupa Sığınma Destek Ofisi (EASO), Frontex, Europol ve diğerlerinin “ön cephe” devletleriyle nasıl “işbirliği” yaptıklarını gösteriyor. Yunan örneğinde bu çaba göçmenlerin Türkiye'ye iadesini, geri dönmeyi beklerken Yunanistan'da tutulmasını, Yunanistan'dan sığınma verilmesini veya bir başka Avrupa devleti tarafından kabul edilmeyi içeriyor. Sığınma isteyen herkesi kontrol eden ve parmak izlerini alan sıcak noktalar ayrıca Avrupa'ya kâğıtsız sızacak olurlarsa, biyo-veri sağlayarak AB'ye “güvence vermeyi” de amaçlıyor.²⁵

Makedonya ile Yunanistan arasındaki sınırın kapatılmasıyla birlikte, 18 Mart 2016'da (işin aslının nasıl olacağını Yunan hükümetinin de gayet iyi bildiği) AB-Türkiye anlaşması, Türkiye'den Yunanistan'a geçen tüm yeni “düzensiz göçmenlerin” Türkiye'ye iade edilmesini garanti altına almak üzere tasarlanmıştı.²⁶ Türkiye'ye

²² İlk verilen rakamlar Daniel ve Apostolis Fotiadis, 'Where did the money go? How Greece humbled the refugee crisis', The Guardian, 9 Mart 2017'den alınmıştır. İkinci rakam Dimitris Avramopoulos, European Commissioner for Migration, Pavlos Zafiroopoulos, 'EU's Mishandled Millions Not Reaching Refugees', Deutsche Welle içinde, 25 Ocak 2017'den alıntıdır. Ayrıca bakınız Jennifer Rankin ve Helena Smith, 'Immigrants in Greece face winter crisis after public sector cuts', The Guardian, 27 Kasım 2018. Rakamlar, belki de işin içindeki bürokrasilerin karmaşıklığı ve çakışması ve ayrıca Avrupa ve Yunanistan'ın oynadığı rakamsal oyunlar nedeniyle farklılık gösterirken, 2017'de “Yunan göç yetkililerinin Avrupa Komisyonu tarafından idare edilen en büyük para havuzlarından birine erişimi olduğu” bildirildi. Howden ve Fotiadis, 'Where did the money go?' Ayrıca bakınız, John Psaropoulos, 'Greek official blows the whistle on refugee costs', Al Jazeera, 15 Ekim 2018

²³ Anonim, yazarların mülakatı, Mayıs 2019, Yunan sınır krizinde STK'lara yaslanılmasıyla bağlantılı olarak “insan sefaletinden yeni karlı pazarların yaratılmasını” eleştiren Karyotis'i tekrarlıyor. Ayrıca bakınız, Greece Criminalizing Solidarity', ROAR Magazine.

²⁴ European Parliamentary Research Service, 'Hotspots at EU External Borders: State of Play', Haziran 2018, www.europarl.europa.eu'dan ulaşılabilir. 25 Ocak 2016 itibarıyla, Yunanistan beş sıcak noktasını inşa etme basıncıyla karşılaştı (Lesvos, Sakız Adası, Samos, Leros, ve Kos). Bakınız Carastathis ve diğerleri, 'Crisis, What Crisis?' s. 34.

²⁵ Şubat 2016'da, Yunanistan'a 5 sıcak nokta açısından bu yönde baskı yapıldı (Lesvos, Chios, Samos, Leros, and Kos). Bakınız, Carastathis, v.d, 'Crisis, What Crisis?' s. 34.

²⁶ Howden ve Fotiadis, 'Where did the money go?' Tüm Yunanistan dikkate alındığında Yunan Göç Bakanı Dimitris Vitsas, 2019 başlarında Yunanistan'da 70 bini aşkın göçmen olduğunu iddia ediyordu. Nick Kampourou, 'Number of Migrants Rises in Greece as EU Fails in Relocation Efforts', Greek Reporter, 12 Mart 2019, greece.greekreporter.com'da ulaşılabilir.

“üçüncü güvenli ülke” muamelesi yapan ve altı milyar avro artı Avrupa’ya vizesiz serbest seyahat vaatleri sunan anlaşma, aslında, yaklaşık 15,000 kişinin Yunan adalarında kapana kıştırılmasıyla sonuçlandı.²⁷ Yunanistan, göçmenlerin birçoğunu alıkoyan sıcak noktalar ve diğer kamplarla birlikte böylece “bir geçiş mekânından bir alıkoyma mekânına” dönüştürüldü.²⁸ Avrupa Konseyi’ne göre, AB-Türkiye anlaşmasının “kaçakçıların iş modelini” sekteye uğratarak ve “göçmenlere hayatlarını riske atmak dışında alternatif sunarak” ve ayrıca “kamusal düzeni restore etme” imkânı yaratarak, (“insan kaçakçılığının” yol açtığı) “insani ıstıraba” son verecek “geçici ve olağanüstü bir önlem” olması amaçlanıyordu.²⁹ Elbette, buradaki hâkim insancıl gerekçe, göçmenleri Türkiye’ye iade etme ve geleceğin umutsuz göçmenlerini Avrupa’ya yaklaştırmaktan “caydırma” sahici amacında bariz olarak görüldüğü ölçüde gülünçtür. Resmi kamplar ve “sıcak noktalar” da son derece farklı biçimde işlemektedir. AB (ve ayrıca Yunan devleti) tarafından insani gerekçelerle açıklansalar da,³⁰ sıcak noktalar uzun vadeli kalışlara ve “dünyadaki en korkunç, kötü yönetilen ve tehlikeli mülteci kampından bazılarının” ortaya çıkmasına yol açmıştır.³¹ Bu arada adaların kendisi de belirsiz bir alıkoyma mekânına dönüştürülmüştür, çünkü anlaşma kapsamında, 20 Mart 2016’dan sonra gelen göçmenler, pozitif bir ‘kırılğanlık’ değerlendirmesine tabi tutuldukları “istisnai haller” dışında, iade edilene veya statü elde edene kadar adalardan hareket etme özgürlüğünden yoksun bırakılmıştır.³² Bu durumun kilit noktası, göçmenlerin Avrupa’ya kâğıtsız seyahat edebilecekleri ana karaya ulaşmalarının engellenmesi ve Türkiye’ye iade edilmek üzere kuşatılmalarıydı ve hala da öyledir. Tüm bunlar Yunanistan’ı “sınırları kilitlemeyi ve göçü caydırmayı amaçlayan Avrupa siyasetleri için bir deneme tahtası” haline getirdi.³³

Eski ve hatta mevcut Syriza destekçileri arasındaki yaygın tezlerden biri, Suriya’nın AB-Türkiye anlaşmasını ve sıcak noktaları, Chipras’ın kısmen, bazı destekçilerinin partiyi PASOK ve diğerlerinin de sağcı partiler için terk etmeleri nedeniyle merkeze doğru kaydırmak, daha sosyal demokrat bir alanı işgal etmek istemesi nedeniyle kabul ettiğidir. Bu durumsa, birçok kez kanıtlandığı gibi, kısmen de partinin o süre zarfında

²⁷ Tania Karas, “‘Warehouse of Souls’: How the EU Abandoned Greece”, *World Policy Journal*, XXXIII, 4, 2016/2017, s. 55-60. Bu bölüm Türkiye’ye “güvenli üçüncü ülke” muamelesi yapmak veya Türkiye’ye geri gönderilen göçmenlerin kaderi gibi önemli soruları ele almamaktadır. Konuyla ilgili bir rapor için, bakınız Deportation Monitoring Aegean, ‘Surrendered to Harmandali Removal Prison – How EU Policies Lead to Expulsion and Maltreatment of Migrants Deported to Turkey’, 4 Haziran 2019, dm-aegean.bordermonitoring.eu’dan ulaşılabilir.

²⁸ Martina Tazzioli, ‘Containment through Mobility: Migrants’ Spatial Disobediences and the Reshaping of Control through the Hotspot System’, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(16), 2018, s. 2769.

²⁹ Avrupa Konseyi, ‘AB-Türkiye Açıklaması: 18 Mart 2016’.

³⁰ Mitchell ve Sparke, ‘Hotspot Geopolitics versus Geosocial Solidarity’.

³¹ Yunan Mülteciler Konseyi, ‘Limits of Indignation: The EU-Turkey Statement and its Implementation in the Samos “Hotspot”’, 10 Nisan 2019, s.16 (www.gcr.gr/media/k2/attachments/Report_Samos.pdf), Bill Frelick alıntı, Human Rights Watch, ‘Déjà vu on the Greek-Turkey Border’, 20 Aralık 2018, www.hrw.org’dan ulaşılabilir.

³² Howden, ‘Greece: Between Deterrence and Integration’.

³³ Proje Babels, ‘De Lesbos a Calais: Comment l’Europe Fabrique des Camps’, Neuilly-en-Champagne, 15, 2017, Stathis Kouvalakis, ‘Borderland: Greece and the EU’s Southern Question’, *New Left Review*, 110(Mar/April), 2018, s. 18’de alıntı.

dayanışma hareketlerinden yabancılaşmış olmasının sonucuydu.³⁴ Syriza parlamenter grubunun sağcı bir partiyle, Bağımsız Yunanlılarla koalisyon içinde olması desteği açıklayan bir başka öge olabilir. Yunan Savunma Bakanı, göçmen kamplarının gözetiminde kilit bir role sahip; 2015 seçimlerinden sonra, Bağımsız Yunanlılardan Panos Kammenos, Syriza tarafından Savunma Bakanlığı'nın başına getirildi, bu, seçimlerde Syriza'yı desteklemesi nedeniyle kendisine açıkça "ödül" olarak verilen bir makamdı.³⁵ Sadece sağcı bir partiden gelmekle kalmıyor, mali yardım müzakereleri sırasında Avrupa'yı "kimi cihatçıların" da aralarında olduğu göçmen "baskınına" uğratmakla tehdit ediyordu ki bu da göçmenleri hem siyasal piyonlar hem de tehlikeli ögeler olarak gören ırkçı yaklaşımının erken bir kanıtıydı.³⁶ O zamandan bu yana kamplardaki göçmenler için gıda fonlarıyla ilgili bir AB yolsuzluk soruşturmasının hedefi haline geldi ve fonları almalarının nedeni olan kampları iyileştirdikleri konusunda pek kanıt sunamazken sözleşmeleri eşe-dosta dağıtmakla suçlandı.³⁷ Her halükarda, başlangıçta model dayatılırken var olan sorumluluk dengesi ne olursa olsun, Syriza, Aspasia Velissariou'nun dediği gibi, "ironik biçimde tam da AB kemer sıkma gündemi tarafından Yunanlılara dayatılan biyopolitika mantığını yeniden üreten katı bir göçmen nüfus düzenleme, denetleme ve katmanlaştırma modelini" yürürlüğe koydu.³⁸

'Bir Ruhlar Deposu'

Chipras, 2016 Şubatında, AB'nin Yunanistan'ı bir "ruhlar deposu" olmaya terk ettiğinden şikâyet ediyordu.³⁹ Bu durum Yunanistan'da, göçmen evsizliğinden göçmenlerin Yunanistan'da alıkonmasına ve kamplardaki koşullara varana dek sayısız biçimlerde görünür durumda. Yunanistan'daki göçmen kamplarının daha da bozulan koşulları; devletin işlettiği kamplar, sıcak noktalar ve STK'ların işlettiği kampların hepsi dâhil, son derece berbat durumda.⁴⁰ Devletin işlettiği kamplar sığınmacılara sefil, elden çıkartılabilir hayatlar olarak muamele etmekle nam salarken, diğerleri "kırılğan" ötekilere insani yardımcılığın güçsüzleştirici mantığıyla çocuklaştırıcı pratiklerle muamele etmekle malul.⁴¹

³⁴ Anonim, yazarların Yunanistan'daki mülakatları ve tartışmaları.

³⁵ Howden ve Fotiadis, 'Where did the money go?'

³⁶ Bruno Waterfield, 'Greece's Defence Minister Threatens to Send Migrants Including Jihadists to Western Europe', The Telegraph, 9 Mart 2015. <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/islamic-state/11459675/Greeces-defence-minister-threatens-to-send-migrants-including-jihadists-to-Western-Europe.html>

³⁷ Jennifer Rankin ve Helena Smith, 'Immigrants in Greece face winter crisis after public sector cuts', The Guardian, 27 Kasım 2018 ve 'Refugee Found Dead in Lesbos Camp, Protests over Living Conditions', The National Herald, 8 Ocak 2019.

³⁸ Aspasia Velissariou, 'Refugees in Greece: The Greeks as 'Refugees'', Global Discourse, 8(2), 2018, s. 283.

³⁹ 'Göçmen krizi' içindeki Yunanistan'ı anlatan Chipras, McVeigh ve Smith, 'Double crisis deepens despair in Greece's "warehouse of souls"', The Guardian, 27 Şubat 2016 içinde alıntı.

⁴⁰ Patrick Kingsley, "[Moria]'daki koşulların kampın göçü caydırmak için çökmeye terk edildiği ve Yunanistan'a sığınmacılara yardım etmesi için sağlanan Avrupa Birliği fonlarının kötüye kullanıldığı suçlamalarını ateşlediğini" bildiriyor. "'Better to Drown': A Greek Refugee Camp's Epidemic of Misery", New York Times, 2 Ekim 2018.

⁴¹ Bakınız, Vicki Squire, 'Mobile Solidarities and Precariousness at City Plaza: Beyond Vulnerable and Disposable Lives', Studies in Social Justice, 12(1), 2018, s. 111-132. Klasik bir humanitarizm eleştirisi için. bakınız Didier Fassin, Humanitarian Reason: A Moral History of the Present, Berkeley: University of California Press, 2012.

Sıcak noktalar ve devlet tarafından işletilen diğer kamplar ve alıkoyma alanları yaygın eleştiriyi karşı karşıya kalıyor. Örneğin, Yunan Mülteciler Konseyi, adalardaki kampların “olağanüstü kaygı verici” durumda olduğu ve sıcak noktalarındaki koşulların da, “belirli örneklerde insanlık dışı veya aşağılayıcı düzeylere varabileceği” uyarısında bulunuyor.⁴² 2018 Nisanında, Uluslararası Af Örgütü Yunanistan ofisi koordinatörü de, sayısız STK ve BM raporunun alıkoyma ve kapatma koşulları konusunda vardığı sonucu teyit ediyordu: “Bu durum sıkıntılara neden oluyor, insan haklarını ihlal ediyor ve dünyanın en kırılgan halklarından bazılarının onurlarını kırıyor. Bu hem Yunanistan hem de insan hakları adına açık bir yara”.⁴³ Elbette, Af Örgütü, Médecins Sans Frontières (Sınır Tanımayan Doktorlar) gibi Avrupa’ya da bu değerlendirmeye dâhil etmeliydi. Üç yıl önce AB-Türkiye anlaşmasının acı meyvelerini eleştiren MSF, “binlerce insan... aşırı kalabalık, sağlıksız, emniyetsiz, aşağılayıcı ve temel sağlık hizmetlerine erişimi pek az olan koşullarda... kapana kısırıldı ve bu da sağlıklarının ve iyilik hallerinin bozulmasıyla sonuçlanarak yaygın bir sefaletle yol açtı... Yunanistan Avrupa Birliği’nin koruyamadığı erkekler, kadınlar ve çocukların kamyon kamyon boca edildiği bir atık dökme alanına dönüştü” derken bu gerçeğe işaret etmişti.⁴⁴

Adalardaki mülteci kamplarına bakalım. Sadece sığınmacıların saldırılarına değil, kamp içinde de farklı sığınmacı nüfusları ve fraksiyonları arasındaki şiddete maruz kalıyorlar. Yaygın cinsel saldırılar kadınları öylesine tehdit ediyor ki kadınlar korkudan gece tuvalete gruplar halinde gidiyor veya yetişkin bezi kullanarak bu tehlikeli yolculuğu yapmaktan kaçınmaya çalışıyorlar. Kanalizasyon suları aşırı sıcak, soğuk ve sele maruz aşırı kalabalık kamplardaki çürük çarık çadırların içine akıyor. Üstelik neyi bekledikleri veya gelecekte onları neyin beklediği konusunda pek az bilginin aktığı uzun süreli bekleyişlere ve endişelere eşlik eden keskin bir amaçsızlık ortamında *en iyi* ihtimalle basit insancıl yardım hedefi olarak muamele görmenin yarattığı bir onur kırıklığı var.⁴⁵ Bu sefil hayatlar, bu kullanılıp atılabilir hayatlar, sığınmacıların açlık grevleriyle, kendilerini asarak veya yakarak intihar etmesine yol açıyor. Çığırından çıkmış sağlık krizi, kaçınılabılır hastalıklara bağlı ölüm ve kalıcı sağlık sorunları, hekim ve psikologların yokluğu ve kamplardaki yüksek intihar ve intihar girişimi oranları, “isyanlar” ve kavgalar,

⁴² Yunan Mülteciler Konseyi, ‘Conditions in Reception Facilities’, 2019, www.asylumineurope.org’dan ulaşılabilir. Ayrıca bakınız, Sisam sıcak noktasındaki döküm alanını “böcekler, kemiriciler ve tüm diğer vahşi yaşam türleri (örn. yılanlar ve akrepler) için bir habitat” olarak tanımlayan (s.6) Yunan Mülteciler Konseyi, ‘Limits of Indignation’. Kampın akar veya temiz suya erişimi yok, bu da tesiste sık sık sorun yaratıyor, elektrik ve aydınlatması ve hava koşulları karşısında koruması mevcut değil’.

⁴³ Derek Gatopoulos, ‘Lesbos: Europe’s Migrant Barrier Nears Breaking Point’, AP, 11 Mayıs 2018.

⁴⁴ Médecins Sans Frontières, ‘Turkey-EU Deal Continues Cycle of Containment and Despair’, 18 Mart 2019.

⁴⁵ Bakınız, Patrick Strickland, ‘Refugees in Greece feel like prisoners and hostages’, Al Jazeera, 3 Ekim 2017. Daniel Boffey ve Helene Smith, ‘Oxfam condemns EU over “inhumane” Lesbos refugee camp’, The Guardian, 9 Ocak 2019; Janice Dickson Moria kampı hakkında konuşuyor, ‘Refugee Women Live in Fear, Avoiding Washrooms Because of Sexual Harassment’, CTV News, 15 Ekim 2018; Human Rights Watch, ‘Greece: Dire Conditions for Asylum Seekers on Lesbos’, 21 Kasım 2018. Bu koşullar bu makalenin yazarları tarafından 2016’da ve yine 2019’da incelenmiş veya raporlanmıştır. 2019’da, Moria kampındaki “döküm” alanındaki kanalizasyon kokusu dayanılmazdı. Söyleşi yapılan hem Yunanlılar hem de göçmenler genelde kamplardaki şiddetten, cinsel saldırılardan, sefil koşullardan ve daha yakın zamanda “çeteler” tarafından örgütlenen seks ve uyuşturucu ticaretinden şikâyetçiydiler.

açlık grevleri ve hem kamplardaki egemenlik ilişkilerine hem daha geniş sığınmacılık sistemine ve sınırlara karşı diğer direniş yolları, göçmenlerin sadece Ege Denizi'nde (ve Akdeniz'de) değil kamplarda da ölüme terk edildiklerini ortaya koyuyor.⁴⁶

Şimdi kapatılmış olan Sakız Adası'ndaki Souda kampı ve Midilli'deki Kara Tepe kampı gibi resmi STK'lara devredilen sıcak nokta dışı kamplar insancıl yardım kavramına yaslanıyor ve ilkinden bir ölçüde daha iyi (daha yeterli) olsalar da güçsüzleştirici nitelikleri baki kalıyor. Zygmunt Baumann'ın, devletin göçmenleri mültecilerden ve resmi anlamda "kırılğan" olanları diğerlerinden ayırma işiyle uğraşan taşeron "bahçıvan" olarak tanımladığı işin bir parçası olarak çalışan bu kamplar da sığınmacıları ve göçmenleri benzer biçimde depolitize ederek gereksizlik hissi yaratıyor. "Çizgilerin ömrü" hayatsızlığa dönüşür – "zaman askıya alınmıştır, bu, zamandır ama tarih değildir."⁴⁷ Yardımlar hayırseverlik olarak sunuluyor ve kamplar mültecilere eşit özneler olarak değil, medyun (borçlu) yararlanıcılar olarak muamele eden "teknokratik yönetim" yoluyla idare edildiğinden, göçmenlerin sahici ihtiyaçları, arzuları veya öznelikleri dik-kate alınmıyor; böyle bir hayat tipik biçimde sayısız, çapraşık yollarla kontrol ediliyor. Maddi hayat ya eylem için gerekli koşullardan bizi yoksun bırakarak veya bu koşulları ortadan kaldırarak dönüştürücü özneliği imha eder veya onu ateşleyerek bizi yeni bir şeylere başlamaya sürükler. Her iki kamp türü de elbette aslen birincisine yol açıyor.

Hem adalardaki hem de anakaradaki kamplardaki kötü ve aşağılayıcı koşulları ayrıntılı biçimde anlatan insan hakları ve hukukçu örgütlenmelerinin raporlarına sayısız atıfta bulunulmak mümkün.⁴⁸ Ama kamplardaki egemenlik ilişkileri ve ıstıraplar bir öyküyle çok daha iyi anlatılabilir. 30 Mart 2017'de, Sakız Adası'ndaki Vial sıcak noktasında bir sığınmacı daha intihar teşebbüsünde bulundu. Bu kez teşebbüs kendini yakma şeklindeydi. Bir güvenlik görevlisi onu durdurduğunda elinde yanıcı bir sıvı ve bir ateş kaynağı vardı; niyeti her neydi bilinmez ama kendisini ateşe verdi ve korkunç

⁴⁶ MSF Midilli Projesinde çalışan psikiyatristlerden biri olan Dr. Alessandro Barberio, Eylül ayında MSF internet sitesindeki bir açık mektupta, şöyle yazdı: "Tüm tıp öğrenimi hayatım boyunca, asla şu anda Midilli adasındaki mülteciler arasında tanık olduğum kadar ciddi zihinsel sağlık sorunlardan mustarip bu kadar çok sayıda insan görmedim. Gördüğüm insanların büyük çoğunluğu psikotik semptomlar, intihar düşüncesi; hatta intihar girişimleri sergiliyor ve kafaları karışmış durumda. Çoğu uyumak, düzgün yemek yemek, kişisel hijyeni sürdürmek ve iletişim gibi en temel gündelik işlevlerini bile karşılayamıyor veya yerine getiremiyor." John Vassilopoulos, 'Brutal Conditions at Greek Refugee Camps Condemned', World Socialist Website, 9 Ekim 2018 içinde alıntı. Ayrıca bakınız Lizzie Dearden, 'Child Refugees Attempting Suicide Amid Increasing Desperation Among Thousands of Trapped Migrants in Greece', The Independent, 16 Mart 2017.

⁴⁷ Sırasıyla bakınız Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Cambridge: Polity, 1989, s. 12; ve Claudio Minca, 'Geographies of the Camp', *Political Geography*, 49, 2015, s. 76'da "bahçıvan devlet" üzerine. "Teknokratik yönetim" hakkında bakınız Maniatis, 'From a Crisis of Management to Humanitarian Crisis Management', s. 911. "Sınırlardaki hayat" hakkında bakınız Patrick Kingsley, "Better to Drown". Oxfam'a göre, Midilli'deki Moria kampında, sığınmacıları yiyecek alabilmek için 3 saat kuyrukta bekliyor: Oxfam Media Report, 'Vulnerable and Abandoned', 9 Ocak 2019. Yunan Mülteciler Konseyi, bunu Midilli konusunda Vathy'da ve 'Limits of Indignation'da tekrarlamaktadır. Tarih olmayan zaman hakkında bakınız Zygmunt Bauman, 'In the Lowly Nowheres of Liquid Modernity', *Ethnography*, 33(3), 2002, s. 345.

⁴⁸ Bir başka yeni örnek olarak bakınız 'The Case of Oinofyta: From One Hell to Another', Medium, 2 Ocak 2019. Zorlayıcı bir video için bakınız Valérie Gauriat ve Apostolos Staikos, 'Migrants and Greeks in Samos Share Anger and Despair', Euronews, 14 Mayıs 2019, www.euronews.com'dan ulaşılabilir.

biçimde yandı. Facebook'ta paylaşılan videoyu görenler, birkaç gün sonra 29 yaşındaki bu Suriyelinin vücudunun yüzde 85'den fazlasının yandığını ve yanıkları nedeniyle öldüğünü bildiren haberlerden de kuşku duymadılar.⁴⁹ Kamplardaki diğer intiharların peşi sıra gelen bu trajediye tepki olarak, Suriye savaşından kaçan bir başka sığınmacı, Wassim Omar, Facebook'ta olağanüstü dokunaklı bir şiir yayınladı. (Wassim genç ailesiyle birlikte kaçmış ve anlaştıklarından daha çok para isteyen ve daha da çok para isteyerek küçük oğlunu rehin alan insan kaçakçılarını atlatmasının ardından, AB-Türkiye anlaşmasının yürürlüğüne girmesinden sonraki gün, Sakız Adası'na gelme bahtsızlığına uğramış, sonra Sakız Adası'nda STK'lar tarafından idare edilen Souda kampında sığınmacılara statüleriyle ilgili bilgi verilmemesini protesto etmek için otuz günlük bir açlık grevine başlamıştı). 30 Mart 2017'de yayınlanan şiiri okunmayı ve yeniden okunmayı hak ediyor. Bu, dünyaya yazılmış uzun bir mektup:

Katil veya cani olmak için, gerekmez silah veya kan dökmek.
 Hırsızlık için, mal mülk çalmak, soygun gerekmez.
 Öldürmenin de var sayısız yüzleri, soygunların da.
 Sizin bize ettikleriniz, savaşın ettiklerinden bile daha beter.
 AB mültecileri karşılamak için kapıları ve sınırlarını açtığında onlara umut verdi, inanç verdi, hayat verdi.
 Bunu yapmasaydı ölümle yaşayacak, ölümle yüzleşeceklerdi.
 Kapılarını, sınırlarını açtıktan sonra yoksulları, mültecileri hayata döndürdü, yaşama isteği verdi.
 Ama bu korkunç AB-Türkiye anlaşması yüzünden yeniden umutlarını, isteklerini, hayatlarını yitirdiler.
 AB yoksullara, mültecilere umut verdi ve sonra da onu çalıp götürdü.
 Bu yoksul insanlar için, mülteciler için silahların mermilerinden çok daha acı vericiydi.
 20 Mart 2016 mültecilerin hayatında kara bir gün ve kara bir tarih oldu, umutlarını, özlemlerini, arzularını, amaçlarını ve insanlıklarını öldürdü.
 Biz mültecilere artık kimse insan muamelesi yapmıyor, bizler sadece birer sayıyız, siyasetçiler bizimle satranç tahtasındaki piyonlar gibi oynuyorlar.
 Hayatı olmayan kimselerin hayatını yaşıyoruz.
 Siz politikacıların hayatlarımızı bizden çalmaya hakkınız yok.
 Kaybettiklerimizi, ıssız sahillerde bekleyen kayıp hayatlarımızı bize geri verin.

Wassim'in bu kederli şiiri gönderdiği gün, dönemin Yunanistan Göç Bakanı Yianis Mouzalas da Sakız Adası'ndaki duruma tepki verdi. Syriza milletvekili olan Mouzalas, "Sakız Adası'ndaki durumun sınırlarını zorladığının" altını çizdi. Pekiyi çözüm olarak ne öneriyordu? "Sığınmacılığın işleyebilmesi için göçmenlere ilişkin kapalı bir kabul merkezinin kurulması zorunlu bir koşuldur. Bu konuyu yeniden ele almalıyız".

⁴⁹ Teo Kermeliotis, 'Chios: Syrian refugee critical after "self-immolation"', Al Jazeera, 30 Mart 2017. Ayrıca bakınız Wesley Dockery ve Naser Ahmadi, 'Doctors without Borders: Children Attempting Suicide at Greece's Moria Camp', Info Migrants, 31 Ağustos 2018, www.infomigrants.net'den ulaşılabilir.

Yani Syriza'nın sığınmacılarla ilgili kapalı alıkoyma alanlarına karşı önceden ifade etmiş olduğu pozisyonundan geri adım atıyordu. Sözlerine şunları eklediği bildirildi: "Sığınmacılığın suiistimalini önlemek için ek önlemler alma taahhüdünde bulunacağız. Memleketlerine dönmeleri için ayrıcalıklarını kısıtlayacağız. Geldiklerinden sonraki beş gün içinde gönüllü olarak [sığınma] talep etmezlerse, bunu talep etme hakları olmayacak".⁵⁰ İncitmeye hakareti ekleyen Syriza, Mouzalas'ı kısa sürede Avrupa Konseyi'ndeki "Avrupa'nın en yüksek insan hakları görev pozisyonu" için aday gösterdi.⁵¹

Mouzalas'ın kamplardaki umutsuz sığınmacılar tarafından gerçekleştirilen kendi kendine zarar verme, intihar ve şiddet trajedisini daha fazla kamp ve daha fazla *kapa-lı* kamp önerisiyle nasıl çözmeyi düşündüğü merak edilebilir. Ama belli ki sözümona sosyalist bakanın çözüme kavuşturmak istediği konu, göçmenleri ve sığınmacıları umutsuz eylemlere sürükleyen koşullar değil. Kendisi daha ziyade Wassim'in öylesine güçlü ve etkili biçimde tarif ettiği koşulları, savaştan kaçan insanlardan hayatlarını, anlamlı bir hayatı ellerinden alan koşulları devam ettirmenin peşinde. "Hayatı olmayan kimselerin hayatını yaşıyoruz". Giorgio Agamben'in "çıplak hayat", basit biyolojik var oluş diye adlandırdığı şeyi bundan daha iyi anlatan bir tanımlama daha yok. Michel Foucault'nun, devletin "ölmeye terk etmesi" dediği durumu, Wassim'in, birden çok cinayet yönteminin mevcut olduğu konusunda meşakkatle elde ettiği bilgiden daha iyi veya daha etkili biçimde anlatan bir ifade de mevcut değil.⁵² Bir Syriza Bakanının, demokratik sosyalizmi savunduğunu iddia eden bir partinin iktidarında *daha da fazlasını* yapmayı önerdiği şey işte tam olarak bu.

Syriza'nın iktidarı sırasında, "baskı mimarisine" katılmış olduğunu kabul etmek acı verici.⁵³ Parti, *Kale Avrupa*'nın (Fortress Europa)' caydırma ve kapatma stratejileriyle darman duman olduktan sonra, kampları insanlık dışı koşullara terk etti. Mayıs 2019 Avrupa seçimleri sırasında yapılan bir geceyarısı sohbetinde bir Syriza milletvekili,

⁵⁰ A. Makris, 'Closed Reception Centers will Reinforce Asylum Procedures, Says Migration Policy Min. Mouzalas,' Greek Reporter, 31 Mart 2017, greece.greekreporter.com'den ulaşılabilir. Sadece iki ay önce, Ocak 2017'de "sıcak noktalardaki durumun çok kötü" olduğunu ve "adadaki koşulların berbat" olduğunu bildiği söyleniyor. Adalardaki kar ve soğuk hava koşullarındaki yırtık pırtık çadır sahneleri, Avrupa Komisyonunun bir sözcüsünün "durumun savunulamaz" olduğunu kabul etmesine yol açtı. Ancak hızla şunu ekledi, "Yunanistan'da yeterli kabul koşullarının temin edilmesi Yunan makamlarının sorumluluğudur". Helene Smith, 'Greece: severe weather places refugees at risk and government under fire,' The Guardian, 10 Ocak 2017.

⁵¹ Kostis Papaioannou ve Vassilis Papadopoulos, 'Europe's top human rights job deserves better', The Guardian, 3 Kasım 2017.

⁵² Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford: Stanford University Press, 1998; Michel Foucault, 'Society Must be Defended': Lectures at the College de France 1975-1976, çev. David Macey, New York: Picador, 1997, s. 249-63.

⁵³ Vicki Squire, 'City Plaza: A Way Forward for the European "Migration Crisis"?' Open Democracy, 14 Haziran 2016, www.opendemocracy.net'den ulaşılabilir.

* II. Paylaşım Savaşı'nda İngilizler ve Almanlar tarafından da çeşitli -ve birbirine zıt- anlamlarda kullanılan bu terim şimdilerde Avrupa'ya göçün önlenilmesinin sınırları güçlendirme, sınır devriyelerinin ve gözaltı merkezlerinin çoğaltılması gibi bir dizi yöntemine referansla kullanılmaktadır. Avrupa çapında sağ ve muhafazakâr partiler terimi pozitif ve olumlu anlamda kullanırken, sol ve sosyalist hareketler ise terimi Hitler'in de kullanımına gönderme yaparak faşizan ve göçmenler açısından da aşağılayıcı olarak nitelemektedir. -ed.n.

uluslararası kınamalar hakkında tek bir söz bile etmeden, kampların koşullarını açıklamak için (recalcitrant) inatçı ve söz dinlemez devlet aygıtını kınayan tek bir açıklamada bile bulunmadan, Moria'ya özel atıfta bulunarak, adadaki sıcak noktaların ne kadar iyileştirildiklerinden övgüyle söz etti. Diğer tüm kampları görmezden gelen vekile göre bu koşullar, aslında Moria'daki sıkışıklığı azalttığı için Syriza'nın gurur duyabileceği bir zaferdi. Bu son saptama doğrudu: uluslararası toplumdan ve Avrupa'dan gelen eleştirilerin baskısı altında, Moria ve adalardaki diğer bazı kamplar bir ölçüde temizlendi. Ama bir avuç kamptaki aşırı sıkışıklığı hafifletmek pek de zafer sayılmaz.⁵⁴ Sınırlamalar sürerken kamp koşulları mültecileri gelecekleri konusunda büyük bir belirsizlik içinde bırakmaya devam ediyor ve kamplardaki şiddetin arttığı görülüyor.

Syriza hükümeti, ileri sürdüğümüz üzere zor bir anda sıcak noktalarla AB-Türkiye anlaşmasını ve dolayısıyla da Avrupa'nın Manus Adası olmayı kabul edip uygulaması için AB tarafından tehdit edilmiştir.⁵⁵ Ama çıplak, anlamsız bir hayatın sürdürülüp durmasının ve açıkça “ölmeye terk eden” kampların oluşturulmasının, dayanışma gruplarının resmi STK'lar yararına kamplardan dışlanmasının veya bazı mülteci işgal evi yerleşimlerinin boşaltılmasının, mültecilere yapılan yardımların kriminalize edilmesinin, kaçınılabilir baskı eylemlerinin karşısında başka bir alternatif sahiden de mevcut değil miydi? Burada savunulan tez, mevcut olduğu yönündedir.

‘Bizler, City Plaza Halkı’⁵⁶

City Plaza oteli bu alternatif gündelik pratiğin özelliklerini göstermektedir. Artık Syriza'nın, polis saldırılarıyla ve zoraki boşaltmalarla karşı karşıya kalan ve davalardan yükselen yıkım tehditleri altında, dayanışma eylemleri yüzünden tutuklanıp hapsedilerek veya neo-faşist grupların saldırılarına maruz bırakılarak mültecilerle omuz omuza çalışan Yunanlı ve uluslararası “dayanışmacıların” pozitif inisiyatifleriyle işbirliği yapmak isteseydi, bu pratiğin ilkelerinin nasıl daha geniş bir stratejinin temelini oluşturabileceğini incelemeye başlayabiliriz. 15 Nisan 2019'da, Morio sıcak noktasının direktörü, iki yıl önce direktörlüğe atanmış olan Yunan ordusu generali Giannis Balbakakis, kamplara dair uluslararası eleştirilere yanıt olarak, “kim bizden daha iyi iş çıkarabileceğini düşünüyorsa buyursun denesin” diyordu.⁵⁷ Buradaki ironi, generalin burnunun dibinde bile daha iyi birçok alternatifin mevcut olmasıydı.

Atina'daki City Plaza otelindeki mülteci-dayanışmacı işgal yerleşimi öz-örgütünden Olga Lafazani'nin haklı olarak belirttiği gibi, buna benzer dayanışma inisiyatifleri,

⁵⁴ Moria 2018 sonlarında 9000 olarak tahmin edilen sayıdan 2019 başlarında bildirildiği üzere 5000'e düştü, ancak kapasitesi 3100.

⁵⁵ Bakınız Baczynska ve Körkemeier, ‘Greece Threatened with Expulsion’; Ian Traynor, ‘EU migration crisis: Greece threatened with Schengen Area expulsion’, The Guardian, 25 Ocak 2016; ve Amnesty International, ‘European Leaders Must End the Humanitarian and Human Rights Crisis at Europe's Borders’, 14 Mart 2019.

⁵⁶ ‘Three Years #City Plaza’.

⁵⁷ Bakınız Claire Paccalin, “‘Anyone who thinks they can do better than us is welcome to try,’ Says Director of Moria Camp on Lesbos”, Info Migrants, 15 Nisan 2019.

tam da varlıklarıyla devletin kampları kullanmasının aslında “siyasal bir tercih” olduğunu, dayanışmacılar ve mülteciler City Plaza gibi inisiyatifler örgütleyebiliyorsa, devletin de bunu yapmayı tercih edebileceğini göstermektedir.⁵⁸ Kamplara kapatmak distopik bir deneyse, City Plaza gibi mülteci-dayanışma barınma inisiyatifleri çok daha ütopyacı türden bir başka deney sunmaktadır.

Yunanistan’daki dayanışma hareketi, Yunanistan ekonomik krizi bağlamında güçlü bir araç olarak ortaya çıkan “meydanlar hareketi”nin bile öncesine uzanır.⁵⁹ Bu uzun tarih, mülteci dayanışma hareketinin yararlandığı malzemeye ideolojik temelin ve ağların önemli bir bölümünü sağlamıştır. Yunanistan’daki bir dizi mülteci işgal yerleşiminden ve daha geniş mülteci dayanışma çalışmalarından biri olan⁶⁰ City Plaza işgali ve bir “Mülteci Konaklama ve Dayanışma Mekânı” haline getirilmesi, özellikle kendisini “anti-kapitalist, enternasyonalist ve demokratik Solun parçası” olarak tarif eden DIKTYO, Sosyal ve Politik Haklar Ağı’na bağlı Ekonomik ve Politik Haklar için Dayanışma İnisiyatifi, Ekonomik ve Politik Mülteciler için Dayanışma İnisiyatifi ve daha geniş ırkçılık karşıtı inisiyatiflerle yakın bir ilişki içinde gerçekleşti.⁶¹ Sürece katılan hareketlerin çoğu aynı zamanda Syriza üyesi olmakla birlikte, partiden özerkliklerini korudular.

Yedi yıldır kepenklerini kapatmış yedi katlı bir otel olan City Plaza, 2016 Nisanında, AB-Türkiye anlaşması yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra, yüz mülteci ve yüz elli dayanışmacı tarafından işgal edildi.⁶² İşgal, sınır rejimine karşı, “on binlerce mültecinin kapana kısıtılmasına”, “mültecilerin sınır bölgelerinde kitlesel ölçekte alıkonmasına; kentlerde ve devasa, devlet tarafından işletilen kamplardaki evsiz mültecilerin feci yaşam koşullarına” karşı, ırkçılık karşıtı ve anti-kapitalist bir meydan okuma

⁵⁸ Olga Lafazani, ‘1.5 Years City Plaza: A Project on the Antipodes of Bordering and Control Policies’, Antipode-Foundation.org, 13 Kasım 2017; ayrıca bakınız Maria Margaronis, Chloe Hadjimatheou (yapımcı), BBC Sounds Documentary, ‘Greece’s Haven Hotel’, BBC News, 5 Nisan 2018.

⁵⁹ Özellikle ırkçılık karşıtı hareket. Yazarların Lafazani ile mülakatı. Bir açıklama için bakınız Costas Douzinas, *Philosophy and Resistance in the Crisis*, Cambridge: Polity, 2013.

⁶⁰ Atina’daki diğer tahmini on iki mülteci işgal evinden biri olan (ve kendisini ‘mülteciler ve göçmenler için ilk barınma işgal evi’ olarak tanımlayan ve Temmuz 2017 itibarıyla 6000 mülteci/göçmenin buradan geçtiğini iddia eden) Notara 26, 5. Okul İşgal evi ve Onorio’nun yanı sıra, en uzun ömürlü ve başarılı olanlar arasında sayılabilir. Daha geniş çok sayıdaki mülteci dayanışma inisiyatifi arasında, ‘No Border Kitchen’ (Sınırsız Mutfak) (Midilli), Solidarity Farms (Dayanışma Tarlaları) (5. Okul İşgal evi ile bağlantılı), ve (2016’da kayıtlı STK haline gelen) Midilli’deki PIKPA sayılabilir. Bu sonuncusu için bakınız: lesvossolidarity.org/en/who-we-are/history. Notara26 hakkında, bakınız ‘Greece’s First Housing Squat for Refugees and Migrants’, Unicom Riot, unicomriot.ninja/2018/greeces-first-housing-squat-for-refugees-migrants-notara-26/’dan ulaşılabilir. Oniro hakkında, bakınız Qusay Loubani, ‘Small, Illegal Refugee Paradise’, Open Democracy, 13 Ekim 2016. Selanik’deki işgal evleri için: Sophie Dicker, ‘Solidarity in the City: Platforms for Refugee Self-Support in Thessaloniki’, Making Lives: Refugee Self-Reliance and Humanitarian Action in Cities, der. Juliano Fiori ve Andrea Rigon, London: Humanitarian Affairs Team: Save the Children, 2017, s. 73 içinde.

⁶¹ Mara Scampoli ve Mattia Alunni Cardinali, “‘Welcome to Greece’ – DIKTYO, a Network for Political and Social Rights”, Melting Pot Europa, 23 Ekim 2017, www.meltingpot.org/’den ulaşılabilir; ve Lafazani, ‘1.5 Years City Plaza’.

⁶² Lafazani, ‘1.5 Years City Plaza’; ve ‘Three Years at #City Plaza’. “Dayanışmacılar” ve mülteciler veya göçmenler arasındaki ayrım elbette oldukça sorunludur ancak burada hareketin dilini takip ediyoruz.

olarak görüldü.⁶³ İşgal kendiliğinden patlak vermedi; ırkçılık karşıtı dayanışma ağlarında uzun süre planlandı ve hazırlandı. İlk kez 2015 Eylül ayında, Ekonomik ve Politik Mülteciler için Dayanışma İnisiyatifi tarafından önerildi. 2016'da sınırlar kapatılıp AB-Türkiye anlaşması mühürlenerek, göçmenler Yunanistan'da çoğunlukla kamplarda sıkışıp kaldıklarında, onurlu barınma koşulları kritik bir önem kazandı ve otel, dayanışma aktivistleri tarafından gerçekleştirilen bir aylık yoğun toplantıların ardından işgal edildi. "Dayanışma gruplarının kamplara girişi giderek yasaklanırken ve gönüllüler Pire Limanı gibi gayri resmi alanlarda bile denetime tabi tutulurken", grup "hem bir barınma projesi hem de bir mücadele odağı" olabilecek bir mekânın yaşamsal olduğuna karar verdi".⁶⁴ City Plaza kısmen, Atina'nın tam merkezinde olduğu ve dolayısıyla varlığı mültecilerin uzak kamplarda inkâr edilen ve bastırılan "görünürlük hakkını" ifade ettiği, ayrıca bölgede güçlü bir sosyal tabana sahip olan Altın Şafak dâhil sağcı ve göçmen karşıtı faşistlerin yurt edindiği bir mahallede bulunduğu için tercih edildi.⁶⁵ Lafazani'nin söylediği gibi,

... sınırların yeniden oluşturulmasına karşı çok ölçekli bir çözümü harekete geçiren 'radikal bir çözüm' olarak görüldü. Önerimiz, yani kentin merkezinde onurlu koşullarda bir arada yaşamak, kamplardaki sosyal ve mekânsal dışlamaya karşı bir itirazdı. Ayrıca büyük bir dayanışma ve taban öz-örgütlenmesi yaratarak, ırkçılık karşıtı hareketin yasadışı hale getirilmesine karşı da bir karşı hamle oluşturmaya çalışıldı.⁶⁶

City Plaza'yı işgal eden ilk dayanışmacı grubun belki de yarısı, çoğu Syriza hükümetinin AB memorandumuna "kapitülasyonu", Türkiye-AB anlaşmasına katılımı ve daha genel anlamda sınır rejimiyle mülteci kampları konusundaki tutumu yüzünden partiden derinden derine yabancılaşmış olan Syriza üyeleri idi.⁶⁷ İnisiyatif, oteli işgal eden Yunanlı dayanışmacılar ve mültecilere ek olarak, özellikle City Plaza için para toplamak için başından itibaren bilhassa Almanya'daki uluslararası dayanışma çalışmalarına yaslandı.⁶⁸ İlkesel olarak devlet, AB ve STK fonlarını reddettikleri için, uluslararası ağlardan gelen mali destek City Plaza için yaşamsal önemdeydi. Proje için, mültecilere onurlu barınma koşulları sağlamaya ek olarak, bu kadar uzun süre aşırı güvencesiz ve insanlık dışı koşullarda yaşamalarının ardından maddi güvence sunabilmek için sakinlerin yiyecek, ilaç, kişisel bakım ve bebek bakımı, temizlik maddeleri

⁶³ 'Support the City Plaza Refugee Accommodation and Solidarity Center in Athens, Greece', 13 Haziran, 2016, solidarity2refugees.gr/support-city-plaza-refugee-accommodation-solidarity-center-athens-greece'den ulaşılabilir; ayrıca bakınız Olga Lafazani, 'Homeplace Plaza: Challenging the Border between Host and Hosted', *South Atlantic Quarterly*, 117(3), 2018, s. 896-7.

⁶⁴ Lafazani, '1.5 Years City Plaza'.

⁶⁵ Patrick Strickland, 'Greek leftists turn deserted hotel into refugee homes', *Al Jazeera*, 3 Temmuz 2016.

⁶⁶ Lafazani, '1.5 Years City Plaza'.

⁶⁷ Oikonomakis'e göre, 'Referandumdan sonra partiyi terk eden ve bir süreliğine hareketsizleşen eski Syriza gençlik kolunun yansı, sonunda City Plaza'ya katıldı'. Oikonomakis, 'Solidarity in Transition', s.75. Kişisel tartışmalarda, başkaları City Plaza'daki ilk dayanışmacıların belki 1/3'ünün Syriza kökenli olduğunu söyledi.

⁶⁸ Yazarların Lafazani ile mülakatı.

vesaire gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak da çok önemliydi. Toplumsal eczacılık girişimleriyle de işbirliği yaptılar ve bir ölçüde yiyecek bağışlarına ve daha genel olarak Atina'da bulunan dayanışma inisiyatiflerine yaslandılar. City Plaza hakkındaki basın içeriklerinin de gösterdiği gibi, buraya yapılan ziyaretler burası ile kamplar arasındaki köklü farklılığı hızlıca ortaya seriyordu.

City Plaza, mültecilerin ihtiyaçlarını karşılama yaklaşımına sahip olmakla birlikte, dayanışma hareketlerinin yarattığı bir yaklaşım paralelinde, genelde aşağılayıcı ve çocuklaştırmacı olan yardım veya yardımseverlik modelini reddetti. Aynı anda 400 mülteciyi (ve birkaç dayanışmacıyı ve az sayıdaki ihtiyaç sahibi Yunanlıyı artı belirli bir süreliğine bir köpeği) ağırlarken, yatay “öz-örgütlenme ve özerklik”, ırkçılık karşıtlığı, radikal demokrasi, eşitlik, özgürlük ve dâhil olma ilkeleriyle işletildi. “Birlikte yaşıyoruz. Birlikte çalışıyoruz. Birlikte mücadele ediyoruz” sloganıyla “birlik ilkesi” çerçevesinde örgütlendi.⁶⁹ Aslında City Plaza'da, dayanışmacılar ve mülteciler yeterli ve güvenli konaklama koşullarında, iyi ve bol yiyecek ve onurlu banyo imkânlarıyla bir arada yaşıyor, çalışıyor ve mücadele ediyorlardı. Çocuklar oyun oynayıp okula gidiyorlardı, sakinlerin mahremiyeti, göreceli özerkliği ve toplulukları vardı; yabancı dil sınıfları, kadın grupları mevcuttu, gruplar siyaset tartışmak, küçük fon toplama stratejileri üretmek, örgütlenme konularını ele almak ve siyasal kampanyalar oluşturmak için toplanıyordu.⁷⁰ Radikal işgalci yaklaşım böyle bir proje için ihtiyaç duyulan ortak görevleri içeriyor; proje, sakinlerin gündelik görevlere aktif katılımına yaslanıyordu. Bu biçimde sadece korkunç maddi koşullarla ve şiddetle değil, ayrı zamanda derin bir can sıkıntısıyla ve kederle damgalanan çıplak hayatı da reddediyordu. City Plaza'da hayat, geçiş veya bekleyiş halindeki güvencesiz bir hayat olsa da, yaşanmaya değer hale geliyordu.

Dayanışma hareketinin genel felsefesinden yola çıkan ve radikal demokrasi sözünü tutan City Plaza, mülteci sakinlerin işgal evine dair karar alma süreçlerine siyasal anlamda dâhil edilmesi konusuna derin bir bağlılık gösterdi. Bu durum, böyle bir projenin gerektirdiği ortak görevlerin belirlenmesini de içeriyordu. Kolektif karar alma süreçleri sıradan, gündelik, ama (bir zamanlar Leonard Cohen'in unutulmaz biçimde işaret ettiği gibi) “kimin hizmet edip kimin yiyeceğini belirleyen” yaşamsal kararlardan işgal evindeki çatışmaların nasıl ele alınacağına dair kararlara kadar uzanıyordu. İşgal evi bu kararları konsensus temelinde almaya çalışan genel veya “ev” meclisleri temelinde örgütleniyordu. Örneğin, ev işlerine belirli bir süre gönüllülük bazında katılım sağlanmasının ve bazı sakinlerin bu işlere katılmadığı şikâyetinin ortaya çıkmasından sonra, işgal evi, ev meclisi aracılığıyla her bir odadaki yetişkinlerin her hafta kararlaştırılan bir işi üstlenmesine karar verdi.⁷¹ Zaman içinde, özellikle cinsel şiddet ve ev içi şiddet meseleleri ve tam bir açıklıkla ele alındığında kadınları tehdit edebilecek konularla ilgili

⁶⁹ ‘Support the City Plaza Refugee Accommodation and Solidarity Center in Athens, Greece’. Ayrıca bakınız Alexandra Koptyaeva, ‘Collective Homemaking in Transit’, Forced Migration Review Online, www.fmreview.org/shelter/koptyaeva.html’den ulaşılabilir.

⁷⁰ Refugee Accommodation and Solidarity Space City Plaza, ‘Three Years #City Plaza’.

⁷¹ Lafazani, ‘Homeplace Plaza’, s. 901-2; ve yazarların Lafazani ile mülakatı

olarak açık katılımlı konsensuse dayalı karar alma modelinin bazı zaafalarını gidermek için de mücadele ettiler. Mutfak, kabul, okul, güvenlik ve kafe gibi gündelik görevleri örgütlemek için daha küçük çalışma gruplarından oluşan bir sistem de geliştirdiler.⁷²

Elbette, City Plaza kapılarını konaklama ihtiyacı olan herkese açamıyordu ve bu nedenle de, oldukça acıklı ironik bir yöntemle, kimin burada kalabileceğini seçmek zorundalardı. Bu farkında oldukları bir dışlama faktörüydü ve bu konuyu en zorlayıcı sorunlarından birisi olarak kabul ediyorlardı. Fakat City Plaza siyasal bir proje olarak ihtiyaç duyan herkesi barındırınayla değil, daha çok Lafazani'nin "bir arada yaşamaya dair karşı bir örnek" diye nitelediği biçimde, devletin kamp uygulamalarına karşı özgün bir meydan okuma yaratmayı amaçlıyordu.⁷³ Yeterli barınma koşulları sağlamak bakımından ihtiyaçları karşılayamasa da kimin burada kalacağı konusunda, statü veya "kırılgnlık" ekseninde karar almayı reddediyordu. Bunun yerine, (mülteciler dâhil) dayanışmacılardan oluşan bir kabul grubu, kabul edilmeyi uman kişilerin ihtiyaçlarıyla işgal evinin ihtiyaçlarını dengelemeye çalışarak kimin kabul edileceğine karar vermek üzere toplanıyordu.

City Plaza'nın geliştirmek için mücadele ettiği radikal demokratik birlikte yaşam modeli, mültecilerin yoksun bırakıldığı hakları (güvenlik hakkı, "görünürlük hakkı" ve kentle bütünleşme) yeniden talep etmeyi amaçladı. Haklar talep ediyor (onurlu konaklama hakkı, eğitim hakkı dâhil sosyal haklar, hareket özgürlüğü hakkı, kalma hakkı, vs) ve bu hakları, göçmenler devletin uygulamaları yüzünden aslında sahip olmadıkları haklara sanki "sahipmişler gibi" uyguluyor. Böylece, bir anlamda bu hakları üretiyor.⁷⁴ Ayrıca bu resmi anlamda yasadışı, sürekli itaatsizlik eylemiyle özel mülkiyet hakkının diğer her şeyin onunla ölçülmesi gereken ilksel bir hak haline getirilmesine de itiraz ediyor.⁷⁵ Tüm bunları yaparken, Arendt'in ortaya koyduğu gibi, "haklara sahip olma hakkını"; yani insanın sözlerinin ve eylemlerinin sahiden etkide bulunabileceği, çünkü insana eşit biçimde davranıldığı bir yerde bulunma, oraya ait ve üye olma hakkını da talep ediyor ve uyguluyor.⁷⁶ City Plaza adına yapılan bir destek çağrısında belirtildiği gibi:

Elbette, sorunun sadece işgal evleriyle çözülebileceğine inanmıyoruz, çünkü barınma sağlamak devletin ve yerel makamların temel bir yükümlülüğü; ancak, işgal evlerinin, sadece hakları talep etmenin bir yolu olarak değil, aynı zamanda bu hakların, haklardan yoksun bırakılan; yasadışı kılınan ve dışlanan ekonomik [sic] ve siyasal mültecilerce sahiden kullanılmasının bir yöntemi olarak da işe yarayabileceğine inanıyoruz.⁷⁷

⁷² Age, s. 897. Ayrıca bakınız Mezzadra, 'In the Wake of the Greek Spring'.

⁷³ Lafazani, 'Homeplace Plaza', s. 898 ve 900; ve yazarların Lafazani ile mülakatı.

⁷⁴ Alexander Kolokotronis, 'Building Alternative Institutions in Greece: An Interview with Christos Giovanopoulos', Counterpunch, 11 Mart 2016. Ayrıca bakınız Mara Scampoli ve Mattia Alunni Cardinali, "Welcome to Greece" – DIKTYO, A Network for Political and Social Rights', 23 Ekim 2017; ve Lafazani, '1.5 Years City Plaza'.

⁷⁵ Lafazani, '1.5 Years City Plaza'.

⁷⁶ Arendt, *Origins of Totalitarianism*, s. 296-301; Lafazani, 'Homeplace Plaza', s. 900.

⁷⁷ 'Support the City Plaza Refugee Accommodation and Solidarity Center in Athens, Greece'.

İşgal evi, gündelik ilişkilerinde ve görevlerinde eşitliği ve özgürlüğü uygulama mücadelesi vererek; mekânın ve topluluğun radikal demokratik örgütlenmesinin daima orada inşa edilmesini sağlayarak hakları yaşanır hale getiriyor; bu, bir mekân olduğu kadar aynı zamanda bir süreç. Sakinler kendi gündelik hayatlarını demokratik biçimde örgütlemek için siyasal kapasitelerini geliştirmeye çalışıyorlar. Mültecilerin çoğunun geldiği oldukça toplumsal cinsiyetçi bölgeler, dil, etnisite farklılıkları ve uzun ömürlü etnik ve siyasal düşmanlıklarla sığınmacılık sisteminde bazılarının diğerlerinden daha ayrıcalıklı olmasının yarattığı yeni hoşnutsuzluklar veri alındığında, bu oldukça çarpıcı bir durum. City Plaza örgütlenme pratiklerinde hem göçmenlerin *hem de* (bu bağlamda genellikle sorunlu biçimde Yunanlılar ve uluslararası gönüllüler olarak görülen) dayanışmacıların başka türlü yaşama, başka türlü düşünme ve ortak mücadele etme kapasitelerini geliştirmeye çalışıyor. City Plaza, bunu yaparken, ihtiyaçları saygılı, domine etmeyen biçimlerde belirleyip yerine getirmeye ve bilinçli bir biçimde “herkese ihtiyacına göre, herkesten yeteneğine göre” komünist ilkesiyle ilerlemeye çalışıyor.⁷⁸

Bir “mücadele odağı” olma fikrinin ima ettiği gibi, dayanışmacılar veya City Plaza’nın “müşterekçileri” mekânın dışına ulaşan bir “direniş kültürünü” de geliştiriyorlar. Mekân sadece demokratik ve hem devletten hem de resmi fon yapılarından özerk bir biçimde işletilmekle kalmıyor, aynı zamanda Atina ve dışındaki sığınmacılar ve göçmenlerin mücadelelerinin, bu mücadeleler için kilit nitelik taşıyan bir örgütlenme noktasını oluşturuyor. Göçmenler, Yunanlılar ve uluslararası dayanışmacılar protestolar örgütleyiyor, bunları ilan ediyor, yaratıcı medya kampanyaları üretiyor ve mekân kentin merkezinde “mülteci ve göçmen krizi” hakkında yapılan siyasal tartışmalar için toplumsal bir mekân işlevi görüyor. İnsanların değil sermayenin görece serbest hareketi ilkesine dayanan ulus devletleri varsayan sınır ve göç politikalarına yönelik meydan okumalar formüle ederek, bir yandan da sınırların anlamı ve sonuçları üzerinde düşünerek, herkes için hareket özgürlüğünü ve yurttaş olmayanların da kalma haklarını içeren hakları talep ederek, ulus devletleri de sorguluyorlar. Böylelikle sadece sınır rejimlerine ve kamplara değil aynı zamanda ve hatta daha radikal biçimde, kimin “biz” olduğunu, kimin demokrasisini, kimin anti-kapitalizmini, kimin sosyalizmini geliştirmeyi hayal ettiğimizi ve bunun için çaba gösterdiğimizi sorguluyorlar. Bu bakımlardan, oturum, mülteci statüsü ve yurttaşlık elde etmek için rekabete, ama aslında, neo-liberal kapitalizmin merkezini oluşturan her şeye itiraz ederek, yerleşik “hayatın anlamı” kavramlarını sorgulayıp özgürlüğün sadece “rekabet etme özgürlüğü” olarak anlaşılmasına da karşı çıkıyorlar.⁷⁹

City Plaza’yı mükemmel bir “somut ütopya” olarak tasvir etmek istemiyoruz.⁸⁰ Elbette, Lafazani’nin projenin “laboratuvar koşullarında” yürütülen bir deney gibi ele

⁷⁸ Yazarların Lafazani ile mülakatı.

⁷⁹ Leo Panitch, *Renewing Socialism: Transforming Democracy, Strategy and Imagination*, Pontypool: Merlin Press, 2008, s. 181.

⁸⁰ Blochvari “somut ütopyalar” hakkında: Uri Gordon, ‘Prefigurative Politics between Ethical Practice and Absent Promise’, *Political Studies* 66(2), 2018, s. 521-637.

alınmaması gerektiğini kabul ederken söylediği gibi, çelişkiler ve içsel mücadeleler mevcut. City Plaza'nın, kendi içindeki dışlamaların yanı sıra hem mülteciler hem de mültecilerle dayanışmacılar arasındaki sıkıntılardan, güç farklılıklarından, statü eşitsizliklerinden veya hiyerarşilerden muaf olmadığını haklı olarak kabul ediyor. Net bir biçimde, “nesnel anlamda hepimizin hiç de eşit olmadığını” biliyorlar.⁸¹ Örneğin, Yunan dayanışmacılar dili konuşabiliyor ve siyasal-yasal bağlama çok daha aşinalar; kentte ve ötesindeki dayanışmacı ağlarıyla bağlantıları var; yurttaşlık statüsü meseleleri veya bu statüye sahip olmamanın yarattığı belalarla uğraşmıyorlar ve bağlamı müzakere etmek açısından çok daha iyi bir konumdalar. Mülteciler ise tipik olarak itaatkâr olmayı öğrendikleri veya hizmetlere katılmaktan ziyade bunları istedikleri kamplardan geliyorlar; dayanışmacıların onları projede aktif bir rol almaya ikna etmeleri gerekiyor. Dahası, mültecilerin çoğu kendi kalışlarını geçici olarak gördükleri ölçüde, Lafazani'nin de söylediği gibi, bu biraz “kumdan kale inşa etmeye benziyor”.⁸² Lafazani de yerel dayanışmacıların ilkeli bağlılıkları sayesinde “işleyişte temel sorumluluk” üstlendiklerini ve projede “daha güçlü bir etkiye” sahip olduklarını kabul ediyor. Bu dürüst kabule rağmen veya belki de bu kabul sayesinde, proje “bir gündelik hayat topluluğu aracılığıyla, bir düzleme süreci üretmeye” çalışıyor. Aslında, City Plaza işlerin başka türlü olabileceğini gösteriyor. Tam da varlığı sayesinde (diğer, daha az ünlü işgaller ve işgal evlerinin varlığında olduğu gibi) ilksel bir “insan hakkı” olarak özel mülkiyete ve kamplarla “sıcak noktaların” göçmenleri ve sığınmacıları “ağırlamanın” tek anlamlı yöntemi olduğu yolundaki hegemonik iddialara itiraz ediyor.

Dolayısıyla, City Plaza gibi göçmen radikal demokrasi mekânları, “küresel apart-heida” katkıları ve insan onuruna ve insan haklarına karşı ihlalleriyle bu sınırlar ve kamplar dünyasına itiraz etmenin koşullarını oluşturmayı amaçlıyor.⁸³ Syriza hükümetinin reel politikasına ve işlerin başka türlü olamayacağı iddiasına itiraz ediyor. Bunu, sığınmacılık sistemi tarafından azdırılan (ve kamplarda ulusal ve etnik gruplar arasında hoşnutsuzluklara ve şiddete yol açan) ulusal ve etnik ayrışma hatları boyunca insan haklarına saygı (ve bu hakların yeniden yorumlanması) temelinde sol bir evrenselcilik ve enternasyonalizmi geliştirirken, özneliği de güçlendirecek biçimlerde yapıyorlar. Bekleyiş halinde bile hayatla dolu olan “yeni bir hayali ve pratik alternatif” ve farklılıklarla eşitsizlik biçimleri çapında (Squire'nin dediği gibi güvencesizlik ve prekarite çapında⁸⁴) dayanışma üreten bu prefigüratif radikal demokrasi deneyleri, ırkçı ve sağcı reaksiyonların “çirkin köpek ışıltısına” zemin oluşturan koşulların çoğuna da karşı çıkıyor. Lafazani'nin kabul ettiği gibi, City Plaza gibi mücadele toplulukları:

⁸¹ Lafazani, ‘Homeplace Plaza’, s. 902-3; yazarların Lafazani ile mülakatı.

⁸² Yazarların Lafazani ile mülakatı.

⁸³ Patrick Hayden, ‘From Exclusion to Containment: Arendt, Sovereign Power, and Statelessness’, *Societies Without Borders*, 3, 2008, s. 262.

⁸⁴ Squire, ‘Mobile Solidarities and Precariousness at City Plaza’.

* Hedef kitlelerine kodla konuşmak anlamına gelen bu ifade özellikle göçmen sorunu mevzu bahis olduğunda, göçmenlerin “tembelliği”nden başlayıp bir dizi olumsuz sıfatlarla anılan özellikler üretmek derilerinin renklerine kadar yükselen bir skalada ırkçılığı ve sağcılaşmayı sağlayan kodları kullanmayı ifade eder. -ed.n.

... ezilenler arasındaki eşitsizlik, hak paylaşımı ve uzlaşmaz çelişkilerle birlikte gerçekleşen inisiyatifler ve projeler. Bu çelişki sadece biz böyle olmasını istediğimiz ve başkalarını da bize katılmaya çağırdığımız için iradi biçimde yok edilemez. Bir başka deyişle, sermaye ve devletin dünyasındaki daha geniş sömürü ve egemenlik ilişkileri içindeki ‘özgürlük adacıkları’ fikrine ilişkin bir inanca sahip değil. Ama özgürleşme anlarının, toplumsal mücadelelerin yarattığı çatlaklar arasından büyüyüp gün ışığına çıktığına, imkânlar ufkumuzun genişlediğine ve bir özgürlük ve eşitlik toplumunun parçacıklarını yakalayabileceğimize dair bir inanç mevcut”.⁸⁵

Başka Türlü Olabileceğini Göstermek

Bütün bunlar iki tür soruyu ortaya koymaktadır. Birinci soru, Syriza, Yunanistan’da ki toplumsal dayanışma ağlarıyla yakın bağlar kursaydı ve geliştirseydi, Avrupa’nın caydırıcılığı önceleyen baskısına, AB-Türkiye anlaşmasını desteklemeye ve sıcak noktaları kabul etmeye karşı direnebilir miydi; dayanışma ağlarının ürettiği gerçekten var olan alternatifler, Yunanistan çapındaki büyük ölçekli kamplardan alternatifler lehine kaçınılabilmesini sağlayabilecek bir temel sunabilir miydi? Veya hatta dayanışma öznelerini STK’lar lehine kamplardan uzaklaştırmasaydı bile, farklı bir kamp modeli gelişebilir miydi veya kampların içinde bunun için en azından mücadele edilebilir miydi? İkinci ve daha az spekülâtif olan soru ise, City Plaza gibi inisiyatifler sadece “özgürlük adacıkları” olarak işlev görmeyip “imkânlar ufkumuzu” genişletecek prefigüratif siyaset biçimleri olarak işlev görecektse, bunun için hangi tür daha geniş siyasal ilişkilere, yapılara ve kurumlara ihtiyaç var? Veya “Herkes için Dayanışma” ağının ulusal koordinatörlerinden biri olan Christos Giovanopoulos’un ifade ettiği gibi: bu tür “bir öz yönetim yapısı ve dönüştürücü politikalar ve siyaset kuluçkasının”, politik anlamda “büyütülmesi” için neye ihtiyaç var?⁸⁶

City Plaza gibi prefigüratif bir pratiğin neyle ilgili olduğunu daha derinden araştırmak ve dönüştürücü potansiyelin ne olduğunu sormak anlamlı olacaktır. Prefigürasyon, statükonun kabulünün ve onu yeniden üretme suç ortaklığının reddiyesiyle başlar. Bu reddiye, hayal gücü kıvılcımlarını tetikleyen ve kendi kaderini tayin etme duygusunu karşılıklı olarak güçlendiren dayanışma ve işbirliği yoluyla, alternatif bir çözümle, alternatif bir yaşam, hayatta kalma ve sosyalleşme biçimiyle deney yapmaya yöneltir. Yani gerek City Plaza’daki mülteciler gerekse (‘prefigüratif siyaset’ kavramının yaygın olarak kullanılmaya başlandığı) 1970’lerin başlarında ev içi şiddete maruz kalan kadınlar için merkezler yaratılmasına yardımcı olan feminist kadınlar, ezilmişliğin mağdurları, kendi öznelliklerini, bir reddediş ve bazen de direniş bağlamı içinde, kendi ezilmişliklerine dair ürettikleri bir çözüm aracılığıyla ifade ederler. Bu onları hem toplumsal ezilmişlik ilişkilerinden özerk kılar hem de bir alternatifi gündelik temelde sürdürme

⁸⁵ Lafazani, ‘1.5 Years City Plaza’.

⁸⁶ Christos Giovanopoulos, ‘More than Self-Help and Organization: From Solidarity For All to a Strategy of Consolidating Material Power’, KOMVOS, 2016, komvoshub.org’dan ulaşılabilir.

kapasitesini geliştirir. Alternatifler, özgürleştirici değerlere yaslandığında, ürettikleri eylemler başkalarına hem destek hem de öykünme esinler. Prefigüratif pratikler hem bir grubun esnek biçimde hayatta kalmasına ve (güvencesiz ve sınırlı olsa da) belirli bir öz-belirleyicilik derecesi kazanmasına imkân veren maddi gücü, hem de egemen ideolojiden kopan sembolik bir siyasal gücü barındırır. Bu, güçler dengesinin insancıl çağrılar yerine somut prefigüratif pratikler yoluyla değiştirilebileceği değerlendirmesini yapabileceğimiz temeldir.

Giovanopoulos haklı olarak AB kemer sıkma önlemleri tarafından dayatılan gündelik hayat sorunlarını ele alan sağlık, barınma ve gıda gruplarından oluşan ünlü Herkes İçin Dayanışma ağının "... halkın siyasal iradesini ve bakış açısını sağlamlaştırmanın bir aracı olabileceğini" söylüyor.

"Syriza, muhalefet ve iktidar olarak, 2012'den itibaren bunu ciddiye alsaydı, maddi bir destek de üretebilirdi. [AB ile] bir anlaşmaya zorlanması durumunda bile, bu hareket Syriza'ya demokratik süreçleri ve halkın katılımını derinleştirme yoluyla oluşturacağı pratikler temelinde tasarlanan siyasetlerin bir üreticisi [olarak] daha geniş bir müzakere ve hareket imkânı sunabilirdi"⁸⁷

Bu ise sistemik değişimin koşulu olarak harekete geçirilmesi gereken iki ayrı güç türünün mevcut oluşuyla yakından ilişkili bir durum.⁸⁸ Bir yandan, City Plaza ve diğer dayanışma grupları pratiğinde inşa edilen dönüştürücü kapasite olarak güç; öte yandan, devlet üzerindeki güç dâhil, egemenlik olarak güç. Bu ikincisi, solun, partinin devletin harcama yasaları üzerindeki egemenliği yoluyla "halka götüreceği" toplumsal adaletin elde edilmesi için kullanılan geleneksel araç olagelmıştır. Egemenlik olarak güç, bazı koşullar altında, dönüştürücü kapasite gibi bir güç kaynağı haline gelebilir; "halk tarafından" veya "halkla birlikte" öz-örgütlenme yoluyla değişim. Birçok hareket inisiyatifi, baskıcı sosyal ilişkilere itiraz edip sonra bunları dönüştürürken daha önceden işbirliği içinde oldukları ilişkileri değiştirme gücünü ele geçirdiklerinde, üzerinde hiçbir güce sahip olmadıkları kurumsal, yapısal ve maddi sınırlamalarla karşı karşıya kalırlar. Bu koşullar altında dönüştürücü güçlerinin sürdürülebilmesi ve daha geniş sistemik değişime katkıda bulunması için, devlet kaynakları üzerinde denetim elde etmeye ihtiyaç duydukları sonucuna varırlar: yeniden bölüşümcü vergilendirme sistemi yoluyla kamu fonları; özel ve kurumsal sermayenin gücünü sınırlandırmak ve baskılamak için yasal eylem ve sivil inisiyatiflere dayanan alternatiflerin boy verebileceği kamusal ve toplumsal alanların yaratılması.

Dönüştürücü kapasite olarak güç ve egemenlik olarak güç arasında yapılan bu ayırım ve her türlü toplumsal değişim için her ikisinin de gerekli olduğunun kabulü, siyasal partinin ilerici siyasal dönüşüm üzerinde uzun bir geçmişe dayalı olan tekeline meydan okumaktadır. Amacına ulaşmak için, gücü farklı türden, kendi denetiminden ve patronajından özerk diğer toplumsal öznelerle paylaşması gerektiğini açıkça ve

⁸⁷ Kolokotronis, 'Building Alternative Institutions in Greece: An Interview with Christos Giovanopoulos'.

⁸⁸ Hilary Wainwright, *A New Politics From the Left*, Cambridge: Polity Press, 2018.

bilinçli biçimde kabul eden, toplumsal adalet için mücadele eden bir partiyi ima etmektedir. City Plaza bu iki güç türünün nasıl birleşebileceği ama birleşemediğinin bir örneğini sunmaktadır. City Plaza aktivistleri Atina’da mülteciler ve göçmenler için 200 daire sunabilecek dört büyük binayı belirleyip Syriza’ya bu binaları alıp City Plaza’yla aynı biçimde mültecilere sunmasını önerdiler. Lafazani ne olduğunu anlatıyor:

Syriza ‘evet, evet, elbette yapacağız. Önerileriniz için teşekkürler’ dedi. Üç ay sonra yeniden sordüğümüzda, ‘Evet bunu yapmak istiyoruz, ama küçük bir bürokratik sorun var, üç aya kadar halledilmiş olacak’ dediler. Üç ay sonra: ‘evet istiyoruz ama bürokratik meseleyi çözemiyoruz. Üstünde çalışıyoruz’. Ve sonra hiçbir şey yapmadılar. Asla hayır demediler. ‘Evet, ırkçılık karşıtı hareketle birlikteyiz. İşçi haklarını destekliyoruz. Biz sol bir hükümetiz’ dediler. Ama her zaman bir mazeret buldular”.⁸⁹

Ama mazeretlerin arkasında daha derin bir sorun var: onların, partinin, sahiden önemli olan tek özne olduğu varsayımı. Hareketler, dayanışma inisiyatifleri ve radikal kampanyalar partiye göre önemsiz; en fazla bir destek kaynağı. Syriza, gücü paylaşma ve köklü toplumsal-siyasal dönüşümler elde etmek için gereken tek güç türünün yasama mevki olmadığını kabul etmekte gösterdiği bu doğuştan yeteneksizlik konusunda yalnız da değil. Syriza, yirminci birinci yüzyılın başlarında, hem şirketlerin yönettiği küresel piyasanın hem de ABD emperyalizminin dayatmalarına karşı ilk muhalif beyanlarında hem de toplumsal hareketlerin “seçim zeminindeki sesi” olma ve örgütlemelerini hareketin aktivistlerine ve önderlerine açmaya yönelik çalışmalarında, yirminci yüzyılın Sosyal Demokrat ve Avrokomünist solundan kopma iddiasında bulunan birkaç partiden birisiydi (diğerleri arasında İtalya’daki Rifondazione Comunista, İspanya’daki Podemos, Portekiz’deki Bloco Esquerda var). Toplumsal hareketlerin, özellikle de şirketlerin yönettiği piyasaya ve onun demokrasiye, işçi haklarına, daha genel olarak insan haklarına ve gezegene karşı ortaya koyduğu tehditlere karşı yüzyılın başında gelişen anti-kapitalist, karşı-küreselleşme hareketin partisi olmak konusunda güçlü iddialarda bulundular. Birçok harekettten gelen aktivistler pratikte hareketleri destekleyecekleri umuduyla gerçekten de bu partilere katılır veya onları desteklerken, gerçekte, parti önderlikleri toplumsal hareketlerin siyasal potansiyelini kendi baskın seçim başarısı önceliklerinin hizmetindeki seçmen desteği ve kültürel destek kaynakları olarak gördüler. Farklı bir güç kaynağı olarak bu hareketler ve bağlantı içinde oldukları prefigüratif pratikler hakkında herhangi bir kabulleri olduysa bile bu çok sınırlıydı. Sonuç, maddi bir karşı güç sağlayan ittifakların yokluğunda, bu partilerin geleneksel Sosyal Demokrat solla aynı tavizlerin bir kısmını vermesi ve süreç içinde kendi altlarını ciddi biçimde oymaları oldu.

Syriza önderliğinin eski üyelerinden biri olan Andreas Karitzis, Syriza’nın bir kez iktidara geldiğinde, kendisini “kararlar alan ve siyasal tercihlerde bulunun aktif

⁸⁹ Yazarların Lafazani ile mülakatı. Bu tür bir yanıtı adalardaki dayanışma grupları ve humaniter aktörler arasında yaygın biçimde rastlandığı bildiriliyor.

öge” olarak görüp hareket ettiğini, “hareketlerin ise desteklerini sunmalarının beklendiğini” öne sürüyor: “... bu [hareketleri] önemli ölçüde katılmalarını sağlayacak şartlarla sosyal ve siyasal mücadeleyle bütünleştirme potansiyelini sınırlandıran, temelde dışsal bir ilişki”. Karitzis’e göre ihtiyaç duyulanan bunun yerine, “hareketler, iktidardaki güçler ve devlet arasındaki ilişkiye dair geleneksel hayal gücü ve örüntülerde kapsamlı bir değişim”.⁹⁰ City Plaza deneyimi Karitzis’in “seçim siyasetine karşı çıkma değil, onu aşma ihtiyacı” tezine pratik bir anlam katıyor.⁹¹ “Sınır krizine” alternatif bir yanıtın mikro-örneği olarak neyin olabilecek olduğunu gösteriyor ve Syriza önderliği tarafından genelde (itirazla değilse bile) kayıtsızlıkla muamele edilen diğer prefigüratif pratiklerin önemine işaret ediyor. Benzer biçimde, Selanik’deki su işçileri sendikası da, bir kamu hizmetinin kamusal etkinliğini iyileştirmek amacıyla planlar geliştirmek için ‘SOS Nero’ aracılığıyla yerel yurttaşlar ve destek sunan uzmanlarla birlikte çalışmalar yaptı. Sadece suyu tam anlamıyla kamusal mülkiyet kapsamına sokmak için değil, ayrıca özelleştirmeye karşı kampanyanın genel müdür adayını desteklemek için de Syriza’nın desteğini alacaklarını varsaydılar. Lafazanın diğer mülteci merkezleri için Syriza’nın desteğini almaya çalıştıklarında anlattıkları gibi, birçok “Evet” alırken, pratikte sabit bir “Hayır” ile karşılaştılar. Kamusal su hizmetini iyileştirmeye ilişkin alternatif öneri, devlet şirketlerinin yolsuzluğa batmış etkin olmayan şirketler oldukları yönündeki yaygın eleştirilere karşı koyarak ve Selanik gibi önemli bir bölgede özelleştirmeye karşı siyasal bir seferberlik desteği sunarak, Syriza’ya Troika’nın özelleştirme planlarını reddetmesi açısından güçlü bir temel kazandırabilirdi.

Bu deneyimler Syriza’dan derin bir yabancılaşmayla sonuçlandı, ama City Plaza gibi bir deneyim veya kamusal suyu savunma ve iyileştirmeyi amaçlayan radikal kampanya, yenilmiş veya sonuç olarak sürdürülemez hale gelmiş olsa bile, katılanların zihninde böyle bir faaliyetin siyasal bir faaliyet olduğuna dair hiçbir kuşkuyla yer bırakmaz. Ve bu durum radikal sol partilerin sadece politik değişim hakkında konuşup durmakla kalmayıp bunu yaratmakta kararlı birçok idealist genç insan için bir çekim merkezi olduğu tüm ülkeler için geçerli. Çok sayıda aktivist, gerek dijital müşterekler, yeni iletişimler ve kültürel altyapılar, sağın Avrupa çapındaki yükselişi karşısındaki uluslararası ırkçılık karşıtı, göçmen yanlısı ağlar dâhil müşterekler konusundaki teoriler ve deneyler, gerekse geleneksel sendikal örgütlenmelerin çoğu tarafından desteksiz bırakılan güvencesiz işçilere ulaşan yeni sendikal örgütlenme türleri biçimindeki prefigüratif örgütlenme formlarına dair bilgisini ve pratiklerini farklı biçimlerde derinleştiriyor. Aslında dönüştürücü kapasite olarak gücü yayan ve belki de sistematikleştiren yeni bir radikal siyaset peyzajı yaratıyorlar; bu da bu siyasetin devletin ve egemen sınıfın ezici güçleriyle başa çıkamayan geçici bir parlak örnek olmak yerine bir altyapıya ve destek sistemine sahip olabildiğini sağlayabilir.

⁹⁰ Andreas Karitzis, *The European Left in Times of Crisis: Lessons from Greece*, Amsterdam: TNI, 2017, s. 49.

⁹¹ ‘Creative Resistance: An Interview with Andreas Karitzis’, Jacobin, 4 Kasım 2015.

Mevcut siyasal sistemin yerçekimi kuvvetinin yıkıcı gücüyle başa çıkabilmek için, kendimize tıpkı Avrupa solunun diğer partileri gibi radikal sol örgütlerin bir ittifakından oluşan Syriza'nın da başlangıçta bu sistemin mantığından kopmaya yönelmiş olduğunu hatırlatmak hayırlı olacaktır. Ama yine de bunu yapamadılar. Bütün hareketçi kültürleri ve katılımcı örgütlenmeleri çatırdayarak yerçekimi kuvveti burgusunun içine çekildiler. Sosyal demokrat partilerin bugün giderek ("gerçekçi" diye meşrulaştırılan) göçmen karşıtı bir tutuma sürüklenmesi, seçmenlerin göçmenler ve insan hakları pahasına aşırı sağcı partilerden umutsuzca uzaklaştırılmaya çalışılmasıyla birlikte oldu. Die Linke gibi radikal sol partilerde göç ekseninde yaşanan devasa bölünme tehditleriyle birlikte, bu durum doğrudan doğruya şu ana kadar neo-liberalizmin yükünü sırtlayan küskün ulusal seçmenlerle, korkulan ve ezilen göçmenler arasında sol politik parti dayanışmanın inşa edilmesindeki başarısızlıklara işaret ediyor.⁹² Bir yanda Syriza ve öte yandan City Plaza biçiminde yaşanan Yunanistan deneyiminden çıkarmamız gereken dersleri gösteriyor. Salt siyasal alan içinde sahiden farklı, egemenlik olarak gücün yıkıcı, kendinden-menkul kapasitelerine karşı direnebilecek hiçbir siyasal örgütlenme inşa edilemez. Kökleri sağlam bir dönüştürücü kapasite olarak güç altyapısına dayanmalı ve burada istikrar kazanmalıdır. City Plaza'nın üç yıllık deneyimi kapasitenin burada yattığını göstermektedir. Şu anda karşı karşıya kaldığımız sorun, her türlü demokratik öz-örgütlenme alanı için mücadele edilmesi gereken bir anda, bugün son derece ihtiyaç duyulan siyasal alanı yeşertecek ve bu alan üzerinde etkide bulunacak dönüştürücü kapasiteye imkân verecek bir altyapıyı inşa etmeye nasıl devam edileceğidir.

Koda

Syriza 8 Temmuz 2019 seçimlerinde Yeni Demokrasi karşısında yenildi. City Plaza oteli işgali iki gün sonra son buldu. Syriza'nın oy oranı tahmin edilen ölçüde düşmediyse de yüzde 31,5'lik oy oranı, 36,2 ile kazandığı Eylül 2015 seçimlerin yaklaşık yüzde 5 altındaydı. Esasen oy vermeyenlerin oranı yüzde 44'e ulaştı ki bu da diktatörlüğün sona ermesinden hemen sonra, ama demokratik siyasetin resmen henüz tam olarak kurulmasından önce yapılan 1974'te seçimlerinden bu yana rekor bir orandı. Birçok genç insanın oy vermediği görülüyordu. Yenilgi ciddi bir gerileme olsa da çöküş anlamına gelmiyor ve bu yazı yazılırken, Syriza önderliği saflarında partinin sosyal demokrat bir parti olarak yeniden konumlandırmasını tersine çevirmeye yönelik radikal bir düşünceye dair zayıf emareler mevcut. Seçimin bir başka çok belirgin özelliği, sağın yeniden kümelenmesi oldu. Açık faşist Altın Şafak parlamentoda yer almak için gereken yüzde üçlük barajı aşmak için yeterli oyları alamadı, ancak savunduğu temaların çoğu artık seçim kampanyası açıkça aşırı sağcı seçmenlerin desteğini kazanma çağrısına ve her türlü azınlığa yönelik saldırılara, ihtiyaç sahibi

⁹² Bakınız Lea Ypi, 'The secret by which the capitalist class maintains its power: The effect of anti-immigration rhetoric', 12 Nisan 2019, blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/the-effect-of-anti-immigration-rhetoric/ den ulaşılabilir; Karina Piser, 'The European Left's Dangerous Anti-Immigrant Turn', The Nation, 7 Haziran 2019; ve David Adler, 'Meet Europe's Left Nationalists', The Nation, 10 Ocak 2019. Ayrıca bakınız 'Germany: New Aufstehen movement of Sahra Wagenknecht is shaking up leftists', Die Weltung, 11 Ağustos 2018, www.dw.com den ulaşılabilir.

herkese karşı öfke duygusuna ve göçmenleri temel güvenlik sorunu olarak tanımlarken, insan hakları pahasına güvenliğin özelleştirilmesine dayanan Yeni Demokrasi platformunun bileşenine dönüşmüş durumda. İnsan hakları konusunu kampanya propagandalarından acımasızca çıkartarak seçim zaferi elde ettikleri de görüldü. Bunun zalimce bir gerçekliğe dönüşmesi için de çok fazla zaman geçmesi gerekmedi. Seçimlerden on gün sonra, bir başbakanlık karamamesiyle Göç Bakanlığı siyaseti yeni kurulan Yurttaş Koruma Bakanlığı kapsamında Güvenlik Bakanlığıyla birleştirildi. İnsan Hakları İçin Helenik Birlik raporuna göre, “ulusal göç siyasetinin bu bakanlık tarafından tasarlanması ve uygulanması, konunun bir güvenlik ve kamu nizamı sorunu olarak ele alınmasını sembolize ediyor”.⁹³ Aslında, yeni bakanın ilk toplantısı da “daha iyi sınır denetimi ve göç yönetimi” vaat etmesinin hemen ardından, Yunan polis yetkilileriyle gerçekleştirildi. Daha sonra, dikenli telli girişi çiçeklerle süslenmiş olan Moria kampında bir gezinti yaptı ve “ülkenin hizmet kurumlarının burada adada mülteci sorununu kapsamlı biçimde ele alacağını” duyurdu.⁹⁴

Yeni Demokrasi’nin Atina’daki “anarşistlerle” çatışarak kanunu ve nizamı yeniden tesis etmeye yönelik diğer kampanya vaatlerinin ışığında, dayanışma inisiyatiflerinin partinin seçilmesi karşısındaki ilk tepkilerinin City Plaza’yı kapatmak olması belki de şaşırtıcı değildir. Yine de, projenin kapanış açıklamasında belirtildiği gibi, 2018 Mayıs’ında, seçimlerden bir yıldan daha az bir süre önce, City Plaza dayanışmacıları aslında tüm mülteci sakinlerin onurlu alternatif konaklama imkânları bulması veya farklı bir biçimde buradan ayrılmasının ardından işgale son verme yönünde zor bir karar almışlardı. O zamanlar zaten “zor bir karar olmasına karşın, City Plaza’nın, onu aşağıdan bir örgütlenme, güvenli ve onurlu bir yaşam, bir mücadele topluluğu ve tüm topluma seslenen siyasal bir proje olarak bir örnek haline getiren merkezi ögesini koruyarak, başladığı ve devam ettiği yolu doğru biçimde sonlandırması gerektiği kararına” varılmıştı.⁹⁵

Dolayısıyla Yeni Demokrasi’nin zaferi, hızlandırmış olsa da mekânın kapatılmasının asıl nedeni değildi. City Plaza’nın kapanış açıklaması, 2018 kararının alınmasının altında yatan sebepler olarak enerjilerin tükenmesini ve kaynakların yok olmasını vurguluyor. Bu zor bağlamda aslında işgal evini ya “yasallaştırmak/normalleştirmek”, aslında STK’lar tarafından işletilen ve hükümet tarafından yönetilen bir kuruma dönüştürmek veya kapatmak gibi zor bir sorunla karşı karşıya kaldılar. Birinci seçenek, özerk siyasal bir ortak yaşam ve radikal demokrasi projesi olarak sahip olduğu statüyle temelden çelişiyordu. Bu nedenle, kapatmanın; “bir işgal evi olarak başlayıp sona ermenin” kendisinin de siyasal bir tercih olduğu düşüncesiyle sözlerine bağlı kalarak kendi belirledikleri şartlarda kapatmaya karar verdiler. Ama kapatma anı, bu tür tüm

⁹³ Hellenic League for Human Rights, ‘Press Release on the Posting of Asylum, Immigration and Prisons to the Ministry of Citizen Protection’, 17 Temmuz 2019, www.hlhr.gr/’den ulaşılabilir.

⁹⁴ Philip Chrysopoulos, ‘New Greek Government to Deploy More Police on the Streets’, Greek Reporter, 12 Temmuz 2019, greece.greekreporter.com/’den ulaşılabilir; ‘New Minister Positively Impressed by Moria Camp’, Are You Syrious? 10 Temmuz 2019, medium.com/’den ulaşılabilir.

⁹⁵ Economic and Political Refugee Solidarity Initiative, ‘Greece: 39 Months at City Plaza for Refugees Ends’, The Bullet, 15 Temmuz 2019, socialistproject.ca/’dan ulaşılabilir.

tercihler gibi, kendi belirlemedikleri koşullarda: devam eden iki boşaltma emri ve Yeni Demokrasi'nin düzenli olarak mekânın yasadışılığını ilan ettiği, "özel mülkiyetin tahribi ve "kanunsuzluk"" vurgusu yaptığı koşullarda gerçekleşti. Boşaltmanın eli kulağında görünüyordu. City Plaza açıklaması, yine, mültecilere ve göçmenlere karşı verdikleri söze devam ederek bu anı "kahramanca" beklemek mi gerektiği konusundaki zor karara işaret ediyor. Çünkü bunun yasal statüye sahip olmayanlar bakımından Yunanlı dayanışmacılar için olduğundan çok daha tehdit edici olacağını ve böyle bir boşaltma biçiminin projenin yaratmaya çalıştığı hafıza yerine olumsuz bir öncül oluşturacağını biliyorlardı.⁹⁶ Son derece dürüstçe, işgal evinin son bulmasının sebeplerini saptadılar:

...daha geniş hareketin mülteci meseleleri üzerinde, zamanın ihtiyaçlarını karşılayan etkin örgütlenme, seferberlik ve söylem biçimlerini geliştirme eksikliğine bağlı olarak. Daha geniş toplumsal hareketin birçok kesiminin, çalışmalarımızı yeni bir dinamikle ateşleyecek biçimde, projeyi desteklemeden ve/veya benzerlerini geliştirmeden, farklı derecelerde katılmaya karar verdiği doğrudur. Bunu söylerken suçu bölüştürmeye çalışmıyoruz, projenin, hareketin içindeki ideolojik-politik ve örgütsel krizi yansıtır biçimde daha geniş bir toplumsal ve siyasal sürecin parçası olduğunun ve bu sorunu bir sonraki aşamada ele almak zorunda kalacağımızın altını çizmek istiyoruz.⁹⁷

Bu açıklamanın da net biçimde kabul ettiği üzere, mücadeleler boyunca yenilenmiş dayanışma çalışmalarıyla kendi dönüştürücü kapasitelerini geliştirmeleri için sadece Syriza gibi sol siyasal partilerin değil, toplumsal hareketlerin de amaçlarını ve örgütlenmelerini yeniden köklü biçimde gözden geçirmeye ihtiyaçları var. Bu açıdan City Plaza'nın kapanış açıklamasındaki şu cümle iyimserliğe yer açabilir: "*Spiti* (ev) Plaza'ya, bu zengin deneyimi yayma, ortak mücadele biçimlerini ve mekânlarını zenginleştirme ve genişletme sözü vererek hoşça kal diyoruz"

⁹⁶ Yazarların Lafazani ile mülakatı.

⁹⁷ 'Greece: 39 Months at City Plaza for Refugees Ends'.

EĞİTİM DİSTOPYASININ ÖTESİNE GEÇMEK: HATIRLAYARAK ÖĞRENMENİN YENİ YOLLARI

Katharyne Mitchell ve Key Macfarlane

Çeviri: Nihat Koçyiğit

Gençler için, piyasa kapitalizminin son birkaç on yıllık süreci, çocukların küçük girişimciler veya “insan sermayesi” olarak veya artık nüfus ya da fazlalık olarak ele alınma ve buna dayanarak eğitime tabi tutulma sürecini hızlandırdı. Cehennemin bu ikiz biçimi, gitgide putlaştırılan insani gelişmişlik görüşü aracılığıyla kendine ifade alanı buluyorken, başarı bireyin sahip olduğu potansiyel ve üretkenliğiyle, üretkenlik ise ekonomik değer oluşumuyla ölçülüyor. Bu durum kamulaştırma, özelleştirme ve piyasa uygunluğunun gözetildiği, buna paralel bir şekilde, bu sistem içerisinde başarı sağlayabilen çocuklar yetiştirme baskısının da olduğu daha geniş bir küresel bağlamda da yaşanmakta. Reaganomi ve Thatcherizm’in ilk sarsıntılarının üzerinden kırk yıl geçtikten sonra, günümüzde yaz kamplarında sekiz yaşındaki çocuklara Mali İşler Müdürlerini (CFO) nasıl mülakata sokacaklarını, hobilerinden nasıl mali kazanç sağlayacaklarını ve nasıl başarılı işletmeciler ve yenilikçiler -veya “işletmeci yenilikçiler (biznovator)”¹ olabileceklerini öğretiyorlar. Bu sırada, sözleşmeli okul yönetimi örgütleri etkin bir şekilde, kaynakları sınırlı mahallelerdeki üstün başarı gösteren öğrencileri ve onların çocuklarıyla ilgili ebeveynlerini bünyesinde topluyor, dolayısıyla “fazlalık” çocuklar ve toprağından koparılmış devlet okulları daha bile geride kalıyor.²

David Simon’ın, belli bir ırka mensup öğrencilere ayrılmış bir devlet okulunda okuyan çocukların zorluklarla bezeli hayatları ve onlar için asla açılmayan fırsat kapılarını ele alan televizyon dizisi (aşağıda da göreceğimiz gibi, duruma uygun bir şekilde Baltimore’da geçen) *The Wire*’da bu konu detaylı bir şekilde gösterilmişti. İlerlemelerinin önüne set çekilmiş bu çocukların hayatları, günümüzde yüzlerce çocuğun yatağa mahkum olduğu, o zamanın sosyal demokrat Valhalla’sına kadar uzanıyor. Bazısı aylarca ayağı kalkamadı, bazısı yıllarca. Hepsisi göçmen olan bu çocuklar *uppgivenhetssyndrom*’dan (feragat/teslimiyet sendromu) muzdarip.³ Bu rahatsızlık, göçmen çocuklar

¹ Brendan O’Connor, ‘Starting Them Young with Capitalism’, *New York Times*, 26 May 2019.

² Diane Ravitch, *Reign of Error: The Hoax of the Privatization Movement and the Danger to America’s Public Schools*, New York: Alfred Knopf, 2013.

³ Rachel Aviv, ‘The Trauma of Facing Deportation’, *The New Yorker*, 27 March 2017.

yarınlarına dair bir güvencelerinin olmaması olgusuna tepki olarak tam anlamıyla hayatlarından vazgeçtiğinde, okula gitmek şöyle dursun; hareket etmekten, yemek içmekten aciz duruma düşüp, komaya benzer bir duruma girmeleri şeklinde ortaya çıkıyor. Irksallaşma, teftiş ve tehcir tehlikeleriyle karşı karşıya kaldıklarında uyumayı seçiyorlar.

Uppgivenhetssyndrom, belirli bazı çocukların, ölü olsun uykuda olsun, “fazlalık” muamelesi gördüğü daha büyük bir küresel distopyanın belirtisi. Küresel kapitalizm, süregelen istismar ve öteleme şiddetlerini özümseyerek ve yaşanmıyorlarmış süsü vererek, çocukların rahatlıkla gözden çıkarılabildiği bir dünya yarattı.⁴ Çocuklara fazlalık gibi davranmak demek, hayatlarının gidişatına müdahil olmak demek -bu, durdurulmuş gelişme süreçlerini de kapsar. Dengesiz küresel gelişme, bireyi aşan ölçekler üzerinden, genellikle jeopolitik açıdan ele alınır. Fakat *uppgivenhetssyndrom* rahatsızlığına sahip göçmen çocuklar için, jeopolitik ritimler -ulusaşırı göç gibi- biyolojik ritimlere yansır, onları etkisi altına alır. Söz konusu çocuklar iki defa tökezlerler: göçmen oldukları için ülke sınırlarında bekletilip, daha detaylı bir tetkike ve teftişe maruz bırakılmakla kalmazlar; bir de vücutlarının kontrolünü yitirirler. Bunun sebebi uyku halindeyken metabolizmanın yavaşlamasıdır. Rüya görürken, REM (hızlı göz hareketi) döngüsü sırasında, kaslar felç olur.

Durdurulmuş gelişmenin yolu günümüz eğitim dünyasıyla da kesişiyor. Hem devlet hem de özel okullara yönelik neoliberal piyasa istilaları, bireye özgü insan sermayesi daha etkili bir şekilde “biriktirilsin” diye çocukların yakın sosyal ilişkilerden ve yerel halktan gitgide daha fazla koparıldığı birçok bozulma türüne neden oldu. Bugünün piyasa eksenli dünyasında kişisel ve profesyonel hesaplama becerisi edinmenin, kişinin “insan sermayesini” geliştirebilmesinin gerekli bir ilk adımı olduğu varsayılıyor. *İktisadi insan* figürünün sürekli artan değer türlerine katkı sağlayan eğitim bu süreçte anahtar olarak görülüyor. Dahası, bu figür yasaklı ve sosyal olan tatsız hususlarının köstek olduğu özerk bir birey olarak algılandığı için, zaman ve mekandan kopuş bir tür özgürlük -çocuk için bir ödül- olarak algılanıp yüceltiliyor.

Power of Freedom kitabında Nikolas Rose, hem bireysel özgürlüğün, hesaplamanın ve bireysel gelişimin sorumluluklarını gönüllü bir şekilde üstlenmeyi seçmeyi hem de bunun gerekliliğini irdelemek amacıyla “sorumlulaştırma” (*responsibilization*) kavramını ortaya attı. “Sayılar ve sayıların hesaplanması teknikleri öznelleştirilmede bir role sahip -bireyi ihtiyatlı kılıyor, onu kendisinin ve başkalarının eylemleriyle ilgili çeşitli düşünme, hesap yapma, tahminde bulunma ve yargıya varma yöntemleri geliştirmeye itiyor” diye yazmıştı.⁵ Burada, bireyin kişisel hesaplarına ve insani gelişmişliğine ket vuran diğerlerinden ve böyle mekanlardan uzak durma özgürlüğüne sahip olmak söz konusu. Bu süreçler, varlıklı ve yoksul çocuklar için çok farklı sonuçlar doğursa da, genel anlamda çocukluk döneminin önemsizleştirilmesine ve sürdürülmesi

⁴ Küresel kapitalizm bağlamında “fazlalık” durumuna getirilenler yalnızca çocuklar değildir. Örneğin, bakınız: Melissa Wright, *Disposable Women and Other Myths of Global Capitalism*, London: Routledge, 2006.

⁵ Nikolas Rose, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

bir gelecek vaat etmeyen; atomize edilmiş, sorumlulaştırılmış ve asosyal yetişkinler yaratmaya hizmet etti.

Bu makalede, neoliberal eğitimin distopik dünyasını keşfe çıkarken aynı zamanda tüm Birleşik Devletler’de öğrencilerin ve öğretmenlerin sınıfları ve pedagojik uygulamaları nasıl geri aldıklarına dair örnekler vereceğiz. Bize göre, bozulmayı gidermenin yolu önümüzde serili bekliyor: gençlerin sesine kulak vererek, zaman ve mekanı radikal şekillerde günümüze uyarlamak. Walter Benjamin, *jetztzeit* kavramıyla devrimci geçmişin olasılıklarını tartıştı.⁶ Herhangi bir vulgar Marksist teleolojik ya da evrimci tarih anlayışına (“homojen, boş zaman” görüşü) bel bağlamaktan ziyade daha kaleydoskopik bir yaklaşımı -zamanda geriye giderek günümüze uyarlanabilecek devrimci düşünce ve eylem olasılıkları üretilmesini- savundu. Benjamin için, dostu Ernst Bloch için olduğu gibi, bu olasılıkların gün yüzüne çıktığı yerlerden biri çocuk figürüdür. Her iki yazar da çocukluk döneminin boşluklarına ve ritimlerine -oyuncakları, masalları ve rengarenk rüyalarına- karşı bir çekim hissetmiş, bazı zamanlarda da onların büyüü altında kalmıştır. Çoğu zaman göz ardı edilse de, Benjamin’in⁷ ve Bloch’un⁸ çocukluk dönemiyle ilgili yazıları, siyasal projelerinin daha genel hatlarının ortaya çıktığı bir mikrokozmos sağlıyor. Bloch’un bir defasında savunduğu gibi, gençlik dönemi aynı zamanda bir radikal siyasal potansiyel dönemdir.⁹ Bloch’a göre genç olmak, bir ayağın günümüzün dışına basması anlamına geliyor. Diğer geçmişlere ve diğer geleceklere açık olmayı gerektiriyor, bu zengin pedagojik olasılığı olan bir fikir. Bu makale Benjamin ve Bloch’un çalışmasındaki radikal pedagojik potansiyelden ilham alarak, özellikle siyasal olasılığın yeni biçimlerinin mekansal uygulamalar ve öğrenme yollarıyla nasıl oluşturulduğunun altını çizmek üzere yazıldı.

Kapitalizm Etkisi Altında Eğitim ve Toplum

Eğitim sistemlerinin ve üretimin iktisadi şekillerinin ifadesi konusunda ilk zamanlarda doğru kabul edilen şeyler öncelikli olarak halk eğitiminin çoğunlukla kapitalist biriktirme sistemlerini sürdürme amacıyla geliştirilmiş olduğunun incelenmesiyle ilgilienmiştir. Bu çalışmalar bütünü, halk eğitiminin ulusal sistemlerinin, kapitalizmin oluşumu sırasında nasıl üst üste bindiğini açıklayarak, üretim ve toplumsal yeniden üretim arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. En başta, sanayi kapitalizmi ve yeni bir işgücünün yetiştirilmesi arasında bir paralellik olduğu öne sürülmüştür fakat daha sonra yapılan deneysel çalışma, sınıfta geçirilen ilk senelerde öğretilenlerin, sanayi sektörü işgücünde talep görececek beceriler haline gelmesiyle doğrudan bir bağlantısı

⁶ Walter Benjamin, *Illuminations*, Harry Zohn (çev.), New York: Schocken Books, 1968, p. 261.

⁷ Benjamin’in çocukluk üzerine yazılan için bakınız: Carlo Salzani, ‘Experience and Play: Walter Benjamin and the Prelapsarian Child’, A. Benjamin ve C. Rice (eds) içinde, *Walter Benjamin and the Architecture of Modernity*, Melbourne: re.press, 2009, pp. 175-200.

⁸ Bloch’un çocukluk üzerine yazılan için bakınız: Nina Cemiloğlu, ‘Between Marxism and Romanticism: Childhood and Education in the Works of Ernst Bloch’, *folklor/edebiyat*, 24(94), pp. 217-26.

⁹ Ernst Bloch, ‘Nonsynchronism and the Obligation to Its Dialectics’, *New German Critique*, 11(Spring), 1977, pp. 22-38.

bulunmadığını göstermiştir. İkinci bir düşünce dalgası, direkt olarak kapitalist işçilerin üretiminden, kapitalist işgücünün sosyal şartlarının yeniden üretimine vurguda bulundu. Bu literatürde eğitim anahtar kontrol mekanizması, infilak etmeye hazır sınıf ilişkilerini etkisiz hale getirmeye gücü yetecek bir sosyal yönetim aracı olarak tanımlandı. Bilincin yeniden üretimiyle yakında ilgili bir kurum olarak eğitim, ikincil bir sınıf bilinci elde etmeyi amaçlayan egemen seçkin sınıf tarafından kullanılıyor, dolaşısıyla dengesiz sınıf ilişkilerinin sürmesine katkıda bulunuyor şeklinde algılanıyordu.¹⁰ Söz konusu argümanın deterministik tavrını kesin bir şekilde reddeden diğerleri, ekonominin yapılandırıcı güçleri ve bireylerin ve grupların sosyo-kültürel konumlarını kabul ettirme konusundaki eylemlilikleri arasında bir denge bulmaya giriştiler. Paul Willis'in yazdığı *Learning to Labor: How Working Class Kids Get Working Class Jobs* bu akımın klasik metni haline geldi.¹¹ Devlet okullarının hizmet ettiği tek amacın, okur yazar bir nüfus veya eğitilmiş bir işgücü yetiştirmek olmadığını ileri sürüyor ve daha genel anlamda -devlet oluşumu ve ulusal kimliğe uygun davranışlar konusunda eğitilen- belirli bir tür vatandaş yetiştirmeyle bir ilgisi olduğunu savunuyordu.

Buradan hareketle, eleştirel eğitim araştırmacıları eğitimin devletin kurguladığı biçimle ilişkilendirilmesine vurgu yapmaya başladılar. Andy Green, Avrupa ve Kuzey Amerika'da modern eğitim sistemlerinin devletin merkantilist amaçlar da dahil olmak üzere bürokratik pozisyonlar ve devlet üretim projeleri doğrultusunda gelişmesini daha da ileriye taşımanın önemli bir aracı olduğunu ileri sürmüştü.¹² Buna ek olarak, devlet okullaşma oranının yalnızca okuryazar nüfusunun veya eğitilmiş emek gücünün yaratılması meselesi olmadığını; çok daha genel anlamda, belli devlet meselelerinin oluşturulmasının imasında bulunduğu anlamına gelir -tabii ki devlet oluşumu ve ulusal yurttaşlıkla ilgili davranış normlarına göre eğitilmişler için.

Green ve diğer eğitim tarihçileri birbirinden bağımsız olarak ulus-devletin uygulamalarındaki değişiklikleri araştırırsa da birkaçı mekansal açıdan devlet oluşumuna odaklandı. Şu an, eğitim verme ve okul değişikliği yalnızca emek-sermaye ilişkilerinin doğasındaki değişiklikler ya da ulus-devletin iç oluşumuyla değil fakat aynı zamanda devletin global ekonomiyle bağlantılarının mekansal değişiklikleriyle de bağlantılı bulunuyor.¹³ Coğrafyacıların, devlete ait ve ekonomik zorunlulukların bu değişimini anlama yollarından birisi de David Harvey'nin ortaya attığı "mekansal sabit" (*spatial fix*) kavramıyla olmuştur.¹⁴ Mekansal sabit, kapitalizmin dönemsel aşırı birikim krizlerinin, durgun sermaye ve işçi birikimlerini işe yarar kılabilmek becerisine sahip yeni

¹⁰ Samuel Bowles ve Herbert Gintis, *Schooling in Capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic Life*, Chicago: Haymarket Books, 1976.

¹¹ Paul Willis, *Learning to Labor: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*, New York: Columbia University Press, 1977.

¹² Andy Green, *Education and State Formation: The Rise of Educational Systems in England, France and the USA*, New York: St. Martin's Press, 1990.

¹³ Katharyne Mitchell, 'Educating the National Citizen in Neoliberal Times: From the Multicultural Self to the Strategic Cosmopolitan', *Transactions of the Institute of British Geographers*, 28(4), 2003, pp. 387-403.

¹⁴ David Harvey, *Limits to Capital*, Oxford: Blackwell, 1982.

yatırım alanlarının yaratılmasıyla geçici bir şekilde çözümlenebileceği düşüncesidir. Harvey'ye göre, bu strateji özellikle ABD'de, uzun süren bir savaş sonrası buhranını takiben ekonomide yaşanan stagflasyon sırasında 1970'lerde önemli hale gelmiştir. Ulus çapında üretim sistemleri çağın gereksinimlerini karşılayamaz hale gelince, devletler ekonomilerini şahlandırma gayesiyle neoliberal serbest-piyasa politikaları öne sürmeye başladılar. Bunlar da, dünya çapında ucuz işçi ve kaynak aramaya koyulmasıyla, sermayenin sınırlar arasında hızlıca akmasına olanak sağlayan deregülasyon ve özelleştirme aracılığıyla yeni küresel "sabitlerin" ortaya çıkmasına ortam hazırladı. Yıllar boyunca, bu ekonomik esneklik ve coğrafi anlamda açılma dengesiz küresel gelişmede çok büyük oranda artışlar meydana getirdi.

Eğitimdeki son değişiklikler, bu coğrafi geçişlerin bir parçası olarak kavranabilir. Kapitalizmin gerilimlerinin, okul çocuklarının zihninde ve vücudunda yankıları hissedilir. Eğitim öğretim, yeni ekonomik stratejilerinin keşfedildiği, ufak değişiklikler uygulandığı ve içselleştirildiği bir bölgedir. Aynı zamanda, bu stratejilerin küresel bağlamda büyüüp serpilebileceği bir daldır da. Yeni nesil öğrenciler taze sermaye yatırımı döngülerine doğrudan fırsatlar sağlar, günümüz ABD'sinde yükseköğretim mezunlarının ödemekle yükümlü olduğu toplamı milyarlarca dolara denk düşen okul borçları buna kanıt niteliğindedir. Toplum düzeyinde eğitim sistemleri genç bireyin gelişimini daha büyük bir kütlenin gelişimiyle bir tutmak üzere çalışır. Bahsi geçen ikinci olgu uzun bir zamandan beri ulusal "ilerleme" rotasını da kapsıyor, gitgide artan bir şekilde öğrenciler de küresel kapitalizmin düzensiz ritimlerinden muzdarip oluyor. Bireysel düzeyde ise, çocuk gelişiminin *amacı* "boşta salınan" küresel girişimcilik ile, en iyi olduğu düşünülene yatırım yapılarak sonlandırılıyor. Ama her bir girişimci çocuğa karşılık olarak, diğer birçok çocuk eğitim sistemlerinin ve diğer kurumların başarısızlığı sebebiyle "fazlalık" veya "artık" konumuna düşüyor.¹⁵ Bu çocuklar yaşları ilerledikçe kayıtlı ve kayıtdışı ekonomiye ucuz, hapisane sistemini de kapsayan gözden çıkarılabilir işgücü kaynakları sağlayacaklardır. Genç nüfusu kapitalist toplum için tehlike anı konumuna getiren, bu süregelen suçlama düzeninin tam da kendisi. Genç nüfus yeni enerji ve büyüme kaynağı sunuyor; var olan sosyal ilişkilerin yenilendiği (yenilenemezse), bir nesilden sonraki nesle aktarıldığı canlı bir kanal onlar.¹⁶

Çocuk Girişimci ve Mikrotoplum

ABD'deki öğrenci kredisi borcu şu an 1.5 trilyon doları aşıyor, açıkça görülüyor ki yüksek eğitim sistemi sürdürülebilir değil. Gelecek de o kadar parlak gözüküyor. Geleneksel kredi yapılanmalarından, Gelir Payı Anlaşmaları veya GPA'lar (*Income Share Agreements*) olarak bilinen, alıcıların borçlanmaktansa geleceklerinin bir kısmını ortaya koymaları üzerine tasarlanmış bir yönelmede bulunmalarının ilk adımları atılıyor.¹⁷

¹⁵ Cindi Katz, 'The Angel of Geography: Superman, Tiger Mother, Aspiration Management, and the Child as Waste', *Progress in Human Geography*, 42(5), 2018, pp 723-40.

¹⁶ Key MacFarlane, 'Children of the Grave', *Human Geography*, 12(1), 2019, pp. 73-77.

¹⁷ Malcolm Harris, 'What's Scarier Than Student Loans? Welcome to the World of Subprime Children', *The New York Times*, 11 May 2019.

GPA'lar başarılı olursa, çocuklar gelişim yıllarını kendilerine kredi verebilecek kaynakların dikkatini çekebilmek için profil oluşturarak geçirmek durumunda kalacak; çocukları başarı sıralamasına koyan algoritmalar, ebeveynlerin ve eğitimcilerin yatırım puanlarını ve maddi izdüşümlerini düzeltmeye teşvik edeceği, aksi durumda akıbetleri uğruna daha yüksek faiz oranları ödemek durumunda kalacak, risk teşkil eden “eşikaltı” öğrencileri tek tek belirleyecek. Çocukluk dönemi koca bir hayata atılım savaşı haline gelecek.

Algoritmalar üzerinde hala çalışılıyor olsa da gelecek çoktan şekillenmeye başladı. Tüm dünyada çocuklar, gitgide daha erken yaşlarda “çocuk girişimciler” olmaya özendiriliyor. Yeni eğitim ürünleri, hizmetleri ve programları yalnızca, eğlenceli eğitim sektörünün 1970’lerden beri yaptığı gibi çocukların zekasını değil mali idrakını da kuvvetlendiriyor. Bebek Einstein yerini Bebek Milton Friedman’a bıraktı. Örneğin çocukların mali okuryazarlık edinmesine hizmet eden, sayıları gittikçe artan örgütler var. Brain Arts Products yaşları üçle beş arasında değişen çocuklara paranın ne olduğunu ve “nasıl alışverişlik oynanacağını” öğreten bir program sunuyor.¹⁸ Benzer bir şekilde, “My Classroom Economy” “çocuklara eğlenceli ve deneyimsel bir şekilde finansal sorumluluk almayı öğrettiği” iddiasında bulunuyor.¹⁹ Her K-12 öğretmenin ücretsiz bir şekilde indirebileceği bu program, bir gerçek dünya ekonomisi simülasyonu sunmak için tasarlanmış. Her yaş grubunun okul “doları” kazanıp sınıflarında kendilerine masa kiralaması; ortaokula geçince de elektrik faturası ve vergi ödemesi gerekiyor. Dışardan çok fazla müdahale edilmesine ihtiyaç duyulmayan, tam bir iç işleyişe sahip bir pazardan bahsediyoruz. İnternet sitesinde belirtildiği üzere “programın güzelliği [mali anlamda] bir şeyler öğretilmesinin lüzumunun olmamasında, çocukların bu deneyimi tek başlarına yaşayıp, öğrenme eylemini bizzat gerçekleştirmelerinde yatıyor.”²⁰

Her geçen gün finansal sorumluluk çocuklara bir “mikrotopluma” biraz itekleyerek sokulmalarıyla öğretiliyor. George Eichmond eğitimde mikrotoplum yaklaşımını ilk olarak 1960’ların sonlarında Brooklyn, New York’ta beşinci sınıflara öğretmenlik yaparken yaşadığı zorluklar sonucunda geliştirdi. Sınıfın boyutları küçültülmüş -paranın, işlerin ve bir piyasa sisteminin olduğu- bir yetişkin dünyası haline getirilmesinin öğrencilerin, mesleki fantezilerini tadarken aynı zamanda öğrenmeye daha çok motive olmalarına yardımcı olduğunu fark etti.²¹ 1973’te edindiği deneyimle ilgili bir kitap yayınladı, adı *The Micro-Society School: A Real World in Miniature*. Daha sonra, 1991’de Richmond ve eşi, günümüzde de “çocuklara okullarında kendi dünyalarını kurmalarına yardımcı olmaya” devam eden MicroSociety, Inc.’yi kurdu.²² İnternet sitesinde mikrotoplum, “hükümet merkezinin olduğu, girişimler yapılabilecek, kar amacı gütmeyen örgütlerin, tüketici pazarının, üniversitenin ve insanların buluşma noktası olabilecek” yerlerin de bulunduğu “gelişmekte olan bir modern zaman metropolü”

¹⁸ Brain Arts Productions, ‘Programs’, brainartsproductions.org/programs

¹⁹ My Classroom Economy, ‘What is My Classroom Economy?’, bakınız: www.myclasroomeconomy.org

²⁰ My Classroom Economy, ‘Grades K-1’, bakınız: myclasroomeconomy.org/grades/gradek-1.html

²¹ Cary Cherniss, *Social Change and the MicroSociety Program*, Thousand Oaks: Corwin Press, 1973.

²² MicroSociety, bakınız: www.microsociety.org

olarak tanımlanıyor.²³ Elde edilen sonuç ise “gerçek dünyaya özgü iktisadi sistemlerinde içsel başarı tetikleyicilerinin yansıtılabildiği, itinayla denetlenmekte olan bir ortam”. Durum daha basite indirgenecek olursa, mikrotoplum öğrencileri aşırı rekabetin hakim olduğu küresel ekonomide başarı sağlayabilecek, “sorumluluk sahibi dünya vatandaşları; dinamik iş ortakları ve iletişimciler” formuna sokma derdindedir.

Son yıllarda, mikrotoplumun özellikle girişimcilikle bağlantısı ağır basmaya başladı. 2015’te Austin’in David Crockett Lisesi ve buraya insan kaynağı sağlayan (*feeder*) ilk ve ortaokulları, ABD’deki ilk K-12 devlet okulu girişimcilik yolunu sunan Student Inc. programını benimsedi. Bu program, her yaş grubundan öğrencinin çeşitli işler yönettiği mikrotoplum düşüncesini yansıtıyor.²⁴ İlkokulda güzel sanatlar ve el sanatlarının dahi bir pazarı var. Cunningham İlkokulu’nun öğretmenlerinden biri sınıfının “yapraklardan insan yapmalarını” şöyle anlatıyor: “Yaprakları koparıyoruz, gerçek yapraklar, sonra da onları uhuyla kağıda yapıştırıyoruz, suratlarını da yaptıktan sonra onları satışa çıkarıyoruz.”²⁵ Lise çağına geldiklerinde çocuklar yatırım uğruna rekabete girer hale geliyorlar. ABC’de yayınlanan *Shark Tank* programındakine benzer bir ortamda çocuklar, işletmelerini idare edebilmek üzere son sınıf “hızlandırma dersi” almadan önce, fikirlerini yerel bir kapitalist kuruluşun görüşüne sunuyorlar.

Çocuk girişimcilerin eğitimi yalnızca sınıfta verilmiyor. Şu an özel olarak çocuklar için tasarlanmış birçok finansal okuryazarlık uygulamaları mevcut. PiggyBot, iAllowance ve Bankaroo gibi uygulamalar, çocukların cep harçlıklarını, harcamalarını ve birikimlerini takip etmesini teşvik ederken, ebeveynlerin çocuklarının her bir işlemini izlemesine de olanak sağlıyor. Hatta bazıları ebeveynlerin çocuklarına hatırlatma yazıları göndermesine ve onlara mükafatı olacak görevler vermesine de imkan sağlıyor. (Okul öncesi yaştakilere ve daha büyüklere yönelik olan) FamZoo uygulaması ebeveynlere “sizler ‘bankacı’, çocuklarınızsa ‘müşterileriniz’” diyor. Gururlu bir şekilde amaçlarının “çocukları ileride kendilerini içinde bulacakları mali savaşa hazırlamak” olduğunu ileri sürüyorlar. Makul yatırım kararları almak da buna dahil. Örneğin BusyKid uygulaması çocukların her hafta ödeme gününde alacakları, evde yaptıkları işler karşılığında kazandıkları harçlığı, gerçek borsa yatırımı yaparak ve hayır kuruluşlarına bağışta bulunarak kullanmalarına izin veriyor.

Okul-içi programlarına benzer olarak, My Classroom Economy ve Student Inc. gibi finansal okuryazarlık uygulamaları adeta bir mikrotoplum inkübatörü yaratıyorlar; ortaya çıkan şey gerçeğinden farksız ve hatta daha az “gerçek dünya” sonucu doğuran türden. Star Banks Adventure, GreenStreets: Unleash the Loot ve Renegade Buggy gibi olan bazıları, interaktif oynayıyla girişimciliğin öğretildiği, her şeyiyle yepyeni dünyalar yaratıyor. Son verilen örnekle ilgili, oyuncular “süperşarjlı” bir alışveriş arabasıyla kentsel bir bölgeye zum yaparak, çeşitli eşyalar, altın veya kupon topluyor.

²³ MicroSociety, ‘The Microsociety Model’, www.microsociety.org/the-microsociety-model

²⁴ Tom Foster, ‘Inside the Schools That Want to Create the Next Mark Zuckerberg -Starting at Age 5’, *Inc.*, March 2017.

²⁵ Kate McGee, ‘Austin High Schoolers to Practice Life Skills As Entrepreneurs-in-Training’, *KUT*, 11 November 2015, bakınız: www.kut.org

Uygulamanın internet sayfasında “akıllı tüketici stratejileri” uyguladığınızdan ve “her bir öğenin boyunu karşılaştırdığınızdan, toptan alım yaptığınızdan ve aynı zamanda kuponlarınızı kullandığınızdan, promosyonlardan yararlandığınızdan” emin olun diye yazıyor. Tasarruf yaparak, “yokuş aşağı son hızda gittiğiniz” sırada “ödeme kahramanı” olabilirsiniz.

Renegade Buggy gibi uygulama oyunlarının yüksek akış hızı, çocukluk döneminin metalaştırılmasına olduğu gibi, bir de bu dönemin göz açıp kaparcasına bir süratle geçip gitmesine de işaret eder. Uygulamalar, eğitim programları ve kredi yapılanmaları aracılığıyla, çocuklar dikkatlerinin bir kısmını bilgi ve oyunların yüksek hızlı ekonomisine yöneltmişken, girişimci yetişkinler olmaya itilirler. Çocuk girişimciliği yücelten çoğu grup, iş geliştirmenin ne kadar eğlenceli ve ödüllendirici olduğu vurgusunda bulunuyor. Aynı zamanda, çocuk girişimcinin ekonomik bir gereklilik olduğu dile getiriliyor. *Kidpreneurs: Young Entrepreneurs with Big Ideas!* (Çocuk Girişimciler: Büyük Fikirleri Olan Küçük Girişimciler!) kitabının internet sayfasında şöyle yazıyor: “Dünya değişiyor, çocuğunuz buna ayak uydurabilecek mi?” Çocuklar, olur da hızlanmazlarsa geriye düşecekler ve yarış dışı kalacaklar. Ekonomik yönden bakıldığında, çocuk girişimci ve mikrotoplum o eski pırıltısını hızla yitiriyor. Esasında her neyseler dışarıdan da öyle gözüküyorlar: sermaye birikiminin süregelen krizini çözmeye yönelik ortaya atılmış fena stratejiler. Artık değer ortaya çıksın ve üzerinden fayda sağlansın diye zaman ve mekanın ortadan kaldırılmasına -veya *minyatürleştirilmesi*- yönelik sonu gelmez ihtiyacı yansıtıyorlar. Fakat zamanın ve mekanın sıkıştırılmasının bir bedeli var. Belli bir sayıda çocuk girişimciliklerinden hızla sonuç elde ederek (ebeveynlerinin) hayallerini gerçekleştirmek konusunda başarıya ulaşsa da katbekat fazlası tutuklanıyor, ilerlemesi sekteye uğruyor, defediliyor veya daha kötüsüyle yüzleşmek zorunda kalıyor.

Gözden Çıkarılan Çocuk: Minyatürdeki Şiddet

Öğrencilerin yüzde 53’ünün düşük gelirli olarak kaydedildiği, yüzde 79’unun siyahi olduğu Baltimore’daki devlet okullarında dördüncü -ve sekizinci- sınıfların yalnızca yüzde 13’ü yeterli okuma düzeyine sahip.²⁶ Baltimore yıllardan beri, özellikle yoksul ve ağırlıklı olarak siyahi insanların bulunduğu, evlerin yıkılmaya; altyapının çökmeye yüz tuttuğu, olumsuz yönde bölge ayrımcılığına maruz kalan ve yenileştirme çalışmalarının sürekli ertelendiği mahalleler çocukluk çağında yaşanan kurşun zehirlenmesi vakalarıyla anılıyor. Son yıllarda azalsa da Baltimore’da kurşun zehirlenmesinden muzdarip çocukların sayısı ulusal oranın neredeyse üç katı.²⁷ Bu durum 2015 yılında, Freddie Gray’in polis tarafından katledilmesinin hemen ardından, çocukluğunu geçirdiği evde büyük miktarda söz konusu ağır metale maruz kaldığının ortaya çıkmasıyla

²⁶ Liz Bowie, ‘Baltimore Students Score Near Bottom in Reading, Math on Key National Assessment’, *The Baltimore Sun*, 10 April 2018.

²⁷ Anna Maria Barry-Jester, ‘Baltimore’s Toxic Legacy of Lead Paint’, *FiveThirtyEight*, 7 May 2015, bakınız: fivethirtyeight.com

birlikte kendine ulusal haberlerde yer buldu.²⁸ Gray, Baltimore’da 1993 ve 2013 yılları arasında, oldukça tehlike arz eden bir biçimde kanında yüksek oranda kurşuna rastlanan 65,000 çocuktan biri.²⁹ Kurşuna erken maruziyet çocuklarda görülen; aralarında sinirsel gelişimde, dikkat ve hafıza oluşumunda aksamalar da olan birçok sayıda zihinsel ve davranışsal bozuklukla ilişkilendiriliyor.

Böylece ırklarından dolayı ayrılmış kitleler -hücresele bir düzeyde- durdurulmuş gelişmenin bir başka türüne daha tabi tutuluyor. Baltimore’de kurşun maruziyeti yalnızca evde değil okulda da meydana geliyor. 2007’de yetkililer içerisinde yüksek oranda kurşun tespit ettikleri için şehrin okullarına giden suyu kesme kararı aldı.³⁰ Baltimore’daki çoğu devlet okulunda bugün bile hala susuzluk, şişelenmiş su içerek gideriliyor, bu da devamlı olarak ortada bir insanlık krizi olduğu veya savaş alanında olduğu hissi veriyor. Bu Baltimore’daki eğitim faaliyetlerinin bitikliğini gözler önüne seren örneklerden yalnızca biri. Altyapıda yaşanan aksaklıklardan doğan bazı senaryolar ciddi anlamda kıyameti andırıyor. Örneğin, Ocak 2018’te, şehrin üçte birinin ısıtma sistemleri arıza verdi. Sınıflarda çocuklar, okullar kapanma kararı alana kadar montları üzerlerinde birbirilerine sokularak donmama savaşı verdiler.³¹ Sadece birkaç ay sonra, bazı okullar yeniden kapatılmıştı, bu sefer sebep aşırı ısınma ve havalandırmanın olmayışydı.³²

Bu tür, ırka özgü eğitim distopyasının sayfalar süren bir geçmişi var. Beyaz göç, negatif yatırım, ucuza kapama, ırk ayaklanması, denetimsiz üretim ve mutenalaştırmaya yeniden başvuru birçok diğer pas kuşağı şehri gibi Baltimore da hiçbir zaman tam anlamıyla düzelmedi. Yoğun ırksallaştırma ve kronikleşmiş yetersiz yatırım şehir peyzajını şekillendirmeye devam ediyor. Her yeni nesille birlikte genç nüfus bu cehennemi yeniden yaşamaya itiliyor, onlarca yıldır süregelen ırksallaşmış ve sınıf farkına dayalı şiddet, şehir peyzajına; tahribata uğramış okul binaları ve pis su kaynakları olarak nüfuz etmiş durumda. Bu tatsız mirasların birkaçının denk geldiği bir yer de sınıflar. Richmond’ın tasavvur ettiği kozmopolitan mikrotoplumlardan ziyade Baltimore’daki devlet okulları, artmaya devam eden şiddet olayları vakalarının yoğunlaştığı bölgeler haline geldiler. Öğrenme alanlarında ve çocukların bedenlerinde küçük çapta vuku buluyorlar. Tarih, nesillere ve insan ürünü çevreye doğrudan etki ettiğinde, Baltimore’un eğitim sistemi, “doğal felaket”, dolayısıyla da kaçınılmaz görünebilir. Kurşun zehirlenmesi rahim içinde meydana gelebileceği için, bu tür felaketler temelde nesiller arasında aktarılır. ırksallaşmış şiddet yapıları biyolojik bir düzeye yayılır, bizzat “doğada” kendini tekrarlar. Bu, sermaye için bulunmaz bir nimettir. Zira özellikle Baltimore

²⁸ Key MacFarlane, ‘Rites of Passage’, *Ultra*, 12 May 2015, bakınız: www.ultra-com.org

²⁹ Maryland Department of the Environment, ‘Childhood Blood Lead Surveillance in Maryland: Annual Report 2013’, July 2014, bakınız: mde.maryland.gov

³⁰ Liz Bowie, ‘Water From a Fountain? Not in Baltimore City Schools’, *The Baltimore Sun*, 9 April 2016.

³¹ Christine Hauser, ‘Baltimore City Schools Are Without Heat, Prompting Protests From Teachers and Parents’, *The New York Times*, 4 January 2018.

³² Liz Bowie, ‘Baltimore City, County School Systems Working to Install Air Conditioning at Every School’, *The Baltimore Sun*, 6 September 2018.

gibi sanayi sonrası dönemi şehirlerinde görülen kitlesel zehirlenmeye ve altyapısal bozulmaya bağlı hayati tehlike arz eden durumlar, sağlık hizmetleri ve çevreyi koruma hizmetleri gibi büyüyen endüstrilere ivme kazandırmaya hizmet eder.³³ Baltimore’da ve dünya çapında devam etmekte olan sermaye birikimi gitgide daha fazla şekilde, bazı bünyeleri -özellikle çocuklarını- hastalığa ve ölüme karşı koyamayacak hale getirmekten medet umuyor.³⁴

Sınıfları, Toplamları ve Çocukluk Dönemini Geri Almak

Çocuklara ve gençlere birçok yönden ateş açılmış durumda fakat sayısı her geçen gün büyüyen, iyi örgütlenmiş ve kararlı bir ebeveyn ve öğretmen ağı var ki onlar bu saldırıları savuşturuyor. Ocak 2019’da, 30.000’den fazla öğretmen ve okul çalışanı, okullardaki hali hazırda mevcut danışman, hemşire ve kütüphane görevlisi sayısının yetersizliği ve sınıf mevcudunun durmadan artması gibi sorun teşkil eden unsurlar barındıran çalışma şartlarını protesto etmek amacıyla greve gitmeye karar verdiler. Bir öğretmenin konuyla ilgili ifadesi şöyle: “her gün travmaya uğramış veya zorluklarla boğuşan öğrencilerin dersine giriyoruz, dolayısıyla toplumumuzun gelişmesi gayesine adeta bir tutkuyla bağlıyız”.³⁵ Yeni Zelanda ve ABD’de bulunan aynı tutkuya sahip öğretmenler de 2019’un ilkbaharında, fazla sınıf mevcudu, lüzumsuz sayıda evrak işi, yetersiz hizmet elemanı ve düşük ödeme almaları gibi benzer türde problemler yaşadıklarını ileri sürerek greve gittiler. Bir ilkokul öğretmeni, “öğretmenlerin perişan durumda” olduklarını ifade ederek hükümetten “öğretmenlerin ve geleceğin yetişkinlerinin akıbeti için” okullara ve topluma yatırım yapmasını talep etti.³⁶ Bu eylemleri takiben 2018’de dört kıtada çok sayıda öğretmen ayaklanması yaşandı.³⁷

Öğretmenlerin çalışma şartları ve yaşam şartları arasındaki bu ilişkiye çoğu ebeveyn kayıtsız kalmayarak onların işyerlerinin ve bölge halkının istikrarlı erozyonuna karşı verdikleri mücadelede yanlarında bulundular. Örneğin, “Parents Across America” (*Amerika’daki Ebeveynler*) adlı ulusal hareket şu an hem çocukların hem de öğretmenlerin yaşam alanlarını ve hayatlarını etkileyen eğitim “reformlarının” tepeden gelen bir direktifle zorla kabul ettirilmesini reddetmek amacıyla ebeveynler tarafından düzenlendi. Bu sosyal hareket, işbirliği yoluyla okulların özelleştirilmesine ve paket müfredatlar gibi vasıfsızlaştırıcı süreçlere meydan okuyarak aktif bir şekilde ebeveynleri devletin “bölümleriyle” birleştiriyor.³⁸ Tüm bunlar olurken, Amerikalı öğrencilerin her

³³ Key MacFarlane, ‘Time, Waste, and the City: The Rise of the Environmental Industry’, *Antipode*, 51(1), 2019, pp. 225-47.

³⁴ James Tynes, *Dead Labor*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2019; Matthew Sparke, ‘Austerity and the Embodiment of Neoliberalism as Ill-Health: Towards a Theory of Biological Sub-Citizenship’, *Social Science and Medicine*, 187, 2017, pp. 287-95.

³⁵ Holly Yan, ‘The LA Teachers’ Strike Ends after Union Approves Deal with School District’, *CNN*, 22 July, 2019.

³⁶ Eleanor Ainge Roy, ‘New Zealand Schools Hit by ‘Mega-Strike’ as 50,000 Teachers Walk Out’, *The Guardian*, 28 May 2019.

³⁷ Eric London, ‘Teachers’ Rebellion Spreads on Four Continents’, *World Socialist Web Site*, 28 March, 2018, bakınız: www.wsws.org

³⁸ Bakınız: Parents Across America, parentsacrossamerica.org

geçen gün sayısı artan, federal yönetimin zorunlu kıldığı İngilizce, matematik, sosyal bilgiler ve fen bilimleri sınavlarına (birtakım eyaletlerde başka dersler de bu gruba dahil) hazırlanmak için gitgide daha fazla zaman ayırımlarını zorunlu kılan, güya belirleyici sınavların kaldırılması için ebeveynler, öğretmenler ve öğrenciler de güçlerini birleştirdi. Bu sınavlar çocukların sınıflarını geçme durumlarını etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda öğretmenlerin değerlendirilmesinde ve alacakları maaşın belirlenmesinde rol oynuyor ve hatta -daha sıklıkla yoksul ve azınlık mahallelerindeki- okulların bir “başarısızlık” girdabına sürüklenmesine, çoğunlukla da kapatılmalarına ortam hazırlıyor. Okulların kapatılmasını takip eden mülksüzleştirme ve mutenalaştırma gibi doğal akışa bağlı süreçler; Chicago, Detroit, Newark, Oakland ve Philapelia şehirlerinde görülmüştür.³⁹ Bu manevraların karşısında duran on binlerce öğretmen ve öğrenci, ölçünleştirilmiş sınavların uygulanmasını reddettikleri, kamusal alanda sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunacakları, söz konusu muhalif görüşlerini sokaklarda ve sosyal medya üzerinden beyan edecekleri “United Opt Out” hareketi altında birleşti. Karşı çıkılan tek şey sınavlar değildi, bu gruba adaletsiz ve genellikle korkunç şartlar altında olan okullar ve öğrencileri de dahildi. Bir öğretmen konuyla ilgili şu yorumu yapmış: “Neden -en başta belirlediğimiz- standartlar “okula gelen her çocuğun karnı tok olacak, hasta olmayacaklar, kitap bulabilecekler” yönünde değil? Bunlar harika standartlar fakat bunları sağlamaya gücümüz yetmiyor”.⁴⁰

Çocukluk döneminin hızlandırılmasının ve metalaştırılmasının karşısında durmak kendine eşit sayıda ifade alanı ve yöntem bulabilir. ABD ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde evde öğretim revaçta. Evde öğretimin esnekliği bazı ebeveynlere çocukları için daha çok girişimcilik etrafında konumlanmış bir müfredat hazırlamasına ortam sağlarken,⁴¹ diğerlerinin çocuk girişimciliğe meydan okumasına müsaade ediyor. Claire Mumford gibi ebeveynler için evde öğretim çocukların “tüm gün floresan ışığı altında, bilgisayar ekranı karşısında sıralarında oturmaya zorlandığı, dışarı çıkmalarına neredeyse hiç izin verilmeyen” okulların “bunaltıcı” ortamına bir alternatif sunuyor.⁴² Bu distopyayı terk eden Mumford’ın çocuklarının şu an “rahatlamaya ve çocukluklarını yaşamaya -ormana gitmeye, çadır kurmaya ve kendilerini heyecanlandıran şeyleri öğrenmeye- vakitleri var. Benzer bir anlayışla, ABD’de giderek büyümekte olan “serbest ebeveynlik” hareketleri çocuklara dijital reklamcılık, telefon uygulamaları ve sosyal medyanın dikkat ekonomisinden uzakta; daha fazla bağımsız kararlar almalarını ve dışarı çıktıklarında daha özgür olmalarını mümkün kılmaya uğraşıyor.⁴³

³⁹ Pauline Lipman, *The New Political Economy of Urban Education: Neoliberalism, Race, and the Right to the City*, London: Routledge, 2011.

⁴⁰ Allie Bidwell, ‘Opt-Out Movement About More than Tests, Advocates Say’, *U.S. News*, 10 March 2015.

⁴¹ Andreas Widmer, ‘Why Homeschoolers Make Great Entrepreneurs’, *The Stream*, 10 January 2019, bakınız: stream.org

⁴² Sally Williams, “‘School is Very Oppressive’: Why Home-Schooling is on the Rise”, *The Guardian*, 3 November 2018.

⁴³ Charles Duncan, ‘What is “Free Range Parenting?” New SC Bill Could Change the Way You Raise Your Kids’, *The State*, 9 January 2019.

Birleşik Krallık'taki benzer kampanyalar çocuklar, yetişkin gözetimi altında olmadan "oyun oynama hakkına sahip olsunlar" diye çaba sarf ediyor.

Bu çabalar çocuklar "hiçbir şey yapmasın diye" alanlar yaratarak, tüm eylemler ve teşebbüslerin gelecekte ekonomik "fayda" sağlayacak mı kaygısıyla değerlendirildiği, hızlandırılmış çocukluk dönemi görüşüne doğrudan meydan okur nitelikte.⁴⁴ finansal okuryazarlık uygulamalarında vakit geçirmekten veya işletme planları yapmaktansa, çocukluk dönemi serbest bırakılıyor. Dikkatin daha derin biçimleri açılıyor ve genişletiliyor, çocukların zaman ve mekana daha iyi uyum sağlamalarına izin veriyor. Bu zamansal ve coğrafi oturmuşluk, sıradaki çalışmada göreceğimiz gibi, aktif siyasi özneler olarak çocukların içlerinde bulundukları zamana kafa tutmalarına müsaade ediyor.

Özgürlükçü Anı Haritalama

Ernst Bloch'a göre, çocukluk dönemi hiçbir zaman, o anın şartlarıyla tam anlamıyla ifade edilemiyor. Tarihsel sürekliliğin birikimi olan çocukluk dönemi; deneyim edindirme, oyun oynatma ve kurtarma -derine gömülmüş geçmişin kazıp çıkartılabileceği, ele alınabileceği ve özgürlükçü şu anın yeniden şekillendirilmesi için bir araç olarak kullanılabileceği bir kum havuzu- potansiyeli olan bir mekan sağlıyor. Gençlere eleştirel coğrafyanın öğretilmesi, dünün elekten geçirilmesiyle bugünle ilgili bilgi alınabilecek bir kum havuzu yaratıyor. Bu tür pedagoji, mekansal üretimin ne şekilde eşitsiz gelişimin -kaynak toplama ve mutenalaştırmadan tutulsun emeğin sömürülmesine ve insanların mekanlara duyduğu duygusal bağa kadar- eleştirel bir parçası olduğuna dair yeni kapsamlar getiriyor. Aynı zamanda toplumların konutlaşmasına ve zamana direniş göstermeye duyulan tarihsel sadakatle ilgili bilgi de sağlayabilir. Mahallelerin inşa edilmesi ve mekan üretimine yönelik aktivist eylemler hakkında bilgi sahibi olmak mekansal adaletsizliğe direnişin şu anki ve gelecekte oluşabilecek biçimlerinin temelini sağlayabilir.

1920'lerin sonunda, Walter Benjamin yeni bir teknoloji olan radyo yayıncılığını çocukluk dönemi eğitiminde bir araç olarak deneyimlemeye başladı.⁴⁵ Çocuklar için yazdığı yayın metinlerinin arasında Berlin'de yapılan "oyuncak turları"ndan; kapanışında Ku Klux Klan'a karşı dikkatli olunması salık verilen [ve] 1927'de yaşanan Büyük Mississippi Seli'nin haber sunumuna kadar, direkt olarak coğrafi temaların işlendiği pek çok hikaye vardı. Benjamin'in pedagojik ruhundan ötürü dikkatimizi farklı bir teknolojiye yönlendiriyoruz: sayısal haritalama. Otuz yıl önce haritacı ve harita tarihçisi Brian Harley haritalar ve harita yapımının, esas gayesi "farklı dönemlerde ve yerlerde geçerli olan dünya görüşlerini sistemleştirmek, meşrulaştırmak ve teşvikini yapmak" olan toplumdaki baskın grupların tekelinde tuttuğu araçlar olarak eleştirel bir şekilde ele alınması gerektiğini ifade etti.⁴⁶ Haritaların sıklıkla baskın mekansal ve sosyal normları

⁴⁴ Karşılaştırmak için bakınız: Jenny Odell, *How do Do Nothing: Resisting the Attention Economy*, Brooklyn: Melville House, 1999.

⁴⁵ Walter Benjamin, *Radio Benjamin*, London: Verso, 2014.

⁴⁶ Brian Harley, 'Deconstructing the Map', *Cartographica*, 26(2), 1989, p. 429. Ayrıca bakınız: Jeremy Crampton, 'Maps as Social Constructions: Power, Communication and Visualization', *Progress in Human Geography*, 25(2), 2001, pp. 235-53.

ve çıkarları savunup ilerletmesine rağmen karşı-hegemonya sebepleriyle alternatif şekillerde üretilebilirler.⁴⁷ Örneğin, birçok eleştirel araştırma, coğrafi bilgi sistemlerinin (CBS), yeni göçmenler ve evsizler gibi genellikle görünmez kılınmış ve kabul görmemiş kitlelerin haritalandırılmasında faydalı olduğunu göstermiştir.⁴⁸ CBS gibi araçlar doğru ellere geçtiğinde, bu gibi kitleler korunmasızlık düzeyi ve/veya sosyal hizmetlere duyulan ihtiyacın değerlendirilmesine dahil edilebilirler. Bu tür çalışmalar haritaların, gücün tarihi ve coğrafyasıyla iç içe geçmişliğini tanırlar. Her haritalama projesinde, objektif olma ve tarafsızlık kavramlarına kafa tutuyorlar. Ama aynı sebeple, modern jeo-uzamsal teknolojilere özgü siyasi olasılıkları dikkate alarak, uygulamalı bölgelerde aktif ve yansıtan bir biçimde, haritalamanın eleştirel politikalarını ilerletmek için alışlagelmiş dışında kullanıyorlar. Buna ek olarak, eleştirel haritacılık alanında yapılan kayda değer miktarda araştırma, iştirak edici CBS olarak bilinmeye başlanan aracın kullanılmasıyla bilginin ve karar almanın artan demokratikleştirilmesinin olasılıklarına yoğunlaştı.⁴⁹ Bu çalışmalar bütünü, halka açık bilgiye erişimin kolaylaştırılmasını böylelikle ortak yaşantının, marjinal grupların da özgürce kendi görüşlerini ifade etmesine ortam hazırlamasının altını çiziyor.

Bunun etkisi, bir sosyal bilgiler öğretmeni ve onun coğrafya öğretmeni meslektaşının 27 tane yedinci sınıf öğrencisiyle (her biri on üç veya on dört yaşında), güney Seattle'da yoksul ama hızla mutenalaştırılan bir alanda bulunan bir ortaokulda ortaklaşa yaptıkları, birkaç hafta sürmüş olan mekansal üretim ve yönetime daha iyi bir kavrayış getirilmesiyle -haritalama ve karşı-haritalama süreçleriyle gibi- ne şekillerde adaletsiz kaynak dağılımı, ırk ayrımı, mutenalaştırma ve mekansal adaletsizliklerin diğer türleriyle mücadele edebilmek için bilgi ve beceri sağlayabileceğini öğrenmek için tasarlanmış çalışmada rahatlıkla görülebilir.⁵⁰ Öğrenciler, bir sınıf projesi kapsamında şehirlerinde bulunan kadınların ve farklı etnik ve ırk gruplarının kültür tarihlerini inceledi. Öğrenciler dörder kişilik gruplar kurdu ve her takım Seattle'daki bir etnik grup ya da kadınlar üzerine araştırma yaptı ve bunu haritaladı. Takımlar geçen yüzyılın yarısı boyunca toplum inşasında ve dayanıklılık projelerinde aktif olarak bulunan yerel halk ile görüşmeler yaptı. Bilgilerini kuvvetlendirmek için online ve

⁴⁷ Leila Harris ve Helen Hazen, 'Power of Maps: (Counter) Mapping for Conservation', *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 4(1), 2005, pp. 99-130; Manissa Maharawal ve Erin McElroy, 'The Anti-Eviction Mapping Project: Counter Mapping and Oral History toward Bay Area Housing Justice', *Annals of the American Association of Geographers*, 108(2), 2018, pp. 380-89.

⁴⁸ Rob Fiedler, Nadine Schuurman, ve Jennifer Hyndman, 'Hidden Homelessness in Greater Vancouver', *Cities*, 23(3), 2006, pp. 205-16.

⁴⁹ Sarah Elwood, 'Critical Issues in Participatory GIS: Deconstructions, Reconstructions, and New Research Directions', *Transactions in GIS*, 10(5), 2006, pp. 693-708.

⁵⁰ Bu bölümdeki araştırma Katharyne Mitchell ve Sarah Elwood tarafından Washington Üniversitesinde yapılmıştır ve Spencer Vakfı ile National Geographic Eğitim Vakfı tarafından desteklenmiştir. Buradaki tartışmanın geneli Katharyne Mitchell'in *Making Workers: Radical Geographies of Education*, London: Pluto Press, 2018 çalışmasına dayanmaktadır. Ayrıca bakınız: Katharyne Mitchell ve Sarah Elwood, 'Mapping Children's Politics: The Promise of Articulation and the Limits of Nonrepresentational Theory', *Environment and Planning D: Society and Space*, 30(5), 2012, pp. 788-804; Sarah Elwood ve Katharyne Mitchell, 'Another Politics is Possible: Neogeographies, Visual Spatial Tactics and Political Formation', *Cartographica*, 48(4), 2013, pp. 275-92.102.

kütüphaneden edindikleri kaynaklara da başvurdular. Ek olarak, öğrencilerin hepsi sözlü tarih belgeselleri çekti; önem arz eden konuların ve araştırdıkları grupları etkileyen mekansal süreçlerin etkileşimli multimedya haritalarını hazırladı.

Her bir araştırma oturumu, içinde mekana “yerleşme” sırasında gerçek anlamda ne kadar siyasi sürecin etkin olduğu gibi öğretilerin de bulunduğu, mekanın politik öneminin ele alınmasıyla açıldı. Örneğin, öğrencilerin üzerinde çalıştığı kadınlar ve çeşitli ırk gruplarına ve etnik gruplara mensup kişiler oy verme hakkı edinmek için sokağa çıkmak; otobüste ve okulda oturacak yer bulmak ya da büfelerde taraflarına hizmet edilme hakkından yararlanmak gibi kendilerini özellikle ilgilendiren siyasi gündemleri daha ileri noktalara taşıdılar. Gençlerin mekanın gücünü kavramasına yardımcı olmak için, toplumların siyasi savaşım esnasında nasıl toprak kazanıp kaybettikleriyle ilgili tartışmalar ve uygulamalarla başlamak en iyisi. Ek olarak, öğrencilere marjinal toplumların mekanlarına nasıl grup kimliklerini doğrular nitelikte tutunduklarının farkındalığı kazandırılabilir. Böyle bir yaklaşım sosyal adalet veya özgürlükçü bir gündem yaratır fakat bunu belli tür mekansal örüntülere, süreçlere ve ilişkilere dikkat çekerek oldukça basit bir şekilde kotarır.

Mekansal üretim ve kontrolün daha geniş çaplı süreçleri ve örüntüleriyle ilgili sorular ve belirli olayların belirli konumlarda yaşanmasının sebebi, Birleşik Devletler vatandaşlığının tamamlayıcı öğeleri olan dernek kurma hakkı, mülkiyet hakkı, *habeas corpus* ve diğer vatandaşlık hakları ve yasal hakların olduğu daha geniş kavramsal çerçeveler doğuruyor. Örneğin, tarihsel bir çerçevede haritalanıp ele alındığında öğrenciler, Japon asıllı Amerikalıların İkinci Dünya Savaşı sırasında enterne edilmesi veya azınlık mahallelerinin kara listeye alınması gibi kurumsallaşmış ırkçılığın mekansal örüntüleri gibi vatandaşlık ve mekan hususlarını ilgilendiren hakların anahtar noktalarının feshini daha iyi görebilirler. Aynı zamanda, zaptedilmiş toplumların mekansal yakınlık ve önemli kaynaklara erişim hakkı vererek nasıl geliştirilebileceğini veya korunabileceğini daha iyi hayal edebilirler. Fikir alışverişi ve daha fazla araştırma yaparak, zaman içinde oluşan değişikliklerden de -genellikle anahtar figürlerin, grupların ve kurumların belirli mekanlar ve kaynaklar üzerinde hak iddia etmesinden doğan değişikliklerin sonucu- haberdar olabilirler.

Araştırma projesinde yer alan öğrenciler; göçmen alanları, yardım kurumları, öğrenci birlikleri, kadın hakları merkezleri ve tarihsel olarak marjinal konuma getirilmiş ve terörize edilmiş gruplar için olan sosyal, siyasal ve ekonomik güvence sunan genel merkezleri incelediler. Kara listeye alma, yönlendirme, enterne etme, karantinaya alma ve hapse atma süreçleri sırasında bu gruplara karşı yapılan dışlama ve ayırım yapma örneklerini de baktılar. Haritalama projesi bulunulan yerin -spesifik olarak günlük yaşamda deneyimlenen yerlerle ilgili yansıtıcı ve eleştirel bir bilgi- siyasal öznenin gelişiminin ve siyasete katılım taahhüdünün esas katalizörü olabileceği önermesinden çıkmıştır. Dolayısıyla çalışma, ortak sorunlara duyulan eleştirel farkındalıkla, vatandaşlık

etkinliğini ve sosyal ve siyasal eyleme bağlılığı güçlendirebilecek kolektif toplumsal farkındalık arasındaki bağlantıyı araştırmıştır.

Her takımın oluşturduğu her sayısal haritada, öğrenciler grupları için tarihsel önem arz eden alanları işaretledi. Örneğin Seattle'daki Afro-Amerikalıların tarihsel coğrafyasını inceleyen takımlardan birisi haritalarında Black Panthers genel merkezinin konumunu işaret bıraktılar. Haritalama platformu aktif olunca, görüntüleyen kişi bir işarete veya bir alana tıkladığında, sağ tarafta bir açıklama kutusu beliriyordu. Bu kutuda öğrenciler o yerle ilgili bazı metinsel açıklamalar, bir fotoğraf, soru veya görüntüleyen kişinin ziyaret edebileceği konuyla alakalı başka bir site olabiliyordu. Öğrencilerin bu işaretli sitelerle ve karşılık gelen metinle ya da fotoğraflarla ilgili yaptıkları konuşmalar genelde sözlüydü ama araştırmacılar onlardan bazı düşüncelerini açıklama kutusuna yazmalarını da istemişti.

Bir öğrenci, neden “ikinci” bir Black Panthers genel merkezi olduğuyle ilgili sözlü olarak yöneltilen soruya, “BPP [Black Panther Party] mahkeme kararıyla bazı binalarından çıkarılmış olduğundan birkaç tane genel merkezleri var” şeklinde cevap vermişti. Bu da öğretmenin cevapladığı bir başka “neden” sorusu doğurmuştu. Böyle konuşmalar sırasında, yazılı sorular daha fazla sözlü diyalog yapılmasının yolunu açıyor ama aynı zamanda diğer öğrencilerin de başka bir gün veya başka bir yerden görebileceği ve tepki verebileceği fikirler, diyaloglar ve öğrenme anları kayıtları elde edilmesini sağlıyor.

Seattle'daki Japon göçmen toplumu üzerine çalışan takımın, bir öğrenci Seattle Adliyesini haritaladı ve buranın Hirabayashi isimli bir üniversite öğrencisi için neden önemli olduğu açıkladı. Hirabayashi'nin “tahliye kararını reddettiğini” ve mahkemeye çıktığında anayasanın beşinci düzenlemesine başvurdu. Öğrenciler gönderiyi gördükten sonra destekleyici yorumlarda bulundular. Bir de gönderiyle ilgili, konuyla alakalı bir internet sitesi gibi ek bilgiler paylaştılar. Önemli biçimde, nispeten daha ileri düzey öğrencilerden biri Beşinci Düzenlemenin Japonya asıllı Amerikalılar'ın enterne edilme sorunuyla alakasına ilişkin öğretmenin yönelttiği soruyu cevapladı. Yargı süreci kavramından ne anladığını göstermesine ek olarak, diğer öğrencilerin enterne etmenin tarihi olayıyla Amerika Birleşik Devletleri Anayasasının güvencesi altında olduğu varsayılan yargı süreci fikri arasında daha fazla bağlantı kurmasına yardımcı oldu.

Üçüncü bir örnekte, öğrenci çizgi aracı kullanarak haritanın genel bir bölgesini (Uluslararası Bölge) işaretledi. Mahallede bulunan, kara listeye alma (*redlining*) uygulaması hakkında konuşmak üzere bir araç olsun diye anayolun fotoğrafını yükledi. Metin kısmında kara listeye almanın açıklamasını biraz kafa karıştııcı bir şekilde yaptı: “Birçok Filipinli kara listeye alınmadıkları tek yer olduğu için uluslararası bölgede yaşıyordu. Kara listeye alma en basit hatlarıyla, Filipinlilerin arsa satın alamayacağı yerleri görünmez bir kırmızı çizgiyle ayırmak demek.” Bunun üzerine kavrama kendi grubunun mekansal oluşumu ve kimliğinden ötürü aşına olan takım dışından bir öğrenci sözlü bir şekilde bir soru sordu. Bu diyalogtan sonra öğrencilerin metin kutusunda

sıralanan yorumları, bu konuşmadan doğan işbirlikçi, mekana yönelik öğrenme sürecinin ispatını yapmış oldu. Bir öğrenci en başta yaşadığı kafa karışıklığını “Madem görürmüyor gibi, o zaman nasıl işliyor ki?” sorusunu yönelterek ifade etmiş oldu. Cevap, soruyu kısıtlayıcı taahhüdü kavramını tanıtmak için kullanan öğretmenden geldi. Bir diğer öğrenci, Seattle’daki Çinliler üzerine yaptığı araştırma sırasında fikir sahibi olduğu süreci kendince nasıl yorumladığını sınıfla paylaştı. Kendinden emin bir şekilde, kara listeye alınan tek grubun Filipinliler olmadığını ifade etti.

Haritalar, aktivizm ya da direniş merkezleri ve kültürel uygulamaları ve toplum bağlarını pekiştirme alanları olan sivil kuruluşlar rolünü üstlendi. Takımların çoğunluğunun haritalarında, Japon Asıllı Amerikan Vatandaşları Topluluğu ve NAACP (Siyahi İnsanların Gelişmesi İçin Ulusal Birlik), Filipin Toplum Merkezi veya daha geniş bir metropoliten alanda bulunan bir kadın örgütü gibi bir kültür evi veya sosyal merkez de bulunuyordu.

Öğrencilerin birçoğu haritalama çalışmalarını, kendi mahallelerinin coğrafyası ve de tarihiyle ilgili bilgi sahibi olmak için kullanıyorlardı. Haritalarında önem arz eden alan ve bölgeleri işaretlemek, Seattle’ın kültürel tarihini evlerine kadar getirdi ve şehirle ilgili var olan bilgilerine yenilerini eklemesine yardımcı oldu. Konumlar arasındaki ilişkileri görmeye başladılar, buna insanların nerelerde yaşadığı ne çalıştığı da dahildi. Daha geniş bir bölgesel ölçekte, karantina altına alınmanın ya da aile ve arkadaşlardan çok uzakta enterne edilmenin nasıl bir şey olduğunu görmeye de başladılar. Bu tür öğrenme, coğrafyayı hayata yakınlaştırmak ve onu özneliğin politik eylemcilik etrafında oluşumunun daha büyük çaplı projesinin tamamlayıcısı kılarak, mekan ve konumun sosyal olarak bağlam kazanmasına yardımcı olabilir.

Öğrencilerin mahallerine duydukları büyüyen ilgileri, araştırmacıların projesinin sonuna doğru öğrencilerden doldurmalarını talep ettiği sivil katılımı ölçme kağıtlarında ortaya konmuş odu. Burada araştırma takımı Seattle’daki etnik grupların ve kadınların karşı karşıya kaldıkları sosyal ve mekansal problemlerle ilgili birtakım sorular sordu. Afro-Amerikan takımının üç üyesi bu soruları “kara listeye almanın” anahtar problem olduğunu belirtecek şekilde yanıtladı. Öğrencilerin edindikleri yeni anlayışlar arasında gerek kara listeye alma gerekse siyahi öğrenciler birliği gibi tasdik edici yerlerin yaratılması gibi ayırıcı eylemlerin, hem kapsamı hem de etkisi tarihsel olarak önemleştirilmiş gruplar için son derece kritik olan mekansal süreçler olduğu da vardı. Öğrencilerin gerçek anlamda insanları, kurumları ve olayları kendi yaşadıkları mahallelerinde, şehrin bir haritası üzerinde konumlandırmak ve haritalanmış her bir yere tarihsel ve güncel belgeler iliştiirmek, onlara hem coğrafyayı hem de tarihi şimdiyle ve bulundukları yerle grafiksel ve görsel bir biçimde bağdaştırmalarına, bunu yaşamlarına uyarlamalarına yardımcı oldu.

Araştırmacılar, öğrencilerin büyümekte olan mahalle farkındalığını, kendi yer duygularını açığa çıkarmak için kullandılar. Bütüne bakıldığında, öğrencilerin mekansal farkındalığında büyüme gözlemlenmesinin yanı sıra, grup kimliğini etkileyen

olumlu ve olumsuz coğrafi süreçlerle ilgili olan “mekansal politikalara” yönelik de büyük ilgi duymaya başladıkları görüldü. İşbirlikçi bir haritalama projesi aracılığıyla tarih, coğrafya ve özgürleştirici politikaları bir araya getirmek öğrencilerin azınlık toplumların mekan içerisinde ve mekan üzerinden nasıl oluştuğunu ve mekanın dayanışmanın sürdürülmesi ve baskın grupların boyunduruğuna kafa tutulması için ne kadar önemli olduğunu görmelerine yardımcı oldu.

Dahası, öğrenciler araştırma süreci boyunca, haritalama yaparak ve kendi şehirleri ve mahalleleri hakkında birbirleriyle konuşarak, tarihin soyut olaylar serisi değil de yanı başımızda gerçekleştiği, doğrudan bize yönelik olduğu ve “bize ait” yerlerde yaşandığını çok daha iyi anlamaya başladıklarını gösterdiler. “Bizim” kültürümüzü ve “bizim” tarihimizi haritalamak, olayları ve süreçleri daha yakın, taraflı, kişisel ve takip ettiği düşünülen rota düşünüldüğünde değişmesi daha muhtemel kılmıştır. Mesela Filipinlilerin karantinaya alınması (sınıfta Filipinler kökenli iki kız öğrenci vardı) ya da sınıftan birçok öğrencinin yaşadığı Afro-Amerika mahallesinin kara listeye alınması gibi tarihsel olayları ortak bir şekilde gözden geçirip haklarında konuşmak, bu yerler ve buralarda yaşayan insanlar için topluca bir şekilde sorumluluk hissi geliştirmelerinin yolunu açtı.

Benzer bir şekilde öğrenciler, mekanın temsilinin hegemonik yollarına direnmek için karşı-haritalama gibi stratejiler de kullandı. Tarihsel kayıtlardaki boşlukları tespit ettiler; kadınlar ve azınlık grupların kendileri için farklı şekillerde alan talep etme ve elde etmelerini yüceltti. Bu süreç boyunca, öğrenciler şehre yönelik yeni mekansal anlatılar öğrenip bunların temsilini yaptılar, bu sırada da enerjisi yüksek siyasal eylemler haline geldiler.

Geçmiş Geri Almak

Elit kesim çocuklarının başarılı girişimciler olma hayali kurduğu yaz kamplarından tutulsun, mülteci çocuklarının kurduğu hayallerin içine hapsediği yatak odalarına kadar her yer bu distopik dünyanın bir parçası. Bu hem reddetmemiz hem de yeniden şekillendirmemiz gereken bir dünya, bu uğurda yol gösterdiklerimiz de çocukların ta kendisi. Bu durum Ernst Bloch seksen yıl önce Avrupa’da faşizmin arttığı sırada yazmaya başladığında aynı düzeyde doğrudu. 1935’te, [çocukların] ebeveynlerinin dünyasından “kaçmayı” her zaman başardıklarını ileri sürmüştü.⁵¹ Bloch’un dediğine göre, çocuğun oyun esnasında kavrayabildiği şeyler “yetişkinler için çoktan geride kalmış” fakat hem “korku verici ve büyüleyici” aynı zamanda da “umutla dolu” olan zamanlar ve mekanlar.

Walter Benjamin de keza, çocukluk dönemindeki umut tohumlarını görmüştü. 1930 yazdığı makalesinde “Proleter Bir Çocuk Tiyatrosunun Programı” çocukluk dönemi tiyatro gösterisi etrafında düzenlenmiş devrimci bir pedagojinin ana hatlarını tanımladı. Gösterinin amacı, oyunun radikal bir şekilde akması için alan yaratmak. Böyle oyunlar,

⁵¹ Ernst Bloch, ‘The Colourful Escape’, *Heritage of Our Times*, Cambridge: Polity Press, 1991, pp. 151-2.

çocukların “geleceğin en güçlü enerjilerini” açığa çıkarmasını sağlar.⁵² Benjamin bu enerjileri, devrimci bir güç elde etmek; burjuva toplumu tepetaklak edip, yetişkinlerin çocuklardan öğrendikleri bir düzen yaratmak üzere işlemek istemişti. Benjamin’in tiyatrosunun bir mikrotoplum olduğu düşünülebilirse, günümüz dünyası değil de “gelmekte olan”, gençlerin “doğaçlama hareketlerinden” yansıyacak küresel bir toplumun minyatür bir hali olacaktır.

Benjamin’in devrimci pedagojisi geleceği özgürleştirmekle ilgilenirken, bu anca tarih ve coğrafyanın radikal bir şekilde yeniden elde tutulmasıyla mümkün olacaktır. Çocukluk dönemi, geçmişe ait mekanların, anıların ve hayallerin her yeni gelen nesille yeniden keşfedildiği bir yerdir, Benjamin’e göre çocuklukta deneyimlenen bir “uyanıştır”.⁵³ Bunun anlamı ve aynı zamanda burada savunduğumuz şey, çocuk figürünün siyasal savaşımın *başlangıç* bölgesi olduğudur. Küresel kapitalist toplumun zaman içinde kendini yeniden üretebilmesi için, belirli bazı tarihi olayların anımsanması, geri kalanların ise aktif bir şekilde defnedilmesi gerekir.⁵⁴ Mekansal olan eğitim uygulamaları, yani seçici hafızanın coğrafyalarına dikkat çekenler bu distopik şiddete son vermeye yardımcı oluyor. Üstü örtülmüş fakat günümüz tiranlığına meydan okuyacak şekillerde ele alınıp iyileştirilebilecek radikal mekanlar ve kalıtlara işaret ediyor. Geleceğin daha büyük bir özgürleştirici projesinin parçası olarak, çocuklarla ve çocuklar için geçmişin geri talep edilmesi olağanüstü öneme sahiptir.

⁵² Walter Benjamin, ‘Program for a Proletarian Children’s Theater’, M. W. Jennings, H. Eiland, ve G. Smith (eds.) içinde, *Walter Benjamin: Selected Writings Volume 2. Part 1: 1927-1930*, Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2005, pp. 201-6.

⁵³ Walter Benjamin, *The Arcades Project*, Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2002, p. 390.

⁵⁴ Key MacFarlane ve Katharyne Mitchell, ‘Hamburg’s Spaces of Danger: Race, Violence, and Memory in a Contemporary Global City’, *International Journal of Urban and Regional Research*, baskıda.103.

‘DİJİTAL KAPİTALİZM’ ÇAĞINDA İŞİN GELECEĞİ

Birgit Mahnkopf

Çeviri: Eren Buğlalılar

Birçok ülkede, devlet kurumları, iş dünyası, işveren birlikleri, büyük şirketlerin CEO’ları ve hatta sendika liderleri, küresel üretim sistemini ve hatta toplumları yeniden yapılandıracak dördüncü bir sanayi devrimi dalgasının gelmekte olduğuna kani görünüyor. Anglo-Sakson dünyası bağlamında, bu dalgaya genellikle ‘nesnelerin interneti’ denirken, üretimin ve dağıtımın dijitalleşmesinin tartışmanın merkezinde olduğu Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde, tartışma ‘Endüstri 4. 0’ terimi altında yürütülüyor. Bu terimler, yalnızca şirketlerin yatay ve dikey değer zincirlerinin dijitalleşmesini değil, aynı zamanda ekolojik açıdan sürdürülebilir olan yeni bir tarzda iş yapmayı, yeni pazar ve ihracat fırsatlarını vaat eden bir gelecek vizyonunu da anlatıyor. “Kapitalizmin yeni ruhunun” sadece firmalarla işçiler arasında değil, “prosumer” (üreten-tüketici) denilenler ile de yapılacak hiyerarşik olmayan bir iş birliğine, belirli bir özerklik payına imkân tanıyacağı kabul ediliyor. “Prosumer”, tüketiciler ile üreticileri ayıran sınırların daralmasını ifade etmek için tasarlanmış bir terim olup, internet kullanıcısının karşılığı ödenmeyen -çoğunlukla da farkında olmadan gerçekleştirdiği- çalışmaya atıfta bulunmaktadır.

Paul Mason gibi kimi uzmanlar, dördüncü sanayi devriminin bizi bu girdiğimiz fosil yakıt bağımlılığı yolundan çıkaran teknoloji esinli bir çözüm sunabilecek olmanın ötesinde, genel olarak kapitalist mecburiyetlerden de kurtaracağını hayal edecek kadar ileri gidiyorlar.¹ Diğerleri, dijitalleşmenin vaat ettiklerine daha şüpheyle bakarken ya dijital altyapının yaygın şekilde kullanılmasına engel olan çeşitli teknolojik darboğazlara dikkat çekiyor, ya şirketlerin veri yönetişimine karşı açtığı (yeni başlayan) haçlı seferini vurguluyor ya da dijital ekonominin ekolojik sürdürülebilirliğin hizmetine sokulup sokulamayacağını sorguluyorlar. Bu makale dijitalleşme modasının, özellikle de dijitalleşmenin işçilerin lehine olacak toplumsal hedeflerle ne derece ilişkilendirilebileceğinin eleştirel bir değerlendirmesini sunacak.

¹ Paul Mason. *Postcapitalism: A Guide to Our Future*, Londra: Allan Lane, 2015.

Endüstri 4.0'ın Vadettikleri

Hem ileri sanayi ülkeleri hem de gelişmekte olan ülkeler için yeni, parlak bir “akıllı fabrikalar” ve “daha yeşil bir gelecek” dünyasından söz edenler, dijital altyapıların yeni bir değer yaratma potansiyeli ortaya çıkarabileceğini söylüyorlar. Bu argümana göre, otomasyon sayesinde düşen ortalama üretim maliyeti üretimle ihracatı arttıracak, bu da artan bir işgücü talebi yaratacaktır. Verinin üretilmesinin ve buna müteakip tüm ekonomi içerisindeki değer zincirinin farklı kısımlarında kullanılmasının fiziksel ile sanal dünyanın bütünleşmesine imkân vereceği bekleniyor. Robotlar, tarayıcılar, işleticiler gibi makinelerle ekipmanlarda bulunan ve fiziksel olanı dijitalleştiren böyle bir teknoloji sistemi, tüm ekonominin cihazlarca algılanıp izlenmesini sağlayacaktır. Yapay zekayla algoritmalar üretim çalışmalarının optimal boyutunun belirlenmesinde, hatta dijitalleştirilemeyen/otomatize edilemeyen görevleri gerçekleştiren ekiplerin oluşturulmasında bize yardım edeceklerdir.

Üretimde artan verimlilikle esnekliğe ek olarak, yeni bir kitlesel tüketim dalgası da bekleniyor: Giyilebilir teknolojiler, otonom araçlar, biyoçipler, biyosensörler gibi her türlü yeni malzemeyi içeren yeni “akıllı” ürünler üretilecektir. Aynı zamanda, daha insani bir çalışma dünyası da ufukta görünmekte: Mesleklerin çitası yükseltilecek, çalışan grupları arasında daha iyi bir iş birliği ile katılım sağlanacak, stresli, cazibesiz görevler yerlerini başkalarına bırakacak, kapsamlı eğitim olanakları doğarak işçiler sınıfı atlayacaklardır. Dış dünya ile bağımsız bir etkileşim kuran akıllı makinelerin çalışma olgusunun geleceğini derinden dönüştürecek bu yeni sanayi devrimine Almanya’da sadece hükümetin ve iş dünyasının değil, sendikaların da güçlü biçimde destek vermesinin başlıca nedeni bu. Sanayi temsilcileri, bir yandan üretimin kayda değer oranda çabuklaşıp esnekleşmesi, diğer yandan da üretim sürecindeki hataların azalması beklentisi içinde ki, bunların üretkenlik ve karlılık üzerinde son derece olumlu etkileri olacaktır. Genellikle “akıllı fabrika” olarak adlandırılan siber-fiziksel üretim sisteminin de yardımı sayesinde, hareketli modüler üretim makineleri ile 3D yazıcılar bir şirketin tüm operasyon ağını dinamik olarak yeniden yapılandırabilir.

İmalat Almanya’da GSYİH’nın hala yüzde 22’sini, ticarete konu olan imalat sektörü de hala Alman ihracatının yüzde 80’ini oluşturduğundan, üretimin dijitalleşmesiyle fiyatların düşeceği, talebin artacağı ve otomasyon üreten firmalarda istihdam oluşacağı beklentisi söz konusu gelişmeleri özellikle umut verici hale getiriyor. Nitekim, bir metal işçileri sendikası olan IG Metall, “Endüstri 4. 0” konusunda hükümet ve iş demekleri ile etkin bir ittifak içerisinde. Üstelik Alman ulusal sendikalar kongresi DGB tarafından yapılan bir araştırmaya göre, işçilerin üçte ikisinin işyerinde dijital teknolojinin nasıl kullanıldığına ilişkin söz hakları bulunmadığını söylemesine, yarısının da dijitalleşme nedeniyle artan iş yükünden şikâyet etmesine rağmen. Bundan pek kaygı duymuyor gibi görünen metal işçileri sendikası belli ki “Alman şirketleri devam eden teknolojik değişimin öncüleri olabilir ve olmalıdır, beklenen istihdam kayıpları da artan ihracatla yaratılacak yeni istihdam sayesinde büyük oranda telafi edilecektir”

diyen yönetimin görüşlerini paylaşıyor. Yine bu ihracat odaklı rekabetçilik stratejisi yüzünden süreç içerisinde başka yerlerdeki işçilerin işlerini kaybedeceği, yani bunun işsizliği ülke dışına ihraç etmek anlamına geldiği konusuyla kimse ilgilenmemektedir.

“Endüstri 4. 0’ın” böyle iyimser bir şekilde sahiplenilmesini sağlayan diğer bir şey ise, üretim ile tüketimin “sanallaştırılmasının” “ekolojik ayak izimizi” azaltacağı; uygulamalar, elektronik platformlar ve diğer teknolojik yenilikler yoluyla yaşanan dijitalleşmenin de sosyal sorunların çözümüne katkıda bulunacağı inancıdır. Bunun, özellikle Küresel Güney’in ülkelerinin yararına olacağı iddia ediliyor: Küresel emtia zincirlerine daha iyi entegre edilecekler, eğitime elektronik erişimleri sağlanacak, çevrimiçi yurttaş katılımıyla şeffaflık iyileştirilerek ‘iyi yönetim’ teşvik edilecek ve ekonomik sula-mayla gübrelerin daha yerinde kullanımı sayesinde tarımsal üretkenliğin artırılmasına katkıda bulunulacaktır.² Tüm bunlar aslında çok şüphe götürür. Ne var ki, imalatın dijitalleşmesinin dünyanın farklı yerlerindeki işçiler üzerinde yapacağı pek iyimser olmayan fakat öngörülmesi mümkün etkileri tartışmaya geçmeden evvel, günümüzün “dijital devriminin” teknolojik sınırlarını da kısaca ele almak gerekli.

Dijital Devrimin Darboğazları

Bakır-bazlı muadillerinden çok daha yüksek aktarım hızlarına olanak sağlayan fiber optikler genellikle dijital ağların geleceği olarak görülüyorlar. Bununla birlikte, bu ağlar dünyanın pek çok yerinde bulunmuyor. Üstelik, gerek standartlaştırılmış bir programlama arayüzü uygulaması ile ortak bir veri dilinin geliştirilmesi olsun, gerekse de hala çoğunlukla kendi kendine yeten lojistik, enerji kaynağı, bina yönetimi gibi üretim alanlarındaki sistemlerin bütünleştirilmesi biçiminde, “akıllı fabrikalar” için gereken hayati bir dizi teknolojik önkoşulu sağlamaktan hala çok uzağız. Son olarak, şirketlerin dijital ortama geçişi, onları yalnızca şirket içindeki veya dışındaki bireylerin değil, bilgisayarların, sosyal ağların, ‘bulutun’ ve küresel çapta faaliyette bulunan kötü amaçlı kuruluşların gerçekleştireceği siber saldırı tehditlerine de açık hale getirmektedir. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde dijitalleşme sürecinin savunucuları bu teknolojik zorlukların tek tek şirketlere ya da devletlere maliyeti ne olursa olsun çoğunun başarılı bir şekilde çözüleceğini varsayıyor, hem de ufukta herhangi bir çözüm görünmemesine rağmen. Oysa hem yüksek gelirli ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler için, adi siber suçlar, finans sektörüne yapılan siber saldırılar ve veri ihlalleri giderek büyüyen bir sorun haline geldi. Müşterilerin iletişimi korumak için

² UNIDO, *Accelerating Clean Energy Through Industry 4.0. Manufacturing the Next Revolution*, Viyana: BM Endüstriyel Kalkınma Teşkilatı 2017; UNDEP, *Making Innovation and Technology Work for Development*, UNGA yan etkinliğindeki açılış konuşması, 27 Eylül 2018. UNDP bile gelişmekte olan ülkelerin köklü -ve giderek artmakta olan- toplumsal sorunlara karşı salt teknik çözümler benimsemesi tavsiyesini verebilmektedir. Afrika’nın 2017 yılında Mozambik’in Maputo şehrinde gerçekleştirilen Resmi İnnovasyon Bakanlık Zirvesi’nde lansmanı yapılan ‘IBM Dijital – Ulus Afrika’ projesinin Afrika ülkelerinin temsilcilerinden sıcak bir karşılama görmesi şaşırtıcı değildir. IBM bu toplantı sırasında sonraki beş yıl boyunca 25 milyon Afrikalı gence ücretsiz beceri geliştirme programları sağlamak için tasarlanmış bulut bilişim temelli bir öğrenme platformuna 70 milyon dolar yatırım yapma niyeti olduğunu açıklamış, böylece 21. yüzyıla uygun bir işgücünün Afrika’da oluşturulmasına dijital yetkinlik ve destek sağladığını iddia etmişti. Toplantının belgeleri burada bulunabilir: www.innovation-africa.com.

tasarlanmamış emniyetsiz cep telefonları ile iletim hatları üzerinden sık sık finansal işlemler yaptığı Afrika'da durum bilhassa böyle.³

Dijitalleşmenin gelişmekte olan ve yükselen ülkelere getirdiği sorunlar, neredeyse bütünüyle teknik bir zorluk ya da dijital altyapıların geliştirilmesi için yapılacak yatırım meselesi gibi ele alınmaktadır. Dijitalleşmenin risklerinden söz edildiğinde, tartışmalar genellikle “dijital uçurum” meselesine, yani Küresel Güney’de yaşayan neredeyse dört milyar insanın internete erişemiyor oluşuna hapsediliyor. “Dijital uçurum” hala çok derindir: 2018’in sonunda, dünya nüfusunun yarısından yalnızca biraz fazlası internet kullanıyorken, bu oran gelişmiş ülkelerde yüzde 80’den fazla, gelişmekte olan ülkelerde ise ancak 45.3’tü. Tüm bölgeler içinde en güçlü büyüme Afrika’da kaydedilse de kıta nüfusunun yalnızca dörtte biri internet kullanıyor ve bir bilgisayara erişimi olan hane halkı oranı hala çok düşük.⁴ (Öte yandan, iletişim altyapısının çoğunun varlıklı beyaz nüfusun ellinde toplandığı ve bu nüfusun da hem bilgisayarla internete hem de bunları kullanmak için gereken becerilere erişiminin olduğu Güney Afrika bir istisnadır.)

Akıllı telefon kullanımının Küresel Güney ülkelerinde hızlıca yayılması, zaman zaman kendilerinin yenilikçiliğe ve her an gerçekleşmesi beklenen “dijital devrime” açık oluşlarının bir göstergesi olarak görülür. Birçok araştırma Kenya’da elektronik cüzdanların 2007’den beri yaygın olarak kullanılmasına atıfta bulunarak, bunun bankacılık hizmetlerini yoksullar için daha erişilebilir hale getirdiğini savunuyor. Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, Kenya’da da birçok insan küreselleşmenin ortak dili olan İngilizcede uzmanlaştı; off-shore çağrı merkezlerinin, diğer büyük ölçekli iddialı projelerin uzun vadede birçok yeni istihdam yaratması beklenmektedir. Ancak, interneti kullanmak isteyen çoğu Afikalının hala erişimin yavaş ve pahalı olduğu internet kafelere gitmesi gerekiyor. Gerçekten de Afrika’da ileri teknolojiye erişim, elektriğin yokluğu, bilgi teknolojilerinin yaygınlığı, tele-yoğunluk, internet yoğunluğu ve geniş bant yaygınlığı gibi altyapı parametreleri tarafından kısıtlanıyor. Geniş bandın yaygınlaşmasındaki teknolojik darboğazlar, eğitim ve mesleki eğitim alanında karşılaşılan yetersizlikler, gelişmekte olan ülkelerin karşısına Küresel Kuzey ülkelerine kıyasla daha büyük bir engel olarak çıkıyor.

“Yapay zekâ” programları ve uygulamaları söz konusu olduğunda gelişmekte olan ülkelerin hali daha da çarpık. Hem gözetimli hem de gözetimsiz modlarda konuşlandırılabilen bu sinir ağları, çok büyük miktardaki (ölçüm değerleri, adlar, adresler gibi) yapılandırılmış verileri ve (görüntüler, filmler, metinler, dil dosyaları gibi) yapılandırılmamış verileri işleyen algoritmik düzenlemeler yoluyla öğrenerek muazzam hacme sahip bilgileri kullanılabilir örüntülere, sınıflandırmalara dönüştürüyorlar. ABD ve

³ Hildah Nduati, ‘Cyber Security in Emerging Financial Markets’, CGAP, *Background Documents*, 2018, şurada bulunabilir: www.findvgateway.org.

⁴ Uluslararası Telekomünikasyon Birliği, ‘ITU releases 2017 global information and communication technology facts and figures’, *ITU News*, 31 Temmuz 2017, şurada bulunabilir: www.news.itu.int.

Çin'de kamu kaynakları ile özel kaynaklardan yapay zekâ araştırmalarına milyarlar yatırılarak, görüntü kimliklendirme, ses tanıma ve sürücüsüz araç teknolojileri gibi çok sayıda işlev yapay zekaya uygulanıyor. Aslında, "Çin Malı 2025" ve "Internet-Plus" politikalarında açıklandığı üzere, Çin 2030 yılında yüksek teknoloji sektöründe lider olup ABD'yi geride bırakarak yapay zeka alanında dünya şampiyonu haline gelme isteğiyle bu endüstriye yılda 60 milyar dolar pompalamayı planlıyor.⁵ Yurtiçinde bir milyardan fazla insanın verisine erişim potansiyeli olan ülkenin yüksek teknoloji üçlüsü Baidu, Alibaba ve Tencent şirketleri, Silikon Vadisi'ndeki Google, Apple, Facebook ve Amazon gibi rakiplerine göre belirli bir avantaja sahip. Ancak Rusya, Japonya, Güney Kore de kendi yapay zekâ sistemlerini kurmaya çalışıyor. Fransa, Almanya, Birleşik Krallık, Kanada ve hatta Estonya, Finlandiya, İzlanda gibi küçük ülkeler bile ulusal üretkenliği artırmak için yapay zekâ inisiyatifleri geliştirirken, meblağı büyük artış gösteren AB seviyesindeki yapay zekâ Ar-Ge yatırımının hedefi, Avrupa'nın "tek pazarını" ve onun küresel alandaki büyük endüstriyel üstünlüğünü ilerletmek. Yine de yirmi birinci yüzyılın bu kilit teknolojisindeki küresel üstünlük rekabeti, esasen bir avuç ABD ve Çinli şirket arasında gerçekleşiyor.

Günümüzde, teknolojik "egemenlikten" -tabii böyle bir şey kaldıysa- ancak ekonomik alanda, bir ülkenin çiplerden bilgisayarlara, bataryalara ve yazılımlara uzanan kapalı bir değer zinciri oluşturabildiği ölçüde söz etmek mümkün. Bir ülke veya bölgenin teknolojik egemenliğinin daha fazla yahut daha az olması, nihayetinde dijitalleşme kaynaklı istihdam kazanımlarının nerede en büyük olacağını ve bu ekonomik kaymanın olumsuz sonuçlarını kimlerin taşıyacağını belirleyecektir. "Akıllı evlerden" elektrikli otomobillere, "bulut" üzerinden örgütlenen veri tabanlı üretimle fiziksel ve sanal dünyaların iç içe geçmesine kadar her türlü dijitalleşme, temel teknik altyapı mevcut olduğu sürece hemen her yerin kaliteli, yüksek ücretli işleri kendine çekebileceği beklentisiyle birlikte anılıyor. Bununla birlikte, ileri teknolojiyi üretime ilişkin birçok "en iyi durum" örneğinden alınan sonuçlar daha belirsiz. Foxconn'un Wisconsin'deki ekran üreten "yeşil fabrikası", Apple'ın Iowa'daki veri merkezi ya da Tesla'nın Nevada çölüne kurduğu elektrikli otomobiller için lityum-iyon akü üreten fabrikası, yerel yetkililerin yüksek teknoloji firmaları (ki bunlar toksin üretmenin yanı sıra, çok uzmanlaşmış ve çoğunlukla kısa süreli bir istihdam yaratıyorlar yalnızca), ancak bunları on hatta yirmi yıl boyunca satış, mülk ve genel ticaret vergilerinden muaf kılarlarsa çekebileceğini gösteriyor. Bu anlaşmalara dahil edilen vergi indirimleri mahalli bütçelere gelen ek vergi gelirlerinin çoğunu genellikle yutmakta; aynı zamanda, yeni teknoloji işçilerinin akın etmesiyle kiralara artmasının yanı sıra okullarda, hastanelerde aşırı kalabalıklaşma meydana gelmektedir.⁶

⁵ Philipp Staab ve Florian Butello, Florian, 'Digitaler Kapitalismus – wie China das Silicon Valley herausfordert', *WISO direkt*, 3, Bonn: Friedrich Ebert Stiftung 2028, 2018, s.1-4, şurada bulunabilir: www.library.fes.de.

⁶ Randy Bryce, 'What happened to Foxconn's plan to build a \$10bn factory in Wisconsin?', *The Guardian*, 31 Ocak 2019.

İstihdam ve Yeni Otomasyon Dalgası

Başlangıçta, dijitalleşme yeni bir otomasyon seviyesinden ibaret gibi görünüyordu. Ancak ister otomobil, elektronik imalatı, metal işleme, metal mühendisliği, plastik ve kimya endüstrisi, içecek ve gıda sektörlerinde olsun, isterse de yapay zekanın zaten birçok operasyonun ayrılmaz parçası olduğu silah ve güvenlik endüstrilerinde, yapay zekâ ile eşleştirilen robotların kullanılması demek, dijitalleşmenin neredeyse tüm ekonomik sektörlerde bambaşka bir tarzda etki yapması demektir. Tarım, perakende ticaret, bankacılık ve sigortacılık gibi sektörlerde de birçok iş bundan etkilenirken, işletmecilik, hukuk, radyoloji, tele pazarlama alanındaki emek yoğun işler de dönüşecek. Robotlar ve yazılım sistemleri, ölçülebilir, tekrarlanabilir olan tüm faaliyetlerin yerini alabilir. Kısacası, önümüzdeki yıllarda sadece mavi yakalı değil, beyaz yakalı işler de şu ya da bu oranda otomatize edilebilir ve edilecek de.⁷ Gelecekte, taksi, kurye ve yük sevkiyat şirketleri otonom sürüş sistemlerini giderek daha fazla kullanacaklar. Bunların yanı sıra, bilgisayarların bilişsel işlemler gerçekleştirdiği, onları yeniden örgütleyip yapılandırdığı düşünme gerektiren birçok faaliyet için de geçerlidir bu. Örneğin, bankacılıkta bir krediyi kimin hangi koşullarda alacağına karar verenler tek tek banka çalışanları değil, yazılım uygulamaları olacak. Bakım alanında bile robotlaşmada bir artış vardır; makineler hastaların sevinde yardımcı olup, ilaçların düzenli aralıklarla alınmasını sağlıyorlar. ABD’de ve hatta Almanya’da, bilgisayar algoritmalarının personel alımı konusunda kararlar almasına izin vardır. Öğrenme programlarının kullanımıyla, öğretmenlerin ve sosyal hizmet çalışanlarının faaliyetlerinin bile önemli ölçüde değişmesi muhtemeldir.

Günümüzde birçok senaryo, bugün insanlar tarafından gerçekleştirilen işlerin kısa vadede en az üçte birinin, uzun vadede de yarısından fazlasının artık var olamayacağını varsayıyor. Sosyal medya yönetimi, sanal odaların iç tasarımı veya sigorta algoritmaları gibi görevler için yeni meslek alanları ortaya çıkacaktır. Bu durum garson, idare personeli yahut vasıflı maden işçisi olmak yerine “influencer”, “Youtuber” ya da “gamer” olmayı tercih eden Avrupa, Afrika ya da diğer yerlerdeki pek çok gencin hayaline uygun olabilir. Asgari eğitim düzeyinin yeterli olduğu düşük ücretli pozisyonların ortadan kalkması daha muhtemelken, kendisine yönelik talebin büyümekte olduğu daha nitelikli (mesela bakım sektöründeki) hizmet işlerinin düzgün bir ücret alacağı da kesin değildir. Aynı zamanda, teknoloji şirketlerindeki (içerik denetlemesinden yazılım testine kadar) vasıflı işler ikili bir istihdam sisteminin parçası kılınmış, harici ajansların herhangi bir iş güvencesi olmaksızın istihdam ettiği giderek büyüyen bir işgücü, tam zamanlı çalışanların maaşlarının yalnızca bir kısmına çalışır olmuştur.

Yapay zekayla robotların gelişiminin özellikle Çin’de bu kadar öne çıkarılmasının nedeni, nüfusun hızla yaşlanması nedeniyle Çinli şirketler üzerinde ücret baskısı oluşturan demografik gelişmelerde bulunabilir. Ekonomik büyümenin yavaşladığı ve rekabetin arttığı dönemlerde, şirket maliyetlerini düşürmek ve kârı artırmak için imalat

⁷ Carl Benedikt Frey ve Michael Osborne, *The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?* Oxford: Oxford University Press, 2013.

sanayiyle ekonominin diğer birçok sektöründe robotlar kullanılacaktı. Ancak şu ana kadar üretilen dört robottan yalnızca biri bir Çinli şirket tarafından üretilmiştir. 2017 yılında Çin'deki her 10 bin çalışana yalnızca 97 robot düşerken, bu sayı Güney Kore'de 710'dur. Singapur, Almanya ve Japonya'da da robotların kullanımı oldukça yüksektir. En yüksek orana sahip Alman otomotiv endüstrisinde, 2017 yılının sonunda 10 bin çalışana 1000'den fazla robot düşüyordu.⁸ Alman makine mühendisliği endüstrisinin temelini bu stratejik hesap oluşturuyor. Almanya kendisini "Endüstri 4.0'ın" kazananları arasında görüyor, çünkü başka yerlerde insan emeğinin yerini alacak robotları zaten kendisi üretiyor. Ancak Çin, hızla yetişmektedir. İsviçreli sanayi grubu ABB'nin yardımıyla, robotların işçilerle birlikte robot üreteceği modern bir üretim tesisi önümüzdeki iki yıl içerisinde Şanghay'da kurulacak. Bu tesiste, yılda yaklaşık 100,000 robotun yapay zekâ yardımıyla üretilmesi öngörülmektedir ki, bu sayı tüm dünyada şimdiye kadar üretilen robotların dörtte birine karşılık geliyor. Uluslararası Robotik Federasyonu, sadece iki yıl içerisinde Asya'da yaklaşık 500,000 robotun işe koşulacağını, Avrupa'da bu sayının 100,000'den az, ABD'deyse sadece 64,000 olacağını söylüyor. Yakında tüm robot satışlarının çoğunun Çin, Güney Kore, Japonya, ABD ve Avrupa olmak üzere beş pazarda yoğunlaşacağını söylemek olasıdır (Singapur da altıncı pazar olacak gibi görünüyor). Dijitalleşme e-ticaret biçiminde özellikle Afrika'da oldukça hızlı bir şekilde büyümesine rağmen, bir bütün olarak gelişmekte olan ülkelerde robotların kullanılması geriden gelmeye devam edecektir. Gelişmekte olan ülkelere şu ana kadar çok az sayıda robot yerleştirildiği için, dijitalleşmenin bu ülkelerdeki işgücü piyasaları üzerindeki etkisinin gelişmiş kapitalist ülkelerdekine kıyasla nispeten düşük olması beklenebilir.

Prensipte tüm dünyadaki şirketler üretim ve iş süreçlerinin dijitalleşmesinin işgücü, enerji, hammadde tasarrufu sağlayarak maliyetleri aşağı çekmesini ummaktadır. Geçtiğimiz on yıllardaki teknolojik değişimlerde olduğu gibi, yeniden yapılanmadan etkilenen şirketlerdeki işlerin ortadan kalkması konusunda "değişimin hızının, ölçeğinin ve etkisinin hiç de başlangıçta korkulduğu kadar yıkıcı olmadığı ... öğretime, eğitime ve tazminatlara yapılan yatırımın teknolojiyle el ele gitmesi durumunda değişimin en olumsuz etkilerinin azaltılabileceği ... bir araya gelerek meslekleri oluşturan görev demetlerinde yeni teknolojiyle birlikte bir değişimin yaşanacağı... bazılarının gideceği, yenilerinin ortaya çıkacağı," söylenebilir.⁹ Dijitalleşmenin işgücü piyasasına yapacağı nicel etkileri tahmin etmek şimdilik zordur, dolayısıyla farklı çalışmalar farklı sayılar veriyor. Benedikt Frey ile Michael Osborne tarafından gerçekleştirilen 2013 yılındaki ilk ve etkili araştırma, ABD'de tüm sektörlerdeki mesleklerin yaklaşık yüzde 50'sinin 2030 yılına kadar otomasyona uğrama riski taşıdığını iddia ederken, 2017 tarihli bir McKinsey çalışması bunun muhtemelen yüzyıl ortasına kadar daha gerçekleşmeyeceğini ileri sürdü. Jeremy Bowles tarafından AB ülkeleri için yapılan benzer bir çalışma, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Portekiz gibi rekabetçiliğin daha az olduğu ekonomilerde,

⁸ Uluslararası Robotik Federasyonu, *World Robotics*, 2018 baskısı, şurada bulunabilir: www.ifr.org.

⁹ Victor Figueroa, 'New technology, labour and digital sovereignty', *Global Labour Column*, 315, Kasım 2018, şurada bulunabilir: column.global-labour-university.org..

dijitalleşme nedeniyle tüm işlerin yüzde 40'ı ila 60'ının kaybedilebileceği sonucuna varmıştır.¹⁰ Ancak, dijitalleşmenin ileri sanayileşmiş ülkelerin işgücü piyasaları üzerindeki potansiyel etkisini araştıran daha güncel çalışmaların sonuçları, ülkeler arasındaki ayrışmaların büyük olduğunu düşündürüyor.¹¹ Dijitalleşme nedeniyle Almanya'da, özellikle de imalat sektöründe 60 bin civarında olacağı tahmin edilen kayda değer miktardaki istihdam kayıpları önümüzdeki on yıl içinde yaşanabilir. Ne var ki, buna paralel olarak Alman metal endüstrisinde yüksek ihracat kotasının devam ettirilebileceği, neredeyse dijitalleşmeyle yitirilen kadar istihdamın, bu kez bilgi teknolojileri ile bilim alanında yaratılacağı beklentisi vardır. ABD'dekinin aksine, Almanya'daki robotlara yapılan sermaye yatırımları şu ana kadar toplam istihdamda bir azalmaya yol açmamıştır.¹²

Gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerdeki istihdam eğilimlerine ilişkin mevcut değerlendirmeler çok daha karamsardır. 2016 Dünya Kalkınma Raporu'nda, Dünya Bankası tüm işlerin üçte ikisinin otomasyondan etkileneceğine, -robotlarla diğer otomasyon makinelerini üretemeyen çoğu ülke de bunların yalnızca kullanıcısı olacağı için- gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerde devasa istihdam kayıplarının beklenebileceğine hükmetmiştir. Rapor Brezilya, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Tayland, Türkiye gibi gelişmekte olan birkaç pazarda 'akıllı üretim' süreçlerinin bazı kanıtlarını görmesine rağmen, eğitilmiş teknisyen ve mühendis sayısının azlığı ile güvenilir elektrik tedariki gibi altyapı sorunlarının gelişmekte olan ülkelerin çoğunu sınırlandırdığını göstermiştir. Ticaretteki yavaşlama ve küresel değer zincirlerinin hala az sayıdaki ülkede yoğunlaşmış oluşuyla bir arada düşünüldüğünde, söz konusu Dünya Bankası raporu karamsar bir gelecek tablosu çiziyor. Yapay zekâ sermaye stokunun yeni vazgeçilmezi olarak yerini sağlamlaştırdıkça, imalat düşük ve orta gelirli ülkelerin ekonomik büyümesinin bir yolu olmaktan pekâlâ çıkabilir.¹³

Dünya Bankası'nın dijital kapitalizmin dünya ölçeğindeki manzarasını sunan çarpıcı raporu, McKinsey Küresel Enstitüsü ve PriceWaterhouseCoopers gibi özel danışmanlık şirketlerinin çok sayıda çalışmasıyla da destekleniyor.¹⁴ Tüm bu çalışmalar istihdam yıkımının teknolojik değişimin getirdiği baskıyla hızlanabileceğini, dolayısıyla da makinelerin, robotların ve bilgisayarların emeğe kıyasla artan bir mutlak maliyet avantajına sahip olacağını ileri sürüyorlar.

¹⁰ Jeremy Bowles, *The Computerization of European Jobs*, Brüksel Avrupa ve Küresel Ekonomik Laboratuvarı (Bruegel), 24 Temmuz 2014, şurada bulunabilir: bruegel.org.

¹¹ Bkz. Ljubica Nedelkoska ve Glenda Quintini, *Automation, Skills Use and Training*, Paris: OECD, Social, Employment and Migration Working Paper, N. 202, 2018; Melanie Arntz, Gregory Terry, and Ulrich Zierahn, *The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis*, Paris: OECD, Social, Employment and Migration Working Papers, N. 189, 2016.

¹² Ing DiBa, 'Die Roboter kommen (doch nicht)' *Economics & Financial Analysis*, 11 Haziran 2018.

¹³ Dünya Bankası Grubu, *World Development Report: Digital Dividends*, Washington: Dünya Bankası, 2016; Mary Hallward-Driemeier and Gaurav Nayyar, *Trouble in the Making? The Future of Manufacturing-Led Development*, Washington: Dünya Bankası, 2017.

¹⁴ McKinsey Küresel Enstitüsü, *A Future That Works: Automation, Employment, And Productivity*, Ocak 2017, şurada bulunabilir: www.mckinsey.com; PriceWaterhouse Cooper, *Digital Factories 2020*, 2018, şurada bulunabilir: www.pwc.de.

Giyim, ayakkabı, tekstil ve elektronik ihracatına odaklı üretimin geride bıraktığı-mız on yıllar içerisinde ekonomik kalkınmanın bel kemiği haline geldiği Güney Doğu Asya'nın, imalatteki dijitalleşmenin en ciddi etkiyi yapacağı yer olması bekleniyor. Bölgedeki otomobil montajı ve parça üretimi de otomasyon riski altında. Kamboçya, Laos, Vietnam, Filipinler ve Tayland'daki tüm imalat işlerinin yüzde 50'sinden fazlasının risk altında oluşu, bölgedeki yaklaşık 137 milyon insanı etkileyecek.¹⁵ Ayakkabı firması Adidas gibi bazı firmalar, imalatı yeniden Almanya'ya taşıdı ve yeni otomasyon süreçlerini yaygın olarak kullanıyorlar. Nitekim, endüstriyel üretimin merkez kapitalist ülkelere "geri çağırılmasının" dinamiği, yakın dönemde çok daha şok edici istihdam gelişmeleriyle bağlantılıdır. Verisk Maplecroft tarafından hazırlanan 2018 yılına ait İnsan Hakları Görünümü raporu, Vietnam ve Kamboçya'da giysi, tekstil ve ayakkabı endüstrisindeki istihdamın yüzde 85'inden fazlasının yüksek otomasyon riski altında olduğunu gösteriyor. Bu işlerin çoğunu yapan kadınların tedarik zincirinin daha alt basamaklarında, suistimallerin daha çok yaşandığı, işçi haklarının yanı sıra düzenlemelerin ve mevzuatın da daha kolay göz ardı edildiği yerlerde iş araması gerekecek.¹⁶ Rapora göre küresel tedarik zincirlerinde köleliğin, insan ticaretinin daha da öne çıkması riski artacak. Bu durum yukarıda adını andığımız beş Asya ülkesi için özellikle geçerli, zira bu ülkeler Modern Kölelik Endeksinde "yüksek riskli" ülkeler olarak sınıflandırılıyorlar.

"Yeni Normal" İş

"Endüstri 4. 0" savunucularının başlıca iddiası rutin süreçlerin ve bedenlen yorucu faaliyetlerin makineler tarafından kolayca ve hızlıca gerçekleştirileceğidir. İnsanların doğrudan üretim yapmak yerine makinelerin amiri haline gelmesi bekleniyor. Yüksek vasıflı işçiler söz konusu olduğunda, iş ile özel yaşam arasındaki sınırların daha da bulanıklaşması, işçilerin işin hızı ve yoğunluğu üzerindeki kontrollerinin azalması, daha fazla stres, iş-yaşam dengesinde yeni zorluklar dijitalleşmeyle birlikte muhtemelen gelecektir. Aynı zamanda, kendilerine daimî olarak bağlı bir işgücüne bugüne kıyasla daha az bel bağlayacak olan şirketler esnek bir işgücünü talebe göre işe alacaktır. Birçok işçi için istihdam ilişkisi bir dizi işin kendilerine verilmesi biçimini alacak, oluşan yeni işlerinse tam olarak hangi kurum adına gerçekleştirildiği belirsizleşecektir. Çalışanların firmayla olan bağları kopacak, sendikalar çalışanlarla iletişim kurarak onları örgütlemek, çıkarlarını temsil etmekte bugün olduğundan daha büyük zorluklar yaşayacaklardır. Standartlaştırılmış ve anonim olarak yürütülen süreçler, özellikle de dijital hizmetler dahil tüm rutin işler güvencesiz emeğin konusu haline gelecek ve verimlilik baskısı çoğalacaktır. Her ne kadar doğrudan insan etkileşimi içeren faaliyetlerin daha

¹⁵ Jae-Hee Chang, Gary Rynhart, ve Phu Huynh, *ASEAN in Transformation: How Technology Is Changing Jobs and Enterprises*, Cenevre: ILO, ILO Working Paper N. 10, 2016. McKinsey Küresel Enstitüsü 2017 yılı raporunda Afrika için benzer bir süreci öngörmüş, otomatizasyona uğrama riski taşıyan işlerin yüzde kırk ile yüzde elli arasında olduğunu tahmin etmiştir. Ayrıca bkz. Karishma Banga ve Dirk Willem de Velde, *Digitalization and the Future of Manufacturing in Africa*, Londra: Oversea Development Institute, 2018, şurada bulunabilir: www.odi.org.

¹⁶ Verisk Maplecroft, *Human Rights Outlook 2018*, şurada bulunabilir: www.maplecroft.com.

fazla değer kazanacağı öngörülse de dijital hizmetlerin daha da küçük parçalara ayrılması ve görev başına birkaç sentlik parça başı ödeme olarak saniyeler içerisinde yapılabilen bu görevleri yerine getiren ‘sanal emekçilere’ yüklenmesi, bu durumu boşa çıkaracaktır. Bu bağlamda, ‘bulut bilişim’ ve (Amazon Turk, Clickworker, Crowdfunder, Microtask aracılığıyla gerçekleştirilen) ‘crowd-working’ ile (Uber, Lyft, TaskRabbit, Handy, Wonolo gibi) talep üzerine iş biçimlerinin tümünün gelişmesi beklenmektedir. “Emek arzı” ile “emek talebini” ilişkilendirmek için kullanılan bu tür çevrimiçi teknolojilerin, işin geçicileşmesine ve ekonominin daha fazla kayıtdışılaşmasına yönelik eğilimi artırması beklenebilir.¹⁷

Diğer geçici işlerde olduğu gibi, “crowd-” veya “klik-işçileri” büyük ölçüde tecrit edilmiş ve hatta çoğu zaman görünmezdir. Günümüzde parça başı çalışanlar hizmetlerini ‘talep üzerine’ sunduklarından, kazançları da genellikle daha az ve düzensizdir. Bu işçilerin yanıltıcı bir şekilde bağımsız yükleniciler olarak tarif edilmesi yeni bir fenomen olmayıp, giysi, inşaat ve kamyon taşımacılığı gibi sektörlerde benzer koşullarda vuku bulmaktadır. Ancak, işçilerin böyle yanıltıcı bir şekilde bağımsız yüklenici olarak sınıflandırılması, iş kanunlarından olduğu kadar hak ödemeleriyle vergilerden de kaçınmaya izin verir. Dahası, Çin, Hindistan, Filipinler, Endonezya gibi ülkelerdeki ‘crowd-work’ün’ uluslararası niteliği, herhangi bir ulusal yargı mercii-nin çalışma süresi, maaş ve sosyal güvenlik hükümlerine ilişkin yaptığı düzenlemele-re bel bağlanmasını zorlaştırmaktadır. Üstelik, yüklenici olarak yeniden konumlandırılan işçilere talep üzerine gelen çağrılar iş ile özel yaşam arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak neoliberal kapitalizmdeki hayata yeni stres unsurları katmaktadır. Bu nevezuhur dijital iş dünyası erken kapitalizmin ‘evden taşeron çalışma’ [putting-out system] sistemini andırır: Bu sistemde de işçilere -özellikle kadınlara- kendi yaşamlarında belirli bir esneklik, denge sağlanmakla birlikte, sürekli üretim baskısı altında gündelik yaşam sınırlandırılıyordu. Neoliberal ideolojinin bu tür işleri ‘sadece eğlence amaçlı’ hatta daha da yanıltıcı bir şekilde, yalnızca can sıkıntısını gidermek için yapılan işler gibi görmeye teşvik etmesi, durumu daha da ağırlaştırmaktadır. Sıradan insanlar özellikle de gençler, çok nadiren özerk çalışsalar dahi, neoliberalizme ikna oldukları ölçüde kendilerini ‘mikro-girişimci’ ya da ‘kendi kendilerinin patronu’ saymaktadırlar. Üstelik sahip oldukları serbest mesleğin yükselen bir kariyerle ya da yoksulluktan kaçışla bir ilgisi yoktur genellikle. Kötü çalışma koşullarına ve düşük maaşa sahip vasıfsız işlerle serbest meslek arasında gidip geldikleri (bazen de karşılıksız çalışan bir aile ferdi oldukları) bir kısırdöngüye yakalanmış gençler için resmen bağımsız bir yüklenici olarak çalışmak genellikle bir tuzaktan farksızdır.

¹⁷ Valerio De Stefano, ‘The Rise of the Just-in-Time Workforce’: On-Demand, Crowd Work and Labour Protection in the ‘Gig’ Economy’, *Comparative Labour Law and Policy Journal*, 37(3), 2016, s. 471-503.

* Crowd-işçiliği ya da klik-işçiliği, emekçinin internete bağlı bir bilgisayardan çeşitli basit görevleri yerine getirdiği, bunun karşılığında görev başına çok düşük ücretler aldığı bir çalışma türüdür. Bu çalışma türü adını görevlerin çoğunlukla bir bilgisayar faresine “tıklanarak” (click) gerçekleştirilebilecek kadar basit olmasından alır. Ancak binlerce işçiden oluşan “kalabalık” (crowd) bir grubun sağladığı veri sayesinde algoritmalar daha doğru sonuçlar vermeye başlar. (ç.n.)

Aslında, dijital işçilerin sosyal arka planları ve mesleki deneyimleri birbirinden çok farklı olduğu için, öğrencilerin kendilerini bekar annelerle ya da merkez ülkelerde-ki emeklilerin kendilerini (geliriyle küçük çocuklu ailesini doyuran) Hindistan'daki programcılarla rekabet ederken bulması tümüyle olasıdır.

Sözümüne “esnek ekonominin” yeni bir özelliği de budur gerçekten: Mobil uygulamalar yoluyla talep üzerine yapılan işler gelecekte çok daha ciddi bir sorun haline gelme tehlikesi taşıyor, özellikle de sendikalar için. Düzensizliğin, esnekliğin, belirsizliğin, öngörülemezliğin ve farklı risklerin dijital kapitalizm çağında “yeni normal iş” olacağına hükmetmek için güçlü sebepler var. Bu çalışanların “güvencesiz” mi, “enformel” mi yoksa “kendi hesabına” çalışanlar olarak mı sınıflandırılacağı önemli değildir. Bunlar küresel pazarda istikrarsız istihdama, düşük ücrete, düşük gelirlere, hatta daha tehlikeli çalışma koşullarına maruz kalacakları gibi, düzenli sosyal yardım alamayacaklar, çoğu zaman da bir sendikaya üye olma haklarından yoksun bırakılacaklardır. Dijital platformların algoritmalarının mümkün kıldığı emek kontrolleri “bilimsel” ölçümler ve değerlendirmeler getiriyor gibi göründüklerinden, kapitalizmdeki çalışma disiplinini daha da sıkılaştırıyor. Fordist imalatla verilen eski tavizlerde işçiler fabrika disiplinine en azından kısmen tabi olma karşılığında sosyal hak, düzenli maaş kazanımları, siyasi temsil elde ediyordu; bunların hiçbiri artık yoktur. Kalıcı veya geçici pozisyonları dolduran birçok dijital işçi kalıcı, resmi iş sözleşmelerinin faydaları ile firma çalışanlarının yasal haklarından yoksun bırakılıyorlar (genellikle de bağımsız yüklenici olarak sınıflandırılırlar). Toplam küresel, bölgesel ve ulusal işgücünün ancak küçük bir bölümü düzenli, yasayla düzenlenen, daha vasıflı, ücreti daha iyi işlere ulaşabilecektir. Giderek açıkça görülüyor ki, mevcut neoliberal kapitalizm biçimlerinin artan keşmekeşi ile sendikalarla sol partilerin baskısı altında sermaye ve emek arasında “aracılık” yapan devletin bu mevcut biçiminin sönümlenişi birbirine yakından bağlıdır.

Dünya nüfusunun küçük bir kısmını oluşturan gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işçilerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birkaç on yılına elde ettikleri iş güvencesi ve sosyal güvenlik hızla yok oluyor. Bu dünyanın her yerindeki uçurumları büyüterek eşitsizliği tırmandıran mekanizmalara katkıda bulunan bir gelişmedir. Yalnızca ekonomik olarak güçlü uluslarla en zengin yüzde 20'nin, özellikle de en zengin yüzde birin gerçekçi ve olumlu beklentilere kapılabileceği bir ‘oligarşik küreselleşme’ dünyasında, ilerici imalara sahip liberal refah politikaları siyasetin gündeminden çıkmıştır. İmalat sektörünün önde gelen şirketlerindeki ana işgücünün nispeten güçlü işçi haklarına sahip olmaya devam ettiği ülkelerde bile, milyonlarca işçi ilerleme şansının pek olmadığı bir düşük ücret kısır döngüsüne yakalanmıştır. Halen fabrikalarda ve ofislerde çalışanlar da giderek uygulamalar ve algoritmalar tarafından kontrol edileceklerdir. Eski montaj hattının eşdeğeri olan algoritmaları kesintiye uğratmak ve buraları bir örgütlenme alanı olarak konumlandırmak daha zordur.¹⁸

¹⁸ Antonio Caselli, ‘Workers are the Heart of the Algorithm’, *The Bullet*, 26 Aralık 2017, şurada bulunabilir: www.socialistproject.ca.

Sorular Çok, Gelecek Belirsiz

Dijitalleşme iş dünyasını değiştirirken, bunun işçiler için önemli sonuçları oluyor. Almanya'daki tüm hizmet sektörüne odaklanan yakın tarihli bir çalışma, bedensel baskı azaldıkça, iş stresiyle psikolojik baskının önemli ölçüde arttığını gösteriyor: Pek çok çalışan takip edilmeyi, iş başı kontrolünü, iş yükünün artışı deneyimlemektedir.¹⁹ İş profilleri de değişiyor: Ulaştırma sektöründe kamyon sürücüleri sürücü kabinlerinde giderek daha fazla muhasebecilik yapması gereken ulaştırma yöneticileri haline geliyor; otomotiv ve çelik sektörlerindeyse gelecekte montaj hattındaki robotların yanında ya da doğrudan onlarla birlikte daha fazla insanın çalışması çok muhtemeldir. İnsanların cansız makinelerden gelen daimî iş verimliliği baskısıyla nasıl başa çıkacağını kimse bilmiyor. Bazı şirketlerin işgücü maliyetlerini azaltmak için işi işçi yerine robot kullanmaya kadar varacağı kesindir. Ancak otomatikleştirilebilecek her şey de otomatikleştirilmeyecek. Kapitalizmde bu, makinelerin yanı sıra insanlara da hükmedebilen sosyal güçler için hangi seçeneğin daha “avantajlı” olduğunun anlaşılmasına da bağlıdır.

Dijitalleşmenin dünyanın farklı bölgelerindeki istihdama yapacağı niceliksel etkilerle ilgili tartışmalar devam etse de işçilerin makinelere karşı rekabet etmekte, hiç artmayan ücretlerini yükseltmekte giderek daha çok zorlanacaklarına dair yeterli kanıt bulunuyor. Bu sonucu otomasyon dalgası sayesinde daha az sayıda insanla (çok) daha fazla (işe yaramaz) mal üretmek mümkün olacak ki, bu durum en azından bazı ve muhtemelen birçok ülkede yapısal işsizliği artırarak ücretler üzerinde daha fazla baskıya yol açacak. Daha önceki otomasyon dalgalarının aksine, bugün yalnızca vasıfsız işçiler değil, sendika güvenceli “iyi iş” olagelmış işlerde çalışan vasıflı işçiler de ekonomik ve sosyal güvencesizlikten etkileniyorlar. Bu nedenle, dijital teknolojilere, robotlara ve yapay zekaya yönelik bu hareketin işgücü piyasalarındaki gelişmelerle el ele ilerleyeceği; bu piyasaların ise şimdikinden de fazla bir esneklik taşıyacağı; tek günlük veya sıfır saatlik sözleşmelerin, dijital platformlarda gerçekleştirilen münferit görevlerin hakim olacağı, sonuçta da ortaya daha süreksiz ve güvencesiz işlerle yaşamların çıkacağı beklenebilir. Yine sağcı ve yabancı düşmanı partilerle hareketlerin işçilerin istihdam gelecekleriyle ilgili haklı kaygılarını nasıl istismar ettiklerini zaten gördük. Almanya'daki sendikalar şimdi, hem mesai saatlerinin uzunluğu ve hafta boyunca dağılımı, hem de dijital kapitalizm bağlamında izin verilebilecek mesai süresi konusunda işçilerin işyerindeki söz haklarının kapsamının genişletilmesini talep ediyorlar. Bunun başarılı olup olamayacağını göreceğiz, ancak işçilerin işyerindeki söz haklarına dair şirket düzeyinde benzer düzenlemelerin bulunmadığı ülkelerde, sendika temsilcileri, daha da küçülen bir ana işgücünü ve üyeleri için geçmişte müzakere ettikleri koruma mekanizmalarını savunmakta çok zorlanacaklardır. Bununla birlikte, “platform ekonomisindeki” işçilerin zorlu mücadelesinde bile umut verebilecek bazı olumlu gelişmeler

¹⁹ ver.di (Vereinigte Dienstleistungsgewerkschaft), *Digitalisierung und Arbeitsqualität. Eine Sonderauswertung auf Basis des DGB-Index Gute Arbeit 2016 für den Dienstleistungssektor*, şurada bulunabilir: innovation-gute-arbeit.verdi.de.

var. İtalya, Hollanda, Belçika, Almanya ve Fransa'daki yemek dağıtım kuryeleri kendi sendikalarını kurdu, büyüyen mal taşımacılığı sektöründeki korkunç 'serbest sözleşme' uygulamalarına grevlerle, militan protesto eylemleriyle, hatta sınır ötesi dayanışma ve destek örgütleyerek karşı çıkıyorlar.²⁰ Yine Silikon Vadisi'nde, mühendislerin, tasarımcıların, ürün sorumlularının en azından bir kısmı, kendilerini çıkarları Silikon seçkinlerinin çıkarlarıyla çatışan teknoloji işçileri olarak görmeye, endüstrinin görünmez işgücünü oluşturan servis şoförleri, güvenlik görevlileri, temizlikçiler ve kafeterya personeli ile ittifaklar kurmaya başladılar.

Öte yandan şurası kesindir ki ne fikri mülkiyet haklarına sahip olan "algoritmaların efendileri" ne de üretim araçlarının sahipleri, dijitalleştirme sayesinde elde edilebilecek verimlilik artışlarını haftalık çalışma saatlerinin azaltılmasına tercüme edecektir. Neoliberalizmin zaten yapageldiği gibi, dijitalleşmenin, robotiğin, yapay zekanın sunduğu "ezber bozan teknolojiler" de tam istihdam, güvenceli ve yerleşmiş istihdama dayalı bir sosyal güvenlik sistemine sahip (Küresel Güney'deki) mevcut ulusal refah devleti sistemlerine meydan okumaktadır. Sonuç olarak, serbest meslek sahipleriyle talep üzerine çalışan güvencesiz işçiler de dahil, tüm yurttaşların sosyal ve ekonomik güvenliğini finanse etmenin yeni biçimleri ile eski "makine vergisi" fikri etrafında pek çok Avrupa Birliği ülkesinde canlı bir tartışma ortaya çıkmıştır. "Makine vergisinin" temelinde, çalışan başına konuşturıldıkları robot, bilgisayar ve diğer makine sayısına göre şirketlerden vergi almak yatar. Böyle bir vergiden elde edilen gelirlerle ya 'koşulsuz temel gelir' (KTG) getirilebilir ya da eğitim sektörü daha cömertçe finanse edilip sosyal güvenlik primleri önemli ölçüde azaltılarak "evrensel temel hizmetlerin" (ETH) kapsamı genişletilebilir. Alman imalatçı Siemens gibi nispeten emek yoğun çalışan şirketlerin CEO'larının KTG konseptine yakınlık duyması şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte, KTG'yi ilerleyen robotizasyonun yol açtığı ikilemlere verilecek etkili bir yanıt olarak önermenin artıları kadar eksileri de vardır. Öncelikle kapitalist ekonomilerin şu durumunda mevcut sosyal güvenlik sistemlerinin yerine yüksek meblağlı bir KTG getirmek ne fonlanabilir ne de arzu edilesi bir neoliberal proje olacaktır.²¹ Öte yandan, dijitalleşmenin istihdam üzerindeki etkilerini gidermek için ortaya atılmış gelecek vaat eden bir öneri de vardır. Şayet düşük meblağlı bir KTG mevcut sosyal yardımlarla hizmetlerin bir uzantısı haline getirilip, sermayeden ve doğal kaynakların tüketiminden alınan vergilerle finanse edilirse, bu öneriyle örtüşecektir. Söz konusu ilerici öneri, daha kısa bir çalışma haftası ile ücretli emek paylaşımına daırdır. Toplam haftalık çalışma saatleri ve icra edilen mesleğe göre iş dağılımının ele alınması, sadece otomasyondan kaynaklanan istihdam kayıplarını telafi etmek için gerekli olmakla kalmayıp,

²⁰ Hollanda mahkemeleri 2019 Ocak ayında Deliveroo isimli paket servis şirketinin işe alım sözleşmeleri yapmayı bırakmasının, önceki yıl da paket servis elemanlarının hukuken serbest meslek sahibine dönüştürülmesinin temel otorite/bağımlılık ilişkilerini değiştirmediği hükmüne vardı. Böylelikle paket servis elemanları Hollanda hukukunca tanımlanan istihdam ilişkisinde kalmaya devam ederken Deliveroo'nun faaliyetleri de mal teslimat sektöründe yapılan ulusal toplu sözleşmenin kapsamına girmiş oldu.

²¹ Böyle bir KTG çalışanların mevcut sosyal haklarıyla sendikaları zayıflatacak, kamu hizmetlerinin daha da azaltılmasına imkân vererek temel hizmetleri daha da pahalı hale getirecektir.

karşılıksız olarak yapılan işlerin özel alanda daha adilane bir şekilde paylaştırılmasını da sağlayabilir. Dahası bu gelişme, ‘döngüsel ekonomideki’ (atıkları en aza indirirken maddi kaynakların yeniden kullanımını azamiye çıkaran ekonomi) bakım, onarım ve tadilat işlerinin gündeme alınmasına da yardımcı olabilir, zira bunlar çevreye verilen kümülatif zararın önlenmesi için gereklidir.²²

Kapitalizmde sosyo-ekolojik bir dönüşüm yaratmak için çaba gösteren birçok sivil toplum örgütü ve aktivisti “dijital çağın”, ademi merkezileşmesiyle kolaylaştırdığını, küresel bir ağ içerisinde yerel inisiyatifler ile bireysel kullanıcılar arasındaki bilgi paylaşımını ve yatay iş birliğini teşvik ettiğini, bu çağın da yeni bir postkapitalist toplumun temelleri olan eşitler arasında gerçekleşecek bir üretimin, yeni ‘müştereklerin’ önkoşulu olduğunu düşünüyorlar. Elbette internet kitlelerin bir fon ve fikir kaynağı [‘crowd-sourcing’] olmasını mümkün kılarken, aynı zamanda çiftçiler gibi küçük üreticilerin müşterilerle kolayca iletişim kurmasına izin veriyor. Üç boyutlu yazıcı teknolojisinin yaygınlaşması, insanların ihtiyaç duyduğu bir dizi ürünün mikro fabrikalarda yerel ölçekte verimli bir şekilde üretilmesini kolaylaştırabilir, böylece nakliye, pazarlama ve montaj ihtiyacını azaltabilir. İletişim, mübadele süreçleri ve ulaşım sistemlerinde bazı uygulama alanları var ki, buralarda dijitalleştirme oldukça mantıklı olacaktır.

Ancak muazzam bir politik ve ekonomik gücün internete hâkim olan birkaç şirketin elinde yoğunlaşmasıyla vücut bulan dijital kapitalizme hükmeden de yine bunlardır. Örneğin dijital altyapının muazzam gözetim potansiyeli, üretim ve istihdam alanında yaratacağı sonuçlar kadar önemlidir. Toplumun birkaç “küresel tekele” bağımlı hale gelişinin, özellikle Küresel Güney’in ülkelerinde ulusal, hatta bölgesel veya yerel düzeylerde uygulanacak alternatif politikalarla sosyal projelerin politik kapsamını daha da daraltma tehdidi taşıdığını söylemeye gerek bile yoktur. Ancak, bu kâr odaklı platformların ekonomiye hâkim oluşu teknik veya sosyal bir gerekliliğin sonucu değildir. Mevcut hükümetler internet platformlarının genel bir “kamu yararının” altyapıları olduğuna karar verirse, daha çok alternatif platform ortaya çıkıp işleyebilir, daha fazla iş birliği projesi ile her türden küçük ölçekli girişim gelişme şansı bulabilir. BÜYÜK VERİ’den elde edilen fahiş kârları vergilendirmek, ulusal ve uluslararası ticaret hukukunun veri toplayıcılarıyla veri tüccarlarına sağladığı fikri mülkiyet hakları kalkanına müdahale etmek, verinin kolektif ve demokratik kontrolünü, sahipliğini kazanabilmek için kampanyalara duyulan ihtiyaç da açıktır.²³

Dolayısıyla mevcut hükümetler bile, devlet düzeyinde radikal bir kırılma olmaksızın, sahip oldukları düzenleyici kapasiteler dahilinde çok şey yapabilirler. Hükümetler

²² Ed. Leo Panitch ve Greg Albo, *Socialist Register 2019: A World Turned Upside Down?*, Londra: Merlin Press, 2018, s. 79-99 içinde Elmar Altvater ve Birgit Mahnkopf, ‘The Capitalocene: Permanent Capitalist Counter-Revolution’. (*Kapitölesen Çağ: Sürekli Kapitalist Karşı Devrim*, Socialist Register 2019, ss. 77-95, NotaBene Yayınları)

²³ 2019 yılının Haziran ayında 20 maliye bakanından oluşan bir grup küresel teknoloji devlerinin ödeyecekleri kurumlar vergisini azaltmak için kullandıkları boşlukları kapatmak amacıyla en azından bir ortak kurallar derlemesi yapmayı kararlaştırdılar. AB tarafından yurttaşlarının kişisel verisini korumak için 2018 yılında kanunlaştırdığı yeni mevzuat da doğru yönde atılmış bir adımdır (bkz. Gdpr-info.eu).

GAFAM şirketler grubunun (Google, Amazon, Facebook, Apple, Microsoft) veriye erişimini ve yaptığı veri ticaretini kısıtlayabilir; dijital ekonomiyi düzenlemekte kullandıkları enstrümanlardan kendilerini mahrum bırakan uluslararası ticaret anlaşmalarını imzalamayı reddedebilir;²⁴ kendi (bölgesel) dijital altyapılarını “ortaklaşa” sahip oldukları altyapılara dönüştürebilir; herkesçe ‘çift amaçlı’ teknolojiler olarak bilinen, robotik ve yapay zekâya dayalı otonom silah sistemlerini yasaklayabilir; Amazon İnternet Servisleri (AWS) gibi, sundukları hizmet platformları aracılığıyla BM insan hakları normlarının ihlal edilmesini kolaylaştıran şirketlere yaptırım uygulayabilirler. En önemlisi, ‘her şeyin zirvesinden’ söz edilen zamanımızda, hükümetler çok taraflı bir kaynak yönetimi rejimi kurabilir, bu sayede yalnızca dijital teknolojiler ve yapay zekâ için değil, yenilenebilir enerji teknolojileri için de gerekli olan kıt hammaddeler uğruna yaşanan jeopolitik rekabeti kontrol altına alabilirler.

Bunların hepsi bugün için uğruna kampanya yapmaya değecek olası reformlar olsalar da ‘dördüncü sanayi devriminin’ vaatleri, hele ki ekolojik bir perspektiften değerlendirildiğinde hayatın her alanında verimlilikçiliğe ve sonsuz birikime karşı getirilmesi gereken sınırlarla örtüşmez. Cihazları, robotları, fabrikaları, ofisleri, altyapıları, otonom ve yarı-otonom sürüş sistemlerini birbirine bağlayacak olan “nesnelerin interneti” yakında otonom silah sistemlerini de kapsayacak. ABD, Çin, Rusya, İsrail ile Güney Kore’de çok hızlı bir şekilde geliyor bu. Hepsi de yapay zekâ tarafından kontrol edilen bu ağlar, tüm dünyadaki veri akışını binlerce katına çıkaracak. Ancak veri akışının daha da hızlanıp hacminin çok büyümesi, bilgisayarların, hammaddenin, enerjinin tüketimi ile veri genişlemesinin bir parçası olarak zehirli elektronik atık üretimi de artacaktır. Sadece konuşma tanıma için geliştirilen yapay zekâ, gündelik yaşantılarımız ve sanayi için ‘akıllı’, çevre dostu çözümler olarak geliştirilen algoritmalar da büyük miktarda elektrik tüketir.²⁵ Kripto para birimlerinin enerji ihtiyacı muazzamdır. (2018’de, tek başına Bitcoin’in hesaplama sistemi için en az 46 teravat saat elektrik gerektiği ve bunun da yaklaşık 22 megaton karbondioksit salınımına neden olduğu tahmin edilmektedir.)²⁶ Aynı sonuç Facebook’un tasarladığı dijital para birimi olan ‘Libra’ ilerleme kaydedecek olursa da pekâlâ ortaya çıkabilir. Dijital kapitalizmin ekolojik ve maddi maliyetlerinin bir başka örneğidir bu.

²⁴ Örneğin, bir yanda imzası güçlü Avustralya, Japonya, Kanada, yine Singapur, Brunei, Yeni Zelanda ile diğer yanda onların daha zayıf Meksika, Peru, Şili, Malezya ve Vietnam gibi sözleşme ortakları arasındaki *Kapsamlı ve Kademeli Trans Pasifik Ortaklığı* (CPTPP) 2018 yılında sonuçlanmıştır. Veri akışlarının ülkeler arasında bir kısıtlama olmaksızın serbestçe hareket edebilmesini şart koşan anlaşma, hükümetlerin dijital ekonomiyi düzenlemesine, daha uzun vadede de kendi dijital altyapılarını geliştirmesine olanak sağlayan önemli araçlarından birini ellerinden almaktadır.

²⁵ Yeni tahminler tek bir büyük sinir ağını eğitmenin 284 ton karbondioksit eşdeğerine ulaşan bir karbon ayak izi bıraktığını söylemektedir. Bu ortalama bir arabanın tüm kullanım süresi boyunca ürettiği karbondioksit emisyonlarının beş katıdır. Bkz. Donna Lu, ‘Creating an AI can be five times worse for the planet than a car’, *New Scientist*, 6 Haziran 2019, burada bulunabilir: www.newscientist.com.

²⁶ Bunu Bitcoin’in enerji ihtiyacına ilişkin şimdiye kadar yapılmış en ayrıntılı çalışma ortaya koymuştur. Christian Stoll, Lena Klaaßen, ve Ulrich Gellersdörfer, ‘The Carbon Footprint of Bitcoin’, MIT CEEPR Working Paper, 2018-018, burada bulunabilir: ceep.mit.edu/files/papers/2018-018-Brief.pdf.

“Dijital kapitalizmin” sunabilecekleri, petrolün ve diğer kritik önem taşıyan metallerin gelecekteki fiyatlarına, mevcudiyetlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Tüm dünyadaki ekonomiler yenilenebilir enerjiye, ademi merkezileşmiş elektrik üretimine ve elektrikli ulaşım geçiş yapar, tüketicilerin her türden mobil cihaza talebi artar ve hükümetler (otonom dronlar da dahil) modern askeri sistem harcamalarını gittikçe arttırırken, tüm bunların dayandığı kaynaklara yönelik talep de artmaktadır -yalnızca petrolle su değil, bakır, nikel, gümüş, uranyum, kurşun ve (indiyum, galyum, germanyum, lityum vs. gibi) nadir toprak metalleri denilenler için de böyledir. Bu nedenle dijitalleşmenin, robotiğin ve yapay zekanın geleceği ABD, Çin ve daha az oranda Rusya’da yoğunlaşan kurumsal sınıfların veriye erişimini güvence altına alan jeopolitik koşullara bağlı değildir yalnızca. Bunların geleceği akıllı ürünleri üretmek ve ilgili hizmetleri satmak için ihtiyaç duyulan enerjiyle hammaddelere erişimin sağlanmasına daha da çok bağlıdır.

Kapitalist üretimin diğer tüm teknolojik ilerlemelerinde olduğu gibi, dijitalleşme ve yapay zekâ, bırakın küresel kapitalizmin temelini oluşturan ekonomik ve siyasal çelişkileri çözmeyi, kendini dayatan sosyal sorunları da çözemeyecektir. Bugün her şeyden önce, ekonomik amaçlar ile ekolojik sınırlar arasında yapılması gereken kaçınılmaz tercihlere dair bir tartışma yapma zorunluluğu doğmuştur. “Endüstri 4. 0”, durmak bilmez sosyal medya pazarlamasıyla baştan çıkan bizlerin ne ihtiyaç duyduğu ne de istediği malları ve hizmetleri satın almasını sağlayacak. Ancak böyle bir “dijital ilerleme” için yapmamız gereken ekolojik ve sosyal fedakarlıklar kabul edilebilir değildir. Sonuçta, teknik sistemlerin ilerlemesini belirleyen insanlardır. Dolayısıyla insanlar teknik ve öz-optimizasyona aşılmaması gereken sınırlar da koyabilirler. Bu bağlamda, sosyalistler aşağıdaki sorular gibi soruları cevaplamak için gereken kapsamlı bir kamuoyu tartışmasına duyulan acil ihtiyacı vurgulamalıdır: Yeni teknolojilerin bu kadar çok alanda insanların yerini alması niçin iyidir? Yine sadece işçi olarak değil, başka bazı bakımlardan da niçin kendimizi gereksiz hale getirmeliyiz? Bizim düşünebildiğimizden daha süratli kararlar alan makineleri, özellikle de ölümcül silahların kullanımı söz konusu olduğunda işe koşmanın anlamı nedir? Toplumun hangi alanlarında yapay zekâ anlamlı bir şekilde kullanılabilir, nerelerde onun kullanımını engellememiz gerekir? Dijital altyapılar üzerindeki kontrolü nasıl koruyabilir ve yeniden kazanabiliriz? Bunları tüm kullanıcılara hizmet edecek biçimde nasıl inşa edebilir, nerelerde onlara ihtiyaç duymayıp, istemediğimize nasıl karar verebiliriz? Bütün bunlar bizi bir soruya daha götürür: Bu sorulardan herhangi birinin kapitalizm içerisinde yanıtlanması mümkün müdür?

YENİ BİR İŞÇİ DÜNYASI: GİG· EKONOMİYLE YÜZLEŞMEK

Michelle Chen

Çeviri: Ersin Vedat Elgür & Doğan Barış Kılınç

Yirminibirinci yüzyılın işyeri bundan böyle tek bir yer değil, hatta fiziki bir mekân hiç değil. Dahası, geçimimizi sağlamak için yaptığımız şeyi tanımlamak bile pek çok bakımdan giderek zorlaşıyor. *Makine öğrenmesindeki [öğrenimindeki],*** dijital komunikasyondaki ve veri işlemedeki teknolojik ilerlemeler emeğin de sermayenin de işleyiş tarzını değişikliğe uğrattıyor –bazılarımız bunun farkında bile değiliz. Şu günlerde, robot amirlerimize ilişkin varoluşsal paranoyadan tutun da tekno-evanjelik neoliberal öforiye dek ‘çalışmanın geleceği’ konusunda pek çok lakırdı söz konusu. Dışarıdan bakıldığında, ‘çalışmanın geleceği’ bugünün işçileri açısından hiç iç açıcı görünmüyor; yok olma korkusu ve mesleki varoluşsal bunalım yayıldıkça yayılıyor. Ancak mesele robotların bizi geçimimizden etmesinden çok daha karmaşık. Dünya Ekonomik Forumu’nun yaptığı bir analize göre, 2018’den 2022’ye kadarki kısa aralık içerisinde 75 milyon iş ortadan kalkacak, buna karşılık ise otomasyonun gelişimi, yapay zekâ, dijital platformlar*** ve diğer yenilikler sayesinde 133 milyon yeni iş yaratılacak. Kimi başka öngörüler de belli grupların karşılaştığı orantısız etkilere odaklanmış durumda. Sözgelimi, Dünya Ekonomik Forumu yaklaşmakta olan otomasyon dalgalarının hem iş kayıplarına hem de yeni fırsatlara sebep olacağı, ancak zenginlerle yoksullar arasında giderek artan kutuplaşma gibi rahatsız edici bir yan etkiyi de beraberinde getireceği tahmininde bulunuyor.¹

* Uzun süreli işçi-işveren ilişkisinin dışında, kısa süreli, geçici, sözleşmeli işler –ç.n.

** Bilgisayarların daha önceden programlanmış olmadığı halde, belli bir işi yerine getirebilmelerini sağlayan algoritmaları inceleyen bilim alanı –ç.n.

*** Metin boyunca *platform* ifadesi gündelik dildeki anlamından çok yeni bir iş modeli olarak kullanılmaktadır; çoğunlukla teknolojik bir altyapı kullanarak, kişileri, grupları ve kaynakları birbirine bağlayan, aralarındaki iletişim ya da etkileşimler sonucu emeğin ve emek gücünün sermayeyle ilişkisinin yeni bir formunu üreten denetim ve disiplin mekanizması olarak –ç.n..

¹ Centre for the New Economy and Society, Dünya Ekonomik Forumu, ‘The Future of Jobs Report 2018’, Dünya Ekonomik Forumu, 2018, www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf; OECD, ‘Going Digital: The Future of Work for Women’, OECD, 2017, www.oecd.org/employment/Going-Digital-the-Future-of-Work-for-Women.pdf; International Labour Organization, ‘Future of Work Research Papers’, 2018, www.ilo.org.

Bu yazı, küreselleşmenin ve teknolojik yeniliğin çalışma, yaşama ve eğlenme biçimimizi ve daha da önemlisi kendimizi işçiler ve yurttaşlar olarak tanımlama biçimimizi nasıl şekillendireceği konusundaki yaklaşmakta olan değişiklikleri keşfe koyulacak. Mobil iletişim, otomasyon ve yapay zekâ, her ne kadar ekonomik ve toplumsal yarıkları genişletiyor olsa da yaratıcılık, işbirliği ve kültürel etkileşim konusunda da yeni alanlar açıyor. Yeni teknolojilerin ve iletişim platformlarının yaygınlaşması, şirketlere, emeği, bilgiyi ve zamanı emekçilerden ve tüketicilerden koparıp almanın yeni yollarını sağlıyor. Ancak tüm bu iç karartıcı altüst oluşa rağmen işçilerle patronlar arasındaki gücün işleyiş biçimi büyük ölçüde aynı kalmaya devam etmektedir –hızla değişen dijital bir altyapının akışkan mekaniğiyle dolaylanıyor sadece. Ne var ki çalışma dünyası –sadece üretilen mallar ve hizmetler değil, aynı zamanda üretimin nasıl denetim altına alındığı veya denetimsiz bırakıldığı, işgünü temposu ve işçilerin adil ödeme ve adil muamele gereksinimleri– eşi benzeri görülmedik bir değişiklik geçiriyor. İşçilerin dünyası da –kendimizi küresel bir emek gücü olarak görme şeklimiz– dramatik bir biçimde hem genişliyor hem de daralıyor, hepimizin ne kadar çok ortak şeye sahip olduğumuzu tahrif ettiği gibi açıklığa da kavuşturuyor, aramızdaki mesafeyi gün yüzüne çıkarıyor.

Kitlesel işsizlik tekno-distopyası konusundaki kasvetli tahminler söz konusu olduğunda paniklememize gerek yok: Keynes’in milenyumun başında kural olacağını öngördüğü 15 saatlik haftalık işgünü, geriye dönüp baktığımızda şimdi komik geliyor. Sanayinin topyekûn yeniden yapılandırılışına ve kaçınılmaz bir şekilde ekonomik manzaranın şeklini değiştirecek yeni fırsatlara şahit oluyoruz –umarım ilk etapta işçiler açısından.² Aynı zamanda teknolojik değişimin yol açtığı milyonlarca iş projeksiyonu bir emek perspektifi açısından da anlamsızdır. Henüz işlerin niteliğinin, bu işler için kimin, kim için, kimin koşullarına göre çalışacağının belirlenmesi gerekmektedir. Teknoloji her şeyden önce, şirketlerin işçiler ve kâr akışları üzerindeki denetimini sağlamlaştırmaya yarayan araçtır ve işçiler de keza kendi güç ve özerkliklerini arttırmak için teknolojiyi kullanabilirler; bu çatışmanın geleceği önceden yazılmış değildir. Yeni bir sınır bölgesi olarak otomasyon konusundaki kaygılar, çılgınca, ‘YZ (Yapay Zekâ)’ gelişmenin canına okuyacak’tan tutun da ‘robot amirlerimiz bizi ücret kapitalizminin angaryasından kurtaracak’a dek uzanıyor. Belki bir tahmini pazar algoritmaları denizi içinde online alışveriş yapan tüketiciler olarak, belki artan bilgisayar gücünün bir sonucu olarak işlerinin kolaylaştığını ya da montaj hattındaki otomasyon tarafından gereksiz hale getirildiğini gören işçiler olarak, hâlihazırda zaten –basitçe, makinelerin belli belirsiz ortamlarda kompleks kararlar alma yeteneği olarak tanımlanan– yapay zekânın (YZ) genişleyen etkileriyle birlikte yaşıyoruz. Genel olarak küreselleşmede olduğu gibi, yeni ekonomide de ‘kazananlar’ ve ‘kaybedenler’ olacaktır: Kalifiye bakıcılık hizmetindeki ergonomik bir yükseliş bakıcının işbaşında yaralanma riskini düşürebilir,

² PwC, ‘AI to drive GDP gains of \$15.7 trillion with productivity, personalisation improvements’, 2017, press.pwc.com; Dünya Bankası, ‘World Development Report 2016: Digital Dividends’, Washington, DC: Dünya Bankası, 2016.

fakat aynı zamanda personel sayısını azaltıp bakıcı yardımcısını işsiz de bırakabilir. Üç boyutlu bir yazıcı grafik tasarımcının yerini de alabilir, tasarımcının en vazgeçilmez ticaret aracı haline de gelebilir.

Ne kadar işin ya da kimin işinin teknolojiye ‘yenik düşeceğini’ veya hangi uğraşların ‘yerinin alınacağını’ tam olarak hesap etmek imkânsız. Dünya Ekonomik Forumu’nun bir raporu, oniki büyük sanayide, bir insandan ziyade makine ve algoritma tarafından yerine getirilecek iş görevlerinin payının, önümüzdeki yıllarda çarpıcı biçimde, şimdilerde yüzde 71-29 olan insan-makine oranından yüzde 58-42’ye yükseleceğini –çalışma saatlerinin çoğunun veri işleme gibi bazı sektörlerle sıkıştırılacağını– öngörmektedir. Dolayısıyla işten çıkarma örüntüsü açıktır. Ama bireyler olarak toplumsal ve ekonomik açıdan bunun üstesinden nasıl geleceğimiz makinelerimizle birlikte nasıl evrildiğimize bağlı olacaktır. Çoğu projeksiyon temel iş kayıplarının düşük düzeyli hizmet ve işleme işlerinde yoğunlaşacağını ileri sürmektedir: Büro işçileri, sekreterler, hizmet işleri. Genellikle, orantısız bir şekilde kadınlar tarafından yerine getirilen, temel eğitim ve temel ücretler gerektiren işler muhtemelen geniş ölçekli bir yerinden edilmeye karşılaşılabilecek. Nesillerdir gelecekteki kariyerleri için eğitime yatırım yapması tavsiye edilen işçiler orta sınıfa yükselme araçlarının aşınmaya başladığını görebilirler ve bunu da daha öte ekonomik kutuplaşma ve azalan toplumsal hareketlilik takip edecektir.³

Ayrıca teknolojik gelişmeler, küresel olarak, coğrafi tabakalaşmalara da yol açabilir. Dünya Bankası’nın tahminlerine göre, ABD’deki işlerin yarısından azının eninde sonunda otomasyonla yerinden edileceği beklense de kayıplar yoksul, direnci az ekonomilerde daha derin olacaktır. Ayrıca, YZ’nin güç verdiği ekonomik büyümenin 2016’dan 2030’a kadarki dönemde yaklaşık 16 trilyon dolar olması beklense de YZ teknolojisinin Afrika ve Latin Amerika’daki yerel üretim sistemlerine daha yavaş bir şekilde alınmasından ötürü YZ kâr payının sadece yüzde 30’unun Küresel Güney’e düşeceği beklenmektedir. Yeniliklerden sağlanan kazançlardaki aslan payı böylece ABD ve Çin tarafından silip süpürülecektir. Başka bir deyişle, küreselleşme 2.0’ın kazananları neoliberal refahın ilk dalgasının bir tekrarı olabilecektir. İhraca dayalı büyümeyi teşvik etmek için tarihsel olarak ‘ucuz emek’lerini kullanan yoksul ülkeler küresel ticaretteki şimdiki pozisyonlarının da gerisinde kalarak, ekonomilerini daha sürdürülebilir ya da en azından sağlam bir endüstriyel modele yükseltmelerini sağlayabilecek sermaye yatırımı ve ulus-ötesi bağlantılar hakkını kaybedeceklerdir.⁴

Bu ülkeler, teknolojik altüst oluşun uzun vadeli gelişme için teknolojik aletlerde uzmanlaşmaya en çok gerek duyan yeni işçiler kuşağını orantısız bir şekilde etkileyebileceği ülkelerdir. Yoksul ve ‘gelişen’ ekonomilerde genç işçiler iyi eğitilmiş, teknoloji

³ ‘The Future of Jobs Report 2018’.

⁴ Ian Goldin, ‘Will AI Kill Development?’, BBC, 7 Nisan 2019; Matthew Smith, ‘Excitement, concern, and hope for AI in the Global South’, International Development Research Centre, 18 Şubat 2019, www.idrc.ca; United Nations Conference on Trade and Development, ‘New Digital era must ensure prosperity for all’, 2 Ekim 2017, unctad.org; PwC, ‘AI to drive GDP gains of \$15.7 trillion’. Dünya Bankası Gelişme Raporu 2016: ‘Digital Dividends’.

meraklısı ve ‘birinci dünya’nın (gelişmiş kapitalist ülkeler) nadir bir kaynağı olarak online iş platformlarından yararlanabilecek konumda olabilirler. İdealde, zengin ve yoksul ekonomiler arasındaki uçurum devletin eğitsel ve teknolojik altyapıya yapacağı yatırımlar sayesinde daralabilir. Bununla beraber, gençlerin küresel yükselme yarışında kaybedecek daha çok şeyi vardır.⁵

Varlıklı ülkelerin işgüçlerindeki benzer, genellikle örtüşen ve ilave bir eğilim ise işlerin kısa-vadeli, serbest [*freelance*] ve ‘standart-dışı’ çalışma düzenlemelerine doğru kaymasıyla birlikte emeğin parçalanıp istikrarsızlaşmasıdır. Bunlar şarta bağlı veya gündelik işler, proje-bazlı çalışmalar, geçici sözleşmeler ya da bir ana firmanın kadrolu istihdam konusundaki yasal mecburiyetlerden sıyrılmak için kullandığı dışarıdan alınan işler olabilirler. Bu güvencesiz (ya da daha usturuplu şekilde, ‘bağımsız’) işçiler, Serbest Çalışanlar Sendikası’nın ve platform iş sitesi Upwork’ün 2017 tarihli bir çalışmasına göre, geniş bir şekilde ‘gig ekonomi’ işçileri olarak bir araya toplandığında, ABD işgücünün yüzde 35’i kadarını (56 milyondan fazla) oluşturmaktadır ve 2027’ye kadar işçilerin çoğunluğu bir biçimde serbest çalışıyor olacaktır. Ama mevcut durumda bu işlerin sadece küçük bir kısmı tamamen online platformlar aracılığıyla yerine getirilmektedir –bu da 2012’den 2015’e kadarki işgücünün tahminen yüzde 4.2’lik bir toplam katılım oranına ulaşıyor. Ancak hiç şüphe yok ki teknoloji ekonominin yapısını ve hem online hem offline emek dinamiğini kökten bir şekilde değiştiriyor.⁶

Teknolojik yenilik, zengin ve yoksul uluslarda, sermayenin entrikalarını altüst ettiği gibi devletin rollerini ve emek hareketinin gücünü de altüst edecektir. Artık bundan böyle gelir kaybının maddi zararları ile değil de yaşam tarzı, topluluk ve birçok işçi açısından, kimlik yitiminin toplumsal zararları ile uğraşmamızın gerektiği yeni bir insani gereksinim manzarasıyla başa çıkmak üzere, sosyal yardım sistemleri elden geçirilmek zorundadır. Emek gücündeki herhangi bir yapısal değişimin maliyetini güçlü bir yardım, işgücü ve eğitim politikaları azaltabilirdi –ancak bunlar teknolojik teleoloji yoluyla değil nihayetinde politik mücadele yoluyla meydana gelmektedir. Çözüm de benzer olacaktır: Gerçek yaşamda demokrasiyi ve sosyal yardımı yenilemek.

Hayır, makineler hepimizin ‘yerini almayacak’, ama büyük olasılıkla topluluklarımızın sahipliğini, mahremiyeti, kamusal alanı, ekonomik ve politik gücü devredeceğiz. Ve dijital olarak hükmedilen geleceğimizde bile yapılacak işler olmasına karşın, işçiler eğer bu geleceği üretme araçlarını ellerine geçirmeyi başaramazlarsa onun bir yan ürününe indirgenme tehlikesi içinde olacaklardır. Bundan kurtulmak ise emek mücadelesinin sınır alanlarını yeniden çizmeyi ve toplumsal ilerlemenin yeni yollarını

⁵ UNCTAD, bkz: ‘New digital era must ensure prosperity for all’; International Labour Organization, ‘World Employment and Social Outlook 2016; Trend for Youth’, Geneva: ILO, 2016, www.ilo.org; Ekkehard Ernst, Rossana Merola, Daniel Samaan, ‘The Economics of Artificial Intelligence: Implications for the Future of Work’, International Labour Office, Geneva: ILO, 2018.

⁶ Upwork and Freelancers Union, ‘Freelancing in America, 2017’, Ekim 2017, www.upwork.com; Ruth Berins Collier, V.B. Dubal, Christopher Carter, ‘Labor Platforms and Gig Work: The Failure to Regulate’, IRLE Working Paper No. 106-17, Institute for Research on Labor and Employment, 2017, irle.berkeley.edu.

oluşturmayı gerektiriyor.⁷ Mevcut durumda kendi başına en gelişmiş ekonomilerde dahi işgücünün görece küçük bir dilimini oluşturuyor olsa da resmî bir meslek kategorisi olarak *gig* çalışmanın katlanarak büyüdüğü konusunda hiç şüpheye yer yok. Bu büyük dalga kaçınılmazken, emeğin hâlihazırda pek çok kişinin ‘on-demand’^{*} ekonomiden talep ettiği şeyin ayrıntılarına inmesi gerekiyor –platform başında ve dışında adil çalışma, hakkaniyet ve insan hakları. Nihayetinde *gig* ekonomiye özgü emek istismarı ile başa çıkabilmenin en etkili yolu, ister küresel bir *crowd işçi*^{**} loncası ister uygulama-bazlı [*app-based*] bir toplu sözleşme anlaşması formunda olsun, kesintisiz militan eylem için işçileri örgütlemek olabilir. Ama *gig* ekonominin işleri, geleneksel işveren-işçi rolünü, kullanıcı, müşteri ve platform üçgeni arasındaki işleme indirgemıştır. O halde insan bir algoritmayken nasıl olup da insanla mücadele etmek üzere işçileri harekete geçireceksiniz?⁸

Daimî altüst oluş riski, emek açısından, değerden düşmenin yanı sıra daimî dönüşüm potansiyelini de getiriyor. Dijital çağda emeğin doğasını ve rolünü belirleyecek olan soru, teknolojinin demokratikleşmeye ve dijital ortaklıkları genişletmeye mi yarayacağı, yoksa basitçe sermayenin küresel toplumsal altyapı üzerindeki gücünü sağlamlaştırmasını ve kamusal alanımızdan daha fazla şeyi ele geçirmesini mi sağlayacağı sorusudur.

Küresel Gig Ekonomide Çalışma

Dijital ekonomideki değişimin en görünür olduğu yer, daima olmasa da genellikle birbirine bağlı olan iki emek düzenidir: Gündelik, güvencesiz ya da geçici, proje-bazlı işler ile online istihdam platformunun genişleyen alanı. Araç çağırma uygulaması Uber gibi mobil-bazlı hizmetlerin örneklediği platform-bazlı emek piyasası, işe alma sürecini mobil bir uygulama formundaki bir tür dijital işe alma bürosuna yöneltmektedir. (‘Platform ekonomisi’ genellikle *gig* ekonomi ile aynı bağlamda incelenir. Bununla birlikte, güvencesiz ve şarta bağlı işlerin çeşitli formlarını içerecek şekilde tasarlanmış olan *gig* ekonominin tersine platformu ayırt eden şey, işlemlerinin, dijital bir arayüz aracılığıyla, tipik bir şekilde, müzakere edilen ve genellikle icra edilen emek etrafında dönüp dolaşan online bir iletişim alanına bağlanmış olmasıdır.) Çalışmanın kendisi kod yazmak veya yazıyı düzeltmek gibi bazen uzaktan online yerine getirilir. Görev tamamlandıktan sonra işçiler derecelendirilir ve nitelik kontrolü de serbest, nadiren denetlenen bir emek piyasasında ‘sorumluluk’ sağlamak üzere tasarlanmış öznel müşteri değerlendirmeleri yoluyla yapılır. Ancak işin bizzat kendisinin niteliğini kim kontrol

⁷ ILO, ‘Future of Work Research Papers’.

^{*} Tüketicilerin taleplerini kısa süreli işçiler aracılığıyla dolaysız bir şekilde sağlayan dijital piyasa –ç.n.

^{**} *Crowdwork*: Firmaların kimi işlerini internet üzerinden, bünyesinde çalıştırmadığı geniş kişilere yaptırdığı, müşteri ile çalışanın birbiriyle doğrudan bağ kurduğu çalışma biçimi –ç.n.

⁸ Alexia Fernández Campbell, ‘New York City passes nation’s first minimum pay rate for Uber and Lyft drivers’, *Vox*, 5 Dec 2018; Thomas Breen, ‘Uber Bill Gets A Lyft’, *New Haven Independent*, 20 Mart 2019, Sarah Holder, ‘Why L.A.’s Ride-Hail Drivers Went on Strike’, *CityLab*, 26 Mart 2019, www.citylab.com.

ediyor? İşin niteliğinin geleneksel belirleyicileri – ücretler, ayrıcalıklar, iyi muamele– resmi emek yasalarından ve standartlarından büyük ölçüde kopmuştur, çünkü işçiler hukukun şirketin çalışanları değil de sadece uygulamanın kullanıcıları sayılmaktadır; kâğıt üzerinde, ‘müşteri’leri olan tek mülk sahipleri onlardır. Onların sanal çalışma alanı, otoriteyi tüketici, servis sağlayıcı ve platformun bedensiz gözetimi üçgeni arasında paylaştırır. Uygulama işlemin her iki yanına ‘hizmet etmek’ üzere tasarlanmış gibi görünür, ama fiili bir denetçi, insan kaynakları ofisi veya bir anlaşmazlık ortaya çıktığında emek uzlaştırma servisi olarak işçiyi kontrol altında tutabilir.⁹

Teknoloji-güdümlü çalışmanın çeşitliliği mevzuata ilişkin manzarayı karmaşılaştırıyor. ‘Platform-bazlı’, ‘on-demand’ ya da ‘gig’ çalışmanın bir ölçüde biçimsiz alanı eski ve yeni pek çok ticareti kapsıyor. Bir online platform yoluyla müzakere edilen hizmet işleri söz konusudur (*rideshare* sürücüler); bir web-bazlı çalışma portalı üzerinden aracılık edilen ve online ya da offline yürütülen çeşitli tuhaf işler; (online bir akademik araştırma çalışması yapan katılımcılar gibi) bağımsız iş ortaklarının kitle-kaynaklı [*crowd-sourced*] bir işgücünü birbirine bağlayan ‘*crowdwork*’ platformlar. Tüm bu meslekler için dijital platform hem işe alım sürecini kolaylaştırmakta hem de işçilere muhtemelen *gig*’ler ve iş isteğinde bulunanlar veya müşterilerin daha geniş bir pazarını sağlamaktadır. Bundan başka, dijital bir platform uzak ve uluslararası başvuru havuzuna erişim sağlayarak, potansiyel emek havuzunu online olarak yerine getirilen birçok görev için önemli ölçüde genişletmektedir. Blok zinciri ve kestirimci/öngörücü teknoloji (*predictive technology*) işverenin veya anlaşmalı tarafın işçileri gerçek zamanlı yargılama, yönetme ve izleme gücünü arttırdıkça, bir şirketin işçileri değerlendirme, denetleme ve derecelendirme yeteneği de genişleyecektir. *On-demand*, serbest [*freelance*] veya geçici emeğin giderek artan yaygın ve sofistike kullanımı aynı zamanda çalışma temposunu ve çeşitliliğini de değişken hale getiriyor ki, bunun hem online hem offline çalışmada istihdamı istikrarsızlaştırmak ve ücretleri aşındırmak gibi bir etkisi de olabilir. ‘İşveren olmama’ statüsünden dolayı pek çok emek mevzuatından muaf oldukları için firmalar marjinalleşmiş bir emek gücünü daha öte parçalayıp hiçbir şeffaflık taşımadan iş görerek ve sömürü ve ücret hırsızlığına kılıf oluşturan kompleks bir emek ilişkileri ağı yaratarak bu yasal insansız-bölge fırsatından faydalanmaktadırlar.¹⁰

‘Gig ekonomi’nin tıpkı İnternet Çağı’ndan önce de gündelikçi ve sokak sanatçısı için var olması gibi, standart-olmayan, düzensiz ve gayri-resmi ya da şarta bağlı emek de açıkçası her zaman vardı. Cesur Yeni Dünya olmasa da günümüzün dijital ek işi, resmî ve geçici hale getirilmiş istihdam arasındaki sınırları önemli ölçüde bulanıklaştırmaktadır. ABD ve Avrupa’da emek savunucuları, *on-demand* hizmet şirketlerinin

⁹ Platform çalışması ve platform ekonominin daha öte tanımı için bkz. ‘Platform Economy Repository: Typology,’ *Eurofound*, 6 Eylül 2018, www.eurofound.europa.eu.

¹⁰ Susan Caminiti, ‘4 gig economy trends that are radically transforming the US job market’, CNBC, 29 Ekim 2018; Thor Benson, ‘From Whole Foods to Amazon, Invasive Technology Controlling Workers Is More Dystopian Than You Think’, *InTheseTimes*, 21 Şubat 2018; Jeremias Prassl, ‘Collective Voice in the Platform Economy: Challenges, Opportunities, Solutions’, ETUC, 2018, www.etuc.org. David Weil, ‘The Fissured Workplace’, www.fissuredworkplace.net.

emek standartlarından ve mevzuatından özel bir şeyler koparma ya da firmaları toplumsal güvenlik, ücretli izin, işsizlik sigortası veya sağlık hizmeti gibi standart ayrıcalıkları sağlamış olmaktan muaf tutan alternatif yasal çerçeveler geliştirme girişimlerine karşı uyarıda bulunmuşlardır.¹¹

Gelgelelim sermayenin temel itki ve güdülerini değiştirmemiştir: Mevcut teknolojik ilerleme dalgası, küresel sermayenin onlarca yıldır devam eden dünya çapındaki vasıfsızlaştırma, güvencesizleştirme ve sendikaları yıpratma eğiliminin üstünü örtmektedir. Platformlar neoliberal yapısal değişimi hızlandırmaya yarıyorlar, ama emek haklarını onlarca yıldır geriletken zararlar üzerine inşa edilmişlerdir. Teknoloji şimdi çalışma deneyimini aynı ölçüde rahatsız edici biçimlerde yeniden şekillendiriyor. Çeşitli platform ve *gig* düzenlemeleri ile ilgili incelemeler, toplumsal tecrit, gelir değişkenliği ve ekonomik güvencesizlik ve işbaşında bir dizi kazaya maruz kalma gibi yüksek riskleri ortaya koymaktadır: Müşterilerin tacizi (anlaşmalı tarafın siber zorbalığı gibi), haksız yere kovulma (ya da dijital jargonda ‘deaktivasyon’) ve kötü sağlık ve güvenlik koşulları (işçilerin tazminatsız bisiklet ve trafik kazaları). Çok daha vahim bir ortak deneyim ise acımasız bir toplumsal ve ekonomik strestir, zira insanlar ‘kendi kendinin patronu olmak’ gibi sahte bir özgürlük karşılığında daimî bir ekonomik istikrarsızlığa boyun eğerek geçim ücretini andıran bir şeyi toplamak için küçük görevlerle saat başı 3 dolar kazanmak için çırpınıp duruyorlar.¹²

İşgücünün dijital mimarisi doğrusal bir şekilde değil, eş merkezli olarak gelişiyor. Ticaret ve iletişim şebekelerinde şirketlerin giderek artan bir şekilde birbirine bağlılığı, genişleyen bir küresel proletarya çapında örgütlenme, bilinçlenme ve dayanışma için mevcut olan ağlardaki giderek artan bir yoğunluk ile ele ele gidiyor. Ancak *gig* işçileri tıpkı *gig* ekonominin kendisi gibi henüz somut bir kimlik geliştirmiş değiller. Problemlerden biri ideolojik: Platformlar etrafındaki ticari uğultu dijital *ubermensch*’e rağbet gösteriyor –çeşitli *gig*’ler arasında gidip gelen ve sıradaki şirketle karşılaşp eşleşme becerilerine dair bir ‘portföy’ için müşteri toplamaya çalışan *on-demand* köle. Mikro-çalışma kültürü, yansımasını ‘*Get my Peon*’un başlamasında bulmaktadır –eski bir ticareti, modası geçmiş komisyoncu, 7/24 mobil aracılığıyla hazır bekleyen bir yirmibirinci yüzyıl profesyonel serbest çalışana [*freelancer*] çevirmiş olan Hindistan’daki *on-demand* getir-götür uygulaması.¹³ *On-demand* platform

¹¹ ‘Chapter 4: Changes in the Nature of Work and Its Organization’, in National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, *Information Technology and the U.S. Workforce: Where Are We and Where Do We Go from Here?*, Washington, DC: The National Academies Press, 2017; Rebecca Smith and Sarah Leberstein, ‘Rights on Demand: Ensuring Workplace Standards and Worker Security In the On-Demand Economy’, NELP, Eylül 2015; Victoria Fanggidae, Muto P. Sagala, Dwi Rahayu Ningrum, Perkunpulan Prakarsa, ‘On-Demand Transport Workers in Indonesia: Toward Understanding the Sharing Economy in Emerging Markets’, JustJobs Network, 2016, www.justjobsnetwork.org; Sangeet Paul Choudary, ‘The Architecture of Digital Labour Platforms: Policy Recommendations on Platform Design for Worker Well-Being’, ILO, 15 Mayıs 2018, www.ilo.org.

¹² Platform Economy Repository: Dossiers’, Eurofound, 6 Eylül 2018, eurofound.europa.eu; Julia Ticona, Alexandra Mateescu, Alex Rosenblat, ‘Beyond Disruption: How Tech Shapes Labor Across Domestic Work & Ridehailing’, *Data & Society*, 26 Haziran 2018, datasociety.net.

¹³ Vaishnavi Kanekal, ‘GetMyPeon.Com, A First Personal Concierge Service Of It’s Kind!’, Trak.in, 3 Ocak 2017, trak.in.

çalışmasının doğuşu, istihdamda, özerkliği ya da belki de daha etkili, yenilikçi veya teşvik edici çalışma biçimlerini geliştirebilecek daha büyük bir esneklikten faydalanan işçiler açısından net artı olarak görülebilir. Gelgelelim ‘esnekliğin’ diğer tarafı marjinalleştirme ve geçicileştirmedir –özellikle de ‘serbest çalışan’a [*freelancer*] kötü muameleye veya sömürüye gerçekte hiçbir manivela gücü sağlamayan bir müşteri-işçi orkestrası sunan platformlarda.¹⁴

Aslında, ekonominin ‘Überleşme’si, tekil, her zaman hazır bir platform yoluyla, tekel genişlemesi ve işgücünün parçalanmasının bileşimidir. Uber modeli, küçük projeler dizisi sunan mikro-çalışma merkezlerinin aksine, temelde tek bir hizmet sunar: Özel taşımacılık. Şirket aynı anda hem amansız bir fiyat rekabeti yoluyla yerel piyasayı eline geçirmekte hem de piyasayı kontrol altında tutarak sürücü işgücünü tekelleştirmektedir. Küresel bir marka olarak, yükümlü taksi hizmetleri için yerel mevzuata ilişkin usullerin kaldırıp atılması, şirkette patlama yaratmıştır (büyük ölçüde Uber’in milyar dolarlık lobicilik ekibi sayesinde).¹⁵ Uber’in çoğunlukla hasmane hükümet denetçilerinden ya da geleneksel taksi sürücülerinden gelen ve genellikle militan protestolar formunu alan tepkilerden ötürü küresel piyasaya açılmada engellerle karşılaşmış olması hiç de şaşırtıcı değildir. Ama önyak oldukları yakıp-yıkma [*scorched-earth*]* iş modeli, platform hizmet sanayisinde dünya çapında mantar gibi yayılıyor.¹⁶ Überleşme Küresel Güney’de daha da riskli bir oyun olabilir. Motosiklet taksilerle ve yalpalayan üç-tekerlilerle tıkanmış caddelerde, *ridesharing* [yolculuk paylaşımı] uygulamalar, amaca özel dijital çekçekler filosu gibi, yetersiz ulaşım altyapısına bir serbest-piyasa çözümü olarak ortaya çıkıyorlar. İleri teknoloji bir durumun çekiciliğine rağmen, platform taşımacılık işi aslında diğer gündelik çalışmalardan hiç de ayrı değil. Just Jobs Network’ün yürüttüğü bir araştırmaya göre, *rideshare* sektör ucuz ve erişilebilir bir yerel taşımacılık sistemi olarak patlama yapmış olsa da gündelik işçiler geleneksel istihdama eşlik eden sosyal koruma olmaksızın serbest meslek riskine girmek zorunda kalmışlardır. Endonezya’daki yerel araç çağırma [*ride-hailing*] servisi ‘ojek’ sürücülerine dair bir inceleme, ücretler önceki işlerine göre artsa da çoğunun halen asgari ücretten az kazanmakta olduğunu ortaya koymuştur.¹⁷

¹⁴ ‘Chapter 4: Changes in the Nature of Work and Its Organization’, Choudary, ‘The Architecture of Digital Labour Platforms’; Jon Messenger, ‘Working Time and the Future of Work’, ILO, International Labour Office, Geneva: ILO, 2018, www.ilo.org.

¹⁵ Marshall Steinbaum, ‘How Widespread Is Labor Monopsony? Some New Results Suggest It’s Pervasive’, Roosevelt Institute, 18 Aralık 2017, rooseveltinstitute.org; Glenn Fleishman, ‘Uber and the appropriation of public space’, *BoingBoing*, 30 Haziran 2014, boingboing.net; Ignacio Herrera Anchustegui, Julian Nowag, ‘Buyer Power In The Big Data And Algorithm Driven World: The Uber & Lyft Example’, *Competition Policy International*, 15 Eylül 2017, www.competitionpolicyinternational.com.

* Askeri manada, bir ordunun ilerlerken ya da geri çekilirken karşın/düşmanın kullanabilme ihtimali olan her şeyi yakıp yıkması anlamına gelir.

¹⁶ Owain James, ‘Uber and Lyft are lobbying states to prohibit local regulation’, Mobility Lab, 24 Temmuz 2018, mobilitylab.org; Biz Carson, ‘Where Uber Is Winning The World, And Where It Has Lost’, *Forbes*, 19 September 2018.

¹⁷ Sabina Dewan, ‘Wired for Work: Exploring the Nexus of Technology & Jobs’, JustJobs Network, in *Growth and Reducing Inequality Working Paper Series*, G-24 and Friedrich-Ebert-Stiftung, New York, 15 Aralık 2018, www.g24.org.

Peki ya beyaz-yakalı meslekler açısından daha göz kamaştırıcı olan dijital *gig*'ler? Platform işi, birçok mesleğe, ticaretlerini evden ayrılmadan, yabancı firmalar için online serbest çalışan [*freelancer*] olarak yapma imkânı sağlıyor. Bir platform arayüzü, yoksul ülkelerden zengin ülkelere 'yetenek akışını' sağlayarak, işleri düşük emek maliyetli ülkelere taşımaya [*offshore*] teşvik edebilir. Ama genişlemiş bir iş piyasasına daha büyük bir erişim eşit fırsat anlamına gelmemektedir. Meslekler için İspanyolca konuşan bir platformu kullanan anlaşmalı taraflara dayanan ulus ötesi online işe alma modellerine ilişkin incelemeler, genel olarak görece varlıklı İspanya'daki firmaların henüz Latin Amerika'daki İspanyolca konuşan emsallerinden ziyade, yerel işçiler çalıştırdığını ortaya koyarak, neredeyse sınırsız 'daha ucuz' beyaz-yakalı yabancı emek havuzuna rağmen örtük milli önyargıların işverenler tarafından varlığını sürdürdüğünü iddia etmektedir.¹⁸

İşçilere gelince, onların platform işçileri olarak kolektif kimliği, spesifik işlerin bizzat kendisinden daha belirgin olduğunu kanıtlayabilir. Alana dair araştırmalar, gelişen ekonomilerdeki birçok genç profesyonelin, eskiden ekonomik ve lojistik açısından imkânsız olduğuna inandıkları yeni fırsatlar sunduğu için *gig* çalışma tarafından yetkilendirildiğini hissettiğini ortaya koymaktadır. Platform aracılığıyla, eğitim ve kozmopolitanizmin ayırt ettiği online bir ulus ötesi topluluğa dâhil oluyorlar; kendilerini genellikle emek bilinci terimlerinde değil de daha çok girişimcilik diliyle 'kendi başına çalışanlar' ve 'arzulu bağımsız profesyoneller' olarak düşünüyorlar. Kenya'daki bir işletme öğrencisinin dünya çapındaki düzinelerce firma için düzelti işlerinden birini seçebilmesi mümkündür. Ancak bu yeni bağlar ulus ötesi bir iş piyasasında emek arbitrajı* konusunda etik sorunlar doğurmaktadır. Büyük bir Kaliforniya firması temel bir veri analizi projesini çok daha yoksul ülkelerdeki *crowd* işçilere yaptırabildiği zaman, bunun ABD'li işçilerin emek gücünün göreceli değerini düşürme potansiyeli söz konusudur. Ya da gençleri kazançlı bir *gig* için okullarını bırakmaya zorlayarak ve belki de fiilen yerel bir avukat olarak çalışacakken denizaşırı bir hukuk firmasına veri girişi yapıp daha iyi bir maaş kazanmaya mecbur ederek Kenya'daki vasıflı bir beyaz-yakalı işgücünü vasıfsızlaştırmaya yol açabilir.¹⁹

Serbest [*freelance*] platformlar alanının ötesinde, dijital emeğin genişlemesi gelecekte çokuluslu firmaların *offshoring* pratiklerinde büyük çapta değişikliklere de yol açabilir. Şirketler elbette uzun zamandır teknik destek veya müşteri hizmetleri gibi temel hizmet emeği ile başa çıkabilmek için çağrı merkezlerine bel bağlamışlardır. Ama şimdi birçok IT emeği formu, küresel iletişim ağı boyunca giderek daha akışkan hale

¹⁸ Dewan, 'Wired for Work'.

* Bir ekonomi terimi olarak arbitraj, risksiz kar elde etmek amacıyla, bir varlığın farklı piyasalardaki fiyatları arasındaki eşitsizlikten yararlanılarak, söz konusu varlığın daha düşük fiyatlandığı piyasadan satın alınıp daha yüksek fiyatlandığı piyasada eş zamanlı olarak satılması işlemidir -ç.n.

¹⁹ A. J. Wood, V. Lehdonvirta, and M. Graham, 'Workers of the Internet unite? Online Freelancer Organisation Among Remote Gig Economy Workers in Six Asian and African Countries', *New Technology, Work and Employment*, 33(95-112), 2018; Ernst, Merola, Samaan, 'The Economics of Artificial Intelligence'.

gelerek, potansiyel olarak bilgi işçileri açısından *offshoring* eğilimleri keskinleştiriyor. Bu gelişen emek dinamiklerinin açık bir örneği, Japon firmaların Çin merkezli IT sözleşmeli hizmet çalışanlarını kullanmasıdır. Dalian Özel Ekonomik Bölgesi uzun süredir çağrı merkezi satıcıları için bir pazar olmuş olmasına rağmen, bazı Japon firmaları şimdi Japon personeli Dalian çağrı merkezlerine sevk ederek, özellikle ‘ucuz’ bir emek piyasasından faydalanmak için deniz aşırı ülkelerde yerel işçileri kullanıyor, bununla beraber hâlâ ‘yerli’ personellerin dil yetenek ve becerilerinden yararlanıyor. Personel aynı zamanda aynı emeği üstlenmesi için yerel Çinli işçileri de eğitebiliyor, böylece ulus ötesi sömürünün ikili formlarını yaratıyor: Çin merkezli branşlar ve iki ulusal piyasa arasında gidip gelen bir firma içerisindeki sermaye göçü. Emek göçünde yeni bir dinamik ortaya çıkıyor: Japon işçiler *offshored* pozisyonlar almaya gönüllüler, çünkü Japon ekonomisi onlarca yıllık neoliberal politika altında emek standartlarının aşındırılmasıyla uzun-vadeli stagnasyon geçirmiş olduğu için, gelecek vaat eden Çin anakentindeki koşullar görece lehte görünüyor. Bir alternatif bulmaya çalışan işçiler, ironik bir şekilde yerlerini alacak olanları eğitiyor olabilseler de yurtdışında yurtsuzlaşmış bir çevrede, geçicileşmiş, ‘düşük vasıflı’ ön teknik görevler arayabilirler. Japon işçilerin Çin’deki bir şirketin genel merkezinden çok uzaktaki, minimal denetlenen bir şubesine *offshoring*’i, dijital platform çalışmasının farklı gruplar için hareketliliği hem arttırma hem de azaltma yeteneğine nasıl sahip olduğuna, ama daima emeği güçsüzleştirip işverenin gücünü genişleten bir doğrultuda emeği hareket ettirme eğiliminde olduğuna dair örnek vaka incelemesi sunmaktadır. Nihayetinde, her iki ulustan işçiler de emek arbitrajının, denetimden arınmış bir arenasına gönderilip atılmaktadır.²⁰

Gig Çalışmanın Denetlenişinden Dijital Örgütlenmeye

Gig ekonomiyi çekici kılan nitelikler bizzat onu aynı zamanda bunaltıcı hale getiren niteliklerdir: Özerk bir iş yapısının özgürlüğü ve esnekliği, küresel çalışma çeşitliliği ve girişimci iklim ile dengesiz, oynak iş programı, dalgalı gelir ve yaşanabilir bir geliri bulup buluşturmak için devamlı olarak çeşitli serbest [*freelance*] *gig*’ler arasında dolanıp durmanın yarattığı kaygı iç içe geçmiş durumda.²¹ Zira Avrupa Sendikalar Konfederasyonu son zamanlarda yapılan bir çalışmada, *crowd çalışma* ve değişik başka platform emeği formlarının hizmetler ve emek için esneklik ve değişken piyasalara dayandığı açıklamasında bulunmuştur. Ancak ‘çalışmanın parçalanması’, mevcut durumda bir patronun tüm sorumluluğuna sahip olan ama hiçbir gücü olmayan kendinden menkul ‘mikro-girişimcileri’ harekete geçirmek için gereken organik kolektif dayanışmayı geliştiren sendikalara bir engel oluşturmaktadır.

İşçi gruplarının sorunlarını seslendirmek için ondan önce ve sonra bir araya geleceği düzenli değişiklikler, ortak çıkarlara sahip işçilerin coğrafi yakınlığı ve

²⁰ Kumiko Kawashima, ‘Service Outsourcing and Labour Mobility in a Digital Age: Transnational Linkages Between Japan and Dalian, China’, *Global Networks*, 17 Ocak 2017.

²¹ ‘Chapter 4: Changes in the Nature of Work and Its Organization’, Choudary, ‘The architecture of Digital Labour Platforms’; Messenger, ‘Working Time and the Future of Work’.

birleşik işgücü olma duygusu göçüp gitti. Tek tek işçiler kendi başının çaresine bakmaya terk edildi: Tıklama [*click*] işçileri online görevler seçiminde hiçbir kılavuza sahip değiller ve *ride-sharing* sürücüler de giderek seyrekleşen açık park yerlerinde saklanmak zorunda kalarak genellikle dinlenecek bir yer bulmak, hatta tuvalete gitmek için mücadele veriyorlar.²²

Her bir işçinin dijital sınır bölgesi üzerinde ‘tek mülk sahibi’ olarak iş görmesiyle birlikte, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) bildirdiğine göre, daimî bir yer değiştirme durumu daimî istikrarsızlığa sebep olmaktadır: “*Gig* ekonomiye uzun süreli katılma niyeti olmadan değişik sektörlerdeki farklı “*gig*”lere girip çıkmak, kaçınılmaz bir şekilde, işçilerin topluluk oluşturma ve ortak çıkarlarını tanımlama yeteneklerini olumsuz bir şekilde etkiliyor.”²³ Zira birbirine ve bir bütün olarak topluma yabancılaşmış işçiler için, kendi standartlarına ve önlemlerine sahip yeni bir emek topluluğu oluşturmak hem iki kat zor [fakat] hem de iki kat gerekli.

Avrupa Birliği ‘standart-dışı’ işçilerin haklarını koruyacak ilk kanunu yakın zamanlarda onaylayarak, –tüm üye ülkelerdeki en azından üç milyon işçiye kapsayan– *on-demand* ve platform işçiler için genel bir asgari ücret ve temel ayrıcalıklar dizisini saptadı. Sözgelimi, belirsiz ve değişken iş programına sahip işçiler standart çalışma saatlerini belirleyecek açık şartların yanı sıra iş feshi tazminatına da hak kazanacaklar. Yasa ayrıca işçiler için deneme sürelerini maksimum ilk altı ayla sınırlayacak. Yakın zamanlarda İngiltere’de çıkarılan bir kanun da benzer şekilde *gig* işçilere ücretli izin gibi somut haklar ve ayrıcalıklar sağlayacaktır, ama düzenli iş programlarını zorunlu hale getirmede yetersiz kalmıştır. ABD’de *gig* işçileri koruyacak kapsamlı hiçbir kanun olmasa da bazı yargı mercileri *rideshare* sürücülerin ve serbest çalışanların [*freelancers*] haklarını pekiştirecek kanunlar getirmişlerdir.²⁴

Gelgelelim bu gibi ilerlemelere karşın, [söz konusu platformların] idarecileri iş kanunlarının açığını yakalamak için yeni şemaları çoğaltmak üzere devamlı olarak emek platformlarına kafa yorup duruyorlar. Teknoloji lobisi, işçileri ‘bağımsız sözleşmeliler’ olarak sınıflandırarak emek maliyetini en aza indirme amacıyla yasal denetlemelerin etkisini ortadan kaldırmak için seferber olmuştur. Risk sermayesini ve Silikon Vadisi’ni temsil eden çok güçlü lobi firmaları, şirketlerin işçileri anlaşmalı taraflar olarak yanlış bir şekilde sınıflandırmanın mali yükümlülüğünden resmen muaf tutmayı amaçlayan model kanun için kapı kapı dolaşmaktadır. Bu yasal boşluğun resmi nitelik kazanması Uber-tipi firmaların, ‘istihdam edilmeyen’ işçileri üzerinde gene onların her anlarını izleyip yöneten bir uygulama aracılığıyla sıkı bir kontrol uygularken, kendi işgüçlerine etkin bir şekilde sahip çık[a]mamalarına da

²² Jeremias, ‘Collective Voice in the Platform Economy’.

²³ ILO, ‘Future of Work Research Papers’, www.ilo.org.

²⁴ ‘EU law fixes minimum rights for “gig economy” workers’, *BBC*, 16 Nisan 2019; ‘Workplace reforms “will protect gig economy workers”’, *BBC*, 17 Aralık 2018; Campbell, ‘New York City passes nation’s first minimum pay rate for Uber and Lyft drivers’; Breen, ‘Uber Bill Gets A Lyft’; ‘Freelance Isn’t Free Act’, New York City Department of Consumer Affairs, www1.nyc.gov/site/dca/about/freelance-isnt-free-act.page.

olanak tanıyacaktır.²⁵ Yasa bu arada emeğin ‘Überleşme’ye direnme gücünü de kısıtlamaktadır. Tekelleşmeyi önleyen yasalar *gig* işçilerin örgütlendiği pek çok durumda işçilerin örgütlenme çabalarına köstek oluyor, çünkü serbest [*freelancer*] veya kendi işinde çalışanlar olarak görüldükleri için, toplu sözleşme ve greve gitme de dâhil olmak üzere kolektif emek eylemleri tarihsel olarak kartel girişimleriyle savaşmak için kullanılan yasalar altında hukuki yaptırıma açık. Paradoksal olarak, tüm dünyanın sokaklarına hükmeden *rideshare* oligopoller tekelleşmeyi önleyen düzenlemelerden yakayı bir şekilde kurtarabiliyor.²⁶

Avrupa ve ABD’deki emek savunucuları davalar yoluyla platform işçilerinin haklarını yasal olarak da koruma altına almaya çalışırken karışık sonuçlara ulaşmışlardır. Örneğin yakın zamanlarda Uber, yanlış tasnif üzerine, sürücülere şirket politikaları konusunda bilgi edinme ve danışmanlık için kimi uç taahhütler sunan 20 milyon dolarlık bir ödeme anlaşması içeren büyük bir toplu davadan kıl payı kurtulmuştur. Bununla birlikte, işçilerce öne sürülen başka yasal hak talepleri daha emek dostu kararlara yol açmıştır: New York’ta Uber sürücülere ve taksi işçisi savunucuları, devlet iş kurulumu, Uber sürücülerin işsizlik ödeneği hakkını tanımak zorunda bırakan başarılı bir yasal savaş vermişlerdir. İngiltere, Kolombiya ve Avrupa Adalet Mahkemesi’nde açılan başka davalarda, Uber sürücülere hukukun çalışanlar olarak tanınmışlardır. Gene de bu zaferler çoğunlukla bölük pörçüktür. Hatta sanayinin arzulanı denetleme muafiyeti yasalaşmasa bile, *on-demand* emek hizmetleri devlet ve federal düzenlemelerdeki yasal boşluklar yoluyla değerini kaybedebilir –yirminci yüzyılın başından itibaren alıkonulan cılız yasal temel. Platform uygulamalarının dijital bir küresel ekonomide kimin ‘gerçek’ bir işçi sayıldığı konusunda açık küresel standartlar olmaksızın her zaman her yerde hazır bulunduğunu dikkate alacak olursak, Uber algoritmasının resmî yasanın henüz yetişemediği yerleri yeni kurallarla doldurup duracağı açıktır.²⁷

Gelecekteki mahkeme soruşturmalarında hukukun işçilerin yanında yer alıp almayacağı belirsiz olsa da gene de eski moda sokak ajitasyonu açısından söylenecek bir şeyler bulunuyor. *Ridesharing* hücumu, küresel olarak, geleneksel sürücülerde Uber yayılmacılığını kaba kuvvet yoluyla fiilen daraltacak derecede ‘zorbalığın’ gelişmesine sebep olmuştur. Yükümlü taksi sanayisi, sokaklarında *rideshare* arabaların filizlendiğini görür görmez, söylendiğine göre *gig* rezilliği içinde borç ve çaresizlik yüzünden,

²⁵ Maya Pinto, Rebecca Smith, Irene Tung, ‘Rights at Risk: Gig Companies’ Campaign to Upend Employment as We Know It’, National Employment Law Project, 25 Mart 2019, www.nelp.org.

²⁶ Conversation with ILO researcher Hannah Johnston, April 2019; Garden, Charlotte, ‘Antitrust/Pro-Worker’, Take Care (blog), 31 Aralık 2018, takecareblog.com.

²⁷ Pinto et. al., ‘Rights at Risk’; ‘Uber Must Make Unemployment Insurance Contributions for New York Drivers Following Company’s Withdrawal of Appeal’, Legal Services NYC, 4 Mart 2019, www.legalservicesnyc.org; Nancy Cremins, ‘Insight: The Evolving Gig Economy – On-Demand Workers and Arbitration Clauses in the U.S. and Abroad’, *Bloomberg Law*, 26 Mart 2019, news.bloomberglaw.com; Nancy Cremins, ‘There is No One-Size-Fits-All Approach to Global Worker Classification’, Globalization Partners (blog), Temmuz 2018, www.globalization-partners.com; Kate Conger, ‘Uber Settles Drivers’ Lawsuit for \$20 Million’, *New York Times*, 12 Mart 2019.

Paris'ten Johannesburg'a ve Nanjing'e dek, tatsız sürücü intiharları görüntülerinin yanı sıra gösteriler, ayaklanmalar ve sokak kavgaları patlak vermiştir.²⁸

Dijital ekonomide örgütlenmenin anahtarı, platformu politik bir arena ve örgütlenme mülkü olarak geri kazanmaktır. Ve bu hiç de görüldüğü kadar zor değil: Dijital emeğin mimarisi hâlihazırda geleneksel sendikacılık unsurlarını, işçi temsiliyeti açısından gelecekteki değişikliklerden etkilenmeyecek kurumlara sahip platformlaşmış bir dünyaya uyduracak şekilde yenileniyor.

Sistemli örgütlenmeye başlıca engel, tek tek işçilerin bir emek gündemi etrafında birleşmek şöyle dursun birbirleriyle etkileşebilme yeteneğini bile kısıtlayan, sürekli kendini yenileyen bir güvencesizlik, yasal sınırlılıklar ve atomize hale gelme döngüsüdür. İşçiler arasındaki –toplumsal ve fiziksel– apaçık mesafe ciddi bir engeldir. Platformlar işgücünü aşırı tecride ve yalnızlığa maruz bırakarak, merkezden kontrol edilen, ama geniş bir alanda veya sınırlarda parçalanmış bir halde tutmak üzere kurgulanmıştır.

Georgetown Üniversitesi'nden araştırmacıların yakın zamanlarda Washington'da yaptığı bir Uber incelemesine göre, sürücüler sonu gelmez mesai saatleri içerisinde trafikte yolcu avına çıkarken genellikle klostrofobik yabancılaşmaya kapılmaktadır. Soru sorulan dört kişiden üçü, 'Uber için sürücülük yapmış biriyle beraber hiçbir zaman bir şey yiyip içmediğini' söylemiştir. İşçilerin buluşacağı veya bir araya geleceği fiziksel mekânların bulunmayışı emek coğrafyasını şekillendiren kolektif kimlikler önünde maddi bir bariyer oluşturuyor ve platform işyerinde toplu sözleşme olasılıklarını azaltıyor.²⁹ Ama Uber sürücüleri, her ne kadar uygulamaya olan bağımlılıkları yabancılaşmaya neden olabiliyor olsa da dijital iş konuşmaları ve toplumsal destek açısından güvenli alan olarak iş gören hareketli online topluluklar da yaratabilmişlerdir. Sürücü forumunun gizli anonimliği içinde tek tek iş risklerinden duydukları endişeleri belli edebiliyorlar: Ücretin ödenmemesi veya düzmece bir müşteri şikayetinden dolayı cezalandırılma. Her ne kadar Uber kendi denetimindeki sendika-tipi işçi örgütünü ve sürücü danışma kurulunu faaliyete geçirmişse de sürücü forumları, işçilerin, organik toplumsallaşma açısından, şahsen hiç tanışmamış sürücüler arasında bile sınıf bilincinin yeni yeni oluşmasını sağlayabilecek bir alt kültür kimliği geliştireceği özerk bir uzam sağlamaktadır.³⁰

Platform çalışmasına geçişin ilginç bir yan etkisi emek arayüzünün işçi-işveren den işçi-platforma yer değiştirmesidir. İşçilerin uygulamaya bağlı olma, bir tecrit ve kaygı havası içinde yabancılaştırıcı ve değersizleşmiş çalışmaya tabi olma duygusu, Alex Wood ve Vili Lehdonvirta'nın 'platform antagonizması' dediği emsalsiz tipte bir sınıf bilincinin tohumu olabilir. Algoritmik baskı endişesi, işçileri, abartısız şekilde,

²⁸ 'China's Ruling on Taxi Apps Could Spark Social Tensions', Radio Free Asia, 1 Ağustos 2016, www.rfa.org; Jason Burke, 'Violence erupts between taxi and Uber drivers in Johannesburg', *The Guardian*, 8 Eylül 2017; NYTWA, 'NY Uber Drivers Are Employees with Right to Unemployment Insurance', 19 Temmuz 2018, www.nytw.org.

²⁹ Katie J. Wells, Kafui Attah, and Declan Cullen, 'The Uber Workplace in Washington, D.C.', Kalmanovitz Initiative for Labor and the Working Poor at Georgetown University, 2018, lwp.georgetown.edu.

³⁰ Alex Rosenblat, 'The Network Uber Drivers Built', *Fast Company*, 9 Ocak 2018, www.fastcompany.com.

makineye öfke duymaya itmektedir. Böylesi bir bölünmüş işgücü içinde bağlantı ve manivela gücü noktalarını edinebilmenin bir yolu, Wood ve Lehdonvirta'ya göre, işçilerin bizzat kendilerinin yönettiği iletişim ağları geliştirmesidir. Burada, *ri-deshare* sürücüler ve *crowd* işçiler –muhalif bir şekilde, sanayilerinin onlara yadsımak üzere tasarlandığı topluluk türünü oluşturarak– platformun katı sınırlarının dışında samsimi bağlar oluşturabilirler. İşçi olmak gibi somut bir yasal statünün ya da fiziksel bir ortak işyerinin yokluğunda, tabandan gelen bir yoldaşlık kültürü online bir topluluk uzamında serpilip gelişebilir –işçilerin kendi işleri ve kolektif güçleri hakkında eleştirel bir şekilde düşünecekleri alternatif bir platform. ‘Yapılandırılmış antagonizma’, topluluğu tek bir işverene değil de ortak bir platforma karşı konumlanmış, sessiz bir direniş kültürünün gelişmesini sağlayabilir.³¹

İşçilerin birbirlerinin yerine geçebilir çip veya veri paketinden ibaret değil de –üretim karşısında eleştirel olup ona minnet duymayan– özerk bireyler olduğu fikri, dijital emek bilincinin köşe taşlarından birini oluşturmaktadır. Ancak çalışma deneyimi aynı zamanda emek ilişkilerine dair geleneksel adetlerin de ötesine geçmektedir. Mark Graham ve Jamie Woodcock, bireyler ve işletmelerin iş ve işlemlerini bu görevleri sanal olarak yerine getirebilen dağınık bir işgücüne dışarıdan yaptırmasına kolaylık sağlayan Amazon’un ‘Mekanik Türk’ (MTurk) *kitle-kaynaklı* piyasasında istihdam edilen *crowd* işçiler için hem pratik hem politik kullanıma sahip bir işçi forumuna dair bir vaka incelemesine işaret ediyorlar. *Turkopticon* denen bu forum teknoloji-bazlı işçilerin platforma her şeye kadar kolektif gözler vermiş olan gözetim yapısını tersine çevirmelerine imkân sağlamıştır. Bu şunları içermektedir:

İşçilerin iş görevlerini gözden geçirmelerini sağlayan bir tarayıcı eklentisinin geliştirilmesi, platformun Panapticon-benzeri gözetimini (böylelikle de adı) tersine döndürme girişiminde bulunulması. Buna ek olarak, işçilerin iletişim kuracakları bir forum da söz konusudur. Bu müdahale platform örgütlenişinin işçiler arasında yarattığı bariyerlerin üstesinden gelmenin ve ayrıca işçilerin etkinliğini ön plana almanın bir yolunu sunmaktadır.³²

MTurk işçileri için benzer uzamlar, birtakım grupların müşterilerle nasıl bağ kuracağı üzerine tavsiyelerde bulunan veya MTurk gelirleri için mali durumunu yöneten, şirketin gündelik işçileri için bilgi takas ofisi olarak iş gördüğü Reddit gibi diğer sitelere de sıçramaktadır. Daha da önemlisi, buna benzer işçi-odaklı platformlar, bizzat platformun kendisinden bağımsız olarak güvenilir bir alan sağlamaktadır.³³

³¹ A.J. Wood, V. Lehdonvirta, ‘Platform Labour and Structured Antagonism: Understanding the Origins of Protest in the Gig Economy’, Paper presented at the Oxford Internet Institute Platform Economy Seminar Series, 5 Mart 2019; ‘Platform Economy Repository: Initiatives’, Eurofound, 6 Eylül 2018, eurofound.europa.eu.

³² M. Graham, and J. Woodcock, ‘Towards a Fairer Platform Economy: Introducing the Fairwork Foundation’, *Alternate Routes*, 29, 2018, ss. 242-53.

³³ TurkerNation reddit channel, www.reddit.com/r/TurkerNation; Rochelle LaPlante, M. Six Silberman, ‘Weaving Relations of Trust in Crowd Work: Transparency and Reputation Across Platforms’, presented at workshop co-located with WebSci’16, Hannover, Germany, 22-25 Mayıs 2016, trustincrowdwork.west.uni-koblenz.de/sites/trustincrowdwork.west.uni-koblenz.de/files/laplante_trust.pdf.

Birçok güncel protesto hareketi gibi işçi-odaklı örgütlenen inisiyatifler de sosyal medya ve sokak eylemini birbiriyle kaynaştırmıştır. Birtakım kitlesel isyanlar ve hat-ta denetimsiz grevler bile sosyal medya platformlarıyla harekete geçirilmiştir. İşçiler kendi direniş ağlarını geliştirdiği zaman dijital diasporalarını platform işgücü boyunca ve ötesinde –sektörler, kültürler ve sınırlar boyunca– genişletebilirler.³⁴ 2017’de yemek dağıtım uygulaması Deliveroo işçileri, Deliveroo’nun da ana müşterilerinden olan yerel bir fast-food zincirine göçmen yetkililerinin baskın düzenlediği haberi üzerine bir dizi spontane ‘boykot’ başlattı. Woodstock ve Facility Waters’ın belirttiği gibi, boykot çağrısı ‘WhatsApp uygulamasıyla sosyal medyaya yayılmış ve sürücüler aracılığıyla kentin farklı kısımlarına sıçramıştır. Bunlar daha büyük bir birliktelik ve dayanışmanın söz konusu olduğu bir iklim yaratmak üzere birleşmiştir.’ Daha sonra araştırmacıların üstlendiği veri haritası projelerine göre, –Foodora, Deliveroo ve UberEats yemek platformlarındaki dağıtım işçilerinin öncülük ettiği– uygulamadan kitlesel çıkışlar yedi ülkede yaklaşık 1500 işçiyi etkileyen doğrudan 41 eylemle sonuçlandı. Bildirildiğine göre onların kolektif eylemi kolektif sonuçlarla karşılaşarak, işçilerin haftalık kazançlarında inanılmaz bir düşüşü tetikledi. Ama görünüşteki bu misilleme hamlesi daha başka protestoları kışkırttı, gürültülü sokak protestolarını doğurdu. Sonunda daha önceki bölünmüş işgücü işlerinin izole yapısına rağmen, onların -çalışma arkadaşları olarak- kimlik ve dayanışması kamusal bir şekilde, duygusal açıdan yeniden onaylanmış olan bir bayram sahnesi oluştu.³⁵

Londra’da başlayan boykot yağmuru hizmet faaliyetlerini tümüyle durdurmadıysa da 2017’nin ikinci yarısında boydan boya Avrupa’da, Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda ve İspanya’da benzer eylemler görüldü. Gayri resmi bir şekilde örgütlenmiş de olsa, grevler yerel birliklerce desteklendi, ki bu, gelecekteki örgütlenmeler için zemin oluşturmaya yarayabilecektir. *Gig* işçi örgütlenmesi, Avrupa ve İngiltere’de yayılmaktadır, *rideshare* sürücüler, kuryeleri ve çocuk bakım işçilerini temsil eden Büyük Britanya Bağımsız İşçiler Sendikası ve yeni gelişen yeterince denetlenmeyen oyun sanayisindeki bir kod geliştiriciler (*code-smiths*) ağı olan Oyun İşçileri Birliği gibi tabandan gelen inisiyatiflere ön ayak olmuştur.³⁶ Eğer bu tür kampanyalar dünyanın her tarafındaki *gig* işçilerinin ortak bir direniş stratejisi olsaydı, her yerdeki serbest [*freelance*] işçiler parçalanmış işgücü asimetrisini geriye döndürebilir ve yapısal bir zayıflık olmuş olan şeyi kitlesel bir güç kaynağına dönüştürebilirdi.³⁷

³⁴ ‘Platform Economy Repository: Initiatives’, www.eurofound.europa.eu.

³⁵ Jamie Woodcock, Facility Waters, ‘Far From Seamless: a Workers’ Inquiry at Deliveroo’, *Viewpoint Magazine*, 20 Eylül 2017; Callum Cant, ‘The wave of worker resistance in European food platforms, 2016-17’, Notes From Below, 1, notesfrombelow.org; Weil, ‘The Fissured Workplace’.

³⁶ ‘About Us’, Game Workers Unite, gameworkersunite.org/about-us; ‘About Us’, Independent Workers’ Union of Great Britain, iwgb.org.uk/page/about/about; Jamie Woodcock, *Marx at the Arcade: Consoles, Controllers, and Class Struggle*, Chicago: Haymarket Books, 2019.

³⁷ Cant, ‘The wave of worker resistance in European food platforms, 2016-17’; Joe Hayns, ‘A Sharing Economy Strike’, *Jacobin*, 16 Ağustos 2016; Waters Woodcock, ‘Far From Seamless’; Lehdonvirta et. al., ‘Workers of the Internet unite?’.

New York'ta AFL-CIO'ya bağlı bir şube olan New York Taksi İşçileri Sendikası (NYTWA) taksi sürücülerini örgütlemektedir, ama üyelerinin çoğu teknik açıdan 'bağımsız anlaşmalı taraflar' olduğu için hukuken bir sendika sayılmamaktadır. Ne var ki hem geleneksel taksi sürücülerini hem de *rideshare* işçilerini üye yapan, sektör genelinde yenilikçi bir örgütlenme modeli geliştirmiştir. Yakın zamanlarda bu grup, sürücülerin net gelirini sağlamlaştıırıp New York'un saatlik 15 dolar asgari ücreti ile uyumlu hale getirmek üzere, Uber'in dinamik fiyatlama sistemini göz önünde bulunduran yeni bir tarife hesaplama sistemi aracılığıyla, *rideshare* sürücülerin taban ücretini yükseltecek başarılı bir kampanya yürütmüştür. Sendika ayrıca grevin sınırlarını sömürücü işlere de uzatmıştır: 2017'nin başlarında Trump'ın Müslüman-karşıtı seyahat yasağını protesto etmek için John F. Kennedy Havalimanında kısa bir grev ve Uber-karşıtı bir kampanya gerçekleştirmiştir. Kendilerini tüm kiralık sürücülerini temsil eden bir grup olarak sunan NYTWA, Uber'e pazarlama avantajı sunan 'böl ve yönet' stratejisine karşı direnmektedir.³⁸

Bu grubun en son eylemi trafiği dünya çapında alt üst etmiştir. NYTWA 8 Mayıs 2019 tarihinde ABD'deki şehirlerde ve bazı ülkelerde uluslararası bir uygulama grevi gerçekleştirmek için başka sürücü gruplarıyla işbirliği yapmıştır. Los Angeles, New York, San Fransisco ve diğer şehirlerde dalgalı grevlere ve sokak gösterilerine sahne olmuş olan bu olay, Uber, Lyft ve diğer *rideshare* servislerin işçilerini uygulamayı belli bir süreliğine (Los Angeles'ta yirmidört saatlik, New York'ta sabahleyin iki saatlik bir boykot) kapatarak bir iş bırakma eylemi düzenlemek üzere harekete geçirmiştir. Bildirildiğine göre, eylem Uber'in toplam işinde gözle görülür bir etki yaratmamış olsa da, sürücüler güçlü bir sembolik mesaj göndermişlerdir: Kendi ağlarında işbirliği yaparak, yolcu direktiflerini nasıl hızlı bir şekilde alıyorlarsa birbirlerini de öyle hızlı bir şekilde harekete geçirebilmektedirler ve riskleri toplumsallaştırmak için alternatif bir platform yaratmış oldukları için uygulamalarını birkaç saatliğine kapatmaktan korkmamışlardır.³⁹ Bir Lyft sürücüsü ve NYTWA üyesi olan Kevin Raghu grevin hemen öncesinde bana şunları söylemişti:

Uber için çalıştığımızdan bizi onlara karşı koruyacak hiçbir şey yok. Hiçbir güvenlik, hiçbir ayrıcalık yok, yok hiçbir şey. Hepsi kazandıkları bu para –şimdi 90 milyar dolar değerindeler, hepsi bu para. Onlara kâr paylarını sorun, söylemeyeceklerdir... umursadıkları tek şey bizden daha fazlasını, daha fazlasını, daha fazlasını almak. Ve [bu protestoyu da] bu yüzden istiyoruz, çünkü sürücüler olmadan onlar hiçbir şey.

³⁸ NYTWA, 'NYTWA Statement on the Muslim Ban'; 'China's Ruling on Taxi Apps Could Spark Social Tensions', Radio Free Asia, 1 Ağustos 2016, www.rfa.org; Jason Burke, 'Violence erupts between taxi and Uber drivers in Johannesburg'; Mike Isaac, 'Uber Adds E-Hail Taxi Fee for New York City Riders', *New York Times*, 24 Aralık 2014.

³⁹ Dalvin Brown, 'Here's why the Uber, Lyft protests might not even work', *USA Today*, 8 Mayıs 2019; Laurel Wamsley, Vanessa Romo, 'Uber And Lyft Drivers Are Striking – And Call On Passengers To Boycott', *NPR*, 8 Mayıs 2019; 'Protesting "Poverty Wages" and Exploitation, Uber and Lyft Drivers Go on Strike Across the Globe', *CommonDreams*, 8 Mayıs 2019, www.commondreams.org.

Platform işinin en ümit veren yanı belki de işyeri yapısına ve emek örgütlenmesine ilişkin yaratıcı yeni biçimleri deneyimleme fırsatı sunuyor olmasıdır. Uygulama-bazlı bir kayıt sistemi yoluyla şahıslara ve evlere hizmet sağlayan San Fransisco Körfez Bölgesi Loconomics, işçileri basitçe platformun sahipleri haline getirerek örgütlenme sorununa dijital olarak yanıt sağlamıştır –bir kooperatif olarak. Kooperatif üyesi Joshua Danielson’a göre, kooperatif girişimler ‘ürünümüzün, işçilerin hizmetlerinin, dış hissedarların kârına kurban edilmemesini sağlamak üzere’ performansı kendine-yeterlilikle ve ortak emek özkaynağıyla dengelemeyi sağlıyor. Buna karşılık daha geleneksel bir kurumsal modelde ise ‘işçilerin platform değil de ürün olduğunu ve örgütlenilebilirlerse muazzam bir güce sahip olacaklarını unutmamak gerekir’.⁴⁰

Yeni Platformlar, Yeni Kurallar, Yeni Mücadeleler

Platform işçileri açısından etkin mevzuat hem yeni teknoloji ile birlikte evrilecek kadar çevik olmalı hem de işçilere kolektif bir eylemde maddi destek sunacak kadar sağlam olmalıdır, özellikle de eğer sırf daha iyi emek koşulları talebini dillendirdiği için cezalandırılma tehlikesi içindeyseler. Hâlihazırda platform işçileri için, çoğu [henüz] resmi sendikalar formu almayan [ve] kimi henüz olgunlaşmamış toplu sözleşme modelleri ortaya çıkmaktadır. Seattle’da yerel hükümet hem taksi sürücülerini hem de tüm araç çağırma platform sürücülerini için, sürücüler ve araba hizmeti sanayisi temsilcileriyle irtibat kuran üç bölümlü bir gönüllü toplu sözleşme sistemi kurmaya çalışmaktadır.⁴¹ Danimarka emek haklarını ilerletmek için, platform temizlik şirketi Hilfr işçilerinin, öncelikli olarak da 100 çalışma saatini doldurmuş olanların, saatlik 19 avro asgari ücret ve çeşitli standart emek korumalarına hak kazanmalarını garanti altına alan bir toplu sözleşme yapısı oluşturarak daha ileri gitmiştir –*on-demand* servis platformlarını resmileştirmeye yardımcı olan iyileştirilmiş bir sözleşme anlaşması. Almanya’nın Kitle-kaynak Davranış Kuralları, Testbirds yazılım firmasının geliştirdiği, birtakım *crowdwork* platformları kapsayacak şekilde genişlemiş olan üretken, açık-uçlu, gönüllü bir koddur. Başka şeyler yanında adil ödeme kurallarını, çalışma çizelgesinde ve seçiminde esnekliği ve çalışma projelerinin değerlendirilmesi açısından şeffaf kuralları içeren, platform işçilerinin bir tür İnsan Hakları Bildirgesidir.⁴²

İşçileri daha geniş bir denetleme düzeniyle bağlantılandırmak, *freelance*-bazlı platform servislerinin vergiden kaçmasıyla mücadele etmeye yarayabilir.⁴³ Platform çalışmasının yaygınlaşması firmaların gönüllü olarak benimseyebileceği model politika çerçevelerinin yenilenmesini de teşvik etmiştir. Uluslararası bir özel ve kamu

⁴⁰ Michelle Chen, ‘Can Worker Co-ops Make the Tech Sector More Equitable?’, *The Nation*, 21 Aralık 2017; Loconomics Cooperative, loconomics.com.

⁴¹ ‘For-Hire Driver Collective Bargaining’, Seattle Business Regulations, seattle.gov.

⁴² ‘Code of Conduct: Paid Crowdsourcing for the Better’, crowdsourcing-code.com.

⁴³ ‘Historic agreement: Digital platform concludes collective agreement’, Hilfr.dk (blog), blog.hilfr.dk; ‘Historic agreement: Digital platform concludes collective agreement’, 3H, Fagbevægelsens Hovedorganisation, fho.dk/blog.

sektörü paydaşları koalisyonu olan Fairwork Foundation, platform çalışması için emek ve insan haklarına dayalı bir ilkeler çerçevesi oluşturarak, bu ilkeleri yeniden 'platform ekonomisinde düzgün çalışma standartlarını saptayıp ölçmeye' ayarlamıştır. Akademik kurumlarla ve ILO ile ortaklık içinde benzer bir görev de 'bu eşiklere karşı platformları değerlendirecek titiz araştırmalar yürütmek ve ulaştığımız sonuçları şeffaf bir şekilde yayınlamaktır'. İngiltere ve Güney Afrika'daki hem platform şirketleri hem de üniversitelerle yapılan işbirlikleri esas olarak, adil ödeme ve koşullar, meslek sağlığı ve güvenliği, zorlu disiplinle ilgili kararlar açısından sorun giderme işlem ve süreçlerini içeren adil yönetim protokolleri kapsayan beş ilke ortaya koymuştur. Program, bağlayıcı bir denetleme kanunundan ziyade işçi-odaklı bir derecelendirme sistemi olarak işgörmektedir: Firmalar farklı kriterler için ödüllendirilen 'hususların' miktarına bağlı olarak bir Fairwork sertifikası almaya hak kazanırlar. 2019'un ortalarından itibaren şema Güney Afrika'daki ve Hindistan, Bangalore'deki bazı platformlar için örnek olarak uygulanmıştır.⁴⁴

Platformlar aynı zamanda ana akım örgütlü emeğin yeni bir sınır alanıdır da. Bugün, düşük-ücretli hizmet işçilerini temsil eden sendikalar, (oda temizleme rutinlerinin giderek yazılım tarafından en ufak detaya dek kontrol edildiği) otellerdeki oda hizmeti ve (otomatik reyonların yayılması karşısında modası geçmiş görünen) kasiyerlik gibi yerleşik sektörlerde otomasyon ve *makine öğrenmesinin* önüne geçmeye çalışıyorlar. Yakın dönemde sendikalar yaklaşan teknolojik altüst oluşa karşı tampon vazifesi görünük üzere tasarlanmış iş korumalarını müzakere ederek, onları normalde ücret ve ayrıcalık gibi geçinme meseleleri ile ilgili olan sözleşmelere yerleştiriyorlar. Teknolojinin gelecekteki etkisi üzerine varoluşsal açıdan düşünmek işçilerin ve bizzat emek hareketinin bir sigorta planıdır. Tedarik zincirinin örgütlenme ve yapısındaki sismik değişiklikler, sendikaları, emeğin dışlanmış ve kenarda kalmış sektörleri [açısından] eskiden beri devam eden örgütlenme mücadelesini sürdürerek ya doğrudan örgütlenerek ya ortaklık ederek yeni *gig*-ekonomi işçilerine adapte olmak zorunda bırakacaktır. Bugün kenardakiler yavaş yavaş anaakımı kapsamı içine alıyor, zira emeğin kas sistemi sıradan işçilerden dijital etere tırmanıyor.⁴⁵ Teknik-odaklı işgücünün en sınırlardaki kesimlerini örgütlemek ve korumak için ortaya çıkan inisiyatifler geleneksel sendikalar için salt keşfedilecek modeller olarak kalmamalı, aynı zamanda eski kuralların bundan böyle geçerli olmadığı herhangi bir işyerini örgütlemekteki yoğun bir kurs haline gelmelidir.

Ancak yeni denetleme düzenleri teknolojik altüst oluşun getirdiği gelecekteki suistimallere gem vurmak üzere geliştirilebilecek olsa da bizzat altta yatan teknolojinin

⁴⁴ 'Ratings,' Rankings Guide, Fairwork, fair.work.

⁴⁵ Wade Rathke, 'The Challenges of Organizing "Gig" Workers,' Working-class Perspectives (blog), 29 April 2019, available at: workingclassstudies.wordpress.com; Jonathan Vanian, 'How Unions Are Pushing Back Against the Rise of Workplace Technology', *Fortune*, 30 April 2019; Hannah Johnston and Chris Land-Kazlauskas, 'Organizing On-Demand: Representation, Voice, and Collective Bargaining in the Gig Economy', International Labour Organization, 29 March 2018, available at: www.ilo.org; Hannah Johnston and Chris Land-Kazlauskas, 'On-demand...and organized!', Work in Progress (blog), ILO, 16 April 2018, available at: iloblog.org.

kendisinin kontrol edilmesine dayanan asli bir güç asimetrisini tek başına denetlemedeki değişim çözüme kavuşturmayacaktır. Eğer ekonomimize makine öğrenimi ve dijital iletişimasyonlar güç sağlıyorsa, kamu ve geniş işçi kitlesi sadece bu yeniliklere değil, aynı zamanda bunların nasıl, kim tarafından, kim için ve nerede tasarlandığını belirleyecek otoriteye de erişim sağlamalıdır. Bu yüzden, toplumsal modernleşmenin teknoloji formuna getirilmesi, teknolojinin toptan transferini ve gelecekteki dönüşümü büyütecek beceri, bilgi ve altyapının yerleştirilmesini de içermelidir.⁴⁶ Gelecekte, bilgi ekonomisinin, teknolojiyi metalaştırma ve işçileri makinelerle karşı karşıya getirmeyle değil de halk iktidarının bölüştürülmüş jenerasyonu ile ilgili olmasını sağlayacak olan bir tek budur. Toplumsallaşmış bir dijital çevre hiç kimseye ait olmayıp herkes tarafından paylaşılacak ve makinenin ruhuna hep güç sağlamış olan işçilerce idare edilecektir.

⁴⁶ Michael Smith, 'Excitement, concern, and hope for AI in the Global South', S.M. West, M. Whittaker, and K. Crawford, 'Discriminating Systems: Gender, Race and Power in AI', AI Now Institute, 2019, ainowinstitute.org.

TÜM İŞÇİLER GÜVENCESİZDİR: ÇİN’İN EMEK REJİMİNDEKİ “TEHLİKELİ SINIF”

Yu Chunsen

*Çeviri: Kemal Özdil**

Çin emek rejimlerinin yoğun yapısı Çin’deki hızlı sosyoekonomik gelişmenin ayrılmaz parçası olmuştur. Bu emek rejimlerinde otoritenin oluşumu, sadece bunların uygulandığı fabrikalardan değil yabancılara ait firmaların rekabetçi stratejilerinden ve yerel Çin otoritelerinden de kaynaklanır. Artan küresel entegrasyon ve neoliberalizm koşulları altında, ihracata dayalı sanayilerin gelişimi – [söz konusu sanayiler] uzun süredir hem merkezi hem de yerel düzeylerde Çin devletinin makroekonomik politikasını tercih etmekte – düşük işçi maaşlarına bel bağlamış durumdadırlar. Devletin yasaları ve kolluk kuvvetlerinin uygulamaları eşliğinde kısıtlanmış işyeri hakları, ileri teknoloji imalat sanayisi ve ayrıca onun kârlarının çok hızlı artışı için hem yerli hem de uluslararası sermaye yatırımlarını çekmek açısından temel unsur olmuştur.¹ Azami kârlar elde etmek için Apple gibi önde gelen ulus-ötesi markalar ([ve] ayrıca karmaşık tedarik zincirlerinin diğer işletmecileri) çoğu kez Çinli ileri teknoloji imalat fabrikalarını ucuz emekleri sayesinde değer zincirinin en altına yerleştirirler.

Çok sayıda emek uzmanı Çin’in imalat sanayisindeki “yatılı emek rejimini” tartışarak, özellikle işçilere işyerlerinin yakınında sunulan yatakhaneli konaklamanın, emekçiler üzerindeki denetimi kolaylaştıran ve sömürüyü çoğaltan paternalist yönetim pratiklerini beraberinde nasıl getirdiğine değinmişlerdir.² Kimileri de İnci Nehri Deltası’ndaki yedi giysi fabrikasından 2010 ila 2014 arasında toplanan verilere dayanarak, imalat fabrikalarında yatakhaneler daha az açıldığı için “yatıştırıcı despotizmin” yeni bir emek rejiminin oluşmakta olduğunu ileri sürdüler.³ Yine de bu makalede göreceğimiz gibi,

* Çeviri süreci ve son okumadaki katkılarından dolayı Turgay Sivrikaya’ya teşekkür ederiz. -ç.n.

¹ Chien-Hsun Chen ve Hui-Tzu Shih, *High-Tech Industries in China*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2005.

² Bkz. özellikle Chris Smith, “Living at Work: Management Control and The Dormitory Labour System in China”, *Asia Pacific Journal of Management*, 20(3), 2003, ss. 333–58. Ayrıca bkz. Ngai Pun ve Chris Smith, “Putting Transnational Labour Process in Its Place: The Dormitory Labour Regime in Post-Socialist China”, *Work, Employment and Society*, 21(1), 2007, ss. 27–45; Chris Smith ve Jenny Chan, “Working for Two Bosses: Student Interns as Constrained Labour in China”, *Human Relations*, 68(2), 2015, ss. 305–26.

³ Kaxton Siu, “Labour and Domination: Worker Control in A Chinese Factory”, *Politics & Society*, 45(4), 2017, ss. 533–57.

hem işleme hem de montaj fabrikalarında ileri teknoloji imalat sektöründe, yeni bir “güvencesiz emek rejimi” olarak anılmayı hak eden bir olgunun belirmekte olduğuna ilişkin açık deliller bulunmaktadır. Bu rejim doğrudan üretim sürecinde, aşağıda izah edilecek olan ve kayıtlı işçilere uygulanan kendine özgü üç emek kontrol mekanizması üzerinden işler. Küresel tedarik zincirinin tepesindeki firmalar “çağlayan etkisi”⁴ olarak bilinen bir fenomen dolayısıyla zincirdeki tüm firmalar üzerinde baskı uygularlar, böylece bu firmalar dar kâr marjlarıyla baskıyı çalışanlarına aktararak esas olarak kırsal kökenli göçmen işçi olan emekçileri sömürürler. Bu ileri teknoloji fabrikalarındaki emek rejiminde ulus-ötesi sermaye, yerel devlet otoriteleri ve fabrika yönetimleri kırsal göçmenlere, imzalanmış iş sözleşmeleri olup olmadığına bakmaksızın uygun iş güvencesi olmayan gözden çıkarılabilir ucuz emek muamelesi yapmak üzere bir araya gelir. Kapitalistler bu yeni emek rejimi sayesinde kârları yükseltir ve emek maliyetlerini azami ölçüde düşürürler. İsteğe bağlı olmayan istihdamdaki iş değiştirmelerde görülen sıklık sebebiyle bu yeni emek rejimi, kayıtlı işçilerin büyük ve devlete ait ileri teknoloji fabrikalarında dahi “güvencesiz” olmalarını gerektiriyor. Bu güvencesiz göçmen fabrika işçileri yeni bir Çinli işçi sınıfının oluşumunun göbeğinde yer alıyor. Bu sınıfa mensup olanların sayısının hızlı artışı, kendilerini ortak çıkarılara sahip bir “gongyou” (iş arkadaşları) grubu olarak tanımlamaları ve hem kendilerinin hem de ailelerinin istihdam ve sosyal güvenliğinin iyileştirilmesine dönük kolektif eylemler yapmaya istekli olmaları dolayısıyla, bu yeni sınıf hem kapitalistler hem de merkezi yönetim ve yerel idareler için tehlikelidir.

Yeni Emek Rejimindeki Denetim Tipleri

Chongqing ve Shenzhen, yerel bölgelerinde geniş ölçüde ileri teknoloji sanayisi kurmuş iki önemli Çin şehridir. Aşağıda aktardığım saha çalışması yeni güvencesiz emek rejimini inceliyor ve altı ileri teknoloji işleme ve montaj imalat fabrikasını (dördüne –Pegatron, Wistron, Compal ve Foxconn– Tayvanlılar sahip; ikisine de –Huawei ve Lenovo– Çinliler sahip) temel almaktadır. 160’ın üzerinde kırsal kökenli göçmen fabrika işçisinin yanı sıra resmi yetkililer, fabrika müdürleri ve fabrikaların insan kaynakları bölümlerinden, çeşitli işçi bulma kurumlarından ve emek yanlısı STK’lardan çalışanlarla mülakatlar içermektedir.⁵

Saha çalışmama göre kayıtlı işçiler aşağıdaki sebeplerle işlerini sık sık değiştirmeye zorlanmaktadırlar: üretim sezonlarındaki farklılıklar; “zhiyuan”, yani işçilerin

⁴ Peter Nolan, Jin Zhang, ve Chunhang Liu, “The Global Business Revolution, the Cascade Effect, and the Challenge for Firms from Developing Countries”, *Cambridge Journal of Economics*, 32(1), 2008, ss. 29–47.

⁵ Saha çalışması 2014 ve 2016 arasında her iki şehirde yürütülmüştür. Üretim sürecindeki emek denetiminin emekçiler tarafından etkisini anlamak için 164 kırsal göçmen fabrika işçisinden (elli dokuz kayıtlı işçi de dâhil) ana verileri toplayacak şekilde yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca, üretim sürecindeki emek denetiminin fabrika işletmesi tarafını anlamak için hükümet yetkilileri, fabrikaların İnsan Kaynakları çalışanları, işçi bulma kurumları çalışanları, fabrika müdürleri ve emek STK’larının çalışanlarından yirmi kişiyle görüşme yapılmıştır. Resmi düzeyde doğru verilere ulaşmak zor çünkü Çin’de emekle bağlantılı konuları araştırmak hassas bir mesele. Ses kaydı yapmaktansa görüşme sürecinde notlar aldım, çünkü görüşme yapılanlarla güveni tesis etmek ve rahat bir konuşma ortamı yaratmak işimi kolaylaştırıyordu. Emek denetimiyle ilgili bireysel tartışmalara ilişkin makaledeki tüm referanslar bu zaman zarfında yapılan görüşmelere dayanmaktadır.

başka bölümlere veya fabrikalara ve hatta başka şirketlere ödünç verilmesi; işçilerin iş tanımları ve iş ilişkilerinde değişiklik içeren “*fenliu*”; “istifaya zorlama” seçeneğini kullanmayı kapsayan istismarcı bir emek rejimi. Formel iş sözleşmelerinin imzalanmasına rağmen, personel değişimi hem Chongqing hem de Shenzhen’deki ileri teknoloji imalatında hâlâ yüksek oranlarda seyrediyor. Her iki kentte de kayıtlı çalışanlar –işverenlerden alacakları son maaştan vazgeçmeye razı oldukları takdirde– fabrikalardan serbestçe ayrılabilirler. Chongqing ve Shenzhen’deki kırsal göçmenler zorla istifa ettirilmiş ve fabrikalardan ayrılmak zorunda kalmışlar, bu da yüksek [orandaki] işçi değişimine katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte Chongqing, Shenzhen’e kıyasla daha da yüksek değişim oranına sahip, çünkü yaşı büyük olan mevcut birçok kırsal göçmen her gün fabrikalardan ayrılırken çok sayıda yeni işçi gelmektedir.

Teorik olarak iş sözleşmesi imzalamak işverenlerle çalışanların yasal haklarını ve sorumluluklarını korumaya yardımcı olur; ne var ki, pratikte her iki tarafı da kısıtlamada sözleşmelerin etkisi azdır ve bu da işçilerin güvencesizliğini artırmaktadır. Gelgelelim kırsal göçmenlerin ve bilhassa bunlar içinde kayıtlı işçi olanların diğer işlere, ister yukarı yönde ister –daha muhtemel olarak– yatay yönde öteki düşük ücretli işlere kayabilmeleri iyi karşılanmakla birlikte, onlar da güvencesiz istihdamın diğer türleriyle karşı karşıya kalırlar. Denetim biçimleri olarak *zhiyuan*, *fenliu* ve “istifaya zorlama” ile nitelenen emek rejimi, kayıtlı işçilerle fabrikalar arasında güvencesiz bir istihdam ilişkisi yaratır. Kayıtlı işçiler de dâhil çoğu kırsal göçmenin, imzaladıkları iş sözleşmelerinin içeriğine pek de hâkim oldukları söylenemez; aslında imzadan önce de sonra da tüm koşulları, hakları, sorumlulukları ve faydaları baştan sona okumamaya ve anlamamaya eğilimlidirler. İşverenler kendilerince iş sözleşmelerinin kısıtlayıcı rollerinin “arkasından dolanmanın” binbir yolunu bulurlar.

Zhiyuan Yoluyla Emek Denetimi

İşverenler sıkça montaj hattı işçilerinin çalışma konumlarını ve iş tiplerini, hatta bazen farklı fabrikalarda ve diğer kentlerdeki farklı çalışma sahalarıyla ve bölümleriyle değiştirmelerini şart koşar; bu da iş sözleşmelerinde anlaşmaya varılmış iş tanımlarına dayanmaz. Bu fenomene *zhiyuan* adı verilir ve işçi eksikliği duyan bölümleri ve sahaları “desteklemek” anlamına gelir.

Chongqing’deki saha çalışmamdan ortaya çıktı ki *zhiyuan* planı hem Wistron’da hem de Compal’da yaygın olarak kullanılıyordu, çünkü her birinin iki farklı üretim atölyesinde iki farklı üretim hattı takımı vardı. Fabrikaların birindeki işçilerin benzer üretim hattı işini yapmak üzere aynı şehirdeki başka bir fabrikaya gönderildiği ilk *zhiyuan* biçimi budur. Pegatron Chongqing’de işçi toplayıp ardından Shanghai gibi, çoğunlukla yeterli işçiye sahip olmayan fabrikaların olduğu Çin’in doğu bölgelerine yeniden dağıtarak *zhiyuan*’ın ikinci ve daha aşırı bir formunu hayata geçirdi. Chongqing’de kullanılan bu iki biçim dışında, Shenzhen’de *zhiyuan*’ın daha da aşırı bir üçüncü biçimi daha var; bu da bir ileri teknoloji işletmesindeki emekçilerin başka bir

şehirdeki başka bir şirketin fabrikasını desteklemek için aktarıldığı, özellikle Foxconn tarafından işletilen fabrikalarda bulunur. Shenzhen'deki Foxconn'un resmi bir çalışanı ve İnsan Kaynakları kadrosunun bir üyesine göre Foxconn, Quanta'nın Shanghai ve Suzhou'daki fabrikalarıyla, bu tesislere Foxconn çalışanlarını temin edip göndermek üzere işçi paylaşma anlaşmaları imzaladığı 2015 yılından beri bu yola başvurmuştur. Foxconn böyle yaparak bir işçi bulma kurumu gibi davranmakta, emeğin denetiminde ve işçilerin sömürüsünde işletmeler arası işbirliğinden gelen bir tür “kâr zinciri” içinde, diğer firmaya işçi temin etmekten kaynaklanan kârın bir kısmını almaktadır.

Bu fabrikalar kayıtlı işçilerle üzerinde anlaştıkları işi, içeriği ve yeri değiştirmek için rutin olarak iş sözleşmelerini çiğneyerek, etkin bir şekilde başlangıçtaki fabrikaların çalışanlarını diğer fabrika ya da firmalara “satarlar”. Bu konu sadece kırsal göçmenlerin imzalı iş sözleşmelerinden kaynaklanan meşru haklarını çiğnemekle kalmayıp, ayrıca bildirimde bulunmadan çalışma koşullarına ilişkin hükümleri değiştirerek yasaları da ihlal eder. Bu üç *zhiyuan* tipi, ileri teknoloji fabrikalarında keyfi biçimde düzenlenir, her ne kadar Foxconn *zhiyuan* planını kayıtlı işçiler için yılda bir kez şeklinde sınırlandırırsa da. Ancak bu plan hâlâ, firmaların işçileri yeni yerlere kaydırma kapasiteleri yüzünden kayıtlı işçilerin konumlarının ve istihdamlarının her zaman için güvencesiz olduğu anlamına gelir.

Her üç *zhiyuan* tipi de her fabrikanın üretim takvimindeki “en yoğun” [*peak*] ve “yoğun olmayan” [*off-peak*] sezonlara göre hayata geçirilir, bu da esas olarak emeğe olan talebi belirler. Foxconn'un 24 kayıtlı çalışanıyla yapılan görüşmelere göre, her ne kadar fabrika *zhiyuan*'ın isteğe bağlı olduğunu söylese de, işçiler bu plana katılmayı reddettiklerinde fazla mesaisi daha çok olan üretim hatlarında görevlendirilmiyorlar. Bu da aslında *zhiyuan* üzerinden işlerini ve çalışma yerlerini değiştirmeye gönülsüz olan kayıtlı çalışanlar için bir cezadır. İşçiler için düşük ücretli fazla mesai koşuluna katlanmak güçleşince fabrikalardan ayrılmaya zorlanıyorlar. Başka bir deyişle, fabrikalar eliyle uygulanan idari denetim kayıtlı işçileri *zhiyuan* planına katılmaya zorluyor.

İşçilerin başka şehirlerdeki fabrikalara yeniden yerleştirilmeleri de önemlidir. Çin'in farklı eyaletleri farklı standartlarda maaş ödemelerine ve başka sosyal yardımlara sahiptir. Bu nedenle *zhiyuan* planında yer alan kayıtlı işçiler, işverenlerin işçilere orijinal bölgelerdeki asgari ücret standartlarında öngörülen miktarı ödeme konusundaki anlaşmalarına rağmen, yeni görevlendirildikleri bölgede farklı bir maaş alırlar. Chongqing'de fabrikalar işe alım sırasında daha yüksek maaşlar ilan ederek işçileri kandırıyorlar, zira bunlar aslında sadece *zhiyuan*'a katılım ve diğer şehirlere taşınma durumunda söz konusu (gerçi o zaman bile ilan edilen daha yüksek ödeme ileride gerçekleşmeyebiliyor). Aksine Shenzhen'deki, özellikle Foxconn'daki kayıtlı işçilerin büyük bir kısmı, başka yerlerde daha düşük standartlı diğer fabrikalardaki *zhiyuan*'da yer aldıklarında Shenzhen'in maaş standartlarının süreceği konusunda kandırılıyorlar; bununla birlikte işçiler, gerçekte yeni bölgeye taşındıklarında maaş ödemesi konusunda büyük bir farkla karşılaşır.

Hem Chongqing hem de Shenzhen'deki kayıtlı işçiler *zhiyuan* planının aslında hiçbir olumlu faydasını görmediklerini belirttiler. İki ya da daha fazla şehirde yeniden görevlendirilen ve en baştaki bölgelerdekiyle aynı maaşı alma sözü verilen kayıtlı işçiler iki durumla karşı karşıya kalıyormuş. Birinde kayıtlı işçiler yeni bölgelerin daha yüksek standartları yerine sadece başlangıçtaki bölgelerin yerel temel maaş standartlarına dayalı maaşları alırlarmış. Örneğin, bu durum daha yüksek temel maaş standardına sahip Shanghai'ye gönderilen Shenzhen'deki kayıtlı işçiler için söz konusuymuş. Shanghai fabrikalarına takviye olarak *zhiyuan*'a dâhil olan çok sayıda kayıtlı işçi bu nedenle beklenti ile gerçeklik arasındaki uçurumdan yakındılar. Maaşlarının geri kalanı fazla mesai olmaktan ziyade kayıtlı işçiler için ödenen bir "ikramiye" [*bonus*] haline gelmiş. Bu ikramiyeler başlangıçtaki bölgelerin temel maaşlarının bir buçuk ila üç katı olacak şekilde hesaplanmışlar. Kayıtlı işçiler "ikramiyelerin", normalde yerel temel maaş standartlarının iki ya da üç katı olan fazla mesai ücretlerine göre düşük olduğundan yakındılar. Eğer tüm fazla mesai ücretleri "ikramiyeler" şeklinde ödenecek olursa fabrikalar, ödenen toplam miktarı yerel bölgelerde devletin belirlediği standartlar yerine kendi standartlarına göre değiştirebilirler. Diğer bir deyişle, yeni bölgelerin temel standartlarına göre hesaplanan fazla mesai ücretleri aslında ikramiye ödemelerinden daha yüksek olabilmektedir, özellikle de yüksek temel maaş standardı olan bölgelere gönderilen kayıtlı işçiler için.

Shenzhen'e göre düşük temel maaşlara sahip olan Zhengzhou ve Chengdu gibi bölgelerdeki *zhiyuan* planına katılan işçiler de fabrikanın kötü muamelesine maruz kalmaktadırlar. Fabrikanın vaat ettiği Shenzhen'in temel maaş standartlarından ziyade yeni bölgelerin temel maaş standartlarına göre ödeme alırlar ve "ikramiyeler" de işçilerin fazla mesai ücretlerinin bir kısmını karşılayagelmıştır. Guangxi eyaletindeki kırsal Nanning'den gelen ve dört yıldır Foxconn Shenzhen'de çalışan 26 yaşında kayıtlı bir erkek işçi, Chengdu'daki Foxconn'a takviye olarak *zhiyuan* planına yazılmış. Foxconn'un fabrikalarına takviye için 2014'te Sichuan eyaletindeki Chengdu şehrine gönderildiğinden yakınıyordu. Oraya gitmeden önce Foxconn'un Shenzhen'deki fabrikası, Shenzhen'dekiyle aynı maaş standardına sahip olacağı sözünü vermiş. Ne var ki Chengdu'da bir ay çalıştıktan sonra yalnızca Chengdu'nun 1,800 RMB tutarındaki yerel temel standartlarına dayanan toplam maaşını almış, bu da Shenzhen'de aldığı 2,300 RMB tutarından düşüktü. Maaşının bu kısmı, maaşların fazla mesai standartlarına göre yapılacak hesaplamadan daha düşük olan ikramiyeler şeklinde ödenmiş.

Buna karşın düşük temel maaş standartlarına sahip başlangıçtaki bölgelerden daha yüksek temel maaş standartları olan yeni bölgelere gönderilen kayıtlı işçiler de umdukları maaşları alamıyorlar. Bu da özellikle Shanghai'ye göre düşük temel maaş standardı olan Chongqing'de gerçekleşmektedir. Örnek vermek gerekirse, kırsal Chongqing'den gelen ve Pegatron'da çalışan 23 yaşında bir kayıtlı kadın işçi Pegatron'un Shanghai'daki fabrikalarına takviye olarak *zhiyuan*'da yer almış ama daha iyi ödeme yapılmadığından yakınmıştır. Belirttiğine göre, fabrikanın İnsan Kaynakları çalışanlarından bir

kişi onu Shanghai'deki fabrikaya takviye olarak *zhiyuan*'a yazılması konusunda ikna etmiş, çünkü maaşı Shanghai'nin yerel temel maaş standartlarına göre ödenecekti. Gelgelelim orada iki ay çalıştıktan sonra Chingqing'deki yerel temel standartlara göre hesaplanan toplam maaşı alabilmiş. Fabrika ona başka araçlarla, yani “performansa dayalı ikramiyeler” şeklinde fazladan ücret ödeyeceğini iddia etmiş. Bununla birlikte sonunda maaşını aldığı anda, ona Shanghai'deki standartlar temel alınarak ödenen fazla mesai oranındaki ücretlerden daha düşük gelmiş. Altı aylık *zhiyuan* sonrası fabrika, daha önce fazla mesai ücretlerinin yerini almak üzere ona söz verilen, yiyecek ve barınma gibi yardımlar şeklinde fazladan ücret ödememiştir.

Hem Chongqing hem de Shenzhen'de *zhiyuan*'a katılmış, görüşme yapılan kayıtlı işçilerin büyük bir kısmı da hak ettiklerinden daha az miktarda toplam aylık maaş (fazla mesaisi içinde) aldıklarından yakınmışlardır. İşveren bunu yine, üzerinde anlaşılan fazla mesai ödemesinin yerini alacak şekilde “ikramiyeler” ve “yardımlar” biçiminde yapmıştır. Bu yüzden ileri teknoloji fabrikaları azami kârlara ve asgari emek maliyetlerine ulaşmak için kayıtlı işçilerin, işçi alınan ya da başlangıçta işçi gönderilen bölgelerdeki yerel temel standartları baz alan yüksek fazla mesai ücretlerini ödemekten kaçınmaktadırlar.

Fenliu Yoluyla Emek Denetimi

Aynı işlevi yerine getiren *fenliu*, *zhiyuan*'da olduğu gibi fabrikaların kayıtlı işçileri farklı fabrikalar arasında hareket etmeye zorlamalarını içerir, ama bunu rızaları dışında, bir fabrikanın farklı üretim hatları ve bölümleri içinde onların iş ilişkilerini değiştirerek yaparlar. *Fenliu*'nun tipik olarak nasıl görüldüğünü Sichuan eyaletindeki kırsal Guang'an'dan gelen, Shenzhen'deki Foxconn'da çalışan 22 yaşındaki bir kayıtlı kadın işçi ifade etti. Kendisinin ve arkadaşlarının *fenliu*'ya razı olmak ya da haber verilmeden kendi istekleri hilafına fabrikadan ayrılmak dışında bir seçeneklerinin olmadığından yakındı. Diğer bölümlere yönelmeye zorlandıklarında, mevcut hissiyat sanki fabrikaya ilk kez giriyorlar gibiymiş. Bunun sebebi de yeni imalat bölümleriyle yeniden iş sözleşmesi imzalamalarının gerekli olmasıymış. Diğer bölümlere yönlendirilip yeni iş sözleşmeleri imzaladıkları vakit ilk baştaki bölüme geri dönemiyorlarmış. Fabrikalar böylece, emekçilerin sık sık iş değiştirmelerinin yasal görünmesini sağlayacak şekilde, yasadışı davranışlarını kulağa zararsız gelen *zhiyuan* ve *fenliu* sözcüklerinin ardına saklayarak yasaların “arkasından dolanmanın” ve sorumluluklardan kaçmanın yollarını bulmuş oluyorlar.

Özellikle de Shenzhen'deki Foxconn tarafından kullanılan *fenliu*, işçiler üstünde kimi açılardan *zhiyuan*'dan bile daha büyük yük yaratır çünkü kayıtlı işçiler mevcut iş ilişkilerini değiştirmeye, hatta rızaları dışında bir üretim hattından veya bölümden diğerine geçtiklerinde yeni iş sözleşmeleri imzalamaya zorlanırlar. *Fenliu*'nun amacı *zhiyuan*'inkiyle aynıdır, yani atıl emekçileri az işin olduğu bir üretim hattından veya bölümden işçi eksikliği olan işlek üretim hatlarına veya bölümlere yönlendirmek.

Fazla mesaiye bağlı daha yüksek aylık maaş almak için diğer üretim hatlarına veya bölümlere yönlendirilmeyi isteyecek kırsal göçmenlerin sayısı azdır. Bunun yanında uygulanma yöntemleri dolayısıyla işçilerin çoğunluğu hâlâ *fenliu*'nun mantıksız olduğunu hissediyor. Hunan eyaletindeki Xiangtan'dan gelen, Shenzhen'deki Foxconn'da çalışan 24 yaşında bir erkek kayıtlı işçinin *fenliu* ile tipik bir deneyimi olmuş. Öne sürdüğüne göre birçok iş arkadaşı *fenliu* yüzünden fabrikadan ayrılmaya zorlanmış. 2014 yılında düşen siparişler nedeniyle Foxconn, onları yakında kapatılacak olan mevcut üretim hatlarından ayrılmaya zorlamış ve rızaları dışında yeni iş sözleşmeleri imzalamaya zorlayarak bölümlerdeki diğer üretim hatlarına yöneltmiş. Bunu yapmaya yanaşmadıklarında da işveren onları fazla mesaiyi düşürmekle tehdit etmiş. O ve çok sayıda iş arkadaşı sendikadan yardım talebinde bulunarak fabrikadan ayrılmamışlar; ne var ki resmî sendika onların *fenliu*'yu kabul etmeye ikna olmaları için fabrikaya destek olmuş. Bu dönem içerisinde onlara iş verilmemiş. Fabrikanın tavrından fazlasıyla tatminsiz olan diğer iş arkadaşları fabrikayı hemen terk etmeye zorlanmışlar ve işten atılma dolayısıyla tazminat almamışlar.

Üretim hatlarının ekip liderleri de montaj işçileriyle birlikte başka yere gönderilmişler. Yeni üretim hatlarındaki görevleri, üretim hattındaki kayıtlı işçiler gibi montaj işini yapmak. Hunan'daki kırsal Changsha'dan gelen, Shenzhen'deki Foxconn'da çalışan 26 yaşında bir erkek ekip lideri, Foxconn'un *fenliu* düzenlemesine de boyun eğmek zorunda olan bir ekip lideri olduğundan yakınıyordu. Yeni bölümdeki üretim hattında da ekip lideri olacağını düşünüyor; ne var ki üretim hattı işini yapmak üzere yerleri değiştirilmiş diğer kayıtlı işçilerle aynı konumdaymış. "İyi" bir çalışma pozisyonundan temel seviyede bir pozisyona kaydırıldığı için *fenliu*'dan çok hoşnutsuzdu. Foxconn işçilere *fenliu*'yu kabul etmeyi seçip seçmeme şansını şeklen vermiş. Gelgelelim neyi seçerlerse seçsinler, Foxconn seçimlerini dikkate almadan onları diğer bölümlere yönlendirmeye dönük kendi kararını almış. Bu da çalışanların *fenliu*'yu kabul etmek dışında hiçbir şansları yok demektir.

Zhiyuan ile *fenliu* arasındaki esas fark, kayıtlı işçilerin farklı iş yerleri üzerinden iş ilişkilerini mi yoksa aynı iş yerinde farklı tipteki işleri mi değiştirmeye zorlandıkları noktasında olmuştur. Ancak *zhiyuan* ve *fenliu*, farklı üretim bölümleri içindeki üretim hatlarında yeniden yapılanmaya gidildiğinde kayıtlı işçiler için üst üste binerek, bunun ileri teknoloji fabrikalarında kayıtlı işçiler için gönüllülüğe dayanmayan iş değiştirmelelerine katkıda bulunduğu da olur. Geniş ölçekli ve formel ileri teknoloji fabrikaları emekle ilgili ulusal yasaların arkasından dolanmak ve sorumluluklardan ya da düzenlemelerden kaçmak için bu iki işletme stratejisini faydalı buluyor, dolayısıyla istihdamdaki kayıt dışılığı ve güvencesizliği gizliyor. Bu süreçler kayıtlı işçileri işten çıkarmada ya da işteki rollerini ve yerlerini değiştirmedeki yasal süreci esas almıyor ve şirketler de kayıtlı işçileri işten çıkarırken hiçbir tazminat ödemiyorlar. Burada tipik bir örnek, Sichuan eyaletindeki kırsal Guang'an'dan gelen, Apple, Huawei, Xiaomi ve diğer markalar için ileri teknoloji ürünleri imal eden Foxconn'un 25 yaşındaki bir kadın kayıtlı çalışanı

tarafından tarif edilmişti. Bu kadın, Apple için üretim yapan bölüme bağlı olduğunu hatırlıyor. 2015 başından itibaren İnsan Kaynakları çalışanları ve üretim sorumluları, kendi üretim hatlarındaki kayıtlı işçileri Huawei ve Xiaomi için diğer üretim bölümlerine geçmeleri konusunda ikna etmeye başlamışlar. Onlara çalışmakta oldukları bölümün diğer bölümlere “satılacağı” ve bu bölümlerle yeni iş sözleşmeleri imzalamaları gerektiği söylenmiş. *Fenliu*’yu reddeden işçilerden bazıları geçici olarak diğer üretim hatları için *zhiyuan*’ı kabule zorlanırken, geri kalan işçiler diğer üretim bölümleriyle yeni iş sözleşmeleri imzalamaya zorlanmışlar. Foxconn *fenliu*’ya gönülsüz olanlar için başka girişimlerde bulunmuş: 2015 Şubat ayı itibariyle maaşları ve sosyal sigortaları yeni üretim bölümleri tarafından ödenmeye başlanmış. İşçilerin sağlık hizmetlerine dönük hastaneler dahi rızaları olmadan değiştirilmiş.

Hunan eyaletindeki kırsal Changsha’dan gelen, aynı fabrikada çalışan 26 yaşında bir erkek kayıtlı işçi de 2015’te zoraki *fenliu* ve *zhiyuan*’ı tecrübe etmiş ve iş arkadaşlarının bazılarının desteğiyle buna karşı harekete geçmeye çalışmış. Bana, yeni iş sözleşmeleri imzalanmadan iş ilişkilerini zorla değiştiren *fenliu* ve *zhiyuan*’dan hiç memnun olmadıklarını anlattı. Bu konuda sendikaya şikâyetle bulunmuşlar; ne var ki sendika, fabrikanın bu adımları atma hakkını desteklemiş ve fabrikanın bu düzenlemelerine işçilerin boyun eğmelerinin uygun olacağını ileri sürmüşler. İş ilişkilerinde zora dayalı değişikliklere ilişkin tazminat konusunda sendika bilgi vermemiş. Yeni üretim bölümlerinin bu kolektif eylem sonrasında *fenliu*’yu reddedenlerin geri gönderilmesini kabul etmesine rağmen, geri dönenlerin yeni iş sözleşmesi imzalamayan yeni üretim bölümlerinden şikâyetçi olmayacaklarını veya bu yasadışı hareketler dolayısıyla onlara çift maaş ödenmesi gerektiğini söylemeyeceklerini kabul etmeye zorlanmışlar.

“İstifaya Zorlama” Yoluyla Emek Denetimi

Zhiyuan ve *fenliu* dışında hem Chongqing hem de Shenzhen’de kayıtlı işçilerin istihdamında güvencesizlik yaratan ilave bir mekanizma ise “istifaya zorlama”ya başvurmaktır. Çalışanları ayrılmaya zorlamak için özel olarak emek sürecinin disipline edici pratiklerinden biri olarak tasarlanan bu taktik, işteki görevlendirme ve koşullar bakımından üretim hatlarının ekip liderlerinin sözlü ve fiziksel suistimali ve tacizi de dâhil, stratejik suistimaliyle ilgilidir. Hem Chongqing hem de Shenzhen’de görüşme yaptığım tüm kayıtlı işçilere göre, eğer bildirim olmadan ayrılırlarsa maaş alamazlar. Fabrikalar bu yüzden de ekip liderlerini, fabrikayı derhal terk etmeye zorlamak için çalışanlara kötü davranmaya mecbur bırakıyormuş. Bu şekilde sözleşmelerde belirtilen sorumluluklardan kaçma stratejisi sanki çalışanlar fabrikadan gönüllü olarak ayrılmış gibi görünmesini sağlıyor, böylece bu işçilerin istihdamında güvencesizliğin gerçek boyutlarını gizliyor.

Çin’in otomobil endüstrisi ile ilgili Lu Zhang tarafından Changchun, Yantai, Qingdao, Wuhu, Shanghai ve Guangzhou’da yürütülen bir araştırma, üretim hattı işçilerini idare etmek ve doğrudan işçi-işveren arasındaki çatışmaları azaltmak üzere çalışma

gruplarıyla ekip liderlerinin birlikte çalışabildiklerini gösteriyor.⁶ Hem Chongqing hem de Shenzhen'de yönetim politikalarının uygulanması ve istifaya zorlama yoluyla düzenlemelerden kaçma konusunda, ekip liderlerinin aracı rolünün doğrudan işçi-işveren çatışmalarını azalttığına tanık oldum. Ama bunu sadece çalışanlar katındaki dolaylı işçi-işveren çatışmalarını arttırmak pahasına yapar. Nelson Lichtenstein'in ABD otomobil endüstrisindeki "ortadaki adam" olarak "ustabaşı" [*foreman*] kavrayışında olduğu gibi,⁷ saha çalışmam sırasında görüşülen ekip liderleri de yönetim ile işçilerin talep ve çıkarlarını dengelemede epeyce psikolojik ve kurumsal baskıyla karşılaşmışlar. Bununla birlikte resmî bir yönetim konumuna sahip ABD'li ustabaşının aksine, Chongqing ve Shenzhen'deki ileri teknoloji imalat fabrikalarındaki ekip liderleri üretim hattındaki kayıtlı işçiler arasından seçilmiştir. Bunlar üretim hattı işçileriyle doğrudan ilişkisi bulunan "tabandan gelen yöneticiler".

Shenzhen'deki Lenovo'nun bir atölyesinden gelen orta kademe bir yöneticiye göre ekip liderleri her gün yüksek düzeyde baskıyla karşılaşılıyorlar. Eğer üretim hattı çalışanlarını günlük üretim görevlerini bitirmeye yöneltmezlerse grup liderlerinden ve kısım şefinden eleştiri alıyorlarmış. Montaj görevlerini gruplarına dağıtmaya ve üretim hatlarındaki kayıtlı işçileri gözetlemeye (performans değerlendirmeleri gerçekleştirme, ikramiye verme ve devamlılığı bildirme) ek olarak, ekip liderlerinin hem Chongqing hem de Shenzhen'de "istifaya zorlama"ya başvurarak kayıtlı işçileri disipline etmeleri gerekiyormuş. Bu genç ekip liderleri üretim hatlarından seçiliyor ve deneyimden yoksunmuş; çoğu zaman amirlerinin istismarcı yönetim metotlarını doğrudan taklit ediyorlarmış. Orta kademe bir yöneticiye göre ekip liderleri, amirleri tarafından eleştiriye uğradıktan sonra üretim hattı işçilerine yok yere kötü davranacaklardır. Eğer çalışanlarla işverenler arasında doğrudan çatışmalar azalırsa, istifaya zorlamaya dönük istismarcı yaklaşım yüzünden ekip liderleriyle üretim hattındaki kayıtlı işçiler arasındaki çatışmalar artıyormuş.

ABD'de montaj ve imalat üretimi için tasarlanan "stres yoluyla yönetim" sistemi,⁸ kesinlikle Çin'in ileri teknoloji imalat fabrikalarında iş görüyor ve ekip liderleriyle üretim hatlarındaki işçiler üzerinde inanılmaz bir baskı oluşturuyor. Ekip liderleri idare ve işletme sorumluluğunu almak durumundalar. İş yoğunlaşmasına dönük bu yönetimsel yaklaşımlardan dolayı üretim hattı çalışanları çok yüksek günlük hedef yüzünden hatırı sayılır baskıyla karşılaştıklarından yakınıyorlar. Dahası ekip liderleri emek denetimlerini yerine getirirken çok katılmış ve üretim hatlarındaki üretimleriyle hedeflerini tutturamayan işçilere sık sık kötü davranıyorlarmış. Geç kalmak, küçük fabrika düzenlemelerine uymamak ve üretim hatlarında hata yapmak da dâhil birçok durum

⁶ Lu Zhang, *Inside China's Automobile Factories: The Politics of Labour and Worker Resistance*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

⁷ Nelson Lichtenstein, "The Man in the Middle: A Social History of Automobile Industry Foremen", Joyce Shaw Peterson, Nelson Lichtenstein ve Stephen Meyer, der., *On the Line: Essays in the History of Auto Work* içinde, Urbana: University of Illinois Press, 1989, ss. 153–89.

⁸ Mike Parker ve Jane Slaughter, "Unions and Management by Stress", Steve Babson, der., *Lean Work: Empowerment and Exploitation in the Global Auto Industry* içinde, Michigan: Wayne State University Press, 1995, ss. 41–53.

da ekip liderlerinin kötü muamelesine vesile oluyormuş. Hunan'daki Changsha'dan gelen, Shenzhen'deki Foxconn'da çalışan 23 yaşında bir kadın kayıtlı çalışan geç kaldığı için ekip liderinin kötü muamelesine maruz kaldığından yakındı. Ekip lideri ona parmağını doğrultup bir daha geç gelirse işe “geç geldi” diye işaretleyeceğini bağırmış, bu da maaşını, promosyonunu ve sene sonu ikramiyesini etkilemiş. Jiangxi ve Henan eyaletlerinden gelen, yine Foxconn'dan görüşme yaptığım iki erkek kayıtlı işçi de, biri cep telefonu kullandığı ve diğeri de fabrikaya bir paket sigara soktuğu için kötü muamele görmüş. İlki ekip lideri tarafından kötü muamele görmüş, diğeri de bir özeleştirme mektubu yazmak zorunda bırakılarak cezalandırılmış.

Ekip liderleri yöneticileri tarafından işçiler üzerinde bireysel disiplin uygulama ve hatta bu suistimalleri gerçekleştirme konusunda yönlendirilmişler, bunların tümü de “istifaya zorlama” pratiğine katkıda bulunur. Üretim hattı çalışanları üretimin en yoğun olduğu sezonda ekip liderlerinden “izin kâğıdı” [*proof of leave*] almakta zorlanıyorlarmış; çalışanlar bu yüzden fabrikalardan ayrılmadan önce, maaşlarını almak için beklemeye zorlanırlarmış. Gelgelelim özellikle yoğun olmayan sezonlarda hem ekip liderlerinin kötü muamelesi hem de çalışanlar için “bildirim olmadan ayrılma” artar, çünkü fabrikalar o kadar çalışana ihtiyaç duymazlar ve üretim hattı çalışanlarını kıdem tazminatı ödemediği işten çıkarmak isterler. İleri teknoloji imalat fabrikaları gereksiz çalışanları içten çıkarmaya yönelik normal bir işletme pratiği olarak ekip liderlerinin kötü muamelesini kasten kullanırlar.

Kötü muamelenin tipik biçimleri bağırma, olumsuz lakapla çağırma, küfürlü konuşma ve fiziki cezaları kapsar. Chongqing kırsalından gelen, Pegatron'da çalışan 20 yaşında bir kadın kayıtlı işçi, ekip liderlerinin kötü muamele fenomenine ilişkin tipik bir bakış açısı sunmuştu. Onun tarif ettiği şekliyle, “ekip liderimizin bize bağırdığı ânı hâlâ hatırlıyorum. Üretim hattında eğer çok iyi performans göstermezsek, çek git; tabii bunu çok kötü ve kaba bir sözcük kullanarak söylüyordu, ‘gun (siktir)’”. Shenzhen'deki işçiler de ekip liderlerinin benzer kötü muamelesini bildirdiler ki aslında Foxconn'da bilhassa yaygınmış. Henan'daki kırsal Zhengzhou'dan gelen, Foxconn'da çalışan bir erkek kayıtlı işçi Foxconn'un çok kötü bir yönetime ve üretim hatlarında sıklıkla sözlü kötü muameleye sahip ekip liderlerinin olduğundan yakınıyordu. Kötü muamele fiziki bir hal de alabiliyor. Kırsal Chongqing'den gelen, Pegatron'da çalışan 21 yaşında genç bir kadının göçmen, ekip liderinden her iki türden kötü muameleyi de görmüş. Üretim hattında küçük bir üretim hatası yaptığında ekip liderinin onu sadece kötü sözlerle eleştirmekle kalmayıp bütün gün ayakta bekleterek cezalandırdığından yakındı. İstifaya zorlamanın iş yerindeki koşullarını yaratmak üzere, yönetimin talimatıyla ekip liderleri tarafından işçilere yönelik üretim hatlarında hem sözlü hem de fiziki kötü muamele ediliyor.

Pegatron'un Chongqing'deki İnsan Kaynakları Bölümü personelinde bir kadın çalışan, yeni ve daha eski nesilden kırsal göçmenler arasındaki bir farklılık olarak, bu tür kötü muamelenin üretim hatlarında neden vaka-i adiyeye olduğunu anlatmaya çalıştı. Şu anki kuşağın üretim hattı işçilerinin daha fazla bireyselliğe sahip olduklarını ve eski

kuşaklara göre daha zor idare edildiklerini öne sürdü. Uzun yıllar önce daha eski kuşak daha itaatkârmiş ve üretim hatlarında dikkatli biçimde çalışıyorlarmış. Bunun aksine, şimdinin yeni kırsal göçmenler kuşağı düzenlemelere özgürce ve sıklıkla itaat etmiyorlarmış. Öne sürdüğü tipik bir örnek, üretim hattı işçileri ekip liderlerinin kendilerine kötü davrandıklarını hissedерlerse onların da kötü muameleyle karşılık verecekleri şeklindeydi. Ne var ki yönetimden gelen açıklama, göçmen işçilerle yaptığım görüşmelere dayanan bulgularla uyuşmuyor. Üretim hatlarındaki kayıtlı işçilerin çoğunluğu ekip liderlerinin kötü muamelesini kaldıramamış ve başka yerde iş bulmak üzere asıl fabrikalarını terk etmeye zorlandıklarını hissetmişler.

Kırsal Chongqing'den gelen, Pegatron'da çalışan 22 yaşında göçmen bir kadın, işçiler üretim hatlarında bir kere yanlış bir şey yaptıklarında, ekip liderlerinin kadın erkek demeden kafalarına parmak doğrultup kötü muamele ettiklerinden yakındı. Sonuç olarak, ekip liderlerinin kötü muamelesini kaldıramayan iş arkadaşları kendi isteğiyle fabrikadan ayrılmışlar. Kendisi de Henan eyaletindeki kırsal Anyang'dan gelen bir göçmen olan, Shenzhen'deki Foxconn'dan kadın bir ekip lideriyle yapılan görüşme, fabrika müdürlerinin talimatıyla, üretim hattı işçilerinin işi bırakmasını teşvik etmek için kasıtlı olarak katlanılmaz çalışma koşulları yarattığını doğruluyor. Foxconn'da işçilerin sayısını düşürme talebine cevap olarak, işletme denetimine en az uyanların işten atılması hedeflenen ilk kişiler olacaklarını belirtti. Kötü muamele uygulamasıyla birlikte, kadın onların normal çalışma saatlerini ve fazla mesailerini düşürmüştü, böylece üretim hattı işçileri hiçbir görev verilmeden hafta içi ve hafta sonlarını geçirirlermiş. Düzgün bir normal maaş ve fazla mesai ücretlerinden yoksun biçimde birçok işçi bil-dirim olmadan fabrikayı kendiliğinden terk ederlermiş.

Bu ifadeden açıkça anlaşıldığı gibi, fabrikaların istifaya zorlamaya başvurmalarının ana nedeni, özellikle de yoğun olmayan üretim sezonlarında, çalıştırılan işçilerin sayısını kontrol altına almaktır ve ekip liderleri de, üretim hattını nasıl idare ettiklerine bağlı olarak bu politikayı yerine getirmeye yardımcı olurlar. Bu yüzden birçok kayıtlı işçi ekip liderlerinin kötü muamelesi yüzünden fabrikaları terk etmeye zorlanırlar. Sonuçta bu da, fabrikalarla iş sözleşmeleri imzalamış olsalar dahi istihdamlarını güvencesiz hale getirir. Sözleşmeler onları katlanılmaz çalışma koşulları altına girme ya da bildirimsiz veya son ödeme almadan ayrılmaya zorlanma karşısında korumaz. Bu ileri teknoloji firmaları, onlara sorumluluklarından kaçmak kadar sözde "tam zamanlı" istihdamlarına yayılan büyük çaplı kayıt dışılığı ve güvencesizliği örtbas etmeye olanak veren işletme stratejilerini son derece kasıtlı biçimde kullanırlar.⁹ Örneğin, bir dönem

⁹ İşgücünü azaltmanın bir yolu olarak istifaya zorlamaya başvurmak, hiç de burada tartışılan Chongqing ve Shenzhen'deki ileri teknoloji endüstrilerine özgü değil. Emekçiler açısından benzer bir güvencesiz iş güvencesi dünyası, dünyanın başka bölgelerindeki başka sektörlerde de ortaya çıkmaktadır. Nelson Lichtenstein tarafından çalışılan ABD'deki Wal-Mart işçileri, epey benzer işten çıkarma pratikleriyle karşılaşılıyorlar. Wal-Mart işgücünün büyüklüğünü azaltmak istediğinde, işçi fazlalığına ilişkin prosedürlerden ve buna eşlik eden işsizlik tazminatlarından kaçınmak için paralel emek denetimi pratiklerine başvuruyor. Bkz: Nelson Lichtenstein, "In the Age of Wal-Mart: Precarious Work and Authoritarian Management in the Global Supply Chain," Carole Thornley, Steve Jefferys ve Beatrice Appay, der., *Globalization and Precarious Forms of Production and Employment: Challenges for Workers and Unions* içinde, Cheltenham: Edward Elgar, 2010, ss. 10–22.

için normal işe alımlarını yavaşlatabilir ve çalışma süresini iyice kırarak “gönüllü” personel değişikliklerini bekleyebilirler. Daha aşırı önlemler hedef gözetken kötü muameleyi içerebilir: Eğer şirket belirli bir çalışanı işten atmak istiyor ama böyle bir adım atmak için uygun bahane bulamıyorsa, işçiyi rağbet görmeyen vardiyalarda görevlendirecek ya da işçinin güç çalışma ortamlarına yerleştirilmesini ayarlayacaktır.

Görülebileceği gibi, azami kârlar ve asgari emek maliyetleri peşinde koşmak amacıyla istifaya zorlama gibi emek denetim yöntemleri çok sayıda çalışanı “görünüşte gönüllü” istifaya başvurmaya zorlayabiliyor, öyle ki resmî olarak düzenlenmiş büyük şirketler bile istenmeyen işçi fazlalığının tetiklediği fazladan maliyetleri ödemeksizin, sahip oldukları emek gücünün büyüklüğünü azaltabiliyorlar.

Çin’in Yeni Tehlikeli Sınıfını Oluşturmak

Özet olarak, “*zhiyuan, fenliu* ve istifaya zorlama” şeklindeki disipline edici pratiklerden oluşan yeni güvencesiz emek rejiminin, hem Chongqing hem de Shenzhen’deki ileri teknoloji imalat fabrikalarında geliştirilmekte olduğunu öne sürdüm. Kırsaldan göçmüş fabrika işçileri resmî iş sözleşmeleri imzalamış olsalar bile işverenler, kârları azamiye çıkaran ve emek maliyetlerini asgariye indiren bu işletme yöntemlerini kullanmaktan doğabilecek olumsuz sonuçlardan korkmadan, sözleşmede teminat altına alınan sorumluluklardan kaçabiliyorlar. Bu kapsamlı enformel pratikler geniş ölçekli ileri teknoloji imalat fabrikalarının kayıtlı istihdam ilişkileri içine gizlenmiştir. Kırsaldan göçenlerin işçilerin iş güvencesini korumak için uygun istihdam politikalarını yürürlüğe koymak merkezdeki ve yereldeki politika oluşturucular için bir güçlük, zira yeni emek rejimi kayıtlı işçilerin iş güvencesini dahi güvencesiz hale getiriyor. Nitekim yerel hükümetlerin politika oluşturucuları çoğu kez güvencesiz emek rejimini destekliyor.

Yine, ileri teknoloji işleme ve montaj imalat endüstrisi içindeki bu güvencesiz göçmen fabrika işçileriyle birlikte potansiyel olarak görebileceğimiz şey, Çin’in yeni işçi sınıfının oluşumudur. Başka yerde ileri sürdüğüm gibi,¹⁰ bunun nedeni, kendilerine ve iş arkadaşlarına kendiliğinden “*gongyou*” adını veren bu güvencesiz göçmen fabrika işçilerinin işçi hakları ve işle bağlantılı çıkarları uğruna mücadele etmek için birleşme arayışında olmalarıdır. Çin’deki toplumsal cinsiyet, endüstriler ve coğrafi bölgelerdeki tüm sınırları aşan *gongyou* sınıf kimliğinin bu yeni “aşağıdan yukarıya” oluşumu, özünde ortak bir sınıf bilincinin tesis edilmesinde bugünün katalizörüdür.

Bunu gerçekleştirmenin önemli bir yolu, resmî sendika aracılığıyla değil işçi inisiyatifine dayalı kendi kolektif eylemleri aracılığıyla, bazen de yerel STK’ların desteğiyle yapmaktır. Çin Genel Sendikalar Konfederasyonu (ACFTU*) diğer ülkelerin sendikalarında tipik olarak görülen örgütsel bağımsızlığa sahip olmayan, Çin’deki hükümete bağlı resmî sendika örgütüdür. Tüm alt şubeleri, Tayvanlıların sahip olduğu

¹⁰ Chunsen Yu, “*Gongyou: The New Dangerous Class in China?*” *Made in China: A Quarterly on Chinese Labour, Civil Society, and Rights*, 2, 2018, ss. 36–9.

* All-China Federation of Trade Unions –ç.n.

imalat fabrikalarında ve diğer farklı tipteki teşebbüslerde kurulanlar da dâhil, ACFTU tarafından denetlenip yönetiliyor. Tayvanlıların imalat fabrikalarında kırsal göçmenler için ACFTU alt şubeleri kurmanın özel amacı, ilk olarak, marjinalleştirilmiş işgücünü desteklemek ve ikincisi de göçmen işçilerle kapitalist işverenler arasında daha fazla toplumsal çatışma gerçekleşmesini engellemek. Gelgelelim ACFTU göçmen işçilerden çok resmî olarak ve doğrudan doğruya Çin'in merkezî ve yerel hükümetlerini temsil eder ve görevi de toplumsal istikrarı sürdürmektir. Hükümete bağlı resmî bir kuruluş olarak, işverenlerle çalışanlar arasındaki çatışmalarda arabuluculuk etmek ve Çin'deki göçmen işçiler tarafından yürütülen kolektif eylemleri ve grevleri yatıştırmak için çoğu durumda fabrikaların tarafında yer alır.¹¹

Bu yüzden Çin'de sendika tipik olarak devlet ile işçiler kadar işverenlerle işçiler arasındaki emek meselelerini ve uyuşmazlıkları yatıştırmak için aracı rolü üstlenir. Hem Chongqing hem de Shenzhen'de görüşme yapılan kırsal göçmenlere göre, sendika kırsal göçmenlerin çıkarlarını temsil etmede çok sınırlı bir role sahip. Sendika Çin'de işçilerin çıkarlarını temsil etmediği sürece de yeni kuşaktan çok sayıda kırsal göçmen, başlattıkları kendiliğinden kolektif eylemler içerisinde yer alıyor, üyeliğe dayalı kolektif bir kimlik oluşturuyorlar. Gerçekten de hem Chongqing hem de Shenzhen'deki ileri teknoloji imalatı yer alan, görüşme yapılan yeni kuşaktan kırsal göçmenler, ücretleri, işlerinin güvenliği ve söz konusu olduğu yerde sosyal güvenlikleri için mücadele etmek amacıyla büyük ölçüde çıkarlarına sahip çıkma duygusu sergilediler.

Resmî Çin sendikasının işverenlere karşı işçilerin haklarını destekleme konusundaki acizliği, bunun yerine işçilerin kolektif eylemlerini yatıştırmak üzere aracı rolü oynamaları, işçilerin kendi grupları tarafından kimi zaman emek STK'larının desteğinde (Shenzhen örneğinde) örgütlenen kolektif eylemler yoluyla bir sınıf kimliğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çin Emek Bülteni yakınlarda 2011 itibarıyla Çin imalat sanayisindeki grevlerde, Mayıs 2019'a kadar 3,220'den az olmamak üzere, kayda değer bir artışı belgelenmiştir.¹² Ödenmeyen maaşların istenmesi, maaş standartlarının yükseltilmesi, çalışanlara dönük yardımların geliştirilmesi ve işle ilgili diğer itirazları içeren bazı kolektif eylem biçimlerini kapsayacak şekilde, bunlardan 1,047 tanesi tek başına Guangdong'da gerçekleştirilmiş (Chongqing'de 48 tane vardı). Shenzhen'deki kırsal göçmenler sendikadan çok sınırlı destek görüp bir dizi emek STK'sından daha etkili destek görürken, Chongqing'dekiler iş yarar hiçbir koruma elde edemiyorlar, zira benim saha çalışmama göre Chongqing'de Shenzhen'e göre daha az emek STK'sı bulunuyor. Bununla birlikte her iki bölgedeki kırsal göçmenler, daha iyi istihdam koşulları için müzakere etmek üzere değişen ölçülerde grev başlattılar. İnci Nehri Deltası'ndaki kırsal göçmenler geçtiğimiz beş yılda, hükümet kuruluşlarından yasal koruma peşine

¹¹ Feng Chen, "Trade Unions and The Quadripartite Interactions in Strike Settlement in China", *The China Quarterly*, 201, 2010, ss. 104–24; Tim Pringle, *Trade Unions in China: The Challenge of Labour Unrest*, New York: Routledge, 2011; Ying Zhu, Malcolm Warner ve Tongqing Feng, "Employment Relations 'With Chinese Characteristics': The Role of Trade Unions in China", *International Labour Review*, 150(1–2), 2011, ss. 127–43.

¹² China Labour Bulletin, "CLB Strike Map" [Çevrimiçi], CLB, 2019, erişim: maps.clb.org.hk/strikes/en.

düşmektense çok sayıda kendiliğinden greve katılmışlar. Meşhur örnekler arasında Foshan'daki Nanhai Honda grevi (2010), Dongguan'daki Yue Yuen (ayakkabı fabrikası) grevi (2014), Guangzhou'da sağlık endüstrisindeki bazı grevler (2007-2014) ve Shenzhen'deki Jasic (bir metal imalat şirketi) eylemliliği (2018) sayılabilir.¹³

Saha çalışmama dayanarak, Shenzhen'de yeni kuşaktan çok sayıda kırsal göçmen, meşru emek haklarını ve sosyal korumalarını muhafaza etmek için *gongyou* mensuplarını örgütleyerek kolektif sınıf bilinçlerini kendiliğinden dışa vuruyorlar, bu da Çin'deki ileri teknoloji imalatında oluşum halindeki kolektif sınıf bilincinin ve sınıf mücadelelerinin bir işaretidir. Yukarıda anılan Foshan'daki Nanhai Honda grevi, *gongyou* mensupları olarak kırsal göçmenler ile fabrika sahipleri arasında başarılı sınıf mücadelesinin önemli bir örneğidir ki Guangdong eyaletinde kendi iş güvenliğinin peşine düşen ve temel maaşlarını yükselten kırsal göçmenler için, bu bir dönüm noktasıydı.¹⁴ Grev 2010'da diğer fabrikalarda, endüstrilerde ve bölgelerde iş güvenliğine yönelik diğer kırsal göçmenlerin grevlerini derinden etkiledi.¹⁵ Göçmenler ortak bir sınıf kimliği oluşturmak üzere, kolektif eylemler örgütlemeye sendikaların sınırlı rolü de dâhil, toplumsal engelleri yıktılar. Buna ek olarak Jasic grevi, fabrika işçilerinin önemli bir ilerleme göstererek kendi sendikalarını kurmak üzere kendiliğinden kolektif adımlar attıklarına sahne oldu – “Çin'in (göçmen fabrika) işçileri hâlihazırda tümüyle ekonomik öznelere sınıf bilince sahip siyasal öznelere dönüşmüştür”.¹⁶

2014 ila 2016 arası görüşme verilerim yeni kuşaktan kırsal göçmenlerin küçük bir kısmının, yine de meseleleri daha fazla büyütüp karmaşıklaştırmak istemediklerini gösteriyor, çünkü yasaların ve politikaların büyük ölçüde avantajlı insanları korurken kendilerinin hâlâ Çin toplumunun en alt seviyesinde yer aldıklarını hissediyorlar; ancak birçok kişi, yakın zamanda da Shenzhen'de, artık grevler de dâhil kolektif eylemlere cesurca katılmaya isteklidir. Tüm bunlar, kendi çıkarları için mücadele eden tekil işçinin ötesine geçen kolektif eylemlere girişmek suretiyle işçilerin iyiden iyiye uzun bir sınıf oluşumu sürecine girdiklerini gösteriyor. Bu faaliyetler ileri teknoloji imalatındaki kırsal göçmenlere dönük bir kolektif sınıf bilinci oluşturma, dolayısıyla da sınıf oluşum sürecinin bir parçasıdır. Göçmen eylemlerini destekleyebilecek bir sendikaların yokluğu, göçmen işçilerin örgütlenmesini zorlaştırıyor fakat kırsal göçmenler

¹³ Ngai Pun ve Huilin Lu, “Unfinished Proletarianization: Self, Anger, and Class Action Among the Second Generation of Peasant-Workers in Present-Day China”, *Modern China*, 36(5), 2010, ss. 493–519; Chris King-Chi Chan ve Elaine Sio-leng Hui, “The Development of Collective Bargaining in China: From ‘Collective Bargaining by Riot’ to ‘Party State-Led Wage Bargaining’”, *The China Quarterly*, 217, 2014, ss. 221–42; Pringle Tim, “Strikes and Labour Relations in China”, *Workers of the World*, 1(8), 2016, ss. 122–42; Stefan Schmalz, Brandon Sommer ve Hui Xu, “The Yue Yuen Strike: Industrial Transformation and Labour Unrest in the Pearl River Delta”, *Globalizations*, 14(2), 2017, ss. 285–97; Yueran Zhang, “The Jasic Strike and the Future of the Chinese Labour Movement”, *Made in China: A Quarterly on Chinese Labour, Civil Society, and Rights*, 3, 2018, ss. 12–7.

¹⁴ Eli Friedman, “China in Revolt”, *Jacobin*, 1 Ağustos 2012, erişim: www.jacobinmag.com.

¹⁵ Mimi Lau ve Chi Yuk Choi, “Hundreds Clash as Labour Strife Widens: Worker Unrest Spreads to Yangtze River Delta”, *South China Morning Post*, LXVI (158), 2010, B1&A5.

¹⁶ Ngai Pun, “guandian: Shenzhen jia shi gongren weiquan de liang da yiyi [Opinion: The Two Significant Aspects of Jiashi Workers’ Rights Protection]” [Çevrimiçi], *BBC zhongwen*, 17 Ağustos 2018, erişim: www.bbc.com.

ileri teknoloji imalatında daha iyi geçim kaynakları, iş güvencesi veya sosyal güvenlik arayışına girerek kolektif eylemlere girişerek kendilerini temsil ettiklerinde, aşağıdan yukarı bir sınıf bilincinin ortaya çıkışında bunun daha da büyük bir etkisinin olması muhtemeldir. Guy Standing'in "prekarya"ya mensup olanların işteki bağlantılı sendikalarından "temsil güvencesini" gitgide yitirdikleri şeklindeki iddiasının¹⁷ Çin örneği açısından geçerliliği az, çünkü işçiler sendika temsilini kaybetmiş değiller zira buna hiç sahip olmadılar.

William Hurst'ün öne sürdüğü gibi, bunlar "piyasanın gelişmesiyle toplumsal olarak yerinden edilmiş işçilere kurumsallaşma ve sahici siyasal katılım sağlamaktan aciz" oldukları için, "ÇKP (Çin Komünist Partisi) ve Çin devleti işçilerin süregelen hareketliliği ve giderek artan radikal eylemciliğiyle başa çıkmaya mahkûm".¹⁸ Hurst ayrıca düzgün bağımsız örgütler olmaksızın Çinli işçilerin güvencesiz ama potansiyel olarak güçlü bir konumda olabileceklerini ifade eder. Göçmenlerden kendi bölünmüş eylemcilikleri aracılığıyla hiç olmazsa mevcut şartları kısırtımları ve belki bazı yeni iş güvencelerini ve sosyal refah yardımlarını ilerletmeleri beklenir.

Çin'deki *gongyou*'nun yeni güvencesiz işçi sınıfı kapitalistler ve hem merkezi hem yerel hükümetler için tehlikeli, zira yeni sınıfa mensup olanlar kolektif eylemlere girişmeye ve kendileriyle aileleri için daha fazla istihdam ve daha iyi sosyal güvenlik peşine düşmeye istekli. Ortak ve kolektif sınıf bilincinin oluşumu dolayısıyla, *gongyou* mensuplarını içine alan o güvencesiz, kırsaldan göçen fabrika işçileri bir tür kendiliğinden "kendisi için sınıf" olarak bir araya gelebildiler. Bu yüzden *gongyou* sınıfı gitgide hem yerel Çin eyaletlerini hem de kapitalistleri tehdit ediyor, çünkü ona mensup olanların sayısı önemli ölçüde artmakta ve hem kendileri hem aileleri için Çin'de daha istikrarlı iş güvencesi ve düzgün sosyal güvenlik arayışına girmek adına, küresel neoliberalizme ve işlerinin artmakta olan güvencesizleşmesine karşı grev eylemleri de dâhil (ki sayıları hızla artıyor) kendiliğinden kolektif eylemler yapmaya daha istekli durumdalar.

Dolayısıyla *gongyou*'nun yeni güvencesiz işçi sınıfı ortak çıkarları olan, önemli ve doğum sürecindeki bir gruptur. Çin toplumunun gelecekteki gelişim yönünü belirlemede önemli bir rol oynaması muhtemeldir. E. P. Thompson'ın meşhur deyişiyle: "Birtakım insanlar kendi aralarında ve çıkarları kendilerinininkinden farklı (ve genelde bunlara karşıt) olan başka insanlarınkine zıt biçimde, ne zaman ki –devralınmış ya da müşterek olan– ortak deneyimler sonucunda çıkarlarının özdeşliğinin farkına varıp bunu dile getirirlerse, işte sınıf o zaman ortaya çıkar."¹⁹

¹⁷ Guy Standing, *The Precariat: The New Dangerous Class*, Londra: Bloomsbury Academic, 2011, s. 17.

¹⁸ William Hurst, "The Chinese Working Class: Made, Unmade, in Itself, for Itself, or None of the Above?", *Made in China: A Quarterly on Chinese Labour, Civil Society, and Rights*, 3, 2016, ss. 11–14.

¹⁹ E. P. Thompson, *The Making of The English Working Class*, New York: Vintage Books, 1966, s. 9.

21. YÜZYILDA TOPLUMSAL YENİDEN ÜRETİM

Ursula Huws

Çeviri. Barış Yıldırım

Sosyalist feminizmin mütearifelerinden biri, kapitalizmin yeniden üretiminin hane içinde gerçekleşen ücretsiz emeğe göbekten bağımlı oluşudur. Bu emek, gelecek neslin işçilerini büyütür, onlara fiziksel bakım ve beslenme sağlar, emek piyasasında hayatta kalabilmek için ihtiyaç duyacakları toplumsal ve kültürel becerilerin eğitimini verir. Daha ince bir biçimde, bu emek piyasasına dahil olduktan sonra da onların bedeninin idamesini sağlar, giysilerini yıkar, yemeğini hazırlar, evlerini düzen içinde tutar. Ücretli bir işte çalışmayacak kadar sakat, yaşlı veya hasta olduklarında da onlara bakım sağlamaya devam eder. Bu kişisel idame ve toplumsal yeniden üretim emeği, bu insanlar tarafından hem kendileri hem başkaları için harcanır ve toplumsal cinsiyet karakteri olan daha geniş bir işbölümü [çerçevesi] içine gömülüdür ama aynı zamanda da sınıf ve etnisite tarafından şekillendirilir.¹ Geniş aileden ve daha geniş topluluk kesimlerinden, çeşitli devlet kurumlarından ve resmi veya gayri resmi ücretli emekten gelen farklı emek biçimleri de bu süreci, farklı ülke bağlamlarında farklı derecelerde destekler.

Bu ücretsiz emek sürecinde kadınların orantısız ölçüde yüksek bir paya sahip olduklarının sayısız kanıtı vardır. Örneğin, ücretsiz bakım işi konusunda en yakın dönemde derlenen uluslararası istatistik, beklendiği üzere, ülkeler arasında büyük farklılıklar olduğunu gösteriyorsa da herhangi bir yerde bu uçurumun ortalama olarak azaldığını gösteren bir işaret bulunmuyor.² Ev işlerinde erkeklerin harcadığı zamanın kadınların harcadığı zamana oranı Pakistan'da 10:25, Türkiye'de 6:22 iken [kadınların çalışma süresi], daha eşitlikçi İsveç'te bile 1.49 [kat daha fazla]; bu fark ABD'de 1.61, Büyük Britanya'da ise 1.85 kat. En iyi durumdaki yerlerde bile kadınlar hâlâ erkeklere oranla ciddi oranda çok daha fazla iş yapıyorlar. Gershuny,

¹ İşçi sınıfının toplumsal yeniden üretiminde göçün küresel düzeyde oynadığı rolün tartışılması konusunda bkz. S. Ferguson ve D. McNally, 'Precarious Migrants: Gender, Race and the Social Reproduction of a Global Working Class', içinde: L. Panitch and G. Albo (haz.), *Socialist Register 2015: Transforming Classes*, London: Merlin Press, 2014.

² OECD, *Gender, Institutions and Development Database*, Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 2014: stats.oecd.org adresinden erişilebilir.

bakım emeğini temizlik işleri, yemek ve idare ile birleştirerek daha geniş bir “adanan zaman” kategorisi öneriyor; yaptığı analize göre bu zamanda, değişkenlikler olmakla birlikte, “genel olarak toplumsal cinsiyet bakımından bir yakınsama eğilimi görülürken oran, düzenli olarak düşmekte”dir fakat değişimin hızı yavaştır.³ Altinas ve Sullivan’ın son elli yıla ilişkin olarak yaptığı tam kapsamlı eğilim analizi, ülkeler arasında büyük farklılıklar olmakla birlikte, hane içi işbölümünde toplumsal cinsiyet eşitliği eğiliminin artışı yönünde genel bir hareketlenme olduğunu gösteriyorsa da bu eğilim, toplumsal cinsiyet bakımından daha eşit ülkelerde yavaşlamaktadır.⁴ Örneğin ABD’de, haftalık ev işine harcanan süredeki toplumsal cinsiyet açığı 1965’te 195 dakikadan 2010’da 65 dakikaya düştü. Ne var ki, bunu nedeni erkeklerin daha fazla iş yapmasından ziyade (bu dönemde erkeklerin ortalaması yalnızca 24 dakika arttı), kadınların daha az iş yaparak ortalamalarını 105 dakika düşürmesiydi. Kimi zaman, erkeklerle kadınların ücretli ve ücretsiz çalışma süreleri birlikte hesaplanırsa toplamda çok büyük bir farklılık olmadığı öne sürülmekteyse de, Gershuny’nin belirttiği gibi, “Bu eşitlik değildir çünkü erkekler çok daha fazla ücretli iş yaparken kadınlar çok daha fazla ücretsiz iş yapmaktadır. Bu eşitsizlik de kazanç eşitsizliği bakımından önemli sonuçlar doğurmaktadır.”⁵

Bu temel asimetri dolayısıyla, feministler, çok uzun süredir, kadınların özgürleşmesinin hem erkeklerin hem de kadınların ücretsiz yeniden üretim emeği sorumluluğundan özgürleşmesine temelden bağlı olduğunu ileri sürüyorlar. Ne var ki, bu konuya nasıl yaklaşılabileceği konusunda keskin görüş ayrılıkları bulunuyor.

Çeşitli birinci dalga feministleri, kapitalizmin daha önce evde gerçekleşen üretim türlerini fabrikaya taşıyarak bunları tasfiye ettiğini; ev işinin, artık ekonomiye hiçbir değer katmayan üretken olmayan işten ibaret olduğunu ileri sürdüler.⁶ Komünizm, diye iddia ediyordu Marksist feministler, devletin işlettiği restoranlar, çamaşırhaneler, “giysi tamir merkezleri”, çocuk bakım tesisleri biçiminde bu işi kolektifleştirerek kadınları zahmetli bir iş yükünden kurtarabilecektir. Otomasyon yoluyla ev içi emek ihtiyacını ortadan kaldıracak ve böylece H. G. Wells’in 1905 tarihli *A Modern Utopia*’sında olduğu gibi cinsiyet eşitliğini gerçekleştirebilecek yeni teknolojilere inanmayı seçen bazı birinci dalga feministler de vardı.

1970’lerde yazan ikinci dalga feministler arasında da ev içi emek üzerine yoğun tartışmalar yürüdü. Bazı sosyalist feministler, ev işinin toplumsallaştırılmasının,

³ J. Gershuny, *Gender Symmetry: Gender Convergence and Historical Work-Time Invariance in 24 Countries*, Oxford: Centre for Time Use Research, University of Oxford, 2018.

⁴ E. Altinas ve O. Sullivan, ‘Fifty years of change updated: Cross-national gender convergence in housework’, *Demographic Research*, 35, (16), 2016, s. 455-70.

⁵ A.g.e., s. 12.

⁶ Öm. Bkz. A. Kollontai, ‘The Social Basis of the Woman Question’, içinde: *Selected Writings of Alexandra Kollontai*, çev. A. Holt, Londra: Allison & Busby, 1977 [1909]; C. Zetkin, *Social-Democracy and Women’s Suffrage*, çev. J. Bonhomme, London, 1906, www.marxists.org adresinde mevcut; A. Clark, *Working Life of Women in the Seventeenth Century*, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1982 [1919].

kurtuluşun zorunlu ön koşulu olduğı düşüncesiyle umumi çamaşırhaneleri, çocuk bakım tesislerini ve benzerini savunuyordu.⁷ Bu olanakların sağlanması için kamu hizmetlerine rol düştüğünün görülmesiyle, bu durum, kamu hizmetlerinin genişletilmesini destekleyen, sonra da refah harcamalarındaki kesintilere karşı bu hizmetleri savunan bir feminist siyasi aktivizm dalgasına temel oluşturdu. Bu konumun bir başka biçimi de –bunun prototiplerinin hemen şimdi kurulması gerektiğı düşüncesiyle– ev işinin erkekler ve kadınlar arasında eşit biçimde paylaşılacağı komünal yaşam biçimlerini deneyleyenler arasında görüldü.⁸ Bu sosyalist feminist konumun karşısında da önemli savunucuları arasında Dalla Costa, James ve Federici'nin olduğı radikal feminist bir konum vardı ki ev içi emeğin ücret karşılığı yapılması gerektiğini ileri sürüyordu; bugün bu konum evrilerek temel yurttaşlık geliri savunusuna dönüştü.⁹ Ev işi ihtiyacından kurtulmak için otomasyon süreçlerinin sahip olduğı potansiyel hakkında da tartışmalar vardı bu dönemde.¹⁰

Tüm bu konumlar bir yere kadar sınıf körlüğü, renk körlüğü ve batı merkezilikle maluldür; ailenin reisinin erkek olduğı, kadının ev kadını olduğı, çekirdek aile temelli normatif haneyi peşinen kabul etme eğilimine sahiptir ve yalnızca geniş aile ve geniş topluluk içindeki ücretsiz emeği değil ev hizmetçilerinin hane içindeki ücretli emeğini de görünmez kılar. Genel olarak da kapitalizmin genişleyerek ev işini kendi kapsamına dahil etme kapasitesini öngöremiyor olması önemlidir.

İşte bu yazı, kapitalizmin, ev içi emeğin metalaşması ve piyasalaşması temelindeki genişlemesine odaklanıyor. Burada, ev içi emeğin dinamiklerindeki değişimi eleştirel olarak incelemenin önkoşulunun, kapitalizmin –ve dolayısıyla da emeğin– küreselleşme ve dijitalleşme bağlamındaki cari yeniden yapılanmasını anlamak olduğunu ileri sürüyor ve böylesi bir çözümlemenin yalnızca emek piyasasında şu anda gerçekleşen ekonomik çalkantıları anlamak için değil kendi kişisel hayatlarını örgütleme konusunda erkekler ve kadınlara yeni seçenekler açarken insana yakışır istihdam standartlarını temel alan yeni türden kamu hizmetlerini inşa etmenin potansiyelini de yaratacak toplumsal yeniden üretim stratejilerini geliştirmeye de faydalı olacağını söylüyorum.

⁷ Öm. Bkz. J. Gardiner, 'Women's Domestic Labour', *New Left Review*, 1/89 (January-February), 1975, s. 47-58; S. Himmelewit ve M. Mackintosh 'Women's Domestic Labour', *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, 4(2), 1975; W. Seccombe, 'The Housewife and Her Labour Under Capitalism', *New Left Review*, 1/ 83 (January-February), 1974, s. 59-71.

⁸ Başka yerlerin yanı sıra şurada da kaydediliyor: L. Segal, *Making Trouble: Life and Politics*, Londra: Serpents Tail, 2007.

⁹ M. Dalla Costa ve S. James, *The Power of Women and the Subversion of the Community*, Bristol: Falling Wall Press, 1973; S. Federici, *Wages Against Housework*, Bristol: Power of Women Collective and Falling Wall Press, 1975.

¹⁰ Öm. bkz. J. Zimmerman, haz., *The Technological Woman: Interfacing with Tomorrow*, New York: Praeger, 1983; J. Terry ve M. Calvert, eds., *Processed Lives: Gender and Technology in Everyday Life*, New York: Routledge, 1997.

Kavramsal Çerçeve: Marx'tan Faydalanmak

Bu analizin kavramsal çerçevesini geliştirmek için Marx'tan faydalandım.¹¹ Hane içi, Marx'ın yazılarında özel yahut ayrı olarak ele alınan bir konu değildir. Yine de kapitalizmin farklı veçhelerine ilişkin bir dizi bağlamda, hane, örtük olarak mevcuttur ve onun düşüncesinin geneline yayılmıştır. Burada, hane içinin genel bir resmini oluşturmak için bu bağlamları bir araya getirmenin yalnızca Marx'ın zamanından bu yana kapitalizmin geçirdiği değişikliğin dinamiklerini anlamak için değil, yalnızca Marx ve Engels'in ele almadıkları bazı çelişkileri ve yanıtlanmasını geleceğe bıraktıkları soruları saptamak için de değil, fakat aynı zamanda yirmi birinci yüzyılın ikinci on yılının sonunda küresel ekonomide olup bitenleri anlayarak bunlara dönük sosyalist ve feminist tepkilere bilgi sunmak için de faydalı olduğunu ileri sürüyorum.

Hane içi, Marx'ın kapitalizm anlayışında, eşzamanlı olarak bir dizi hayati rol oynar. Hane, ilk olarak, bir *ilkel birikim* sahasıdır (burada, yeni metallerin temeli oldukları zaman kullanım değerleri, değişim değerlerinin temeli olabilecek faaliyetler bulunur). Ayrıca (bazı durumlarda) piyasa için meta üretim sahasıdır. Aynı zamanda hem bir *tüketim* sahası hem de *toplumsal yeniden üretim* sahasıdır; daha da özelde, *emek gücünün yeniden üretiminin* gerçekleştiği yerdir.

Hanenin kendine has iç toplumsal ilişkileri vardır, bazı üyeleri diğerlerinin emeği üzerinde iktidara sahiptir ve bu emek ücretli de olabilir ücretsiz de. Bu hane içi ilişkilerin toplumsal, cinsel, duygusal karmaşıklığı Marx'ın meteliğe kurşun atan hanesi üzerinden anlatılabilir; Marx'ın karısının ve kızlarının yeniden üretim emeğine tamamlayıcı olarak onun –resmi olarak kabul edilmeyen– oğlunun annesi, siyaseten yoldaşı ve evinin hizmetçisi olan Helene Demuth'un ücretli emeği kullanılıyordu.

Bu hane içi toplumsal ilişkilerin çelişkilerinin derinlerine dalmak istense de istenmese de, çoğu hane halkının birden fazla kişiden oluşması, *Kapital*'in belki de en ünlü köşe taşının başına bazı sorunlar açar: emek değer teorisinin can alıcı bileşenlerinden biri işçinin geçim maliyeti kavramıdır (bu maliyet, işçinin ürettiği toplam değerden çıkartılarak kapitalistin eline geçen artı-değer hesaplanır). İşçiler, emek piyasasına birey olarak girerken (ve işverenleri için değer üretirken) başkalarıyla paylaştıkları hanenin içinde tüketir, çocuk üretir ve kendi emek güçlerini yeniden üretirler. Bu durumda işçinin geçim maliyetine kimin maliyeti dahil edilmelidir? Ve hane halkından birden fazla kişi üretken çalışma içindeyse bu, nasıl dağıtılır?

Marx ve Engels bu çelişkinin farkında değillerdi. *Alman İdeolojisi*'nde diğer hane üyelerinin aslında erkek hane reisinin ("koca") köleleri, kişisel mülkü olduğu ileri sürülüyordu:

Tüm bu çelişkileri içinde barındıran, kendisi de aile içindeki doğal iş bölümüne ve toplumunun birbirinden ayrı ve birbirine karşıt ailelere bölünmesine dayanan

¹¹ Bu kavramsal çerçeve burada daha eksiksiz biçimde tartışılıyor: U. Huws, *Labour in Contemporary Capitalism: What Next?* Londra: Palgrave Macmillan, 2019.

iş bölümü, aynı zamanda, nicelik bakımından olduğu kadar nitelik bakımından da işin ve onun ürünlerinin bölüşümünü, daha doğrusu eşitsiz bölüşümünü; yani, rüşeym halini, ilk biçimini şimdiden, kadının ve çocukların evin erkeğinin kölesi olduğu aile içinde gördüğümüz mülkiyeti de içinde barındırır. Aile içindeki, elbette bu henüz çok kaba, gizli kölelik, ilk mülkiyettir ve bu mülkiyet, daha bu aşamada bile, mülkiyeti başkalarının işgücü üzerinde hak sahibi olmak olarak tarif eden modern iktisatçıların tanımına eksiksiz uymaktadır.¹²

Bu öncüle dayanarak, fiziksel kas gücü ihtiyacını azaltarak kadın ve çocukları da kapitalistlerin hesabına işe koşan makinelerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu kadın ve çocukların evin reisinin köleleri olarak çalıştırıldığı sonucuna varmak da mümkündür. Engels, 1877’de şöyle yazıyordu:

... ailenin daha önceleri ücret karşılığı çalışmayan üyelerinin de işe girmesiyle ücretli işçilerin sayısında ani bir artış [gerçekleşir]. Böylece, erkeğin emek gücünün değeri bütün ailenin emek gücü üzerine dağılır, yani değer kaybına uğrar. Şimdi bir ailenin varlığını sürdürebilmesi için, bir kişi yerine dört kişi sermayeye hem emek hem de artı-emek sarf etmek zorundadır. Böylelikle hem maddi sömürü hem de sömürünün derecesi birlikte artmış olur. ... Daha önce, emek gücünün alınıp satılması özgür kişiler arasındaki bir ilişkiydi; şimdi ise küçükler veya çocuklar alınıp satılır; işçi, karısını ve çocuğunu satar – köle tüccarı olmuştur artık.¹³

Kadınların ve çocukların emek piyasasına katılımının birey olarak işçinin geçim maliyetini düşürdüğü geçerli savı ileri sürülebilir (daha önce, işçinin ücretiyle bütün ailenin geçiminin karşılandığı ima edilmektedir) fakat bu kadın ve çocukların bağımsız işçi statülerinin, en hafif deyiimiyle, muğlak bırakıldığı söylenebilir.

Onların [emek gücüne katılan kadın ve çocukların] konumu, Marx ve Engels’in toplumsal cinsiyet ilişkilerini nasıl gördüklerine dair daha büyük sorulara kapı aralar. Ne var ki, bu yazı, elbette önemli olan bu sorulara cevap aramayı amaçlamıyor. Benim amacım, daha ziyade, kapitalizmdeki değişikliklerin genel olarak incelenebileceği, böylece de yalnızca yeni tür metaların nasıl ortaya çıktığının değil, bu metalaştırma süreçlerinin giderek daha çok sayıda işçiyi kapitalizmin özünü oluşturan çelişkili iş ilişkilerine çekerek işçi sınıfının bileşiminde ne gibi değişiklikler yarattığının ve, bununla bağlantılı olarak, toplumsal yeniden üretim emeğinin doğasını nasıl dönüştürdüğünün görülmesini sağlayabilecek sosyoekonomik bir uzam olarak haneye odaklanmak. Bu değişiklikleri ayrıntılarıyla inceleyecek olursak, *Kapital*’de açık olarak sunulan yahut örtük olarak imlenen bir dizi kilit kavramın hâlâ anlamını korumaya devam etmesine de ışık tutulabilir: teknolojik değişimlerle sermayenin kâr

¹² F. Engels ve K. Marx, ‘Division of Labour and Forms of Property – Tribal, Ancient, Feudal’, içinde: *The German Ideology*, Bölüm 1 A, 1845. [Türkçesi, Alman İdeolojisi, Evrensel Basım Yayın (çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez) s. 39’dan aktarıldı. – çev.]

¹³ F. Engels, *On Marx’s Capital*, Moskova: Progress Publishers, 1956 [1877], s. 89.

oranınin düşmesi arasındaki ilişki; yedek emek ordusunun ücretler üzerinde aşağı doğru yaptığı baskı; tüketici mallarının fiyatlarının ucuzlaması yoluyla işçileri geçim üretiminden uzaklaştırmak ve zorla kitlesel biçimde üretilen metaların tüketicisi kılmak; malların yerine hizmetlerin geçmesi.

Bu çözümlemenin kilit özelliklerinden biri Marx'ın "üretken" ve "üretken olmayan" emek arasında çizdiği ve emek değer teorisinin köşe taşlarından biri olan ayrımın ortaya çıkar. Bu ayrımı ("üretken olmayan emek" [kavramını] "yeniden üretim emeği" [veya yeniden-üretken emek – çev.] olarak yeniden vaftiz ederek)¹⁴ kullanmak suretiyle bu tür emeğin dağılımındaki değişiklikleri çözümleyecek, özellikle de emeğin "üretken olmayan/yeniden-üretken" ve "üretken" biçimleri arasındaki ve ücretli ve ücretli olmayan emek arasındaki karmaşık ve kaygan değişikliklere bakacağım.

Emek Türleri

Emek gücünün üretimi ve yeniden üretimine dair hemen hemen her şey hane içinde üretilir, en nihai tüketim de orada gerçekleşir. Bu yüzden de emeğin niteliğindeki değişiklikleri anlamak için hanede olup biten şeylerin kapitalizmde emeğin ister üretken olsun ister yeniden-üretken, ister ücretli olsun ister ücretsiz, *tüm* biçimlerine karşılık nerede durduğunu saptamak gereklidir.

Bu yüzden, emeği altı genel kategoride sınıflandırarak işe başlayacağım.¹⁵ Takip eden bölümde bu kategoriler içinde ve arasındaki değişim dinamiklerine bakacağım, zira kapitalizmin zaman içinde gerçekleşen sürekli ve yıkıcı yeniden yapılanması emeği dönüştürür. Bunlar, zorunlu olarak geniş ve şematik kategoriler ama bunlar arasındaki istikrarsız ve değişken ilişkileri görünür kılmaya yarayacak bir çerçeve sunacaklarını umut ediyorum.

Topluluk ve Hane İçindeki Ücretsiz Emek – Toplumsal Yeniden Üretim İçin Geçim Emeği

Bu kategorilerin ilki, yalnızca kullanım değerleri üreterek para ekonomisinin kapsamı dışında gerçekleşen türden ücretsiz emeğe işaret ediyor. Bu emeklerden bazıları, örneğin avcı toplayıcıların emeği yahut geçim tarımı emeği, kapitalizmden yüzlerce yıl öncesine tarihleniyor. Fakat bu biçimlerin birçoğu, kapitalist dönemde de var olmaya devam ettiler. Bunlar yalnızca fiziksel yeniden üretim ve ailenin idamesi ile ilişkili olan faaliyetleri (kişinin kendisinin ve başkalarının bedenine bakması, yiyecek hazırlama, temizlik vs.) değil toplumsal ve kültürel üretim ve yeniden üretimi de (çocuklara konuşmayı öğretmek, şarkı söylemek, hikâyeler aktarmak, süsleme vb.) içeriyor. Bu emeğin ücretsiz olması ille de bütünüyle gönüllü olduğu anlamına gelmiyor elbette.

¹⁴ Üretken olmayan emeğin, bu şekilde, yeniden üretim emeği olarak yeniden kavramsallaştırılması şurada açıklanıyor: U. Huws, 'The Underpinnings of Class in the Digital Age: Living, Labour and Value', içinde L. Panitch and G. Albo (haz.), *Socialist Register 2014: Registering Class*, London: Merlin Press, 2013.

¹⁵ Bu tipoloji daha ayrıntılı biçimde Huws, *Labour in Contemporary Capitalism*'de açıklanıyor.

Bunlar, zorlayıcı toplumsal ilişkiler içinde gönülsüz olarak gerçekleştirilebilirler ve toplumsal ve kültürel normları ihlal edenlere karşı güçlü yaptırımlar mevcut olabilir. Ama tabii, bir o kadar da sevinç kaynağı olabilirler. Bilinen bir faaliyeti mekanik olarak yinlemeye karşın kişinin yeni problemleri çözmek için zihninin yaratıcı bir şekilde kullanma olasılığını barındırdıkları sürece, bu tür emek, birçokları için, belki de Marx'ın *Grundrisse*'de aşağıdaki biçimde “özgür emek” olarak tarif ettiği deneyime en yakın olan şeydir:

... engellerin üstesinden gelmenin kendisi özgürleştirici bir faaliyetdir – ve dahası, dışsal amaçlar [böylece] sırf doğanın dışsal aciliyetleri olma kisvesinden soyunur ve bireyin kendisinin koyduğu amaçlar olarak konur; yani kendini gerçekleştirme, öznenin nesneleşmesi, yani gerçek özgürlük ki eylemi tam olarak emektir.¹⁶

Bir başka deyişle, bu emek türü yabancılaşmamış olarak görülebilir. Sağlam bir biçimde kapitalist ilişkilerin dışında durur.

Ev ve Çiftliklerdeki Ücretli Özel Hizmetler – Hizmetçi Emeği

Yine kapitalizmden önceye tarihlenen ikinci bir emek türü de Marx'ın bir dönem çalışanı olan Helene Demuth'unki gibi ücretli hizmetçiler tarafından gerçekleştirilen işlerdir. Marx, emeğin bu biçiminin artı-değer üretme anlamında “üretken” olmadığını özellikle vurguluyordu.

Bu yüzden, sıradan işler gören hizmetçilerin bazı emekleri de (potansiyel) meta biçimini hatta maddi nesneler olarak görülen birtakım kullanım değerlerinin biçimini rahatlıkla alabilirler. Fakat bunlar üretken emek değildir, çünkü aslında “meta” değil doğrudan “kullanım değeri” üretirler.¹⁷

Emeğin “üretken” olup olmaması, onun görüşüne göre, maddi niteliklerine bağlı değildir, içinde üretildiği toplumsal üretim ilişkilerinden türetilir:

Örneğin bir aktör, hatta bir palyaço, ücret olarak aldığından daha fazla emeği geri döndürdüğü bir kapitalistin (girişimcinin) hizmetinde çalışıyorsa, bu tanıma göre, üretken bir emekçidir; ama buna karşılık kapitalistin evine giden ve pantolonunu onaran gündelikçi bir terzi, kapitalist için yalnızca basit bir kullanım-değeri ürettiği için üretken-olmayan bir emektir. Birincinin emeği sermayeyle değişilmiştir, ikincinininki gelirle. Birincinin emeği bir artı-değer üretir; ikincisinde gelir harcanır.¹⁸

Bundan yola çıkarak, hizmet tedarikinin ancak, doğrudan son kullanıcıya sunulmayıp bu hizmet tedarikinden kâr elde eden kapitalist bir aracı yoluyla sunulmuşsa üretken emeğe dönüştüğü sonucuna varabiliriz.

¹⁶ K. Marx, *Grundrisse*, Bölüm 12, Londra: Penguin, 1973.

¹⁷ K. Marx, *Theories of Surplus Value*, Bölüm IV, Moskova: Progress Publishers, 1863.

¹⁸ A.g.e., [Bu pasajın Türkçesi, *Artı-Değer Teorileri*, Sol Yayınları (çev. Yurdakul Fincancı), s. 147'den aktarıldı. – çev.)

Şirketlere Sunulan Ücretli Hizmet İşi – Kapitalist Hizmet İşi

Üçüncü emek kategorim bu geçiş sürecini tamamlayan ve dükkânlar, lokantalar, oteller, taşıma şirketleri, güvenlik şirketleri, temizlik şirketleri, özel okullar gibi hizmet şirketlerinin istihdam ettiği işçiler yoluyla müşteriye sunulan hizmet işini kapsar.

Ücretli Kamu Hizmeti İşi

Dördüncü emek türüm de ilk ikisi gibi kamu hizmetlerinin tedarikine hasredilen emektir ki bu kategori, yirminci yüzyılda keskin bir artış göstermişti. Bu [emek türü], doğrudan nüfusa veya devlet organlarına kullanım değerlerinin tedariki ile ilgili olduğu ölçüde sermaye için “üretken” değildir. Tabii ki de bu, örneğin altyapı sağlayarak, nüfusa polislik ederek veya emek gücünün yeniden üretimine katkı sunarak, kapitalizme dolaylı olarak fayda sunmadığı anlamına gelmez. Bu yüzden de Marx bu tür için, ilk iki kategori gibi “üretken olmayan” terimini kullanacaktır, bense “yeniden üretim” emeği demeyi tercih ediyorum.

Üretim Sanayindeki Şirketler İçin Ücretli Emek – Kapitalist Üretim İşi

Beşinci kategorim, Marx’ın dikkatini en çok yönelttiği emek türüdür: piyasa için meta üretimi ile uğraşan emek. Marx’ın kapitalizmde büyümeye devam etmesini beklediği bu kategori, işçileri sermaye ile doğrudan çelişkili bir ilişki içine sokar (kapitalist hizmet işi için de aynı ilişki geçerlidir); kapitalist, işçilerin emeğinin değerinin mümkün olan en büyük kısmını artı-değer şeklinde temellük etmeye çalışır. Kapitalistler, bu süreçte, emeğin değerini ucuzlatmak ve/veya üretkenliğini artırmak için, örgütlü işçilerin yerine yedek emek ordusunun üyelerini koymak ve görevleri basitleştirip işçileri vasıfsızlaştıran makineleri devreye sokmak da dahil olmak üzere mevcut her yöntemi kullanır.

Ev ve Topluluk İçindeki Ücretsiz Emek – Tüketim İşi

Son [ve altıncı] kategorim de Marksist teorinin pek az dikkatini çekmiş fakat hem “yeniden üretim” emeğinin “üretken” emeğe dönüşümünü sağlamada hem de “üretken” işçilerin sömürsünü yoğunlaştırmada önemli bir rol oynadığını öne süreceğim bir emek türüdür. Tüketiciler tarafından piyasadan satın alınan metaların satın alma, işletme, bakım ve taşınma süreci ile ilgili olarak harcanan ücretsiz emektir. Bu tüketim emeği içinde yer alan görevlerin çoğu, sıklıkla teknolojinin yardımcı olduğu bir dışsallaştırma süreci ile ücretsiz emeğe dönüştürülmüş ücretli “üretken” işçiler tarafından yerine getirilir. Bunun içinde süpermarketlerdeki selfservis [yöntemi], biletlerin internetten alınması, bankadan para çekmek için ATM makinelerinin kullanılması gibi şeyler olabilir.¹⁹ Tüketim emeği doğrudan artı-değer üretmez fakat daha önce ücretli işçiler tarafından yerine getirilen, bu yüzden de üretken işçilerin emeğinin kapitalistler tarafından sömürülmesine dolaylı biçimde katkı sunan görevlerin dışsallaştırılma sürecine dahildir.

¹⁹ Bu konu daha ayrıntılı olarak 11. Bölüm’de tartışılıyor: ‘Who’s Waiting? The Contestation of Time’, içinde: U. Huws, *The Making of a Cybertariat: Virtual Work in a Real World*, New York: Monthly Review Press, 2003.

Yani bu altı kategorinin içinde iki tür “üretken” emek (kapitalist hizmet işi ve kapitalist üretim işi) ve ikisi ücretli (doğrudan evlere sunulan hizmetçi emeği yahut hizmet işi şeklinde), ikisi de ücretsiz (geçim emeği ve tüketim emeği) dört tür “yeniden üretim” emeği bulunur.

Kapitalizmin tarihini çok kısaca özetleme gerekse, bu tür emeklerin her birinin bir diğerine dinamik biçimde dönüşmesinin tarihi olduğu söylenebilir; bunun toplam etkisi de (Marx’ın tahmin ettiği gibi) insan emeğinin giderek daha büyük bir oranının “üretken” kategorinin içine sürülmesi, orada kapitalistler tarafından disipline sokulup yine onlar için değer üretmesidir. Bu dönüşümlerin çoğu hane içinde gerçekleştiği veya yeniden üretim için haneye dayandığı için, bu dönüşümlerin ideal gözlemevi, hane içidir. Bu yazının bir sonraki bölümü bu değişikliklere ana hatlarıyla bakacak. Yer sınırlaması olduğu için de bu, malum, şematik ve fazla basitleştirilmiş bir bakış olmak durumunda.

Emekteki Değişimin Dinamikleri

İlkel Birikim – Yeni Metaların Türetilmesi

Metaların çoğu (değişim değerine ek olarak) kullanım değerine sahiptir, bu yüzden de kapitalizm bu metaları pazar yoluyla temin etmeden önce mevcut olan insan ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlarlar. Yani, denebilir ki, metaların çoğunluğu daha önceki dönemlerde evin içinde yahut çevresinde üretilen mal ve hizmetlerin yerine geçer. Bu şekilde giyim sanayinin kökenlerinin izleri, ev temelli iplik eğirme, dokuma, dikiş, nakış işlerine dek sürülebilir; aynısı aletler, sabun, çömlek, mobilya ve birçok başka ürün için de söylenebilir. Tabii, bu endüstriler bir gecede ortaya çıkmadılar; tacirlerin rolü, belirli rotaları ve pazarları tekellerine almaları, insanları işe almak yerine bağımsız el tezgâhı dokumacılarına yer veren ilk fabrikaların sahipleri de içinde rantıye sınıfının rolü gibi toplumsal ve ekonomik ilişkilerdeki karmaşık değişikliklerin sonucu olarak ortaya çıktılar.²⁰

Ücretsiz ev faaliyetinden yahut topluluk temelli faaliyetten bütünüyle piyasa koşullarında üretime giden süreç ne kadar uzun ve çapraşık olursa olsun, ev içinde gerçekleştirilen ücretsiz faaliyetler, hâlâ ticarileştirilerek yeni mal veya hizmet sanayilerinin temeli olabilecek bir faaliyet rezervi olduğu anlamına geliyor: kozmetikten psikoterapiye; çamaşır makinelerinden bebekler için süt tozuna; hazır yemeklerden Netflix’e... Yeni metaların türetilmesi ile ilgili bu süreç yalnızca geçmişte olup biten bir şey olarak değil, süregiden ve hiç değilse, sanat ve kültürün yanı sıra insan biyolojisi, duygulanım, sosyallik de içinde yeni metaların üretildiği yirmi birinci yüzyıldan itibaren hız kazanmış bir süreç olarak görülmeli.²¹

²⁰ Bkz. E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, 1963. Ayrıca bkz. E.M. Wood, *The Origin of Capitalism*, 1999; and F. Braudel’s magisterial three-volume *Civilization and Capitalism: 15th-18th Century*, 1967-1979.

²¹ Bu konuyu daha ayrıntılı olarak şurada tartışıyorum: U. Huws, *Labor in the Global Digital Economy: The Cyberariat Comes of Age*, New York: Monthly Review Press, 2014.

Toplumsal Eşitsizlikler ve Ücretli Hizmet Emeğindeki Değişimin Dinamikleri

Ücretli emeğin haneye ve hanelerin içine gömülü olduğu daha büyük topluluklara girmesi, kapitalizmin gelişiminden önceye tarihlenir ve karmaşık kökenlere sahiptir. Başkalarının emeğini bertaraf etme gücü, tarihsel olarak sadece piyasa ilişkilerine yaslanmaz, diğer toplumsal hiyerarşilerle de –toplumsal cinsiyet, kast, statü vs.– bağlantılıdır ve her zaman para alışverişiyle ilişkili olmamıştır. Yine de efendi- (veya hanım efendi-) köle ilişkisi yüzyıllar boyunca sürmüş ve evrimleşmiştir ve hâlâ da bu süreç devam etmektedir.

Gelişmiş ekonomilerin çoğunda yatılı çalışan istihdam eden burjuva evler ve aile çiftlikleri azalmışsa da, ara sıra veya düzenli olarak temizlik, bakıcılık, bebek bakıcılığı, cam temizleme, tamirat, bahçıvanlık ve benzeri ücretli hizmetleri kullanan çok sayıda hane var. Bu işçiler doğrudan tutulduklarında “üretken olmayan” veya “yeniden-üretken” hizmetçi emeği kategorisine girerler ve ücretleri hanenin artı-gelirinden ödenir.

Eğer iş, tek bir hane için yapılyorsa, bu ilişkilerin birçoğunda bir dereceye kadar toplumsal eşitsizlik örtük durumdadır; efendi veya hanım efendinin gelirinin hizmetçinin gelirinden hatırı sayılır derecede yüksek olduğu varsayılmalıdır ki bu kişilerin ücretlerini ödemeye yetecek artısı olsun. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, çoğu gelişmiş ekonomide orta sınıf kadınların emek piyasasına büyük ölçeklerle girmesini olanaklı kılan şeylerde, çoğu göçmen olan ve bu [orta sınıf] kadınların evlerini temizleyip çocuklarına bakan diğer kadınların çok daha ucuz emeğinin payı hiç de hafife alınamaz.²²

Ancak, hanelere ara sıra sunulan başka hizmet işi türleri vardır ki bu durumlarda toplumsal eşitsizlik öncülünün ille de geçerli olması gerekmez. Pencere temizleme, bahçe çitlerini budama, kuaförlük, cihazları kurma, raf asma gibi bir dizi uzman hizmeti bu alan girer; bu hizmetlerin [onları sunan] işçilerinkinden daha alt düzey gelire sahip olan hanelere sunulması da gayet mümkündür. Bu durumlarda, bu hizmetleri sunanlar serbest esnaf olarak iş görebilir veya kayıt dışı ekonomi dahilinde nakit karşılığı çalışabilirler; bunlar, artı-değer üretmezler, bu yüzden de hizmetçi emeği olarak sınıflandırılmaları gerekir.

Ücretli yeniden üretim hizmeti işçileri popülasyonunun boyutu, ekonomideki diğer değişikliklere göre genişleyip daralır. Kentleşmeyle birlikte, göçmen haneleri, kırsal topluluklarda yer alan geniş aileler veya komşular tarafından piyasa dışında sunulan hizmetlerden mahrum kaldıkça talep artar. Kadın emeğine ev dışında talep arttıkça da bu talep artar; bu kadınların çalışmasalar yerine getirecekleri ücretsiz yeniden üretim işinin yerinin bir şekilde dolması gerekir. Toplumsal kutuplaşma da lüks yaşam tarzını destekleyecek hizmetçiler istihdam etme arzusunun sahip varlıklı haneler üreterek bu talebi büyütür.

²² Öm. bkz. B. Ehrenreich ve A. R. Hochschild, *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*, New York: Henry Holt, 2004.

Toplumsal yeniden üretime katkı sunan kamu hizmetleri tedarik ediliyorsa, bu tür emeğe olan talep azalır. Kapitalist firmalar, piyasaya bu hizmetleri sağlamak üzere müdahale ettiğinde ve bu hizmeti sağlayan işçileri istihdam ederek onların artı-değerine el koymaya başladığında da talep azalır. Bu süreçler, aşağıda tarif ediliyor.

Kamu Hizmetlerinin Yeniden Metalaşması

Kapitalizmin yirminci yüzyıldaki en çarpıcı özelliklerinden biri, belki de, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sermaye ile emek arasındaki özel düzenlemedir; bu düzenleme pek çok gelişmiş Batı ekonomisinde kamu kaynaklarının yurttaşlara, özellikle sağlık, eğitim ve sosyal bakım gibi alanlarda toplumsal yeniden üretim hizmetleri temin etmek üzere kullanıldığı refah devletlerini ortaya çıkarmıştı. Genellikle, daha önceki dönemde hizmetlerin kapitalist tedarikinin “meta olmaktan çıkartılması” (*de-commodification*) olarak görülen bu gelişim, kapitalist sınıfta yer alan Avrupa (ve hatta belki de Kuzey Amerika) işçi sınıfının komünizme yöneleceğine yönelik sahici korkuya bir yanıt olarak da görülebilir.²³

Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla dünyanın çoğunun kapitalist piyasalara açılacağı ve neoliberalizmin zaferinin habercisi olmasından bu yana, eski korku kalmadı. Kamu hizmetleri, yeni bir kapitalist birikim alanı oldu artık; kullanım değerlerinin devlet kontrolünde üretilmesi gibi basit bir süreç özelleştirme veya dış kaynak kullanımı (*outsourcing*) yoluyla kapitalistlerin kâr için sömürebileceği hizmetlere dönüştürüldü.²⁴ Bu süreçte büyük sayılarda işçi de kamu hizmetinde çalışan “yeniden üretim” işçilerinden kapitalistler için artı-değer üreten “üretken” işçilere dönüştürülmüş oldu.

“Üretken” Özel Hizmetlerde Genişleme

Kapitalistler hesabına özel hizmet tedarikinde çalışan işçilerin sayısındaki artık kısmen, kamu sektöründeki işçilerin yukarıda anlatıldığı üzere [özel sektörün içine] girmesinden kaynaklanır. Ama aynı zamanda çok daha eski bir eğilimin de sonucudur; evlere götürülen hizmetler, daha önce doğrudan istihdam edilen esnaf veya hizmetçilerce sunulurken şimdi çamaşırhanelerden hazır pişmiş yemek sağlayıcılarına uzanan bir yelpazede kâr amacı güden şirketler yoluyla sunulmaktadır. Bu hizmet sanayilerinin büyümesinin itici gücü, arz ve talep arasında var olan ve hane içindeki toplumsal ilişkilerin yapısındaki diğer değişikliklerden ve bununla ilişkili işbölümünden ayrı ele alınamayacak karmaşık etkileşimdir.

Talep tarafında da, yukarıda anlatılan “yeniden üretim” hizmetlerinde olduğu gibi (konutların kötü ve arazisiz olduğu) kentlere göç söz konusudur; buna bir de tüm hane üyelerinin ücretli iş arayışı yüzünden zaman olmaması eklenince bu hizmetlerin hane

²³ Örn. bkz. G. Esping-Andersen, *Three Worlds of Welfare Capitalism*, 1990.

²⁴ Bu konuyu daha ayrıntılı biçimde şurada tartıştım: U. Huws, 'Crisis as Capitalist Opportunity: New Accumulation Through Public Service Commodification', içinde: L. Panitch, G. Albo, ve V. Chibber (haz.), *Socialist Register* 2012: *The Crisis and the Left*, Londra: Merlin Press, 2011.

halkı üyelerinin kendisinin emeğiyle karşılanması zor veya imkânsız hale gelir. Yeni gelen göçmenlerin, bu hizmetleri kayıt dışı veren tedarikçileri bulmalarını ya da onlara doğrudan iş vermelerini sağlayacak toplumsal ağları da olmayabilir. Arz tarafında, hizmet tedarik şirketleri, zor durumdaki [kişiler arasından] işçileri rahatlıkla işe alıp onları sıkı çalıştırarak hizmetlerin maliyetini ucuzlatır, böylece çok sayıda insanın alım gücü bu hizmetlere yetmeye başlar. Bu durum, şirketler yoluyla tedarik *edilmeyen* hizmetlerin maliyeti üzerine rekabetçi bir basınç uygular, böylece “yeniden-üretken” hizmet emeğinden “üretken” hizmet emeğine geçişi hızlandırır. Hizmetçilik rolünün aşağılanan bir niteliğe sahip olması da bazı durumlarda bu eğilimi güçlendirebilir; özellikle emeğin irksallaştığı durumlarda, bazı işçilerin, işveren ne denli sömürücü olursa olsun, despot bir efendi için çalışırken her gün aşağılanmaya maruz kalmak ve kölelik çağrışımları yaşamak yerine emek güçlerini piyasa ücretsiz olarak vermeyi tercih etmesi sonucunu doğurabilir. Öte yandan, geçmişte bağımsız olarak çalışmış olanlar, kapitalist koşullarda istihdamın kendilerini önceden yaşadıkları bağımsız esnaf hayatından mahrum bırakması ile, bu değişimi olumsuz olarak yaşayabilirler

Yirmini birinci yüzyılın ikinci on yılında, bu her iki sürecin de muazzam bir ölçekte gerçekleşmekte olduğu artık aşikâr. Bir yandan kamu hizmetlerinin dış kaynaklardan sağlanması, küresel kapitalist hizmet işçileri işgücünün üstel olarak büyümesini getirdi ki bunların bazıları (bakım işçiliği veya hapisane gardiyanlığı gibi) fiziksel hizmetler sunarken bazıları da uzaktan çevrimiçi olarak sunulabilen bilişim temelli hizmetleri (örneğin bilişim teknolojileri bakım hizmetleri ya da refah yardımı talep edenlerin başvurularının işlenmesi) sunuyor. Refah hizmetlerinde çalışan bu kimseler, kamu çalışanlarına has etik değerleri korusalar bile, üretken işgücüne sağlam bir biçimde eklenmiş durumdadır, çoğu zaman da hem kamu hem de özel sektör müşterilerine aynı bu hizmetleri dışarıdan sağlayan devasa şirketler için çalışıyorlar.

Öte yandan, özel sektörün sunduğu hizmetler de yeni türeyen bir çokuluslu şirket türünün kapsamı içine itiliyor: çevrimiçi platformlar. 2008 finansal krizinden bu yana üstel olarak genişleyen çevrimiçi platformlar temizlik (örn. Taskrabbit, Helpling, Housekeep), ev bakım hizmetleri (örn. Trustatradar, Mybuilder, Local Heroes), yemek pişirme (örn. Feastly, Chefexchange), yiyecek getirme (örn. Foodora, Deliveroo, Uber Eats), taksi hizmetlerinin (örn. Uber, Lyft) yanı sıra bebek bakımı (örn. Findababysitter, Childcare.co.uk), köpek gezdirme (örn. PetSitter, Fetch!), okul öğrencilerine özel ders verme (örn. Tutorhub, Mytutor) ve benzeri bir dizi diğer ev hizmetlerinin de önemli bir oranını üstleniyor.²⁵ Mevcut durumda bu platformların çoğu kendini işveren olarak görmüyor ve bir tür rant (sabit ücret ya da işverenden, işçiden veya her ikisinden birden kesilen bir yüzde) almaya dayanan iş modelleri kullanıyor. Ancak işçilerin çalışma koşulları ve kazançları üzerinde önemli bir denetim uyguluyorlar ve emsal hukuk davaları söz konusu olduğunda işçiler, genelde, platformların kabul ettiği gibi

²⁵ Bu konuda şurada daha uzun yazdım: U. Huws, ‘Where Did Online Platforms Come From? The Virtualization of Work Organization and the New Policy Challenges it Raises’, içinde: P. Meil ve V. Kirov (haz.), *The Policy Implications of Virtual Work*, Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2017, s. 29-48.

“bağımsız yükleniciler” değil tabi işçiler sayılıyorlar. Bu platformların rant arayışı, sanayi devriminin en başındaki ilk fabrika sahiplerinin davranışına pekâlâ da benziyor. Bu platformların geçiş niteliğinde bir iş modeli uygulamakta olduğu, platformlar olgunlaştıkça bu iş modelinin yerine (dükkânlar, kafeler, depolar vb. gibi) diğer hizmet şirketlerinin uyguladığı konvansiyonel istihdam modellerinin geçmesi olası görünüyor ki bu konvansiyonel modeller de, yirmi birinci yüzyılda, giderek, dijital olarak dolayımlanan, (sıfır süreli iş sözleşmeleri gibi) “tam zamanında” [üretime dayanan] iş organizasyonu yönetim biçimlerine geçiyorlar.²⁶

Kısacası, evlere yeniden üretim hizmetleri sunan özel şirketler için çalışan işçi havuzu, bu iki farklı ve giderek yakınsayan kaynaktan beslenerek hızla büyüyor.

Malların Yerine Hizmetlerin Geçmesi

Emeğin devasa bir hacimle kapitalistlerin denetimi altındaki özel hizmet tedariki [sistemi] içine akması, elbette hikâyenin tamamını oluşturmuyor. Aslına bakılırsa, uzun tarihin merceğinden bakıldığında, daha büyük bir eğilimin –malların yerine hizmetlerin geçmesi eğiliminin– mola noktasından başka bir şey değil. Tek tek hizmet işçilerinin üretkenliği, bir işçi ne kadar sıkı çalışmaya zorlanırsa zorlansın, ancak belli bir sınıra kadar artırılabilir. Paspas yapan bir temizlikçi, verili bir zamanda ancak belli bir metrekare alanı paspaslayabilir; bir hemşire fiziksel olarak ancak belli sayıda hastaya bakabilir; bir kuryenin kasları ancak belli bir kilometre pedal çevirmesine izin verir.

Bir iş modeli yerleşip de rakipler aynı modeli izleyerek, belki daha düşük iş kurma giderleri ve daha ucuz emek gücüyle sahaya girdikçe, yatırım getirilerinin küçülmesi yasası devreye girer. Kapitalizmin durmak bilmeyen genişleme ihtiyacı, tam aynı şeyin yapılmasını değil daha radikal bir şeyler ister, özellikle de kapitalizmin tekrarlayan krizlerinin ertesindeki yeniden yapılandırma dönemlerinde. Bilim ve teknoloji de burada işin içine girer.

Kapitalizmin tarihinin en çarpıcı özelliklerinden biri –hatta bunun onun temel karakteristiği olduğunu ileri sürenler de olacaktır– yenilikçi dalgaların daha önce hizmet işçilerinin –gerek ücretli gerek ücretsiz, gerek üretken gerek yeniden-üretken– emeğiyle karşılanan ihtiyaçları doyumak için yeni metalar üretmesi örüntüsüdür. Kapitalizmin ilk günlerinde, motorlu dokuma tezgâhı, matbaa ve buharlı trenler gibi icatlar el emeğinin (hepsi değilse bile bir kısmı daha önce hane içinde gerçekleştirilen) daha eski biçimlerinin yerine geçti ve geri kalan işçilerin üretkenliğini büyüklük sırasına göre artırdı. Daha önce zahmetli süreçlerle, elle üretilmek zorunda olan metaların çok büyük ölçekte ve standartlaştırılmış bir biçimde üretimini mümkün kıldı. Fakat bu yeni üretim araçlarını da birilerini imal etmesi gerekiyordu. Bu yüzden de, kıyafet yapan fabrikaların yanında tezgâh yapan fabrikalara; sabun yapan fabrikaların yanında tekne yapan fabrikalara ihtiyaç vardı; Marx’ın o güzel diliyle yazdığı gibi, bu süreç proletaryayı var etti.

²⁶ Bu eğilimlerin daha eksiksiz bir tartışması için bkz. U. Huws, ‘Logged Labour: A New Paradigm of Work Organisation?’, *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 10(1), 2016, s. 7-26.

Otomatikleştirilmiş üretim araçlarının emeğin daha önceki biçimleri üzerindeki etkisini saptamak her zaman kolay değil. Örneğin, aile üyelerinin kıyafetlerini daha önce elle yapıp tamir eden ücretsiz ev işçileri ve özel olarak istihdam edilen ücretli dikişçi kadınlar da giyim fabrikalarında çalışmak üzere istihdam edilen veya mal sahiplerine parça başı iş yapan işçilerin yanı sıra dikiş makinesi kullanmaya başladı. Yine de, örneğin, çamaşır makinelerinin çamaşırhane işçilerini işinden etmesi, otomobillerin kullanılmasıyla seyislerin işinden edilmesi, radyo ve kayıtlı müziğin gezgin müzisyenleri işinden etmesi gibi geniş örüntüler de fark edilebilir. Tarih tipik olarak ücretsiz yeniden üretim işinden ücretli yeniden-üretken hizmet işine, oradan ücretli üretken hizmet işine, oradan ücretli üretken imalat işine doğru hareket ediyor.

Yirminci yüz yıl bu eğilimin sayısız örneğini gösterdi, yirmi birinci yüzyıl da şimdiden göstermeye devam ediyor. Kapitalizmin her bir krizi bir yeniden yapılandırma dalgası tetikledi, her yeniden yapılandırma da meta imal eden yeni sanayilerin gelişimini başlattı; bu sanayilerin pek çoğu daha önce hizmet sanayisi olan şeylerden doğuyor veya onların yerine geçiyor, sıklıkla da elektrikli süpürgelerden Amazon'un Alexa'sına "emek tasarrufu" sağlayarak hem ücretli hem ücretsiz yeniden üretim emeğini etkileyen metalar yaratıyor. Dünyada toplam imalat miktarı artarken bu metaları üretmek için kullanılan emeğin doğrudan sömürücü biçimlerini gerçekleştiren işçilerin sayısı da artıyor; yalnızca fabrikalarda değil tasarımdan dağıtımına değer zincirinin her yerinde.

Emeğin Dışsallaştırılması ve Ücretsiz Tüketim İşinin Büyümesi

Emek tasarrufu sağlayan metalar, hane üyelerinin gerçekleştirmek zorunda olduğu ücretsiz yeniden üretim emeğinin miktarını azaltmayı vaat ediyor, bunları satın alanlar da en çok zaman tasarrufu sağlayacağı hevesiyle satın alıyor; tabii zaman, tam da kapitalistin, "üretken" istihdamı sırasında daha fazla üretmesi için işçiye uyguladığı basınç yoğunlaştığı için, çok değerli. Ne var ki, bu metaların tüketimi de yeni ücretsiz emek türleri yaratıyor, zira şirketler, ücretli hizmet işçilerinin üretkenliğini artırmak veya üretim maliyetini düşürmek için, mümkün olan en çok sayıda görevi dışsallaştırarak müşterilerine devrediyor: sipariş vermekten paketleri teslim almaya; market alışverişinde kendin-al-öde sisteminden yassı paketli mobilyalara kadar.

2017 yılında (küresel ticaretini müşterilerin kendi mobilyasını kurması üzerine kuran) Ikea'nın (sunduğu en popüler hizmetlerden biri, yassı paketli mobilyaların kurulması olan) çevrimiçi platform Taskrabbıt'i satın aldığını duyurması, tüketim işinin sahiden de gerçek emek olarak deneyimlendiğinin çarpıcı kanıtlarından biri oldu. Taskrabbıt, (Lineangel ve Placer gibi diğer platformlarla birlikte) meşgul veya tembel tüketicilere, bir "görevli"yi, kendi adlarına sırada beklemek ya da teslim edilecek bir paket için evlerinde durmak gibi işler için parayla tutma fırsatı da sunuyor.

Düğüm Sıklaşıyor

Bu kısa çözümlemeden yola çıkarak, kapitalizmin Marx tarafından tarif edilen karakteristiklerinin hâlâ bizimle birlikte yaşadığı sonucuna varabiliriz. Hayatın daha da

fazla alanına sızıp bu alanları, canlı emeğin artı-değer üretimi için kullanılabileceği piyasanın içine sürükleyerek üstel olarak büyümeye devam ediyor.

İşyeri (veya daha özgül konuşmak gerekirse, işçi ile kapitalist arasındaki emek ilişkisi), işçinin zamanının hangi oranı karşılığında ne kadar para verileceği (başka şekilde söyleyecek olursak, işçinin emeğinden ne kadar artı-değer çıkartılacağı) mücadelesinin yürütüldüğü bir karşıtlık sahası olmayı sürdürüyor. Ne var ki, bu mübadele ilişkisinin birçok parametresi, hane içinde gerçekleşiyor ki hane, kapitalizmin kapsam ve yapı değişikliklerin mayalandığı, aynı zamanda da kapitalizmin çelişkilerinin vuku bulduğu bir kazan olarak da görülebilir.

Hane, aynı zamanda, emek gücü için ve yeni metalar için hem arz hem de talep rezervi durumunda. Sermayenin temel hammaddesinin –insan emek zamanının– üretildiği ve uğruna çok boyutlu bir mücadelenin verildiği yer orası. Emek zamanının bir kısmı, az ya da çok gönüllü olarak, en azından sözleşme karşılığı, işçiler tarafından işverenlerine, resmi çalışma saatleri içinde sağlanıyor. Diğer zamanlar ise sermaye tarafından haneden gizlice çekilip alınıyor; insanların geçmişte kendi eğitimleri ve yetişmeleri için, şimdi ise vücutlarını idame ettirmek için harcadıkları zaman bu. Çalışma gününün gıdım gıdım uzamasıyla, daha da fazla zaman çekilip alınıyor: örneğin, işe hazırlık ve yolculuk sürecinde harcanan zaman veya resmi çalışma saatlerinin dışında işverenle iletişim için harcanan zaman. Buna, tüketim işiyle kapitalistlere verilen zamanları da eklemek gerek: örneğin, bir çağrı merkezi işçisiyle görüşmek için telefonda sıra beklenen ve böylece o işçinin üretkenliğini maksimize eden zaman veya süpermarkete gitme zamanı. Hane zaman bakımından ne kadar yoksullaşıyorsa, hane halkı arasında, ev içi iş bölümü konusunda yaşanan çelişkiler de o kadar büyüyor ve zaman tasarrufu sağlaması umuduyla piyasadaki yeni metalar alma baskısı da aynı oranda artıyor. Bu da bu metaların parasını ödemek için daha fazla para kazanma baskısı doğuruyor. Bu baskı da hane içi zamanı daha da sıkıştırıyor. Kapitalizmin düğümü böyle sıklaşıyor. Kapitalizm böyle büyüyor. Yirminci yüzyılın üçüncü on yılı yaklaşırken, Marx'ın çözümlemeleri her zamankinden daha güncel.

Siyasi Yansımalar

Peki bu gelişmelerin siyasete yansımaları nelerdir? İçinden geçtiğimiz kapitalist yeniden yapılanma dalgasının toplumsal yeniden üretimi geniş ölçekte piyasalaştırıp metalaştırdığı aşikâr.

Bir yandan ücretlerin gerçek değeri düşerken ve 2008 krizinden sonra konumunu iyice sağlamlaştıran neoliberal refah rejimleri zafer kazanırken, gelişmiş olsun gelişmemiş olsun çoğu ülkede kadınların da erkeklerin de evi ayakta tutmak için emek piyasasında çalışması bekleniyor, bu da geçim emeği için giderek daha az vakit bırakıyor. Kamunun sunduğu refah hizmetleri zayıfladıkça bu durum daha da kötüleşiyor. Geri kalan azıcık zamanda da insanlar, temel yeniden üretim hizmetleri alabilmek için piyasaya giderek daha çok yöneliyor. Bu hizmetleri sağlayan kapitalistlerin istihdam

ettiği emek de bu esnada giderek daha güvencesiz hale geliyor, ücreti giderek düşüyor. İnsanların, tüketici sıfatlarıyla, bu hizmetlerin mümkün olduğu kadar ucuz ve kolay erişilir olmasında çıkarları var; fakat işçi sıfatlarıyla, güvenlik, düzgün ücret ve öngörülebilir çalışma saatleri istiyorlar.

Bu piyasa hizmetlerinin kullanıcılarının da tüketicilerin de çoğu zaman *aynı insanlar* olduğunun altını çizmek gerekiyor. Yaptığım araştırma, ev hizmetleri için çevrimiçi platformlara başvuran kullanıcıların ortalamadan daha çok kazanmadıklarını gösterdi (ama tam zamanlı işlerde çalışma oranları daha yüksek). Gerçekten de, işi evlere hizmet sunmak olan kimselerin yüzde 84'ü aynı zamanda da bu hizmetlerin müşterileri iken çevrimiçi platformlarda sürücü ya da teslimat görevlisi olarak çalışanların yüzde 91'i aynı zamanda da bu platformların kullanıcıları.²⁷ Dolayısıyla bu işçilerle müşterileri arasındaki ilişki, burjuvaziye hizmet eden yeni bir hizmetçi sınıfının ilişkisi olarak nitelenemez. Tersine, toplumsal yeniden üretim hizmetlerindeki yeni piyasa, işçi sınıfının *içinde* olup biten bir şey olarak görülmeli: toplumsal yeniden üretim emeğinin yuvarıda ana hatları çizilen ve bazısı ücretli, bazısı ücretsiz, bazen aile üyeleri tarafından hane içinde gerçekleştirilen, bazen dışarıdan temin edilen, bazen hizmet, bazen ürün olarak satın alınan kategoriler arasında istikrarsız olarak salındığı bir işçi sınıfı içinde. Fakat bu, giderek daha çok atomize olan, üyelerinin birbirlerini ille de bu sıfatlarıyla tanımak durumunda olmadığı bir işçi sınıfı.

Ev hizmetlerinde arz ve talebin çevrimiçi platformlar aracılığıyla gerçekleşmesi, işçi sınıfı içinde, işçi ve tüketici sıfatları arasında dayanışmaların gelişmesini yavaşlatıyor. Tıpkı malların ucuz olmasının sebebinin, Çin'deki üretim emeğinin ve daha yakın mesafedeki perakende emeğinin sömürülmesi olduğunu bilseler bile Wal-Mart'tan alışveriş yapan müşteriler gibi, çevrimiçi platformlara da, işçilerine nasıl muamele ettiklerini düşünmeden, fiyatları ucuz olan küresel markalar olarak yaklaşıyor. Dahası, bu platformlarda çalışan insanlar, emek piyasasının en feda edilebilir, en hassas kesimlerinden seçildiği için, müşterileriyle etkin bir iletişime girmelerini sağlayacak dil becerilerinden yoksun, komşu veya akraba olarak görülmeyecek mültecilerden olmaları da pekâlâ mümkün. "Öteki" olarak bu işçilere dönük potansiyel insansızlaştırıcı (*dehumanising*) algılar, telefon uygulamaları kullanarak performanslarının puanlanması gibi pratiklerle daha da ağırlaşıyor. İşçiye negatif puan verilerse platformu fiyat indirimine ikna etmeyi becerebileceklerini bilen daha sofistike kullanıcıların (bu eyleminin sonucunda işçiye ücretinin ödenmeyebileceğinin ya da işçinin platformdan düşürülebileceğinin belki farkında da olmadan) bu olanağı bilinçli olarak sömürmeleri bile mümkündür. Atomize olmuş bir işçi sınıfı içinde dayanışmanın erozyona uğraması tabii ki sadece platform ekonomisine özgü değil; ne var ki, dijital yönetim stratejileri bu durumu ağırlaştırıyor.

Ücretsiz ev içi emeğin yerine geçmesi için platformların aracılık ettiği hizmetlere yaslanmak toplumsal farklılıkları da derinleştiriyor. Bu piyasayı zamandan yoksul

²⁷ U. Huws, Spencer, D. Coats, ve C. Holts, *The Platformisation of Work in Europe*, Brüksel: Foundation for European Progressive Studies, 2019.

olanlarla paradan yoksun olanlar arasında hizmet değiş tokuşu olarak görmek mümkünse de bu resmin, her iki cephede değişen derecelerde yoksulluklar yaşandığını dikkate alması gerekiyor. En az kazananların en uzun saatlerle çalışanlar olması ihtimali yüksek (benim araştırmam, platform işlerinin, en çok, mali durumu umutsuz olanlarca ana işlerine ek olarak yapıldığını gösterdi), dolayısıyla bu hizmetlere en fazla ihtiyacı olduğu söylenebilecek kimseler, aynı zamanda güçleri bu hizmetlere en az yeten ve sürekli artan bir mali basınç, zaman basıncı ve stres döngüsü içinde dönüp duran kimseler.²⁸

Yeniden üretim hizmetleri alanında piyasanın değişmesi elbette hiç görülmedik bir şey değil. İşçi sınıfı, tarihi boyunca, her zaman dinamik bir emek karışımı içinde yer almıştır. Henry Mayhew'in (1851) *London Labour and the London Poor*'unda büyük şehirlerdeki sokak hayatı anlatımlarını okuyanlar, kaldırımlarda közlenmiş patatesten baca temizleme hizmetlerine kadar her şeyi satan seyyar satıcıların anlatıldığı canlı manzaraları hatırlayacaktır.²⁹ Bu mal ve hizmetlerin sağlayıcıları ile alıcıları arasındaki etkileşimler, yirmi birinci yüzyılda, ellerinde mobil telefonlar, bir yaşlıyla on beş dakikalık randevusundan başka bir randevuya koşan gezici bakım işçileri ve Deliveroo ve Uber Eats sürücülerini ile Londra sokaklarındaki müşterileri arasındaki etkileşimlerden muhtemelen çok farklı değildi.

Ne var ki, ev işinin ve genel olarak toplumsal yeniden üretimin piyasalaşması ve metalaşmasındaki bu yeni dalganın çok az feminist ve sosyalistin tahmin etmiş olduğu bir şey olduğundan bir miktar emin olabiliriz. Bu da, ister ev işinin toplumsallaştırılması talebi, ister ev işine para ödenmesi, ister "ev işi sorunu"na teknolojik çözümler getirilmesi olsun, geleneksel stratejilerin tek başına yetersiz olduğuna işaret ediyor.

Birincisi, ev içi emeğin toplumsallaştırılması ve kamu sektöründe ev hizmetlerinin verilmesi için iş yaratılması talebi, iki cephede saldırıya açık. Bir tarafta, hizmetlerin yerine malların konulması eğilimi, [bu hizmetleri] meta olmaktan çıkarına umuduyla yapılan ilk planları piyasaya emanet ederek hizmetleri baypas etmenin yolunu gösterebilir. Öte yandan, yakın tarihin gösterdiği gibi, kamu hizmetleri, özelleştirme ve dış kaynaktan karşılanma –başka bir yeniden metalaştırma biçimi– tehlikesine fazla açık. Kamu hizmetlerinin meta olmaktan çıkarılmaları için yürütölen kampanyalar, radikal iyileştirme programlarını ileri taşımayı başaramayınca, kesintileri en aza indirmek ve piyasanın istilasını geri döndürmek için yapılan cephe gerisi eylemlerden başka bir şey olmama riskiyle karşı karşıya.

İkincisi, ev işleri için ödeme yapılması talebinin de, tek başına ele alındığında, toplumsal cinsiyet veya aile koşullarından bağımsız olarak herkes için temel gelir talebi şeklinde yeniden formüle edilse bile, bir bu kadar sorunlu olduğu ortaya çıkıyor. Bu talep, kolektif olarak sağlanan evrensel kamu hizmetlerinin tedarikini korumak için verilen çabalardan yalıtık halde ileri süröldüğünde, yurttaşların ev içi hizmetleri ve

²⁸ A.g.e.

²⁹ H. Mayhew, *London Labour and the London Poor: a Cyclopædia of the Condition and Earnings of Those That Will Work, Those That Cannot Work, and Those That Will Not Work*, London: G. Woodfall and Son, 1851.

malları piyasadan almalarını sağlamak için kullanılan bir araçtan ibaret görülebilir. Gördüğümüz gibi, piyasa kuvvetleri kontrol edilmedikleri zaman, ille de bizi ev işlerinin yükünden kurtaracaklar diye bir şey yok. Bazı görevler kolaylaşırken başımıza yeni görevler çıkıyor, sonuçta ortaya çıkan zaman darlığı, toplumsal yeniden üretimin siyasi iktisadında bir kısır döngü yaratıyor ve zaman sıkıntısını telafi etmek için gereken mal ve hizmetlerin maliyetini karşılamak için daha fazla zaman kaybediyoruz. Bir temel gelirin gündeme getirilmesi, ne şekilde ödeneceğine bağlı olarak, düşük ücretliler lehine ve çocuklu haneler lehine bir yeniden dağıtım işlevi görebilir ve daha iyi kamu hizmetleri talebi gibi, bu talep de ilerici olabilir. Ne var ki, kendi başına, metalaştırmanın ve kapitalist piyasanın çelişkilerini çözemez. Bir başka deyişle, üzerine para atarak sorunu çözemeyiz.

Son olarak, ev işi sorununu çözecek basit bir teknolojik yöntemin olmadığı da görülüyor. Teknolojiler, şirketlerin kontrolünde olduğu için ve kâr etme amacına hizmet ettiği için, angaryaya duyulan ihtiyacı ortadan kaldırma vaadini yerine getiremez. Kapitalist yeniden yapılanma dinamikleri, ucuz metalar üreten işçiler için bile düşük ücretli işler yaratıyor; düşük ücret sonucu elde edilen kazançlar da, giderek yoğunlaşan sömür döngüsü içinde, ucuz metaların maliyetine asla yetişemez.

Yine de, ev hizmetlerindeki arz ve talebi eşleştirme için kullanılan dijital teknolojiler, bu hizmetlerin kamu tarafından sağlanması talebi ile ittifak içinde hareket edilirse, yeni bir tür refah devletinin temeli olabilirler: böylesi bir devlette çocuk bakımı, temizlik hizmetleri, evden çıkamayanlar için yemek hizmetleri, kronik hastalar için hemşirelik hizmetleri, toplumsal ihtiyaca yanıt olarak, iyi ücret alan ve demokratik olarak hesap verebilir organlar tarafından istihdam edilen kamu sektörü çalışanları olan işçiler tarafından, talep üzerine verilebilir.

Ev işinin kapitalizmin merkez üssü olduğu ortaya çıkıyor. Kapitalizmin temelindeki toplumsal yeniden üretim emeği, onun gelecekteki genişleme potansiyelini de temsil ediyor. Bu yüzden de ev işine yönelik sosyalist ve feminist stratejilerin, kapitalizmin kendisini sorun edinmesi gerekiyor ki kadınların kurtuluşunu gerçekleştirebilsin; bu stratejiler ortaya konurken, kamu hizmetleri taleplerini, temel gelir taleplerini ve de büyük işletmelerin değil hanelerin ve toplulukların ihtiyaçlarına hizmet edecek aşağıdan yukarı teknolojilerin tasarlanması taleplerini birleştirmek gerekecektir.

YAŞAMI YAPMANIN YOLLARI: TOPLUMSAL VE EKOLOJİK YENİDEN ÜRETİMİ TEKRAR DEĞERLENDİRMEK

Alyssa Battistoni

Çeviri: Mustafa Kemal Coşkun

Kaliforniya, San Jose’de öğretmenlerin, çalıştıkları bölgelerde yaşamaya gücü yetmemektedir; zira San Fransisko’da yüksek ücretli teknisyenler bile yurtlarda yaşıyor.¹ Birleşik Devletler çapında insanlar, acil sağlık işlemleri için GoFundMe gibi çevrimiçi platformlarda bağış topluyor; yaşlı bakım merkezlerinde yaşlıları yataklarına robotlar götürüyor.² İlkokul öğrencileri eğer öğle yemeği alamazlarsa ya da ‘okul öğle yemeği borcu’ varsa aç kalıyorlar ve tahminen lise öğrencilerinin %45’i açlık tehdidi altında.³ Beyaz Amerikalıların ölüm oranı, büyük ölçüde uyuşturucu bağımlılığından dolayı on yıllardır ilk kez artıyor; aşırı doz uyuşturucu kullanımı 50’li yaşların altındaki Amerikalılarda ölümlerin önde gelen nedeni ve özellikle Batı Virjinya gibi uzun süre ihmal edilen alanlarda yoğunlaşıyor. 2008 ve 2016 yılları arasında intihar oranı %16; aşırı doz kullanımı da %66 arttı.⁴ Birleşik Devletler, büyük ölçüde orantısız siyah bebek ölümlerinden kaynaklı olarak gelişmiş ülkelerdeki bebek ölüm oranlarında en yüksekler arasında; siyah annelerin hamilelikte ve doğumda ölme olasılıkları beyaz annelere göre 3,5 kat daha fazla.⁵

Amerikan kapitalizmi altında gündelik hayatın bu krizleri, varoluşsal bir kriz haberiyle noktalandı. 2018 sonbaharında İklim Değişimi Üzerine Devletler Arası Heyet (IPCC), iklim değişiminin sanıldığından daha yüksek oranda giderek hızlandığını ve olumsuz etkilerinin arttığını vurgulamıştı. Heyet’in bildirdiğine göre dünya, sıcaklığa

¹ Dana Goldstein, ‘The Fight to Keep Teachers in Tech Hubs from Being Priced Out’, *New York Times*, 1 Ocak 2019; Nellie Bowles, ‘Dorm Living for Professionals Comes to San Francisco’, *New York Times*, 4 Mart 2018.

² Constance Gustke, ‘Managing Health Care Costs with Crowdfunding’, *New York Times*, 31 Ocak 2015.

³ Jessica Fu, ‘As school lunch debt skyrockets, little is known about its real cost’, *The New Food Economy*, 8 Ocak 2015, şuralardan ulaşılabilir: www.newfoodeconomy.org; Sara Goldrick-Rab, Christine Baker-Smith, Vanessa Coca, Elizabeth Looker, and Tiffani Williams, ‘College and University Basic Needs Insecurity: A National #Real-College Survey Report’, *The Hope Center*, Temple University, Nisan 2019.

⁴ Cynthia Koons and John Tozzi, ‘As Suicides Rise, Insurers Find Ways to Deny Mental Health Coverage’, *Bloomberg Businessweek*, 16 Mayıs 2019.

⁵ Linda Villarosa, ‘Why America’s Black Mothers and Babies Are in a Life-or-Death Crisis’, *New York Times*, 11 Nisan 2018.

bağlı olarak daha fazla ölüm, daha düşük verim, aşırı hava olayları ve yüz milyonlarca insanın daha fazla yoksulluk içine düşmesine doğru ilerliyor.⁶ Kimyasal ilaçların aşırı kullanımı ve endüstriyel tek ürün tarımının sonucu olarak böcek nüfusu hızla azalıyor, ekosistemin dünya üzerindeki işlevini tehdit ediyor. Biyolojik Çeşitlilik ve Ekosistem Hizmetleri Devletlerarası Bilim-Politika Platformu'nun (IPBES) son raporu, biyolojik çeşitliliğin hızla azaldığı, 'doğanın insanların refahına katkı yapma kapasitesinin önemli ölçüde daraldığı' konusunda uyarıyor.⁷

Bu türden raporların ortaya koyduğu şey, yaşamın çeşitli şekillerde tehdit altında olduğudur. Kapitalizmin tüketici karakterini epeyden beri biliyoruz. Marx'ın mükemmel biçimde gözlemlediği gibi, sermaye 'İnsan bedeninin büyümesi, gelişmesi ve sağlıklı tutulması için gereken zamanı gasp eder... Sermaye, yaşam gücünün toplanması, yenilenmesi ve zindelik kazanması için gereken sağlıklı uykuyu, mutlak olarak tükenmiş bir organizmanın canlılığını tekrar kazanabilmesi için zorunlu olan süreye indirip dondurmıştır.'⁸ Bugün kapitalizmin sadece işçileri değil aynı zamanda yaşadığımız dünyayı oluşturan birçok başka organizmayı da tükettiği giderek daha açık hale gelmiştir, öyle ki, Ajay Singh Chaudhary zamanımızın anti-kapitalist sorununun 'tükenmişlik' olarak düşünülebileceğini ileri sürmektedir.⁹ Benzer biçimde William Clare Roberts, Marx'ın 'gerçek' değerinde elde edilmesinden çok *aşırı çalışma* üzerine vurgusunun Marx'ın kapitalizm teorisi için kritik bir öneme sahip olduğunu vurgular: Roberts'a göre, sermaye, hem insanı hem doğayı tükenmişliğe itmektedir.¹⁰ 21. Yüzyılın en temel sorunu, tükenmişliğe doğru giden bu yolun nasıl durdurulabileceğidir.

Toplumsal ve çevresel tükenmişlik krizlerine sıklıkla ayrı sorunlarmış gibi bakılmıştır. Bakım sorununu Medicare for All; çevre krizini Green New Deal (Yeşil Yeni Mutabakat) ele almalıdır. Bu ikincisinin 'yeşil ekonomi' çağrıları, genel olarak üretim ve tüketimin bozulmamış yönlerini bir yana bırakıp enerji kaynaklarının ve altyapının değiştirilmesi gerektiğini ileri sürer.

Bu enerji odaklı çerçeve sol da bile Yeşil Yeni Mutabakat etrafındaki söylemde öne çıkmıştır. Nitekim, *New Left Review* dergisinde Robert Pollin'in Yeni Bir Yeşil Mutabakata yönelik tartışması, Yeşil Yeni Mutabakat'ı, öncelikle temiz enerjinin fosil yakıtların yerini alması olarak kavrar: 'Yeşil Yeni Mutabakat'ın merkezi özelliği' diyor Pollin, 'temiz yenilenebilir enerji araçlarını yaymak ve enerji verimliliği standartlarını

⁶ IPCC, 'Küresel ısınma 1.5 derecedir. İklim değişikliği tehdidine, sürdürülebilir kalkınmaya ve yoksulluğun ortadan kaldırılması çabalarına küresel tepkinin güçlendirilmesi bağlamında, küresel ısınmanın sanayi öncesi seviyelerin 1,5 derece üzerindeki etkileri ve ilgili küresel sera gazı emisyon yollarının etkileri hakkında IPCC Özel Raporu', 2018, şurada bulunabilir: www.ipcc.ch.

⁷ IPBES, 'Ekosistem ve biyolojik çeşitlilik hakkında küresel değerlendirme raporunun politika yapımcılar için hazırlanmış özeti' 6 Mayıs 2019, şurada: www.ipbes.net.

⁸ Karl Marx, *Capital Volume 1*, London: Penguin Classics, 1992.

⁹ Ajay Singh Chaudhary, 'Subjectivity, Affect, and Exhaustion: The Political Theology of the Anthropocene', *Political Theology*, 25 Şubat 2019.

¹⁰ William Clare Roberts, *Marx's Inferno: The Political Theory of Capital*, Princeton: Princeton University Press, 2016.

yükseltmek için küresel Gayri Safi Yurt İçi Gelirin %1,5 ve %2 arasında bir oranda yatırım yapacak dünya çapında bir program olması gerektiridir.¹¹

Elbette fosil yakıtlardan geçiş yapmak zorunludur. Ne var ki gerçek anlamda ‘yeşil’ ve ‘sürdürülebilir’ bir politik ekonomi, toplumsal ve ekolojik yeniden üretim çalışmalarına kıymetini doğru düzgün vererek ve genel olarak çalışmanın azalması çerçevesinde çok daha önemli dönüşümü gerektirir. Bu ise eninde sonunda kapitalizmden kopuşu zorunlu kılar. Diğer taraftan yakın gelecek için Yeşil Yeni Mutabakat, hayatlarımızı ve gelecek on yıllar için olasılıkları biçimlendirecek politik ekonomiyi şekillendirmeye müdahale etme anlamında sosyalist sol için önemli bir fırsat sunmaktadır. Özellikle Alexandria Ocasio-Cortez ve Ed Markey’nin Şubat 2019’da sunulan önergede dile getirdikleri bakış, eşitsizlikten sanayisizleşmeye, güvenceli çalışmanın yaygınlığına kadar ‘toplumsal meselelerle’ iklim değişimi ve diğer ekolojik sorunlar arasındaki ilişkiye ilişkin politik kavrayışlarda büyük bir ayrımı temsil ediyor. Gerçekten de büyümeyi teşvik etme veya Amerikan ekonomik hakimiyetini canlandırma dilinin önergenin içine ne kadar az girdiği çerçevesinde dikkate değerdir: Bunun yerine sağlık hizmeti, konut sorunu ve doğaya erişim konusunda insan ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanır.

Önümüzdeki olasılıkları göz önünde tutarak özellikle çalışma hakkında nasıl düşündüğümüz ile ilgili üç önemli sorunu burada tartışıyorum: birincisi, ne tür çalışma biçimlerine değer veriyoruz; ikincisi, bu çalışma biçimini nasıl dağıtıyoruz ve sonucunu, ne kadar iş yapıyoruz. Sosyalistlerin çalışmayı yeniden biçimlendirme çabalarımızı tartışması ve bununla yüzleşmesi gerektiğine ilişkin politik zorluklar üzerine düşüncelerle makaleyi noktalıyorum.

Yeşil Bir İş Nedir?

‘Yeşil işler’, fosil yakıt şirketleri ve ilgili endüstriler kapatılacak olursa işsiz kalacak olan fosil yakıt endüstrisi işçilerine -ömür boyu madende çalışan ve giderek azalan kömür madeni işçilerinden petrol boru hattında geçici olarak kiralanıp çalışan inşaat işçilerine kadar- hitap etmeyi amaçlayan, tipik olarak maden işleme ve ilgili endüstrilerde çevreye zararlı çalışmanın yerini almak üzere tasarlanmıştır. Burada bir tür mavi yaka işinin (güneş panelleri ve rüzgâr tribünleri inşası gibi) bir diğerinin (petrol ve kömür çıkarılması gibi) yerini aldığı düşünülmektedir. Daha genel olarak çevrecilik; temiz hava ve su konusunda endişelenme lüksüne sahip insanlar olarak orta sınıflar tarafından desteklenen bir mesele gibi anlaşılır; bu nedenle ‘yeşil işler’ işçi sınıfından gelen insanlar arasında destek oluşturma mekanizmasıdır.

Bu türden işçilerle ilgili politik bir endişe Donald Trump’ın seçilmesinin ardından yoğunlaştı. Temsili bir analizde belirtildiği gibi, ‘özellikle bir zamanlar merkez sol partilerin ana sosyal tabanını oluşturan fakat uzun zamandır onlar tarafından göz ardı edilen çeşitli yerel işçi sınıfından seçmenler getirerek sağ kanat milliyetçi-muhafazakar-popülist güçler, radikal soldan çok daha etkili bir şekilde emekçilerin derin sıkıntı

¹¹ Robert Pollin, ‘De-Growth versus a Green New Deal’, New Left Review, 112 (Temmuz- Ağustos), 2018.

ve hoşnutsuzluklarından yararlanabildiler... fabrika işçileri ve madenciler ekonomik durgunluk, teknolojik ilerleme ve küreselleşme nedeniyle ağır darbe aldılar.¹² Yeşil işler programlarının çoğunun aklında olan bu sanayileşmiş işçilerdir. Ve 'işçi sınıfı-nı' daha geniş biçimde bir araya gelmeye çağırma eğiliminde olanlar da bu işçilerdir. Gabriel Winant, 'mevkileri sürekli değişen genel bir kategori için özel bir tarihsel tezahür olarak -endüstriyel işçi sınıfı- "sınıfı" aramamız ve baret hatalarını görmemiz gerektiğini düşünmemizi' ileri sürer.¹³ Winant, bugün artık işçi sınıfının giderek baret gerektirmeyen işler yaptığına dikkat çeker.

Fosil yakıtlardan adil bir geçiş, geçim kaynakları maden endüstrisine ve karbon yoğun sektörlerle bağlı olan işçilerin başka seçeneklere sahip olmasını da gerektirir. Ne var ki ekonomiyi gerçekten yeniden yaratmak, diğer emek biçimlerini tanımayı ve onlara değer vermeyi zorunlu kılan bir ekonomik faaliyetin amacı üzerine daha geniş düşünmek gerekliliğini de ortaya çıkarır. Yeşil bir ekonomi, kaynak yoğun olmayan yollarla insanların yaşam kalitesini artıran; kâr peşinde koşmaktansa insan ihtiyaçlarını karşılayan; sermaye için artı değer değil insanlar için kullanım değeri üreten işlere değer vermelidir. Düşük karbonlu çalışma; eğitim ve hemşirelik hizmetlerini, sürdürülebilir besin tarımını ve bunu hazırlamayı, ihtiyaç duyanlar için bakım hizmetlerini, kültür ve sanat yaratımını içerir. Bu anlamda 21. yüzyılda yaşam biçimlerinin, bir taraftan çalışmanın azaltılmasını gözetirken diğer taraftan da ekosistemler ve insanlar için düşük karbon gerektiren bakım işlerini merkeze alması gerekir.

Toplumsal yeniden üretim geleneği, ücretsiz emeğin kapitalizmde oynadığı rol ve 'toplumsal' ve 'ekonomik' olan arasındaki ilişkiye dair eleştirel anlayışlar sunar. Johanna Brenner ve Barbara Laslett, toplumsal yeniden üretimi 'kuşaklararası ve gündelik temelde olmak üzere yaşamın sürdürülmesinde doğrudan yer alan ilişkiler ve sorumluluklar, davranışlar ve duygular, faaliyetler ve tutumlar' biçiminde tanımlar.¹⁴ Daha yakın zamanda Nancy Fraser, Tithi Bhattacharya ve Cinzia Arruzza toplumsal yeniden üretimi 'insanları, geleceğe yönelik umutlarını takip ederken, yalnızca yemek yemeleri ve uyumaları değil, aynı zamanda çocuklarını yetiştirmeleri, ailelerine bakmaları, topluluk ilişkilerini sürdürmeleri gereken *somutlaşmış toplumsal varlıklar* olarak ayakta tutan faaliyetlerden' oluşmuş 'insan-yapma' işi olarak tanımlamışlardı. 'İnsan-yapma' işi 'kâr-yapma' işi için gerekli olmasına rağmen, bu yazarlar, 'insan-yapma' işinin büyük ölçüde ücretsizleştirildiğini ve kapitalist üretimden farklı biçimde davranıldığını gözlemlemektedir. Bu yüzden yazarlar, 'kâr-yapma ve insan-yapma arasındaki ayrımın kapitalist toplumun kalbinde yerleşmiş çok derin bir gerilime işaret ettiğini' ileri sürerler.¹⁵ Böylece toplumsal yeniden üretim teorisi, tereddütsüz biçimde insan bireylerin ve insan emekçilerin yapımına odaklanmıştır;

¹² The Editors, 'Introducing Catalyst', Catalyst, Issue 1, İlkbahar 2017.

¹³ Gabriel Winant, 'The New Working Class', Dissent, 27 Haziran 2017.

¹⁴ Barbara Laslett and Johanna Brenner, 'Gender and Social Reproduction: Historical Perspectives,' Annual Review of Sociology, Vol. 15 (1989), pp. 381-404.

¹⁵ Cinzia Arruzza, Tithi Bhattacharya, and Nancy Fraser, *Feminism for the 99%: A Manifesto*, New York: Verso, 2019.

fakat kendimizi içinde bulduğumuz ekolojik kriz hakkında söyleyecek çok az şey var bu teoride. Ben ise, bu insan-yapma işini, ekolojik yenilenme işi adını vereceğim iş ile bağlantılandırmamız gerektiğini ileri sürüyorum: gezegenin sözüm ona ‘yaşam destek sistemleri’ tarafından yapılan iş; karbon döngüsü, su arıtma, toprak verimliliği ve sıklıkla ‘ekosistem hizmetleri’ diye adlandırılan diğer şeyler, bu işlevleri sürdürmek için insanlar tarafından yapılan işler. Tıpkı toplumsal yeniden üretim işi gibi bu faaliyetler de değersizleştirildi ve kayıtlı ekonominin işleyebileceği arka plan koşulları olarak ele alındı. Ne var ki bunlar, dünyada yaşanabilir bir gelecek oluşturmak için çok önemlidir. Yani kapitalizm, ‘bedavacıdır’, sadece insan-yapma işinde değil, gezegeni-yapma işinde de öyledir.

Bu nedenle bakım krizine ilişkin anlayışımız, dünya üzerinde yaşamı sürdürmek için gerekli olan çoklu tür ilişkilerini kapsamalıdır. Bu türden bir bakım tanımı, ‘bakımı’, ‘mümkün olduğunca içinde yaşayabilmemiz için “dünyamızı” korumak, onarmak ve sürdürmek için yaptığımız her şeyi içeren bir tür faaliyeti’ olarak tanımlayan siyasal kuramcı Joan Tronto’nun yaklaşımına daha yakındır. Tronto, dünyanın ‘bedenlerimizi, benliğimizi ve çevremizi içerdiğini, bunların hepsinin karmaşık, yaşamsal bir ağı birlikte dokumaya çalıştığımız şeyler’¹⁶ olduğunu ileri sürer. Bugün bu yaşamsal ağ parçalanıyor: bakıma, tamire ve korunmaya ihtiyacı var. Dünyayı yaşanabilir kılan ekosistemler için bakıma doğru yönelmiş çalışma biçimlerini nasıl destekleyeceğimiz ve yayacağımız üzerine düşünmemiz gerekiyor.

Birleşik Devletlerde federal iş garantisi programının önemli bir savunucusu olan Stephanie Kelton, bu programın ‘kamu mallarının üç alanı genişçe kapsayarak dağıtımına odaklanması gerektiğini vurgulamıştır: insanlar için, gezegen için ve topluluklar için bakım.’¹⁷ Benzer biçimde Pavlina Tchemeva, yine çevrenin, insanların ve toplulukların bakımını ön plana alarak bir ‘Ulusal Bakım Yasası’ olarak düzenlenecek bir iş garantisi programı çağrısında bulundu.¹⁸ 2015 yılında bir yerli, çevresel ve sosyal adalet örgütçüleri koalisyonu tarafından yazılan Kanada’nın Atılım Manifestosu ‘dünya ve bir başkası için bakım’ çerçevesine odaklanmış bir ekonomi çağrısı yapmaktadır. Manifesto’nun ‘dünyanın kısıtlılıklarıyla dengelenmiş bir ekonomi’ vizyonu, basitçe enerji kaynaklarının değiştirilmesinin ötesine geçen bir geçişi savunur:

Tamamen yenilenebilir enerji ile çalışan, erişilebilir toplu taşıma araçlarıyla bir araya getirilen, bu geçişin yaratacağı iş ve fırsatların ırksal ve cinsiyet eşitsizliğini sistematik olarak ortadan kaldırmak için tasarlandığı bir ülkede yaşayabiliriz. Birbirimize ve gezegene bakmak ekonominin en hızlı büyüyen sektörleri olabilir. Daha fazla insan daha az çalışma saatiyle daha yüksek ücretli işlere

¹⁶ Bernice Fisher and Joan C. Tronto, ‘Toward a Feminist Theory of Care’, in *Circles of Care: Work and Identity in Women’s Lives*, Emily K. Abel and Margaret K. Nelson, eds, Albany: State University of New York Press, 1990.

¹⁷ Kate Aronoff, ‘A Guaranteed “Jobs for All” Program is Gaining Traction Among Democratic Hopefuls’, *The Intercept*, 1 Nisan 2018.

¹⁸ Pavlina R. Tchemeva, ‘Job Guarantee: Design, Jobs, and Implementation’, Working Paper 902, Levy Economics Institute, Annandale-on-Hudson, NY: 2018.

sahip olabilir, bu da bize sevdiklerimizin tadını çıkarmak ve kendi topluluklarımızda gelişmek için yeterli zaman bırakabilir.¹⁹

Böylesi tam zamanında yapılmış öneriler, bu yeni dünyanın nasıl kazanılacağı kadar, bakım çalışmalarının dağılımı, değerlemesi ve sınırları hakkında yeni soruları gündeme getiriyor.

Kim Ne İş Yapar?

Kapitalizmin üretkenliği için iş bölümü temeldir ve farklı emek türleri yoğun biçimde cinsiyetleştirilmiş ve ırksallaştırılmıştır. Yani, farklı türden insanlar farklı işler yapmaya eğilimlidir ve bazı işlere değer verme biçimi onları kimin yaptığıyla yakından ilintilidir. Günümüzde çok ırklı olan işçi sınıfını anlamak, sadece insanların bugün yaptıkları yeni iş türlerini değil, aynı zamanda bu türden işlerin kişilerarası farklılıklar tarafından nasıl şekillendiğini de anlamayı gerektirir. İşçileri yeşil işlerle eşleştirmek zaten zordur. Belirgin bir örnek vermek gerekirse, Batı Virjinya’da kömür madencisiyken işini kaybeden muhtemelen erkek bir işçi, Teksas ya da Kaliforniya’da rüzgâr tribünü inşası işini yapamayabilir, sadece bu yeni işin farklı bir yerde olmasından değil, aynı zamanda farklı beceriler gerektirdiği için. Çoğu yeşil iş programı beceri sorununa odaklanmıştır, insanları temiz enerji işinde eğiten, ancak özel sektörde bir iş bulmayı onlara bırakan iş eğitim programları sunmaktadır. Yukarıda ileri sürdüğüm gibi, işimiz farklı iş türlerini yeniden değerlendirmek ise, bu zorluk daha önemli bir hale gelir. Zorluk, belirli iş türlerini yapan çeşitli insanların varlığı meselesiyle ilgilidir. Kathi Weeks’in ileri sürdüğü gibi, ‘toplumsal cinsiyet kimlikleri iş kimliği ile düzenlenmektedir ve bunlar, bazen işçileri işlerinden yabancılaştırabilecek ve diğer zamanlarda onları işlerine daha sıkı bağlayabilecek biçimde oluşturulurlar’.²⁰

Bakım işi genellikle ‘pembe yakalı emek’ ya da ‘kadınsılaştırılmış emek’ biçiminde nitelendirilen yoğun olarak cinsiyetleştirilmiş bir çalışma biçimidir. ‘İnsan-yapma’ işinin çoğunluğu da bu kategoriye girer. Kadınlar, ücretsiz olarak çok fazla bakım işi yapar ve ücretli bakım işini de erkeklerden daha fazla yaparlar. Genel olarak işin statüsü ne kadar düşük olursa, kadınların bunu yapma olasılığı o kadar yüksektir. İş ‘kadınsılaştırılmış’ ve kadınlar o işi yapmaya başlamışlarsa o işlere de daha az ücret ödenir, hemşirelik ya da öğretim işlerinde olduğu gibi. Benzer dinamikler ırk ile de kurulabilir: bir işe ne kadar az ödeniyorsa, beyaz olmayan bir kişinin o işi yapması daha olasıdır. En az ücret ödenen işlerin çoğunluğu beyaz olmayan kadınlar tarafından yapılır, tıpkı şu anki iş kanununca çok az korunan evde çalışan sağlık yardımcıları gibi. Küresel Kuzey’deki ücretli ev ve bakım işleri göçmen emeğine derinden bağlıdır: Bu tür bir iş bölümü düşük maliyetli ev işlerini göçmen kadınlara tahsis ederek orta ve üst sınıftan

¹⁹ ‘The Leap Manifesto: A Call for Canada Based on Caring for the Earth and One Another’, 2015, şuradan ulaşılabilir: www.leapmanifesto.org.

²⁰ Kathi Weeks, *The Problem with Work: Marxism, Feminism, and Postwork Imaginaries*, Durham: Duke University Press, 2011, p. 10.

ebeveynlerin daha yüksek ücretler için evden dışarı çıkmalarını sağlarken, dünya çapında da bir ‘bakım zinciri’ yaratmaktadır.²¹

Kadınlar bakım işlerine girerler çünkü zaten onları yapmak için eğitilmişlerdir. Kadınlar doğal bakıcı ve anaç olarak görülür; bu işlere ‘uygun’ olarak kabul edilirler, en önemlisi de bunların erkeklere uygun *olmayan* işler olarak görülmesidir. Bu nedenle emeğin bu doğallığını bozma, Ev İşinin Ücretlendirilmesi projesinin her zaman temel bir parçasıydı. Federici, ‘ev işinin, iş olarak tanınmak yerine doğal bir niteliğe dönüştürüldüğünü, çünkü ücreti ödenmemiş olmaya mahkûm olduğunu’ ileri sürer, doğallığına rağmen, toplumsal cinsiyet biçimi altında, kadınlara hemen yanı başlarındaki işi yapmalarını öğretmek için aslında yıllarca eğitim alması olgusuna inanılıyordu. Öyleyse ücret, sadece parayla değil, kadınlar ve yaptıkları iş türleri arasındaki ilişkinin doğallığının bozulmasıyla ilgiliydi: Federici, ‘bunun, doğamızın sona ermesi ve mücadelemizin başlaması talebi olduğunu, çünkü sadece ev işleri için ücret istemenin bu işi doğamızın ifadesi olarak reddetmek ve dolayısıyla sermayenin bizim için icat ettiği kadın rolünü kesin olarak reddetmek anlamına geldiğini’ ileri sürüyordu.²²

Bakım işi, ekonominin oldukça hızlı büyüyen bir sektörünü temsil etmektedir ve Amerikan nüfusu yaşlandıkça ileriki yıllarda bu sektörde daha fazla iş olması muhtemeldir. 2016’dan 2026’ya kadar evde sağlık yardımı işlerinde öngörülen büyümenin rüzgâr tribünü servis teknisyenlerindeki büyümenin 86 katı olacağı tahmin edilmektedir, tribün çalışanlarına ödenen ücretin, ortalama olarak evde sağlık yardımı işinde çalışanlara göre iki kat yüksek olmasına rağmen. Fakat bu türden işler erkeklerin yapmak istediği işlerden olmayabilir. Hep olduğu gibi, bu iş de cinsiyetin yanı sıra ırka göre de sınıflandırılıyor: siyah erkeklerin beyaz erkeklerden daha düşük basamaklı sağlık işleri alma olasılığı üç kat daha fazla; beyaz olmayan diğer erkeklerin de doktordan çok hemşire ya da onun yardımcısı gibi düşük seviyede sağlık işlerine girme olasılığı daha yüksektir.

Bugün Birleşik Devletlerde geleneksel olarak geçiş ile ilişkili olabilecek işler, ister maden endüstrisinde ister geçiş yapmakta olduğumuz yeşil endüstrilerde olsun, erkeklerin egemen olduğu işlerdir. Erkekler maden işçilerinin yaklaşık yüzde 87,5’ini, ‘rüzgâr tribünü teknisyenleri de dahil olmak üzere kurulum, bakım ve onarım işçilerinin yüzde 95’ini’, elektrikçi ve su tesisatçıların yüzde 98’ini ve imalat işlerinin yüzde 70’ini elinde tutuyor. Diğer taraftan bu yazıda tartıştığım bakım odaklı ekonomi şu anda kadınların hakim olduğu bir alan: kadınlar eğitim işçilerinin yaklaşık yüzde 75’ini, ‘sosyal hizmet işçilerinin’ yüzde 66’sını ve sağlık çalışanlarının yüzde 75’ini oluşturuyor ve sadece hemşirelerle sınırlandırılırsa yüzde 90’a kadar çıkan bir sayı.²³

²¹ Barbara Ehrenreich and Arlie Russell Hochschild, eds, *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*, New York: Henry Holt & Company, 2003.

²² Silvia Federici, ‘Wages Against Housework’, *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*, Oakland: PM Press, 2012, p. 18.

²³ Bureau of Labor Statistics, ‘Labor Force Statistics from the Current Population Survey’, 18 Ocak 2019, available at: www.bls.gov.

Dolayısıyla, amaç yalnızca insanları maden endüstrisi işlerinden çıkarmak değil, ‘bir-birlerine ve gezegene bakımı önemsemek’ etrafında inşa edilmiş bir ekonomiye doğru yönelmekse, daha fazla erkeğin ‘kendisiyle özdeşleşemeyecekleri’ türden iş yapmaları gerekecektir, en azından mevcut cinsiyetçi emek rejimi altında. Yani, bakım merkezli bir ekonomiye geçiş, farklı iş türlerinin cinsiyet ve ırk tarafından şekillendirilmesi ve buna göre değer biçilmesiyle ele alınmayı gerektirecektir.

Çevre çalışmalarının belki de en ünlü örneği, doğa odaklı çalışmaların geniş bir yelpazesini üstlenen New Deal’s Civilian Conservation Corps’du (Yeni Düzenin Sivil Koruma Orduları): orman ve toprak koruma, yürüyüş parkurları ve dinlenme tesisleri, taşkın kontrolü, afet yardımı. CCC tamamen erkeklerden oluşuyordu ve işin kendisi -çoğunlukla ağır işçilik- hasta zavallı çocukları Amerikan erkekliğinin çam yarması örneklerine dönüştürmeyi amaçlayan erkeksi bir şey olarak görülüyordu. Militarist esini, bir ‘ordu’ ve ‘toprak askerleri’ denilerek programın tanımında yansıyor; işçiler koşullarda yaşıyor ve askeri disipline uyuyorlardı. (Sosyalist lider Norman Thomas’ın, CCC’nin ‘çalışma kamplarının Sosyalist bir devlete değil, faşist bir psikolojiye uyduğunu’ iddia etmesi boş yere değildi).²⁴ Aynı zamanda daha kısa ömürlü olan kadınların CCC’si (She-She-She olarak bilinir), kadınların dışarıda çalışmaması gerektiğini düşünenlerin direnişiyle karşılaştı, nihayetinde masraflı bir şey olarak görülüyordu. Bugün bariz bir biçimde koruma çalışmaları, beyaz orta sınıfın egemen olduğu çevre hareketinin silsilesini yansıtmaktadır ve bu imaj, çok açık biçimde korumacılık işini yapan kişinin demografik özelliklerinde de görülmektedir. Nitekim Milli Parklar Hizmetlerinin daimî personeli, Amerikan nüfusuna göre daha yaşlı ve beyazdır. Diğer koruma çalışmaları ise ya hizmet yılı daha az olan gençler tarafından, tıpkı Kaliforniya Koruma Ordu’sunda olduğu gibi (parola: ‘sıkı çalışma, düşük ücret, sefil koşullar ve daha fazlası’) ya da Kaliforniya’nın yangın söndürme gücünün üçte birini oluşturan gözetim altındaki insanlar tarafından daha ucuza yapılır.

Ziraatçı Wendell Berry, 1970’lerden bu yana, ‘hayvancılığı, bizi korumacı bir biçimde yaşadığımız mekana ve dünyamıza bağlayarak yaşamı devam ettiren bütün pratikler; bizi ayakta tutan yaşam ağındaki tüm telleri bağlı tutma sanatı’ olarak tanımlayarak dünyanın bakımı çerçevesinde emek odaklı bir model geliştirmişti.²⁵ Berry, geleneksel, emek yoğun tarım modellerinin dünya için fosil yakıtlı teknoloji ve kimyasal gübrelere dayanan modellerden daha iyi olduğunu ve bir istihdam kaynağı olabileceğini savunuyor. Ne var ki günümüzün Amerikan tarımı, toprakla ilişkileri sömürü değil karşılıklılık -karşılıklı kullanım ve bağımlılık ilişkisi- üzerine kurulu olan yerli topluluklarla keskin bir zıtlık içerisinde, ne toprağa ne de onu işleyenlere çok fazla özen göstermez.²⁶ Bugün çiftlik işçilerinin neredeyse tamamı Latin kökenlidir ve

²⁴ Lacie Alexander, *The Soil Soldiers: The Civilian Conservation Corps in the Great Depression*, Chilton Book Company, 1976.

²⁵ Wendell Berry, *The Unsettling of America: Culture and Agriculture*, San Francisco: Sierra Club Books, 1977.

²⁶ Glenn Coulthard, *Red Skin, White Masks: Rejecting the Colonial Politics of Recognition*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2014.

büyük bir kısmı erkektir: Çalışma Bakanlığı tarafından yürütülen Ulusal Tarım İşçileri Araştırması, tarım işçilerinin yüzde 80'den fazlasının Latin ve yaklaşık yüzde 75'inin göçmen olduğunu; yaklaşık yüzde 49'unun ise kaçak olduğunu göstermektedir.²⁷ Çiftlik işçileri düşük ücret karşılığında vahşice uzun saatler çalışarak ülkedeki en çok sömürülen işçiler arasındadır ve hala birçok emek koruma biçiminden hariç tutulmaktadır. Dünyaya olan bakımı Amerikan tarım sistemine entegre etmek, bu işçilerin ve daha genel olarak kaçak emekçilerin sömürülmesini de hesaba katmayı gerektirecektir.

Daha Fazla Bakım, Daha Az İş mi?

Bir bakım ekonomisine yönelik çağrılar genellikle bakımı kesin bir iyilik olarak sunar. Sosyalistler daha eleştirel olmalıdır: bakım çok önemli insani ihtiyaçları karşılar, ancak bu hala bir iştir, genellikle vergilendirilen ve ağır iştir. Kapitalizmin dayandığı ücretlendirilmemiş çalışmayı görünür kılma ve ödenmesini gerekli kılma mücadelemizde, o işi ve ürettiklerini aşırı değerlemeye ya da romantikleştirmeye direnmemiz gerektiğine dikkat etmeliyiz. Bu nedenle, toplumsal ve ekolojik bakıma odaklı bir ekonomi için en büyük zorluklardan biri, aşırı biçimde kutsallaştırmaksızın gereğine uygun biçimde nasıl değerlendirilebileceği ve zorunlu bakıma yapılan vurgunun boş zaman için nasıl yer açabileceğidir. Ekolojik bakım emeğine ilişkin öngörüler belki de romantik eğilimlere karşı hassastır. Nitekim Berry, 'emekten tasarruf' teknolojisinin sadece sanayileşmiş üretimin emeğin onurunu fazlasıyla kırdığı için gerekli olduğunu savunmuştur. Berry, klasik bir emeğin onuru anlatısını dile getirir: topluluklarda ve topluluklar için yapılan çalışma, bağımsızlık, beceri ve saygı bahşeder.²⁸

Ancak emek yoğun üretim biçimlerinin ekolojik olarak daha yararlı olabileceğini kabul etsek bile, emeği kendi özünde ahlaki bir iyi olarak kabul etmeden gösterilen ihtiyaçlara pragmatik biçimde bir yanıt verebiliriz.²⁹ Bu noktada Federici'nin 1970'lerde emek yoğun üretime ekolojik gerekçeli geri dönüş çağrılarına verdiği yanıtı düşünebiliriz: 'tamamen kendini yeniden üretmek etrafında inşa edilmiş bir yaşamın pastoral resmi midir bu ve başkaları da kadınların her zaman sahip olduğu yaşamla aynı yaşama sahip değil mi? Bu "anlamlı, yararlı ve daha önemlisi bencil olmayan faaliyeti", yaptıkları iş için ücret talep edenlerin muhtemelen açgözlü arzularıyla karşılaştırarak geleneksel olarak ücretsiz olma statüsünü haklı çıkarmaya hizmet eden ev işlerinin aynı şekilde yüceltilmesini iştihmiyor muyuz?'³⁰ Ekolojik olarak sürdürülebilir bir gelecekte iyi yaşama ilişkin düşünceler, genellikle yemek yapma, bahçecilik, koruma, yani geleneksel olarak kadınlara atfedilen, şimdi boş zaman olarak yeniden tasarlanan çalışma

²⁷ Trish Hernandez and Susan Gabbard, 'Findings from the National Agricultural Workers Survey (NAWS) 2015-2016', A Demographic and Employment Profile of United States Farmworkers.

²⁸ Wendell Berry, *Home Economics: Fourteen Essays*, New York: North Point Press, 1987.

²⁹ Robert Pollin, örneğin, 'yeşil birekonominin inşasının, dünyanın mevcut fosil yakıt bazlı enerji altyapısını sürdürmekten daha fazla emek-yoğun faaliyetler içerdiğini', ancak bu noktayı ahlaki bir gündeme bağlamadığını savunmaktadır. 'Degrowth vs. the Green New Deal', *New Left Review*, 112(Temmuz-Ağustos), 2018, pp. 10-11.

³⁰ Silvia Federici, 'The Restructuring of Housework and Reproduction', p. 53. See also Helen Hester, 'After Work: What's Left and Who Cares?' Lecture, Goldsmiths, University of London, 22 Nisan 2016.

biçimlerini merkeze alır. Ekolojik felakete yanıt olarak ele alındığında, bu çalışmayı reddetmek ve sınırlamak zorlaşır. Bakım, eğitim ve diğer insan-yapma faaliyetlerinin bariz toplumsal değeri, genellikle bir görev aşkı ya da bir ‘sevgi emeği’ oluşturduğu gerekçesiyle aşırı çalışma ve sömürü iznine sahip olmasında yatar. Diğer çalışma biçimleri gibi, bakım çalışmaları, ev işleri ve diğer yeniden üretime yönelik emek biçimleri de fiziksel olarak zor, zihinsel olarak zorlayıcı ve düpedüz sıkıcı olabilir. Simone de Beauvoir, ‘sonsuz sayıda tekrar nedeniyle ev işlerinden daha fazla Sisyphus’un işkenmesine benzeyen çok az iş olduğunu’ ileri sürmüştü.³¹ Benzer biçimde Angela Davis, eğer yardım edilebilirse kimsenin ev işi yapmaması gerektiğini düşünüyordu: ‘kimse hayatının değerli saatlerini ne uyarıcı ne yaratıcı ne de üretken olan işlerde harcamalıdır.’ Davis ev işlerinin en aza indirilmesi, endüstrileşmesi ve toplumsallaştırılması gerektiğini savunuyordu.³²

Ekolojik olarak yıkıcı tüketim biçimlerinin azaltılması kemer sıkmayı gerektirmez, ondan çok daha fazla zaman ve boş zaman gerektirir. Yine de unutmamalıyız ki bu bolluk biçimleri işin tamamen sona ermesi anlamına gelmez. Ekolojik olarak sürdürülebilir bir yaşam tarzının gerekli bileşenleri olan daha kısa bir çalışma haftası ve işin, düşük karbonlu boş zaman faaliyetleri ile yer değiştirmesi, sosyalist feminist uyarıları dikkate alınmalıdır. Maria Mies, ‘*neredeyse tüm zamanların boş zaman ve emek zamanının en aza indirildiği bir toplum düşüncesinin birçok açıdan kadınlar için bir korku vizyonu olduğunu*’ ileri sürer, yani, işin azaltılması ile ilgili planlar nadiren kadınlar tarafından yapılan çalışmalara kadar genişlemiştir ve gerçekten de ‘yaşam-yapma’ ile görevlendirilen kadınlar üzerindeki yükü artırabilir.³³ Bu arada hanede, insan emeği yerine insan dışı enerji kaynaklarının yerine görünüşte ‘iş tasarrufu sağlayan’ teknolojilerin kullanılması aslında ev kadınlarının iş yükünü azaltmadı: tersine, Ruth Schwartz Cowan’ın gösterdiği gibi, evlerin daha temiz olması, çocukların daha iyi giyinmesi, yemeklerin daha ayrıntılı olması vb. türden ev işleri için standartlar yükseldi.³⁴

Bu nedenle, bu çalışma biçimlerinin kıymetlendirilmesi, bunların yeniden düzenlenmesini de gerektirecektir. Bu noktada ev ve bakım işlerinin toplumsallaşması uzun zamandır sosyalist feminist bir talep olmuştur. Ev içi çalışmaya yönelik ilk analizlerden birinde, Margaret Benson, ev içi emeğin özel iş olmaktan çıkarılıp sanayileşmiş, toplumsallaşmış, kamusal biçimlere dönüştürülmesini savunmuştur. Benson, sosyalist bir toplumda ‘üretim güçlerinin kişisel çıkara değil insanın refahına hizmet edeceğini ve bunun sonucunun insandışılştırma değil kurtuluş olması gerektiğini’ ileri sürmüştür.

³¹ Simone de Beauvoir, *The Second Sex*, translated H.M. Parshley, New York: Vintage Books, 1989 [1949], p. 451.

³² Angela Davis, *Women, Race, and Class*, New York: Vintage, 1981, p. 223.

* Düşük karbonlu boş zaman etkinlikleri, evde aile ve arkadaşlarla zaman geçirmek gibi sosyal aktiviteleri ve spor yapmak gibi zorluk içeren fiziksel aktiviteleri içerir. -ç.n.

³³ Maria Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labor*, New York: Zed Books, 1986, p. 217.

³⁴ Ruth Schwartz Cowan, *More Work for Mother: The Ironies of Household Technology from the Open Hearth to the Microwave*, New York: Basic Books, 1983.

Bakım ve temizlik işleri toplumsallaştırılırsa ortak çamaşırhaneler, mutfaklar, kreşler vb. yoluyla ‘şimdiki çekirdek aileden daha iyi üretim, yani daha iyi gıda, daha rahat çevre, daha akıllı ve sevgi dolu çocuk bakımı vb. ile sonuçlanmamasının’ bir nedeni yoktu.³⁵ Benston, kadınların yapısal olarak ‘ev ve aile ile ilgili faaliyetlerde basit kullanım değerlerinin üretilmesinden sorumlu olan bir grup insan’ olarak anlaşılabileceğini, ancak kadınların sadece ayrımcılığa maruz kalmadıklarını, sömürüldüklerini ileri sürdü. Şu anda, tüm sistem işleyecekse, evde ücretsiz emeğimiz gereklidir.’³⁶

Ev İşleri üzerine yazanlara göre ücretler, değer sorununu daha doğrudan ele alarak ev işlerinin ‘salt kullanım değeri’ kaynağı olduğu iddiasını reddettiler. Mariarosa Dalla Costa, ‘ev işlerinin sadece kullanım değeri üretmekle kalmayıp artı değer üretimi için de şart’ olduğunu; Federici de benzer şekilde ev işlerinin ‘artı değer üretimi için gerekli’ olduğunu savunuyordu.³⁷ Bu yazarlar, ev içi çalışma olmaksızın meta üretiminin devam etmeyeceğini ileri sürdüler. Bu düşüncüyü eleştirenler, kapitalizmin işlemesi için ev içi çalışma gerçekten gerekli olsa da bu çalışmanın artı değer üretmediğini savunuyordu. Örneğin Wally Seccombe, bir tiyatronun perde arkasındaki çalışmalarla karşılaştırarak ev işlerinin gerekli olduğunu, ‘bu işçiler gözden uzak olduğu için akla gelmeseler de, yine de tüm bir üretim için vazgeçilmez olduklarını’ kabul etmektedir, ancak bunun ‘kapitalist üretim bağlamında üretken bir emek olması için bir neden olmadığını’ ileri sürer.³⁸ Margaret Coulson, Branka Magaš ve Hilary Wainwright, ev işlerinin şüphesiz faydalı olmasına rağmen, ‘yine de hiç değer yaratmadığını, çünkü doğrudan ürünlerinin meta değerleri değil, kullanım değerleri olduğunu’ savunurlar.³⁹ Fakat ev içi emek tartışmaları sonuçta Marksist değer teorisinin detayları arasında sona ermiştir. Üretilen değer türünden bağımsız olarak, çoğu kişi ödenmemiş iş için ödeme yapma olasılığının büyük bir ekonomik kayma olacağını kabul ediyordu. ‘Kadınlara yaptıkları iş karşılığında ödeme yapmak’ diyordu Benston, ‘asgari ücret skalasında bile, servetin devasa bir şekilde yeniden dağıtılması anlamına gelecektir.’⁴⁰ Andre Gorz, Ev İşi İçin Ücret hareketine eleştirel olarak yaklaşırsa da ‘ev işi bir saatlik çalışmanın marjinal fiyatından ödenirse... iç ödemelerin maliyeti en zengin toplumun kapasitesini bile aşacak kadar yüksek olurdu’⁴¹ biçiminde benzer bir iddiada bulunuyordu.

Yemek yapmaktan temizliğe kadar ev içi emeğin birçok biçimini etkili bir şekilde metalaştıran hizmet sektörü büyüdükçe, ev içi emek de gittikçe ücretlendirilmiş oldu. ‘Toplumsal yeniden üretim’ terimi, yalnızca ücretsiz emeğe değil, aynı zamanda

³⁵ Margaret Benston, ‘The Political Economy of Women’s Liberation’, *Monthly Review*, 21(4), 1969.

³⁶ Benston, ‘The Political Economy of Women’s Liberation’.

³⁷ Mariarosa Dalla Costa, ‘Women and the Subversion of the Community’, in *Women and the Subversion of the Community: The Mariarosa Dalla Costa Reader*, Oakland: PM Press, 2019, p. 28; Silvia Federici, ‘Wages Against Housework’, in *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*, Oakland: PM Press, 2012.

³⁸ Wally Seccombe, ‘The Housewife and Her Labour Under Capitalism’, *New Left Review*, 1/83(Ocak-Şubat), 1974.

³⁹ Margaret Coulson, Branka Magaš, and Hilary Wainwright, ‘The Housewife and Her Labour Under Capitalism: A Critique’, *New Left Review*, 1/89(Ocak-Şubat), 1975.

⁴⁰ Benston, ‘The Political Economy of Women’s Liberation’.

⁴¹ Andre Gorz, *Farewell to the Working Class: An Essay on Postindustrial Socialism*, London: Pluto Press, 1982, p. 83.

insanı fiziksel ve toplumsal olarak üreten ve yeniden üreten, ücretli ya da ücretsiz, kullanım ya da değişim değeri yaratan çok çeşitli faaliyetlere işaret eder hale geldi. Ücretli bir işçinin yeniden üretimi için yiyecek hazırlama işi, ‘hanedeki bir hane üyesi tarafından ücretli olmayan bir iş olarak, hanede ücretli çalışan bir hizmetçi tarafından ya da bir fast-food restoranında eli çabuk bir aşçı tarafından kâr getiren ücretli bir iş olarak’ yapılabilir ve şimdi bunların hepsi ‘toplumsal yeniden üretim’ başlığı altına girme eğilimindedir.⁴² Günümüzde bakım ve ev işleri gittikçe ücretli hale geldikçe ve gerçekten de ekonominin en hızlı büyüyen sektörlerini temsil ettiği için, toplumsal yeniden üretimin metalaştırılabileceği ve kârlı hale getirilebileceği açıktır. (Bu arada, ‘ekosistem hizmetlerinin’ metalaştırılması hakkındaki uyarılara rağmen, doğa çalışmalarını metalaştırma çabaları şimdiye kadar büyük ölçüde başarısız olmuştur.)⁴³ Daha önce feministlerin ve işçi sınıfı mücadeleleri yoluyla kamusal mal ve hizmetlerin ücretsiz tedarikinin kazanılmış olduğu durumlarda bile, sermaye, vergi ve düzenleyici yükünü kabul etmedi ve özellikle kamu fonlarına dayanan kamu hizmetlerini de özelleştirmeye yeltendi ve ekolojik ve sosyal maliyetleri kamuya yükledi. Sonuç, bakım ve diğer hizmetlere farklılaştırılmış erişimdir: özelleştirilmiş sosyal yeniden üretim için ödeme yapabilecekler yapar; bazı sendikalı işçiler bu hizmetler için yan yardımlar biçiminde pazarlığa girişebilirler; bunları yapamayanlar, aile ve akraba yapılarındaki emeği ve maliyetleri alamazlar. Yine de çoğu kişi tarafından hala temel bir hak olarak görülen artan bakım talebi ve ‘insan-yapma’nın artan maliyetleri arasındaki gerilim, bakımı, özellikle toplumsal yeniden üretim için kimin ödeme yapacağı sorusu üzerinde kilit bir mücadele alanı haline getiriyor.⁴⁴ Sermayenin dışsallaştırdığı çevresel maliyetleri ifade eden iklim değişikliğinin etkileri de bir diğeridir.

Görünüşe göre hem savunucuların hem de eleştirmenlerin toplumsal yeniden üretim faaliyetleri ile ilgili olarak haklı oldukları kanıtlanmıştır: bir zamanlar ev içinde ücretsiz olarak verilen hizmetler metalaştırıldıkça ve ücretlendirildikçe maliyetleri hızla artmıştır. Ne de olsa, William Baumol’un iddia ettiği gibi, ‘durgun’ hizmet sektörlerinde elde edilecek çok fazla verimlilik kazancı var; diyelim ki, yirmi dört saatlik bakım azaltılmaz. Baumol, bu olgunun ekonominin bazı parçalarının kademeli olarak toplumsallaşmasına yol açan yeniden dağıtım politikasıyla yönetilebileceğini düşünmektedir.⁴⁵ Bunun yerine Birleşik Devletlerde artan maliyetler, büyük ölçüde bireylere ve ailelere ve daha fazla hastaya bakım sağlamakla yükümlü işçilere yükleniyor. Melinda Cooper’ın gösterdiği üzere, neoliberalizmin devletin mal ve hizmet sunumunu azaltması gibi, aile,

⁴² Evelyn Nakano Glenn, ‘From Servitude to Service Work: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor’, *Signs*, 19(1-43), 1992.

⁴³ Patrick Bigger and Jessica Dempsey, ‘The Ins and Outs of Neoliberal Natures’, *Environment and Planning E: Nature and Space*, 1(1-2), 2018, pp. 25-43.

⁴⁴ Gabriel Winant, *Crucible of Care: The Fall of Steel, the Rise of Health Care, and the Making of a New Working Class*, Cambridge: Harvard University Press, forthcoming.

⁴⁵ William J. Baumol, ‘Macroeconomics of Unbalanced Growth: The Anatomy of Urban Crisis’, *American Economic Review*, 57(3), 1967, pp. 415-426; Winant, *Crucible of Care*.

sağlık ve eğitimin artan maliyetlerini karşılamada refah devleti yerine özelleştirilmiş bir güvenlik ağı sağlamada önemli bir rol oynamıştır.⁴⁶

İleri sürdüğüm gibi, eğer kapitalizm, karşılığı ödenmemiş ve düşük ücretli mal ve hizmet sunumuna ve bakım çalışmalarına katılırsa, kamu tarafından sağlanan, yüksek ücretli bakım çalışmalarını yaymak için yapılan her türlü çaba sermayenin ödemek istemeyeceği maliyetleri yüklenecektir. Cedric Johnson'un belirttiği gibi, Yeni Muta-bakat ile ilgili 'istisnai' olan şey, 'sermayenin işgücünün toplumsal yeniden üretimi-nin maliyetlerini üstlenmeye zorlanmasıdır'.⁴⁷ Ama bugün, refah devletinin neoliberal çöküşünden on yıllar sonra, nispeten ılımlı hedefler bile radikal görünüyor. Sonuçta, Yeni Mutabakat tarafından başlatılan sosyal demokrasinin ılımlı refah devleti bile ni-hayetinde 'çok pahalı' sayıldı.⁴⁸ Geçtiğimiz birkaç on yıl içinde yaşam standartları-nın gerilemesi, şirketleri, fiyatları ve peşi sıra ücretleri aşağı çekmeye zorlayan artan küresel rekabetin doğrudan sonucudur. Durgun ücretlerin ve artan yaşam maliyetinin bileşimi, çalışanları her iki taraftan da sıkıştırıyor. Bu koşullar altında, sermayeyi ken-di işçilerinin bile yeniden üretiminin maliyetlerini ödemeye zorlamak yeterince zor olacaktır; sermayeyi, doğrudan doğruya kendisine hizmet etmeyen yaşam biçimlerini, yani evrensel kamu hizmetlerini ödemeye zorlamak daha da zor olacaktır. Kapitalizmin altın çağı bir sapma, kısa ömürlü bir yanılsamaydı. Yanılsamalar bir yana, Yeşil Yeni Mutabakat onu geri getirmeyecek. Sosyalistler bundan sonra ileride ne olacağı soru-suyla ilgilenmelidir.

Siyasal Mücadeleler

Bu makalede önerdiğim gibi ister toplumsal ister ekolojik yeniden üretim işlerini gerçekleştiren işçileri, ücretli olsun olmasın, sol iklim programları için politik gücün bir parçasını oluşturabilecek işçiler olarak görmeliyiz. Ancak, militan emek mücadelesi alanları ile az önce tanımladığım sermaye birikimi alanları arasındaki kopukluğun, eski inşa gücü gibi yeni çelişkiler üretmesi muhtemeldir. Böyle bir ekonomik düzenleme, sermayeden bu kadar büyük tavizler almak için kaldıraç nereden gelecek?

Burada, erken sosyalist-feminist tartışmalara geri dönmeye değer. Ev İşi İçin Ücret kuramcıları, İtalyan otonomcu sosyal fabrika kavramından derinden etkilenmişti; buna göre, tüm toplumun kapitalist mantığa göre işlediğini görmek için işçi ve kapitalist arasındaki ilişkinin ötesine bakmak gerekiyordu. Sadece fabrikada değil, toplumun tümünde kapitalizmle savaşmanın gerekliliği öne sürülüyordu. Bu analizi izleyerek Dalla Costa, emeğin kapitalist örgütlenmesinin, emek örgütlenmesi ile toplum örgütlenmesinin ayrılmasında aksettiğini gözlemledi. Kadınlara ve endüstriyel işyeri dışındaki topluma, erkek egemen sendikalara 'ek' ya da 'yardımcı' olarak muamele

⁴⁶ Melinda Cooper, *Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism*, Cambridge: MIT Press, 2017.

⁴⁷ Cedric Johnson, 'Coming to Terms with Actual Black Life', *New Politics*, 9 Nisan 2019.

⁴⁸ The Editors, 'Introducing Catalyst'.⁴⁹ Dalla Costa, 'Women and the Subversion of the Community', p. 39.

etmek, işçi sınıfında, sonuçta mücadelenin her aşamasında sermayeye fayda sağlayan bir bölünmeyi kabul etmektir: ‘mücadelenin her aşamasında, üretim döngüsüne en çevresel olanlar, ikincisi öncekini yok saydığı sürece, merkezdekilere karşı kullanılabilir.’⁴⁹ Dalla Costa ve başkaları, sendikaları ev işçilerini örgütlenmeye çağırdılar, fakat aynı zamanda okullarda ve evlerde, mahallelerde ve bakımevlerinde, işyerinin ötesinde sınıf mücadelesi alanlarına bakmaya da çağırdılar. Ayrıca ev işlerine yönelik özel eylem çağrısında bulundular ve ev kadınlarını, ev içi işçiliği reddederek grev yapmak için toplu olarak ‘evi terk etmeye’ çağırdılar. Dalla Costa’nın belirttiği gibi, ‘*Hiçbir grev genel bir grev olmamıştır. Çalışan nüfusun yarısı mutfaklardayken diğerleri greve gittiğinde, bu genel bir grev değildir.*’⁵⁰ Seccombe daha şüpheciydi: ‘ev kadınları grevinin, ekonomiyi sakatlaması, bu kesinlikle devrimci fantezidir.’⁵¹ Davis de aynı şekilde evlerinde tecrit edilmiş kadınların etkin bir şekilde örgütlenebileceğinden şüphe duyduğunu ifade ediyordu. Ancak Seccombe, boykotlar, kira grevleri ve refah hizmetleri için kampanyalar gibi toplumsal yeniden üretimle ilgili diğer mücadele biçimlerindeki potansiyeli görüyordu.

Bu türden örgütlenme biçimleri, çağdaş mücadelelerin önemli bir parçası haline gelmiştir. Asad Haider ve Salar Mohandesi’nin yazdığı gibi, ‘siyasi çekişme hatları, toplumsal yeniden üretim alanlarından dümdüz çekiliyor, kiralardan yükselmesi, binaların çökmesi, yetersiz finanse edilen okullar, yüksek gıda fiyatları, felç edici borç, polis şiddeti ve su, ulaşım ve sağlık gibi temel sosyal hizmetlere yetersiz erişim.’⁵² Nancy Fraser da benzer biçimde sağlık hizmetleri, barınma, göçmen hakları ve kamu hizmetleri etrafında örgütlenen hareketlerde ‘üretim ve yeniden üretim arasındaki ilişkinin muazzam bir şekilde yeniden düzenlenmesi talebini’ vurgulamaktadır: her sınıftan, cinsiyetten, cinsel tercihten ve renkten insanların toplumsal yeniden üretim faaliyetlerini güvenli, ilgi çekici ve iyi ücretli çalışmalarla birleştirmesini sağlayacak toplumsal düzenlemeler için.’⁵³

Ücretli bakım ve hizmet işlerinin artmasıyla birlikte, geniş çapta tanımlanmış toplumsal yeniden üretim işiyle ilgilenen işçileri örgütlemek için daha ciddi çabalar ortaya çıkmıştır; gerçekten de bu işçiler son yıllarda en militanlar arasındaydı. Birleşik Devletler Emek İstatistikleri Bürosu, grevdeki işçilerin yüzde 90’ından fazlasını oluşturan eğitim, sağlık ve ‘sosyal yardım’ endüstrileriyle birlikte 485.000 işçiyi içeren yirmi adet iş durdurma eylemi bildirmektedir. Aynı büro ayrıca, ‘2009-2018 yılları arasında eğitim hizmetleri ile sağlık ve sosyal yardım endüstrilerinin tüm büyük iş kesintilerinin yaklaşık yarısını oluşturduğunu’ rapor etmektedir.⁵⁴ Bu grevlerin çoğu da

⁴⁹ Dalla Costa, ‘Women and the Subversion of the Community’, p. 39.

⁵⁰ Mariarosa Dalla Costa, ‘On the General Strike’, in *Women and the Subversion of the Community*, p. 54.

⁵¹ Seccombe, ‘The Housewife and Her Domestic Labour’.

⁵² Asad Haider and Salar Mohandesi, ‘Making a Living’, *Viewpoint*, 5, Ekim 2015.

⁵³ Nancy Fraser, ‘Contradictions of Capital and Care’, *New Left Review*, 1/100 (Temmuz-Ağustos), 2016, p. 110.

⁵⁴ Bureau of Labor Statistics, ‘Work Stoppages Summary’, 8 Şubat 2019.

farklı biçimler almıştı. Öğretmenler, ‘Kamu Yararı İçin Pazarlık’ olarak bilinen bir çerçeveyi kullanarak hem toplumun hem de kendi talepleri çerçevesinde zafer kazanmak için öğrenciler, ebeveynler ve topluluk üyeleriyle birlikte işyeri ve toplum arasındaki bölünmeyi reddettiler. Los Angeles ve Arizona’daki öğretmen grevleri genel grev değildi, ancak yine de toplumun binlerce üyesini öğretmenlerin işyerindeki eylemlerini desteklemek için sokaklara çıkardılar. Bu arada çalışanların dağınık doğası, ev işçilerini genellikle yasal korumalar ve devletin diğer faaliyetlerine ilişkin talepler etrafında örgütlemeye yönlendirdi.⁵⁵

Gerçekten de Indignados’tan Occupy eylemine, Nuit Debout’tan Londra ayaklanmalarına, Black Lives Matter’dan Red for Ed’e kadar bugünün en önemli mücadeleleri servet eşitsizliğine, yenilenmiş emek militanlığına ve gündelik yaşam alanlarına dikkat çekmektedir;* bu arada Flint ve Standing Rock’daki temiz su üzerindeki mücadeleler, gündelik yaşamın ekolojik yeniden üretim koşullarına doğru genişlediğini gösteriyor. Bu mücadeleler hem işyerinde hem de işyeri dışında kapitalizme karşı direnişi temsil etmektedir.

⁵⁵ Eileen Boris and Jennifer Klein, ‘Frontline Caregivers: Still Struggling’, Dissent Winter 2012.

* Indignados, İspanya’da kemer sıkma politikasına karşı 2011’de başlayan hareket; Occupy, özellikle New York’da ekonomik eşitsizliklere karşı 2011’de gerçekleşen Wall Street’i İşgal Et hareketi; Nuit Debout, 2016’da değiştirilmek istenen çalışma yasasına karşı Fransa’da başlayan hareket; Black Lives Matter Amerika’da siyahlara yönelik şiddet ve ırkçılığa karşı 2013’de başlayan hareket; Red for Ed, kamusal eğitimin desteklenmesini savunan halk hareketi. (ç.n.)

SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR GELECEK İÇİN: KAMU MALLARI MERKEZİYETİ

Nancy Holmstrom

Çeviri: Fehmi Ünsalan

Birleşmiş Milletler Hükümetler Arası İklim Değişikliği Panelinin (IPCC) son raporu yirmi birinci yüzyılın, birçok ekolojik krizden kaynaklanacak olan varoluşsal tehditler üzerine inşa edilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymakta. Gerçekten de yüzyıl bitmeden her şeyin sonu gelebilir. Eğer CO₂ emisyonları radikal bir biçimde kontrol altına alınmazsa küresel ısınma durdurulamaz bir noktaya varacak. Henüz yakın zamana kadar birçoklarına abartı gelen “felaket” kelimesi bugün az kişi tarafından inkâr edilebilir durumdadır. Buzulların erimesi, deniz seviyesindeki yükselme, tüm dünyada kendini gösteren kuraklıklar, yangınlar, su baskınları ve bunların sonucunda ortaya çıkan göçler tüm bunlardan etkilenenler için birer felakettir ve bizim de karşılaştığımız felaketlere dair ipuçları vermektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) iklim değişikliği kaynaklı hali hazırda yılda 150.000’den fazla ölüm gerçekleştiğini dile getirmektedir ve 2030 sonrasında bunun ikiye katlanacağı tahmin edilmektedir.

11 Eylül Dünya Ticaret Merkezi saldırıları sonrasında “güvenlik” kelimesi sürekli olarak güvenliğimize ve iyiliğimize yönelik insan kaynaklı, kasıtlı tehditler bağlamında ele alındı. Tehdit kaynakları bireyler, gruplar veya milletler olabilir. Öte yandan küresel ısınma insan eyleminin istenmeyen bir sonucu olarak doğal bir tehdittir; genellikle bir “güvenlik” tehdidi olarak görülmez ve ciddiyeti ile doğru orantılı bir biçimde imgelemimizi ve korkularımızı tetiklemez. Güvenliğimizi ve esenliğimizi tehdit edecek olanlar sadece kasıtlı eylemler değildir. Tehditler daha geniş ölçüde ele alınmaya başladıktan sonra ki burada kastedilen kirli hava ve sudan; bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanan büyük tehlikeleri göz önünde bulundurmaktır. Bu anlamda tehdit kasıtlı ve kasıtsız davranışların karışımıdır.

İklim değişikliğinden kaynaklanan tehditler daha fazla insan için belirgin hale gelmeye başladıkça söz konusu dar güvenlik anlayışında da değişimler başlamakta. Bernie Sanders 2020 yılı başkanlık seçim kampanyası için yaptığı duyuruda karşı karşıya olduğumuz en büyük güvenlik tehdidinin küresel ısınma olduğunu söyledi. Her

ne kadar ABD askeri harcamalara üç milyar doların üzerinde para ayırmış olsa da¹ güvenliğin daha geniş bir anlama sahip olduğu fikri yaygınlaşmaya başladı (Desmond Tutu'nun bir keresinde söylediği gibi "namlular gerçek anlamda güvenlik sağlamaz"). Haşinlik ve eşitsizliğin artmaya devam ettiği 2008'deki ekonomik krizden bu yana ana akım Amerikan basınında "açlık tehdidi altında" olan Amerikalı sayısındaki artışa dair daha fazla referans görmek mümkündür. Gerçekten de Ulusal İstihbarat Direktörlüğü tarafından verilen 2019 yılı dünya çapı tehdit değerlendirmesinde "İklimle dayalı gıda kıtlığının toplumsal huzursuzluk, göç ve milletlerarası gerginlik riskini artırabileceği"² uyarısı söz konusu ikili güvenlik fikrini mümkün kılmıştır.

Pentagon'un sürekli olarak iklim değişikliğinin ulusal bir güvenlik tehdidi olduğunu dile getirmesi bu durumun bazı ülkeleri istikrarsızlaştırabileceği, ABD'nin askeri tesislerini tehdit altında bırakabileceği ve böylece de kitlesel göçlere, devlet içi çatışmalara ve terörizme neden olabileceğinden kaynaklanmaktadır. Tehdit bu gerekçelerle "ulusal bir tehdit" olarak görülmektedir. Anlaşılabileceği gibi bu uyarılardaki güvenlik kavramı henüz sadece uluslararası tehdit bağlamında bir korunma anlamına gelmektedir. Uluslararası tehditlerden sadece suçlular bağlamında kaygılandığımız halde gün geçtikçe daha fazla insan kimlik taşımak hatta kimliklerini giymek zorunda kalıyor; kaldırımların çoğunu büyük beton bloklar kaplıyor, sayısız kamu binalarına erişimimiz güvenlik görevlileri ve video monitörleri tarafından sıkı bir şekilde denetleniyor. İnsanların çoğu bu duruma pek aldırış etmiyor. Bu da terör tehdidinin normalleştirildiği anlamına geliyor.

Bu durumun, ayrıca da çevresel krizin ışığında solun en ivedi ideolojik görevi insanların dünyayı ve kendilerini daha geniş ve kapsayıcı bir biçimde görebilmelerini sağlamaktır. Çevresel adalet düşüncesinin babası olarak anılan Dr. Robert Bullard'ın söylediği gibi: "Hispanik havadan, Afrika kökenli Amerikalı bir havadan ya da beyaz bir havadan söz edilemez: hava havadır (...) havanın kalitesi sizi kaygılandırıyor, sizi çevreci olarak görüyorum (...) sadece bunun farkında olmayabilirsiniz".³

Mülkiyeti ve Rasyonaliteyi Yeniden Düşünmek: Bireyden Kolektif Olana

Mülkiyet ve rasyonellik kavramları toplum hakkında ve kendi hakkımızda düşüncelerimiz açısından kurucudurlar. Bu kavramlar baskın olarak kapitalizmin desteklenmesine hizmet eden kavramlar olarak öne çıkmaktadırlar. Eğer sürdürülebilir bir

¹ Amerikan vergilerinin nereye gittiğini görmek için Savaş Karşıtları Birliği'nin meşhur grafiğine bakılabilir: www.warresisters.org/resources/pie-chart-flyers. Son rakamlar da göstermektedir ki hükümet hesaplarında muğlak olarak ifade edilen toplam 1.7 trilyon dolar askeri harcamalara gitmektedir.

² Coral Davenport, 'Climate Panel Could Question Scope of Threat,' New York Times, 21 February 2019. Bu uyarılar genellikle temel gerekçe olarak nüfus artışına odaklanır. Akabinde bu odak Küresel Güney'deki kadınlara yönelik katı nüfus kontrol yöntemlerini meşrulaştırmak için kullanılır. Bir eleştiri için bkz. Jael Silliman and Ynestra King, eds., *Dangerous Intersections: Feminist Perspectives on Population, Environment and Development*, Cambridge, MA: South End Press, 1999.

³ Kali Akuno and Ajamu Nangawa, eds., *Jackson Rising*, Quebec: Daraja Press 2017, p. 217.

geleceğin yanı sıra kamu mallarının öneminin ve ortak duyuya dayanan bir güvelik anlayışına temel oluşturacak yeni bir müşterekler fikrinin farkına varılmasını istiyorsak işe mülkiyet ve rasyonalitenin anlamını değiştirerek başlamamız gerekir.

Kamu malları kavramı ile ana akım ekonomistlerin teknik tanımlarından farklı olarak özel birer sahipleri olmadığı için herkesin paylaşabileceği malları kastediyorum. Bu özellikleri dolayısıyla kamu malları meta değildirler. Benim onlardan faydalanmam, sizin de onlardan faydalanmanızı engellemez. Hava gibi bazı şeyler içsel doğaları yüzünden kamusaldır. Bazı şeyler ise doğaları özel olmaya elverişsiz olduğu için kamusaldırlar (deniz fenerleri gibi). Bir de insanların özel; kâr amacı güden birer sektöre dönüşmemesi ve herkes için ulaşılabilir olması adına mücadeleler verdiği sağlık eğitim gibi, ki hala eğer öyleyseler, olanlar vardır.

Kamu malları, kamusalılıklarının derecesi değişkenlik göstermekle birlikte, evrensel ihtiyaçları karşılamaktadırlar. Evrensel öneme sahip olan ve doğası gereği kamusal olan mallar söz konusu olduğunda dahi sınıfsal varyasyonlar devrededir. Eğer su temiz değilse çoğu insan yapamazken bazıları temizini satın alabilir. Hava henüz metalaşmamıştır fakat eğer hava temiz değil ise zengin gaz maskeleri alabilir veya taşınabilir. Binlerce Çinli orta sınıf mensubu ülkelerinden kaçmakta. Bu çok acınası bir değişiklik. Her ne kadar nitelikli kamusal eğitim ve sağlık hizmetinin varlığı bir bütün olarak toplumun yararına olsa da kişi özelindeki önemleri sınıflara göre değişkenlik göstermektedir. Kamusal imkânlar bazıları için daha iyi eğitim ve sağlık hizmeti anlamına gelse de zenginler zaten buna ihtiyaç duymamaktadır. Kamusal parklar sadece zenginlerin elde edebileceği bazı şeyleri herkese sunmaktadır. Dahası kamu malları birbirlerine bağlıdır. Herhangi birine sahip olmayan insanlar hepsinden yoksun olma eğilimindedirler.

Mülkiyet

Bir şeye ne zaman “bu benim – bana ait; benim mülküm” diyebilirim? Bizden ayrılmaz olan şeyler olan bedenimizi ve bedenimizin parçalarını bir kenara bıraktığımızda⁴ herkesin sahip olduğu bir tür mülk bulunmaktadır. Üzerimizdeki kıyafetler veya bisikletimiz; birtakım mobilyalar ve mütevazı bir emeklilik planı ya da bazı şanslı olanlarımız için içi mobilyalar, kıyafetlerle dolu birden fazla ev; garajlar dolusu araba ve emeklilikte kullanmak için ayrılmış tonla para... Asgari veya azami olsun eğer söz konusu mülk sadece kişisel kullanım içinse o zaman kişisel mülkiyet olarak adlandırılmalıdır. Diğer yandan arabalar taksi işletmesinin veya evler gayrimenkuller gelişiminin birer parçası ise söz konusu olan kişisel kullanım değildir çünkü para kazanmak için sermaye işlevi görmektedirler. Böyle bir durumda bunlar kişisel mülkiyet değil özel mülkiyet olarak tanımlanır. Bu Marx’ın çoğunluğun elinde mülkün bulunmamasına –ve böylece kapitalistin başkalarının emeğine el koymasına olanak tanımasına–

⁴ Bireylerin belirli bir anlamda kendilerine sahip olup olamayacakları politika felsefecileri tarafından tartışılmaktadır. Bu öz sahiplik fikrinin kapitalizm savunusu olarak işlevsel olduğunu ve solun ya da feministlerin bireysel hak talepleri açısından yarırsız olduğu iddiası için bkz. Nancy Holmstrom and Ann Cudd, *Capitalism For and Against: A Feminist Debate*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2011, pp.167-73.

dayanarak tanımladığı mülk türüdür ve bunun üstesinden gelmek için özel mülkiyetin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Öncelikle şuna dikkat etmek gerekir ki mülkiyet bir “şey” değil bir “hak”tır. İkinci olarak, kişisel veya özel mülkiyet elde etmek sahip olunanların kullanımlarından başkalarını men etme; onları satabilme veya ortadan kaldırma hakkına sahip olmaktır. Mülkiyet özünde sahibine münhasır kullanım hakkı verirken başkalarını bundan men eder. Karşıt bir biçimde umumi parklar gibi kamusal veya kolektif mülkiyetler (kamu malları veya müşterekler de diyebiliriz) tanımı gereği herkese açıktır. Her bireyin parkları kullanma hakkı vardır. Bu yüzden –üçüncü önemli nokta olarak- kamu malları özel mülkiyet kadar kişisel mülkiyet hakkını da içerir. Bu olgu genellikle bireysel mülkiyet hakkı ile özel mülkiyetin aynı kabul edilmesinden dolayı görmezden gelinmektedir.⁵ Mülkiyet ile aralarındaki fark basitçe kamu mallarının dışlama hakkına sahip olmamasıdır. İngiltere’de “müşterekler” tarihsel olarak halkın yiyecek; yakacak toplamak ve hayvanlarını otlatmak için kullandıkları toprakları ifade etmekteydi. Halk bu hakkını kapitalizmin ortaya çıktığı çitleme sürecinde kaybetti. Şaşırtıcı olmayan bir biçimde halk çitlemeleri topraklarının çalınması olarak gördü; her biri toprakları kullanma haklarını kaybetti. O zamanlarda dünya üzerinde benzer süreçler işlemekteydi ve hala işlemektedir. İnsanlar yüzyıllardır birlikte kullandıkları topraklara erişme hakkını kaybettiler. Bu durum kapitalizmin hem coğrafi hem de sektörel manada kapitalist olmayan alanlara genişlediği her anda kendini göstermiştir.⁶ Hırsızlığın meşrulaştırılması adına yasalar değiştirildi veya yeniden yorumlandı.

Bugün “müşterekler” eskisine göre daha geniş bir manada kullanılmaktadır. Eskisi gibi sadece toprak ve benzeri ortak doğal kaynakları ifade etmek için değil aynı zamanda kültürel ve entelektüel alanları –radyo dalgalarını, interneti, bilimsel bilgiyi- kapsamaktadır. Hepsi ortak insanlık mirasının birer parçasıdır. Dünyaya gelmiş sayısız insan tarafından insanlık tarihi boyunca üretilmiş ve birbirleri üzerine inşa edilmişlerdir. Bu yüzden son noktaları belli kişiler tarafından koyulmuş olsa da kolektif insanlığın ürünleridirler. İster su ister tohum; ilaç, müzik ya da eğitim, herkese ait olması gereken şeyler özelleştirildiğinde gerçekleşen de bir çitlemedir. Burada temel soru bu malları kullanma hakkının kime ait olması gerektiği sorusudur: Birilerinin diğerlerini bu haklardan mahrum edebilmesinin nedeni nedir?

Kapitalist toplumsal yapıda politik olarak varsayılan durum özel mülkiyettir. *Sosyalistler olarak görevimiz bu kapitalist sanıyı tersine çevirmek ve kamusal mülkiyeti*

⁵ Cf. C.B. Macpherson’ın hâkim çalışması *The Political Theory of Possessive Individualism*, Oxford: Oxford University Press, 1962.

⁶ Kapitalizm ayrıca post-kapitalist toplumlara da genişledi. Bkz. Nancy Holmstrom and Richard Smith, ‘The Necessity of Gangster Capitalism: Primitive Accumulation in Russia and China,’ *Monthly Review*, 51(9), February 2000; He Qinglian, ‘The LandEnclosure Movement of the 1990s,’ *The Chinese Economy*, 33(3), May-June 2000. David Harvey’in “mülksüzleştirme yoluyla birikim” kavramı önceleri büyük sermayenin küçük sermayeyi devralmak için kullandığı şeylerin ve hizmetlerin metalaştırılmasının coğrafi olarak genişlemesini içerir. Örnek olarak bkz. ‘The “New” Imperialism: Accumulation by Dispossession,’ in Leo Panitch and Colin Leys eds., *Socialist Register 2004: The New Imperial Challenge*, London: Merlin Press, 2003, vb.

varsayılan durum haline getirmektir. Ortak mallar üzerinde kâr amacı güdülebilmesini engellemenin tek yolunun bu olduğunu dile getirmek asli faydacı neden olmalıdır.⁷ Mantıksal, ahlaki ve politik nedenlerle de kamusal mülkiyet varsayılan olarak görül-melidir. Bu yüzden asli olarak gerekçelendirilmesi gereken kullanım hakkını kamunun elinden alan özelleştirmedir.⁸ Ayrıca ahlaki bir bakış açısından tüm insanların eşit oldu-ğu kabul edilirse temel varsayım doğal kaynaklara ve insanlığın kolektif ürünlerine eşit erişim hakkından ve kullanılacaklarına herkesin karar verme hakkı olduğundan yana olmalıdır. Dolayısıyla kendini temellendirme yükü özel mülkiyet iddiasında bulunan-lara ait olmalıdır. Kamusal mülkiyete bu şekilde öncelik verme çevrenin korunması adına sivil itaatsizliğe dair felsefi bir gerekçe sunar.⁹

Doğal kaynaklar söz konusu olduğunda mülkiyet bağlamında bir tartışma her ko-şulda problemlidir. Marx günün birinde toprak mülkiyetinin ahlaki olarak başka bir insana sahip olmak kadar tiksindirici kabul edileceğini dile getirmiştir. Dahası Marx insanları gelecek nesiller için dünyanın koruyucusu olarak tanımlar.¹⁰ Tıpkı Ameri-kan Yerlilerinin inandıkları “yedinci nesil” düşüncesinde olduğu gibi. İnsanlar ve doğa arasındaki ilişkinin sahip olmak yerine idare etmek üzerinden tanımlanması dinlerin çoğunun ortak bir prensibidir. Bu anlamda doğal kaynaklarımızı sermayenin elinden kurtarmak ve onları halkın demokratik kontrolü altına almak adına en geniş koalisyon-ların potansiyelini taşımaktadırlar.

Rasyonellik

Felsefe ve sosyal bilimlerde etkili olduğu kadar kapitalizmin çalışma tarzı bağ-lamında da etkili olan bireyci rasyonalizme göre tamamen rasyonel olan davranışlar türlerin yok oluşuna neden olabilir. Peki böyle tuhaf bir sonuca nasıl mümkündür?¹¹

Temiz hava ve su gibi şeyler söz konusu olduğunda hayat memat meselesi hali-ne bile gelebilen kamu mallarının önemi göz önünde bulundurulduğunda onları elde etmek için birlikte çalışmak en rasyonel şey olarak görünmektedir. Ancak şirketler veya ülkelerde de dâhil olmak üzere kişi ve kuruluşlar için geçerli olan bireysel fayda

⁷ Uzun süredir bir yanlış olarak yaftalanan “halkın trajedisi argümanı” ile çelişki içinde yüzyıllardır halkın elinde olup da sürdürülebilir yollarda yönetilebilen birçok kaynak kullanımı vakası bulunmaktadır. Nobel Ödüllü Elinor Ostrom’un “ortak havuz kaynakları” üzerine yaptığı çalışma, grupların da ve bireyler gibi birlikte tasarladıkları, planladıkları ve müzakere ettikleri kurallara uyduklarını göstermektedir. Bkz. *Governing the Commons*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1990, vb.

⁸ Cf. Anatole Anton, ‘Public Goods as Commonstock,’ in Anton, Fisk and Holmstrom eds., *Not For Sale: In Defense of Public Goods*, Boulder: Westview Press, 2000.

⁹ ABD’de kamu güven doktrinine başvuru son davalarda protestocular yasalara karşı gelenler olarak değil yasa-ları uygulayanlar olarak sunmuştur (hükümetin doğal kaynakları korumaktan sorumlu olduğunu iddia etmektedirler). Bkz. *Juliana v United States of America*, and others on the state level, including *Aji P v State of Washington*

¹⁰ Karl Marx, *Capital Volume 3*, New York: International Publishers, 1967, p. 776.

¹¹ Aşağıdakiler daha önceki çalışmalara dayanmaktadır: ‘Rationality and Revolution,’ *Canadian Journal of Philo-sophy*, XIII(3), September 1983; as well as ‘Rationality, Solidarity and Public Goods,’ in Anton, Fisk and Holmst-rom, *Not For Sale*. Bu makalede rasyonel seçim teorisi üzerine oldukça teknik olan literatür üzerine herhangi bir yargıda bulunmayacağım (bunlara Marksizme sempati duyan yazarlarda da dahil).

maksimizasyonu (BFM) modeline göre böyle değildir. Bir bireyin davranışı rasyonel olduğunda, ne olursa olsun, kendi faydasını en üst düzeye çıkarmayı amaçlar. Aynı zamanda tanımlayıcı ve normatif bir teori olarak sunulan BFM her iki konuda da yetersiz kalmaktadır. Herhangi bir yargıyı kendinde amaç olarak görmeyerek tümünü ölçülebilir fayda amaçlarına indirger ve sürekli olarak en üst düzeye çıkarılmak istendiklerini varsayar. Böylece sadece mülklerimizden çeşitliliğine dair adil bir çerçeve sunmakta başarısız olmakla kalmaz aynı zamanda kapitalizmin sonu gelmez gelişim makinesine ideolojik destek sağlar. Açıktır ki insanlar, özellikle bizim toplumumuzda, genellikle teorideki gibi davranırlar ama şu da bir gerçektir ki laboratuvar koşullarında dahi insanlar bireysel açıdan en iyi olanı seçmek yerine genel açısından en iyi olanı seçme eğilimindedirler. Bu yüzden söz konusu davranışlar irrasyonel olarak kabul edilirler. Uzun zamandan beri bilindiği gibi insani seçimler BFM'nin sınırlarının ötesinde bir karmaşıklığa sahiptir.¹²

BFM gerçek toplumsal dünyada bir çevre örgütünde çalışmak gibi kolektif etkinliklerin nasıl olup da rasyonel kabul edilebileceğine benzer sorulara neden olmaktadır. Söz gelimi BFM'ye göre bir topluluk aslen kendini meydana getiren bireylerin biraradalığıdır ve bir şeyin rasyonelliğini belirleyen de topluluğun çoğu tarafından rasyonel kabul edilmesidir. Bu anlamda her bireyin temiz bir çevreden ona herhangi bir katkıda bulunmadan faydalanabilecek durumda olması, katkı sağlamanın irrasyonel bir şey olarak belirmesini ve ortaya “bedavacı sorunu”nu çıkarmaktadır. Eğer katkı ahlaki kanı, duygu ya da baskı yüzünden yapılmaktaysa bu onun rasyonel olduğu anlamına gelmez. Bununla birlikte, eğer çoğunluk rasyonel davranırsa kendi öz korunumları da dahil olmak üzere herkese fayda sağlayacak olanı elde edemezler. Kuşkusuz ki bedavacı sorununu ortadan kaldırmak için bir zorunluluk olan dayanışmayı inşa etmek zorlu olsa da olanaklıdır. Ayrıca irrasyonel değildir. Rasyonel davranış Hume ve Aris-toteles'in de ifade ettiği gibi ahlaki kanılardan veya duygulardan yoksun olmamalıdır.

BMF ile ilgili en temel sorun rasyonelliğin öncelikli olarak bir topluluğa ve topluma değil bireye atfedilmesidir. Bu da bireyin toplumdan bağımsız olarak anlaşılabilmesi anlamına gelmekte; yalnızca çok özel toplumsal örgütlenme koşullarında ortaya çıkabilecek olan izole edilmiş bir birey olgusu dolayısıyla oldukça şüpheli bir varsayım olarak belirmektedir. Bunun yerine rasyonellik öncelikle toplumsal bir bağlamda ele alınmalı ve eğer bir çatışma söz konusuysa toplumsal bakış açısı öncelik kazanmalıdır.

Bireyler kendilerini başka bireyler ile özdeşleştirebildikleri ve indirgenemez toplumsal hedeflere sahip oldukları kadar egoist hedeflere de sahip oldukları (bu olgu BFM tarafından görmezden gelinen bir olgudur) için bireysel ve kolektif rasyonel davranışlar arasındaki ayrımlar görünmez hale gelir. Ama ayrım görünürse, örneğin şirketimin atıklarını en uygun ve en ucuz yol olduğu ve yanıma kar kalacağı için dereye

¹² Bkz. Amartya Sen'in klasik eseri: 'Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory,' *Philosophy and Public Affairs*, 6(4), Summer 1977, pp. 317-44; and Robert Kuttner, *Everything for Sale*, New York: Knopf, 1997.

boşaltmak istediğimde BMF bunun rasyonel bir seçim olduğunu (ahlaksızca olsa bile); yapmamanın irrasyonel olacağını vurgular. Diğer yandan uzun vadeli bir perspektife dayanan toplumsal rasyonellik modeline göre durumun kendisi irrasyoneldir. Rasyonel olanın ne olduğuna dair basitçe iki perspektif olduğu söyleniyorsa (yani görelî bir konum belirleniyorsa) bu BMF'nin kooperatif davranışın irrasyonel olduğu (ya da sadece özel koşullar altında; örneğin iş birliğine yönelik maddî teşvikler söz konusu olduğunda rasyonel kabul edilebileceği) iddiasını geçersiz kılar. Ancak görelî konumun oldukça zayıf olduğunu söyleyebiliriz zira tarafsız olmaktan ziyade uzun vadeli toplumsal bakış açısının basitçe daha rasyonel ve ahlakî veya siyasal açıdan daha doğru olduğu aşîkardır. Sonuçta, “kısa vadeli” olan pratik olarak “aptallık” ile; “uzun vadeli” olan “rasyonellik” ile eşanlamlıdır. Kirletici bireysel olarak değil de toplumsal olarak ele alındığında söz konusu olan sadece farklı bir görünüm değil aynı zamanda bilinçlilik düzeyinde bir gelişmedir. Eskimesi için tasarlanmış ürünlerin üretimine izin vermeyen bir toplum daha kârlı oldukları için kullan at ürünleri teşvik eden bir toplumdan daha rasyonel davranmaktadır.

Çünkü rasyonelliğin işlevini düşünmek gerekir. Açıkça görülmektedir ki insanın sahip olduğu başlıca evrimsel kazanç sahip olduğu dünya egemenliğidir ki bu kendi üzerindeki egemenliğini de kapsamaktadır. Ancak kendi üzerimizde bir egemenlik sağlayamadığımızda dünya üzerindeki egemenliği de kaybederiz. Uzun ve kısa vadeli amaçlara göre düşünme, tartışma, plan yapma ve başkaları ile iş birliği yapabilme becerilerimiz bu avantajı artırmaktadır. Sonuçta ne kadar rasyonel olursak olalım tüm hedeflerimizi bireysel olarak gerçekleştirmemiz mümkün değildir. İnsanların bazı ortak amaçlar adına birlikte hareket etmeleri, örneğin bir nükleer santral in kapatılması için bir araya geldiklerinde veya bireysel yeterliliklerini kolektif yeterliliklere dönüştürmek adına sendikalara ve siyasal partilere üye olduklarında, normalde mümkün olmayan şeyleri mümkün kılmalarını sağlar. Uzun soluklu çıkarlara öncelik vermek insanlara dünyaları üzerinde daha fazla kontrol olanağı sağladığı için bunu rasyonelliğin yayılması olarak görmek daha akla yatkındır.

Tamamen rasyonel olan davranışın türümüzün yok olmasına neden olacağı savı BMF perspektifinin *reductio ad absurdum* halidir. Hali hazırda baskın olmasının nedeni ise kapitalizm ile uyumlu olmasından kaynaklanmaktadır. Bireyselci fayda maksimizasyonu modelinin sürdürülebilir bir geleceğin yaratılmasını kolaylaştıracak olan toplumsal rasyonellik modelinin yerini almasının üzerinden çok zaman geçti.

Ortak Akıldan Ortak Eyleme: Kamu Malları Üzerinde Mücadele

“Kamu malları ne zaman kötü şeyler haline geldi?” Wall Street protestolarında öne çıkan yaratıcı sloganlardan biriydi. Sosyalist stratejinin yirmi birinci yüzyıldaki merkezi odaklarından biri kamu mallarının/ müşterekleri korumak ve radikal bir şekilde genişletmek olmalıdır. Halkın kamu mallarının/ müştereklerin, özellikle de doğal kaynakların; 1) gerçek anlamda güvenliğin aslı temeli olduğunu 2) herkes tarafından

hak olarak ulaşılması gereken şeyler olduklarını bu yüzden kimsenin iddia edilen özel mülkiyet hakları tarafından onlardan mahrum kılınamayacağını 3) toplumu örgütlemenin en rasyonel temelini oluşturduklarını anlamaları için her şeyi yapmak gerekmektedir. Yeniden tanımlanmış halleriyle güvenlik, mülkiyet ve rasyonalite kavramlarını örgütlenmenin merkezinde konumlandırmak kapitalizme karşı direnmek adına bir yol sunmakta ve daha radikal bakışlara- stratejilere olanak tanımaktadır. Ben burada söz konusu yaklaşıma uyan örnekleri ABD üzerinden ele alacağım. Ancak ilkelerin uluslararası düzeye düşünülmesi gerektiğini de açıkça belirtmeliyim.

ABD’de otomobillerin karbon emisyonlarında aslan payına sahip olduğunu düşünerek radikal liberal çevreci pozisyon ile eko-sosyalist pozisyonu karşılaştıralım. Topyekûn biçimde elektrikli araçlara geçilmesini ve böylece fosil yakıtların tüketilmesini engelleme önerilerinin çoğu büyüme oranlarında herhangi bir değişiklik öngörüsü barındırmamaktadır. Bu gibi önerilerin tamamıyla geçersiz olduğu açıktır. Öncelikle araba üretiminden kaynaklanan kirliliğin büyük kısmı henüz araç yola çıkmadan meydana gelmektedir ve elektrikli otomobil üretmek benzinle çalışan otomobil üretmekten daha kirlitici bir süreçtir. Her şeye bir arada sahip olmak istesek de bu mümkün değildir; büyümenin kısıtlanması bir zorunluluktur. Peki yapılması gereken nedir? Eko-sosyalistler önde gelen petrol şirketlerinin de desteklediği karbon vergisi gibi piyasa endeksli çözümleri reddetmektedirler. Çünkü bu çözümler şirketlerin tüketicilere devredebileceği ek maliyetlerdir ve asli olarak büyümeye herhangi bir sınır koyma işlevi taşımazlar. Ayrıca bir fark yaratma etkileri düşük olduğundan işe yaramamaktadırlar.

Bilimsel çalışmalarda ve gündelik haberlerde “ekstrem hava olayları”ndan bahsediliyor olması yeni bir tür aciliyet algısının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Sosyalistlerin hükümetlerin icraatlarına karşı ideolojik direnişlerin yanı sıra söz konusu varoluşsal tehditlerle ilgili olarak ne yapılması gerektiğine halkların kendilerinin karar vermesi gerektiğini görmelerine yardımcı olmada önemli bir rolü bulunmaktadır. Her daim demokratik idarenin zorunlu olduğunun altını çizmek gerekmektedir. İnsanların yaptığı hemen hemen her şeyde riskler bulunmaktadır ve genellikle hedeflerimiz birbiri ile çatışma halindedir. Bu, kompleks kararlar almanın ve de bazen dengelemeler yapmanın zorunlu olduğu anlamına gelmektedir. Bu yüzden söz konusu kararların alınması noktasında hiç kimse doğrudan etkilenen halklar kadar uygun bir konumda değildir. Bhopal ve Çernobil bizi ister özel sektör kontrolünde ister devlet kontrolünde olsun demokratik olmayan idarelerin tehlikelerine karşı uyarılmaktadır.

Ancak bu fikirleri sosyal bir güce çevirmek için emek hareketinin desteği çok önemlidir. Tıpkı ölü bir gezegende iş bulamazsın sloganında olduğu gibi mücadelenin müttefiki ve idarecisi olmalıdırlar. Bu uzun vadeli bir süreçtir. Sendikaların çoğu asıl görevlerini üyelerinin çıkarlarını korumak olarak görmektedirler bu yüzden Amerikan Emek Federasyonu ve Endüstriyel Örgütler Kongresi Enerji Komitesi asli olarak yapı sanayii ve kamu hizmeti sendikaları ve onların kısa vadeli çıkarları tarafından kontrol edilmekte ve Yeşil Yeni Mutabakatı reddetmektedirler. Bununla birlikte Yeşil Yeni

Mutabakat Ulusal Hemşireler Birliği ve Amerikan Ulaştırma Birliği gibi bazı daha ileri görüşlü sendikalar tarafından imzalandı; kararları ülkedeki en büyük ikinci konsey olan Los Angeles Merkez Çalışma Konseyi tarafından onaylanan Los Angeles Birleşik Çelik İşçileri gibi bazı yerel sendikalar tarafından desteklendi. Açıktır ki bu kritik bir mücadele olacaktır zira Birleşik Devletler'deki büyük işçi sendikalarının üyelerinin bu uzun vadeli çıkarına yönelik tavır alması için aşağıdan ve dışarıdan baskılara karşı işçilerinin korunacağına ikna edilmeleri gerekmektedir.

Son dönemde ABD'de kamusal eğitim adına verilen mücadeleler dile getirdikleri geniş kapsamlı dayanışmacı politikalar bağlamında çok önemli ve ilham vericidirler. Aynı zamanda dirilmekte olan emek hareketi için model olabilirler. Kelimeler önemlidir. Talepleri geniş ve kapsayıcı olmakla kalmaz aynı zamanda açık bir biçimde kamusal iyi bakımından çarpıcı olduklarını dile getirmektedirler. Bu tür bir dayanışma zamanla güvensizliğin üstesinden gelmenin ve fikirleri değiştirmenin en iyi yol haline gelir. Kamu çalışanlarını hizmet ettikleri kişiler ile birleştirmek ileriye doğru büyük bir adımdır ve diğer sektörler tarafından taklit edilebileceği umudunu doğurur.¹³ Genellikle işçiler ve tüketiciler karşı karşıya getirilmeye çalışılır. Benzer biçimde bazı hakları ve güvenceleri olan işçiler ile olmayanlar karşı karşıya getirilmeye çalışılır. Birleşik Devletler'de kamu çalışanları bu işçi sınıfı karşıtı ideolojiye karşı savunmasıdır çünkü maaşları vergi mükellefleri tarafından ödenmektedir ve özel sektörde çalışan işçiler gittikçe daha az oranda sendikal haklardan faydalanabilmektedir.

ABD ve Kanada'daki bazı otomobil fabrikalarının kapanması ve sadece Michigan'da 14.000 kişinin işsiz kalması otomotiv işçileri arasında eko-sosyalist hareketin yayılmasına olanak sağladı. Çok sayıda radikal otomotiv çalışanı tesisleri açık tutmak adına daha fazla araba üretmek yerine rüzgâr türbini, elektrikli otobüs ve trenler gibi altyapıların yenilenmesi için gereken unsurların üretilmesi adına gayret sarf etmekte. 2008 yılında ABD hükümetinin General Motors'u kurtardığında kendisini Autoworkers Caravan olarak adlandıran bir grup Washington'a giderek ülkedeki otomobil endüstrisinin millileştirilmesi ve dönüştürülmesi çağrısında bulundu. O zaman çok az ilgi çekmişti ama bugün kongre üyesi Rashida Tlaib ve Amerika Demokratik Sosyalistleri Detroit Şubesi'nin destekleriyle yeniden gündeme geldi. Bu gibi bir dönüşüm teknik olarak mümkündür; Pearl Harbor'dan birkaç ay sonra otomobil tesisleri uçaklar, tanklar, silahlar ve cephane üretmeye başlamıştı. İsveçli bir otomotiv işçisi ve sendika liderinin de vurguladığı gibi, otomotiv sektörü işçileri hem seri üretim hem de potansiyel değişimler hakkında tam bilgiye sahipler: "(...) Otomotiv endüstrisi kömür madeni değildir. Toplumun neredeyse her şeyi büyük ölçekte yapabilmek adına kullanabileceği esnek bir makinedir"¹⁴.

¹³ Wainwright, *Reclaim the State*, London & New York: Verso, 2003, Bunun gibi birçok örnek bulunmaktadır. Öğretmenler de dahil olmak üzere kamu çalışanları sendikaları genellikle kendilerini hizmet ettikleri kamuya yabancılaştıran dar bir sendikal yönelim sergilemektedirler.

¹⁴ Lars Henriksson, 'Can Autoworkers Save the Planet?', *The Bullet*, 13 October 2015. Kamu mülkiyeti altında bir dönüşümün nasıl gerçekleştirilebileceğini öğrenmek için bkz. Sam Gindin, 'GM Oshawa: Making Hope Possible,' *The Bullet*, 13 Dec 2018. Bkz. *Democratic Left*, Spring 2019, on the Green New Deal.

Modellerin önemi asla göz ardı edilmemelidir; tecrübeyi ve kapasiteyi geliştirirler ve diğer girişimlere örnek teşkil ederler. 1976 yılında Lucas Aerospace’de çalışan sıradan işçiler tarafından geliştirilen geniş ölçekli askeri üretimi toplumsal olarak yararlı üretime dönüştürme planı 70’ler ve 80’lerde oldukça ilham verici olarak görülmüş; Nobel Barış Ödülü’ne aday olmuştur. Üretim sürecine dair örtük bilgilerden hareketle 150 adet yapılabilir fikir ürettiler. Bu kâr odaklı olmaktan ziyade toplumsal iyi odaklı işçi kontrollü üretim modeli sadece kapitalistler için değil aynı zamanda cılız desteklerinden de anlaşılabileceği gibi ana akım sendika liderleri ve işçi partileri açısından da ürktücüdür. Ne yazık ki bu potansiyel, Thatcherism’in yükselişyle ortadan kaldırılmıştır ancak Lucas Aerospace’in planı aktivistlere ilham vermeye devam etmektedir.¹⁵ Ekonomiye devlet müdahalesinin daha kabul edilebilir olduğu zamanlarda ve yerlerde, hükümette destekleyenlerin olduğu koşullarda -ve de iklimsel felaketlerin artmasıyla- bu gibi düşünceler en azından yerel düzeyde daha mümkün hale gelebilmektedir. Bu sadece işçileri etkileyen bir mesele olmadığından savaş karşıtlığı ve çevre hareketleri dahil olmak üzere toplumu ilgilendiren konularda konseyler oluşturmaya çalışabilirler.

Cooperation Jackson (Mississippi) bununla uyumlu ve heyecan verici başka bir model sunmaktadır.¹⁶ Radikal Siyah nasyonalist geleneğin yanı sıra Marksizm ve anarkosendikalizmden etkilenen ve aynı zamanda Climate Justice Alliance’ın “Our Power” kampanyası ile bağlantısı bulunan bir yerel topluluklar ağı olan Cooperation Jackson, anti-kapitalist; eko-sosyalist bir hareket olarak zamansız biçimde 2013’te ölen Başkan Chokwe Lumumba’nın vizyonuna sahip çıkmaktadır. Bu anlamda kendi kendine yeten yaşam/çalışma toplulukları ve karar verici halk meclisleri oluşturmaktadır.

Cooperation Jackson üyeleri fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmak; yenilenebilir enerji üretmek ve tüketimi azaltmak aracılığıyla ekonomik demokrasi ve siyah öz-yetkilendirmeye dayanan ekolojik bir şehir yaratma amacındadırlar. Ancak söz konusu olan küçük ve fakir bir şehir olduğundan sermayeye ihtiyaç duymaktalar. Halihazırda hedefleri olan şehrin gayri safi hasılasının yüzde onuna eşit miktarda bir kooperatifi inşa edemediler. Cooperation Jackson bu anlamda bize yerel topluluk temelli yaklaşımların güçlü ve zayıf yönlerini göstermekte. Başarılarının daha geniş siyasi güçlere bağlı olduğunun farkındalar. ABD’de ihtiyaç duydukları desteği sağlayabilecek radikal bir parti yok ama vücut bulmakta olan Yeşil Yeni Mutabakat işlerine yarayabilir.

Fakat kooperatifler kendilerini bir anda rekabet halinde de bulabilirler. Bundan kaçınmak adına daha geniş kapsamlı hedefleri teşvik etmeleri; onları küçük ölçekli çabalarla bağlantılı hale getirmeleri; eko-sosyalistler ve emek grupları ile bağlantı kurmaları gerekir. Barselona’daki heyecan verici aşağıdan yukarıya parti deneyiminde olduğu gibi dünya çapında bir radikal yerel yönetim inisiyatifleri ağı kurulması

¹⁵ Adrian Smith, ‘The Lucas Plan: What can it tell us about democratizing technology today?’ *The Guardian*, 22 Jan 2014.

¹⁶ Akuno and Nangwaya, *Jackson Rising*

önemli bir amaçtır.¹⁷ Hilary Wainwright'ın da dile getirdiği gibi: “farklı birçok yerde taban sendikalarının ve topluluk birliklerinin özelleştirme karşısında kamu hizmetlerinin savunulması ve iyileştirilmesinde itici birer güç oldukları ortadadır.”¹⁸ Özellikle Amerikalıların kesinlikle toplumsal yeniden üretim krizi denebilecek şey ile karşı karşıya kalmış olmaları, en azından günümüz sosyalist feministleri arasındaki popüler kavramsallaştırmaya dayanarak, farklı mücadeleleri bir araya getirmek için bir olanak olarak kendini göstermektedir. Ancak sosyalist feminizm her zaman çalışan kadınların yaşamlarının işyerinde başlayıp bitmediğini ve bu yüzden de ailelerini ve topluluklarını etkileyen sorunları bir araya getirmenin elzem olduğunu vurgulamıştır. Eğitim ve sağlık sorunlarından sonra günümüzde topluluklar için ekolojik olandan daha önemli bir sorun yoktur. Global ekonomimizin gerçek bir güvenlik için gerekli olan büyüklük ve ölçeğe uygun rasyonel dönüşümü imkânsız görünmektedir. Ancak Kanadalı posta işçilerinin eko sosyalist bir geleceğin nasıl görünebileceğine işaret eden “topluluk gücünü dağıtma” kampanyası gibi vizyoner olduğu kadar iş de görebilecek örnekler kendini göstermektedir.¹⁹

Sürdürülebilirlik için Emek Ağı (LNS) Enerji Demokrasisi için Sendikalar (TUED) bunun gerçekleşmesi için uğraş vermekteler. Misyonu işçileri ve topluluklarını sürdürülebilir ve ekonomik olarak daha adil olan bir topluma geçiş için yönlendirmek olan LNS kısa bir süre önce iş piyasası ve çevre bilmecesi üzerine iyimser yaklaşımlar sergileyen bir rapor yayımladı. “Temiz enerji geleceği” başlıklı raporda çevre koruma alanındaki iş olanakları ortaya koyuldu.²⁰ TUED'den Sean Sweeney'e göre yenilenebilir enerjinin özel sektör açısından mevcut aşamada yeterince kârlı olmaması yüzünden dönüşümün Roosevelt Kırsal Elektrik İdaresi hatları boyunca müştereklik ve devlet kredileri aracılığıyla gerçekleştirilmesi gerekmekte.²¹ Her ne kadar bu örneklerde söz konusu edilen yoğun olarak enerjiye bağımlı endüstriler olmasa da onlar için tekrarlanabilecek önemli bir nokta. LNS raporu Yeşil Yeni Mutabakatla benzerliklere sahip ve LNS'nin araştırma ve politika direktörü Jeremy Brecher Yeşil Yeni Mutabakatın nasıl uygulanabileceğinin detaylı bir tarifini yapmış.²² Ancak emek aktivizminin, toplulukların ve çevreci grupların önemini sıkça vurgulsa da kapitalizmden hiç bahsetmemiş.

¹⁷ Greig Chamock and Ramon Ribera-Fumaz, 'Barcelona en Comu: Urgan Democracy and the "Common Good",' in Leo Panitch and Greg Albo, eds., *Socialist Register 2018: Rethinking Democracy*, London: Merlin Press, 2017

¹⁸ Hilary Wainwright, 'Radicalizing the Party-Movement Relation: From Ralph Miliband to Jeremy Corbyn and Beyond,' in Leo Panitch and Greg Albo, eds., *Socialist Register 2017: Rethinking Revolution*, London: Merlin Press, 2016, p. 94.

¹⁹ Bkz. Canadian Union of Postal Workers, "Delivering Community Power," at www.deliveringcommunitypower.ca.

²⁰ Jeremy Brecher, 'The Clean Energy Future: Protecting the Climate, Creating Jobs and Saving Money,' Labor Network for Sustainability, 2019, available at www.labor4sustainability.org.

²¹ Sean Sweeney, 'When "Green" Doesn't Grow: Facing Up to the Failures of ProfitDriven Climate Policy,' Monthly Review Online, 3 Jan 2019

²² Jeremy Brecher, 18 *Strategies for the Green New Deal: How to Make the Climate Mobilization Work*, Labor Network for Sustainability, 2019, available at: <http://www.labor4sustainability.org/wp-content/uploads/2019/02/18Strategies.pdf>. See also Jeremy Brecher, Ron Blackwell and Joe Uehlein, 'If Not Now, When? A Labor Movement Plan to Address Climate Change,' New Labor Forum, 1(7), 2014

Alexandria Ocasio-Cortez'in Yeşil Yeni Mutabakat önerisi iklim değişikliği hakkında bir tartışma başlatmış ve salt pazar odaklı olan çözümleri bir kenara bırakmayı mümkün kılmıştır. Ancak öneri ekonominin sınırsız büyümesini durdurma adına herhangi bir çağrı içermemekte; açık bir biçimde herhangi bir sektörün kapatılmasını ve millileştirme önermemektedir. Bununla birlikte bir "karbonsuzlaştırma" çağrısı da gerektiriyor gibi görünmektedir. Peki bu nasıl başarılabilir? Otomobil üreticilerine özel araçlar yerine tanklar, uçaklar, vb. üretmesi emrini veren FDR'nin ekonomik komuta ve kontrol örneğinden başlayan Richard Smith ekonomik çöküş riski taşımayan ve süreçten etkilenen işçilerin yeniden istihdamını garanti eden; rasyonel olarak planlanmış, demokratik olarak yönetilen bir yenilenebilir enerjiye geçiş önerisinde bulundu. Smith'in söz konusu spesifik teklifi dört noktaya dayanmaktadır:

1. Fosil yakıt kullanımını ortadan kaldırmak için olağanüstü hâl ilan edilmesi: Tüm yeni aramaların yasaklanması, yakıt arzının karneye bağlanması, fosil yakıt tüketen yeni araçların üretilmesinin yasaklanması. Fosil yakıt endüstrisinin aşamalı olarak ortadan kaldırılmak adına millileştirilmesi. Bunun devlet aracılığıyla adil bir değerlendirme üzerinden gerçekleştirilmesi (hem sahip taraf hem de toplum açısından). Faaliyetleri zorunlu bir şekilde fosil yakıtlara dayanan ve devlet tarafından satın alınmadıkça iflas edecek olan (...) endüstriyel tüketicilerin millileştirilmesi.
2. Fosil yakıtlarla bağlantılı tüm endüstrilerde çalışan işçilere eşit ödeme ve haklar sağlayacak düşük emisyonlu yeni işler için Federal Bayındırlık İdaresi benzeri yeni bir mesleki program kurulması.
3. Yenilenebilir elektrik üretimine geçiş için olağanüstü hâl tarafından yönetilecek bir program başlatmak, ulaşımda fosil yakıtlar yerine elektrik kullanmak, bireysel araçlar yerine toplu taşımayı ve paylaşımlı araçları, bisikletleri ve fosil yakıt kullanmayan diğer ulaşım modellerini öne çıkarmak.
4. Silah üretiminden gereksiz toksik atıklara; kullan at teknolojilerden arabalara kadar yıkıcı ve kirletici endüstrilerden kurtulmak adına acil durum planları geliştirmek. Fosil yakıt bağımlılığı olan fabrika tipi çiftliklerden tamamıyla organik tarıma geçiş.²³

Smith karbonsuzlaştırmaya "kendi kendini radikalleştiren geçiş talebi" adını vermiştir. Gerek duyulan politik, ekonomik ve toplumsal dönüşümün yoğunluğunun yazgıcılığa neden olması gerekmemektedir. Tersine, felaketten kaçınmak için nelerin gerekli olduğu konusunda kafa yormak, motive edici olabilir. 16 yaşındaki Greta Thunberg'in Davos'ta dünya liderlerine seslendiği gibi: "umudunuzu istemiyorum (...) panik olmanızı istiyorum. Her gün hissettiğimi sizin de hissetmenizi istiyorum".

²³ Richard Smith, 'An Ecosocialist Path to Limiting Global Temperature Rise to 1.5°C', Real World Economics Review, 87, 2019. Ayrıca bkz. Richard Smith, Green Capitalism: The God That Failed, London, UK: World Economics Association Books, 2016. Fosil yakıtları aşamalı olarak kaldırma için millileştirme tartışmaları için bkz. Carla Skandier, 'Nationalize the Fossil Fuel Industry,' In These Times, 17 November 2017; ve 'Quantitative Easing for the Planet,' The Next System Project, 30 August 2018; Peter Gowan, 'A Plan to Nationalize Fossil Fuel Companies,' Jacobin, March 2018.

Bu noktada milyonlarca çocuğun aktivizmi geleceği aydınlatan en parlak şey olarak kendini göstermektedir. Belki de bazı mütevazı zaferler eko-sosyalistlerin öne sürdüğü türden bir hareketin inşa edilmesinde iş görebilir. Ayrıca tarihin bize gösterdiği kadarıyla yeni politika önerileriyle bir arada Sunrise Hareketi ve Extinction İsyanı'na benzer daha radikal ve yıkıcı olan doğrudan eylem taktiklerinin birer zorunluluk olacağını da inkâr edemeyiz.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) raporuna cevaben Birleşmiş Milletler Sekreteri Antonio Guterres dünya liderlerini “henüz çok geç olmadan bilimin taleplerini yerine getirmeye davet etti”.²⁴ Ancak bunu ekonomik büyüme kaynaklı kâr maksimizasyonunun sistematik olarak öncelendiği kapitalist bir sistem içinde mümkün olmadığı, geçtiğimiz on yıllar içinde küresel ısınmanın engellenememesiyle kendini kanıtladı.²⁵ İnsanlık, tarih boyunca doğadan bir şeyler aldı ve onları geçim için dönüştürdü. Ancak kapitalizmin amansız bir biçimde doğayı birikim amaçlı dönüştürme stratejisi (Marx balığı balıkçılık endüstrisinin üretken gücü olarak işaret etmektedir) insan geçimi için ihtiyaç duyulanların yok olmasına neden oldu. Aynı büyüme zorunluluğu kamu sektörüne saldırıları da açıklamaktadır. Kapitalizm kârlılık için yeni alanlar bulmak zorundadır. Bu alanlar coğrafi alanları olduğu kadar toplumun kapitalistleşmemiş alanlarını da kapsar. Önceden ücretsiz olan şeyleri; hava ve su gibi doğanın parçalarını veya emeği (örneğin bakım işini) veya kamu hizmetlerini metalaştırır. Tüm dünyada kapitalist küreselleşme ile kamu mallarının serbestleştirme ve özelleştirilmesi anlaşılıyordu. Etkisi tahminen dünya nüfusunun çoğunluğu, özellikle de en yoksullar için felaket oldu. Elmar Altvater'ın kısa ve öz bir biçimde söylediği gibi: “toplumsal, ekonomik ve politik güvenlik kamu mallarının el altında tutulmasına bağlıdır.”²⁶

Serbestleştirme ve özelleştirme tam olarak ihtiyacımız olan şeyin karşıtıdır. Bunun yerine ekolojik olarak sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıpları ve yaşam tarzları öneren, radikal olarak farklı bir sisteme geçmemiz gerekiyor. Bu ise planlama gerektirir. Peki planlama hangi düzeyde olmalıdır? Ostrom'un çalışmasının da gösterdiği gibi yerele yönelik bilginin daha güvenilir olduğu eğilimi hakimdir ancak pek çok şey yerelde ve hatta ülke düzeyinde gerçekleştirilemez. Havayı tüm gezegen paylaşmaktadır. Öncelikli sorun planlamanın yerel, bölgesel, ulusal hatta uluslararası olması gerekip gerekmediği değil aşağıdan rasyonel demokratik bir kontrolü

²⁴ Somini Sengupta, 'Projection on Climate is Ominous. Now What?', New York Times, 10 October 2018

²⁵ System Change not Climate Change'in web sitesine bakılabilir; www.SCNC.org. Eko-sosyalist pozisyon birçok yazarın katkısıyla geliştirilmiştir: Ian Angus, John Bellamy Foster, Joel Kovel, Michael Lowy, Fred Magdoff, Richard Smith, Daniel Tanuro, Brian Tokar, Chris Williams ve diğerleri. Büyümeyle eleştirenlerin hepsi açısından sosyalist bir alternatifin arzu edilir veya zorunluk olduğu söylenemez. Birleşik Devletler'den Herman Daly ve Avrupa'dan Decroissance Okulu büyümenin bir seçim olabileceğine inanıyor gibi görünmektedir. Eğer kapitalizmin sürdürülebilir bir biçimde reforme edilebilseydi bu öyle radikal biçimde bir dönüşüm gerektirdi ki ona hala kapitalizm demek tartışmalı olurdu.

²⁶ Elmar Altvater, 'What Happens When Public Goods are Privatised,' Studies in Political Economy, 74(1), Autumn 2004, p. 1. Elmar Altvater, 'Obsession With Growth', in Leo Panitch and Colin Leys, eds., Socialist Register 2002: A World of Contradictions, London: Merlin Press, 2002. Bu çalışmalar büyümenin ana akım ekonomistlerin iddialarının aksine işsizlik, eşitsizlik ve ekonomik istikrarsızlığı ortadan kaldırmakta başarısız olduğunu da göstermektedir.

ne tür kurumların sağlayabileceği ve çevresel krizimizi etkili bir şekilde ele nasıl dile getirebileceğini göstermektedir. Hangi piyasa olursa olsun daha büyük sosyal ekonominin içine yerleştirilmelidir. Ancak “planlama” kelimesi her cepheden şiddetli bir muhalefeti beraberinde getirir, çünkü planlamadan, işe yaramayan Sovyet sisteminin merkezi komuta planlaması anlaşılmaktadır. Elmar Altvater ve onun gibi düşünenler Sovyet sisteminin asli sorununu düzeltmeler yenilikler ve dinamizm için gerekli olan demokratik geribildirim yokluğuna ve merkezdeki atalete; felç durumuna, emekçilerin yabancılaşmasına bağlar.²⁷ Ancak sahip olduğu âtıl kapasite ve örtük bilgileri demokratik bir sistemde özgürleştirilmelidir.²⁸ Rasyonel demokratik bir planlama olarak Marx’ın sosyalizm vizyonu planlama ve demokrasinin birbirinin karşısı şeyler olmadığını gösterir. *Kapital*’in üçüncü cildinde kapitalizmden bir süre sonra gerçekleşecek olan daha yüksek bir toplumsallık biçiminde yani sosyalizmde her zaman maddi üretim olacağı şöyle anlatılmaktadır:

Gerçekte özgürlük alemi ancak (...) doğayla olan karşılıklı ilişkilerini rasyonel bir biçimde düzenleyen ve doğayı ortak bir denetim altına sokan toplumsal insan, ortaklaşa üreticiler tarafından gerçekleştirilebilir (...) ve bu, en az enerji harcamasıyla ve insan doğasına en uygun ve en layık koşullar altında başarılı. Ama gene de bu, bir zorunluluk alemi olmakta devam eder. Gerçek özgürlük alemi, kendi başına bir amaç olarak insan enerjisinin gelişmesi, bunun ötesinde başlar; ama bu da ancak temelindeki bu zorunluluklar alemi ile serpilip gelişebilir. İşgününün kısaltılması onun temel önkoşuludur.²⁹

“Ortaklaşa üreticilere” “tüketiciler” de eklenirse ne kesimde ve nasıl büyümek istediğimizi belirleyebileceğimiz radikal bir demokratik toplum vizyonu elde edebiliriz. Üretimdeki her teknolojik ilerlemenin daha fazla üretime (Jevons paradoksu) neden olduğu kapitalizmden farklı olarak sosyalizmde daha az üretmek ve daha az çalışmak için teknolojik ilerlemeden yararlanılabilir. Kapitalist demokrasilerden farklı olarak en elzem kararlar hepimizi etkilemektedir: Ne üretileceği (otobüslere ve trenlere karşı petrol tüketen ve sürücüsüz özel arabalar), nasıl üretileceği (fosil yakıtlar veya yenilenebilir enerji) ve en önemlisi ne kadar üretileceği demokratik olarak üretici ve tüketici konseyleri tarafından belirlenebilir.

Uzmanlık yalnızca farklı seçeneklerin olası sonuçlarını ortaya koymak ve sonrasında kararlarını uygulamanın en iyi yolunun ne olacağını belirlemek noktasında gereklidir.³⁰

²⁷ Elmar Altvater, *The Future of the Market*, Translated by Patrick Camiller, New York: Verso, 1993

²⁸ Hilary Wainwright, ‘Forging a “Social Knowledge Economy”’, in Paul Christopher Gray, ed., *From the Streets to the State*, Albany: State University of New York Press, 2018, p. 183.

²⁹ Karl Marx, *Capital Volume III*, New York: International Publishers, 1967, p. 820. Türkçe çeviri için *Kapital* üçüncü cilt; s. 720 (ç.n.).

³⁰ Three Mile Adası’ndaki erimenin ardından bir kadın ucuz enerji elde etmek adına nükleer reaktörlere güvenmenin olası sonuçları açıklanmış olsaydı elbiselerini kurutmak için asmayı tercih edeceğini söyledi. Eğer topluluğun değerleri işler durumda olsaydı bu felakete yakın durum gerçekleşmezdi. Raymond L. Goldsteen and John K. Schorr, *Demanding Democracy After Three Mile Island*, Gainesville, FL: University of Florida Press, 1991.

Elbette ki bu üreticilerin ve tüketicilerin her zaman doğru kararları alabilmesine neden olmayacaktır. Ancak karar'alma süreçlerinde onlardan etkilenecek tarafların yarattığı zıt yönle doğru bir çekim bulunursa (kapitalizmde bu bulunmamaktadır) hatalar nispeten azalacak ve düzeltilebilir olacaktır. Bu durum farklı üretim biçimlerinin farklı verimlilik ölçütlerine ve farklı rasyonelitelere sahip olacağını da göstermektedir.³¹

Tek bir ülkede sosyalizme sahip olamayacağımız gerçeği eko-sosyalizm söz konusu olduğunda daha seçik biçimde kendini göstermektedir. Kamu mallarına/müştereklerine küresel bağlılık ve sosyal rasyonelite sayesinde herkes için "buen vivir"i hedefleyebiliriz. Bunu başarmak için Kuzey'in aşırı üreten ve tüketen ülkelerinde sözleşmeye ve Güney'de sürdürülebilirliği genişletmeye ihtiyacımız var. Ancak bu şekilde daralma ve iki taraf arasında yaklaşma mümkün olabilir. Rejeneratif tarıma bağlılığı da kapsayan küresel ölçekte Yeşil Yeni Mutabakat benzeri bir adımı atmak önemlidir.³² Bütün bunlar ise daha fazla uluslararası yönetim kurumunu yani sosyalist toplulukların birleşmiş milletlerinin yanı sıra yerel, bölgesel ve ulusal kurumlar aracılığıyla planlamalara ve düzenlemelere ihtiyaç duyacaktır. Bu şimdilik imkânsız gözükmektedir ama yine de uygarlığın yirmi birinci yüzyılda hayatta kalması adına kaçınılmaz olanın görünür hale gelmesi için elimizden geleni yapmalıyız.³³

³¹ Nancy Holmstrom and Richard Smith, 'Their Rationality and Ours,' in Anatole Anton and Richard Schmitt, eds., *Toward a New Socialism*, Lanham, MD: Lexington Books, 2007.

³² Curt Ries, 'A Green New Deal Must Prioritize Regenerative Agriculture,' Truthout, 9 May 2019.

³³ Eko-sosyalist bir gelecek adına demokratik planlama vizyonu için bkz. Michael Lowy 'Ecosocialism and Democratic Planning,' in Leo Panitch and Colin Leys, eds., *Socialist Register 2007: Coming to Terms with Nature*, London: Merlin Press, 2006; and Richard Smith, 'Six Theses on Saving the Planet,' available at: www.thenextsystem.org/six-theses-on-saving-the-planet. Also see Fred Magdoff and Chris Williams, *Creating an Ecological Society*, New York: Monthly Review Press, 2017, pp. 283-304.

UYGUN FİYATLI KONUT KRİZİ: KAPİTALİST KÖKLERİ VE SOSYALİST ALTERNATİF

Karl Beitel

Çeviri: Mert Karbay

1980’lerden bu yana birçok büyük kentte, daha önce yatırım yapılmamış olan kentsel mekânlara ve ikamet yerlerine büyük miktarda sermaye ve sakinlerin akışıyla göze çarpan bir yeniden imar etme süreci devam etmektedir. 1980 sonrası kentsel çevrenin en dikkat çekici özelliklerinden biri, ortalama gelir seviyesi artışından çok daha yüksek oranlarda seyreden mülk değerlerindeki hızlı yükseliş ile artan kiralara olmuştur. Bu sürecin paradigmatik örneği, banliyöleşmeyle bağlantılı olarak yıllarca süren yatırım kaybının, büyük ölçekli yatırımların başlıca kent merkezlerinde mülk inşa etmeye yönelmesi ve kentsel gayrimenkulün finans ve bankacılığın uluslararası çevriminde daha da yoğunlaştırılmasıyla birlikte tersine çevrilmiş olduğu ABD’dir. Bu, yeni sanayi sektörlerinin ortaya çıkması ve yüksek kira ve konut bedellerini karşılayabilecek yüksek ücret alan çok sayıda vasıflı işçi ve kapitalistin yoğunlaşan finansal ve ticari hizmet faaliyetlerinin genişlemesiyle aynı zamana denk gelmiştir.

İşçi sınıfı -sosyal ve beşerî hizmetler ile perakende sektörlerinin orta-düşük ücret segmentlerinde çalışan kültür emekçileri- popülasyonu üzerindeki etki, bu hanelerin konut ödemelerine ayırması gereken gelir yüzdesindeki artış olmuştur. Etki, ABD’deki çoğu şehirde kira yükü altındaki hane halkı yüzdesinde ortaya çıkan artışta görülmektedir. Birçok mukim, özellikle de göçmenler, kendilerini kalabalık konut koşullarına zorlanmış bulabilir ve konut gereksinimlerini güvence altına almak için ekonomik fedakarlıklarda bulunmaları gerekebilir.¹ Piyasada yükselen kiralara karşılayamayan haneler kentin periferisine sürülürler ve bu da işe gidiş geliş sürelerinin ve maliyetlerin daha da artmasına sebep olur. Buna bağlı olarak küresel kentler, bu kentlerin rağbet gören mekânlarında yaşamaya kimlerin hakkı olduğu ve buralarda hangi şartlarda yaşanacağı mücadelelerinin gerçekleştiği savaş alanları haline gelmiştir. Kentsel siyaset giderek daha da fazla, sıklıkla yerel yönetici ile aynı safta olan kapitalist imarcılar ve finansörler karşısındaki kiracı gruplar, yerel konut örgütleri, mahalle dernekleri ve mevcut kentsel mahallelerin hızlı dönüşümüne karşı direnen ve işçi sınıfı topluluklarının kurulu

¹ Joint Center for Housing Studies of Harvard University, *The State of the Nation's Housing*, 2017.

komşuluk ilişkileri içerisinde ikamet etmeyi sürdürme haklarını savunan siyasal aktivistler arasındaki çatışmalarla tanımlanmaktadır.

Şehrin doğasını tanımlayan bu mücadele -mevcut kentsel alanlarda kimin yaşayacağı ve kimin çıkarları ve ihtiyaçlarının kentsel yapılaşmanın gelecekteki seyrini şekillendireceği- aynı zamanda fikirler alanında da devam eden bir rekabettir. Ortodoks iktisatçılar sürekli olarak krizin köklerinin kentsel emlak piyasalarının etkin çalışmasını engelleyen aşırı regülasyonist yasalara dayandığını iddia etmişlerdir: Sınırlı arazi kullanım yoğunlukları, kapsayıcı konut gereklilikleri, kira kontrolü ve bu ekonomistlerin ileri sürdüğü, yeni yapılaşmayla bağlantılı “dışsallıklar”ın gerçek maliyetlerini aşan çeşitli mali yaptırımlar. Bu, neoklasik ekonominin temel işlevlerinden biridir; yani, kabul edilebilir siyaset ve idare söyleminin parametrelerini belirleyen sınırlandırılmış, iyi düzenlenmiş bir siyasal alan yaratarak kapitalist çıkarlara hizmet eden politikalara sahte-bilimsel gerekçelendirme sağlar.

Bu nedenle, herhangi bir konut girişimi -örneğin, yeni yapılaşmaya dahil edilmesi gereken uygun fiyatlı birimlerin yüzdesini artırmak- girişimin piyasanın optimal bir şekilde çalışmasını engelleyecek regülasyonist kısıtlamaların gereğinden fazla bir şekilde teşkil edilip edilmediğine göre incelenir. Artan talebin karşılanması adına piyasadaki arzın serbestçe artmasına izin verme gereksinimi üzerindeki tartışmaları gözlemleyen herhangi birinin dikkatini çeken şey, inşaatçıların, “piyasanın” şehirdeki mevcut sakinlerin çoğunluğuna asla uygun fiyatlı konut sağlamayacağını biliyor olmalarıdır. Uzun vadeli bir gözlemci ve bu mücadelelerin bir katılımcısı olarak, inşaatçıların kamuya açık forumlarda, orta gelirli, daha düşük gelirli sakinlere uygun fiyatlı konut sağlamanın tek yolunun kamu sübvansiyonları olduğunu söylediklerini duydum. Ayrıca, inşaatçılarla bundan aşağı kalmayan ifadeleri serbestçe itiraf ettikleri tartışmalarım da oldu.

Bu nedenle, neoklasik tartışmaların yanlışlıklarını gösteren tutarlı bir mücadelenin tesis edilmesi doğrudan politik bir mana taşımaktadır, çünkü bu argümanlar lüks konut geliştirme için başat [prime] alan olarak belirlenmiş bölgelerden mevcut işçi sınıfı sakinlerinin süregelen yerinden edilmelerine dayanan bir yapılaşma biçimini meşrulaştırmak için seferber edilmişlerdir. İzleyen kısımda Marx’ın üretim ve dolaşım süreçleri analizinde etkin olarak kullandığı kategorileri kullanarak, niçin halihazırda yoğun bir şekilde gelişmiş, ziyadesiyle yapılaşmış başat yatırım bölgesi olan yerlerde “piyasanın” asla orta ve düşük gelirli işçi sınıfı sakinleri için uygun fiyatlı konut üretmeyeceğini göstereceğim. Detayları karmaşık olsa da esasında basit olan bu analiz, neoklasik argümanların en temel ilkelerinin tamamen reddedilmesi için dayanak sağlayacaktır. Bu, ayrıca, yoğun dolgu yapılaşmayı teşvik ederek CO2 emisyonlarını azaltma hedefi ile mevcut sosyal düzenlemeler kapsamında gerçekleştirilemeyecek bir dönüşüm olan konut üretme ve dağıtma biçiminde temel bir dönüşüm vasıtasıyla konut piyasasında hakiki bir eşitlik yaratmak amacını uzlaştırmanın yapısal bir dönüşüm gerektireceğini açıkça göstermektedir. O halde sosyalist bir projenin geçiş döneminde konut hizmetlerinin nasıl dönüştürülebileceğini geniş hatlarını kabaca göstereceğim.

Bu makalede, öncelikle yoğun olarak yapılaşmış kentsel çevrelerde yeni inşaat ekonomisini tartışacağım ve bu gelişim dinamiği ile ilgili paradigmatik vakalar, New York, San Francisco, Londra ve Paris gibi şehirlerde bulunmaktadır. Hem satılık hem de kiralık mülklerin ikincil piyasalardan -sözgelimi mevcut mülklerin alındığı ve satıldığı piyasalardan- edinildiği göz önünde bulundurulduğunda, bu, uygun olmayan bir kısıt olarak görülebilir. Bu kısıt, kısmen, mekâna dair değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır: Konutların talep ve tedarik edildiği toplam çevreyi oluşturan çeşitli alt sektörler ve alt piyasalar arasındaki etkileşimler karmaşıktır ve daha uzun bir çalışmanın konusudur. Bununla birlikte, yeni inşa edilen birimler üzerine odaklanmayı zorlayan başka bir neden daha vardır. Konutların çoğunun ikincil piyasadan tedarik ediliyor olduğu hakikatine rağmen, yeni inşaatlar, şehirlerin nüfus artışı ve değişen mekânsal istihdam örüntüleri nedeniyle artan talebi karşılamak için nasıl bir rol oynaması gerektiği konusundaki tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Ek olarak, yeni yapılaşma, mevcut arazi kullanım örüntülerini ve yapıcı çevrenin fiziksel ve sosyokültürel yapısını hızla dönüştürme yeteneğine sahiptir. Bu nedenlerden ötürü yeni üretim, bu yapılaşmanın kimin çıkarlarına hizmet edeceği ile mevcut -ve yeni üretilmiş- kentsel çevrelere erişimin tadını çıkarma haklarına kimin sahip olacağına dair mücadeleler için kritik öneme sahiptir. Ayrıca bizleri, sosyalist kentçiliğin farklı gereksinimleri ve tercihleri karşılayabilecek çeşitli kentsel alanların nasıl teşvik edileceği ve tüm kent sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için kaynakların eşit bir şekilde tahsis edilmesinin nasıl sağlanacağı sorusuyla yüzleşmeye zorlar.

Makale, şu şekilde ilerleyecektir: Uygun fiyatlılık krizinin kökeninin hükümetler tarafında aşırı regülasyonist müdahale olduğunu öne süren neoklasik iktisatçıların argümanlarının kısa bir özeti ile başlıyorum. Bunu, bina maliyetleri ve konut fiyatlarındaki uzun vadeli enflasyonun altında yatan faktörleri açıklamak için yoğun şekilde Marx'ın sermaye çevrimi üstüne olan çalışmalarına dayanan alternatif bir yaklaşım sunan bir bölüm izliyor. Büyük kapitalist şehirlerde faiz oranlarındaki uzun vadeli düşüşün ve "finansallaşmanın" konut fiyatlarına etkilerini kısaca tartışıyorum. Sosyalistlerin, kapitalizm sonrası, sosyalist bir ekonomi yaratma sürecinin geçiş safhası boyunca konut tedarikindeki dönüşümü nasıl tasavvur edebileceklerini anlatan bir bölümle sonuçlandırıyorum.

Neoklasik Safsatalar

Neoklasik iktisat teorisi, konut fiyatlarındaki herhangi bir aşırı artışın, devletin temel talep ve arz dinamiğinin verimli çalışmasını engelleyecek biçimde arazi kullanımından ve inşaat üzerinde denetim oluşturmaktan kaynaklandığını öne sürmektedir. Temel neoklasik modelde, üreticilerin, marjinal gelirin veya üretilen nihai üretim biriminin satışından elde edilen fiyatın, marjinal maliyete veya bu üretim biriminin üretim maliyetine eşit olduğu noktaya kadar arzı arttırdığı varsayılır. Tüketiciler faydalarını maksimize ederler, böylece teklif edilen fiyat, özel faillerin satın alınacak ek bir konut

biriminden almayı bekledikleri marjinal faydayı ifade eder. Talebi artıran “dışsal bir şok” meydana gelirse, başlangıçta fiyatlar yükselecektir. Politika olarak uygulanan arz kısıtlamaları bulunmadığında, üreticiler marjinal gelirin tekrar marjinal maliyete eşit olduğu noktaya kadar üretkenliklerini artıracaktır. Artan arz, tüm fazla kârın elimine edildiği noktaya kadar fiyatları düşürecektir. Ancak, eğer hükümetler [talebe verilebilecek] arz cevabını dizginleyen politikalar tesis ederlerse -bina yoğunluğu sınırlamaları, şartlı kullanım değerlendirmeleri, aşırı karmaşık izin süreçleri ve zorunlu uygun fiyatlılık gereklilikleri- bu, artan fiyatlara tepki olarak üretimi arttırma yeteneğini dizginler. Sonuç olarak piyasa, devlet müdahalesinin olmadığı durumlarda, elde edebileceğinden daha yüksek fiyatlardan arındırılmaktadır.

Bu politikanın vardığı sonuç apaçıktır. Yerel yönetimlerin konut maliyetlerini düşürmek adına, arz yönünde “yapay” engeller yaratan imar kısıtlamalarını kaldırması gerekmektedir—örneğin, daha yüksek yoğunluklu bölgelere olanak açacak irtifak hakkı, bina onay sürecini kolaylaştıran ve hızlandıran politikalar ve yerel halkın seçeneklerini engelleyen temyiz başvurusunda bulunma seçeneklerini sınırlayan yasalar ve yeni gelişmelere zemin açmayı geciktirebilecek diğer tedbirler. Sağlıklı sonuç, daha yüksek talebin uygun yeni arz seviyesi ile eşleşmesi ve fiyatlar üzerindeki baskıların hafifletilmesidir.²

Burada neoklasik iktisat eleştirisine girmeyeceğim, yorumlarımı yalnızca ABD’deki yerel regülasyona ideolojik saldırının önde gelen sözcüleri olan Glaeser ve Gyourko’nun son çalışmalarını tartışmakla sınırlayacağım.³ Bu yazarlar, ölçsüz regülasyon ve aşırı fahiş konut fiyatları arasında güçlü bir ampirik korelasyon kurduğunu iddia ettikleri maliyetler ve fiyatlar arasındaki ilişkiyi bütünüyle yanlış ölçmektedirler. Yazarlar, en son çalışmalarında, tek bir ailenin müstakil konutu için yeni inşaat maliyetini, inşaat endüstrisi profesyonellerinin kendileri tarafından kullanılan ana veri tabanından (RSMeans) yararlanarak hesaplarlar.⁴ Ardından bu birim başına maliyet tahminleri, bir ev yapısının bilhassa bunun için düzenlenmiş anketinden edinilen ifadelerle dayanarak, “iyi işleyen” bir piyasada, arazinin toplam maliyetlerin yüzde 20’sini oluşturduğu var sayımını hesaba katacak şekilde belirlenir. Belirlenmiş bu maliyetler, inşaatçının kârını, uygun bir şekilde regüle edilmiş bir piyasada, yeni arz fiyatının nihai değerine dahil etmek için 1,17 ile çarpılır. Akabinde yazarlar bu hesabı, Amerikan Konut Anketi’nde

² Bu argümanın çeşitli versiyonları için bakınız: Edward Glaeser and Joseph Gyourko, ‘The Economic Implications of Housing Supply’, *Journal of Economic Perspectives*, 32(1), 2018, pp. 3-30; J. Quigley and S. Raphael, ‘Regulation and the High Cost of Housing’, *American Economic Review*, 95(2), 2005, pp. 323-8; Edward Glaeser and Joseph Gyourko, ‘The Impact of Building Restriction on Housing Affordability’ *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, 9(2), 2003, pp. 21-39; Edward Glaeser, Joseph Gyourko, and Raven Saks, ‘Why Have Housing Prices Gone Up?’ *American Economic Review*, 95(2), 2005, pp. 329-33; Richard Green, Stephen Malpezzi, and Stephen Mayo, ‘Metropolitan-specific Estimates of the Price-Elasticity Supply of Housing, and their Sources’, *American Economic Review*, 95 (2), 2005, pp. 334-9; Stephen Malpezzi, ‘Housing Prices, Externalities, and Regulation in US Metropolitan Areas’, *Journal of Housing Research*, 7(2), 1996, pp. 209-14.

³ Bkz. Stephen Keen, *Debunking Economics*, London: Zed Books, 2011, neoklasik iktisadın teorik temellerinin erişilebilir bir eleştirisi için bkz. Joan Robinson, *Economic Philosophy*, New York: Routledge, 2017 [1962], pp. 47-72.

⁴ Edward Glaeser and Joseph Gyourko, ‘The Economic Implications of Housing Supply’, *Journal of Economic Perspectives*, 32(1), 2018, pp. 3-30.

bizatihi ev sahipleri tarafından verilen bilgiyi kullanarak, çeşitli şehirlerdeki karşılaştırılabilir birimlerin gerçek fiyat verileriyle karşılaştırmalar.⁵ Şehirler, ev sahiplerinin rapor ettikleri ev değeri tahminlerinin, iyi işleyen bir piyasada elde edilecek fiyat tahmininden ne denli saptığına bağlı olarak kategorilere ayrılır. Sonra bu bulgular, ilgili kentin Wharton Residential Land Use Regulatory Index'inden* aldığı puanla karşılaştırılır.⁶ Yazarlar, belli bazı çok pahalı konut piyasalarının -örneğin San Francisco-Silikon Vadisi ve New York,- "etkili" piyasalarda ortaya çıkacak fiyat tahminlerini çok aşan güncel fiyatlara sahip olduğunu ve bu şehirlerin Wharton Düzenleme Endeksi'nde yüksek puan aldığını tespit ederler. Yazarlar, aşırı regülasyonun, yüksek gelirli sakinlerin yerleşimlerini sağlamak için zamanında ve yeterli arz ayarlamasının engellenmesi etkisi sebebiyle, konut fiyatlarındaki artışı tetiklediği sonucuna varmışlardır.

Net nedensellik çizgileri oluşturmanın güç, hatta imkânsız olduğunu kabul etmelerine rağmen -çünkü artan konut fiyatlarının neden olduğu yerinden etmelerin etkilerini hafifletmek amacıyla regülasyonlar uygulanması gerekebilir,- yazarlar fiyat esaslı, piyasaya dayalı ayarlamaları etkin biçimde engelleyen büyük "çarpıklığın" aşırı regülasyon olduğu sonucuna varmaktadırlar. Politik çıkarımlar besbellidir: Yeni inşaat üzerindeki kısıtlamaları kolaylaştırmak ve mevcut tüm alanları maksimum yapılaşma seviyesine açmak için izin süreçlerini hızlandırmak.

Bu metodoloji, yoğun, oldukça yapılı kentsel çevrelerdeki yeni inşaatın fiili maliyetini bütçütün hatalı sunmaktadır. Aşağıda, yazarların temel argümanını tamamen geçersiz kılacak şekilde San Francisco ve New York'taki uygun fiyatlı konut maliyetleri hakkında veriler sunuyorum. Makaleleri ve Glaeser ve Gyourko'nun diğer eserleri hakkında kayda değer olan, yüksek yoğunluklu yapılaşmanın olduğu yerlerde metrekare başına maliyetlerin daha yüksek olduğunu kabul etmeleri, ancak San Francisco, New York, Portland veya Washington, D.C. gibi şehirlerde nadiren inşa edilen bir konut ünitesi türünü -müstakil, tek ailelik ekonomi birimini- kullanıyor olmalarıdır. Bunun nedeni, bu tür bir yapılanmaya uygun olan arazilerin sınırlı mevcudiyeti ve toplu taşımacılığa yeterli erişimi olan yoğun dolgu yapılanmayı teşvik eden politik kararlarıdır. Bu nedenle, neoklasik kent ekonomisi metodolojisi ve temelindeki varsayımlar hakkında kapsamlı bir eleştiriye girmemize gerek yoktur (bunu yapmak kesinlikle mümkün olsa da). Aksine, atağa geçeceğimiz hattımız doğrudan alternatif bir yaklaşımın ana çizgilerine yönelebilir ve bu bunun, Glaeser ve Gyourko'nun, piyasaların tahsis verimliliğinde çarpıklıklara neden olan aşırı müdahaleci ve yanlış yönlendirilmiş yasal regülasyonlardan kaynaklanan şişmiş fiyatlara maruz kaldığını iddia ettiği piyasalarda gözlemlediğimiz gerçek maliyet yapısını nasıl hesaba kattığını göstermek olabilir.

⁵ US Census Bureau, *American Housing Survey*, www.census.gov'da mevcut. Glaeser ve Gyourko tarafından kullanılan Amerikan Konut Anketi, 1985-2013 yıllarını kapsayan verilere sahiptir ve ev sahiplerinin evlerinin piyasa fiyatları hakkında kendi bildirdikleri tahminlerine dayanmaktadır.

* Wharton Yerleşim Alanı Kullanım Düzenleme Endeksi

⁶ Bu endeksin tasviri için bkz. Joseph Gyourko, Albert Saiz, and Anita Summers, 'The Wharton Residential Land Use Regulatory Index', *Urban Studies*, 45(3), 2008, pp. 693-721.

Aslında, şu anda ABD'deki -ve küresel- birçok büyük şehri karakterize eden konut yapılaşma türü, konut fiyatlarının işçi gelirlerini aşan oranlarda artmasına neden olan içsel bir enflasyonist sapmaya sahiptir.⁷ Neoklasik iktisatçıların iddialarının aksine, konut fiyatlarını yönlendiren temel faktörlerin aşırı kısıtlayıcı regülasyonist yasalarla pek de ilgisi yoktur. Tersine, bu bölümde San Francisco ve New York gibi şehirlerde gözlenen konut fiyatlarının nasıl uzun vadeli enflasyonunun, dikey olarak yoğun inşaat süreçlerinin içkin özelliklerinin kombinasyonunu yansıttığını ve kentsel arazi piyasalarının doğasını tartışıyorum. İlerleyen bölümlerde artan gelir eşitsizliğinin diğer etkilerini, kentsel emlak piyasalarının uluslararası bankacılık ve finans çevrimleriyle derinlemesine entegrasyonunu ve uzun vadeli reel faiz oranlarındaki düşüşü tartışıyorum. Yüksek yoğunluklu dolgu yapılanmaya doğru kayma gelecekteki herhangi bir sosyalist kentsel projenin bir bileşeni olmakla birlikte, bu yapılanma biçimini mevcut kapitalist bağlamı içerisinde takip etmek, fiyatları mevcut şehir sakinlerinin çoğunluğu için uygun seviyelere düşürmeyecektir. Eşitlikçi bir şehir kurmak, uygun fiyatlılığı sağlamak için daha büyük sübvansiyonlar temin edecek bir geçiş programı ile birlikte aşamalılık ve yeni konut üretiminin özel piyasanın elinden tümüyle alınmasını gerektirecektir. Bu makalenin son bölümünde bu konulara dönüyorum.

Marxçı Bir Alternatif Tanımlama

Bağlam oluşturabilmek adına, Marxçı sermaye teorisine dayanan alternatif bir konut fiyatı teorisinin bazı temel savları ile başlıyorum.⁸ Başlangıç noktam, yirmi birinci yüzyılın küresel kentinin yaygın bir niteliği olarak gözlemlenen yükselen fiyatlar modelini ve rant enflasyonunu dikkate almaya yardımcı bazı temel özellikleri tanımlamak için kullanılabilecek olan Marx'ın kâr oranı formülüdür.

Artan Konut Maliyetlerinin Altında Yatan Faktörler

Kapital'in ikinci ve üçüncü ciltlerinde sunulduğu üzere, kâr oranı, artı değer akışının, bir tam üretim ve dolaşım döngüsüne "bağlı" kalan değişken ve sabit sermaye peşinatı toplamına olan oranı olarak hesaplanır. Marx, sermayenin ciro süresinin kâr oranı üzerindeki etkisine ilişkin tartışmasında, haftalık çalışma süresini temel zaman ölçüsü olarak kullanır. Bu nedenle, yatırılması gereken para sermayesinin toplamı iki değişkenli bir fonksiyondur. Birincisi, değişken ve sabit (sabit ve dolaşımdaki) sermayenin haftalık toplam giderleridir. Bu rakamı, üretken emek tarafından üretilen çıktının ölçüsünden birisi ile bölmek, yeni üretilen kullanım değerinin birim başına maliyetini

⁷ Bu bölüm, yazarın bu konudaki önceki çalışmalarına dayanmaktadır. Bkz. Karl Beitel, 'Circuits of Capital, Ground Rent, and the Production the Built Environment: A New Framework for Analysis', *Human Geography*, 9(3), 2016, pp. 27-42.

⁸ Marx'ın ciro zamanı ve geri dönüş oranı ilişkisi hakkındaki kendi tartışmaları için bkz. Karl Marx, *Capital, Volume 2*, London: Penguin, 1978, pp. 334-93; Karl Marx, *Capital, Volume 3*, London: Penguin, 1981, pp. 163-9. Ayrıca, bu bölüm şu eserlerden de yararlanmıştır: Duncan Foley, *Understanding Capital: Marx's Economic Theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985, pp. 63-91; ve Marco Passarella and Herve Baron, 'Capital's Humpback Bridge: Financialization and the Rate of Turnover in Marx's Economic Theory', *Cambridge Journal of Economics*, 39(5), 2015, pp. 1415-1441.

elde etmemizi sağlar—inşaat sektörü söz konusu olduğunda, konut birimleri. İkinci- si, haftada ölçülen, haftalık üretim periyodu boyunca başlangıçta kaydedilen paranın üretimde değerlendirilmesi ve daha sonra nihai satış sırasında geri kazanılması (realizasyonu) için gereken toplam ciro süresidir. Sermaye çevrimini bir bütün olarak tanımlayan (P-M-P-M'-P') tam metamorfozun gerçekleşmesi için gereken ciro süresi aşağıdakilerin bir fonksiyonudur: (a) üretim dönemi veya yeni kullanım değeri üretmek için gereken hafta sayısı (izleyen örneklerde konut); (b) dolaşım dönemi veya yeni üretilen meta sermayesini nihai satış döneminde ortaya çıkan para-değerine geri dönüştürmek için gereken zaman; ve (c) mali dönem, veya satış ile değişken ve sabit sermaye üzerindeki ilk masrafları tahsil eden para miktarının dönüşümü arasındaki süre ve ek olarak artı değer, tekrardan üretken sermayenin yenilenen unsurlarına dönüşmesi.

Temel prensibi gösterebilmek adına, yeni üretilen meta sermayesinin -mevcut örnekte konut üniteleri- belirli bir miktarının üretimini ve dolaşımını (satışını) güvence altına almak için inşaat sektöründe 100 milyon dolara eşit miktarda para yatırıldığını varsayalım. Haftalık olarak yatırılan tutar, ücretler için 40 milyon dolarlık harcama (değişken sermaye), sabit sermaye olarak 40 milyon dolar peşinat (üretim araçları ve malzeme alımları) ve arazi alımı için 20 milyon dolar tutarındadır. Üretim süresi on haftadır. Dolayısıyla, peşinat ve üretime bağlanan para değerinin toplamı 1 milyar dolar. Yeni üretilen kullanım değerini (meta sermayesi) yeniden paraya dönüştürmek için gereken zaman -dolaşım süresi- on haftadır. Bu nedenle, herhangi bir zamanda, kapitalistler 1 milyar dolar değerinde satılmamış envanter stokuna sahip olacaklar. Dolayısıyla, yatırılan para sermayesinin toplamı 2 milyar ABD Dolarıdır; yani, haftalık yatırılan para sermayesi, bir üretim ve dolaşım döngüsünü tamamlamak için gereken zamanla çarpılır. Yıllık genel kâr oranını -bir bütün olarak sosyal sermaye üzerinden hesaplanan kâr oranı- yüzde 20 olarak belirlersek, inşaat için yatırılan temsili sermayenin mevcut genel kâr oranında ödüllendirilmesi için gerekli haftalık gerçekleşen kâr akışı 7,69 milyon dolar veya yıllık 400 milyon ABD doları tutarındaki kârın 52'ye bölünmesi veya bir yılda hafta sayısı kadardır. Dolayısıyla satış gelirinin toplam haftalık akışı 107,69 milyon dolara eşittir; bunun 80 milyon doları, üretim periyodunun başında ücret ve malzeme yatırılan ilk para sermayesinin geri kazanılmasını ve tekrardan yerine koyulmasını temsil eder, 20 milyon dolar, toprak sahiplerinin elde ettiği küresel artı değer, bir kısmının ikamesidir ve 7,69 milyon dolar da haftalık olarak artırılması gereken kâr tutarındadır.

Bu temel şema, enflasyonist baskıların arsa ve konut fiyatlarına dâhil edilmesini sağlayan hem arz hem de talep yönlü faktörleri analiz etmek için kullanılabilir. Ortalama inşaat sermayesinin geçerli genel kâr oranı ile ödüllendirildiği (geçici) varsayımımıza göre, birim üretim maliyetlerindeki herhangi bir artış, kapitalist yatırımcılar değerledikleri başat maliyetleri birim fiyat artışının ötesine geçerek daha yüksek fiyatlarla değerlemeye çalışacaklarından ötürü, konut fiyatlarına enflasyonist bir sapma getirecektir. Toplam ciro süresindeki herhangi bir uzama da, kentsel emlak piyasalarına

enflasyonist bir sapma getirme işlevini yerine getirecektir. Yukarıdaki basit örnekten hemen hesaplanabileceği üzere, ciro süresinin uzaması, herhangi bir haftalık dönem boyunca inşaat çevrimine daha büyük miktarda bir para değerinin bağlandığı anlamına gelir. Haftalık çıktı akışının sabit olduğu varsayımıyla -sözgelimi üretime düzenli bir haftalık para avansı vermek suretiyle aynı miktarda haftalık çıktı üreten aynı sayıda iş-çiyi istihdam etmeye devam edildiği durumda,- inşaat devresine bağlanan daha büyük miktardaki parayı genel kâr oranını döndürmeye devam etmesini sağlamak için daha yüksek fiyatlara ihtiyaç duyulacaktır.

Çok yüksek gelirli kiracı ve alıcıların piyasa alt sektörüne dâhil olmasından kaynaklanan artan talep nedeniyle kira ve fiyatlardaki herhangi bir yükseliş durumunda, arazi fiyatlarının bu fiyatlara oranla daha hızlı arttığı gösterilebilir. Bu, talebe bağlı fiyat artışının yarattığı fazla kârların ortaya çıkışının, arsa fiyatlarının artışı ile sonuçlanacak sermaye girişleri ile ortadan kaldırılacağı şeklindeki genel ilkeyi yansıtmaktadır. Fazla kâr, yatırılan toplam para sermayesi getirisi tekrardan toplumsal ortalamaya eşit olacak seviyeye dek yükselen daha yüksek arsa fiyatlarında sermayeleştirilir. Yüksek arsa fiyatları ise daha yüksek toplam ortalama üretim maliyeti seviyesini belirler. Dahası, bir “arsa üretimi” sürecinde toprağın kendisi, işgücü ve sermayenin kullanımı yoluyla üretilmediğinden, arsa fiyatlarındaki talebe bağlı artış, artan arz veya birim üretim maliyetlerinin ucuzlaştırılması ile dengelenemez. Eğer kapitalist haneler ve en yüksek maaşı alan sektörlerdeki kentli ücretliler toplam gelirden giderek artan bir pay alıyorsa, bu, fiyatların ve kiralarn, ortalama ücretlerin artışının çok üzerindeki oranlarda yükselmesine neden olan ek bir faktördür. Son olarak, birim başına maliyeti azaltma yoluyla getirileri artırmak için kullanılan tipik mekanizmaların tam olarak çalışması engellenirse- yani, işgücü maliyetlerini düşüren, tedarik zincirini ve envanter yönetimini iyileştiren ve dolaşım süresini kısaltan teknolojik ikameler- bu faktörlerin birleşik çalışması, arazi ve konut fiyatlarının belirgin bir enflasyonist sapma göstereceği anlamına gelir. Bu iddiaları ispat etmek, biraz matematik gerektirse de, oldukça basittir. İlgilenen okuyucular Ek kısmına bakabilir.

Tüm bu faktörler, yoğun biçimde yapılaşmış kentsel piyasalardaki çoğu yeni konut yapılanmasını karakterize eden dikey yoğun dolgu yapılanma durumunda iş başındadır. Birincisi, daha yüksek yoğunluklu yapılanma, tipik olarak bina tasarımı, mimari komisyonlar ve mühendislik hizmetleri gibi önden daha kapsamlı maliyetleri gerektirir. Daha da dikeyleşmeye yönelik yoğun dolgu yapılanma, arazi temizliği ve alanın iyileştirilmesi ile ilgili büyük maliyetlere neden olabilir ve çeşitli bina ve güvenlik yasalarına uymak için daha pahalı malzemeler kullanarak yapı iskeletinde daha karmaşık temele ve yapısal gereksinimlere sahiptir. Ek olarak, tipik olarak karmaşık inşaat süreçleri, daha yüksek ücretlerle çalışan vasıflı zanaat işçilerinin oranının artmasını gerektirir. Bu, üretimin daha yüksek yoğunluklu dolgu yapılanmaya kaymasıyla, emek verimliliği sabit tutulduğunda, haftalık çalışma döneminde aynı sayıda toplam metre-kare üretme ile ilgili maliyetlerin artacağını göstermektedir. Bu, birçok büyük ABD ve

küresel kentte son on yıllarda gözlemlenen fiyat ve kira enflasyonunun altında yatan başat bir faktördür.

İkincisi, dikey olarak daha yoğun dolgu yapılanmaya doğru kayma, daha uzun ciro süreleriyle sonuçlanacaktır. Üretim dönemindeki artışın kapsamı, geniş bir arazi iyileştirmesi veya özel sektör tarafından finanse edilen yatay altyapı yatırımları gerektirmeyen boş bir arazide standart bir ekonomik konut biriminin üretilmesine göre çok önemli olabilir. Bu faktör, kentsel inşaat, özellikle konut gelişimine uygun hale getirilmesi için kapsamlı iyileştirme gerektirebilecek yapılaşmaya yani açılmış eski sanayi ve ticari alanlarda meydana geldiğinde belirgindir. Üretim süreçlerinin karmaşıklığından dolayı - mevcut yapıları yıkmak, çevre temizliği yapmak ve çok katlı bir bina kompleksi inşa etmek için harcanan zaman, umumiyetle 'sıfırdan yatırım' yapılacak bir alanda standart, müstakil bir aile konut birimi üretmek için gereken süreyi aşar- üretim süreleri artar. Dolaşım süresi -yeni üretilen birimlerin kiralınması veya satılması için geçen süre (Marx'ın sermaye çevrimi teorisindeki realizasyon süreci)- birimin türüne veya alt pazarına göre herhangi bir farklılık göstermeyecektir, aksine, yeni birimlerin pazara sunulması sırasında belirli bir piyasa segmentinde geçerli olan toplam talebi yansıtmaktadır. Ancak, finansal gecikme -satışlardan elde edilen parayı ve kâr artışını üretim sürecinin faal unsurlarına tekrar yatırmak için harcanan zaman- yoğun, yerleşik kentsel çevrelerde gerçekleşen üretim için daha büyük olacaktır. Bu, yeni potansiyel alanları tespit etmek, gerekli onay ve izinleri almak, öz sermaye yatırımcılarından finansman sağlamak ve uzun vadeli kredi taahhütlerini güvence altına almak için gereken daha uzun süreyi yansıtmaktadır. Bu, daha karmaşık ve kısıtlayıcı bina gereksinimlerinin, daha katı onay süreçlerinin ve benzerlerinin, mülk devresine yatırılan sermayenin toplam devir süresinin uzatılmasına katkıda bulunabileceği gelişme sürecinin aşamasıdır. Yine de, aşağıda gösterdiğim üzere, bu faktörler ABD ve Avrupa'daki belli başlı kentsel bölgelerde gözlemlenen uygun fiyatlılık krizinin cari ölçeğini hesaba katmamakta ya da açıklamamaktadır.

Daha uzun ciro süresi, inşaat sermayesi çevriminin herhangi bir zamanında, daha büyük miktarda sermaye değerinin yatırılmış ve bağlanmış olması anlamına gelir. Belirtildiği gibi, bu, birim başına daha yüksek çıktı fiyatları ile dengelenmedikçe kâr oranını düşürür. Bu faktör, yoğun bir şekilde yapılaşan kentsel bölgelerde, büyük bir yapılaşmanın başlama zamanından itibaren beş yıla kadar bir süre gerektirmesinin olağandışı olmadığı yerlerde çok önemli olabilir.⁹ Ek yatırımı haklılaştırmak için yeterli bir getiri oranını temin etmek, sermayenin daha yüksek kira ve fiyatları ödeyebilen haneler için üretime kaydırılmasını gerektirir. Bu, Londra, San Francisco ve New York gibi şehirlerde gözlemlenen yüksek inşaat maliyetlerinin ve yeni yapılaşma fiyatlarının altında yatan önemli bir faktördür.

⁹ Bu, potansiyel bir şantiyenin yerinin belirlenişinden, mimar ve tasarımcıları işe alınarak ilk planlama ve tasarım, fon sağlama, inşaat ruhsatı başvurusu, yerel veya eyalet düzenleme raporlarına ve diğer gerekliliklere uygunluk, saha temizleme ve iyileştirme, fiili inşaat ve yeni inşa edilen birimlerin kiralınması veya satışına göndermede bulunmaktadır.

Üçüncü olarak arsanın kendine özgü doğası da konut fiyatlarındaki gözlenen artışa ve “kira açığı”nın ortaya çıkmasına katkıda bulunur.¹⁰ Arsa, üretilmeyen bir üretim koşuludur. Arsa arzı, mutlak anlamda sabittir ve yüksek talebi karşılamak adına artırılmaz. Arsaların çoğunun belirli bir kullanım biçimiyle parsellendiği yapılaşmış yoğun kentsel bölgelerde, talepteki herhangi bir artış, daha yüksek yoğunluklu kullanıma doğru kaymayı ve/veya bölgenin endüstriyel ve ticari alanlardan konut kullanımına dönüştürülmesini gerektirir. Bölgeler daha yüksek yoğunluklarla ve daha zengin konut sakinleri için yapılaştığından, bu, arazi kullanımı için metrekare başına toplam kira ödemesi hacmini arttırmaktadır. Arazi fiyatları, belirli bir alt piyasa sektöründe yeni, daha yüksek bir genel seviyeye doğru ilerledikçe, bu, yatırımcıların karşılaştacağı genel maliyet yapısını artırır. Bu nedenle, ek yatırım getirilerinin en azından ortalama kâr oranını sağlamasına adına daha yüksek fiyatlar gerekir.

Lüks sektörde oluşan yükselen arsa fiyatları, sırayla daha düşük maliyetli, daha düşük gelirli alanlara “taşma” etkileri yaratır.¹¹ “Gölge fiyatlar” -yüksek gelirli sakinler için bu bölgeleri satın almak ve yeniden yapılandırmak için ödenecek arazi fiyatları- varolan yapıları mevcut yerinde değiştirme fiyatlarında yeniden inşa edilirse, işaret ettikleri arsa arazi fiyatlarını aşmaya başlar. Kentsel alt sektörlerdeki ve bitişik lokasyonlardaki dikey yoğunluklu bir şekilde yeniden yapılanma geçiren arsaların fiyatları, bu siteler yeniden geliştirilip daha yüksek getirilerle satıldığından ötürü mevcut sakinlerin gelirlerinin üzerindeki oranlarda artış eğilimi gösterecektir. Etki, bölgenin mevcut işçi sınıfına yönelik, genellikle düşük gelirli kiracılara yönelik uygun fiyatlı konut teminini artırmak için “piyasa teşvikleri” kullanma olasılığını engellemektir. Bunların hiçbiri, neoklasik iktisatçılar tarafından savlandığı gibi aşırı kısıtlayıcı regülasyonist kontrollerden kaynaklanan “çarpıklıklar”dan kaynaklanmaz. Aksine, kapitalist arsa piyasasının normal işleyişine içkindir. Yatırımcılar daha yüksek fiyatları karşılayabilecek yeterli sayıda daha zengin alıcı buldukları sürece, soylulaştırma ve yerinden etme, çağdaş kapitalist yapılaşma sürecinin içsel özellikleridir.

Son olarak, inşaat sürecini karakterize eden bazı özellikler, çalışma saati başına çıktıyı artırmak ve birim başına işgücü maliyetini düşürmek için daha fazla sermaye yoğun üretim yöntemleri sunarak birim başına üretim maliyetlerindeki artışı dengeleme kabiliyetini engellemektedir. Mülk yapımı, bir bütün olarak ekonomide, bilhassa da imalat sektöründe gözlenenden farklı olarak ücret giderlerine göre daha düşük ortalama sabit sermaye oranı ile karakterize edilir. İnşaat sermayesi, aynı zamanda,

¹⁰ Kira açığının Marksist teori açısından tartışılması için bkz. Neil Smith, *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, New York: Routledge, 1996, pp. 51-74; Eric Clark, ‘The Rent Gap and Transformation of the Built Environment’, *Geografiska Annaler*, 70(2), 1988, pp. 241-54; Eric Clark, ‘The Rent Gap Re-examined’, *Urban Studies*, 32(9), 1995, pp. 1489-1503; Johannes Jäger, ‘Urban Land Rent Theory: A Regulationist Perspective’, *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(2), 2003, pp. 233-49; ve Karl Beitel, ‘Circuits of Capital, Ground Rent, and the Production the Built Environment: A New Framework for Analysis’, *Human Geography*, 9(3), 2016, pp. 27-42. Marksist analiz, arsa kullanımı ve toprak rantı teorisine büyük bir katkı sağlamıştır bkz. Alain Lipietz, ‘A Marxist Approach to Urban Ground Rent: The Case of France’, in *Land Rent, Housing, and Urban Planning: A European Perspective*, Michael Ball, et al., eds., London: Croom Helm, 1985, pp. 129-55.

¹¹ Beitel, ‘Circuits of Capital, Ground Rent, and the Production the Built Environment’.

sabit sermaye harcamalarına kıyasla dolaşımdaki sabit sermaye (özellikle inşaat malzemeleri) olarak kaydedilen yüksek para peşinat oranı ile de tanımlanır. Bu nedenle kapitalist işverenlerin artan ücretlere (işçilik maliyeti) -maliyetleri azaltmak, çalışanların pazarlık gücünü zayıflatmak ve çalışma saati başına gerçek verimi artırmak için canlı emek yerine sermaye teknolojilerinin kullanılması- karşılık olarak uyguladıkları “geleneksel” mekanizmalar inşaat sektöründe sınırlı bir etkiye sahiptir. Artan maliyetler, prefabrikasyon yoluyla girdilerin standartlaştırılması ve daha etkin “just-in-time” envanter yönetimi gibi uygulamalarla dengelenebilir. Ancak etkiler sınırlıdır, böylelikle tarım ve imalat gibi sektörlerde gözlenen toplumsal olarak gerekli emeğin büyük oranda azalması süreci inşaatta tekrarlanamaz. Bu, konut fiyatındaki nispi (ve mutlak) artışın altında yatan yapısal bir faktördür.

Özetle, inşaat daha yüksek yoğunluklu dolgu yapılanmaya doğru kaydığı için, kapitalistler verili herhangi bir yeni çıktı seviyesini üretmek ve elde etmek için her zamankinden daha büyük miktarda toplam para sermayesi yatırmak zorundadırlar. Hem birim başına maliyet hem de toplam maliyet, işgücü girdisi saat başı artan çıktı ile dengelenmediği sürece yükselme eğiliminde olacaktır. İnşaat sektörünü karakterize eden emeğin sınırlı miktarda ikame edildiği veri durumunda, bunun gerçekleştirilmesi zor olabilir. Yükselen fiyatlar ve kiralara, dünyanın önde gelen kapitalist şehirlerinin çoğunda baskın olan mevcut yapılaşma biçimine özgüdür. Bu, genel bir kural olarak mevcut uygun fiyatlılık krizine arz yönlü yaklaşımların piyasayı daha düşük kira ve fiyatlara kavuşturamayacağını nedenidir. Aslında, inşaat döngüsünün genişleme aşamaları sırasında, daha yüksek üretim hacimleri piyasayı daha yüksek bir genel ortalama fiyat seviyesine sürükleyebilir. Bu nedenle mevcut ekonomik kriz, büyük ABD şehirlerinde ve küresel şehirlerde bulunan kentsel yapılaşma tarzının yapısal özelliklerine özgüdür ve regülasyonların kaldırılmasının mevcut işçi sınıfı sakinlerinin çoğunluğu için uygun fiyatlara yol açacağı iddialarının hiçbir temeli yoktur.

Airbnb’nin, Finansallaşmanın ve Kapitalist Lüks Tüketiminin Etkisi

Kiralık konut fiyatlarının yükselmesine katkıda bulunan, bu makalede ayrıntılı olarak ele alamayacağım birkaç faktör vardır, ancak uygun fiyatlı konutların sistematik olarak düşük miktarda üretimini açıklayan kuvvetlerin tam spektrumunu açıklamak için kısaca belirtilmesi gerekmektedir. Birincisi, Airbnb gibi çevrimiçi kiralama platformlarının ortaya çıkması, kiralık konut birimlerinin kısa süreli turistik konaklama yerlerine dönüştürülmesiyle sonuçlandı. Bunun etkisi, uzun süreli ikamet için mevcut olan toplam kiralık konut envanterini azaltmaktır. Bununla birlikte, bunun faiz oranları, gelir dağılımı ve inşaat maliyetlerini etkileyen faktörler gibi daha temel güçlerle rabatlı olan artan kira maliyetlerinin ana etmeni olduğu açık değildir.

İkincisi, faiz oranlarında -her ne kadar kriz dönemleri ve emlak varlıklarının piyasa fiyatlarındaki yaygın devalüasyon tarafından noktalanmış olsa da- 1980’lerin ortalarından bu yana gözlenen uzun süreli düşüş eğilimi kentsel emlak piyasalarına uzun süreli

enflasyonist bir dinamik getirmiştir. Düşük faiz oranları, alıcıların daha yüksek borç yüklerini karşılayabilmelerine ve bu borçlar altında faal olmalarına; dolayısıyla daha yüksek satın alma fiyatları ödemelerine olanak sağlar. Düşen faiz oranları, benzer şekilde iskonto oranını düşürecek ve yeni inşa edilen çok birimli kiralık gayrimenkul yatırımları için ödenen fiyatlar da dahil olmak üzere, emlak varlıklarının piyasa fiyatlarını artıracaktır. Böylece yükselen fiyatlar, yukarıda tartışıldığı gibi, sonradan daha yüksek arazi fiyatlarına dönüştürülen ve mülk kalkınması ile bağlantılı sektörler boyunca artan kârlar ve gelirler olarak yeniden dağıtılan inşaat devrelerinde fazla kârlar yaratır.

Bankaların işçilerin, hükümetlerin ve üretken sermayelerin borçlarını finansal sahipler tarafından elde edilen gelirlere dönüştürmesine cevaz veren kredi takviyeli büyüme döngüleri ile kapitalist hane halklarının gelirlerini yeniden çevirmelerini sağlayacak mali unvanlara dönüştürme ihtiyacı arasında kendi kendini güçlendiren etkileşimler gelişir. Mülkiyet sermayelerine doğrudan öz sermaye yatırımı, ikincil yeniden satış piyasalarında mülk satın alan ve ticaretini yapan fonlara borç verme ve temel mülk portföylerinden ve ipotek havuzlarından yaratılan yapılandırılmış menkul kıymetlerin (CMO, CDO, CLO) ve öz kaynak enstrümanlarının (REIT) satın alınmasının hepsi (potansiyel) artı değer havuzlarını gelecekteki artı değer taleplerine dönüştürmek için büyük kanallar haline geldi. Bu likidite tasarrufların mülk sermaye yatırımlarına ve mülkiyete bağlı finansal başlıklar içine çekilmesi gayrimenkul varlıklarına ve arazi fiyatlarına ek enflasyonist dinamikler getirmektedir. Artan emlak ve arsa değerleri, kapitalizasyon oranını -yani kiranın maliyetin üzerindeki akış oranı (net kârlar)- düşürme eğilimi gösterecek ve mevcut ve yeni üretilen konutların cari piyasa fiyatlarında aktifleştirilecektir. Bu, gayrimenkul varlıklarının nominal fiyatlarını daha da arttırır ve bu da ek sermaye akışlarını çeker. Sonuç ise yükselen fiyat döngüsünü ve istikrarsızlaştırıcı mülk balonlarının oluşumunu sürdüren kendini güçlendiren geri besleme etkilerinin yaratılmasıdır.¹²

Üçüncüsü, artan gelir eşitsizliği ve kapitalist hanelerin üst katmanı tarafından gerçekleştirilen olağanüstü yüksek gelirlerin elden çıkarılması, lüks emlak tüketiminde yüksek talep yaratmıştır. ABD'nin büyük şehirlerindeki daha evvel yatırım yapılmamış bölgeler bugün milyonlarca dolarlık konutlar ile doludur. Bu lüks konutların çoğu, son 40 yılda ortaya çıkan, kapitalistlerin göze çarpan tüketiminin ve müstehcen gelir ve zenginliğin yanlış dağıtılmasının sembolleri olarak yılın çoğunda boş olarak durmaktadır. Kentsel mekânın az kullanılan lüks yüksek katlılarla kolonileştirilmesi, bitişik bölgelerdeki arazi ve mülk fiyatlarını şişiren ve bu siteleri uygun fiyatlı konut geliştirme

¹² Finans ve kentsel emlak piyasaları arasındaki ilişkinin analizi için bakınız: David Harvey, *The Limits to Capital*, London: Verso, 2006, pp. 367-72; David Harvey, *The Urban Experience*, Baltimore: John Hopkins University Press, pp. 59-89; David Harvey, *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*, London: Verso, pp. 27-66; Karl Beitel, 'Financial Cycles and Building Booms: A Supply-side Account', *Environment and Planning A*, 23(12), pp. 2113-2132; Karl Beitel, 'The Subprime Debacle', *Monthly Review*, 60(1), May 2008, pp. 27-44; Kevin Fox Graham, 'Creating Liquidity Out of Spatial Fixity: The Secondary Circuit of Capital and the Restructuring of the US Housing Finance System', in *Subprime Cities: the Political Economy of Mortgage Markets*, Manual Aalbers, ed., Malden, MA: Blackwell, pp. 25-52; ve Manual Aalbers, *The Financialization of Housing*, New York: Routledge, 2016.

için kullanma olasılığını etkin bir şekilde ortadan kaldıran birincil faktördür (aşağıdaki daha geniş tartışmaya bakınız).

Bu etmenlerin tümü, mevcut sosyal düzenlemeler kapsamında, küresel finansal ve kentsel emlak piyasalarının “normal” çalışmalarında doğaldır. Bu etkiye, lüks meskenlerin sistematik olarak aşırı üretimi ve işçi sınıfı sakinleri için uygun fiyatlı konut düşük üretiminde tanık olunmaktadır. Artan konut fiyatları, aşırı hevesli düzenleyici kontrollerin getirdiği çarpıklıklar veya yerel yönetimler tarafından getirilen aşırı yatırım kısıtlamaları şeklinde görülemez. Aksine, bu “çarpıklıklar” finansal serbestleşmenin içkin mantığından ve kentsel emlak piyasalarının küresel finans ve bankacılık çevrimleri içinde derinlemesine katmerlenmesinden kaynaklanmaktadır.

San Francisco ve New York Vakaları

“Piyasa oranı” yüksek yoğunluklu çoklu ünite, çok katlı kat mülkiyeti ve lüks kirallık konutlar inşa eden özel sektör yatırımcılarının maliyet ve fiyat yapıları hakkında hâlihazırda kapsamlı ve ayrıntılı bir inceleme yoktur. Bununla birlikte, yoğun yapılanmalı yüksek maliyetli şehir bölgelerinde yeni inşaat ile ilgili maliyetlere ilişkin bir tahminde bulunmak için yerel yönetimlerden elde edilen yeni uygun fiyatlı konut yapılaşmasına dair maliyet verilerini kullanmak mümkündür. İlaveten, yeni yüksek yoğunluklu özel konut geliştirme maliyetine ilişkin veriler, kapsayıcı konut fizibilite çalışmalarından elde edilebilir. Alan kısıtlamaları göz önüne alındığında, yüksek maliyetli, yüksek kirallık şehirlerde konut yapılaşması ekonomisi üzerine genişletilmiş bir veri analizi sunmayacağım. Bunun yerine kendimi, “aşırı” regülasyonist kısıtlamaların olumsuz sonuçlarının önde gelen örnekleri olarak sık sık göndermede bulunulan iki şehir olan San Francisco ve New York’a dair bazı verilerin sunumu ile sınırlandırıyorum. Sıklıkla piyasanın kısıtlayıcı regülasyonlar kaynaklı bozulması türünün önde gelen emsali olarak kabul edildiğinden ötürü San Francisco örneğine özellikle dikkat ediyorum. Göstereceğim gibi, çok birimli inşaat maliyetleri hakkındaki gerçek verilerin bir incelemesi dahi ana akım ekonomistlerin iddialarının temelini tümüyle çürütmektedir ve yukarıda “ilk deneme” olarak belirtilen alternatif çerçevenin geçerliliğini güçlü bir şekilde göstermektedir.

Tablo 1, San Francisco’daki yeni uygun fiyatlı konut yapılaşma maliyetlerine ilişkin verileri göstermektedir. Bunlar tipik olarak 50 ila 150 ünedirler, dört veya daha fazla katlıdır ve “lüks konut” yapılarının ayırt edici özelliklerden hiçbirini taşımazlar. Tüm rakamlar metrekare başına maliyet ve tahmini piyasa fiyatlarıdır. Halen geliştirilmekte olan uygun fiyatlı -yani, “ekonomi”- birimler için Mayıs 2019 itibarıyla, feet kare bazında direkt ve endirekt maliyetlerin toplamının 666 dolar olduğunu görüyoruz. Burada arazi fiyatlarının, “iyi işleyen” bir kentsel arazi piyasasında toplam yapı maliyetinin yüzde 20’sini oluşturacağı şeklindeki Glaeser ve Gyourko varsayımını kullanıyorum. Bunu, San Francisco pazarındaki bir ekonomi tipi konutun toplam yapı maliyetini tahmin etmek için kullanıyorum; buna karşın, konutun revaçta olduğu sıralarda gerçek arazi

maliyetlerinin çok daha yüksek olabileceğini belirtiyorum. (Los Angeles ve New York'ta yapılan fizibilite çalışmalarının yanı sıra) San Francisco pazarındaki önceki araştırmalardan elde edilen bilgilere dayanarak, yapı sermayesinin asgari yüzde 20'lik bir getiri oranı gerektireceğini tahmin ediyorum. Bu, genel manada Glaeser ve Gyourko'nun yüzde 17'lik bir getiri varsayımıyla paraleldir. Ayrıca, hâlihazırda yapılaşmış bir çevreye yatırılan sermaye üzerinde gerçekleşen gerçek kâr oranının, inşaat döngüsünün genişleme aşamasında çok daha yüksek olabileceğini ve bu süre zarfında, fiyatların ve kiralarn, arsa fiyatlarındaki artışın üzerindeki oranlarda artabileceği de unutulmamalıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi, Glaeser ve Gyourko, yeni yapılaşma maliyetlerine dair temel tahmini olarak, 1900 ft²'lik [yaklaşık 177 metrekare] ekonomik müstakil ev standartlarındaki verileri kullanırlar. San Francisco için 2013 yılında bunun 283.000 Dolar olduğu kayda geçmiştir. Bu, yazarların, arsa maliyeti hariç feet başına yapı maliyetlerinin 149 dolar olduğunu iddia etmelerinin temelidir. Aslında, 2018 yılında arsa dahil edilmeden uygun fiyatlı bir bina için inşaat maliyeti feetskare başına yaklaşık 650 dolardır. Bu, aşırı regülasyonun San Francisco pazarında gözlenen fiyatlardaki astronomik yükselişin kökeninde olduğu iddiasını haklı çıkarmak için yazarlar tarafından kullanılan yeni konut üretmenin fiili maliyetlerini gösteren rakamın esasında yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu, radikal piyasa regülasyonlarının kaldırılmasını haklılaştıran tüm “ampirik temelli” iddiaları geçersiz kılmaktadır.

Tablo 1: Maliyet başına 1100 feet kare için uygun fiyatlı metrekare, San Francisco, 2019

	Sabit Maliyetler (\$)	Değişken Maliyetler (\$)	Sabit ve Değişken Maliyetler (\$)	%20 Arazi (\$)	Toplam Gelişme Maliyeti (\$)	%20 Nakit /Para Akışı Fiyat (\$)	Aylık Kira (\$)	%30 Yıllık Gelir (\$)
Tamamlanan	397	80	477	95.4	572.4	755,568	3,981.53	159,261.33
Gelişen	479	187	666	133.2	799.2	1,054,944	5,228.93	209,157.33
Gelişme Öncesi	518	151	669	133.8	802.8	1,059,696	5,248.73	209,949.33
%10 Değişken Maliyetle								
Gelişen	479	53.22	532.22	106.44	638.67	843,040	4,346	173,840
Gelişme Öncesi	518	57.56	575.56	115.11	690.67	911,680	4,632	185,280

San Francisco'da “uygun fiyatlı” bir konut biriminin yapımı maliyeti için bu çok daha doğru tahminler göz önüne alınıp arazi fiyatları ve özel geliştiriciler tarafından talep edilebilecek getiri oranı için gerekli fiyat ayarlamaları da yapıldığında, 1,100 ft² [102 m²] alana sahip bir birimin satış fiyatı, mütevazı 1-2 yatak odalı bir konut veya daire için 1.054.944 dolardır. San Francisco pazarında mülke dayalı kapitalistlerinin kiralık mülk satın almak için bir şart olarak talep ettiği hâlihazırda geçerli olan getiri oranına göre, makul bir varsayım olarak birim başına bakım maliyeti yıllık 10.000 ABD doları tutarında ve düşük yüzde 5'lik sermayeleştirme oranını varsayımı

üzerinden, “özel piyasada” faizli kiralama ünitesi olarak inşa edilmiş bir mülkü satmak için gerekli olan aylık kiranın 5,229 dolar olduğuna ulaştık. Vatandaşların aylık kiralarına *brüt* gelirlerinin yüzde 30’unu ödediğini varsayarsak, yeni inşa edilen konutlar yalnızca yılda 209,157 dolar kazanan bir hane için uygun fiyatlıdır. Üç kişilik bir hanenin mevcut büyük San Francisco pazarındaki medyan geliri 106.550 dolardır. Mevcut Bay Area sakinlerinin büyük çoğunluğu standart bir *ekonomi* birimi uygun fiyatlı haneyi, ekonomik olarak karşılayamamaktadır. Yine, gerçek inşaat maliyetlerindeki düzeltmelere dayanan bu tahminlerin, Glaeser ve Gyourko’nun “iyi işleyen” bir pazar olarak tanımladıklarına uygun olduğunu not ediyorum.

Tablo 2: Yüksek yoğunluklu ilerlemeye geçişin etkileri, metrekaşe başına maliyet

Metrekare Başına Bina Yüksekliği Maliyeti	50 fit	85 fit	85-240 fit	240 fit altı
Arazi	217 \$	185 \$	159 \$	145 \$
Sabit Maliyet	397 \$	477 \$	556 \$	621 \$
Değişken Maliyet	130 \$	129 \$	130 \$	145 \$
Toplam	744 \$	790 \$	845 \$	911 \$
Devir Süresi*	3.1	3.7	4.7	5.5
* Ciro süresi yıl olarak ölçülür ve en başlangıçtan nihai satışa kadar olan toplam süredir. Bu, yukarıda tanımlandığı şekilde devir zamanını gösterir, ancak ona birebir olarak karşılık gelmez.				

Tablo 2, yüksek yoğunluklu yapılaşmaya geçişle ilgili maliyet ve fiyat etkilerini göstermek için, San Francisco Planlama Departmanı tarafından 2006 yılında yaptırılan bir çalışmanın verilerini göstermektedir.¹³ Bu çalışmayı yapan firma, özel sektör inşaatçılarından San Francisco konut piyasasındaki maliyetler ve beklenen yeni yatırım getiri oranları hesaplamalarına ulaşabilmekteydi.

Tablo 3: New York’ta çok katlı gelişimi gösteren fiyatlar

	Ortalama Birim	Toplam Tutar m ² başına (\$)	Ortalama Birim Maliyet (\$)	Toplam Tutar m ² başına (\$)	Ortalama Birim Maliyet (\$)	Nakit Para üstünden %20 fiyat (\$)	Aylık Kira (\$)	% 30 üzerinden Yıllık Gelir (\$)
“Çok Güçlü Piyasa”	1,115	489.79	546,252.83	558.36	622,728.22	747,273.87	4,063.64	162,545.64
“Güçlü Piyasa”	1,093	411.49	449,821.15	469.10	512,796.11	615,355.33	3,513.98	140,559.22
Kaynak: New York Şehir Planlama Departmanı, BAE Şehir Ekonomisi. Yuvarlamadan kaynaklanan küçük tutarsızlıklar.								

¹³ ‘Summary Report, Inclusionary Housing Program Sensitivity Analysis’, Keyser Martson Associates, prepared for San Francisco City Planning Department, July 2006.

Tablo 1’de gösterilen emlak yatırımını yüzde 5 kapitalizasyon oranı varsayımıyla doğrulamak için gereken aylık kirayı hesaplamak adına, 1.100 feetkarelik birimin (üretim maliyetine ek olarak yüzde 20 kâr olan) toplam tedarik fiyatını kapitalizasyon oranı ile çarpıp, yıllık işletme ve bakım masraflarını ekleyip 12’ye bölüyorum.¹⁴ Daha sonra, *Mühendislik Haber Kaydı* maliyet endekslerini kullanarak birim başına inşaat maliyetlerinin 2018 eşdeğerini elde edecek şekilde ayarlıyorum. Beklendiği gibi, daha yüksek yoğunluklu yapılaşmaya doğru kaymanın, metrekare başına maliyetlerin artması, birim başına daha düşük arazi maliyetleri ve yeni birimler geliştirmek ve satmak için gereken sürenin uzatılması ile ilişkili olduğunu görüyoruz.

Son olarak, büyük kent bölgelerinde gözlemlenen konut fiyat enflasyon oranlarındaki göreceli değişikliklerin, genel ortalama gelirlerle olan ayarlanışını ve en yüksek gelir seviyesindeki yüzde 20 ile medyan arasındaki gelir eşitsizliği seviyesini yansıttığını gösterdim. San Francisco’daki maliyet ve fiyatların, genel olarak Los Angeles veya New York’takinden daha yüksek olduğunu görüyoruz. Bu, öncelikle daha kısıtlayıcı bir regülasyonist ortamdan kaynaklanmamaktadır. Aksine, maliyetin üst gelirli hane halkları tarafından yönlendirildiği ve onlara göre ayarlandığı gerçeğini yansıtmaktadır. Bu, kısmen, yoğun biçimde yapılaşan kentsel çevrelerdeki bina maliyetlerine ve çıktı fiyatlarına yapısal bir enflasyonist sapma getirecek olan faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, kapitalist piyasaya için başarısızlıklara dair açıklamamızı tamamlamada dikkate almamız gereken ek faktörler olduğu için açıklamamız hala eksiktir.

Ayrılmış Konut Piyasası

Temel çerçeveyi tamamlamak adına, arz kararlarının konut sakinlerinin sınıf konumu ve geliri ile farklılaştığı çeşitli alt sektörlerden oluşan ayrı bir konut piyasasında nasıl gerçekleşeceğini açıklamamıza dâhil etmeliyiz. Dolayısıyla, fiyat-miktar talebi fonksiyonunun pürüzsüz, sürekli aşağıya doğru eğimli bir talep eğrisi biçimini alabileceği (naif) neoklasik varsayımını reddetmeliyiz. Konut homojen bir mal değildir, aksine mevcut (veya ortaya çıkmakta olan) sosyo-mekânsal hiyerarşideki kalitesiyle ve konumuyla farklılaşan bir metadır. Engin ve genişleyen gelir eşitsizlikleri ile karakterize edilen çağdaş kapitalist toplumda bireylerin ve hane halklarının konut için ödeme yapma kapasiteleri oldukça farklıdır. Yukarıda tartışılan yoğun yapılaşmış kentsel çevrelerde birim başına üretim maliyetleri ve arazi fiyatlarına için olan enflasyonist eğilimler göz önüne alındığında sermaye akışı, neredeyse sadece üst tabaka-lüks- piyasaya doğru gerçekleşecektir. Ayrıca, bu koşullar altında, sınıf tabakasının üst katmanları kaynaklı artan talebe yanıt olarak arzdaki bir artış, lüks konut sektöründeki fiyatların düşmesine yol açmaktan ziyade tüm piyasayı yeni ve daha yüksek bir fiyat seviyesine yönlendirecektir.

¹⁴ Kapitalizasyon oranı, net faaliyet gelirinin arz fiyatına oranı veya $c = NOI / \text{fiyattır}$. NOI yıllık kira eksi yıllık işletme ve bakım maliyetlerine eşittir veya $NOI = 12 \times R - OC$ ’dir. Ki burada R aylık kira, OC yıllık birim işletme maliyetidir. Gerekli aylık kira $R = 1/12 (c \cdot \text{fiyat} + OC)$ olarak hesaplanır. Yıllık gerekli gelir basitçe yıllık kiranın yüzde 0,3 veya yüzde 30’a bölünmesiyle elde edilir.

Açıklayıcılık amacıyla, burada kentsel konut sistemini “üst”, “orta” ve “alt” segmentlere ayırıyorum. Diyelim ki yüksek ücretli sektörlerde bölgesel bir istihdam patlaması var, ki programlama, biyoteknoloji, gelişmiş üretici hizmetleri ve finans bunun paradigmatik örneklerdir. Bu, yüksek gelirli hanelerden kaynaklanan konut talebinin artmasına yol açacaktır. Bu talep, “üst” segmentteki mevcut konut stoğunu eriteceği gibi bitişindeki “orta” sektörlerle de yayılmaya başlayabilir. Yükselen fiyatlar, “üst” sektör içinde fazla kâr sağlayacaktır; yani fiyatlar, yatırımcıların ek yatırımlarını tasdik etmek için gereken oranların üzerinde kâr oranlarını realize etmeye başlamasına izin veren seviyelere yükselir. Artan fiyatlar arzın artmasına yol açacaktır. Ancak arzdaki artış, üretim fiyatlarında bir düşüşe yol açmayacaktır. Bu, kısmen, önceki bölümlerde uzunca tartıştığım dinamiklerden -dikey, yoğun dolgu yapılaşmaya geçiş nedeniyle birim başına inşaat maliyetlerinde oluşacak enflasyonist eğilimlerden- kaynaklanmaktadır. Bu hususlara burada iki tane daha ekliyorum. Birincisi, inşaat bölgelerine dair talep arttıkça, fazla kârın bir kısmı daha yüksek arsa fiyatlarına yatırılacaktır. Bu faktörler önemliyse, her bir metrekaarelik arsa ve mekân fiyatı artacaktır. Yukarıda tartışıldığı üzere, üretilen yeni birimlerin metrekaareye düşen arsa maliyetinin düşürülmesi, giderek daha dikey yoğunluklu bir yapılaşmaya doğru kaymayı gerekli kılacaktır. Buradaki etki, daha da yüksek fiyatlarla geçerli kılınması gereken birim başına maliyetlerdeki artışı teşvik etmektedir.

İkincisi, yükselen inşaat hacimleri tasarımcılara ve mimarlara, inşaat mühendislerine, mali ve hukuki danışmanlara, özel değerlendirme uzmanlarına vb. olan talebi artıracaktır. Bu uzmanlaşmış emek hizmetini sağlayan firmalar, arz fiyatlarını artırarak fazla karın bir kısmını kapabilirler. Bu, söz konusu firmaların mülk sermayesi çevrimleri içinde üretilen fazla kârın yeniden bölüşümüne katılmalarını olanaklı kılar. Dahası, sağlıklı genişleme dönemlerinde, firmaların yeterli düzeyde nitelikli emek gücünü çekmek ve elde tutmak için çalışanlara daha yüksek ücretler sunması gerekebilir. Fazla kârlar, bu şekilde, başlangıçta emlak sektörüne bağlı sermayenin birbirine bağlı çevrimleri boyunca yeniden bölüşülür ve sonunda artan arsa fiyatları, daha yüksek doğrudan inşaat maliyetleri ve tescilli hizmetler için tahsil edilen daha yüksek fiyatların bir araya gelişıyla ortadan kaldırılır.

San Francisco gibi birim başına yüksek üretim maliyetleri ile karakterize edilen yoğun piyasalarda kendi başlarına bırakılan özel yatırımcıların, normal ve alt segmentlerde konut arayan orta ve düşük gelirli sakinler için yeni konut arzı sağlayacaklarına dair bir bulgu yoktur. Şimdi belirgin olması gereken nedenlerden ötürü yeni yapılaşma, neredeyse tümüyle üst sektöre yönelik olacaktır. Bu nedenle, orta ve alt sektörler için yetersiz konut üretiminin sistematikleşmesi, bu tip kentsel çevrelerde kapitalist piyasanın olağan işleyişine içkindir. Bu piyasalara yönelik sistemik yetersizlik göz önüne alındığında, talepte meydana gelen herhangi bir artış, kira ödemelerine harcanan gelir payının artması anlamına gelecektir. Bu, son on yıllar boyunca ABD’nin büyük şehir bölgelerinde görülen “kira yükü altındaki” hanelerin yaygınlaşmasını açıklamaktadır.¹⁵

¹⁵ Joint Center for Housing Studies of Harvard University, *The State of the Nation's Housing*, 2017.

Bu süreç ve bunu izleyen yüksek gelirli sakinler için orta ve düşük piyasa segmentlerinin satın alınması ve yeniden yapılandırılması süreci, çağdaş kentsel yapılaşmanın her yerde bulunan yaygın soylulaştırma ve yerinden etme modellerinin temelini oluşturmaktadır.

Haliyle artan arz, görünüşte piyasayı daha yüksek fiyatlara yönelten “sapkın” etkiye sahip olabilir. Bu nedenle uzun vadeli eğilim, konut fiyatlarının ve kiralara, mevcut kent sakinlerinin çoğunun gelirlerine göre artması yönündedir. Bu süreç tarihsel olarak benzeri görülmemiş bir finansal genişleme ve uzun süreli varlık enflasyonunu olanaklı kılan düşük faiz oranları ile desteklenmiştir. Dolayısıyla, karşı faktörlerle dengelenmediği sürece fiyatlar yükselme eğiliminde olacaktır. Bunlar kapitalist sahiplerin gelirlerinin büyümesinde durgunluk, gelir eşitsizliğinde büyük düşüşler, daha yüksek faiz oranları ve daha yüksek işgücü verimliliği içerir. İnşaat endüstrisinde işgücü verimliliğinde büyük artışlar elde etmenin sınırlı olduğunu daha önce görmüştük. Aşağıda kısaca tartıştığım gibi, büyük merkez bankalarının faiz oranlarını fiktif sermayelerin piyasa fiyatlarında büyük bir düşüşe yol açacak seviyelere çıkarması pek olası değildir. Dolayısıyla, mevcut bağlamda, yeni üretilen konut fiyatlarındaki önemli bir düşüş, durgunluğa bağlı büyük bir aşırı üretim krizini gerektirecektir. Bu, kapitalist gelir payının büyüme oranını sınırlayacak ve hatta tersine çevirecektir. Eğer gayrimenkul sektöründeki aşırı üretim yeterince şiddetli olursa, bu, boş binalarda artışa yol açacaktır. Boş birimlerin doldurulmasıyla, düşük de olsa, mevcut emlak yatırımlarından kazanç elde etmek adına kiralara azaltılacaktır. Kiralar düşmeye devam ederse, bu mevcut borç yükümlülüklerinde temerrütleri tetikleyebilir. Kredilerin ve müteakip tasfiyelerin altında yatan teminatın geri alınması, emlak hisselerinin piyasa fiyatlarını daha da aşağı çekecek ve aşırı ısınan piyasalar, düşen kiralara ve varlık fiyatlarıyla karakterize olan uzun bir durgunluğa girecektir. Bu, yapılaşma sürecine bağlı firmalarda ve endüstrilerde gelir artışını sınırlandırarak yapılaşmış çevreye yatırılan sermayenin yarattığı ve elde ettiği gelir ve kiralarda uzun vadeli bir bunalım dayatacaktır.

Sosyalist Bir Ekonomiye Geçiş: Konutun Rolü

Barınma ve taşınmaz mallar ve bunların üretim ve satın alınmasına bağlı borçlar, çağdaş kapitalist toplumdaki en büyük tekil varlık sınıflarından birini oluşturur. Ev, aynı zamanda, bireyin ve ailenin sosyal yeniden üretiminin merkezidir ve sınıflar arasında sosyal tahsisatın temel bir belirleyicisi olan daha büyük kentsel sosyo-mekânsal konut hiyerarşisine hem içkindir hem de onun bir parçasıdır. Dolayısıyla konut politikası, eşitlikçi bir topluma geçişe dair herhangi bir sosyalist stratejisinin merkezinde yer alacaktır. Ayrıca, ABD ve diğer birçok kapitalist ülke vakasında, konutla ilgili mortgage borcu ve konutla ilgili yapılandırılmış menkul kıymetler, banka kârlarını ve finansal piyasa likiditesini destekleyen en büyük varlık sınıfıdır. Kullanım değerine dayalı bir konut tedarik sistemi kurmak, konut tedarikinin “finansallaştırılmasının” bir parçası olarak bir finansal deflasyon aşaması ve mal devalüasyonu ile herhangi bir metasızlaşma sürecinde merkezi olan değişim değeri karşısındaki kullanım değerinin önceliğinin yeniden

formüle edilmesini gerektirecektir. Bu nedenlerden ötürü, konut üretim ve dağıtımındaki dönüşüm, mevcut finans ve bankacılık organizasyonunun dönüşümüne ayrılmaz bir şekilde bağlıdır.

Ek olarak eşitlikçi bir sosyalist şehir oluşturmak, kentsel tasarım ve mimarlık ilkelere dikkat etmeyi gerektirecektir. En temel olarak bu, kentsel çevreler ve evsel yerleşim yerlerinin inşa edilmesinde, kentin rengârenk bina tipleri ve mimari stilleri ile karakterize edilen çok çeşitli ve heterojen bir vizyonla yönlendirilmesi gerektiği anlamına gelir. Konut, hane halkının yeniden üretilmesini, konut tedarikinin tüm boyutlarına rehberlik etmesi gereken ihtiyaçlar ve öncelikleri merkezine yerleştiren bir ethosu temel alacaktır. Bu, nüfus artışının iâşesini, hane halkı biçimlenme örüntülerindeki değişmeyi ve sosyal planlama ve eşitlikçi bir dağıtım sistemi içinde demografik yapı ve yaş kompozisyonundaki değişiklikleri gerektirecektir. Sosyalist şehircilik, “gündelik yaşamın” üretimi ve yeniden üretimine dahil olan kurucu faktörlerle -çeşitlilik ve farkı nasıl kutlayacağınız, rengârenk ritimleri ve kent yaşamının homojen olmayan doğasını nasıl koruyacağınızla- merkezi olarak ilgilenmelidir. Bu Lefebvre’nin “diferansiyel alan” -üretimi en üst düzeye çıkarmak için bir zorunluluğun hâkim olmadığı bir dünya dediği şeydir, ancak daha ziyade kültür ve duyuşal faaliyetlerle (oyunun içerisindeki beden) dolu bir şehir, kimliği belirsiz çok-biçimli çeşitliliğin kutlanmasına dayanan kentsel bir alandır.¹⁶ Dahası, ortak bir dayanışma temelli olan, özen ve karşılıklılık ethosu üzerine kurulu bir şehirdir. Bunlar, herhangi bir yirmi birinci yüzyıl eko-sosyalist toplumunun yol gösterici ilkeleri olmalıdır.

Aşamalı Bir Geçiş Stratejisine Doğru

Planlı bir sosyalist konut geçiş stratejisinin çekirdeği, her şeyden önce, mevcut durumda özel mülk olan kiralık konutları -kamulaştırmanın kesin olarak tavsiye edildiği veya uygun olmadığı durumlarda- satın almaya ve mevcut kiralık birimlerini kalıcı olarak uygun fiyatlı sosyal kiralık konutlara dönüştürmeye başlayacak olan büyük ölçekli bir belediye iktisap programı için tahsis edilmiş büyük fonları içermelidir. Amaç, zaman içinde, özel kiralık konut stoğunun çoğunluğunu, artık özel mülkiyet temelinde örgütlenmemiş ve kârlılık ölçütleri tarafından yönetilmeyen sosyal konutlara dönüştürmektir. Bu şekilde edinilen tüm konutlar, bütün topluluğun mülkü olacak ve sürekliliği içinde kamu veya komünal gözetim altında tutulacaktır.

İkincisi, bu iktisap programı, daimî olarak uygun fiyatlı olacak olan yeni konutların geniş ölçeklerde inşası ile tamamlanacaktır. Yeni üretimin asıl planlaması, arazi kullanımına ilişkin kararlar, bina ve cadde tasarımını düzenleyen genel ilkeler, şehir planlamacılarından ve yerel mahalle ve bölge konseylerinin temsilcilerinden, inşaat işçileri derneklerinden ve diğer popüler seçmenlerden oluşan yerel istişare organları tarafından gerçekleştirilecektir. Yeni üretim karma mülkiyet yapılarını destekleyecektir. Mal sahiplerinin ikamet ettiği konutlar, sürekli olarak çeşitli yerel ve bölgesel

¹⁶ Henri Lefebvre, *The Production of Space*, 1991 [1974], Malden, MA: Blackwell Publishing, pp. 52-67.

toplulukların arazi tröstlerinde tutulacak varlıklar ve sınırlı hisse senedi kooperatifleri gibi diğer kooperatif mülkiyet yapıları olarak geliştirilecektir. Konutun sahipleri konutta iyileştirmeler yapabilir ve bu maliyetleri satış sırasında telafi etme hakkına sahiptir. Satış anında mülk, tröst veya arsa kooperatifine iade edilir ve ardından yeni alıcıya devredilir. Bu nedenle alıcı tarafından ödenen fiyatlar, yapının yenileme maliyetine eşit olacaktır. Bu, konutun mülksüzleştirilmesinin önemli bir yönüdür; çünkü, beklenen gelecekteki parasal getiri temelinde satın almak yerine, mülk sahibi tarafından kullanılan konutların satın alınmasına yol gösterecek olan sebep olarak kullanım değerinin önceliğini yeniden güvence altına almaktadır. Bundan böyle bir müstakil ev ya da daire satın alma kararı, pratik ve estetik nitelikler ile zaman içinde belirli bir lokasyonda ve toplulukta bulunma arzusuna bağlı olacaktır.¹⁷

Konutların tüm yerel topluluğun mülkü olduğu sosyal kiralık konutlar söz konusu olduğunda, bu mülklerin yönetiminden ve süregidecek bakımından sorumlu yerel organları ve kiracı temsilci konseyleri oluşturmak gerekli olacaktır. Bu organlar ve konseyler hem idari hem de fiziksel bakım işlevlerini yerine getirecek ve bina tadilatları için kılavuzlar geliştirmekten sorumlu olacaktır. Ayrıca, yerel hükümetler, konutların kâr amacı gütmeyen ortak mülkiyet yönetimi demekleri ile yerleşik konseyler tarafından denetlenen ve işletilen topluluk arazi tröstlerine yerleştirileceği alternatif yönetim sistemleri kurabilir.

Kiralık tüm sosyal konutlar, kira ödemelerinin hane halkı net gelirinin bir kısmı olarak tahsil edilmesine ilişkin katı hükümlere tabi olacaktır. Kira ödemeleri, zamanla, hane halkının gelişmekte olan toplumun temel kurumlarına tam katılımı için gerekli olan konut dışı tüketim maddelerini edinmelerini sağlayacak seviyelerde ayarlanabilir. Bunun, mutlak asgari minimumdaki geçim gelirini tanımlayan “yoksulluk sınırı” şeklindeki gelir tanımından çok farklı olduğunu belirtmek istiyorum. Sosyalist bir toplumun inşasının geçiş döneminde tanımlandığı üzere temel sosyal gelir, yalnızca asgari geçim gelirinden çok daha yüksek olmakla kalmaz, aynı zamanda mevcut seviyelerin ve sosyal üretim biçimlerinin gelişimine bağlı olarak yeni sosyal ihtiyaç ve gereksinimlerin artışına uyum sağlamak için sürekli olarak ayarlanır.

Üçüncüsü, kiralık konutların önemli bir bölümünün özel mülkiyet altında kalacak olduğu geçiş sürecinin ilk aşamalarında, özel kiralık konutların ortalama piyasa fiyatlarının büyüklük ve yatak odası sayısına göre net medyan hane halkı gelirinin yüzde 25’inin üzerinde farklılık gösterdiği yerlerde boş oda denetimi tesis edilecektir. Denetimler, özellikle çeşitli boyutlardaki birimlerin (stüdyo, 1 yatak odası, 2 yatak odası vb.) ortalama fiyatlarının karşılaştırılması ile hane halkının büyüklüğüne ve çocuk sayısına göre medyan fiyatlı birimde ikamet etmesi beklenen hane halkının türünden elde edilen gelire dayanacaktır. Boş bir oda, önceki kiracı tarafından ödenen kira bedelinin %10’undan daha yükseğine kiralanamayacaktır. (Bu boş oda denetimi biçimi, Berlin gibi bazı büyük kapitalist şehirlerde hâlihazırda yürürlüktedir.) Boş oda üst

¹⁷ Bkz. David Madden ve Peter Marcuse, *In Defense of Housing*, London: Verso, 2016, pp. 191-218.

sınırının yürürlüğe koyuluşu sırasında, mülk sahiplerinin konutlarını kabul edilebilir standartlara getirmek için gerekli iyileştirmeler yapma yeteneklerinin sınırlı olduğu durumlarda kamu sübvansiyonları, kira kazancı ile gerekli iyileştirmelerin maliyeti arasındaki farkı karşılayacaktır.

Dördüncüsü, tamamlayıcı politikalar, özel mülk sahiplerinin konutlarında fiyat enflasyonu (fiyat tespiti) sınırlamaları getirmek için zaman içinde aşamalı olacaktır. Bu önlemler arasında (a) federal ve eyalet ipoteği faiz oranı vergi indirimleri şeklinde vergi teşviklerinin aşamalı olarak kaldırılması ve (b) borç kaynaklı mülk değerlemesini sınırlandırmak için kredi-değer ve borç-gelir oranlarına katı sınırlamalar getirilmesi bulunmaktadır. Bu politikalar, ilke olarak, politik spektrumun liberal tarafında, kredi kaynaklı fiyat artışlarının ve spekülasyonun yarattığı suiistimallere ve istikrarsızlıklara karşı gösterilen ihtiyati tedbirler olarak zaten geniş bir kabul görmüştür. Kredi kaynaklı -daha etkin makroekonomik "ihtiyati" regülasyon stratejileri ile sınırlı olsa da- mülk kıymetlenişinin zararlı etkilerini anlayan birçok teknokrat, bugün onları desteklemektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde, FMLHC ve FNMA tarafından yürütülen menkul kıymetleştirme programlarının çekirdeğini oluşturan standart "uygunluk" mortgage'i, genellikle yüzde 20 oranında bir ödeme -veya yüzde 80'lik bir kredi-değer oranı- gerektirir. Bu oran, zaman içinde yüzde 70'lik bir başlangıç hedefine göre ayarlanabilir. İkincil piyasalar yeni, daha düşük bir kredi-değer oranına uyarlandıktan sonra, oranı toplam konut değerinin yüzde 65'ine, hatta yüzde 60'ına düşürmek için aşamalı bir artış da başlatılabilir. Bu, bir mülk devalüasyon sürecine neden olacak ve gelecekteki değerlenme miktarına katı sınırlamalar getirecektir.¹⁸

Böyle bir programın oluşturulması için, özsermaye kaygıları, yüksek kredi-değer oranlarında konut satın almış olan haneleri telafi etmek için ve düşük faiz oranları ve krediler nedeniyle yükselen emlak patlamaları sırasında yüksek oranda şişirilmiş fiyatlarla evler satın alan mekanizmalar oluşturulmasını gerektirecektir. Temel prensip, hane halkının faiz ve anapara anlamındaki toplam konut değerinin %80'inden fazla ödemeye devam etmemesini sağlayabilmek adına borç ödemelerini azaltmak olacaktır. Fiyat indirimi, mevcut borç yükümlülüklerinin azaltılması ile dengelenir, böylece hiçbir ev sahibi kendilerini "su altında" -yani, borcun mülkün mevcut piyasa değerinden daha fazla olması durumunda- bulmazlar. Dahası, kredi-değer oranlarındaki sınırlar ulusal düzeyde belirleneceğinden ötürü, mülkün konutlara özgü reel satın alma gücünü koruyacak genel bir fiyat indirimi sağlayacaktır. Bu nedenle, tüm evler ve mülkler benzer bir nominal piyasa değeri kaybına uğrayacağından, hane halkı nispi kur değeri açısından net bir satın alma gücü kaybı yaşamayacaktır.

Bankalar ve borç verenler bilanço deflasyonu deneyimleyeceklerdir. Hanelerin ipotek yükümlülüklerinin yeniden yapılandırılmasından dolayı zararların silinmesi gerekir. Büyük borçlar veren kurumların kayıpları, bankacılık ve finansal sistemin temel bileşenlerinin kapsamlı şekilde toplumsallaşmasının bir parçası olarak kamu tarafından

¹⁸ Manual Aalbers, *The Financialization of Housing*, New York: Routledge, 2016, pp. 134-50.

finanse edilen özkaynak enjeksiyonları ile telafi edilecektir. Bununla ilgili daha fazla tartışma mevcut makalenin kapsamı dışında kalsa da, finansal sistemin dönüştürülmesinin, bu bölümde belirtilen çeşitli girişimlere dayanarak, herhangi bir sosyalist geçiş için merkezi olduğu açıktır.

Mülk devalüasyonu, kira indirimi ve arazi fiyatlarındaki düşüş, mevcut “kira yükü altındaki” popülasyonun tüm kesimleri için kira ödeme yükünü hafifletmeye başlayacaktır. Ek olarak, devalüasyon ve finansallaşmadan çıkış, arazi satın alma ve yeni inşaat maliyetlerini düşürecektir. Büyük ölçekli mülk edinme programları ve sosyal kiralık konutlar, yüksek kalite standartlarına ulaşmak için tasarlanır ve sürdürülebilirlerse, talep kalıcı olarak uygun fiyatlı kamu konutlarına ve kooperatif konutlara (arazi tröstlerine) yöneleceğinden, bu fiili bir metasızlaşma sürecine yol açacaktır. Ayrıca, konut fiyatlarında bir düşüşe neden olmak ve kredi-değer oranlarına katı sınırlamalar koymakla, gelecekteki fiyat artışları sınırlanacak ve konutların gelecekteki değerlendirilmesinden elde edilen gayrimenkul spekülasyonu önlenecektir. Kişisel bir yatırım stratejisinin aksine, yüksek kaliteli, çeşitli stil ve tasarım özelliklerine sahip olan, kullanım değeri esasına, lokasyon ve daha büyük bir topluluğa bağlılık esasına göre satın alınan konutlar sağlanacaktır. Bu nedenle, eşitlikçi bir sosyalist konut politikası uygulanmasının, ileri (geç) kapitalist toplumun gündelik bilinci ve “sağduyu”suna gömülü motivasyonların ve etik çerçevelerin derin bir dönüşümünü içereceği açık olmalıdır.

Sosyal Konutları Finanse Etmek İçin Geçici Bir Vergi Planı

Bu stratejilerin uygulanması, satın alma ve yeni inşaatı finanse etmek ve ana borç sahiplerine önemli borç indirimleri yoluyla zararları telafi etmek için geçici bir vergi planı ile tamamlanmalıdır. Burada geçici bir vergi programının yol gösterici ilkelerinin, aşamalı kamulaştırma ve yeniden bölüşüm programının bir parçası olarak yüksek gelirli, yüksek net servete sahip hanelere çok yüksek vergi oranları uygulamak olduğunu belirtmek isterim. Aynı zamanda, geçici bir vergi planı, eğer bu fonlar planlanan sermaye yatırımını finanse etmek için gereklyse veya elde tutulan (bölüşülmeyen) kârlar vergiden muaf yatırım araçlarına ve fazla tasarrufları sosyal yatırım devrelerine yönlendirmek için kurulan finansal kanallara yerleştirilirse, şirketlerin kazancını vergiden muaf tutmalıdır. Genel hatlarıyla bir geçici vergi programının ana bileşenleri aşağıdaki gibidir.

Birincisi, üst sınırı %90 olmak üzere artan oranlı bir vergi sistemini ivedilikle yeniden tesis etmek gerekir. Bu, giderek artan vergi dilimleriyle birleştirilecektir. Böyle bir vergi sisteminin temel prototipi, New Deal döneminde Roosevelt İdaresi himayesinde kurulan maliye ve vergi politikaları tarafından sağlanmıştır. Eğer Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanırsa, bu tedbir geçiş döneminde trilyonlarca dolar para toplayacaktır. Bu paralar, artan sosyal harcamaları ve CO2 azaltıcı altyapı harcamalarını finanse etmek için kullanılacaktır. Buna ek olarak, bankacılık sisteminin temel bileşenlerini kamu hizmetine dönüştürmenin bir parçası olarak sosyal konut ve banka kamusallaştırma yatırımları için önemli bir finansman kaynağı olacaktır. Bu verginin

neticede ortaya çıkacak etkisi, fiktif sermayelerin enflasyonunu yeniden sosyal yatırım devrelerine yönlendirdiği için, finansal varlıkların -yatırım amaçlı gayrimenkuller de dahil- fiyatlarına deflasyonist etkiler getirmesi olacaktır.

İkincisi, firma düzeyinde, mevcut veya fiilen planlanmış finansmanı sağlamak için gereken dağıtılmamış tüm kârlar, işletmenin yatırım harcamaları vergiden muaf tutulacaktır. Mevcut yatırım amaçları için ihtiyaç duyulmayan tüm dağıtılmamış kârlar ile hane halkı tasarruflarının vergilendirilmemiş kısmı, vergiden muaf para piyasası fonlarına ve işçi tarafından yönetilen kooperatif olarak işletilecek uzun vadeli yatırım araçlarına yatırım yapmaya uygun olacaktır. Ayrıca, acil yatırım amaçlı olarak ihtiyaç duyulmayan fazlalıklar, yerel ve bölgesel kalkınma bankalarında vergiden muaf vadeli mevduat olarak tutulabilir. Bu araçlar ve finansal kanallar, ikincil piyasalarda mevcut finansal varlıklar (hisse senetleri ve tahviller) edinilerek veya mevcut mülkiyet ilişkilerini basitçe yeniden yapılandırarak -ve merkezileştiren- birleşme ve satın almalar yoluyla bu fazlalıkların elden çıkarılmasının aksine, yeni sermaye yatırımlarını desteklemek için fon sağladığı ölçüde, vergiden muaf ‘nitelikli yatırımlar’ olarak tasarlanacaktır. Bu nitelikli yatırımlara yönlendirilmiş olan fazlalıklar, sosyal konut yatırımlarının finansmanı da dahil olmak üzere yeni yatırımı desteklemek için kullanılacaktır. Ek olarak, bu araçlar, ev sahiplerinin mevcut borç yükümlülüklerinin, öncelikle bankaların kamulaştırma programlarının bir parçası olarak borçlanmayı azaltmak için bankalara öz sermaye enjeksiyonu şeklinde yeniden yapılandırılmasını destekleyebilir. Artıları, millileştirme fonlarına koyan firmalar ve haneler vergiden muaf temettü almaya hak kazanacaktır. Ek olarak, bu finansal araçlar firmaların işletme sermayesi gereksinimlerini karşılamak için kısa vadeli kredi kaynağı olacaktır.¹⁹

Üçüncüsü, firmaların ve kapitalist hanelerin “nitelikli olmayan” yatırım araçlarında ve kanallarda tutulan fazlalıkları yüksek vergi oranlarına tabi tutulacak, yatırımlardan (faiz ve temettü gelirleri) ve sermaye kazançlarından elde edilen gelirleri en yüksek marjinal vergi oranı vergilendirilecektir. Birçoğunun doğrudan “finansallaşmadan uzaklaşma” ve konutun metasızlaşması ile doğrudan bağlantılı olan bu finansal yeniden yapılandırma biçiminin net etkisi şöyle olacaktır: Finansal spekülasyonları azaltmak; finans sermayelerine gerekli ve kontrol altında borç deflasyonu ve devalüasyon dayatmak; ve satın alma programları için büyük harcamalar ve altyapı ve yeni konut inşaatlarında büyük çaplı yatırımlar dahil olmak üzere büyük sosyal yatırım programlarına fon sağlamak.

Merkezi ve ademi merkezi planlamanın göreceli karışımı ile kaynak tahsis sistemi ve bölüşümü koordine etmede piyasaların -eğer varsa- rolüyle ilgili karmaşık sorular varlığını sürdürmektedir. Genel bir prensip olarak, tahsis edilen kaynakların mahiyetine ve türüne bağlı olarak hem merkezi hem de ademi merkezi bileşenlere sahip olacak bir

¹⁹ Sosyalist bir ekonomide bazı birleşme faaliyetleri arzu edilebilir, ancak birikmiş kazançların üzerinde finansman gerektiren sosyal olarak yararlı ve gerekli yatırımlar varsa veya yeni işletmelerin yeni bir ürün veya hizmet başlatmak için başlangıç finansmanına ihtiyaç duymaları halinde, fazlaları elden çıkarmanın birincil yolu olmamalıdır.

planlama sistemi aracılığıyla verilecek tahsis kararlarının çoğunu savunurdum. Eğitim, sağlık, tıbbi araştırma, okullaşma (erken çocukluk eğitimi dahil), arazi kullanımı üzerinde etkili büyük altyapı, kentsel mekânsal organizasyon ve farklı bölgeler arasındaki ekonomik faaliyetlerin bölüşümüne yatırım yapmak için bir dereceye kadar merkezi planlama yapılmalıdır. Ki hepsi konut üretimi ve tahsisiyle yakından bütünleşiktir. Bütün bu sektörler, şehirlerin mekânsal organizasyonunu ve kaynak kullanım modellerini etkileyen geniş “pozitif dışsallıklar”a sahip kamu malları üretmekte ve toplumun yeni bilgi üretimi ve kültürel inovasyon biçimlerini sürdüren kültürel ve bilimsel kurumlarının temel bileşenleridir. Bunlar “temel mallar”dır ve tüm bireylerin toplumsal hayata ve toplumun çeşitli kurumlarına tamamen ve özgürce katılmalarını sağlamak için yeterli miktarda sağlanmalıdır. Mesele, planlama uygulamalarının, ortaya çıkmakta olan toplumun gerçek ihtiyaçlarına karşı sorumlu olan ve kapsamlı bir eko-sosyalist geçiş stratejisine bağlı bir sisteme nasıl yerleştirileceğidir.

Ek

İnşaat sermayesi üzerindeki yıllık kâr oranı, her haftalık dönemde üretilen ve satılan toplam birimlerin, ücret ve malzemelerin toplam haftalık harcamalarının ve sermayenin devir zamanının veya emek gücünü ve üretim araçlarını satın almak için harcanan peşin paranın realizasyonu ve üretken sermayenin tekrar faal unsurlarına dönüştürülmesi için gereken zamanın bir fonksiyonudur.

Temel ilişki şöyle verilir:

Denklem 1

$$\text{yıllık kâr oranı} = \left(\frac{52}{\text{bir ciro dönemindeki hafta sayısı } j} \right) \times \left(\frac{\text{satışlar } j \text{ (haftalık)} - \text{peşinat } j \text{ (haftalık)}}{\text{peşinat } j \text{ (haftalık)}} \right)$$

Veya alternatif olarak:

Denklem 2

$$\text{yıllık kâr oranı} = \left(\frac{52}{\text{bir ciro dönemindeki hafta sayısı } j} \right) \times \left(\frac{\text{satışlar } j \text{ (haftalık)}}{\text{peşinat } j \text{ (haftalık)}} - 1 \right)$$

burada j, lokasyon ve oturan kimsenin geliri ile farklılaştırılmış belirli bir pazar alt sektörünü ifade eder.

Marx’ı izleyerek çalışma süresini bir haftaya eşitledim. Satış, j pazar segmentine yatırılan temsilci sermaye tarafından çalışma dönemi başına realize olan toplam paradır. “Para peşinatı,” üretim döneminin başında peşinat olarak ücret, malzeme ve arsa için verilen haftalık harcamadır. Toplam ciro süresi, üretim ve dolaşım süresinin toplamı artı finansal gecikme, veya ilk masrafi ikame eden parayı dönüştürmek için geçecek zaman artı kârın emek gücü ve üretim araçları şeklindeki canlandırıcı harcamalara doğru artışıdır.

Haftalık kârın 52 ile çarpılması veya yıllık çalışma dönemlerinin sayısı toplam yıllık karı verir. Bu, Denklem 1'in payıdır. Payda, haftalık toplam para peşinatının bir ciro dönemindeki toplam hafta sayısı ile çarpılmasına eşittir. Bu, belirli bir haftalık üretim hacminin üretimini güvence altına almak, birim üretim maliyetlerini sabit tutmak için inşaat devresindeki herhangi bir verili zamanda önceden ödenmesi gereken toplam para miktarıdır. Bu oran Marx'ın yıllık kâr oranı olarak tanımladığı orandır. (Üretim ve dolaşım sürecinin, çoklu ciro süreleri boyunca gerçekleşen sürekli bir akış olduğunu farz ediyorum. Aslında, inşaat endüstrisindeki faaliyetler süreksizliklere, kopukluklara ve iflaslara maruz kaldığı için hakikatte durum böyle değildir. Buradaki varsayım tasvir etme ve basitleştirme amacıyla yapılmıştır ve analizin genel sonuçlarından ödün vermemektedir.)

Basitleştirmek adına, her haftalık periyotta sabit bir iş hacmi akışı meydana geldiğini farz ediyorum. Ayrıca, j alt sektörüne yatırılan temsili veya ortalama sermaye tarafından realize olan kârın, genel kâr oranına yakınsama eğiliminde olacağını ve kısa dönemde genel kâr oranının sabit olarak değerlendirilebileceğini farzedelim.

Denklem 2'nin doğrudan incelenmesiyle, daha karmaşık, dikey olarak yoğun, dolgu yapılanma biçimlerine doğru kayma nedeniyle haftalık üretim maliyetlerinde oluşacak bir artışın, sabit kâr oranını korumak için çıktı fiyatında eşdeğer bir artış gerektireceğini görebiliriz. Toplam ciro süresinin uzaması da benzer şekilde çıktı fiyatlarının yükselmesini gerektirecektir. Ve bunun tersi de doğrudur; ciro süresinde bir azalma, çıktı fiyatlarına deflasyonist dinamikler getirecektir. Burada, kâr oranını eşitlemek için fiyatlarda gereken değişim oranının, ciro dönemindeki artıştan (düşüş) orantılı olarak daha düşük bir oranda artacağını (düşeceğini) not ediyorum.

Son olarak, ücret ve malzeme üzerindeki birim harcamalar ve ciro süresi sabit tutularak yüksek gelirli alıcıların alt sektöre girmesine bağlı olarak üretim fiyatlarında talebe bağlı bir artış, metrekaşe başına arsa fiyatında bir artışa neden olacaktır. Arazi fiyatındaki artış, fazla kazancı soğurma ve nihayetinde ortadan kaldırma işlevini yerine getirir. Alternatif olarak, talebe bağlı fazla kârın oluşumu, tescilli tasarım, mimari ve mühendislik hizmetlerinin maliyetlerinde artış da dâhil olmak üzere birim girdi maliyetlerindeki bir artışla elimine edilebilir. Böylesi bir durumda fiyatlardaki talebe bağlı artışla başlangıçta yaratılmış olan fazla kâr, saatlik ücret ve maaşlar şeklinde yeniden bölüşülür. Bu, maliyetleri ve dolayısıyla inşaat sürecine bağlı çeşitli sermayelerin realize ettiği zamları ve para kârlarını artırır. Bu süreç, yeni, daha yüksek toplam üretim maliyetleri ve çıktı fiyatları ile de olsa, kâr oranı bir kez daha eşitlenene kadar devam eder.

Ana metinde daha yoğun, dikey olarak entansif inşaat süreçlerinin, birim üretim maliyetlerini artırma eğiliminde olduğunu savundum. Burada kiralara ve konut fiyatlarına enflasyonist baskı yaratan ilgili iki dinamiği daha işaret ediyorum. Birincisi, haftalık üretim akışındaki herhangi bir değişikliği aşan, arsa bazında üzerindeki yapının metrekaresindeki artış, toplam üretim süresini uzatacaktır:

Denklem 3

$$\text{üretim periyodu } j = \frac{j \text{ alt sektöründeki toplam } ft^2 \text{ yapı}}{\text{haftalık üretilen toplam } ft^2}$$

Yukarıda gösterildiği gibi, daha uzun ciro süreleri, birim kiralara ve satış fiyatlarına enflasyonist baskı getirir.

İkincisi, metrekaşe başına arazi maliyetini geçici olarak sabit tuttuğumuzda, yoğunluğun artması arsa alımı için gereken toplam harcamayı azaltacaktır:

Denklem 4

$$\frac{j \text{ arsasına harcanan toplam para}}{j \text{ arsasının } ft^2} = \left(\frac{j \text{ arsasının } ft^2}{\text{başına fiyatı}} \right) \times \left(\frac{j \text{ arsasının sabit boyutu}}{j \text{ alt sektöründeki ortalama binanın toplam } ft^2\text{'si}} \right)$$

Sabit bir kâr oranının sürdürülmesi, metrekaşe başına arsa fiyatlarının yükselmesini gerektirir. Artan yoğunluk böylece metrekaşe başına arazi fiyatlarına enflasyonist bir sapma getirecektir. Ele alınan bu ilişkiler, özetle, mevcut kentsel yapılaşma modelinin piyasayı neden daha yüksek bir genel fiyat seviyesine götürme eğilimindeki içkin enflasyonist saptamalara sahip olduğunu göstermektedir.

BANLİYÖDE KOMÜNİZM Mİ?

Roger Keil

Çeviri: Nihat Koçyiğit

1980’ler Los Angeles’ının distopyan yorumu olan Mike Davis’in meşhur kitabı *City of Quartz*, çok iyi bilindiği gibi Güney Kaliforniya metropolünün periferlerinde başlar. Yirminci yüzyıl başlarında şehrin ıssız kuzeyindeki sosyalist bir komün olan Llano del Rio harabesinin “alternatif geleceğinden” bakıldığında yirminci yüzyıl sonu Los Angeles oldukça ürkütücü görünüyor.¹ Llano del Rio harabesini ziyareti sırasında, Davis -şu an farkına vardığımız gibi, finansallaşmış gayrimenkul kapitalizmin temel beslenme kaynaklarından biri olan-² banliyönün yaklaştığını, banliyöleşecek arazi-nin hazırlığının yapıldığını ve banliyö sakinlerinin bir yılan misali ağır ağır Antelope Çölünden aşağıdaki ekonomik fırsatlar vadisine ilerleyişini gözlemlediğini ifade etti. Llano del Rio’nun ütopycacıları 1918’de Louisiana’nın nispeten daha yeşil otlakları için yola koyulmuştu fakat gerilerinde, Davis’in karşısına geçtiği harabelerden başka, Llano’nun eski bir komün üyesi, sosyalist mimar Alice Constance Austin tarafından tasarlanmış “ayırt edici bir şekilde feminist ve Kaliforniya” tarzı sosyalist bir bahçekent yaratma planı bırakmışlardı. Yenilikçi tasarımı, hiçbir zaman tam olarak anlaşılamasa da; mutfakları olmayan evler, ortaklaşa yemek hazırlanması ve kadınların (ve herkesin) hayatlarını iyileştirmeyi amaçlayan, işten tasarruf sağlayacak başka planların da bulunduğu ataerkil olmayan prensiplere dayalı bir şekilde tasarlanmıştı. Alice’in Llano del Rio planları arasında, koloniyi herhangi bir imarcının yönettiği banliyöleşmeden ayırabilecek 10.000 kadar insanın olduğu döngüsel bir plan da vardı.³

* Bu makale, Judy Brantman’la birlikte düzenlemiş olduğum, bir kitap için yazdığım önsöz niteliğindeki metne dayanarak kaleme alınmıştır, *Don Parson: Public Los Angeles: A Private City’s Activist Futures*, Athens: University of Georgia Press, 2019. Aynı zamanda son zamanlarda yazılan makalelerden de yararlandım: ‘The empty shell of the planetary: re-rooting the urban in the experience of the urbanites’, *Urban Geography*, 10(39), 2018, pp. 1589-1602; ‘Extended urbanization, “disjunct fragments” and global suburbanisms’, *Environment and Planning D: Society and Space*, 36(3), 2018, pp. 494-511.

¹ Mike Davis, *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*, London: Verso, 1990.

² Richard Harris ve Ute Lehrer, eds., *The Suburban Land Question: A Global Survey*, Toronto: University of Toronto Press, 2018.

³ Bakınız: Dolores Hayden ve Alice Constance Austin, *Pioneering Women of American Architecture*, Bakınız: pioneeringwomen.bwaf.org; Don Parson, ‘Housing is a Labor Process’, Keil ve Brantman, eds. içinde, *Don Parson: Public Los Angeles: A Private City’s Activist Futures*, Athens: University of Georgia Press, Chapter 5.

Elbette Llano del Rio'nunki gibi ütopyan teşebbüsler tekrar tekrar başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat toplumu zaman içinde dönüşüme uğratan daha büyük güçlerle durmadan, iletişimi koparmadan, işbirliği içinde defalarca yeniden canlandırılmaya çalışıldı. "Mai 1968" in ilham aldığı, altında kaldırım taşları olan o hayali sahilin dışa vurumları niteliğindeler. Yüzyıl ortası progresif Los Angeles'ın en itibarlı mimarlarından, çocukluğu Llano del Rio'da geçmiş olan Gregory Ain, modern mimarinin evin sakinlerinin hayat kalitesini arttırması, hapse tıkmış hissi vermemesi gerektiğini bunu da makul bir fiyat karşılığında (savaş sonrası yıllarda buna çok büyük ihtiyaç duyuluyor) sağlayabileceğine ve sağlaması gerektiğine inanıyordu.⁴ "Düşük maliyetli evlerin güzelleştirilmesi ve yüceltilmesi" planı hiçbir zaman hayata geçirilemedi "çünkü bankalar Gregory'nin teklif ettiği ortak mülkiyet fikrine güvenememişti", böyle planlar, son zamanların faal sosyalist bilim insanı Don Parson'ın çalışmasının son birkaç on yıl içinde şüpheyi yer bırakmayacak şekilde su yüzüne çıkardığına göre, 1930 ve 1940'larda Los Angeles'da meydana gelmiş sosyal hareketlerin sonucunda oluşmuş, mümkünatı olmayan tarih ve coğrafyaların ruhunu benimsemiştir. Davis'in Llano del Rio ütopyasına işaret etmesi yirminci yüzyılın ilk zamanlarının altını çizerken, Parson'ın araştırmasının odak noktası ve herkes için daha iyi bir şehir hayatı iyimserliğinin kaynağı, özellikle güney Kaliforniya'daki kamu konutları hareketini doğuran; yüzyıl ortasında ortaya atılan, seçkin radikal fikirler ve mevcut popüler eğilimlerdir.

İnce elenip sık dokunmuş tarihsel detaylarıyla, Parson'ın çalışması özellikle konut konusunda, muhtemelen sosyalist, çok ırklı Los Angeles'a umut veren anıtlar kazandırmıştır:

Progresiflerin Los Angeles'daki barınma reformu çalışması, 1930'ların ve ilerisinin yerel kamu konutları programının yönünün belirlenmesine yardımcı oldu. Batı yakası Anglo banliyöleşmesi dengeleyecek, çok etnikli ve çalışan sınıfın olduğu Doğu yakası ve şehir merkezinin güneyinde bir Afro-Amerikan gettosu şehrin coğrafyasının kamu konutları programının coğrafyasını şekillendirecekti. Progresif reformcuların tanımladığı sorunlar -ırk ve sınıf ayrımı, barınmanın mimari tasarımı, kadınların çalışması ve barınma reformcularının paternalizmi gibi- kamu konutları hareketinin esas ilgi alanı olmuştu.⁵

"Hiçbir Zaman Tam Anlamıyla Bir Araya Gelememiş Şehir"⁶ gibi Los Angeles'la ilgili alışlagelmiş, tekrar tekrar canlanan klişelerden keskin bir şekilde ayrılan, Parson'ın alternatif gelecekler tarihi üzerine çalışması, şehrin progresif olmayan seçkin sınıfını dışarıda bırakan bizi farklı bir tarafa yönlendiriyor. Los Angeles (ve diğer her yer) kurtulmak için seçkinlerine bel bağlayamazdı fakat çeşitliliğin ve çok katmanlılığın

⁴ Greg Goldin, 'Ben Margolis ve Gregory Ain: A Meeting of Radical Minds,' Keil ve Branfman, eds. içinde, *Don Parson: Public Los Angeles*, Chapter 9.

⁵ Don Parson, 'A Mecca for the Unfortunate', Keil and Branfman, eds. içinde, *Don Parson: Public Los Angeles*, p. 48.

⁶ Örneğin, bakınız: Tim Arango ve Adam Nagaourney, 'A Paper Tears Apart in a City That Never Quite Came Together', *New York Times*, 30 January 2018; Konuya dair harika tartışmalara Christopher Hawthorne'un internet bağlantılarından ulaşabilirsiniz: 'Los Angeles, Houston and the Appeal of the Hard to Read City', *Los Angeles Times*, 8 February 2018.

olduğu kitleler kurtuluş için daha çok umut veriyordu -ki hala da veriyor. Los Angeles bölgesindeki sıradan insanların ve yerlerin tarihlerinin iyileştirilmesi ve yeniden anlatılması için bir örnek niteliğinde olan Don Parson'ın çalışması⁷ alt tabakadan ve kenar bölgelerin siyasete ve yönetime katılımını güçlü bir biçimde göstermiş oldu. Seçkin kesim merkez ve bölgeyi kaybetmiş olabilir; gel gör ki mahallelerde ve insanların projelerinde hala ümit vaat ediyor. Tarihsel kötümserliğin bizi içine çekmesine izin vermemiz gerektiğini hatırlatma görevi görmüş, ütöpik görüş ve uygulamayı günümüzde yeniden canlandırmamız için gerekli olan, Don Parson'ın detaylı tarihsel analizleri tarihsel olayların ve coğrafi gerçeklerin incelikleriyle anlaşılmasına katkı sağladı. İnsanlar örgütlendiğinde, bireyler yüreklendiğinde ne kadar sistemli bir şekilde etraflarındaki şeyleri değiştirebildiğini apaçık bir şekilde gözler önüne seren bir kılavuzdur. Son zamanlarda yayımlanmış *People's Guide to Los Angeles*'da "önemsiz görülüp göz ardı edilmiş, ama yine de insanların sorunlarla yüzleştiği ve bunu yaparken de yaşadıkları zorluklar tarafından değişime uğradığı yerleri keşfetmeyi ve paylaşmayı düşünmüş-tük" sözleriyle güzel bir şekilde ifade edilmişti.⁸

Bu aynı zamanda bu makalenin de öncelikli mesajı: küçük ve gizli kalmış tarihlere, günlük yaşamın gömülü kalmış hikayelerine, şehir toplumunun köklerinde için için yanan yangına odaklanmak. Bu karanlık zamanlarda yolumuzu bulmamız için tarihe yaklaşımın böyle eleştirel bir şekilde değerlendirilmesi hayati öneme sahip: bizzat insanların yazdığı tarihtir. Piyasaya kısmen bağımlı, daha fazla ve daha iyi -sosyal ve kamusal- barınma sağlayacak, sosyal ilişkilerin dayanışmayla sürdürülmesini mümkün kılacak, sınıf ve ırk ilişkilerinden kaynaklanan baskıdan uzak kolektif ekonomik kurumlar yaratmak amacıyla sürekli değişen şehir ortamının geliştirilmesi gayesiyle yapılmıştır. Başka hiçbir seçenek yok: koca bir ölü terimler, sabit sermaye ve kutsallaştırılmış imtiyaz tarihi. İçi boş bir tarih anlayışına karşı harekete geçip, bunun yerine insanlar tarafından diğer insanlar için, toplumlar tarafından şehirleri için yazılmış bir tarih anlayışı sunmalıyız. Parson'ın çalışmasında hayat bulan Los Angeles, farklı toplulukların ilerleme kat edebildikleri ve mimari sembolizm üstüne inşa edilmiş bir geçmişten parlak bir gelecek sahibi olacakları bir şehirdir. İnsanlık için ve insanlık tarafından inşa edilmiş bir şehir...

Yüzyıl ortası Los Angeles'inin hem yirminci yüzyıl başları komünü hem de progressif reformları, yaygın reform hareketinin ve hatta devrimin deneyimlenmesi açısından o zamanlarda dünyanın geri kalanında yaşananlardan farksızdı. Bunların hiçbirisi hayalperestlerin, reformcuların ve devrimcilerin umduğuna; yani farklı bir topluma, yeni bir dünyaya giden takip edilebilir bir yol sunmadı. Son olarak, barınma ve şehir hayatı deneyimi ve reformu, kapitalizmin kurtuluşunu kalıcılaştırmak isteyen bürokrasiler ve aynı zamanda Doğu Avrupa'da "gerçekten kalıcı olacak sosyalizmin" inşasını üstlenen bürokrasiler tarafından amaçlarından saptırıldı.⁹ Henri Lefebvre,

⁷ Laura Pulido, Laura Barraclough, ve Wendy Cheng, *A People's Guide to Los Angeles*, Berkeley: University of California Press, 2012.

⁸ Age., p. 13

⁹ Steven Logan, 'Learning from the Socialist Suburb', K. Murat Güney, Roger Keil ve Murat Üçoğlu, eds. içinde, *Massive Suburbanization: (Re)Building the Global Periphery*, Toronto: University of Toronto Press, 2019, pp.

“bürokratik tüketim toplumu”nun korkunç “habitatu” olarak *banliyönün* devlet eliyle kurulan barınma makinelerine işaret ederek, Fransa’nın şehir politikasının hem deneyimlenenin hem de reformun tasarladığının tam da aksi yönünde etki ettiğini, bir defasında etkili bir biçimde gözler önüne sermişti; öngörülen şuydu: “Metropoldeki nüfus gettolarda (banliyöler, yabancı uyruklular, fabrikalar ve öğrenciler) yeniden toplanacak ve yeni şehirler bir noktaya kadar koloni şehirlerini andıracak”.¹⁰ Gelgelelim bu tarihsel olaylarda, bu makalede de söz edeceğim gibi birtakım olasılıklar serisiyle karşılaşıyoruz.

“Genişletilmiş Şehirleşme”nin Dokusu

Tarihteki ve günümüzdeki Los Angeles meselesi boyunca ilerlerken, komün konusunu topluluk olarak, şehri de komünizmin bölgesi olarak yeniden ele alacağım. Hali hazırda, üzerinde yaşadığımız gezegeni nitelendiren genişletilmiş şehirleşmeye odaklanmamız gerektiği savının arkasındayım. Bu şehirlerin tarihsel merkeziliğine ve çekirdeklerindeki agoraya daha az odaklanmak anlamına gelir. Bu durum da üretim noktasının merkeziliğinin sona ermesini ve yeniden üretim alanına geçişi beraberinde getirir.¹¹ Rohan Quinby bu geçisi kısa ve öz bir şekilde ifade etti: “Post-metropol içerisinde şehirciliğin ne anlama geldiği yeniden yapılandırılıyor. Merkezilik gitgide daha fazla gücün materyal olmayan ağırlarına ve onları destekleyen fiziksel varlıklara verilirken, post-metropol’de bedenlen varoluş her geçen gün daha fazla kenar bölgelerde yoğunlaşıyor.”¹² Dikkatimizi kentsel bölgenin periferine yöneltmemize ek olarak, şehrin tarihsel materyalizm tarafından klasik şekilde ele alınışından da uzak durmamız gerekiyor. Henri Lefebvre bir defasında Marx için “şehrin de aslında kapitalizmin büyümesinin dahil olduğu o tarihsel süreçlerin bir parçası” olduğunu belirtmişti.¹³ Büyük sanayinin, merkezileştirilmiş şehirleşmenin ve modern toplumun, olduğu varsayılan yığılma etkileri 19. yüzyılın sonlarından beri solun stratejik düşüncesinin temelini oluşturuyordu. Marksistler için büyük şehirler ve büyük sanayi, devrimci stratejinin atış rampasıydı; komün, 1871’de dünyanın muhtemelen en gelişmiş ve heyecan verici şehrinin sokaklarında tecrübe edilenler ışığında hayal ediliyordu. Aksine bugün kapitalizmin büyüüşü, küresel bir olgu olarak genişletilmiş şehirleşmeyle doğrudan bağdaştırılıyordu ve bunun büyük kısmı Kuzey Amerika ve Avrupa’nın dışında hızla şehirleşen bölgelerde gerçekleşiyordu.¹⁴

94-110; Douglas Young, ‘Decline and Renewal in Toronto’s High-Rise Suburbs: The Tragedy of Progressive Neoliberalism,’ Güney, Keil ve Üçoğlu, eds. içinde, *Massive Suburbanization*, pp. 111-25.

¹⁰ Henri Lefebvre, alıntılan Tom McDonough, ‘Invisible Cities: Henri Lefebvre’s *The Explosion*’, *Artforum*, May 2008; Stefan Kipfer, ‘(De)Constructing Housing Estates: How Much More than a Housing Question?’, Güney, Keil ve Üçoğlu, eds. içinde, *Massive Suburbanization*, pp. 142-64.

¹¹ Kacper Pobłocki, ‘Suburbanization of the Self: Religious Revival and Socio-Spatial Fragmentation in Contemporary Poland,’ *International Journal of Urban and Regional Research*, baskıda.

¹² Rohan Quinby, *Time and the Suburbs: The Politics of Built Environments and the Future of Dissent*, Winnipeg: Arbeiter Ring Publishing, 2011.

¹³ Henri Lefebvre, *Marxist Thought and the City*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2016, p. 117.

¹⁴ Güney, Keil ve Üçoğlu, eds., *Massive Suburbanization*.

“Genişletilmiş şehirleşme” kavramı, Lefebvre’nin çokça alıntılanan, şehirleşmenin oluşumunu tanımladığı, “şehir gerçekliği olağanüstü düzeyde konsantrasyona uğrar, büyük bir patlama yaşanır, bunun sonucunda çok sayıda parça uzayda yayılır” fikrine işaret eder.¹⁵ İnsanların, eylemlerin, zenginliğin, malların, objelerin, araç gereçlerin yaşadığı “büyük patlama”; “şehir gerçekliğine” taşradan, banliyöden, tatil evlerinden, uydu kentlerinden oluşan yeni bir “kent kumaşı” katarak şehrin geleneksel kavranışını demode hale getirir. Şehir topluluğunun daha genel anlamıyla evrensel bir olgu olduğunu düşünmeye iter. Metropolitanlaşmanın da artık, (yirminci yüzyıl tarihi o izlenimi verdiğinden) bir merkez ve bir taşra yaratan bir süreç olarak değil de şehir dokusunu işleyen karmaşık bir merkezler ve taşralar topluluğu oluşturuyor şeklinde anlaşılmalıdır.

Günümüzün post-kapital dünya arayışı, uzay, coğrafya ve şehirleşmeyi nasıl değerlendirdiğini yeniden kalibre etmeli: “dünya geneline bakıldığında, uzay keşfedilip işgal edilmekle kalmadı, aynı zamanda “hammaddesi” olan “doğa” bu, *el koyma* olmayan *hakimiyetin* tehdidiyle karşı karşıya kaldı. Genelleştirilmiş şehirleşme bu muazzam genişlemenin bir boyutudur.”¹⁶ Modern şehirleşme, çeşitlilik, karışıklık, toplumsal parçalanmanın önceki dönemleri, çoğunlukla kalabalık şehir içlerinin katkılarıydı, bu eğilimler ağırlıklı olarak şehrin kenar bölgelerinde bulunabilir. Şehrin birçok önemli yeri mutenalaştırılmıştı ve bu durum da kurumsal görünüm sayesinde normalleştirilmişti.¹⁷ Ek olarak, son birkaç on yılda yaşanmış aşırı düzeyde banliyöleşme süreçleri sebebiyle zaten mevcut olan uçsuz bucaksız taşra bölgeleri; karma kalabalıklaşması, nüfusu ve ekonomisinde çeşitlilik söz konusu olan şehirleşme sonrası döneminin ortaya çıkardığı tutarsız ve üretken süreçleri yaşar.¹⁸ Tüm bunlardan taşra için yeni bir politika doğar. Son yüz elli yılda gerçekleşmiş kapitalist şehirleşmenin birçok yeni gelişmesi yanı başında vuku bulmuş bir şehir bölgesi olan Los Angeles bu tutarsızlıkları aramak için iyi bir yer.¹⁹

Los Angeles’dan Ders Çıkarmak

Paul Beatty’nin kurguladığı Los Angeles’da geçen “Seri Sonu” isimli hiciv kitabında ana karakter şu konuşmayı yapar:

“Seni mutlu edecek başka bir şey yok mu?”

“Dickens’ı geri getir.”

“Bunun imkansız olduğunu biliyorsun. Şehirler yok olduğunda geri dönüşleri olmaz.”²⁰

Bu doğru olabilir. Ama şehirlerin toplumsal sürecin donmasıyla inşa edilmiş oluşumlar oldukları kavramı da eşit derecede geçerlidir. Başka bir yerde daha uzun bir

¹⁵ Henri Lefebvre, *The Urban Revolution*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003, p. 14.

¹⁶ Lefebvre, *Marxist Thought*, p. 148.

¹⁷ Roger Keil, *Suburban Planet: Making the World Urban From the Outside In*, Cambridge: Polity, 2018.

¹⁸ Güney, Keil ve Üçoğlu, *Massive Suburbanization*.

¹⁹ Roger Keil, *Los Angeles: Globalization, Urbanization and Social Struggles*. Chichester: Wiley, 1998.

²⁰ Paul Beatty, *The Sellout*, New York: Picador, 2015, p. 78.

şekilde ifade ettiğim gibi, “her yerde şehirleşme” veya “tamamıyla şehirleşmiş” temelli Lefebvrian anlayışın; dünya toplumunun, kendi tarihini ve coğrafyasını yaratan insanların doğal karakterlerinin şartlarından sıyrılarak, tüm insanları birleştirecek bir birlik ve öz-üretim elde edeceğinin düşünülmesi için gereken asgari şartları sağlayacağı varsayımından yola çıkabiliriz.²¹ Etkin bir şekilde, felsefi bir açıdan bakıldığında komünizmin “mevcut gidişata kafa tutacak esas hareket” olduğu fikri şart koşulur.²² Şehir toplumu, Marx’ın ilk çalışmalarından “*die Verkehrsform selbst*”te belirttiği, tarih (coğrafya da eklenebilir) akışı sırasında doğaüstü olmayan, insan eliyle öz-üretim bir ön koşuludur.²³ Uygulamada, daha iyi bir dünya uğruna birlik olmuş güçler aracılığıyla “şehir refahının”²⁴ önceki şartlarını ve tutarsızlıklarını anlamayı ve harekete geçmelerini sağlamak demektir.

Yirminci yüzyıl ortası Los Angeles örneği ve olasılıklarını parçalaması için ihtiyaç duymuş olduğu onlarca yıl, günümüzde sahip olunacak yeni olasılıklar için bir ilham kaynağı görevi görüyor. Los Angeles’ın sunduğu olasılıklar, aktivizmin ve sosyal çabanın gerçek sonuçlarıydı; tuğla ve harçla, kurumlarla ve toplumsal hafızayla inşa edilmişti. Fakat hafızadakiler silinmişti ve diğer anımsananlar da “unutmak” konusunda uzmanlaşmış bir şehir yaratmıştı.²⁵

Ama Los Angeles’ın o halinin hayali, günümüz kolektif zihninde belki her zaman olduğundan daha fazla canlandırılmalı ki, güney Kaliforniya metropolünün eksantrikliğinin önüne geçebilmemiz için bize ışık tutabilsin. Dolayısıyla, Paul Beatty’nin romanına nüktedan bir ton hakim olsa da, geçmiş dönemde kalan şehir günümüzde yol gösterici sihirli bir değnek olarak bize eşlik edebilir.

Don Parson’ın 2005’te yazdığı *Making a Better World: Public Housing, the Red Scare, and the Direction of Modern Los Angeles*’a ilaveten daha sonradan *Public Los Angeles*’ta yayımladığı çalışması bu anlamda örnek teşkil eder. Kamusal barınmanın, bir zamanlar kitleler için daha iyi ve daha fazla barınma olsun diye verilen olumlu yönde bir çaba olarak değerlendirilip yüceltilirken, Amerika’nın Soğuk Savaş dönemi düşmanları, fikirle ve projelerle bir bağı olan herhangi bir şeye ve kişiye komünist damgası vurunca, toplum için bir tehdit olarak algılanmaya başlayışının karmaşık tarihini gözler önüne serdi. Parson, “kamusal barınmanın komünist modernizminin savunucuları ile kentsel dönüşümün kurumsal modernizminin savunucularını” karşılaştırdı. “Kiracı örgütleri ve kamusal barınmadan doğan fiziksel alanı, işçi ve vatandaşlık haklarının savunulduğu önemli platformlar olarak kullanmış olan konut yöneticilerine ve hane sakinlerine vurgu yapan Parson barınmayı, “şehir toplumunu”,

²¹ Roger Keil, ‘The Empty Shell of the Planetary: Re-Rooting the Urban in the Experience of the Urbanites’, *Urban Geography*, 39(10), 2018, pp. 2-3.

²² Karl Marx ve Friedrich Engels, ‘Excerpts from the German Ideology’, Lewis S. Feuer, ed. içinde, *Marx & Engels: Basic Writings on Politics and Philosophy*, New York: Anchor Books, 1959, p. 257

²³ Karl Marx, *The German Ideology*, 1845, Bakınız: www.marxists.org

²⁴ Margaret Kohn, *The Death and Life of the Urban Commonwealth*, Oxford: Oxford University Press, 2016.

²⁵ Norman M. Klein, *The History of Forgetting: Los Angeles and the Erasure of Memory*, London: Verso, 1997.

kasıtlı olarak “renkli devrimciler” rolünün üstlenmesiyle meydana gelen gerçek bir süreç olarak ele aldı.²⁶

Los Angeles’ı (ne bir kavram ne de şehir olarak) pek sevmeyen, önemli bir şehirleşme uzmanı olan Jane Jacobs, Güney Kaliforniya’da şehirciliğin olmamasından dem vurmıştır. Yaptığı gözlem “Los Angeles metropolü, kamusal hayatın çok kısıtlı olduğu bunun yerine ağırlıklı olarak özel görüşmelerin tercih edildiği çok uç bir örnek teşkil ediyor” fikrini doğrudan destekler nitelikte.²⁷ Yine de, kamusal ve özeline karşılıklı etkileşimi bağlamında Los Angeles’ın daimi meselesi bu. Ek olarak, gözü doymak bilmeyen emlak geliştirme uygulamasından beslenen neoliberal bir kapitalizm altında, bugün tüm dünyada yaşananlar için dikkate alınması gereken bazı gerçek dersler sunuyor. Kamu alanı ve iştirak halinde mülkiyetin kullanımı ve anlamı için verilen kavga, Los Angeles ve benzeri her yerdeki kapitalist hegemonyayı alt etmenin tam merkezinde yer alıyor. Ed Soja’nın da ifade ettiği gibi, “her ne kadar mekansal adalet arayışının, kamusal alan üzerinde sarfedilen çabayla kısıtlı kalmaması gerekiyor olsa da, bu çabalar hayati öneme sahip ve şehir için adalet ve hak arayışında birçok farklı yöne doğru uzatılabilir”. Bu sebeple “eleştirel olacak mekansal bir bakış açısı belirleyerek, kamu alanı ve özel alan konusuna yeni bir bakış açısı getirmemiz ve daha büyük bir sosyo-mekansal adalet elde etmek gayesiyle yeni stratejiler geliştirilmesine yönelik olasılıklar keşfetmemiz gerektiğini” savunuyor.²⁸

O zaman, Los Angeles bu makalenin ilgilendiği esas meselenin ele alınışı için ne sunuyor: Deneyim üzerine konuşmanın yinelenmesi, dünya çapında oluşmakta olan taşra/şehir toplumuyla uyumlu devrim mi? Los Angeles, Amerika’nın “aşıkâr kade-rinin” öbür ucundaki “hayali ve gerçek” bir şehir;²⁹ Birleşik Devletler’in doğuya geri döndüğü ve alanının velhasıl coğrafya ile işgal edildiği haline bakış attığı bir şehir. Farklı, dağınık ve taşra olarak doğmuş Los Angeles federal yönetimce finanse edilen ve tüm dünyanın ateşlediği ordu, medya ve hareketlilik altyapı bağlarının bir arada tuttuğu tüm dünyadaki şehirleşmiş insanlığın en yoğun zeminlerinden birisi. Birdenbire batının en büyük sanayi kenti haline gelen Güney Kaliforniya metropolü; aynı anda hem herkesin sanayi dönemi sonrası hayali hem ter atölyesi kabusu hem de postmodern fantazmagoryasıydı. Güney Bölgesinin mega şehir hırsları vardı, Birleşik Devletler ve diğer yerlerdeki ekonomilerin büyük çoğunluğunu geride bırakmıştı.

Los Angeles, şehir çalışmaları için “teoriye yeni coğrafyalar”³⁰ konusunda ilham vermişti, özellikle de ilk zamanlarda çok uzaklardan gelen ziyaretçileri aracılığıyla. Anton Wagner’ın 1935’teki çıkış açan çalışması *Los Angeles: City of Two Million in*

²⁶ Michael Nevin Willard, ‘Nuestra Los Angeles,’ *American Quarterly*, 56(3) (September 2004), p. 814.

²⁷ Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Modern Library, 1993, p. 95.

²⁸ Edward W. Soja, *Seeking Spatial Justice*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010, pp. 44-6.

²⁹ Edward W. Soja, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Oxford: Blackwell, 1996.

³⁰ Ananya Roy, ‘The 21st-Century Metropolis: New Geographies of Theory’, *Regional Studies*, 43(6), 2009, pp. 819-30.

*Southern California*³¹ ve yalnızca otuz yıl sonra Reyner Banham'ın yazdığı *Los Angeles: The Architecture of Four Ecologies* arasında gözlemciler kibirli duruşlarından dönerek meraklı bir hale büründüler ve açıklama peşine düştüler.³² Mike Davis, Wagner ve Banham'dan esinlendi ama şehir bizzat içine girerek tecrübe etti. *City of Quartz* kitabında, Los Angeles'ı çok daha yasakçı ve distopik resmetmişti.³³

Los Angeles'ın kavramsal coğrafyasının etki alanı en geniş yeniden yazımı, yirminci yüzyılın sonuna doğru Los Angeles School'dan geldi.³⁴ LA School yazarları, Los Angeles'ı çağdaş anlamda değerlendirmemizi bağlam içinde kavramsallaştıran üç önemli adım attılar: Los Angeles'ın (yeni) şehir formunu şehircilik için paradigmatic oluşunu daha genel bir şekilde ele aldılar; merkeze yöneltilen kanalı değiştirdiler: Post-Fordizmin, şehre can veren ekonomik bölgelerine işaret ettiler; bu da Fordizm sonrası kozmopolitan ve küreselleşmiş göçmen şehrinde yatan alternatif siyasal olasılıkların yükseltilmesiyle sonuçlandı.

LA'nın genişletilmiş şehirleştirme formunun her yere yayıldığı belirtildi. Bir formdan fazlası olan Los Angeles'ın şehir modeli genel anlamda; şehir yaşamının geleneksel ölçütleri ve hiyerarşilerinin, merkezleri önemsiz kılan veya taşırayı dışarıda bırakacak şekilde teşkilatlanmış olarak görülmesine sebep olan topolojik olarak organize edilmiş akışlar dizisinde askıya alındığı (post)modern şehir toplumuyla ilgili iddiaların ileriye sürülmesine sebep oldu.³⁵ Post-banliyönün "kompoze" yapısı -küresel göstergeleri, uyumsuzlukları ve anlaşma dışı toprak kullanımları; daha az öngörülebilir coğrafi formlar, yeni politikalar, yeni iş-ikameti ilişkileri karışımıyla- Güney Kaliforniya'da gördüğümüz şeklin, yapının ve siyasetin karmaşasını çok güzel tarif ediyor.³⁶ Tersyüz edilmiş şehir. Periferik kentleşme, Güney Bölgesindeki (post)metropolleşmenin ana hatlarını belirledi. Güney Kaliforniya bölgesindeki ve özerk şehirlerin büyüüşü, bir periferik kentleşme çeşidini temsil ediyor. Periferik kentleşme yerleşim bölgelerinin sayıca büyümesine ek olarak işlerin, fabrikaların, ofislerin ve ticari alanların yoğunlaşmasını da kapsıyordu. Aynı zamanda bölgenin ırk ve sınıf ayrımına dayalı görünümü de yapılandırmıştı.³⁷ Los Angeles, neoliberalleşme ve kentleşmenin birleşiminin, 21. yüzyıl Amerikası'nın banliyöleşmesinin ilk yıllarıyla özdeşleşmiş olağandışı bir

³¹ Anton Wagner, *Los Angeles: Werden, Leben und Gestalt der Zweimillionenstadt in Südkalifornien*, Leipzig: Bibliographisches Institut, 1935.

³² Reyner Banham, *Los Angeles: The Architecture of Four Ecologies*, Harmondsworth: Pelican, 1971.

³³ Davis, *City of Quartz*

³⁴ Michael Dear ve Nicholas Dahman, 'Urban Politics and the Los Angeles School of Urbanism', Dennis Judd ve Dick Simpson, eds içinde, *The City Revisited: Urban Theory from Chicago*, Los Angeles, New York, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2011, p. 74.

³⁵ Martin Murray, *The Urbanism of Exception: The Dynamics of Global City Building in the Twenty-First Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

³⁶ Renaud Le Goix, *Sur le front de la métropole: Une géographie suburbaine de Los Angeles*, Paris: Publications de la Sorbonne, 2016.

³⁷ Charles Hoch, 'Municipal Contracting in California: Privatizing With Class', *UAQ*, 20, 1985, pp. 303-323; Edward Soja, 'Los Angeles, 1965-1992,' Edward Soja ve Allen Scott içinde, *The City: Los Angeles and Urban Theory at the End of the Twentieth Century*, Berkeley: University of California Press, 1996, pp. 426-62.

özeleştirilmiş bayağılık türü yarattığı, önde gelen kentsel alanlardan biri oldu.³⁸ Dear ve Dahman'ın belirttiği gibi, “postmodern kentleşmenin farklı hale getirilmiş coğrafyaları, kent siyaseti uygulamasının ne anlama geldiğini yeniden tanımlıyor” ve bu da potansiyel olarak “plutokratik özelleşmenin yerel devlet anlayışını tahtından etmesine” yol açıyor.³⁹ Ama yine de, özellikle gitgide sesi daha çok duyulan göçmen işgücünün ürettiği, eş zamanlı olarak bazı özerkliklerin, yaratıcı yerel ekonomilerin ve yenilikçi emeğin, ekolojik ve toplumsal siyasetin yolunu açan yeni siyasal olasılıklar mevcut.⁴⁰

Günümüzün Kentsel Laboratuvarı Olarak Los Angeles

2008'de meydana gelen kriz sırasında bölgenin Güney Kaliforniya taşralarında “Büyük Durgunluk”un yarattığı yıkımın dumanı henüz tüterken, Rialto kadar uzak yerlerde bile “çöl cephesinin” baskısı sekteye uğradı ve banliyö kendi içinde yeniden işlemeye başladı.⁴¹ Yeri gelmişken, Los Angeles'ın hızla değişen taşrasının duyduğu en büyük ihtiyaç sosyal hizmetler olmuştur.⁴² Los Angeles elbette periferik yoksulluk ve çeşitlilik belirtileri gösteriyordu, 1970'lerden çok daha önce bile “azınlık grupların segregasyonu şehrin dokusuna işlemiştir”.⁴³ 1990'larda, bölgeye gelen yeni göçmenlerin neredeyse üçte biri direkt olarak taşraya yerleşmişti.⁴⁴ LA bölgesi, (çoğunluğu Avrupalı olmayan) göçmenlerin yeni bir tür orta-sınıf taşrasında -varılan şehir- yaşadığı, Kuzey Amerika'nın ilk “etnik-banliyösünü” yaratmıştı -hem yerli etnik ekonomiler ve kültürlerle hem de dünya piyasası temelli ağlarla bağlantılıydı.⁴⁵ Aynı zamanda, LA'in şehir merkezi, basının sıklıkla methiyeler düzdüğü, saldırgan bir mutenalaştırma sürecinin hedef noktası haline gelmişti. Bir gözlemci “bütüne bakıldığında, Los Angeles, 21. yüzyılda Amerika'nın en etkileyici şekilde küllerinden doğan merkezi şehri

³⁸ Jamie Peck, ‘Chicago-School Suburbanism,’ Pierre Hamel ve Roger Keil, eds. içinde, *Suburban Governance: A Global View*, Toronto: University of Toronto Press, 2015; Paul L. Knox, *Metroburbia, USA*, New Jersey: Rutgers University Press, 2008.

³⁹ Dear and Dahman, ‘Urban Politics’

⁴⁰ Derek Brunelle ve Roger Keil, ‘Changing the Suburban Terrain: Narrative and material struggles in the Los Angeles region,’ Jan Nijman, ed. içinde, *The Life of North American Suburbs*, Toronto: University of Toronto Press, baskıda; Genevieve Carpio, Clara Irazabal, Laura Pulido, ‘Right to the Suburb? Rethinking Lefebvre and Immigrant Activism’, *Journal of Urban Affairs* 33(2), 2011, pp. 185-208; Eric Mann, *Taking on General Motors: A Case Study of the UAW Campaign to Keep GM Van Nuys Open*, Los Angeles: Center for Labor Research and Education, Institute of Industrial Relations, UCLA, 1987.261.

⁴¹ Reinhold Martin, Leah Meisterlin ve Anna Kenoff, *The Buell Hypothesis: Rehousing the American Dream*, New York: The Temple Hoyne Buell Center for the Study of American Architecture, 2011.

⁴² Scott Allard ve Benjamin Roth, ‘Strained Suburbs: The Social Service Challenges of Rising Suburban Poverty’, Brookings Institute, 2010. Bakınız: www.brookings.edu

⁴³ Robert Fishman, ‘Foreword’, Robert Fogelson, içinde, *The Fragmented Metropolis* Cambridge: Harvard University Press, [1967] 1993, p. xviii.

⁴⁴ Enrico A. Marcelli, ‘From the Barrio to the ‘Burbs: Immigration and the Dynamics of Suburbanization’, Jennifer Wolch, Manuel Pastor, Jr. ve Peter Dreier, eds. içinde, *Up Against the Sprawl: Public Policy and the Making of Southern California*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2004, p. 142

⁴⁵ Wei Li, ‘Anatomy of a New Ethnic Settlement: The Chinese Ethnoburb in Los Angeles’, *Urban Studies* 35(3), 1998, pp. 479-501; Doug Saunders, *Arrival City: The Final Migration and Our Next World*, Toronto: Alfred A. Knopf, 2010.

olmuştur” diye yazmıştı.⁴⁶ Başka yerlerde, daha yakın bir zamanda bu “terse dönüşün” iyice belirginleşmesi, diğer şeylere ek olarak, Ferguson Missouri’de⁴⁷ yaşanan krizle meydana gelmişti ve onlarca yıl boyunca Güney Kaliforniya görünümünün tanımlayıcı gerçeği bu olmuştur. Kendisi de üretime dahil olan küreselleşmenin dinamik süreçleri, neoliberalleşme, göç ve bölgeleşme tarafından harekete geçirilen Güney Kaliforniya metropolü günümüzde hala çelişkiler şehri olarak anılmaya devam ediyor.⁴⁸

Los Angeles nicesi için kapitalist başarının güçlü bir simgesi, güneşin hep ısıttığı fırsatlar topraklarıken; aynı zamanda, malum yeri felaketin ve kargaşanın paradigmatik şehri ve ayrıca çevresel ve toplumsal adalet savaşının verildiği bir bölge olarak gören kentleşmenin distopik bir uzantısının modeli misyonunu da görüyordu.⁴⁹ Her iki görüntünün de küresel göz boyama kanallarınca yayılması, Mike Davis’in sözcüğüyle “*sunshine and the noir*” (güneşli ve karanlık) LA’i dünyanın zihinsel ve görsel haritasında konumlandıran, değişmez bir şekilde LA’nın en marka niteliğinde olan sanayisinin güç şebekeleriyle bağlantılıdır. Hollywood’da Los Angeles’ın küreselleşmiş öz-üretimini sağlam bir temeli vardır. LA’nın küresel değerini gösterdiği diğer süreç, seçkin sınıfın adeta gözü dönmüş bir şekilde yüceltilmesi yoluyla yapıyor. Gel gör ki burada birkaç defadır ileri sürdüğüm üzere, LA’daki siyasilerin hepsi seçkin kesime mensup değil. Şu bir gerçek ki, şehir ülkeye popüler politikaları uygulama, şiddetli başkaldırı, sakin protesto ve kitlesel demokrasi kesitleri sundu: 1965 Watts İsyanları, 1970 Chicano moratoryumu, Rodney King ve 1992 LA isyanı, Bus Riders Union’ın Uzlaşma Kararı ve bu birliğin göçmen işçi organizasyonlarının toplumsal örgütlenmesi ve hatta konutlaşma ve evsizlik konularında sarf edilen son çabalar: LA’nın kendisini dönemsel olarak yenilemesinin kaynağını bu çekişmeler oluşturuyor.

Bugün Los Angeles, Kuzey Amerika’daki en yoğun şehir alanlarından biri. Önceki on yıllık dönemlerin beklenmedik hızında olmasa da sürekli olarak ekonomik ve demografik anlamda büyüyor; uluslararası ve kültürel anlamda çeşitliliğe sahip bir nüfusa sahip olmaya devam ediyor. Bölge, sisli havanın dağılması ve aynı ismi paylaştığı nehir, bir beton seli denetim kanalından ziyade upuzun yeşil bir şerit gibi akmaya başlayınca, nihayetinde büyük bir erişim alanı elde edecek bir demiryolu ağı ve çevresel inovasyona dayalı dikkate değer bir geçişin inşa edildiği bir yer oldu. Los Angeles eskiden olduğu gibi dünyanın hayallerinin üretildiği ve sahnelendiği bir yer olma unvanını sürdürürken bir yandan da, milyonlarca bölge sakinine olduğu gibi yeni gelenlere de şehircilik devrimi kavramını tecrübe etmek nasıl bir şey tanımlayabilsinler diye fırsatlar sunmaya devam ediyor.

⁴⁶ Colin Marshall, ‘The Gentrification of Skid Row: A Story That Will Decide the Future of Los Angeles’, *The Guardian*, 5 March 2015.

⁴⁷ Elizabeth Kneebone, ‘Ferguson, Mo.: Emblematic of Growing Suburban Poverty’, *The Avenue*, 15 August 2014. Bakınız: www.brookings.edu

⁴⁸ Keil, *Los Angeles: Globalization, Urbanization and Social Struggles*.

⁴⁹ Mike Davis, *Ecologies of Fear*, London: Verso, 1998; Gene Desfor ve Roger Keil, *Nature and the City: Making Urban Environmental Policy in Toronto and Los Angeles*, Tuscon: University of Arizona Press, 2004.

Los Angeles'ın taşra görünümünde; bireyselliğin ifade edilmesi, sınıf farklılığı ve segregasyonun hakim olması hayal edilmmişti -ve uzun uzadıya incelenmişti. Gelgelelim ki, post-banliyö döneminde oldukça farklı bir hale büründü: artık, sosyal değişimin toprakları olmuştu. Şehir merkezi; varoş yoksulluğu ve kötü çalışma koşullarının hüküm sürdüğü bölgesiyle etrafı kuşatılmış, tekrar inşa edilen kurumsal kaleler olan halinden mutenalaştırılmış bir kentsel oyun parkına geçişini tamamlarken, bölgenin farklı yönlerde gösterdiği taşra genişlemesi günlük yaşam ve yenilikçi şehir politikası alanları olarak değer kazandı.

Yirminci yüzyılın ortasında Los Angeles, küçük evler inşa eden büyük inşaatçıların hükmettiği endüstriyel bir kentleşmeye imza attı. Greg Morrow'un söylediği gibi, şu an Los Angeles sakinlerinin yalnızca üçte biri tapusu kendilerine ait olan müstakil evlerde yaşıyor.⁵⁰ Büyük altyapı projeleri -LA Nehri, otobanlar, limanlar, stadyumlar ve çok daha fazlası- asla çok uzakta olmadığı halde bir burjuva ütopyası olan alt-bölümler imgelemi, Los Angeles'ın diğer bütün betimlemelerini saf dışı bırakmıştı. Savaş sonrasını takip eden on yıllar boyunca inşa edilmiş görünümü Güney Bölgesinde beyaz ayrıcalığı ve beyaz üstünlüğü gözetilerek ırk, sınıf ve cinsiyetin enerji hatlarına adeta can vermişti. Lauro Pulido'nun bir defasında söylediği gibi "Los Angeles'la ilgili olarak... endüstriyel anlamda arazi kullanımı; yüksek düzeyde kirlilik yoğunlaşması ve beyaz olmayan insanlarla ilişkilendiriliyor, bu noktada kendine cevap arayan soru şu: beyazlar hem endüstriyel kirlilikten hem de beyaz olmayanlardan uzak durmayı nasıl başardı?"⁵¹ Los Angeles'ın yatay kentliliği durmaksızın, korkunç -ve gizli- sosyoekonomik ve çevresel eşitsizliklere sebebiyet verdi. Los Angeles'ta bir banliyö diyince akla güvenli bir yaşam alanı veya kirlenmiş bir endüstri bölgesi gelebilir.⁵²

Bugün farklı bir Los Angeles oluşmakta fakat benzer sorular sorulmaya devam ediyor. Los Angeles bir kez daha yabancı ve farklı her şeye kapılarını kapamış bir ırkın geriye dönük siyasetinin genel bağlamında progresif seçeneklerin odak noktası haline gelmiştir. Diğer şeylerin yanı sıra, beyaz üstünlüğünün son kalelerinden biri olduğu için itibarı zedelenmiş bir bölge; Trump yönetimi altındaki federal hükümetin yaptırımlarına karşı göçmenlerin ve mültecilerin haklarını savunan, büyümekte olan belediye çatısı altında gerçekleşen bir sığınak hareketi haline gelmiş durumda.⁵³ Güçlü bir parti tabanı barınma hareketi hem Güney Bölgesinde geçmişten beri konumla bağlantılı ev sahibi olmanın tercih edilmesine ve YIMBY adıyla anılan (*Yes In My Backyard - Evet Benim Arka Bahçemde*) harekete karşı çıktı. YIMBY, beyaz olmayan toplumların üzerinde

⁵⁰ Greg D. Morrow, 'How to Make Los Angeles More Affordable and More Livable', *Los Angeles Times*, 24 July 2015.

⁵¹ Laura Pulido, 'Rethinking Environmental Racism: White Privilege and Urban Development in Southern California', *Annals of the Association of American Geographers*, 90 (1), 2000, p. 14; Laura Pulido, 'Geographies of Race and Ethnicity 1: White supremacy vs White Privilege in Environmental Racism Research', *Progress in Human Geography*, 39 (6), 2015, pp. 809-17.

⁵² Christopher G. Boone ve Ali Modarres, 'Creating a Toxic Neighborhood in Los Angeles County: A Historical Examination of Environmental Inequity', *Urban Affairs Review* 35 (2), November 1999, pp. 163-87.

⁵³ Ruben Vives, 'California "Sanctuary Cities" Vow to Stand Firm Despite Trump Threats of Funding Cutoff', *Los Angeles Times*, 25 January 2017.

baskı oluşmasına yol açabilecek serbest pazar çözümlerini ve yoksul mahallelerde haksız yere toprak elde edilmesinin önünün açılmasını müdafaa ettiği için eleştirildi.⁵⁴ Los Angeles'taki progresif hareket ve yurttaş kültürü; belki de 1970'lerdeki, neticesinde İşçi/Toplum Stratejileri Merkezi ve Bus Riders Union gibi örgütlerin oluşmasına yol açan işyeri kapama karşıtı çabalarından beri yeni bir neslin oluşumunda aktif bir şekilde rol almıştır. Bu örgütlenmenin ve bu çabaların birçoğunun, Los Angeles'ın kendine has genişleyen şehir formuyla ilişkili olduğu görülmüştür. Aktivistler duruma uygun olarak, Şehrin Hakkı olan sloganı Taşranın Hakkı olarak değiştirmiştir.⁵⁵ 1992 ayaklanmasından beri örgütsel altyapının istikrarlı bir şekilde şekillendirilmesi; neoliberalleşme ve girişimcilik Los Angeles'ın belirleyici unsurları haline gelmişken işçinin, sosyal hayatın, geçiş adaletinin ve çevresel örgütlerin ön plana çekilmesi söz konusuydu.⁵⁶

Ananya Roy'un W.E.B Du Bois'un akılcı yetkisini hedef aldığı güçlü anlatımında bizlere hatırlattığı gibi, İkinci Dünya Savaşından önce yaşanan Bunalımın tam da sonunda oluşturulan tesiri yüksek popüler cephelerin açılışından sonra, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarındaki kapitalist gücün yeniden inşasından farksız olarak aşırı sağcı (ırkçı kapitalist) bir yeniden inşa döneminde yaşıyoruz.⁵⁷ 1930'ların sonundan 1950'lere kadar olan dönemdeki gibi, kurumların ve hareketlerin kolektif gücüne bir darbe indi. Barınma o an ve şu an siyasal alternatiflerin gelişiminde öne çıkıyor. Los Angeles'ta ve Trump döneminden geçen diğer yerlerde ırk ve sınıf ilişkileri bir kez daha vurgulanıyor.

Bu özelleştirilmiş şehrin kamusal olasılıklarıyla ilgili son hüküm verilmedi. Karanlık günler gelip geçer. Her şey tersine dönebilir. Bunun gerçekleşmesi için daha iyi bir toplum yaratma gayemizden vazgeçmeden hatalarımızdan ders çıkarmalıyız. Parson'ın yüzyıl ortası Los Angeles'ından ve kendi ütopyalarını nakleden projelerden edindiğimiz öğretiler dürüstçe ve üretici bir şekilde hayata geçirilmeli. Erik Swyngedouw aynen şu kelimelerle bu karanlık çağ için, görüldüğü üzere özgürleştirici politikalar için çok az alan sunan, bir post-siyaset çağı olduğunu söylemiştir. Swyngedouw'un tanımladığı gibi;⁵⁸ yirminci yüzyılın "bir zamanlar denenip başarısız olmuş komünizminin hayaleti" ve onun mağlup olmasından sorunlu heybetli devrimcilik karşıtı güçler, yüzyıl ortası Los Angeles'ının tarihinde kendilerine yer bulmuştur. O zaman belki de hayata döndürülmüş bir "komünist hipotezin" yeni özgürleşme politikaları bulunması için doğru yöntem olabileceği için umut vardır: "bir düşünce olarak komünizm; insanlar her seferinde

⁵⁴ LA Tenants Union, 'Dropping the Hammer on YIMBYism', *Medium*, 19 March 2019; Kaliforniya için daha genel bir bilgi için bakınız: Toshio Meronek, 'YIMBYs Exposed: the Techies Hawking Free Market "Solutions" to the Nation's Housing Crisis', *In These Times*, 21 May 2018.

⁵⁵ Carpio ve diğerleri, op.cit.

⁵⁶ Julie-Anne Boudreau, *Global Urban Politics*, Cambridge: Polity Press, 2017; Laura Pulido, *Black, Brown, Yellow, and Left: Radical Activism in Los Angeles Berkeley and Los Angeles*, Berkeley: University of California Press, 2006.

⁵⁷ Ananya Roy, 'Divesting from Whiteness: The University in the Age of Trumpism', *Society + Space*, 2016, Bakınız: societyandspace.org; W.E.B. Du Bois, *Black Reconstruction in America: An Essay Toward a History of the Part Which Black Folk Played in the Attempt to Reconstruct Democracy in America, 1860-1880*, Oxford: Oxford University Press, 1935 [2007], 262.

⁵⁸ Erik Swyngedouw, *Promises of the Political: Insurgent Cities in a Post-Political Environment*, Cambridge: MIT Press, 2018, p. 167.

ortak bir amaç doğrultusunda bir araya geldiğinde, yalnızca eşitlik veya devlet ve toplum şemsiyesinin altında kendilerine yer ayrılmasını talep etmek için değil bunların yanı sıra kendi kendilerini organize etme ve yönetme becerilerini sahnelemek ve demokratik sözün yürürlüğe sokulması; dolayısıyla, neyin olası görüldüğüyle ilgili anlayışın değiştirilip, yeni örgütsel formları testlere tabi tuttukten sonra onayarak devlet ile hükümetin parametrelerinin kökten değiştirilmesiyle kendisini somut bir şekilde gösterir.”⁵⁹

Los Angeles, ilerde yaşayacağımız dünyanın bir müjdecisidir. Şu an ikamet ettiğimiz, çalıştığımız, oyun oynadığımız taşra gezegeni, toprak ve tiyatro, farklı gelecekler inşa ettiğimiz sahne ve sahne arkasını yeniden düşünmemiz için harekete geçiricidir. Yirminci yüzyıl ortası İtalyan Marksist Amadeo Bordiga’ya göre “Kapitalizm dikeylikli. Komünizm yataylık olacaktı.”⁶⁰ Tamamıyla kentleşmiş bir geleceğe doğru son sürat ilerlerken -benim önerdiğim genişletilmiş bir şehir geleceği- geçmişle, günümüzle ve hayatlarımızda belirlemekte olan banliyöleşme durumuyla uzlaşa sağlamalıyız. Lefebvre’nin her yerde şehirleşme tasarısının, insanların beklemeksizin ön tarihlerine sırt dönmelerini tetikleyecek sonuçları var. İlk olarak, şehir ve kırsal kesim tezatının terk edilmesinin bir ön koşulu olması söz konusu. Buna bağlı olarak, Bordiga’ya göre tam anlamıyla şehirleşme, nihayetinde küresel kapitalizmin sebebiyet verdiği megakentleşmenin kavramsal karşısıdır anlamı da çıkıyor: Post-kapitalist olasılıklar şehrin merkezde olma durumunun ötesine geçmeli: “Bir ahtapot misali dokunaçları olan ürkünç şehir yığılmasına karşı verilen devrimci savaş şu şekilde tanımlanabilir: Komünist oksijen kapitalist foseptiğe karşı. Ferahlık çimentoya karşı... yoğunlaşmak üzere verilen mücadelenin sebebi, kitleler dahilinde işçi arama çabasının sürekli bir sonraki boyuta geçmesine sebep olan kapitalist üretim türünün gereksinimleridir.”⁶¹

Günümüzün taşra gezegeninin oluşmakta olan yatay görünümünü, siyasal eylemler alanı ve post-kapitalist bir geleceğin bir fırlatma rampası olarak hayal ettiğimizde, bakış açışımızı kökten değiştirmemiz gerektiği anlamı çıkar. Yerleşme ve günlük hayatı deneyimleme yollarımızın bu hayal edilen kökten değişimi, taşra/şehir görünümü gezegenini köklerine kadar etkiliyor. Bu bizi makalenin başında adı anılan aykırılık kavramına geri götürüyor. Lefebvre, şehircilik devrimine karşı sağlıklı bir çeşit iki anlamlılık gösterdi. Küreselleşen kapitalizmin bizlere, derin aykırılıkların olduğu bir görünüm bıraktığını fark etti. Kapitalizm altında, şehir ve kırsal kesim tezatının çözünmesine çoktan şahit olmuştuk. Marx ve Engels’in kentleşmenin tarihi üzerine kaleme aldıkları çalışmalarını bir kez daha okuyan Lefebvre şöyle diyor:

Taşralar, yarı-şehir, yarı-kasaba (yani, ne şehir ne kasaba) bu baskıdan beslenerek oluşuyor. Bir arazi parçası olan kendini toprak ağası sanıyor, doğanın bir parçasına hükmettiğini düşünüyor. Ama o kişi aslında ne köylü ne de yurttaş. Kentleşme kırsal kesime kadar uzanıyor ama bu hem alçaltıcı bir süreç hem de

⁵⁹ Age., p. 168.

⁶⁰ Amadeo Bordiga, ‘Space versus Cement’, *Espèce humaine et croûte terrestre*, içinde; Çeviren Nathan Schaffer, Paris: Payot, 1978.

⁶¹ Age.

kendisi alçaltıcı bir tutumla karşılanıyor. Şehrin kırsal bölgeyi içine çekip küçültmesindense, burda olan bir tür karşılıklı bir alçaltma durumu: şehir aniden çevre bölgelere dönüşüyor ve köy kötüye gidiyor; tüm taşrada, belirsiz bir şehir kumaşı baş göstermeye başlıyor. Sonuç ise şekilsiz bir magma: varoşlar ve bu-laşıcı hastalık taşıyan şehirler.⁶²

Zorluklarla bezenmiş olsa da aynı zamanda dünya toplumu ve siyaseti elde etmenin bir olasılığını da sunan bir görünümünden söz ediyoruz. Başka bir bağlamda, AbdouMaliq Simone, Batı'nın dışında oluşmakta olan şehir dünyalarının “yeni coğrafyalar dönemi”nden bahsetti.⁶³ Kırsal gezegenimizin nüfusu kalabalıklaştıkça, görüş açılarımız da seri bir şekilde yeniden düzenlemelere ihtiyaç duyuyor. Ve kuşkusuz ki devrim ve reform projeleri olarak şehirlerin ve banliyölerin inşası gerçekte sıklıkla, hem sömürgecilerin hem de yerleşimcilerin anlatılarında aynı şekilde kendine yer bulmuştur; gerek küçük, kasti topluluklarda hayalperestçe olsun; gerek yirminci yüzyılın modernist, kitleler halinde konutlaşmasının sapkın şekillerinde olsun.⁶⁴ Bu konuya bir düzeltme getirmek gerekiyor.

Yani, bu banliyöde komünizm olabilir anlamına mı geliyor? Belki de daha mütevazı olmalıyız. Amanda Kolson Hurley'nin yeni, çok önemli kitabı, 20. yüzyıl sırasında doğu ABD merkezli alternatif banliyö projelerini incelediği *Radical Suburbs*'de bizlere şunları söylüyor:

Ütopya, tanımı gereği, elde edilebilir bir şey değil. Ama edinilen tüm bu deneyimler sonucunda kat edilen aşama size şaşırtıcı gelebilir. Bu deneyimler, şu an hala taşra hayatının yerinden oynatması mümkün olmayan sütunları olarak görülebilecek şeylere karşı elle tutulabilir, uygulanabilir müdahaleleri temsil ediyor: geleneksel, müstakil bir konut, kendi kendine geçinebilen bir çekirdek aile, ırksal ve ekonomik segregasyon, yerleşmenin olabileceği ve olamayacağı yerlerden kesin kopuş.⁶⁵

Belki komünizm değil ama kolektivizmin, komünalizmin, kooperatiflerin ve milletler toplulukların ufak parçaları ya da bir ihtimal birçok kişinin şu sıralar zihnini meşgul eden, “şehrin sıradan sakinleri”.⁶⁶ Her yere yayılmakta olan kentleşmenin sorunlu tarafına odaklanmak ısınmakta olan dünyamızın kurtarılmasının yolu olabilir.⁶⁷

⁶² Lefebvre, *Marxist Thought and the City*, p. 140.

⁶³ AbdouMaliq Simone, *For the City Yet to Come: Changing African Life in Four Cities*, Durham: Duke University Press, 2004.

⁶⁴ Roger Keil, ‘Canadian Suburbia: From the Periphery of Empire to the Frontier of the Sub/Urban Century’, *Zeitschrift für Kanada-Studien*, 38, 2018, pp. 47-64

⁶⁵ Amanda Kolson Hurley, *Radical Suburbs: Experimental Living on the Fringes of the American City*, Cleveland: Belt Publishing, 2019, p. 22.

⁶⁶ Mary Dellenbaugh, Markus Kip, Majken Bieniok, Agnes Katharina Müller ve Martin Schwegmann, eds., *Urban Commons: Moving Beyond State and Market*. Basel: Birkhäuser, 2015.

⁶⁷ Samuel Alexander ve Brendan Gleeson, *Degrowth in the Suburbs: A Radical Urban Imaginary*, Singapore: Palgrave Macmillan, 2019; Roger Keil, ‘Paved Paradise: the Suburb as Chief Artefact of the Anthropocene and Terrain of New Political Performativities’, Henrik Ernstson ve Erik Swyngedouw, eds. içinde, *Urban Political Ecology in the Anthro-obsene: Interruptions and Possibilities*, London: Routledge, 2018, pp. 165-83.

Kolson Hurley çalışmasını “birçok banliyö bölgesi, şu an unutulmuş olan art arda oluşmuş toplulukların aynı kağıdın üzerine düşülmüş kayıtları niteliğinde -özellikle de resmi olmayanlar ve/veya beyaz olmayan topluluklar”- oldukları görüşünü paylaşarak bitirmiştir.⁶⁸ O halde bu makale, hiç olmazsa kat ettiğimiz mesafeyi unutmamak ve elde kalan ihtimalleri değerlendirmek için bir ortam sağlıyor. Bu mantıkla bakıldığında komünist hipotez hala var.

Bu bağlamda, Los Angeles’ın dışında kalan, bir dolu ütopyik potansiyelin yuvası haline gelmiş çöle geri dönüş yapıyoruz. Afro-Amerikalı asamblaj sanatçısı ve Merkez Güney Los Angeles’daki ikonik Watts Towers Arts Center’ın ilk direktörü olan Noah Purifoy, 1989’da Yucca Vadisindeki yüksek çöle taşındı ve 2004’te vefat edene kadar, şu an Noah Purifoy Outdoor Art Museum of Assamblage Art’da sergilenen hatırı sayılır miktarda çalışmaya imza attı. 2019’da güneşli bir Nisan günü öğleden sonra sokaklarda volta atıyor, Purifoy’un parçalarının saldırgan hümanizmine gıpta edip, aynı zamanlı Coachella müzik festivalinden dönen hipster Y kuşağıyla etrafımız sarılmışken, Llano del Rio’nun hayaletini ve Los Angeles’ın kamusal alanı ve daha iyi bir dünya için yaptığı tasvirlerin karşılığı çöl kumuna denk gelen Don Parson’ın ruhunu model alıyoruz.

⁶⁸ Kolson Hurley, *Radical Suburbs*, p. 159.263.

SOSYALİST KENTİN YÜZÜ GEÇMİŞE DÖNÜK ÜTOPYASI

Owen Hatherley

*Çeviri: Tahir Emre Kalaycı**

Çağdaş Manchester'ın merkezinde, Sovyetler Birliği'nin sanatı, mimariyi ve gündelik yaşamı birleştirme girişimini simgeleyen iki esere rastlayabilirsiniz. Bunlardan biri günümüzde artık oldukça iyi bilinmektedir. Sanat merkezi "Home"un tam önünde bulunan ve mülkiyeti bir arsa geliştiricisine ait bir "Özel Kamusal Alan" olan, yakınlarda inşa edilmiş Tony Wilson Meydanı'nda, yüzü lüks ofislere ve konut alanlarına dönmüş biçimde, Friedrich Engels'in bir heykeli durmaktadır. Bu heykel, Engels'in onlarca yıl çalıştığı ve Marx'la birlikte yaptıkları ileri sanayi kapitalizmi çözümlemesi için model aldıkları kent olan Manchester'a, sanatçı Phil Collins tarafından getirildi. Ama heykel aslında Ukrayna merkezindeki Poltava şehrinin dışındaki bir köy olan Mala Pereshchypina'da bulunuyordu. Bu, Manchester'ın Engels'in Sovyetlerce yapılmış bir heykelini elde etmek için yaptığı ilk girişim de değildi. 1990'ların başında, o zamanlar bir Sovyet sanat sergisini gerçekleştirmekte olan şehir konseyi, o dönemde Komünist heykellerden kurtulmaya çalışan kardeş şehri St. Petersburg'tan bir heykel istemiş, kendilerine ne yazık ki Sovyet Leningrad'ında hiç Engels heykeli bulunmadığı söylenmişti.

Bu durumda Collins, Home'da açılışı yapılan yeni galeri için, Ukrayna'nın devlet güdümlü "Komünizmden arındırma"*** kampanyasının zayıflatlarından birini kurtarmaya karar verdi¹ Heykel Manchester'a dikildiğinde, Collins tarafından bir gösteri düzenlendi ve Gruff Rhys, "Komünizm Evine Dönüyor"*** diyen bir şarkı söyledi. YouTube'ta bu şarkıyı izlerken etkilenmemek oldukça zor; bu enternasyonal sosyalizm anıtının, bu son derece kapitalist kente dikildiğini görmekten dolayı neşe dolu gözükken, çoğunlukla genç, gözleri parlayan izleyiciler. Yine de, ağızda kalan kötü tattan kurtulmak mümkün

* Çeviri sürecinde ve sonrasındaki katkıları için Socialist Register Türkçe editörlerinden Çiğdem Çıdamlı'ya teşekkür ederiz.

** Eski komünist ülkelerde, komünizmin kuruluşlarından, kültüründen ve psikolojisinden kalanları ortadan kaldırma işlemi, komünizmden arındırma süreci.ç.n.

¹ Bkz. Charlotte Higgins, 'Phil Collins – Why I took a Soviet statue of Engels across Europe to Manchester', The Guardian, 30 Haziran 2017.

*** Communism's Coming Home, ç.n.

değil; bu durum Büyük Ekim Proleter Sosyalist Devrimi'nin sahiden yaşanmış olduğu yerlerde solun topyekun imha edilmiş olmasının bir sonucu ve bu heykel burada, İngiltere'nin ikinci büyük kentinin kurumsal tüketim, spekülasyon ve boş zaman mekanlarının bir yenisinden ibaret olan bu yerde, her ne kadar potansiyel olarak huzur bozucu olsa da, sadece bir biblo özelliğine sahip.

Peki ya heykel? Birçok Sovyet heykelinin kökünün dayandığı Uzun Brejnev döneminin standart nesnelerinden biriymiş gibi gözüküyor, ama Manchester'a taşınmasına ilişkin olarak yapılan açıklamalarda, heykelin kim tarafından veya ne zaman tasarlandığına dair oldukça az şey söyleniyor olması da oldukça ilginç; sanki bir şekilde "gökten zembille inmiş". "Sosyalist Gerçekçiliğin" hükümet onaylı üslûp haline geldiği 1920'lerin sonlarından itibaren yapılan çoğu Sovyet heykeli gibi, açık ve figüratif özellikte olsa da, Kruşçev sonrasının "sert üslûbunu" da andırıyor.

50'lerden itibaren heykeltıraşlar, Jacques Lipchitz veya Osip Zadkine gibi Rusya İmparatorluğundan gelme Parisli sürgünlerin çalışmalarında görünen soyutlanmış bir insan bedeni yaklaşımını ödünç alarak, (o zamanlar artık iyice yerleşmiş olan) avantgarda tekrar ilgi göstermeye başladılar. Bu yüzden kaide, sakal, yüz hatları ve redingotun tamamı granitten keskin köşeler şeklinde yontulmuş. Vladimir Tatlin'in "Üçüncü Enternasyonal Anıtı",* ilk önerildiğinde, büyük sosyalistlerin figüratif heykellerine bir alternatif olarak düşünülmüştü. Fakat bunun yerine enternasyonal sosyalizmin soyut bir cisimleşmesi oldu: Komintern için, diyalektik biçimde dönen ofisleri bulunan açık, eğik, silindirik çelik bir kule. Vladimir Mayakovsky onu "sakalı olmayan ilk anıt" diye nitelendirmişti. SSCB, daha birçok sakallı anıt dikecek ve bu anıtlar birçok kentsel meydana, asık bir suratla halka bakacaktı.

Sakalsız bir anıt görmek için, Deansgate'e kadar 15 dakika yürümeniz ve Halkların Tarihi Müzesi'ne girmeniz gerekiyor. Bu, spekülasyon amaçlı ofisler ve devasa dökme cam ve çelik Sivil Adalet Merkezi'yle kuşatılmış nehir kıyısı binası, İşçi Partisi'nin, Büyük Britanya Komünist Partisi'nin ve birçok sendikanın arşivlerini içeriyor. Düzenli olarak yenilenen sürekli bir sergi ise bunları halka sergiliyor. Savaş sonrası, Thatcher öncesi yıllara ilişkin odalarda özellikle alışılmadık bir sendika pankartı mevcut. Sergilenen birçok pankart var; 1990'lara kadar, tüm renkleri ve görsel zenginlikleriyle, bu terim Mala Pereshchipina'nın Engels heykeli gibi daha agresif ve köşeli sanat eserlerini çağrıştırmıyor olsa da, Sosyalist Gerçekçilik diye de adlandırılabilir gerçekçi, gösterişli bir Sanatlar ve El Sanatları üslubunu** temsil ediyorlar. Sonra, Batı Londra'daki bir fotoğrafik işleme tesisinin, çoğunlukla Asyalı ve kadın işgücünün kötü ücretler ve çalışma koşulları nedeniyle başlattıkları 1976-1978 Grunwick Grevi'nin meşhur pankartına da rastlama şansınız olacak. Grev, hem Özgürlük için Ulusal Birlik gibi Muhafazakar Parti'nin aşırı sağcı uçları, hem de grevi soldan zorlayan, Arthur Scargill

* Monument to the Third International. ç.n.

** Arts and Crafts, sanayi devriminin sosyal, ahlaksal ve sanatsal karmaşasına bir karşı çıkış olarak İngiltere'de ortaya çıkmış bir akımdır. ç.n.

öncülüğündeki aşırı solcu uçan grevçiler* açısından, endüstriyel güç denemesinin bir örneği olarak görülmesi ve o dönem için Asyalı kadınların öncülüğünde gerçekleştirilen önemli bir grev olarak taşıdığı özgünlük nedeniyle, Britanya işçi sınıfı tarihi açısından kurucu anlardan birini oluşturuyor ve elbette ortalama bir Viktoryan sendika pankartının lisaniyla temsil edilmesi hayli zor. Grunwick pankartını yapma onurunun, “Grunwick fabrikası işçileri” oldukları söylenen, “Vipin Magdani ile birlikte pankartı boyayan Jayandi”ye ait olduğu belirtiliyor². “APEX”^{***} (Grunwick işçilerinin üyesi olduğu sendika) ve “TGWU”^{****} kısaltmaları, beyaz bir zemin üzerindeki helezonlu kırmızı, gri ve siyah soyut şekillerle çevrelenmiş kırmızı bir kürenin üzerinde yer alıyor; bunlar, “GRUNWICK GREV KOMİTESİ” kelimelerini ön plana çıkaran beyaz bir çokgenle, siyah bir boşlukta yer alan “GREV HAKKINI SAVUN” sloganını içeren siyah bir kamaya işaret ediyor.

20. yüzyıl sanat tarihini biraz olsun bilenler, pankartın kaynağının, erken dönem Sovyet avangard sanatındaki “Süprematist”^{*****} perspektif olduğunu anlayacaktır. Neredeyse kült bir liderimsi şahsiyet olan Kazimir Maleviç tarafından yönlendirilen ve mimar El Lissitzky’nin önemli katkılarda bulunduğu Süprematistler, tuvallerinin serbestçe gezinen, dalgalı soyut mekânlarıyla canlandırılabilen Kozmik bir Komünist gelecek tahayyül ediyorlardı. Devrimci girişime katkı sağlama arzusuyla, posterlerden elbiselere, tabaklardan fincanlara ve elbette binalara kadar her şeyi tasarlayabiliyorlardı. Sol politikadaki en meşhur imgeleri El Lissitzky’nin “Beyazları Kızıl Kamayla Yenin” (1920) isimli Bolşevik iç savaş posteriydi; Halkların Tarihi Müzesi de bunu bir esin kaynağı olarak belirtiyor. Ama bu bana daha ziyade, bir sürü kopyasından çok, bu afişin kendisine verilen yaratıcı bir yanıt gibi geliyor. Ama en önemlisi şu: Britanya tarihindeki kurucu grevlerden birine katılan Britanyalı Asyalı kadınlar, mücadelelerini temsil ve propaganda etmek için yüzlerini Rus avangardına dönmüşler. Burada, müzede sergiden ibaret olmayan biraz daha fiili bir durum söz konusu olsa da, bu anın dünyayı sahiden altüst edici olan potansiyeli, tamamen farklı bir bağlamda, ama aynı temel amaçlar uğruna, neredeyse altmış yıl sonra kullanılmış. Bu iki eserde de, Sovyet sosyalizminin hayaleti çağdaş kapitalist bir kentin üstünde dolaşıyor. Fakat bunlar son elli yıldır bu tür kentsel ortamlar çapında sanatta, mimaride ve kentte oldukça kapsamlı biçimde yayılan ve bunlara nüfuz eden Sovyet fikirlerinin sadece iki örneği. Sovyet avangardının; sonuçta 1976 yılında Dollis Hill’deki grevci bir işçinin El Lissitzky’yi bilebilmesi ve onun afişini temel alarak bir imge üretebilmesi anlamına gelen (yeniden) keşfi, karmaşık bir yanlış anlamalar ve mülk edinmelerin öyküsü. Bu makale,

* Gezici grev gözcüleri, aynı zamanda Flying Pickets isimli radikal sosyalist Britanyalı capella vokal grubu. ç.n

² Betimleme Evan Smith’in ‘Defend the Right to Strike’ yazısından alınmıştır, yazı pankartın Victoria ve Albert Müzelerinin 2014 yılındaki ‘Disobedient Objects’ başlıklı sergisinde gösterilmesi üzerine yazılmıştır, erişim: www.vam.ac.uk/blog/disobedient-objects/defend-right-strike-grunwick-strike-banner.

** Association of Professional, Executive, Clerical and Computer Staff - Profesyonel, Yönetim, Büro ve Bilgisayar Personeli Birliği. ç.n.

*** Transport and General Workers Union – Taşımacılık ve Genel Hizmet İşçileri Sendikası. ç.n.

**** Süprematizm soyut geometrik şekilleri kullanan ve benimseyen bir resim sanatı anlayışıdır. ç.n

bunların özellikle, temelde sanat tarihi aracılığıyla Britanya'nın yaşamını nasıl beslediğini bulmaya ve izlerini sürmeye çalışacak; bu fikirlerin Nazi Karşıtı Birlikten, Birleşik Arap Emirlikleri'nin sanat binalarına kadar nasıl her şeyin kaynağı haline geldiğini takip edecek. Son olarak, bunların sadece hemen herkes tarafından kullanılabilir olacak değişken gösterenler olup olmadığı veya sosyalist kent fikirlerinde özü itibarıyla hala devrimci bir şeyler kalıp kalmadığı sorularını soracağız.

Sosyalist Kent Neydi?

Sovyet mimarisinin ve şehirciliğinin öyküsü karma karmaşık bir öyküdür, ancak özü itibarıyla birkaç paragrafta anlatılabilir. Devrimden sonraki ilk on yılda, görece az şey inşa edildi, ama Tatlin'in "Üçüncü Enterasyonel Anıtı" ile birlikte akademik tartışma da hararetlendi. Yapısalcılar ve Rasyonalistler arasında belirgin bir uyuşmazlık vardı, her ikisi de Sovyet sosyalizmine ve bir tür Taylorizm ile Fordizme adanmış akımlarken; yapısalcılar işlevselliğe ve batıdaki Bauhaus gibi eğilimlerle kurulan bağlantılara daha fazla vurgu yaparken, gestalt psikolojisine de belirgin bir ilgi duyan rasyonalistler, formu daha fazla vurguluyordu. Sahiden inşa edilen şeyler bağlamında, YEP dönemi Sovyet devleti şehir planlaması ve mühendislik görevlerini Moskova'da Alexei Shchusev veya Erivan'da Aleksandr Tamanyan gibi devrim öncesinde rüştünü ispatlamış profesyonellere vermeyi tercih etti; her ikisi de temelde 1920'lerde on dokuzyüzyıl planlarını yönettiler. Ancak aslında, birçok işçi kulübü, kültür evi, küçük konut projesi, garaj ve hatta Ukrayna'nın o zamanki başkenti Kharkiv gibi bazı yerlerde, tüm hükümet kompleksleri için, o dönemde o zamanlar önceden sadece tuvalin üzerine geçirilen dinamik soyutlamaları ele alıp, bunları çağdaş, işlevsel kamusal binalara uyarlayan avangartlar görevlendirilmişti. Bu durum, çok sayıda yeni kent, yeni fabrika, yeni banliyö ve yeni kamusal binaların inşa edilmesi çağrısında bulunan ilk Beş Yıllık Plan'ın açıklanmasıyla birlikte, başka bir boyuta taşındı. Bu durum başlangıçta, Sovyet modernist mimarların görevlendirilmesinde muazzam bir artışa yol açtı, çünkü bu yeni yerleşimleri planlamaları bekleniyordu. Ancak Leonid Sabsovich'in "Urbanizminin" çok katlı süper komünlerinden, bir zamanların sol muhalifi Mikhail Okhitovich tarafından savunulan müstakil aile evleri ve hatta tek kişilik evler ve kitlesel araba sahipliğinden oluşan Amerikan tarzı "Kentten arınmaya" ve Finans Halk Komiserliği başkanı Nikolai Milyutin tarafından planlanan aşırı Taylorcu Doğrusal Şehir'e kadar uzanan çeşitli abartılı ütöpik planlar, 1933 öncesinde bile, giderek aşırı sağcılaşan Almanya'dan gelen Frankfurt planlamacısı Ernst May, Berlin sosyal konut projelerinin mimarı Bruno Taut ve eski Bauhaus müdürü Hannes Meyer gibi göçmenlerin ürettiği, daha pragmatik ancak yine de güçlü modernist nitelikler taşıyan master planlarla tamamlandığı için, bu durum aynı zamanda belirleyici bir parçalanmayı da beraberinde getirdi. Mimarileri temelde modernizm artı anıtsal heykelciliğe dayanan yeni bir "Proleter" grubun Rasyonalistlere, Yapısalcılara ve Klasikçilere saldırması ve açık ve örtülü bir devlet desteğine ağır biçimde sırtlarını dayamalarıyla birlikte, Sovyet mimarları arasındaki gerilim şiddetli bir polemige dönüştü. Bu durum, çeşitli birliklerin tek bir

Sovyet **Mimarlar Sendikası** oluşturmak üzere tasfiye edildiği ve tepesinde devasa bir Lenin'in yer aldığı neoklasik bir gökdelenin Sovyetler Sarayı için yapılan uluslararası yarışmayı **kazandığı** 1932 yılında sona erdi.

Sonra, “Sosyalist Gerçekçi” bir mimari zorunlu hale getirildi. Her ne kadar Alman veya İtalyan faşizmi yönetimi altındaki mimarların çalışmalarıyla kıyaslansa ve bu kıyaslamanın hakimiyetçi boyutlar ve mutlak bir iktidarı temsil etme ve uygulatma belirgin amacı gibi haklı gerekçeleri olsa da, arada oldukça önemli farklar var. Bu farklılıklardan biri basitçe niceliksel, çünkü en azından 1934’ten 1956’ya kadar süren 20 yıllık bu dönem, SSCB’nin sanayileşip kentleşmesiyle ve Büyük Yurtsever Savaşın ölçüsüz yıkımından sonraki yeniden inşa atılımıyla çakışmaktadır. Çoğunluğu önceki avangard taraftarlarınca tasarlanmış olan bu mimari, zamanla vurgularını değiştirecekti. Savaş sonrası projeler özellikle gösterişli, dekoratif ve bunaltıcı ölçüde büyüktür, ancak belirli bir avangart devrimci dalga ve mücadele algısını tüm o büyük bulvarları, şatafatlı anıtları, ağır malzemeleri ve zorunlu kahramanlık heykelleriyle birlikte, on dokuzuncu yüzyıla ait bir kent yaklaşımıyla birleştirme eğilimindedir. Bu da, daha sonra, Kruşçev döneminde, artık “batılı” modern mimari olarak görünen, ama aslında büyük ölçüde yirmilerin Sovyet tasarımlarından türetilen bir mimarinin yeniden devreye girmesine yol açarak, keskin ve hızlı bir biçimde reddedildi. Cam gökdelenler, seri üretim betonarme konutlar ve benzeri yapılar büyük bir hızla ortaya çıktı ve yetmişlerin ortalarından itibaren bu eğilimlerin daha milliyetçi ve anıtsal bir yorumuyla tamamlandılar; bu, modern ve “Sosyalist Gerçekçi” fikirlerin bir tür füzyonuydu. Gorbacov yılları Postmodernizmin ve distopyacı, fantastik “kağıt mimari”nin dağınık deneyleriyle doluydu. Çöküş yıllarında ise, artık çok az sayıda kişi ev sahipleri veya emlak sahipleri olmadan bir kent inşa etmeye girişen bu kitlesel deneyim hakkında övgüyle konuşuyordu.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, İngilizce konuşulan ülkelerde, bütün bunlar olup bitirken bunların ancak çok küçük bir bölümü geniş anlamda bilinip tartışılıyordu (gerçi savaş öncesi dönemde Almanya, Hollanda ve Doğu Avrupa’da ve savaş sonrası dönemde Fransa ve İtalya’da çok daha kapsamlı bir ilgi olduğu görülmüyordu). Entelektüellerin ve profesyonellerin “muhteşem deneyin” içinde gezindiği kitap türleri genelde Yapısalcı bir işçi kulübünde, bir fabrika mutfağında veya bir kültür evindeki ziyaretleri içeriyordu ve bu o kadar yaygın bir şey haline geldi ki, Orwell’in, Amerikalı mühendislerle Yapısalcı mimarlar Vesnin kardeşlerin ortak üretimi olan Ukrayna Zaporijya’daki Dinyeper barajının geniş ölçüde yaygınlaşan görüntülerinin Britanya’daki şüpheli propaganda değerinden özellikle söz etmesine yol açtı. *Architectural Review* dergisinin özel bir sayısı, Partiye sadık göçmen Berthold Lubetkin’in, zamanı ve yeri bağlamında dikkat çekici biçimde Marksist bir dille yazılmış olan Sovyet mimarisi ve planlamasıyla ilgili bir araştırmasını kapsıyordu. Elbette, Komünist Parti yayınları Moskova Metrosu’nu ve benzeri görkemli projeleri vitrine koyuyordu, ancak Reyner Banham’ın 1966 tarihli *The New Brutalism* kitabında hala McCarthy’ci bir dille protesto ediliyor olmalarına

karşın, savaş sonrası Britanya'sındaki çoğu Komünist mimar ve planlamacının çalışmaları, Moskova veya Kiev değil, Stockholm ve Kopenhag şehirlerine dayanarak tasarladığı da bir gerçektir. Bu arada, örneğin, Kruşçev Çözülmesinin geç bir ürünü olan katılımcı ütopya *The Ideal Communist City* projesi³ gibi ABD'deki bazı dağınık çevirilerin dışında, batıda Sovyet mimarisinin modernizme geri dönüşü konusunda son derece düşük bir ilgi mevcuttu. Bu da, Sovyet sosyalist kentine yönelik ilginin yüzünün genelde hep geçmişe dönük olması ve bu nedenle de bu ilginin neredeyse daima, oldukça erken bir tarihten itibaren, 1991'deki gerçek yıkımından onlarca yıl öncesinde imha edilmiş bulunan muhteşem bir fikri kayıt altına almak ve yasını tutmaktan ibaret olması anlamına gelir. Bu gitgide çok daha bilinçli bir duruma, yüzü geçmişe dönük bir ütopyaya dönüşecekti.

Büyük Deneyi Canlandırmak

Bu yüzü geçmişe dönük ütopyayı ortaya çıkarmak, öncelikle, onun gerçekten de var olduğunu tespit etmeyi gerektirir. Örneğin, İngilizce'de yayınlanan ve geniş çapta okunan modernizm hakkındaki kitapların çoğu, Rus ve Sovyet katkısını adeta tümüyle görmezlikten gelmektedir. Nikolaus Pevsner'in *Pioneers of Modern Design* (1936) ve Herbert Read'in aynı yıl yayımlanan *Art Now* kitaplarında, bu katkı neredeyse hiç mevcut değildir ki bu durum, muhtemelen, hem sağ tarafından yaygın biçimde "kültürel Bolşevizm" olarak görülen zehirden arınma, hem de Stalinist SSCB'nin kendisinin modernizmini reddetme arzusunu yansıtmaktadır. Ancak İngiliz sanat tarihçisi Camilla Gray'ın 1962 tarihli *The Great Experiment: Russian Art 1863-1922* başlıklı kitabı ve El Lissitzky ile Kazimir Maleviç üzerine sergileri, (aynı esnada SSCB'de de yeniden keşfedilmekte olan) bu çoğunlukla unutulmuş sanatçıları tekrar tanıtmış oldu. 1971 yılında ise, Hayward Galeri'deki, büyük ölçüde Gray tarafından düzenlenen *Sanat ve Devrim* sergisi, 1917 ve 1932 arasında sanatta ve mimaride gerçekleşen her şeyin, o döneme kadar herhangi bir yerde resmedilmiş olanlara kıyasla en eksiksiz haliydi. Ayrıca Vladimir Tatlin'in "Üçüncü Enternasyonal Anıtı" eserinin ilk rekonstrüksiyonunu da içeriyordu ki bu dünya çapındaki retrospektif sergilerde, bir hiciv ve nesneyi sahiden parça parça inşa etme hayalci projesinin parçası olarak yapılacak olan işlerin ilkiydi. Gray'ın neredeyse aynı düzeyde önem verdiği bir başka şey de, tasarımcı David King'in kapsamlı yayınlarıydı. Birleşik Krallık Devrimci İşçi Partisi üyesi olan David King, Sovyet sanatı, fotoğrafı ve el işleri üzerine kitapları, Troçki üzerine devasa belgesel monografi, tasfiyeler hakkındaki araştırmaları ve Soljenitsin'den Troçki'ye kim varsa onunla ilgili kitapların kapak tasarımlardan sorumlu kılınmasıyla, özellikle 1970'lerin sonundaki Nazi Karşısı Birlik için yaptığı Rodçenkovari afiş ve yayın tasarımları aracılığıyla Lissitzky, Maleviç, Rodçenko, Stepanova ve diğerlerinin fikirlerini ve motiflerini Britanya solu arasında yaygınlaştırdı⁴.

³ Alexei Gutnov v.d., *The Ideal Communist City*, New York: Braziller, 1968 [İtalyanca'dan çeviri].

⁴ Şu yararlı ölüm ilanına bakınız: David North, 'David King, 1943-2016 – Revolutionary socialist, artist and defender of historical truth', World Socialist Web Site, 14 May 2016, erişim: www.wsws.org.

Bu çalışmaların çoğunluğunun algısı, her ne kadar epeyce ortodoks olmayan bir tarzda olsa da, özellikle bir Komünist politika süzgecinden geçirilerek oluşmuştur. Fransa’da, bu durum özellikle, Marksist Anatole Kopp’un 1967’de yayımlanan ve üç yıl sonra da İngilizce’ye çevrilen ayrıntılı, derinliğine araştırması *Town and Revolution* aracılığıyla ortaya çıkmıştı. Ancak Britanya mimari kültürünün bu dönemine yönelik ilgi, tam olarak ne olduğu anlaşılmasa da, orada önemli bir şeylerin olduğuna dair kısmi, tam bir kavrayışa dayanmayan bir kabulle başlayıp sonra ütöpik spekülasyona kayan oldukça karmaşık bir ilgiydi. Sovyetleri tekrar mimari tarihi yazınına ekleme çabası ilk olarak Reyner Banham’ın 1960 tarihli *Theory and Design in the First Machine Age* kitabıyla oldu. Yazarın esas ilgilendiği konu, İtalyan Fütürizminin modern mimari ve modern kent tarihindeki eski pozisyonunu restore etmekte. Buna göre, “Wesnin Kardeşleri (metinde böyle geçiyor) ve El Lissitzky”yi “Sant’Elianın şehir planlaması fikirlerinin çok yönlü takipçileri”⁵ olarak konumlandırmakta ve Lissitzky’yi “Modern Hareketin muhteşem ‘fikir adamlar’ından biri”, “o zamanlar çoğu kişiye neredeyse Fütürizm’in gerçekleşmesi olarak görülen yeni bir Sovyet kültürü elçileri türünün bir örneği” olarak övüyordu⁶. Bu şahıslara ilişkin atıflarının neredeyse tamamı El Lissitzky ve Ilya Ehrenburg’un editörlüğünü yaptığı iki dilli Sovyet-Fransız-Alman *Veshch-Gegenstand-Objet* dergisine şöyle bir göz atarak, *G* veya *De Stijl* gibi Alman veya Hollanda dergilerinden kaynaklanmıştır, ancak *Art of the Commune*, *Lef* veya *SA* gibi Sovyet avangartlarının kendi yayınlarını görmezden geliyor; hatalı bir biçimde Lissitzky’nin uydurduğu (“yeninin onaylanmasına yönelik projeyi” özetleyen alaycı bir yapay Bolşevik sözcük olan) *Proun* sözcüğünün gerçekten de nesne için kullanılan Rusça bir sözcük olduğunu iddia ediyordu. Ayrıca Kharkiv’deki, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin oldukça dramatik avangart genel merkezi olan Gosprom binasına da önem veriyor, fakat onu, “Devlet Sanayi Binası” olarak adlandırıyor ve binayı “Bauhaus binalarının boyutuna rakip veya onları aşan” iki “ekstrem” binadan biri olarak övüyordu⁷. Bunu belirttikten sonra, Banham’ın o dönemin binalarını yeniden keşfi, Alison ve Peter Smityson’ın *Architectural Design* dergisindeki araştırmalarıyla paralel şekilde, Sovyetlerden alınan motiflerin Brütalist mimaride çok fazla tekrarladığına tanık olacaktı. Bu trendin ikonik binalardan biri olan, James Gowan ve James Stirling’in Leicester Üniversitesi’ndeki Mühendislik Binasının, 1920’lerin Sovyet binalarından doğrudan alınmış iki özelliği vardır: Mikhail Barshch’in 1929 tarihli Moskova Gökevi’nden alınmış ana cepheden çıkan silindirik cam merdiven boşluğu ve benzer biçimde açıkça Konstantin Melnikov’un 1927 tarihli Rusakov İşçi Kulübünden alınmış köşeli kolonlarla desteklenmiş amfi.

Bunların hepsi olmasa da bazıları, Camilla Gray ve Anatole Kopp’un çok daha iyi araştırılmış çalışmalarını okuma şansına sahip tarihçilerce düzeltilecekti. Marksist mimar ve tarihçi Kenneth Frampton’un 1980 tarihli *Modern Architecture: A Critical*

⁵ Reyner Banham, *Theory and Design in the First Machine Age*, Oxford: Butterworth, 1972, s. 177.

⁶ A.g.e., s. 193.

⁷ A.g.e., s. 297.

History kitabı Yirminci yüzyıl mimarisini ve şehir planlamacılığını ciddi bir derinlikte ele alan ilk geniş ölçüde okunan incelemeydi. Başarısızlıklarına dair de güçlü bir muhasebe içeriyordu. Frampton, “tarihsel koşullar, insanların, sosyalist entelijensiya tarafından belirlenmiş yaşam biçimini benimsemesine imkân vermeyecek durumdaydı. Üstelik mimari avangartın, vizyoner önerilerini yeterli bir teknik performans düzeyiyle eşleştirme konusundaki başarısızlığı, yetkililer nezdinde itibar kaybetmelerine de yol açtı” demektedir. Avangartın gözden nasıl düştüğüne ilişkin bir çözümleme olarak, bu çözümleme hamasetten veya şeytanlaştırmadan kaçınma avantajına sahip olsa da, sonunda avangarda dair aşağıdaki daha sorgulanabilir iddiaya ulaşmaktadır. Avangartın:

enternasyonal bir sosyalist kültür çağrısı elbette Stalin’in ‘tek ülkede sosyalizm inşa etme’ kararını duyurduğu 1925 sonrası Sovyet politikalarının antiteziydi. Stalin’in, her ne olursa olsun seçkin enternasyonalizmle işi olmadığı gerçeği, Anatole Lunaçarski’nin 1932 tarihli ulusalcı ve popülist kültürel sloganı, Sovyet mimarisini henüz ortaya çıkmamış olan geri dönüşçü bir tarihselciliğe etkin biçimde bağlayan, ünlü ‘halk için sütunlar’ sloganı ile de resmi olarak onaylanmıştı⁸.

Burada iki ilginç olay mevcuttur. Birincisi, Sovyet kentinde neyin yanlış gittiğine ilişkin çözümleme, her ne kadar kendisi on yıllardır Sovyet mimarisiyle uğraşmamış olsa da, Berthold Lubetkin’in ellilerin başlarında *Architectural Association Journal* dergisinde yayınlanan hatıralarına çok şey borçludur Sovyet mimarisinin, aslında en azından yirmi yıl kadar öncesinde modern mimariye geri dönmüş olmasına ve nüfusun büyük bir bölümünü tarihselcilikten oldukça uzak şekilde seri üretilmiş modern evlere yerleştirmiş olmasına rağmen, 1980’lerde tarihselcilikten kurtulamadığı şeklinde olduğansı bir iddiada bulunmaktadır.

Frampton’dan sonra, mimarlık tarihi ve mimaride Sovyet avangardına yönelik ilgi, iki farklı yol izlemiştir. Biri, Stalin’in ezdiği “Büyük Deneyim”in avangartın kaçınılmaz trajedisinin ve ütopyasını ütöpik olmayan bir bağlamda gerçekleştirmekteki içkin acizliğinin bir örneği olarak gören, belirli bir tür sol melankoli tarafından yönlendirilmektedir. İtalyan Komünisti ve mimarlık tarihçisi Manfredo Tafuri’nin çalışmalarını bu kategoriye koyabiliriz. Çalışması 1970 ve 1980’lerde Anglo-Amerikan mimarisinin daha entelektüel çevrelerinde yaygın biçimde tercüme edilip okundu ve Sovyet mirasıyla en çok ilgilendiği eseri de Avrokomünist meslektaşları Francesco Dal Co ile birlikte yazdığı iki ciltlik *Modern Architecture* (1976) kitabı oldu. Araştırma açısından bu örnek, çoğu Britanya ve Amerika izahatında bulunan ikinci el fikirlerin oldukça ötesine geçmektedir. Tafuri ve Dal Co, Sovyet binalarını ziyaret ettiler ve belgelediler, ayrıca mümkün olduğunca özgün yayınları ve manifestoları okudular. Bu nedenle, İlya Golosov ve Konstantin Melnikov’un işçi kulüpleri, Khar’kiv’deki Gosprom kompleksi veya Moskova’daki Pravda genel merkezi, Moskova Gökevi gibi binalarda nasıl “Sovyet mimarisinin takdire değer kalitede çalışmalar”⁹

⁸ Kenneth Frampton, *Modern Architecture: A Critical History*, London: Thames and Hudson, 1980, s. 177.

⁹ A.g.e., s. 180.

yarattığına yani genellikle övülmesinin sebebi olan kağıt mimarinin ötesine nasıl geçtiğine dikkat çekerek ve gerçekten tamamlanmış binalara haklarını tam olarak teslim ederek, ilk kez, Stalinizmden önce gerçekten neyin *inşa edilmiş* olduğuna dair ciddi bir açıklamada bulundular; Dahası, Tafuri ve Dal Co, geleneksel ve klasik mimarların 1920'lerin sonunda ve 1930'ların başında, Yapısalcı bir tavırla tasarım yapmasıyla birlikte, modernistlerin eklektikleri bir süreliğine kendi yörlüklerine nasıl çektiğine de işaret ettiler. Ancak, bütün bunlar özünde trajik bir öyküye hizmet ediyordu: bu öyküde ilk olarak "avangart, kente kendileri adına el koyarak, onu kolektif kutlamanın nesnesi haline getirerek, kendisini kendi ıstırabından kurtarabildi"¹⁰, fakat kaçınılmaz olarak tam da kutsadıkları güçlerce ezildiler. Yine de, (ortodoks olmayan) İtalyan Komünistleri gibi siyasal bağlılıklarını yansıtırken, Stalinist planlama hakkında oldukça diyalektikler. Bu, avangardın ham hayallerine karşı gerçekçi, uygulanabilir bir tepki, "işçi sınıfı[nın], yeni anıtsal merkezlerde kendi iktidarının simgelerini takdir etmeye yöneltilmesi gereken"¹¹ başarılı propaganda ve SSCB'nin çok uluslu doğasına ilişkin bir tepki olarak görülürken, süslü "kitsch" de genelde "Sovyetler Birliğindeki 'her etnik grubu' kendi yerel biçim ve inşaat geleneklerine atıflar yoluyla temsil etmeye yönelik bir girişim olarak görüldü.

Ütopyaçı Sovyet kentine ilişkin en tuhaf ve en yaratıcı yeniden yorumsa, Birleşik Krallık'ın saygıdeğer Mimari Birliği Mimarlık Okulu (AA) öğretmeni, Londra'da yaşayan Hollandalı mimar Rem Koolhaas'tan geldi. Yarı tarihsel *Delirious New York* (1978) kitabındaki uzun öykülerden biri, "Havuzun Hikayesi" başlığını taşıyan bir kıssadır. Bu öykü, modern mimarideki Sovyet etkisini, bu etkinin yok oluşunu ve geri dönüşünü anlatmak için hayali bir inşaat projesini kullanır.

MOSKOVA, 1923: Bir gün, bir öğrenci yüzer bir yüzme havuzu tasarladı. Kim olduğunu kimse hatırlamadı. Fikir çok yakında gerçekleşecekti. Diğerleri uçan şehirler, küresel tiyatrolar, tamamen yapay gezegenler tasarlıyordu. Birisi yüzer yüzme havuzu icat etmek *zorundaydı*.¹²

Fikir, 1920'lerin bir başka abartılı projesi olan mimar Georgy Kriutikov'un Uçan Şehir* (kozmetik Komünist uzayda serbestçe yüzen diyalektik nesneler) projesine yönelik bir imayla birlikte, Tatlin'in "Üçüncü Enternasyonal Anıtı"nın bir parodisiydi. Koolhaas, tam da "Üçüncü Enternasyonal Anıtı" görüntülerinin 1920'lerde tüm dünyada yayılmasıyla birlikte, "prototip, Modern Mimarlık tarihinin en gözde yapısı haline geldi" diyor. Yine de buradaki yayılma süreci harici hareketlerden birisi haline gelmektedir. Cankurtaranları olarak hizmet gören mimarlar/yapıcılar, aynı doğrultuda hareket ederlerse, havuzu hareket ettirebileceklerini gördüler. Bu, "havuz gibi bir fikrin, güvenilmezliğinin, neredeyse görünmez fiziksel mevcudiyetinin, suyun altına

¹⁰ Manfredo Tafuri and Francesco Dal Co, *Modern Architecture*, London, UK: Faber, 1986 [ilk baskı 1976], s. 175.

¹¹ A.g.e., s. 188.

¹² Rem Koolhaas, *Delirious New York*, New York: Monacelli, 1994, s. 307.

* Flying City. ç.n.

batmış toplumsal faaliyetinin buzdağına benzer niteliğinin tamamı aniden yıkıcı bir şey haline geldi. Mimarlar/cankurtaranlar gizli bir toplantıda havuzu özgürlüğe kaçışlarının bir aracı olarak kullanmaya karar verdiler”¹³. İlk olarak Wall Street’e ulaştılar ve oradan yüzerek uzaklaştılar, tek tip takım elbiseli bankacıların giysileri yüzünden Stalinizm’in oraya da ulaştığını varsaydılar; bir kaç yıl sonra geri döndüler ve bu sefer, mimarlık tarihçileri artık onların kim olduklarını biliyordu: “bir kısmı hayli ünlüydü, diğerlerinin, uzun süre idam edilmedilerse Sibirya’ya sürgün edildikleri düşünülmüştü”. Bununla birlikte, bu 1970’lerin sonlarında, Yapısalcıların teknokratik ütopyasına keskin bir tepki gösteren Postmodernizm dönemi: “New Yorklular havuzun tasarımını eleştirmekten çekinmediler. Şimdi artık hepsi Modernizme karşıydı... havuzun çok yavan, çok doğrusal, çok sıkıcı olduğundan yakındılar: hiç bir tarihsel gönderme yoktu; dekorasyon yoktu.”¹⁴

Elbette bu kıssa özenle hazırlanmış mimari bir şakaydı, ama bir bakıma da ciddi idi. Ivan Leonidov gibi Yapısalcıların çalışmalarından alınmış ileriye yönelik Manhattan tasarımlarıyla ve Konstantin Melnikov’un kinetik, baskın mimarisinin Rockefeller’in Radio City Music Hall üzerindeki etkisine ilişkin yarı-gerçekçi anlatımıyla birlikte *Delirious New York*’un geri kalanıyla birlikte düşünüldüğünde, bütün bunlar Koolhaas’ın “Geçmişe Dönük Manifesto” olarak adlandırdığı şeyin bir parçasını oluşturuyor ki bu manifestoda Yapısalcılık, Marksizm-Leninizmle olan karmaşık ve muğlak ilişkisinden, politik tavizlerinden, özellikle de Sovyet tarihindeki köklerinden ve gerçek yararlı binalar yaratma yeteneğinden kopartılarak gerçeküstü gösterinin yüzer-gezer bir ütopyasına dönüştürülüyor. Bu ise, Koolhaas ve Mimarlık Birliğindeki Zaha Hadid ve Bernard Tschumi gibi meslektaşlarının, temelde Rotterdam merkezli ama uluslararası çapta tanınmış mimarlık firması OMA (Metropolitan Mimarlık Ofisi) aracılığıyla şu anda inşa etmeye yönelmiş oldukları şeylerdir.

Yapısalcı Oligamimari

1988’de, Amerikalı mimar ve bir zamanların faşist militanı Philip Johnson, New York’taki Modern Sanatlar Müzesi’nde, *Yapısökümcü Mimari* başlıklı bir sergi düzenledi. Bu isimlendirme kısmen Derrida’dan, kısmen de gittikçe artan bir ilgiye mahzar olan (Sovyet avangart mimarisinin tümü ve tamamı için kapsayıcı bir terim haline gelen) Yapısalcılıktan kaynaklanıyordu.

Buradaki ironi kısmen, Johnson’ın, modern mimarlık tarihinde SSCB ve daha genel olarak sosyalizm hakkındaki yazının öncülerinden olmasıydı. Serginin kaynağı olan binaların çoğu, şimdi artık tanınmış kaynaklar haline gelmiş olan Camilla Gray ve Anatole Kopp gibi isimlerden değil de, bu döneme kadarki en önemli Sovyet mimarlık tarihçilerinin ikisinden geliyordu: Sovyet yazar Selim Khan-Magomedov ve

¹³ A.g.e.

¹⁴ A.g.e., s. 310.

* Deconstructivist Architecture. ç.n.

meslektaşı, Britanyalı eleştirmen, çevirmen ve tarihçi Catherine Cooke.¹⁵ Temelde Londra merkezli *Architectural Design* dergisinin sayfalarında, bu kişiler sadece gerçekten inşa edilmiş avangard mimarinin kapsamını değil, ayrıca, kağıt mimarinin, özellikle soyut küreler ve piramitler formunda ve Koolhaas üzerindeki etkisini zaten belirtmiş olduğumuz Ivan Leonidov'un ürkütücü ütopyacılığı örgülü kent karşıtı* şehir planları ve sanayi mimarı Yakov Chernikhov'un aşırı derecede renkli, tuhaf ve heyecan verici "Fantezi" serileri şeklindeki şimdiye kadar bilinenin çok daha ötesine geçen bir miktara ulaştığını ortaya çıkardılar. Bunların çoğu Johnson'ın sergisinde, Koolhaas, Zaha Hadid, Frank Gehry, Coop Himmelb(l)au, Peter Eisenman, Daniel Libeskind ve diğerlerinin eserlerinin öncülleri olarak konumlandırma amacıyla yer alıyordu. 1989 yılında *Architectural Design* dergisinin misafiri editörlü bir sayısıyla, mimarların ve küratörlerin Sovyet eserlerini saf bir yaklaşımla ele aldıklarına ve o dönemde "Rusya bağlantısı[nın], ABD'de modaya uygunluğun olmazsa olmazı" haline geldiğine ve bunun da "altı yaşındaki birinin elinden çıkmışa benzeyen şekil belirlemelerine"¹⁶ yol açtığına işaret etmiş olan Cooke alaycıydı.

Ancak çelişkili bir biçimde, 1980'ler boyunca Cooke'un düzenli olarak makaleler ve çeviriler yayımlamasıyla birlikte, Sovyet avangard mimarisinin aktüel siyaset, kuram ve çalışma koşullarına ilişkin daha fazla bilgi de estetiğine ilişkin saplantılı bir ilgiyle yan yana gitti. 1980'lerin ortasında, AA'nın yapışökmücülerine göre daha yaşlı nesilden gelme bir mimar olan Richard Rogers, Londra Lloyds için tasarladığı yeni iş hanındaki Chernikhov etkisine işaret etti. Ancak yapışökmücüler de 1980'ler ve 1990'larda çoğunlukla birer kağıt mimara dönüşeceklerdi ve çalışmaları da on dokuzuncu yüzyıl hakkındaki ayrıntılı mimari hiciv özelemleriyle, Postmodern dönemin çoğu müşterisini kendisine çekmek için hala çok uyumsuz ve duygusuz kaçıyordu. Bu yapıların çok sayıda üretilmesi, ancak yirmi birinci yüzyılda mümkün olacaktı. Zaha Hadid'in eserleri, Kazimir Maleviç'in fikirlerinin merkezi Londra'daki bir bölgeye, Hungerford Köprüsüne dosdoğru uygulanmasıyla başladı ve 1980'ler ve 1990'lar boyunca, El Lissitzky'nin çalışmalarının; istisnasız tüm toplumsal fikirleri bir kenara atılarak görsel olarak oldukça etkileyici dijital ve akrilik bir genişletmeyle bilgisayar çağına aktarılmasıyla birlikte, üç boyutlu mimari planlama ve resim arasında gidip gelmeyi sürdürdü. Bu nesil yaygın bir şekilde inşa etmeye başladığında, Sovyetlerle analog diyalogun yerini dijital olasılıklar almaya başlamıştı, ancak apaçık saygı örnekleri de mevcuttur. Hadid'in Cincinnati'deki Çağdaş Sanatlar Müzesi ve Roma'daki MAXXI binalarının ikisi de, sırasıyla Maleviç ve Melnikov'un örnekleri olmadan tasavvur bile edilemezdi¹⁷. Bernard Tschumi'nin Parc la Vilette'i, erken dönem Sovyet kâğıt mimarisinin, bir sanayi sonrası kanal kenarı ıslah şemasındaki "süslü binalara"

¹⁵ Özel bir önemle: Catherine Cooke, *Russian Avant-Garde Theories of Art, Architecture and the City*, Hoboken, NJ: Wiley, 1995; ve Selim Khan-Magomedov, *Pioneers of Soviet Architecture*, London: Thames and Hudson, 1987.

* disurbanist, ç.n.

¹⁶ Catherine Cooke, 'Images or Intelligence?' in *Architectural Design*, 59(7/8), 1989, s. vii-viii.

¹⁷ Bunu sistematik olarak çözümleme çabalarından biri Pippo Ciora and Margherita Guccione, eds., *Zaha Hadid In Italy*, Rome: Quodlibet, 2017.

uygulanmasından ibaretti (ve türünün çoğundan farklı olarak kamusal bir projeydi). Bu topluluğun ikinci derecedeki Hollandalı üyesi Erick van Egeraat ise, Moskova’da, dört avangard ressam Kandinsky, Popova, Rodçenko ve Exter’e saygı amacıyla “Avangard” olarak adlandırılacak olan gökdelen biçimindeki bir kuleler serisi bile önermişti.¹⁸ Bunların örnekleri sert şekilde indirgenmiş biçimde Moskova Şehri merkezi ticaret bölgesinin parçası olarak inşa edildi.

Bu mimarların çoğu, yaptıklarını kuramsallaştırmaktan kasıtlı olarak kaçındılar: Cooke’un 1989’da işaret ettiği gibi, şekilleri seviyorlardı ve Sovyet öncüleriyle diyaloglarının sofistikasyon düzeyi bunun ötesine geçmiyordu. Koolhaas ve firması Metropolitan Mimarlık Ofisindeki (OMA) diğerleri, 1970’lerde, 1920’lerin Sovyet çalışmaları, OMA’nın çalışmalarında bunları bilinçli olarak yeniden canlandırmaya çalıştığı, abartılı, fütüristik, kinetik, baskın bir gösteri tarzı bulmuşlardı. Yapısökümcülerin çoğunun yirminci yüzyılda kendilerini inşa eder halde buldukları, bu “gösteriye” gösterilen ilginin izlerini, devasa ve tuhaf mimari nesnelerin sarsıcı ve heyecan verici görsel mevcudiyetinin projenin başarısı için son derece gerekli olduğu “ikonik” mimariye doğru sürebilmek oldukça kolaydır. Ama bundan daha fazlası da yaşıyordu.

Şenzen Menkul Kıymetler Borsası veya Pekin’deki CCTV binası gibi Çin’deki büyük ölçekli projelerde, binaların belirli *görsel* kaynaklarının erken dönem Sovyet örnekleri olduğunu göstermek zor değildir. Ivan Leonidov’un son derece soyutlanmış kompozisyon yöntemleri ve El Lissitzky’nin 1920 Moskova’sı için yapılmış “Yatay Gökdelen” tasarılarındaki anıtsallık ve ağırlıksızlık birleşimi, iki bariz örnektir. Ancak buna, Yapısalcı mimarların ana fikirlerinden birinin, özgün kuramsal ve etik mirası eşlik eder: “toplumsal yoğunlaştırıcı” farklı işlevler (ve dolayısıyla farklı sınıflar) arasında yapılacak “bölgeleme” yaklaşımı reddiyesinin, bambaşka kamusal fonksiyonların (bir sinema, bir halk evi, bir spor salonu, bir kütüphane, bir ofis ve bir radyo istasyonu), cömert kamusal dolaşım alanları aracılığıyla aynı yapıda bir araya getirildiği yoğun mekanlar lehine ortadan kaldırıldığı “toplumsal yoğunlaştırma” yaklaşımı.¹⁹ Kentsel ölçekte uygulanan bu yaklaşım, OMA için bir slogan, sıkışıklığın ve görsel çatışmanın iyileştirilmesi veya azaltılmasından ziyade *yoğunlaştırılması* biçiminde benimsedikleri bir şey halini almıştır. Örneğin 2001 tarihli *Harvard Project on the City: Great Leap Forward* gibi kuramsal çalışmalarda, bu yaklaşım, çağdaş Çin’in, özellikle de İnci Nehri Deltasının kentleşmesini açıklamanın bir yolu olarak kullanılmıştır. Bu binalarda mimarlar, Dengci* kontrollü neoliberalizm projesinin istifra edip alelacele inşa ettiği yüceliğin, karmaşanın ve gerçeküstü bitişikliğin kendisinden zevk alıp bundan mest olur hale geldiler. OMA, köklerine duyduğu sadakatle büyüyen bir piyasaya göz dikme yaklaşımının birleşiminden dolayı yeni kapitalist eski SSCB’ye güçlü bir ilgi duydu. Koolhaas, Moskova’da, avangarda yönelik ilgiyi yeniden canlandıran ve Moskova Belediye Başkanlığı için giderek daha fazla resmi kentsel danışmanlık işlevi

¹⁸ Bkz: <https://erickvanegeraat.com/project/russian-avant-garde>.

¹⁹ Bu kavramı araştıran güncel özel bir sayı için bkz: The RIBA Journal of Architecture, 22, 2017.

* Çin’li lider Deng Xiaoping tarafından geliştirilen politik ve ekonomik ideoloji. ç.n.

üstlenen Strelka Mimarlık Okulu'nun kurulmasında etkili oldu. Bu arada, bir zamanlar Roman Abramovich'in partneri de olan oligark Dasha Zhukova'nın, (bir zamanlar Moskova'nın kuzeyinde Konstantin Melnikov tarafından tasarlanmış olan bir otobüs garajında yer aldığı için Garaj adı verilen) bir tür Tate tarzı modern sanat vakfı yaratma kişisel projesi de, OMA'yı, Garaj ve Strelka'nın o dönemde Gorki Parkı'nda gerçekleştirdiği yeniden tasarımın bir parçası olarak ana galeri/müze mekanlarını tasarlamakla görevlendirdi. Kullanılan bina, 1960'larda kafe olarak kullanılan, "sert üslup"ta alımlı bir duvar resmine sahip mütevazı modernist bir binaydı. Çoğu mimarın yıkacağı binaya OMA bir çeşit Knossos Sarayı, gerçek bir arkeoloji nesnesi etrafında inşa edilen tarihsel bir sahte bina muamelesi yaptı. Dönemin yıkıntılarını, hile belirgin kalacak şekilde bazı seçilmiş yerlerde olduğu gibi bırakırken, binayı kendi döneminde hiç sahip olmadığı bir parıltıyla restore etti. Aynı zamanda, bir çeşit yan hat olarak, OMA'nın bazı üyeleri, özellikle de ortağı Reinier de Graaf'ın yazıları²⁰, refah devletinin yok edilmesinden ve neoliberal kapitalizmin etkilerinden yakınıyor gibi görünüyordu. Bunun ne kadar ciddiye alınması gerektiği belirsizdir, ancak bu durum hiç değilse mimarların neoliberalizmin suç ortağı *olmamaktaki* belirgin yetersizliklerini netleştirmektedir²¹. Ancak avangart mimarinin merak uyandırıcı penetrasyonuna dair en önemli örneklerden biri, Hadid'in ortaklarından Patrik Schumacher'in 2010 yılında Svarovski için Zürih'teki Galeri Gmurzynska'da gerçekleştirdiği bir sergi biçiminde zuhur etmiştir. 1988'deki Yapısökümcü Mimari gösteri gibi, bu da Sovyet avangardını, çalışmaları arasındaki akrabalığı ima etmenin görsel bir aracı olarak, Zaha Hadid'in çalışmalarıyla yan yana koydu. Patrik Schumacher'in "Geleceğe doğru geriye bir bakış" başlıklı metninde bu durum şu şekilde açıklanmıştı: "Doksan yıl önce... Ekim Devrimi dünya isimli gezegende o ana kadar patlak veren en coşkun yaratıcı enerji dalgasını başlattı. Bu harika yaratıcı coşku patlaması, en şiddetli maddi koşullar altında ortaya çıktı, idealist bir yeni toplum projesi hevesinden beslendi. Bütün bunlar, yirminci yüzyıl sanatını ve mimarisini belirleyecekti". Şöyle devam ediyor: "Sanat, bilim ve tasarımdaki yaratıcı çalışmanın temposu, niceliği ve niteliği cidden şaşırtıcı ölçülerdeydi, dünyanın başka bir yerinde yeniden ortaya çıkması için bir başka 50 yıl gerekecek olan yoğun bir parıltının habercisiydi."²² Burada trajik bir ironi yoktur. Koolhaas ve De Graaf, Komünist avangartın fikirlerini, (önemli ölçüde bulanık) bir "eleştirelliği" koruyarak neoliberal bağlama uyarlayarak kendi yiyecekleri pastayı kendileri pişirdilerse, Schumacher çok daha gerçekçidir. Son yıllarda, ölümünden sonra Zaha Hadid'in mimarlık firmasının yönetimini devraldığından beri, bütün sosyal konutların ortadan kaldırılmasını ve Londra'nın parklarına inşaatlar yapılmasını öneren kasıtlı olarak kışkırtıcı, sert neoliberal kamusal beyanlarda bulunmaktadır. Bu beyanların arkasında ise demirden bir mantık yatmaktadır. Tövbekar, eski bir Troçkist olan Schumacher için, zamanın

²⁰ Reinier De Graaf, 'Architecture is now a tool of Capital', Architectural Review, Nisan 2015.

²¹ OMA'nın diyalaktiği kullanmasına ilişkin daha anlayışlı bir yorum için bkz: Hal Foster, 'Architecture and Empire', in Design and Crime and Other Diatribes, New York: Verso, 2003.

²² Metne çevrimiçi olarak erişebilirsiniz: <https://www.dezeen.com/2010/07/12/zaha-hadid-and-suprematism-at-gallery-gmurzynska-zurich>.

ruhu: katı olan her şeyin buharlaştığı bir ortamda, toplumu devrimcileştiren, önceden var olan tüm toplumsal bağları yok eden, acımasızca modernleştirici, duygusuz bir insan ürünü çevre yaratan, güç; yani neoliberalizmdir. Bir zamanlar bunun aracı Bolşevik Partiydi, şimdiyse Çin Komünist Partisi ve onun yanı sıra Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri kraliyet aileleri ve Londra gibi bir şehre “bir kaç hafta için” uğradıklarında, “muhteşem biçimde çoğalan etkinlikler anlamına gelen çok önemli partiler düzenleniyen]” “küresel girişimciler”.²³

Hala Sosyalist mi?

Sovyet avangartı, sanat ve mimarlık tarihinin bir başka alelade parçası haline geliyor gibi görünürken, hemen hemen son on yılda, Kenneth Frampton’ın *Critical History* isimli kitabına göre, 1956 ve 1991 arasında resmi üslup haline gelen ve hepsinin içindeki en görmezden gelinen dönem olan Stalin sonrası modernizme yönelik, mimari açıdan önceden hiç görülmemiş bir ilgi dalgası ortaya çıktı. Avangardın öyküsü gibi, rahatsız edici Stalinist mimari dünyasının onun yerini alması da yeterince tanındı, ancak despotun ölümünden sonraki yıllar muazzam ve hiç dokunulmamış bir kaynak oluşturunuyordu. İngilizce yapılan yayınların hareketliliği, diğerlerinin yanı sıra, Frederic Chaubin’ın *CCCP: Cosmic Communist Constructions Photographed* (2011), Rebecca Litchfield’in *Soviet Ghosts* (2013), Christopher Herwig’in *Soviet Bus Stops* (iki cilt – 2015 ve 2018) gibi sürpriz en çok satanlar biçimindeki büyük, pahalı bol resimli kitaplarca belirlendi. Bu kitaplar, tanıdık modernist motiflerin (beton kaldırım, korkusuzca tasarlanmış kubbe, köşeli kolon) aşırıya taşındığı, (elbette otobüs durakları dışındaki) çoğu binanın yekpare ve devasa ölçeklerde betimlendiği, daha önce bilinmeyen, “keşfedilmemiş” bir dünyayı tasvir ediyordu. Bu kitapların pek azı hariç hiç biri tarif ettikleri şehirlerdeki tarihçilere danışmak için herhangi bir çaba göstermiştir, elbette bu da beklenildiği gibi bu binalara bir tür oryantalizm olarak saldırıya geçilmesine yol açtı.²⁴

Bu durumun belki de esas olumlu etkisi, Sovyet sonrası tarihçilerinin bu yeni moda-ya uygun konu hakkındaki İngilizce araştırmalarının yayınlanması oldu. Bunlar arasında, Philipp Meuser’in editörlüğünü yaptığı, Alman merkezli Dom Publishers’ın bastığı mimar Felix Novikov hakkındaki kitap gibi belirli şahsiyetler ve belirli bölgeler hakkındaki bazı uzmanlık kitapları bulunuyor. Örneğin, Meuser veya Boris Chukhovich’in Taşkent, Arevshatyan’ın Ermenistan veya Marija Dremaitė’nin Baltık devletleri hakkındaki çalışmaları, birliğin Rus olmayan cumhuriyetlerindeki farklı mimari ve planlama kültürleri ile “batılılaşma”, Ruslaştırma ve Leninist ulus politikalarının birliğin sömürgecilik karşıtı yapısı arasındaki gerilimi göstermektedir. Dimitrij Zadorin’in Brejnev döneminin devasa toplu konut programları hakkındaki araştırması, Kruşçev ve Brejnev’in birliğin tamamını seri üretimle yeniden konutlandırma çabasının lojistiğini

²³ Oliver Wainwright, ‘Zaha Hadid’s Successor – scrap art schools, privatise cities and bin social housing’, The Guardian, 24 Kasım 2016.

²⁴ Örneğin bkz: Agata Pyzik’s Poor but Sexy: Culture Clashes in Europe, East and West, London: Zero Books, 2014; ve Jamie Rann, ‘Beauty and the East’, Calvert Journal, 31 Temmuz 2014, erişim: www.calvertjournal.com.

ciddiyetle ele almakta; Olga Kazakova'nın Yapısalcı bir eğitimden geçen tasarımcı Leonid Pavlov hakkındaki çalışması, Sovyet sibernetiğinin başarısızlıklarının izini süren bir çalışma olarak da işlev görmektedir.²⁵ Bu çalışmanın, bol resimli kitaplarda betimlenen görünüşte “kozmetik” yapıların nasıl meydana geldiğini açığa çıkarmak (ve tıpkı genel olarak batı solu gibi, bu eserler kendileri için hiç var olmamış olan ve meydana geldikleri dönemde de bunlarla hiç ilgilenmeyen kuşaklar dolusu batılı mimari eleştirmen ve tarihçi tarafından geride bırakılan boşluğu doldurmak) gibi önemli yararları da bulunmaktadır. Bu tarihçilerin çoğunun çalışmaları sıklıkla Sovyet sonrası kapitalizme ve Sovyet sosyalizmine dair batılı kavramların oryantalist yapısına son derece eleştirel yaklaşmıştır. Örneğin, Kharkiv’li tarihçi Ievgeniia Gubikina, fotoğrafçı Alexei Bykov’le gerçekleştirdiği son işbirliğinde, bu binaların nasıl da Komünizm sonrası makamlar açısından, (kendi tabiriyle) hem asalak “demodernizasyon” projesinin önünde bir engel, hem ulusal konsolidasyon karşısında ideolojik bir mani, hem de sermaye birikiminin önünde mekansal bir mani oluşturduğunu anlatıyor. Bu arada, “Sovyet Modernist mimarisi sıklıkla radikal, fütüristik, kozmik, iyimser, naif, ‘cılığın’ ve heyecan verici olarak tasvir edilir” ve binalar “doğa tarafından açıkça ele geçirilir, bu ‘tapınaklar’ ‘yerli’ler ve vahşi hayvanlarca istila edilirken”, batılıların ilgisinin büyük ölçüde, “yeni bir egzotizm”i temsil etmektedir.²⁶

Bu tür bir çalışmalar, hayallerin ve yüzü geçmişe dönük ütopyaların konusunu ve çağdaş ikonik mimarlara yönelik kaynak kitabı nihayet tarihsel materyalizme iade etme potansiyeline sahiptir. Ancak, tarihçinin genelde hep yaptığı gibi, bütün bu deneylerin günümüzde ne tür bir kullanımı olabileceği sorusunu yanıtsız bırakma eğilimindedir. Yakınlarda buna karşı bir itiraz, Mike Davis’in, yirmi birinci yüzyıl konjonktürünün distopyacı ve ütopyacı potansiyelleri arasında bir diyalog kurduğu “Who Will Build the Ark?” başlıklı denemesinde ortaya çıkmıştır. Davis, hala sosyalist (ve çarpıcı biçimde ekolojik) bir doğrultuya işaret eden modern bir kent olumlamasını bulmaya çalışırken, Sovyet avangartına başvurmaktadır. Örneğin, Yapısalcıları ele alalım. El Lissitzky, Melnikov, Leonidov, Golosov, Vesnin kardeşler ve diğer parlak sosyalist tasarımcılar (erken Sovyet kentsel sefaleti ve şiddetli kamu yatırımı eksikliğiyle kısıtlanmış oldukları halde), sıkışık apartman hayatını görkemlice tasarlanmış işçi kulüpleri, halk tiyatroları ve spor kompleksleriyle rahatlatmayı önerdiler. Toplumsal aş evleri, gündüz çocuk bakımevleri, kamusal hamamlar ve her türlü kooperatif örgütlenmesi aracılığıyla proleter kadınların özgürleşmesine acil öncelik tanıdılar.²⁷

Bunlar sadece yüzü geçmişe dönük değerler değildir, şüphesiz hepsi de Fordist ve Taylorcu verimlilik fikirleriyle birlikte, “toplumsal yoğunlaştırıcıların”, salt burjuva

²⁵ Bunların çoğu yazar tarafından şunlarda tartışılıyor: Owen Hatherley, ‘Designing the Soviet Union’, Jacobin, 15 Ağustos 2016, erişim: www.jacobinmag.com.

²⁶ Alex Bykov and Ievgeniia Gubkina, *Soviet Modernism, Brutalism, Postmodernism: Buildings and Structures in Ukraine 1955-91*, Berlin: Dom Publishers, 2019, s. 7.

* Denemenin başlığı Nuh’un gemisine gönderme içeriyor. ç.n.

²⁷ Mike Davis, ‘Who Will Build the Ark?’, in *Old Gods, New Enigmas*, New York: Verso, 2018, s. 219.

medeniyetini daha heyecanlı kılan değil, “yeni bir proleter medeniyetin” yaratılmasına yardımcı olabileceği yeni bir projeyi meydana getiren politik bir müdahaledir. Bu durumun, kuşkusuz 1920’lerdeki SSCB kadar yoksul ülkelerde elverişli uygulamaları olmuştur, çünkü Yapısalcıların yaptıkları, bir hayal eseri değil, “aksi durumda zor koşullara sahip olacak olan yoksul kentli işçilerin yaşam kalitesini yükseltecek pratik bir kaldıraç stratejisi” idi. Bunlar bir yandan da, Davis’in ileri sürdüğü gibi, “küresel çevre krizi bağlamında” da hayati bir önem taşımaktadır; yani “bu Yapısalcı proje, şehir yaşamının eşitlikçi boyutlarının, kaynakların korunması ve karbon migrasyonu açısından en iyi sosyolojik ve fiziksel destekleri tutarlı biçimde sağladığı önermesine tercüme edilebilir”. Belki de sonuçta onlar gerçekten de gelecekteler. Burada estetik önemlidir, ancak ikincildir; asıl husus, kentsel krize yapılan Yapısalcı müdahale ve süreç içerisinde tasarladıkları formlardan çok özgün tipolojilerdir. Öyleyse, bu fikirlerin kapitalist bir metropolde nasıl kalıcı sosyalist etkilere sahip olabileceklerine ilişkin en ikna edici açıklamalardan biri için, aslında, Davis’in haklı olarak pek fazla önem vermediği, Stalinist dönemden kalma bir binaya dikkatimizi vermemiz gereklidir. İngiliz-Leh antropolog Michal Murawski, 1950’li yılların başlarında Stalin ve Sovyet halkı tarafından yıkıma uğramış Polonya başkentine (reddedilemeyecek türdeki) bir “armağan” olarak verilmiş, neo-Rönesans tarzındaki bir gökdelen olan ve formel anlamda Stalin’in Moskova’nın merkezinde mağrur bir zafer jesti olarak sipariş ettiği, hatta aynı mimarlardan birini, (eski bir Yapısalcı olan) Lev Rudnev, aynı mühendisler ve bir Sovyet inşaatçılar ekibini kullanarak yapılan, savaş sonrası yedi neo-barok gökdelenin estetiğini model alan Kültür ve Bilim Sarayı hakkındaki bir proje üzerine birkaç yıl çalışmıştı. Murawski, *The Palace Complex* isimli kitabında, ulaşılan sonucun aslında herhangi bir yerde inşa edilmiş olan en büyük ölçekteki “toplumsal yoğunlaştırıcı” olduğunu öne sürmektedir.²⁸ Başkentteki doğu-batı ve kuzey-güney güzergahlarının hepsinin kesiştiği yerde bulunan Saray, bir gençlik merkezi, birçok sinema, bir yüzme havuzu, bir kongre salonu, birçok kafe, çeşitli kamu kuruluşları, bir Teknoloji Müzesi ve bir Evrim Müzesi (!) içermektedir. Araştırmasında belirginleştirdiği üzere, Polonya başkentinde bir nedenle binayı kullanmayan kimse yoktur. Üstelik binanın yayılan, karmaşık planı ve etrafındaki parklar ve meydanlar, Varşova merkezini yeniden planlamaya ve kamusal alanlarını yok etmeye yönelik yaklaşık otuz yıllık kapitalist girişimlerin başına bela olmayı da başarmıştır. Murawski, Çekoslovak konut tarihçisi Kimberley Zarecor’dan başlayan bir hat çizerek, bunun nedeninin, binanın işlevsel ve süregelen bir anlamda “hala-sosyalist” olmaya devam etmesi olduğunu ileri sürer. Bina kapitalist bir şehirdedir, ama doğası gereği, özünde onun karşısındadır ve ona karşı geçerli ve ikna edici bir alternatif sunmaktadır. Öyleyse, Davis’in ifadesiyle Nuh’un gemisini işte bunun üzerine inşa edebiliriz.

²⁸ Michal Murawski, *The Palace Complex: A Stalinist Skyscraper, Capitalist Warsaw, and a City Transfixed*, Bloomington: Indiana University Press, 2019; ve ‘Actually Existing Success: Economics, Aesthetics, and the Specificity of (Still) Socialist Urbanism’, in *Comparative Studies in Society and History*, 60(4), 2018.

SOSYALİZMİN 21. YÜZYILDAKİ ANLAMI NE OLMALI?

Nancy Fraser

*Çeviri: Kemal Özdil**

“Sosyalizm” geri döndü. Bu sözcük on yıllardır bir utanç kaynağı – küçümsenen bir başarısızlık ve mazide kalmış bir dönemin kalıntısı– olarak görüldü. O günler geçti! Artık Bernie Sanders ve Alexandria Ocasio-Cortez gibi siyasetçiler bu sıfatı gururla taşıyıp taraftar toplarken Amerika’nın Demokratik Sosyalistleri gibi örgütler bir sürü üyeyi kendine çekmektedirler. Ama “sosyalizm” derken tam olarak neyi kastediyorlar? Sözcüğe duyulan heyecan, bunu ne kadar iyi karşılasak da onun içeriği hakkında kendiliğinden ciddi ciddi düşünmeyi beraberinde getirmez. İçinde bulunduğumuz çağda “sosyalizm” ne anlama gelir ya da gelmelidir?*

Burada bu soruya yanıt bulmak amacıyla giriş niteliğinde kimi düşünceler sunacağım. Kapitalizmi daha geniş bir bakış açısıyla ele alarak, genelgeçer sosyalizm anlayışlarının dar ekonomizmine hapsolmayan geniş bir sosyalizm kavrayışına ihtiyacımız olduğunu öne süreceğim. Kapitalist ekonomi ile onun “ekonomi dışı” varsayımları arasındaki çelişkili ve yıkıcı ilişkileri açığa çıkararak, sosyalizmin üretim alanını dönüştürmekten daha fazlasını yapması gerektiğini iddia edeceğim. Yürekten desteklediğim bu güçlü ihtiyaçtan [*desideratum*] başka, üretimle geri planda onu olanaklı kılan koşullar –yani toplumsal yeniden üretim, devlet iktidarı, beşerî olmayan doğa ve sermayenin resmî çevrimlerinin dışında ama onun için ulaşılabilir olan servet biçimlerinin– arasındaki ilişkiyi de dönüştürmesi zorunludur. Diğer bir deyişle, açıklayacağım gibi günümüze uygun bir sosyalizm sadece sermayenin ücretli emek sömürsünün değil, onun ücretli olmayan bakıcılık, kamu malları ve ırk ayrımına uğrayan öznelerle beşerî olmayan doğadan el koyulan servet üzerindeki bedavacılığının da üstesinden gelmelidir.

Bunun sonucunda da sözünü ettiğim sosyalizm kavrayışımız genişlemiş olacaktır. Sonuç ise, dediğim gibi genişleyen bir sosyalizm kavrayışı olacaktır. Ama genişleme yalnızca ekleme yapma anlamına gelmez. Mesele genelgeçer anlayışlara daha fazla

* Çeviri süreci ve son okumadaki katkılarından dolayı Turgay Sivrikaya'ya teşekkür ederiz. -ç.n.

** Bu metin 2019 Beşerî Bilimlerde Seçkin Solomon Katz Dersleri kapsamında 8 Mayıs 2019 tarihinde Washington Üniversitesi’nde, Simpson Beşerî Bilimler Merkezi’nin desteğinde verilen dersin metnidir.

özellik eklerken bunları değişmeden bırakma meselesi değildir. Daha ziyade hem kapitalizm hem de sosyalizm hakkındaki görüşlerimizi, bunlara sıklıkla tali kabul edilen –en başta da toplumsal cinsiyet/cinsellik, ırk/etnisite/milliyet/imparatorluk, ekoloji ve demokrasi gibi– meselelere dair yapısal açıklamaları dahil ederek gözden geçirmektir. Bunun sonucunda sosyalist düşüncenin tüm geleneksel klasik temaları (tahakküm ve kurtuluşu; sınıf ve krizi; mülkiyet, piyasa ve planlamayı; zorunlu emek, boş zaman ve toplumsal artıyı) yeni bir gözle değerlendirilmiş olacaktır.

Kuşkusuz burada söz konusu meselelerin ayrıntılarına çok fazla giremeyeceğim. Yine de giriş niteliğinde bile olsa bu geleneksel temaların üçüne, yani kurumsal sınırlar, toplumsal artı ve piyasalara değineceğim. Her örnekte, kapitalizmi ekonomiden fazla bir şey –sosyalizmi de alternatif bir ekonomik sistemden fazla bir şey– olarak görmeye başladıktan sonra, sorunun farklı bir kisveye büründüğünü göstermeye çalışacağım. Bu alıştırmadan çıkan sosyalizm görüşü, bir taraftan Sovyet tarzı Komünizmden, diğer taraftan da sosyal demokrasiden keskin bir biçimde ayrılır.

Yine de söze kapitalizmle başlayacağım. Sosyalizmle ilgili her tartışmanın zorunlu başlangıç noktasıdır bu. Ne de olsa sosyalizm ne “sırf bir zorunluluk” ne de ütopyacı bir hayaldir. Şimdi sosyalizm tartışmaya değer bir şeyse, bunun nedeni daha ziyade gerçek, tarihsel olarak doğmakta olan imkânların özünü içerdği içindir; bu imkânlar bizatihi kapitalizmin gündemine aldığı ama gerçekleştiremediği insan özgürlüğüne, refahına ve mutluluğuna dönük potansiyellerdir. Sosyalizmin kapitalizmin açmazlarına ve adaletsizliklerine bir cevap oluşu da bir o kadar önemlidir: Sistemin yapısı itibarıyla ürettiği ve çözemediği sorunlara ve kendi içinde kalarak üstesinden gelemeyeceği ve ayrılmaz bir parçasını oluşturan yapısal tahakküm biçimlerine cevaptır. Daha genel anlamda sosyalizm, kapitalizmin marazlarına deva bulma iddiasındadır. Dolayısıyla başlamamız gereken yer orasıdır. Ancak kapitalizmin kurucu dinamiklerini ve kurumsal yapılarını teşhis etmekle neyin dönüştürülmesi gerektiğini tam olarak kavrayabiliriz. Sosyalist bir alternatfin olumlu ana hatlarını da ancak bu temel üstünden ilerleyerek tasavvur edebiliriz.

O halde, kapitalizm tam olarak nedir? Dahası onun sorunu ne?

Kapitalizm Nedir? Geniş Kapsamlı Bir Görüş

Kapitalizm özel mülkiyet ve piyasa mübadelesi; ücretli emek ve meta üretimi; kredi ve finans; kâr, faiz ve rant, yani hepsi de para cinsinden ifade edilen ve bir sistem zorunluluğu olarak ekonomik büyümeyi kurumsallaştıracak şekilde bir araya getirilmiş unsurların tanımlayıcı bileşenlerini oluşturduğu, çoğunlukla iktisadi bir sistem olarak anlaşılmıştır. Bu bakımdan kapitalizm, paraya çevrilmiş bir dizi faaliyet, ilişki ve nesnenin kesişiminde bulunarak ekonomik değerın somutlaştırılmasından ya da üretilmesinden sorumludur. Buna dar ya da sınırlı kapitalizm görüşü diyelim. Çoğu işadamları/işkadını ile ana akım iktisatçıların varsaydığı gibi, aynı zamanda toplumun genelinde düşünmeye dayanmayan sağduyunun ifadesidir. Öyle ki bu, kapitalizmi eleştirenlerden bazılarının düşüncesine de egemen olmuştur. Bunlar da sık sık dar görüşe bel bağlar.

Benim “geleneksel Marksizm” diyeceğim görüş de bunun bir örneğidir. Kapitalizmi, üretim temelinde kapitalistlerle işçiler arasındaki ilişki üzerine kurulu bir sınıfsal sömürü sistemi olarak görür. Bu bakımdan asli ilişki, bir taraftan özel mülkiyet olarak üretim araçlarına sahip olanlarla, çalışma yeteneklerinden başka bir şeye sahip olmayan ve bu nedenle yaşamak için bu “özel metayı” bir kapitaliste satmak zorunda olanlar arasındadır. Bu ilişki emek gücünün ücretle değiş tokuş edildiği bir piyasa işleminde belirginlik kazanır, ama eşdeğerler arasında bir değiş tokuş değildir bu. Tersine, kapitalist yalnızca işçinin toplumsal olarak zorunlu emek zamanı (işçinin geçinme masraflarını karşılayacak miktarda bir değeri üretmek için gereken saat) için ödeme yapar ve “artı değer” olarak işçinin emek zamanının geri kalanına el koyar. Bu yüzden ilişki bir “sömürü” ilişkisidir. Geleneksel Marksçı görüşte sömürü kapitalizmin tam da düğüm noktasıdır. Artı değerın sırrı; teknolojik yenilik ve verimlilik artışının devamlılığını sağlayan etmen, ama aynı zamanda yoksulluğun ve sınıfsal eşitsizliğin kaynağı; büyük çaplı irrasyonelitenin, kitlesel işsizliğin, dönem dönem patlak veren ekonomik krizin tesadüfı olmayan nöbet anlarının arkasındaki itici güçtür.

Geleneksel Marksçı kapitalizm görüşünün kapitalizmin ana akım savunuları karşısında büyük bir ilerleme olduğu muhakkak. Fakat o da aşırı derecede dar bir görüştür. Bu görüş azimle üretimin “gizli mesken”ine odaklanırken üretimin gerçekleşme koşullarını sorgulamakta başarısızdır. Bu koşulları başka yerlerde, halen gizliliğini daha da koruyan öteki “ekonomi dışı” meskenlerde aramak lazım. Geleneksel Marksizm kapitalist toplumun ön planda olduğunu düşündüğümüz hikâyesini kavramakla birlikte, geri plandaki hikâyeyi yanlış hale getirmese bile eksik bırakacak şekilde geçiştirir. Resmi tamamlayıp kapitalist toplumun tam olarak anlaşılmasını sağlamak için, yalnızca ana akım kavrayışın değil geleneksel Marksçı alternatifin de ötesine geçmeliyiz. Üretimin gizli kalmış derinliklerine dalarak üretimi mümkün kılan ekonomi dışı koşulları açığa çıkarmak durumundayız. Müsaadenizle kapitalist bir ekonomiyi mümkün kılan bu türden ekonomi dışı dört koşuldan bahsetmek istiyorum.

İlki, “toplumsal yeniden üretime” hasredilmiş büyük miktarda ücretli olmayan emek yığınıdır. Bu emek ev işlerini; çocuk doğurma ve büyütme; ücretli çalışanlar, yaşlılar ve işsizler de dâhil yetişkinlerin bakımını –hepsi de insanların oluşumunu ve geçimini amaçlar– kapsar. Bu “insan-oluşturma” etkinlikleri “kâr-oluşturma”nın ayrılmaz bir önkoşulunu meydana getir. Bunlar olmasaydı ne “işçiler”, ne “emek gücü”, ne zorunlu ya da artı emek zamanı, ne sömürü, artı değer, sermaye birikimi, ne de kâr olurdu. Üstelik sermaye bunlara bir değer yüklemez, bunların yenilenmesini umursamaz ve mümkün oldukça bunlar için ödeme yapmaktan kaçınır.

Kapitalist bir ekonominin ikinci “ekonomi dışı” önkoşulu, başta ırk ayrımına tabi tutulmuş halklar olmak üzere, boyun eğdirilen halkların el konulan büyük servet yığınlarıdır. Bu servetler bağımlı, zora dayalı ve ücretli olmayan ya da az ücretlendirilmiş emek kadar –kapitalist üretim için hepsi de sermayenin az ödeme yaptığı ya da hiç yapmadığı girdiler olarak hizmet eden– el konulan arazileri, yağmalanmış maden ve

enerji yataklarını, insan bedenleri ve organlarını, çocukları ve üreme kapasitelerini de içerir. El konulan servetler, Marx'ın öne sürdüğü gibi kapitalizmin tarihinin başlangıcında sermaye stoklamanın vazgeçilmez bir kaynağıydı, ne var ki sistemin “olgunlaşmasıyla” birlikte bu el koyma faaliyeti sona ermedi. Aksine kapitalist ekonomi şu anda bile, sömürüyle yan yana ve birbiri üstüne binmiş halde, büyük bir birikim kaynağı olarak aralıksız bir bedava ya da ucuz girdi akışına dayanır. Tabi halklar böylesine sömürülmeseydi “özgür işçilerin” sömürülmesi kârlı olmazdı. Yine de sermaye bu tür servetlere bel bağladığını inkâr eder ve yenilenmeleri için harcama yapmayı reddeder.

Kapitalist bir ekonominin “ekonomi dışı” üçüncü önkoşulu, beşerî olmayan doğadan gelen büyük miktarda “karşılıksız armağanlar” ve/veya ucuz girdilerdir. Bunlar kapitalist üretimin vazgeçilmez maddi alt katmanını tedarik eder: emeğin dönüştürdüğü hammaddeler, makinelere güç sağlayan enerji ve bedenlere güç sağlayan gıdalar; dolayısıyla ekilebilir araziler, soluduğumuz hava, içilebilir su ve yeryüzü atmosferinin karbon taşıma kapasiteleri. Bu doğal-ekolojik koşullar olmasaydı ne iktisadi üreticiler ya da toplumsal yeniden üreticiler ne el konulacak servet ya da sömürülecek özgür emek ne de sermaye ya da sermayedar olurdu. Yine de sermaye doğaya, kendine ayırdığı ama yenilemekte ya da telafi etmekte başarısız olduğu karşılıksız ya da sudan ucuz armağanlar gözüyle bakar.

Kapitalist bir ekonomi için dördüncü ve son “ekonomi dışı” önkoşul, devletlerin ve diğer kamusal güçlerin sağladığı büyük kamu malları yığınıdır. Bunlar arasında mülkiyet haklarını, sözleşmeleri ve serbest mübadeleyi güvence altına alan hukuk düzenleri; düzeni sağlayan, isyanları bastıran, muhalefeti kontrol eden ve hem devletin sınırları içerisinde hem de onun ötesinde el koymaya olanak veren baskıcı güçleri; geniş zaman ve mekân dilimlerinde değer biriktiren ve işlemlere olanak veren para arzı; ulaştırma ve haberleşme altyapısı; sistem krizlerini idare etmeye dönük çeşitli mekanizmaları kapsar. Bu kamu mallarını çıkardığımızda geriye ne toplumsal düzen ne güven ne mübadele –dolayısıyla ne de kesintisiz birikim– kalır. Yine de sermaye kamu gücünden yakını ve onu sürdürmek için gereken vergilerden kaçmaya çalışır.

Bu dört koşuldan her biri kapitalist bir ekonominin vazgeçilmez önkoşulunu temsil eder. Her biri birikimin olmazsa olmazını [*sine qua non*] birlikte oluşturan toplumsal ilişkileri, toplumsal etkinlikleri ve toplumsal servet biçimlerini barındırır. Kapitalizmin resmî kurumlarının –ücretli emek, üretim, mübadele ve finans– arkasında onların zorunlu destekleri ve imkân yaratan koşulları bulunur: aileler, cemaatler, doğa; teritoryal devletler, siyasal örgütler ve sivil toplumlar; hepsi içinde bilhassa da muazzam miktarlarda ve birden çok formda ücretli olmayan ve el konulmuş emek. Kapitalist toplumun esas itibarıyla ayrılmaz parçası olarak, bunlar da onun kurucu unsurlarıdır.

Diğer bir deyişle kapitalizm, salt ekonomi değil ama önden daha geniş bir şeydir. Bir masrafları kısılmış faaliyetler ve ilişkiler arenasının ayırt edildiği ve ilkinin dayandığı ama inkâr ettiği masrafları kısılmamış diğer sahalardan ayrı tutulduğu bir kurumsallaşmış toplumsal düzendir. Kapitalist bir toplumun içerdiği şey, bir “siyasi

yapı” [*polity*] ya da politik düzenden ayrı (ve ona bağlı) bir “ekonomi”; bir “toplumsal yeniden üretim” sahasından ayrı (ve ona bağlı) bir “ekonomik üretim” arenası; arka plandaki el koyma ilişkilerinden ayrı (ve onlara bağlı) bir dizi sömürü ilişkisi; ve beşeri olmayan doğanın varsayımsal olarak tarihdışı maddi alt katmanından ayrı (ve ona bağlı) bir sosyo-tarihsel insan etkinliği alanıdır.

Sonuçta burada bir ekonomi sıfatıyla dar kapitalizm görüşünü arkamızda bırakıyoruz. Onu daha ziyade kurumsallaşmış bir toplumsal düzen olarak kavramak suretiyle genişletilmiş bir görüşe varıyoruz. Sosyalizmi yeniden tahayyül etme tasarısında bu yeni, genişletilmiş kapitalist toplum görüşünün esaslı sonuçları vardır. Bu görüş, kapitalizmde neyin yanlış olduğu ve bunu dönüştürmek için ne yapılması gerektiğine ilişkin görüşümüzü değiştirir – aslında genişletir.

Kapitalizmin Sorunu Ne? Geniş Kapsamlı Bir Görüş

Dar görüşe göre kapitalizm yapısında üç temel kusur barındırır: adaletsizlik, mantıksızlık ve özgürlük yoksunluğu. Her birine sırayla göz atalım.

Dar görüşe göre kapitalizmin özündeki adaletsizlik, özgür mülksüz işçilerden oluşan sınıfın sermaye tarafından sömürülmesine dayanır. Bu sınıf bedavadan uzun saatler çalışarak hiçbir şekilde pay alamadığı koskoca bir servet üretir. Kazançlar daha ziyade, onların artı emeğine ve ondan elde edilen artı değere el koyarak bu değeri kendi amaçları uğruna, yani ondan daha fazlasını biriktirmek için onu yeniden yatırım olarak kullanan kapitalist sınıfa akar. Buradaki geniş çaplı sonuç, sermayenin, tam da onu üreten işçilere hükmeden düşman bir güç sıfatıyla sonu gelmez biçimde katlanarak büyümesidir. Bu görüşe göre esas adaletsizlik budur: üretim anında ücretli emeğin sınıfsal sömürüsü. Gerçekleştiği yer kapitalist ekonomi, özellikle de ekonomik üretim alanıdır.

Aynı şekilde dar görüşe göre kapitalizmin başlıca mantıksızlığı, sahip olduğu yapısal ekonomik kriz eğilimidir. Özel olarak kâr biçiminde el koyulan artı değerın sınırsız birikimine yönelmiş bir iktisadi sistem, özü itibarıyla kendi kendini istikrarsızlaştırıcıdır. Teknik ilerleme aracılığıyla verimliliği artırarak kâr artırma dürtüsü, kâr oranında, malların aşırı üretiminde ve sermayenin aşırı birikiminde periyodik düşüşlerle sonuçlanır. Finansallaşma gibi “düzeltme” girişimleri ancak hesap gününü geciktirir, ama gün gelip çatığında onun kesinlikle daha da şiddetli geçmesine yol açar. Genel olarak kapitalist gelişimin seyri periyodik ekonomik krizlerle –ani yükseliş ve düşüş çevrimleri, borsa çöküşleri, finansal panikler, zincirleme iflaslar, değerdeki toplu tasfiyeler ve kitlesel işsizlikle– kesintiye uğrar.

Son olarak dar görüş, kapitalizmin zorunlu olarak derinden ve yapısı itibarıyla demokratik olmadığını söyler; hem de siyasal alanda sık sık demokrasi vadetmesine rağmen. Ancak bu vaat bir taraftan toplumsal eşitsizlik, diğer taraftan da sınıf iktidarıyla sistematik olarak zayıflatılmaktadır. O halde kapitalist işyeri de demokratik özyönetime sahipmiş gibi görünmekten kurtulur. Sermayenin emrettiği ve işçilerin itaat ettiği bir alandır.

Bu nedenle dar görüşe göre kapitalizmin üç temel yanlışı pekiştirmesi tesadüf değildir. Birincisi, bu sistem ücretli işçileri sömürerek ve tahakküm altına alarak hayatta kalır; ikincisi, periyodik ekonomik krizler doğurmaya hazır durumdadır; son olarak da esas itibarıyla demokratik değildir. Her durumda sorun, kapitalizmin iktisadının içsel dinamiklerinden kaynaklanır. Kapitalizmin DNA'sına içkin yanlısları, dar görüşe göre sistemin iktisadi örgütlenmesinde yatar.

Bir kez daha kapitalizm, yanlış olmasa da eksik resmedilmiştir. Kapitalizmin içsel *ekonomik* marazlarını doğru biçimde ifşa etmekle birlikte *ekonomik olmayan* bir dizi adaletsizliğe, kriz eğilimine ve bu türden toplumsal örgütlenme tarzının eşit ölçüde esasını oluşturan özgürlük yoksunluğu biçimlerine yer vermekte başarısızdır. Geniş kapsamlı kapitalist toplum görüşünü benimsediğimizde bunlar ayan beyan gözümüzün önüne geliverir.

İlkin, kapitalizme dair geniş kapsamlı görüşün sistemik adaletsizliklerinin kapsamlı bir kataloğunu açığa çıkardığını göz önüne alalım. Ekonomisinin yalnızca *içinde* yer almak şöyle dursun, bunların birçoğu daha ziyade kapitalist ekonomiyle onun ekonomik olmayan olasılık şartları arasındaki bölünmelerde temellenmiştir. Emegın karşılığının nakit ücretlerle ödendiğı ekonomik üretim ile çoğunlukla ücretli olmadığı, duygusallaştırıldığı ve “sevgi” ile tazmin edildiğı toplumsal yeniden üretim arasındaki bölünme bunun bir örneğidir. Tarih boyunca toplumsal cinsiyet üstüne oturan bu bölünme kapitalist toplumların kalbinde esaslı bir toplumsal cinsiyet asimetrisini pekiştirir ve kadınların itaatinin, toplumsal cinsiyet ikiliğinin ve heteronormativitenin temelini oluşturur.

Benzer biçimde kapitalist toplumlar, yeniden üretim maliyetlerine karşılık emek güçlerini değış tokuş edebilen özgür “işçiler” ile kişilikleri ve varlıklarına kolayca el koyulabilen bağımlı “ötekiler” arasında yapısal bir bölünme yaratır. Haklara, himayelere ya da kendi yeniden üretimlerinin tam maliyetine erişmekten aciz olan bu ikinci grup, sermaye için kâr yelkenini şişiren bedava ya da ucuz girdi akışını sağlar. “Salt” sömürülebilir olanla alenen el koyulabilir olan arasındaki bu statüye dayalı bölünme kapitalist toplum için esastır. Kabaca da olsa şüphe götürmez biçimde küresel çapta-ki ayrımcı çizgiyle örtüşerek ırksal baskı, emperyalizm (eski ve yeni), yerli halkların mülksüzleştirilmesi ve soykırım da dâhil, bir dizi yapısal adaletsizliği alttan destekler.

O halde yine kapitalist toplumlar, insanlarla beşerî olmayan doğa arasında, aynı ontolojik evrene ait olmaya son veren keskin bir bölünme yaratır. Bir muslukla lavaboya indirgenmiş olan beşerî olmayan doğa, vahşî bir doğal kaynak ekonomisine [*extractivism*] ve araçsallaştırmaya açıılır. Eğer “doğa”ya (ya da insan dışındaki hayvanlara) karşı bir adaletsizlik değilse bile bu, hiç olmazsa gitgide yaşamaya elverişsiz hale gelen bir gezegenle baş başa bırakılan şu anki insanlarla gelecek kuşaklara karşı bir adaletsizliktir.

Son olarak, kapitalizm “ekonomik olan” ile “siyasal olan” arasında yapısal bir bölünme yaratır. Bir yanda “sadece” açlık ve ihtiyaç kırbacını kullanarak üretimi örgütleyen sermayenin özel gücü bulunur; diğer yandaysa meşru şiddeti tekeline alan ve zor

yoluyla uygulanabilir yasayı yapan devletin kamu gücü bulunur. Bu bölünmenin etkisi, açıklayacağım üzere, siyasal olanın kapsamını daraltmak, bir dizi ölüm kalım sorununu kamunun gündeminden düşürmektir. Kapitalist toplumlar bu meseleleri sermayeye bırakmakla demokrasinin yalnızca zayıf ve güdük bir suretini sunar. Sözümona kendi kendini yöneten yurttaşları sermayenin keyfî hükmüne tabi kılan, tam da siyasal adaletsizliklerin kaynadığı bir kazandır.

O halde genel olarak, kapitalist topluma dair geniş kapsamlı bir görüş yapısal adaletsizliklerin kapsamlı bir kataloğunu görünür kılar. Sınıf sömürüsü kadar köklü olan ve tesadüfî olmayan bu adaletsizlikler sahiden de yapısaldır. Kapitalist toplumun sosyalist bir alternatifi bunlara da çare olmak zorundadır. Ekonomik üretimin örgütlenmesini “yalnızca” dönüştürmek bir yana, ayrıca kapitalist toplumun toplumsal yeniden üretimle ilişkisini ve bununla birlikte toplumsal cinsiyet ve cinsiyet düzenlerini de dönüştürmesi gerekiyor. Aynı şekilde sermayenin, doğanın “bedava (ya da ucuz) armağanları” üstündeki bedavacılığına ve ırk ayrımına tabi tutulan nüfusların servetine el koymasına da son vermesi gerekiyor. Son olarak demokratik özyönetimin kapsamını mevcut içler acısı sınırlarının ötesine genişletmesi gerekiyor. Özetle, sosyalizm eğer kapitalizmin adaletsizliklerine çare bulacaksa, “sadece” kapitalist ekonomiyi değil kapitalist topluma tekabül eden kurumsallaşmış toplumsal düzenin bütünü de değiştirmelidir.

Gelgelelim her şey bununla bitmiyor. Kapitalizme dair geniş kapsamlı görüş neyin kapitalist kriz olarak sayılacağına ilişkin görüşümüzü de genişletir. Bu görüş kendi kendini istikrarsızlaştıran kimi yapısal temayülleri, onun “ekonomi”sine içsel olan temayüllerin de ötesinde açığa çıkarır. İlk toplumsal yeniden üretim krizlerine yönelik yapısal bir eğilimi olduğunu ifşa eder. Sermaye bel bağladığı ücretlendirilmeyen bakım işi için ödeme yapmaktan kaçınmaya çalıştıkça, bu işi en çok sağlayanlar, yani aileler, topluluklar ve hepsinin ötesinde kadınlar üstünde düzenli aralıklarla muazzam bir baskı uygular. Kapitalist toplumun güncel, finansallaşmış biçimi hem sosyal hizmetlerin kamusal olarak tedarik edilmesinde tasarruftalep edip hem de hane başına ve kadınlardan ücretli çalışma saatlerini çok fazla artırmalarını beklediği için, bugün tam da böyle bir krizi üretmektedir.

Geniş kapsamlı görüş ekolojik krize yönelik içsel bir eğilimi de ifşa eder, zira sermaye beşerî olmayan doğadan aldığı girdilerin gerçek yenileme maliyetlerinin yanına bile yaklaşmayan harcamalardan kaçınmak amacıyla olabildiğince faaliyetini artırır. Toprağı tüketen ve denizleri pisleten bu sistem, karbon yutaklarını boğmakta ve gezegenin karbon taşıma kapasitesini aşmaktadır. Bunların hepsini ele geçirip onarım ve yenileme maliyetlerini reddederek, doğanın insani olan ve olmayan bileşenleri arasındaki metabolik etkileşimi düzenli aralıklarla istikrarsızlaştırır. Şu anki ekolojik krizin ne kadar ağır olduğunu uzun uzadıya anlatmama gerek yok.

Kapitalizmin ekolojik ve toplumsal-yeniden üretim krizine yönelik eğilimleri, sistemin ırk ayrımına tabi tutulan halkların elinden alınan servetlere dayanmasından

–çalınan topraklara, zorla çalıştırma ve yağmalanan madenlere bel bağlaması; zehirli atıklar için çöplük olarak ve gitgide küresel bakım zincirleri halinde örgütlenen eksik ücret ödenen bakım işinin tedarikçileri olarak ırk ayrımına uğrayan bölgelere bağımlılığın– ayrı düşünülemez. Sonuç ise ekonomik, ekolojik, toplumsal krizin emperyalizm ve ırksal-etnik çatışmayla iç içe geçmesidir. Neoliberalizm burada da bahsi yükseltmiştir.

Son olarak, geniş kapsamlı kapitalizm görüşü siyasi krize yönelik daha kökleşmiş bir eğilimi açığa çıkarır. Sermaye burada da olmayacak iki şeyi birden isteyerek karşılığını ödememeye çalıştığı kamu malları üstünden geçinir. Vergi kaçırmaya hazır olarak ve devletin düzenleme yetkisini zayıflatarak, tam da üstüne oturduğu kamusal güçlerin içini oymaya meyleder. Kapitalizmin güncel, finansallaşmış biçimi bu oyunu yepyeni bir boyuta taşır. Bölgesel olarak daha donanımlı olan dev şirketler kamusal güçlerin elini kolunu bağlarken küresel finans da devletleri yola getiriyor, seçimlerle alay ederek (Yunanistan’daki gibi) hükümetleri, halkın taleplerine kulak kesilmek isteseler bile bunu yapmaktan alıkoyuyorlar. Ortaya çıkan sonuç ise, tüm dünyada halk kitleleri kurulu siyasi partilerden ve sağduyudan kaçtığı için, artık yansımaları bir hegemonya krizi şeklinde bulan bir yönetim krizidir.

O halde genel anlamda geniş kapsamlı görüş kapitalizmin “ekonomik olan”ın yanında birden fazla kriz eğilimi barındırdığını açığa çıkarır. Polanyi’yi (ve James O’Connor’ı) takip ederek ikincisini, kapitalist ekonomiyle, geri planda onu olanaklı kılan ekonomik olmayan koşullar arasında sınır çizen ve birbirine bağlayan birleşme noktalarında konumlanmış “alanlar-arası” [*inter-realm*] çelişkiler olarak anlıyorum. Kısacası sermaye, kendi varsayımlarını aşındırmak veya yok etmek ya da içini boşaltmak (ama her hâlûkârda istikrarsızlaştırmak) –bu da demektir ki kendi kendini yemek– için yapısal bir eğilime sahiptir. Bu da kapitalist toplumda neyin yanlış olduğunun –ve sosyalizmin neyin üstesinden gelmesi gerektiğinin– özünü teşkil eder.

Son olarak, kapitalist topluma dair geniş kapsamlı görüş, onun demokratik eksikliklerine ilişkin geniş bir görüşü ifşa eder. Sorun “sırf” ekonomik eşitsizliğin ve sınıf iktidarının siyasal alandaki eşit demokratik söz hakkı olasılığını kösteklemesi ya da fabrikada “sırf” patronların söz sahibi olması değildir. Bütünüyle demokratik karar alma kapsamındaki en mühim meselelerin önden bertaraf edilmesi de en az bunlar kadar önemlidir. İhtiyaçlarımızı karşılayan kullanım değerlerinin, malların üretimini nasıl örgütlemeliyiz? Hangi enerji kaynakları temelinde ve ne tür toplumsal ilişkiler aracılığıyla? Malların üretimini, bir yandan insanların diğer yandan da beşerî olmayan doğanın yeniden üretimiyle nasıl ilişkilendirmeliyiz? Belki hepsinden de önemlisi: Kolektif olarak ürettiğimiz toplumsal artıyı nasıl dağıtacağız? Kapitalist toplumlarda bu konular hakkında nerdeyse hiçbir söz hakkımız bulunmuyor. En yüksek birikim peşinde koşan yatırımcılar bunlara gıyabımızda karar veriyor.

O halde genel anlamda, daha kapsamlı bir kapitalist toplum görüşü sayesinde sistemin marazlarına ilişkin kapsamlı bir görüş açığa çıkar. Şayet sosyalizm kapitalizmin

yanlışlıklarına çare bulacaksa büyük bir yükü karşı karşıya demektir. “Sırf” sınıf tahakkümünü değil ama herkesi kapsayan toplumsal cinsiyet ve cinsiyet asimetrilerinin, ırksal/etnik/emperyal baskı ve siyasi tahakkümün de üstesinden gelen yeni bir toplumsal düzen icat etmelidir. O halde, yine birden çok kriz eğiliminin kurumsallaşmasını tersine çevirmelidir [*de-institutionalize*] – “sadece” ekonomik ve finansal değil ekolojik, toplumsal-yeniden üretimle ilgili ve siyasal olanları da. Son olarak, yirmi birinci yüzyıla ait bir sosyalizm “sadece” önceden tanımlı bir “siyasal” alan içindeki karar alma sürecini kapsamakla kalmayıp geniş ölçüde demokrasinin etki alanını genişletmeli, ama daha temel olarak “siyasal olan”ı oluşturan tanımı ve sınırı, yani tam da onu oluşturan çerçeveleri demokratikleştirmelidir.

Sosyalizm Nedir? Geniş Kapsamlı Bir Görüş

Şüphesiz yirmi birinci yüzyıl için sosyalizmi yeniden düşünme tasarısı kendi başına epey büyük bir iştir – teori geliştiren tek bir kişi ya da hatta tek bir insan grubu için bile aşırı büyük. Bu iş gerçekleştirilirse eğer (ki büyük bir “eğer”dir bu) eylemcilerin ve teorisyenlerin birleşik çabalarıyla olacaktır, zira toplumsal mücadele aracılığıyla elde edilen içgörüler planlı programlı düşünmeyle ve politik örgütlenmeyle sinerji oluşturur.

Bununla birlikte bana göre şimdiye kadar söylediklerimden çıkan üç kısa düşünce seti sunmak istiyorum. Bunlar kurumsal sınırlar, toplumsal artı ve piyasaların rolüyle ilgilidir.

Sınır meseleleri en azından, verili olduğu varsayılan “alanlar”ın (“ekonomik olan” ile “siyasal olan” gibi) iç örgütlenmesiyle ilgili meseleler kadar önemlidir. Sosyalistler sadece ya da tek yanı olarak “ekonomi”nin örgütlenmesine odaklanmak yerine “ekonominin”, geri planında onu olanaklı kılan koşullarla ilişkisi hakkında düşünmeleri gerekiyor; yani toplumsal yeniden üretime, beşerî olmayan doğal, sermayeye çevrilmiş servet biçimlerine ve kamu gücüne. Eğer sosyalizm kapitalist mantıksızlığın, adaletsizliğin ve özgürlük yoksunluğunun *tüm* kurumsal biçimlerinin üstesinden gelecekse üretim ile yeniden üretim, toplum ile doğa ve toplumsal olan ile siyasal olan arasındaki ilişkileri yeniden tahayyül etmelidir.

Sosyalizmin görevinin bu bölünmeleri sadece tasfiye etmekten ibaret olduğunu söylemiyorum. Sovyetlerin “siyasal olan” ile “ekonomik olan” arasındaki ayrımı kaldırmaya dönük çabası tasfiye etmeyle ilgili genel bir uyarı olarak bir kenarda durabilir. Ne var ki kapitalist bir toplumu oluşturan kurumsal bölünmeleri yeniden tasavvur edebiliriz ve etmeliyiz de. Örneğin, önceden ekonomik olana havale edilen konular şimdi siyasal ya da toplumsal hale gelecek şekilde, onların yerini tekrar tayin etmeyi düşünebiliriz. Kurumsal sınırları yumuşatmaya, muhtelif alanları birbirlerine karşı daha duyarlı, aslında daha az karşıt hale getirmeye de kafa yorabiliriz. Sosyalist bir toplum elbette kapitalizmin, doğanın ve toplumsal yeniden üretimin üretime verdiğini alıp götüren, ne kazananı ne de kaybedeni olan durumlar yaratma eğiliminin de üstesinden gelmelidir.

Daha da önemlisi, bu alanlar arasındaki mevcut öncelikleri tersine çevirmeliyiz: Kapitalist toplumların toplumsal ve ekolojik yeniden üretimin zorunluluklarını, kendisi de birikime yönelmiş olan meta üretiminin hâkimiyeti altına soktuğu yerde sosyalistler, meselelerin doğru tarafını göstermeliler: yani verimliliği ve büyümeyi gölgede bırakan, insanların beslenmesini, doğanın korunmasını ve demokratik özyönetimi toplumun en yüksek önceliği olarak ortaya koymalıdır. Sonuçta sermayenin tanımayı reddettiği kendi arka planına havale ettiği meseleleri dört başı mamur bir şekilde ön plana çıkarmalıdır.

Son olarak, yirmi birinci yüzyıla ait bir sosyalizm kurumsal sınırları düzenleme ve gözden geçirme sürecinin ta kendisini demokratikleştirmelidir. Bundan böyle “yeni alanlara taşıma”ya [*redomaining*] yönelik “metapolitik” işin kendisi kolektif demokratik karar alma sürecine tabi hale getirilmelidir: Demokratik halklar ve *demos* siyasal katılımın hangi en temel mecralarında hangi meselelerin ele alınacağına kendi başlarına karar vermeliler. Bunun çıkarımlarından biri, tarihsel olarak tortulaşmış teritoryal birimlerin (“ulusal” devletler) basitçe ortadan kaldırılması gerekmemesi (belki gerekmemeli de), farklı ölçeklerde ve “tabi olan herkesin katılımı ilkesi” uyarınca temel katılım üzerinden işleyen, işlevsel olarak hudutları yeniden çizilen siyasal birimlerle dile getirilmeleri gerekmesidir. Genel olarak, sosyalist anlamda yeni alanlara taşıma, hâkimiyet kurma ilkesiyle sınırlanmalıdır; bu ilke kapitalist toplumların iyice yerleşmiş olan tüm temel eksenleri kadar, gelecekte farkına varacağımız ya da yaratacağımız her tür hâkimiyet eksenine üstüne tatbik edilmelidir.

Dahası, yeni alanlara taşıma mümkün olduğu ölçüde “kullandıkça öde” [*pay as you go*] ilkesinin rehberliğinde gerçekleştirilmelidir. Sosyalizm bedavacılıktan ve “ilkel birikim”den kaçınarak kapitalizmin bu kadar umarsızca tahrip ettiği tüm üretim koşullarının sürdürülebilirliğini güvenceye almak zorundadır. Başka bir deyişle: Sosyalist bir toplum, üretimde ve yeniden üretimde harcadığı tüm zenginlikleri yenilemeyi, onarmayı ve telafi etmeyi üstlenmelidir. Kullanım değeri ve metaları üreten işler kadar bakım işleri ile insanları oluşturan işleri de yenilemelidir. “Dışarıdan” –çevredeki halklar ve toplumlardan olduğu kadar beşerî olmayan doğadan da– aldığı tüm zenginlikleri telafi etmelidir. Diğer ihtiyaçları karşılarken kullandığı siyasi kapasiteleri ve kamu mallarını yenilemelidir. Başka bir deyişle, kapitalizmin inkâr edilen arka planına havale edilen meselelerde bedavacılık olmaz. Bu, kapitalist toplumda yaygın görülen kuşaklararası adaletsizliğin üstesinden gelmenin olmazsa olmaz koşuludur. Yirmi birinci yüzyıla ait bir sosyalizm ancak bunu gözlemlemekle kapitalist mantıksızlığın üstesinden gelebilir ve onun yerleşik kriz eğilimlerinin kurumsallığını tersine çevirebilir.

Böylece klasik sosyalist artı sorunuyla ilgili ikinci bir düşünce setine geliyorum. Toplumun, mevcut seviyesinde ve mevcut biçiminde kendini yeniden üretmek için gerekenden fazla ürettiği servetin (varsa eğer) kaynağı artıdır. Hâlihazırda belirttiğim gibi kapitalist toplumlarda artı, kapitalist sınıfın özel mülkiyeti muamelesi görür ve

sahiplerinin uygun gördüğü şekilde elden çıkarılarak, genelde –durmaksızın, sınırsızca– daha da fazla artı üretmek amacıyla yeniden yatırılır. Daha önce gördüğümüz gibi bu hem haksız hem de kendi kendini istikrarsızlaştırıcı bir şeydir.

Sosyalist bir toplum toplumsal artı üzerindeki denetimi demokratikleştirmelidir. Kolektif karar alma aracılığıyla eldeki aşırı kapasitelerle ve kaynaklarla tam olarak ne yapılacağına –ayrıca gelecekte ne kadar aşırı kapasite üretmek istediğine, tabii herhangi bir artı üretmek istiyorsa– karar vererek, artıyı demokratik olarak tahsis etmelidir. Başka bir deyişle, kapitalist toplumun içine işlemiş büyüme mecburiyetini kurumsallıktan/[sanki yapısal bir zorunlulukmuş gibi düşünülen mecburiyetten; -e.n.] arındırmalıdır. İçe işleyen tersine bir mecburiyet olarak “büyümeme”yi [*de-growth*] kurumsallaştırmamız gerektiği değil, daha çok “büyüme” sorununu politik bir soruna dönüştürmemiz gerektiği (eğer olacaksak ne kadar olacak; ne tür, nasıl ve nerede olacak) anlamına gelir bu. İşin aslı, yirmi birinci yüzyıla ait bir sosyalizm daha önce andığım *tüm* bu sorunları, demokratik çözüme tabi siyasi sorunlar olarak ele almalıdır: neyin ne kadar üretileceği; toplumu mevcut seviyesinde yeniden üretmek için gerekli olanın üstündeki ve altındaki artı üretimine kaç saat ayrılacağı.

Artıyı zaman olarak da düşünebiliriz: ihtiyaçlarımızı karşılayacak gerekli çalışmanın ve kullandıklarımızı yenilemenin sonrasında geriye kalan zaman; dolayısıyla, boş zaman olabilecek zaman. Boş zaman beklentisi, Marx’ınki de dâhil tüm klasik sosyalizm özgürlük anlatılarının ana ekseni olagelmıştır. Bununla birlikte, sosyalizmin erken aşamalarında boş zamanın büyük bir önem taşıyacağından kuşkuluyum. Bunun nedeniyse sosyalist toplumun kapitalizmden devralacağı ödenmemiş haldeki muazzam faturadır. Her ne kadar kapitalizm verimliliğiyle övünse ve bizzat Marx onu artı üretme konusunda hakiki bir makine olarak görse de benim şüphelerim var. Buradaki sorun Marx’ın artıyı neredeyse tamamen, ücretli işçilerin kendi geçim giderlerini karşılamak için yeterli değeri ürettikten sonra sermayenin onlardan aldığı emek zamanı olarak görmesiydi. Buna karşın, sermayenin el koyup temellük ettiği çeşitli “karşılıksız armağanlar”a ve “kelepirler”e ve yine *bunların* yeniden üretim maliyetlerine çok daha az ilgi göstermişti. Biz *bu* maliyetleri hesabımıza dâhil etsek ne olurdu? Eğer sermaye bedava yeniden üretici çalışma için, ekolojik onarım ve yenileme için, ırk ayrımına uğrayan insanların elinden alınmış servet için, kamu malları için ödeme yapmak zorunda kalmış olsaydı? Gerçekte ne kadar artı üretmiş olurdu? Elbette retorik bir sorudur bu. Bir yanıt oluşturmaya nereden başlanacağını dahi bilemiyorum. Ancak asırlardır ödenmemiş maliyetler bakımından sosyalist bir topluma yüklü bir faturanın kalacağından eminim.

Ayrıca dünya üzerinde muazzam sayıda karşılanmamış insan ihtiyaçları (sağlık hizmeti, barınma, besleyici [ve lezzetli] gıda, eğitim, ulaşım vb.) için de yüklü bir fatura kalacaktır. Bunların da artının yatırımı olarak değil daha ziyade mutlak zorunluluk meseleleri olarak görülmelidirler. Aynısı dünya ekonomisini fosilsizleştirme şeklindeki

acil ve devasa görev için de geçerlidir – öyle bir görev ki hiçbir şekilde isteğe bağlı değil. Genel olarak neyin zorunlu, neyin artı olduğu sorusu, kapitalizme dair geniş kapsamlı görüş ışığında farklı bir kisveye bürünür.

Sosyalist toplumda piyasaların rolü sorusu için de aynısı geçerlidir. Şu âna kadar burada söylediklerimden çıkan cevap basit bir formüle sığdırılabilir: tepede hiçbir piyasa olmayacak, tabanda hiçbir piyasa olmayacak ama belki aralarda bazı piyasalar olabilir. İzin verin açıklayayım.

Tepe derken kastettiğim şey toplumsal artının paylaşılmasıdır. Paylaşılacak bir toplumsal artının olduğu varsayılırsa, bunun bir bütün olarak toplumun kolektif serveti diye kabul edilmesi gerekir. Hiçbir özel şahıs, firma ya da devlet ona sahip olamaz ya da onu elden çıkarma hakkını elinde tutamaz. Gerçek manada kolektif mülkiyet olarak artının, kolektif karar alma ve planlama (demokratik olarak örgütlenebilecek ve örgütlenmesi gereken planlama) süreçleri vasıtasıyla paylaşılması gerekir. Piyasa mekanizmalarının bu seviyede hiçbir rol oynamaması gerekir. Tepede ne piyasa ne de özel mülkiyet söz konusudur.

Taban için de aynısı geçerli, bununla kastettiğim de temel ihtiyaçlar düzeyidir: barınma, giyim, gıda, eğitim, sağlık hizmeti, ulaşım, iletişim, enerji, boş zaman. Neyin temel ihtiyaç sayılacağı ve onu gidermek için tam olarak neyin gerektiğini bir kalemde belirleyebiliriz gibi bir yanılsama içinde değilim. Aynı şekilde bu da demokratik müzakere, tartışma ve karar almanın konusu olmalıdır. Ama neye karar verilirse verilsin bunun ödeme gücü temelinde değil bir hak meselesi olarak sunulması gerekir. Yani bu ihtiyaçlarımızı karşılamak için ürettiğimiz kullanım değerleri meta olamaz. Aksine bunlar kamu malı olmalıdır. Yeri gelmişken, Evrensel (ya da Koşulsuz) Temel Gelir'den pek hazzetmememin nedeni de o. Bu tasarı insanlara temel ihtiyaçlarını karşılayacak şeyleri satın almaları için para ödemeyi içerir, bu bakımından temel ihtiyaçların tatmin edilmesini meta olarak görür. Sosyalist bir toplum bunları daha ziyade kamu malı olarak görmelidir. O halde fiilen tabanda hiçbir piyasa olmamalıdır.

Öyleyse ne tepede ne tabanda piyasa olmayacaktır. Peki, aralarda ne olacak? Bu soruya verebileceğim ayrıntılı, kesin bir cevabım yok. Ancak aradaki bu kısmı farklı olasılıkların bir karışımıyla birlikte bir deney sahası olarak hayal ediyorum – “piyasa sosyalizmi”nin kooperatifler, müşterekler, kendi kendini örgütleyen dernekler ve kendi kendini yöneten projeler eşliğinde kendine yer bulabileceği bir saha. Burada öngördüğüm bağlamda piyasalara yönelik geleneksel sosyalist itirazların birçoğunun gözden kaybolacağından ya da azalacağından kuşkuluyum, ki buradaki işleyişleri sermaye birikimini yönlendiren mekanizmalara ve toplumsal artıya özel olarak el konulmasına ne yardımcı olabilir ne de bunlar tarafından saptırılabilir. Üst ve alt seviyeler bir kez toplumsallaşıp metasızlaştırılınca, ortadaki piyasaların işlevi ve rolü de dönüşmüş olacak. Bunun nasıl olacağını tam olarak söyleyemesem de bu öneri bana yeterince açık geliyor.

Aslında burada taslağını çizdiğim sosyalizm görüşünün genel olarak ne kadar cılız ve ilkel olduğunu görebiliyorum. Yaptığım şey, birbiriyle alakalı soruların çok küçük bir kümesi hakkında apaçık bir taslak önermekten ibaret. Yine de umudum, bu zavallı başlangıcın bile bir nebze kıymetinin olmasıdır. Bilhassa, sosyalist tasarının yirmi birinci yüzyılda peşine düşmeye degeceği konusunda sizi ikna edebildiğimi umuyorum – öyle ki “sosyalizm” dillere pelesenk olmuş bir sözcük olarak kalmak şöyle dursun, şu anda gezegenimizi yok etmekte olan ve özgürce, demokratik olarak ve iyi bir şekilde yaşama şansımıza engel teşkil eden sisteme karşı hakiki bir alternatifin adı olsun. Sosyalizmin bugün eski kafayla anlaşılamayacağı konusunda da sizi ikna edebildiğimi umuyorum. Yirmi birinci yüzyıldaki ihtiyaç ve umutlarımızın hepsine birden hitap edecek geniş kapsamlı bir sosyalizm görüşünü, ancak geniş kapsamlı bir kapitalizm görüşünden yola çıkarak geliştirebiliriz.

SINIF SİYASETİ, SOSYALİST SİYASET, KAPİTALİST KISITLAR
STEPHEN MAHER, SAM GINDIN VE LEO PANITCH
Çeviren: Çiğdem Çıdamlı

**DÜNYAYI DAHA İYİ BİR YER YAPMAK:
TAZMİN VE RESTORASYON**
BARBARA HARRIS-WHITE
Çeviren: Aydın Gelmez

**"DİKENLİ TEL LABİRENTİNİN" ÖTESİNDE:
RADİKAL DEMOKRASİNİN GÖÇMEN MEKÂNLARI**
AMY BARTHOLOMEW VE HILARY WAINWRIGHT
Çeviren: Çiğdem Çıdamlı

**EĞİTİM DİSTOPYASININ ÖTESİNE GEÇMEK:
HATIRLAYARAK ÖĞRENMENİN YENİ YOLLARI**
KATHARYNE MITCHELL ve KEY MACFARLANE
Çeviren: Nihat Koçyiğit

'DİJİTAL KAPİTALİZM' ÇAĞINDA İŞİN GELECEĞİ
BİRGİT MAHNKOPF
Çeviren: Eren Buğlalılar

YENİ BİR İŞÇİ DÜNYASI: GİG EKONOMİYLE YÜZLEŞMEK
MICHELLE CHEN
Çevirenler: Ersin Vedat Elgür & Doğan Barış Kılınç

**TÜM İŞÇİLER GÜVENCESİZDİR: ÇİN'İN
EMEK REJİMİNDEKİ "TEHLİKELİ SINIF"**
YU CHUNSEN
Çeviren: Kemal Özdil

21. YÜZYILDA TOPLUMSAL YENİDEN ÜRETİM
URSULA HUWS
Çeviren: Barış Yıldırım

**YAŞAMI YAPMANIN YOLLARI: TOPLUMSAL VE EKOLOJİK
YENİDEN ÜRETİMİ TEKRAR DEĞERLENDİRMEK**
ALYSSA BATTİSTONİ
Çeviren: Mustafa Kemal Coşkun

**SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR GELECEK İÇİN:
KAMU MALLARI MERKEZİYETİ**
Nancy HOLMSTROM
Çeviren: Fehmi Ünsalan

**UYGUN FİYATLI KONUT KRİZİ:
KAPİTALİST KÖKLERİ VE SOSYALİST ALTERNATİF**
KARL BEİTEL
Çeviren: Mert Karbay

BANLİYÖDE KOMÜNİZM Mİ?
ROGER KEIL
Çeviren: Nihat Koçyiğit

SOSYALİZMİN 21. YÜZYILDAKİ ANLAMI NE OLMALI?
NANCY FRASER
Çeviren: Kemal Özdil

SOSYALİST KENTİN GEÇMİŞE DÖNÜK ÜTOPYASI
OWEN HATHERLEY
Çeviren: Tahir Emre Kalaycı

Türkçe Yayın Editörleri
Çiğdem Çıdamlı & Ersin Vedat Elgür

**NOTA
GENE**

